

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 23

Sayı: 1

Haziran 2021

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 23

Issue: 1

June 2021

ISSN 1305-7766

e-ISSN 2587-2451

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 23   Sayı: 1   Haziran 2021

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Volume: 23   Issue: 1   June 2021

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt:23 Sayı:1 Haziran 2021

TRAKYA UNIVERSTİY
Journal of Social Science
Volume:23 Issue:1 June 2021

Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Baş Editör / Editor-in Chief

Doç. Dr. Gökhan ILGAZ

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Sedef ZEYREKLİ YAŞ

Yardımcı Editör/ Assistant Editors

Öğr. Gör. Müge ATAKAN

Alan Editörleri/ Field Editors

Dil Editörleri- Prof. Dr. Handan KÖKSAL Öğr. Gör. Dr. Kutay UZUN
Dil, Tarih, Edebiyat - Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN
Eğitim Bilimleri ve Psikoloji- Doç. Dr. Gökhan ILGAZ
Etik Editörü- Mukadder SEYHAN YÜCEL
Güzel Sanatlar- Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Sosyal, Beşeri, İktisadi, İdari Bilimler- Dr. Öğr. Üyesi Ebru Z. BOYACIOĞLU

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Üyeler / Members

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Prof.Dr. Adil OĞUZHAN
Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Dr. Öğr. Üyesi Sedef ZEYREKLİ YAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Öner DİNÇ

Dizgi Mizanpaj/ Page Layout

Gonca GÜLVODİNA

Kapak Dizayn / Cover Design

Duygu YÜREK

İletişim Adresi/Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi - Edirne / TÜRKİYE

Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: trakyasobedergi@trakya.edu.tr

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası-Edirne Teknik Bilimler MYO-
Sarayıçı Yerleşkesi/EDİRNE

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.
Trakya University Journal of Social Science is International Peer-Reviewed Journal.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:
Trakya University Journal of Social Science is Indexed by:

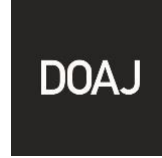
TÜBİTAK/ULAKBİM TR Akademik Dizin
Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı

EBSCO Publishing Inc.

SOBIAD

Directory of Open Access Journals

İSAM

Türk Eğitim İndeksi

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board

(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi

Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet YARAŞ
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Webster University Geneva

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi ÖZTÜRK
Trakya Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof. Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Belma TUĞRUL
Uluslararası Fındık Üniversitesi

Prof. Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN
Altınbaş Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Dinçay KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Dragi GJORGİEV
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Ezendu ARIWA
University of Bedfordshire

Prof. Dr. Fadil HOCA
Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ASUTAY
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya GÜVENÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Kerima FİLAN
University of Sarajevo

Prof. Dr. Marieta PETROVA
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi)

Prof. Melihat TÜZÜN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
University of Prishtina

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Robert MELVILLE
City University London

Prof. Dr. Salih OKUMUŞ
University of Prishtina

Prof. Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR
Bandırma Üniversitesi

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Vahit TÜRK
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Assoc. Amir DURANOVIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Hristo SALDZHIEV
Trakia University

Doç.Dr. Nurten ÇETİN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Nadir ÖCAL
Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Ovidiu STOICA
"Alexandra Ioan Cuza" University of Iaşi

Prof. Dr. Rıdvan CANIM
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Esenyurt Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
İstanbul Ayvansaray Üniversitesi

Prof. Tunay TUNCA
University of Maryland

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Afrim HOTI
University "Hasan Prishtina"

Assoc. Prof. Dr. Berkay ÖZCAN
London School of Eco. and Political Science

Prof. Assoc. Mirzana PAŠIĆ KODRIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Sypros GİKONTİS
Ionian University

Prof. Assoc. Dr. Teodor SEDLARSKI
Sofia University

Doç. Dr. Seda TAŞ
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ersan SARIKAHYA
Trakya Üniversitesi

Bu sayının hakemleri/ Reviewers of The Issue
(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Unvan, Ad ve Soyad

Prof. Dr. Ahmet Cem ERKMAN
Prof. Dr. Aypar USLU
Prof. Dr. Adil OĞUZHAN
Prof. Dr. Elif YILDIZ
Prof. Dr. Fatma AYANOĞLU
Prof. Dr. Fatma Şebnem ARIKBOĞA
Prof. Dr. Figen YILDIRIM
Prof. Dr. İbrahim DURSUN
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ
Prof. Dr. Kerem KARABULUT
Prof. Lilian Maria TONELLA TÜZÜN
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Prof. Dr. Mehmet Kayhan KURTULDU
Prof. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Prof. Dr. Öznur İŞÇİ GÜNERİ
Prof. Dr. Sevinç HATİPOĞLU
Prof. Dr. Yaşar EREN
Prof. Dr. Yusuf Ziya ZÜMBÜLLÜ
Doç. Dr. Arzu KAN
Doç. Dr. Aylin GÜRBÜZ
Doç. Dr. Ayşe TEKDAL FİLDİŞ
Doç. Dr. Ahmet UÇAR
Doç. Dr. Ahmet VATAN
Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK

Kurum

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Polis Akademisi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Samsun Üniversitesi
Trabzon Üniversitesi
İğdır Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Konya Teknik Üniversitesi
Erzurum Teknik Üniversitesi
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi

Doç. Dr. Bengü HIRLAK	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Dursun YENER	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Dilan BAYINDIR	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Demet KARAPINAR	Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan ÖZEN	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Ebru GÜNDÜZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan YAŞ	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Macit BALIK	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Melek AKYÜREK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÇUHADAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Niyazi GÜMÜŞ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Nil Esra DAL	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Yılmaz KARTAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer İNCE	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer YAĞMUR	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar FETTAHLIOĞLU	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Selda UCA	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar VARDAR	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan DİNÇER	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Tevfik UZUN	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay CANBULAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat AKTEPE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup Alper VARİŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Zülfikar BAYRAKTAR	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem DOĞAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Faruk AÇIKGÖZ	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Belgin UZUNOĞLU YEGÜL	Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bilge ÇAVUŞGİL KÖSE	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bora BAYRAKTAR	İstanbul Kültür Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canan OLPAK KOÇ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haluk KARADAĞ	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun GÖÇERLER	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Işıl USTA KARA	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kenan ÖZDİL	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAVUZ	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mert ÖZGÜNER	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ERDOĞAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ATAN TARLACI	Haliç Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rengül EKİZCELEROĞLU	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sezgin MERCAN	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serap YOLCU	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Soner TAUSCHER	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serol KARALAR	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba SÖMEN	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sabri ÖZ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Araş. Gör. Dr. Hilal İlknur TUNÇELİ	Sakarya Üniversitesi

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Serdal DENİZ, Hakan SARI (1-20)

Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği
Teacher Competency Scale For Specific Learning Disability

Alper Tunga ÖZCAN (21-40)

Yaylı Çalgılar Performans Değerlendirme Ölçeği
String Performance Rating Scale: Turkish Translation

Tülay DEMİRALAY, Gizem BORA (41-66)

Bilgi İletişim Teknolojileri ve Toplam Kalite Yönetimi ile Kalite Performans Algısı İlişkisi
Relationship between Information Communication Technologies and Total Quality Management and Quality Performance Perception

Selçuk DEMİR (67-82)

Örgütsel Sinizm ile Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma
A Study on the Relationship between Organizational Cynicism and Organizational Identification

Ebru ONURLUBAŞ, Remzi ALTUNIŞIK (83-100)

Deneyimsel Pazarlamanın Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Kahve Dünyası Üzerine Bir Uygulama
The Effect of Experiential Marketing on Customer Satisfaction: An Application on Kahve Dünyası

İsmail Alperen BİÇER (101-117)

Biyografi ve Eser Kavramlarına İlişkin Görüşleriyle İbnülemin Mahmut Kemal İnal
Ibnülemin Mahmut Kemal İnal with His Views on Biography and Literary Work Concepts

Rifat İlhan, Ertuğ ÖNER (119-142)

Söke (Aydın) Birikinti Konisinin Güneyinde Yapılan Sondajların Sedimentolojik ve Paleontolojik Analiz Sonuçları

Results of Sedimentological and Paleontological Analysis of Core Drillings in South of Söke (Aydın) Alluvial Fan

Tanju GÜDÜK, Çağatay AKDOĞAN, Ayşe AKYOL (143-170)

İçsel Markalamanın Marka Vatandaşlık Davranışı ve İşte Kalma Niyeti Üzerine Etkileri: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma

The Effects of Internal Branding on Brand Citizenship Behavior and Intent to Stay: A Research in Service Sector

Ümran BULUT, Esra KURT (171-190)

Sanatsal Yaratıcılık ve Zeka İlişkisi: Üstün Yetenekli Ve Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Karşılaştırılması

The Artistic Creativity and Intelligence Relationship: Comparision of Gifted and Normal Achieving Students

Pelin VARDARLIER, Beste ONARMAN (191-212)

Sosyal Medya Kullanım Nedenlerinin İletişim Becerilerine Etkisi

A Research on the Relationship of Firms' Social Media Performance Goals with Technology-Organization-Environment Framework

Aydın ÜNAL, Gizem ÖZGÜREL (213-228)

Turizmde Elektronik Satış Uygulamaları ve Bulgar Turistlerin İnternet Alışveriş Davranışlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Electronic Sales Applications in Tourism and a Research on Determination of Internet Shopping Behaviors of Bulgarian Tourists

Handan KÖKSAL, Binnur ARABACI, Furkan KOCA, Nihal URAL (229-252)

Lernstrategien Von Lernenden Der Generation Z Im Fremdsprachlichen Fernunterricht: Eine Fallstudie

Z Kuşağı Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Yabancı Dil Derslerindeki Öğrenme Stratejileri: Bir Durum Çalışması

Özdemir AKBAL (253-277)

Suriye'nin Devlet Kapasitesi Sorunu Ve Bölgesel Status Quo Bağlamında Türkiye'nin Politikası

Syria's State Capacity Question and Turkey's Policy in the Context of Regional Status Quo

Emine AHMETOĞLU, Ezgi AKŞİN YAVUZ, İbrahim Hakkı ACAR (297-320)

Erken Çocukluk Döneminde Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik Becerilerinin Ölçülmesi

Assessment of Science, Technology, Engineering and Mathematics Skills in Early Childhood

Ümit KUVVETLİ, Ali Rıza FİRUZAN (321-336)

Kent İçi Toplu Taşımada Belediye Otobüslerinin Karıştığı Trafik Kazalarının Lojistik Regresyon ile İncelenmesi

Investigation of Traffic Accidents Involving Municipality Buses in Urban Public Transport by Logistic Regression

Fahri TÜRK (337-365)

Alman Arşiv Belgeleri Işığında Türk Devlet Adamları ve Bürokratlar: Erken Cumhuriyet Dönemi (1925-1935)

Turkish Statesmen and Bureaucrats in The Light of the German Archive Documents: The Early Republican Era (1925-1935)

Özge HABİBOĞLU, Serdar PİRTİNİ (393-406)

A Research on the Relationship of Firms' Social Media Performance Goals with Technology-Organization-Environment Framework

İşletmelerin Sosyal Medya Performans Hedeflerinin Teknoloji-Organizasyon-Çevre Modeli İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

Çağla ÖZER (407-428)

Türkiye'de Yaşayan Boşnaklar ve Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma

Bosniaks in Turkey and a Study on the Culinary Culture

Selçuk MUTLU (429-448)

Yerel Yönetimlerin Ulusötesi Ağ Faaliyetleri İçin Avrupa Politika Alanı

Exploring European Political Sphere for Transnational Network Activities of Subnational Level

İsmail KILIÇ, Melike ÖZMEN ULU (449-470)
Hayat Bilgisi Dersinde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Uygulanmasında Öğretmen, Öğrenci ve Veli Görüşlerinin İncelenmesi
Examination of Teacher, Student and Parents' Views in the Implementation of Project Based Learning Approach in Life Science Lesson

Selda UCA, Gökçe YÜKSEK, Demet TÜZÜNKAN (471-492)
The Mediating Role of Internal Market Orientation on the Perceived Service Quality and Job Satisfaction: Case of Hotels from Turkey
Algılanan Hizmet Kalitesi ve İş Tatmini İlişkisinde İçsel Pazar Odaklılığın Aracılık Etkisi: Türk Otelleri Örneği

Fatma Sibel BAYRAKTAR (493-508)
Tabirü'l- Menamât'ın Söz Varlığı
The Vocabule Universe of Tābirü'l-Menāmāt

Mustafa TAŞLIYAN, Bilge GÜLER, Nebile KAHVECİ (509-532)
Örgüte Güvenin Duygusal Bağlılık Üzerine Etkisinde Örgütsel Sağlık Algısının Aracı Rolü
Mediating Role of Organizational Health Perception in the Effect of Trust on Organization on Affective Commitment

Derleme Makaleler/Review Articles

Özge CAN (279-296)
Developing Innovative Solutions through Collective Entrepreneurship: An Integrated Framework
Kolektif Girişimcilik Yoluyla Yenilikçi Çözümler Geliştirme: Kapsayıcı Bir Çerçeve

Derya GİRGIN, Nur AKCANCA (367-391)
Eğitimde Yenilikçi Bir Öğrenme Yaklaşımı: İşbirlikli Yaratıcılık Modeli
An Innovative Learning Approach in Education: Collaborative Creativity Model

**ÖZEL ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ ALANI ÖĞRETMEN YETERLİK
ÖLÇEĞİ'NİN GELİŞTİRİLMESİ**

*DEVELOPMENT OF TEACHER COMPETENCY SCALE FOR SPECIFIC
LEARNING DISABILITY*

Serdal DENİZ*, Hakan SARI**

*Geliş Tarihi: 23.10.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin önemli bir bölümünü özel öğrenme güçlüğü (ÖÖG) gösteren çocuklar oluşturmaktadır. Fiziksel ve zihinsel açıdan akranlarından önemli bir farklılıkları bulunmayan bu öğrencilerin genel olarak okuma, okuduğunu anlama, yazım becerileri, matematik ve dil gelişimlerinin biri ya¹ da bir kaçında akranlarına göre gerilikleri olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada, ÖÖG olan öğrencilerle çalışan öğretmenlerin, ÖÖG alan bilgisi yeterliklerini belirlemek için beşli Likert tipi bir ölçme aracı geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Ankara, İstanbul, Konya, Aksaray, Mersin, Afyon ve İzmir illeri ilkököl ve ortaokul seviyesindeki Özel Öğrenme Güçlüğü olan öğrencilerle çalışan sınıf öğretmenleri, özel eğitim sınıf öğretmenleri ve özel rehabilitasyon merkezlerinde çalışan sınıf öğretmenleri ile özel eğitim sınıf öğretmenliği görevini yürüten 305 öğretmen katılmıştır. Araştırmada Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulamalı Faktör Analizleri yapılmış ve üç faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Üç faktörün toplam varyansa % 78.113 oranında katkı yaptığı tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0.985, test yarılama 0.942, test tekrar test güvenilirlik katsayısı 0.862 ve RMSEA değerinin ise 0,070 olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özel Öğrenme Güçlüğü, Öğretmen Yeterlik Ölçeği, Ölçek Geliştirme, Özel Eğitim.

ABSTRACT: Students with specific learning disability (SLD) constitute a great majority of students needing special education. It is known that these students who are not different from their peers mentally and physically lag behind their peers in reading, reading comprehension, writing skills, mathematics and language development. This study aims to develop a five-point likert type scale to determine Specific Learning Disability (SLD) competencies of teachers working with the students having SLD. 305 teachers from primary and secondary school in Ankara, İstanbul, Konya, Aksaray, Mersin, Afyon and İzmir participated in the study. The participants are chosen from the classroom teachers, special education teachers and teachers working in the rehabilitation centers who are working with the students with SLD. After the exploratory and confirmatory factor analysis, a three-factor structure has been found. It is found that these three factors explain 78.113 % of the total variance. Cronbach

* Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, serdaldeniz1@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6606-9308.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, hakansari@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4528-8936.

¹ Bu makale birinci yazarın doktora tezinden elde edilmiştir.

Alpha coefficient, split halves reliability, test-retest reliability coefficient and RMSEA value are found respectively as 0.98, 0.94, 0.86, and 0,070.

Key Words: Specific learning disability, teacher competency scale, scale development, special education.

EXTENDED ABSTRACT

It can be mentioned about a certain number of features which can distinguish children with Specific Learning Disabilities from their normally developing peers. These features can be seen differently in each child. Students with Specific Learning Disabilities can generally get IQ scores between 90 and 95 or they can get more than this from intelligence tests. It can be seen attention, memory, motivation, and concentration problems, also they can have inabilities to their motor skills and their hand – eye coordination can be poor. It can be seen visual perception, auditory perception, and tactile perception problems. There may be hyperactivity disorder, inability to follow directions and time perception problems. They have a certain number of problems such as immediate response, raising blaze, lack of harmony with their peers, lack of using and understanding spoken language, distractibility, not to be able to finish their tasks on time, and not to be able to study efficiently. And they may have problems, especially with reading problems, related to writing skills and math skills compared to their peers. (Bender, 2007; Butterworth and Yeo, 2004; Emerson and Babbie, 2010; Henley, Ramsey and Algozzine, 2002: 148; ; Korkmazlar, 2016: 111; Sakallı Gümüş, 2013: 86; Smith and Tyler, 2010: 162; Şahin and Gül Akoğlu, 2011: 260).

Teachers who work as special education teachers should have some specialized knowledge and skills and also, they should be equipped with certain competencies in order to fulfil the requirements of their profession (Efilti and Çıkılı, 2017; Yavuz, 2017; Yıkılmış, Güzin, and Yıkılmış, 2006). According to Wolery, Bailey and Sugai (1998), teachers who work with students with special educational needs should have sufficient knowledge about child development, program – content knowledge, disability, learning and behaviour change, and evaluation of teaching. In the body of literature, it is seen that the studies on teacher competencies related to the education of students with special educational needs and students with specific learning disabilities are very limited. Therefore, in this study, it is aimed to develop “the Specific Learning Disability Area Teacher Competencies Scale” for teachers who work with students with specific learning disabilities. This study is important because of the limited number of studies to develop a “Specific Learning Disabilities Area Teacher Competencies Scale” for teachers who work with students with Specific Learning Disabilities.

This study is a research which the development of “Specific Learning Disability Area Teacher Competencies Scale” and validity and reliability studies are carried out. In the process of scale development, respectively; preparing the scale items, getting expert opinions for content validity, implementing a pilot program, item analysis, EFA, CFA, and validity and reliability studies were conducted.

In this study, the process of developing the Specific Learning Disability Area Teacher Competencies Scale was carried out in ten stages. These stages consist of; needs recognition, literature review, creating an item pool, interviewing the target audience, and applying for expert opinions, forming the scale items, determining the group to which the scale will be applied and implementing pilot program, analysing the results, re-applying for expert

opinions, rearranging the scale items, main application, statistical analysis, validity and reliability applications and factor analysis. In this research, validity and reliability studies of the scale were conducted with the answers coming from 305 teachers. In order to determine the construct validity of the “Specific Learning Disability Area Teacher Competencies Scale”, varimax rotation technique was implemented first. EFA was also implemented by using Principal Components Analysis. In this study, the factor loading value cut-off point was taken 0.45 in order to ensure that the scale items are more related to the factors they are in. The Cronbach’s Alpha coefficient was calculated for the sub-dimensions and total reliability of the scale. Moreover, CFA was implemented to test the accuracy of the structure which was revealed by EFA.

It is clearly seen in the results of this research that students with Specific Learning Disability are one of the most common groups in terms of quantity and that teachers need in-service training in this regard (İzci, 2005; Serin and Korkmaz, 2014). It can be said that it will be important to increase the studies on teachers who work with these students, because the students with Specific Learning Disability are a group which is frequently met in pre-school, elementary school, secondary school, and high schools, and they need special education, and at the same time these students participate in educational activities in special education and rehabilitation centres. The fact that there is only one study (Keskin, Korkut and Can, 2016) on Specific Learning Disability Teacher Competencies in the body of literature reveals the necessity of developing such a scale.

As a result of the research, in the factor analysis of the Specific Learning Disability Area Teacher Competencies Scale, 33 items and 3-factor model in the form of the scale were found out. It has been determined that these three factors explain 78,113 per cent of the total variance and that three factors with self-value greater than one were formed. As a result of the Confirmatory Factor Analysis, which was conducted in the research, the values of, RMSEA= .07, NFI= .920, NNFI= .945, CFI= .951, RMR= 0.077 and $\chi^2/sd= 2.486$ were obtained. In Specific Learning Disability Area Teacher Competencies Scale was found the values that half-way test was 0.942 and the test re-test reliability coefficient was .975 for Factor 1, .965 for Factor 2, .969 for Factor 3, and .985 for the whole scale (33 items). Based on the finding which were obtained from the research, the form of “Specific Learning Disability Area Teacher Competencies Scale” consisting of thirty-three items and three-factor model can be used in studies on the competence perceptions of teachers who work with students with SLD as a scale which was proved of its validity and reliability.

1. GİRİŞ

Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler Türkiye’de engel türlerine göre sınıflandırılmaktadır (Sarı, 2003). Bu sınıflandırmadaki gruplardan biri de ‘özel öğrenme güçlüğü’ (ÖÖG) olan bireylerdir. Topbaş’a göre (1998) özel öğrenme güçlüğü, özel eğitimin yeni fakat yaygın gruplarından bir tanesidir. Tarihsel gelişimi 19. yüzyıla dayanan bu gruptaki bireyleri tanımlamak için ilk kez 1963 yılında Samuel A. Kirk (Vaughn, Bos ve Schumm, 2003: 37) tarafından okulda başarısızlık yaşayan ancak herhangi bir belirli engeli bulunmayan öğrenciler için kullanılmıştır. Günümüzde ÖÖG, okuma, akıcı okuma, anlama, yazım becerileri, matematik becerileri ve sözlü dili anlama ve yorumlama alanlarının bir ya da bir kaçında

yetersizlikler gösterme durumu olarak tanımlanmaktadır (Smith ve Tyler, 2010: 160).

Özel Öğrenme Güçlüğü olan çocukları normal gelişim gösteren akranlarından ayıran bir takım özelliklerinden bahsedilebilir. Bu özellikler her çocukta farklı şekilde görülebilir. ÖÖG olan öğrenciler, zeka testlerinden genellikle 90-95 IQ arası ya da daha yukarıda puanlar alabilirler, dikkat, hafıza, güdülenme ve odaklanma problemleri görülebilir, motor becerilerinde yetersizlikler ve el-göz koordinasyonu zayıf olabilir, görsel algı, işitsel algı ve dokunsal algı problemleri görülebilir, hiperaktiflik, sağ-sol ve yön karıştırma ile zaman kavramları sorunları olabilir. Ani tepki, öfkelenme, yaşlıları ile uyumsuzlukları, sözlü dili kullanma ve anlama yetersizlikleri, dikkat dağınıklığı, görevlerini zamanında bitirememe ve verimli çalışmama gibi sorunları bulunur ve başta okuma sorunları olmak üzere, yazım becerileri ile ilgili ve matematik berilerinde akranlarına göre problem yaşayabilirler (Bender, 2007; Butterworth ve Yeo, 2004; Emerson ve Babbie, 2010; Henley, Ramsey ve Algozzine, 2002: 148; ; Korkmazlar, 2016: 111; Sakallı Gümüş, 2013: 86; Smith ve Tyler, 2010: 162; Şahin ve Gül Akoğlu, 2011: 260).

Bireylerde, iş yapma gücünü gerçekleştiren ve işi sürdürmeye yarayan bilgi, beceri ve donanımlar yeterlik olarak adlandırılmaktadır (Çelebi, 2014). Öğretmen yeterliklerinin, öğrenci başarısını etkileyen faktörlerden biri (Goe ve Sticker, 2008) olduğu bilinmektedir. Genel olarak öğretmenlikle ilgili dört temel yeterlik alanından bahsedilebileceğini belirten Şişman ve Acat'a (2003) göre öğretmenlerin; alan bilgisi, meslek formasyonu, genel kültür ve etik değerler açılarından yeterliklerinin bulunması gerekir. Özel eğitim öğretmenliği görevini yürüten öğretmenlerin de mesleklerinin gereklerini yerine getirebilmeleri için bazı uzmanlık gerektiren bilgi ve becerilere sahip olması ve bir takım yeterliklerle donatılmış olmaları gerekir (Efilti ve Çıkılı, 2017; Yavuz, 2017; Yıkılmış, Güzin, ve Yıkılmış, 2006). Wolery, Bailey ve Sugai (1988) göre özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerle çalışan öğretmenlerin; çocuk gelişimi, program içerik bilgisi, engel durumları, öğrenme ve davranış değiştirme ile öğretimi değerlendirme konularında yeterli bilgi sahibi olmaları gerekir. Özyürek (2008) ise özel eğitim öğretmeni için yeterlikleri; özel gereksinimli öğrencinin davranışını doğrudan değiştirmeye ilgili yeterlikler, özel gereksinimli öğrencinin davranışını değiştirmeye dolaylı ilgisi olan yeterlikler ve özel gereksinimli öğrencinin davranışı ile ilişkisi bilinmeyen ancak alanda hizmet veren meslek elemanlarınca önemli bulunan yeterlikler olmak üzere üç ana başlıkta toplamıştır.

Özel gereksinimli öğrenciler ve ÖÖG olan öğrencilerle çalışan öğretmenlerin, öncelikle alan bilgisi yeterlikleri, fiziksel ortam düzenlemesi, günlük işleyişlerin tespiti ve izlenmesi, ders akışında farklı materyaller kullanabilme ve materyallerde uyarılama yapabilmeleri beklenir. Ayrıca, öğrenci performansını tespit etme ve BEP hazırlama, ulaşılabilir amaçlar koyma, müfredat temelli değerlendirme yapabilme,

öğrenciye uygun öğretimi özelleştirme, sürekli değerlendirme yapabilme, öğrencilerin elde ettikleri bilgileri birleştirme ve başka ortam ve durumlara aktarabilmelerini sağlama ve öğrencilerin derse aktif katılımını sağlama yeterliklerinin olması gerekir (Özmen, 2008; 360; Sarı, 2003: 15). Bunların yanı sıra davranış değiştirme, öğrenme sorunlarını belirleyebilme ve öğrenme sorunlarına yönelik (okuma, yazma, matematik, dil, görsel algı, işitsel algı, hafıza v.b) düzenlemeler geliştirebilme yeterliklerinin de bulunması gerekir. Topbaş'a (1998: 55) göre ÖÖG'ye sahip öğrencilerle çalışan öğretmenlerin, etkili öğretim istek ve çabalarının yanında, bu öğrencilerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olma ve hem ÖÖG olan hem de normal gelişim gösteren öğrencilere birlikte yararlı olabileceği önlemleri alması gerekir. ÖÖG olan öğrencilerin eğitim öğretimleri ile ilgili birçok çalışmaların yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çalışmada da ÖÖG alanı öğretmen yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Ölçekler, ölçülmek istenen özelliklerin sınıflanması, sıralanması veya miktar ve derecelerini belirlemek amacıyla uyulmasını gerektiren ilke ve sınırlamaları belirleyen ölçme araçlarıdır. Bununla birlikte ölçekler, bireylerin doğrudan gözlenemeyen özelliklerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır (Erkuş, 2016). Ölçek geliştirme ve kullanma safhalarında bazı önemli kriter ve ölçülere uygun çalışmaların yapılmaması ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği düşürecektir (Karakoç ve Dönmez, 2014). Ölçek geliştirmede, ölçek maddelerini hazırlama, uzman görüşü alma, pilot uygulama yapma, madde analizleri, AFA, DFA ile geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması gerekir.

Dünyada ve Türkiye'de özel eğitime gereksinim duyan öğrenciler ve bu öğrencilerden Özel Öğrenme Güçlüğü olan öğrencilerin eğitimlerinin önem kazandığı ve bu öğrencilerle ilgili araştırmaların arttığı görülmektedir. Alan yazını incelendiğinde, öğrenme güçlüğü olan öğrencilere ilişkin öğretmen yeterlikleri ölçeği geliştirme çalışmalarında Keskin, Korkut ve Can'ın (2016) beş faktörlü kabul edilebilir bir ölçek geliştirdikleri, Karaca'nın (2018) geliştirdiği öğretmenler için kaynaştırmayla ilgili mesleki yeterlik gelişimi ölçeğinin yedi faktörden oluştuğu, Öğretmenler için BEP yeterlik ölçeği geliştiren İlik ve Sarı'nın (2018) dört faktörlü ölçek geliştirdikleri tespit edilmiştir. Alan yazınında farklı branşlardaki öğretmen yeterliği ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, Davran'ın (2006) dört faktörlü Öğretmen Yeterlikleri Ölçeği geliştirdiği, Dursun ve Saracaloğlu'nun (2017) beş faktörlü Bilişim Teknolojileri Öğretmen Yeterlik Ölçeği geliştirdikleri belirlenmiştir. Ayrıca, sınıf öğretmeni adaylarının özel eğitim konusundaki yeterliklerini ortaya çıkarmayı amaçlayan İzci (2005) sınıf öğretmeni adaylarının özel eğitim ve kaynaştırma eğitimi konularında yeterli olmadıklarını bulmuştur. Başka bir çalışmada ise, sınıf öğretmenlerinin eğitim ihtiyaçlarını belirlemeyi amaçlayan çalışmada, sınıf öğretmenlerinin hizmet içi eğitime ihtiyaç duydukları

konulardan birinin de öğrenme güçlüğü olan çocuklar olduğu tespit edilmiştir (Serin ve Korkmaz, 2014).

Alan yazında özel eğitime gereksinim duyan öğrenciler ve ÖÖG olan öğrencilerin eğitimleri ile ilgili öğretmen yeterlikleri üzerine yapılan araştırmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırma da, Özel Öğrenme Güçlüğü olan öğrencilerle çalışan öğretmenler için ‘Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği’nin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma, ÖÖG olan öğrencilerle çalışan öğretmenler için ‘Özel Öğrenme Güçlüğü alanı öğretmen yeterlik ölçeği’ geliştirmeye yönelik çalışmaların sınırlı olmasından dolayı önemlidir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, ‘Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği’ geliştirme ve geçerlik güvenirlik çalışmalarının yapıldığı bir araştırmadır. Ölçek geliştirmeye ilişkin süreçte sırasıyla; ölçek maddelerini hazırlama, kapsam geçerliği için uzman görüşü alma, pilot uygulama yapma, madde analizleri, AFA, DFA ile geçerlik güvenirlik çalışmaları yapılmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın evrenini Ankara, İstanbul, Konya, Aksaray, Mersin, Afyon ve İzmir illeri ilkokul ve ortaokul seviyesindeki Özel Öğrenme Güçlüğü olan öğrencilerle çalışan sınıf öğretmenleri, özel eğitim sınıf öğretmenleri ve özel rehabilitasyon merkezlerinde çalışan sınıf öğretmenleri ve özel eğitim sınıf öğretmenleri ile okul öncesi öğretmenliği ve diğer branş öğretmenleri oluşturmuştur.

2.2. Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği’ Geliştirme Süreci

Ölçek geliştirme çalışmaları için alan yazın incelendiğinde Seçer (2015: 47) Kenar ve Balcı (2013) Erkuş (2016) birtakım işlemlerin sırasıyla yapılması gerekmektedir. Araştırmacılar, literatür tarama, hedef kitle ile görüşme, alan uzmanlarının görüşlerine başvurma, soru maddeleri oluşturma ve ölçeğin tutarlılığı, etkililiği, hataya yer vermeme, evrenin rastgele yöntemle seçilmesi ve faktör analizleri yapmıştır. Tablo 1’de ‘Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği’ geliştirilirken yapılan çalışmalar aşamalı olarak verilmiştir.

Tablo 1: Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği' Geliştirmede İzlenen Aşamalar.

Aşamalar	
Aşama 1	İhtiyacın Belirlenmesi
Aşama 2	Alan Yazın Taraması ve Madde Havuzu Oluşturma
Aşama 3	Hedef Kitle ile Görüşme ve Uzman Görüşüne Başvurma
Aşama 4	Ölçek Maddelerinin Oluşturulması
Aşama 5	Ölçeğin Uygulanacağı Grubu Belirleme ve Pilot Uygulama Yapma
Aşama 6	Sonuçların Analizi ve Yeniden Uzman Görüşlerine Başvurma
Aşama 7	Ölçek Maddelerinin Yeniden Düzenlenmesi
Aşama 8	Esas Uygulama
Aşama 9	İstatiksel Analizler Yapma
Aşama 10	Geçerlik ve Güvenirlik Uygulamaları ile Faktör Analizleri

Aşama 1. İhtiyacın Belirlenmesi

Bir ölçek geliştirme çalışmasında neden böyle bir ihtiyaca gereksinim duyulduğunun açıklanması gerekir. İhtiyacın belirlenmesinden sonra geliştirilen ölçeğin hangi ihtiyacı karşılayacağı belirlenmelidir (Seçer, 2015: 48). Literatür incelemeleri sonucunda ÖÖG olan öğrencilerle çalışan öğretmenlerin ÖÖG alanı öğretmen yeterliklerini ölçecek bir ölçeğe ulaşamamıştır. Geliştirilen ölçeğin ÖÖG olan öğrencilerle çalışan öğretmenlerin ÖÖG alanı öğretmen yeterliklerini ölçmesi amacı ile ölçek geliştirme çalışmalarına başlanmıştır.

Aşama 2. Alan Yazın Taraması ve Madde Havuzu Oluşturma

Geliştirilmesi düşünülen ölçeğin, ölçülmek istenilen niteliğine ilişkin konulara hakim olmak araştırmacıların dikkat etmesi gereken temel noktalardan biridir. Araştırmacılar veri toplama aracının geliştirilmesi için öncelikle alan yazını incelemiş ve ÖÖG ile öğretmen eğitim programları ve öğretmenlerin yeterlikleri üzerine yapılmış makale, kitap, dergi ve destek kuruluşlarını incelemişlerdir. Alan yazında yapılmış olan benzer ölçekler incelenmiş ve araştırmacılar incelediği kaynaklardan yola çıkarak 30 maddelik bir deneme ölçeği oluşturmuştur. Araştırmacılar birlikte inceledikleri ölçek maddelerini ve ifadelerini tekrar gözden geçirerek 34 maddelik bir deneme ölçeği geliştirmişlerdir.

Aşama 3. Hedef Kitle ile Görüşme ve Uzman Görüşüne Başvurma

Geliştirilen deneme ölçeği ÖÖG olan öğrencilerle çalışan beş öğretmene uygulanmış ve öğretmenlere ölçek maddeleri ile ilgili anlaşılmayan ifadeler ve eklenmesini düşündükleri konularla ilgili maddeler üzerine notlar alınarak gerekli görülen düzenlemeler yapılmıştır. Ölçme değerlendirme alanında uzman iki akademisyenden maddelerin anlaşılabilirlik, ilgili konuyu ölçme, ifadelerdeki çelişkiler konularında görüşleri alınarak not edilmiştir. Uzmanlardan alınan görüşlere göre

ölçek üzerinde gerekli görülen düzeltmeler yapılmıştır. Ölçek bu formuyla 38 madde olmuştur.

Aşama 4. Ölçek Maddelerinin Oluşturulması

Öğretmenlerden ve uzmanlardan alınan görüşler ile araştırmacıların karşılıklı önerileri doğrultusunda ölçek maddeleri tekrar gözden geçirilmiştir. Bu aşamada ölçek madde sayısı 45 olmuştur.

Aşama 5. Ölçeğin Uygulanacağı Grubu Belirleme ve Pilot Uygulama Yapma

ÖÖG olan öğrencilerle çalışan öğretmenler ve alan uzmanlarının görüşü ile araştırmacıların tartışmaları sonucunda 45 maddelik ölçek, ÖÖG olan öğrencilerle çalışan, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri, özel eğitim uygulama okulları 1., 2. ve 3., kademeleri, iş okulları, özel eğitim sınıfları ve normal okullarda ÖÖG olan öğrencilerle çalışan sınıf öğretmenlerine uygulama yapılması amacıyla Konya İl Millî Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınarak 55 öğretmenle pilot çalışma yapılmıştır.

Aşama 6. Sonuçların Analizi ve Yeniden Uzman Görüşlerine Başvurma

Pilot çalışmadan elde edilen veriler ve öğretmenlerin tavsiyeleri sonucunda ölçek maddelerinde anlam karmaşası olduğu düşünülen maddeler danışmanla birlikte gözden geçirilmiştir. Öğretmenlerin verdikleri cevapların betimsel bir analizi yapılmış ve özel eğitim bölümünde çalışan üç akademisyen ve ölçme değerlendirme alanında uzman üç akademisyenin görüşlerine başvurulmuştur.

Aşama 7. Ölçek Maddelerinin Yeniden Düzenlenmesi

Pilot çalışmadan elde edilen veriler ve alanda çalışan akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda ölçekte bulunan bazı maddelerin yeniden gözden geçirilerek ve gerekli düzeltmeler yapılarak sayısı 40 madde olarak belirlenmiştir.

Aşama 8. Esas Uygulama

Araştırmacılar aldıkları geri dönüşlerden sonra ölçeğe son halini vermişler ve ölçek madde sayısı 40 olmuştur. Araştırmacılar ölçeği, Ankara, İstanbul, Konya, Aksaray, Mersin, Afyon ve İzmir illeri ilkököl ve ortaokul seviyesindeki özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri, özel eğitim uygulama okulları 1., 2. ve 3. kademeleri, iş okulları, özel eğitim mesleki okulları, özel eğitim sınıfları ve normal okullarda ÖÖG olan öğrencilerle çalışan sınıf öğretmenlerine uygulamışlardır. Toplam 305 öğretmenden veri elde edilmiştir. Alan yazında, ölçek geliştirme çalışmalarında 300 kişiye ulaşılması örneklemin faktör analizleri için uygun olduğu belirtilmektedir (Field, 2000). Bu öğretmenlerden 35 kişiyle 2 hafta sonra ölçek uygulaması tekrar edilmiştir.

Aşama 9. İstatiksel Analizler Yapma

Ölçekteki maddeler “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kısmen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde belirtilen 5’li likert tipi dereceleme ölçeği olarak hazırlanmıştır. Maddeler “Kesinlikle Katılıyorum”

ifadesinden başlayarak sırasıyla “Kesinlikle Katılıyorum” ifadesine doğru 1,2,3,4,5 olarak puanlanmıştır. Faktör analizleri yapılmadan önce, ölçekten elde edilebilecek minimum puan 40, maksimum puan 200’dür. Tablo 2’de ölçek geliştirme çalışmalarına katılan örneklem grubunun demografik özellikleri verilmiştir.

Tablo 2: Ölçek Geliştirme Çalışmalarına Katılan Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri.

Cinsiyet	n	%
Kadın	167	55
Erkek	138	45
Branş		
Sınıf Öğr.	89	29
Özel Eğitim Sınıf Öğr.	88	29
Okul Öncesi Öğr.	29	10
Diğer Branş Öğr.	99	32
Toplam	305	100

Ölçek maddelerinin ölçtükleri nitelik açısından bireyleri ayırt etmede ne derece başarılı olduklarını saptamak için, toplam puana göre belirlenmiş %27’lik üst ve alt grupların madde puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı t-testi ile incelenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığına bağlı güvenilirliği Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanarak, ölçeğin zamana ve kararlılığına bağlı güvenilirliği ise test tekrar test uygulaması ile elde edilen puanlar arasındaki ilişkiler hesaplanarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında, faktör analizi gerçekleştirilmeden önce ölçeğin genelinden alınan toplam puan ile ilişkili betimsel analizlere yer verilmiştir. Ayrıca, ölçek veri setinde yer alan ve normal dağılımı güçleştiren uç değerlerin bulunup bulunmadığı standardize Z değerleri hesaplanarak araştırılmıştır. Elde edilen Z değerleri incelenmiş ve ± 3 Z değeri aralığının dışında kalan aykırı değer tespit edilmiştir. Bu değerler veri setinden çıkarılmıştır.

Herhangi bir veri setine faktör analizleri yapılabilmesi için elde edilen veri miktarının ölçekte bulunan madde miktarının 5-10 katı olması gerekmektedir (Kass and Tinsley, 1979). Bu çalışmada ölçekte bulunan 40 maddelik soru sayısı için 305 adet örneklem büyüklüğüne ulaşılmış olması faktör analizleri yapılabilmesi için yeterli uygunluk gösterdiği söylenebilir. Alan yazında ölçek geliştirme çalışmalarında 300 kişiye ulaşılması örneklemin faktör analizleri için uygun olduğu belirtilmektedir (Field, 2000).

Aşama 10. Geçerlik ve Güvenirlik Uygulamaları ile Faktör Analizleri

Ölçeğin son aşamasında Ölçeğin, yapı geçerliğine ilişkin AFA ve DFA ile Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı, test yarılama ve test tekrar test güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Oluşturulan deneme ölçeği, ÖÖG olan öğrencilerle çalışan öğretmenlerin bir bölümüne doğrudan ulaşılarak bir bölümüne ise araştırma hakkında bilgi veren açıklayıcı e-posta ve araştırmaya dâhil olabilmeleri için link adresi gönderilmiştir. Katılımcılar yüz yüze görüşmelerle ya da link aracılığıyla ölçeği doldürmüşlardır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada 305 öğretmenden gelen yanıtlarla ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. “Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği”nin yapı geçerliğini saptamak amacıyla önce varimax döndürme işlemi yapılmıştır. Temel bileşenler analizi kullanılarak da AFA yapılmıştır. Bu araştırmada ölçek maddelerinin buldukları faktörle daha yüksek ilişkili olmalarını sağlamak için faktör yük değeri kesim noktası 0,45 olarak alınmıştır. Ölçeğin alt boyutları ve toplam güvenilirlikleri için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca AFA ile ortaya konulan yapının doğruluğunun test edilebilmesi için DFA yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde “Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği” geçerlik güvenilirlik çalışmalarına ait bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Ölçeğin Geçerliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin geçerliği AFA ve DFA ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir. Ölçeğin, yapı geçerliğine ilişkin AFA, DFA ve güvenilirlik çalışmalarına yönelik bulgular sırayla sunulmuştur.

3.2. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) Uygulamaları ve Sonuçları

Araştırmada elde edilen veri setinin faktör analizini yapmak için uygun olduğunu anlamak gayesiyle Barlett’s testi ve örneklem büyüklüğünün yeterliğini belirlemek içinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmıştır. Barlett’s testinin 0.05 den küçük olması ölçek maddelerinde faktörleşme olacağını ve KMO değerinin de .50 ve üzerinde olması kabul edilebilir değerler ve analiz yapmaya uygunluğuna işaret eder (Çokluk, Şekercioglu ve Büyüköztürk, 2014: 207). Aşağıda Tablo 3’de KMO ve Barlett’s testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3: KMO and Bartlett’s Testi (Küresellik Test Sonuçları)

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliğinin Ölçümü	
Ki-Kare (Chi-Square)	,976
Serbestlik Derecesi (df)	17179,408
Bartlett's Testi	780
Anlamlılık Düzeyi (Sig.)	,000

Tablo 3 incelendiğinde, Barlett’s testi sonuçlarına göre (ki-kare değeri = 17179,408 p<.000) veri setinin faktörleşmeye uygun olduğu ve KMO değerinin ,976 olması mükemmel düzeyde olduğu yani örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. KMO, 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Alan

yazında KMO değerinin 0.5'den büyük bulunması faktör analizinin yapılabileceğini ve KMO değerinin 0.50-0.60 arası kötü, 0.60-0.70 arası zayıf, 0.70-0.80 arası orta, 0.80—0.90 arası iyi ve 0.90-1 arası ise mükemmel olduğu yorumları yapılmaktadır (Büyüköztürk, 2007; Çokluk ve ark., 2012: 207).

Faktör yük değerinin 0,71 olması mükemmel; 0,63 olması çok iyi; 0,55 olması orta; 0,45 olması vasat ve 0,32 olması zayıf düzeyde varyansa katkıda bulunduğunu göstermektedir (Comrey ve Lee, 1992). Bu araştırmada ölçek maddelerinin buldukları faktörle daha yüksek ilişkili olmalarını sağlamak için faktör yük değeri kesim noktası 0,45 olarak alınmıştır. Çalışmada, faktör yükleri .915 ile.552 aralığında değerler almıştır. Faktör analizi sonucunda tüm maddelerin üç faktörde toplandığı anlaşılmıştır. Üç faktörün toplam varyansa katkısı yaklaşık % 76,417 dir. Ön deneme aşamasında elde edilen verilerin madde korelasyon değerleri Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 4. Hesaplanan Madde Korelasyon Değerleri.

Madde no	Özdeğer	Madde korelasyon değeri	Madde no	Özdeğer	Madde korelasyon değeri
m1	1,000	,709	m21	1,000	,799
m2	1,000	,776	m22	1,000	,764
m3	1,000	,726	m23	1,000	,772
m4	1,000	,792	m24	1,000	,751
m5	1,000	,811	m25	1,000	,870
m6	1,000	,822	m26	1,000	,904
m7	1,000	,887	m27	1,000	,911
m8	1,000	,849	m28	1,000	,915
m9	1,000	,846	m29	1,000	,908
m10	1,000	,856	m30	1,000	,724
m11	1,000	,866	m31	1,000	,704
m12	1,000	,665	m32	1,000	,764
m13	1,000	,730	m33	1,000	,715
m14	1,000	,780	m34	1,000	,690
m15	1,000	,727	m35	1,000	,743
m16	1,000	,836	m36	1,000	,816
m17	1,000	,829	m37	1,000	,836
m18	1,000	,784	m38	1,000	,853
m19	1,000	,797	m39	1,000	,723
m20	1,000	,808	m40	1,000	,552

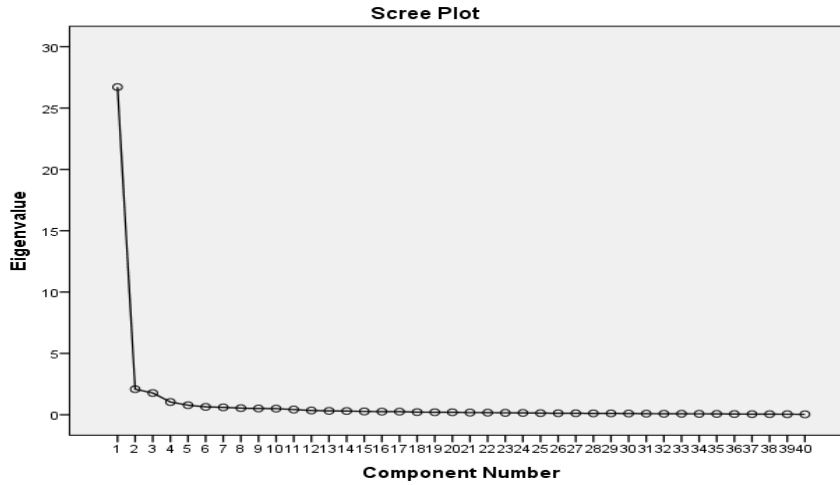
Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla Temel Bileşenler Analizi faktörleştirme yöntemi olarak

seçilmiştir. Döndürme yöntemi olarak da dik döndürme yöntemlerinden maksimum değişkenlik (varimax) seçilmiştir. Maddeler arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilecek faktör sayısını belirlemek amacıyla yamaç birikinti grafiği, özdeğer ve varyans yüzdelerinden yararlanılmıştır. Özdeğer ve varyans yüzdelerine ilişkin tablo ve yamaç birikinti grafiği aşağıda verilmiştir.

Tablo 5: Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği İlk Faktör Analizi Değerleri.

Faktör	Özdeğer	Varyans Yüzdesi	Toplam Varyans Yüzdesi
Faktör 1	26,710	66,775	66,775
Faktör 2	2,084	5,210	71,985
Faktör 3	1,773	4,432	76,417

AFA sonucunda 40 madde için öz değeri 1'in üzerinde üç faktör ve toplam varyansın % 66.775'ini birinci, % 5.210'unu ikinci, 4.432'sini ise üçüncü bileşenin açıkladığı bulunmuştur. Toplam varyansa ise % 76.417 oranında katkı yaptığı tespit edilmiştir. Bu durum, aşağıdaki şekil 1'de yamaç birikinti grafiğinde de görülmektedir.

Şekil 1: Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği Faktör Sayısına İlişkin Yamaç Birikinti Grafiği.

Yatay ekseninde faktörlerin dikey ekseninde ise özdeğerlerin yer aldığı yamaç birikinti grafiğine bakıldığında, yüksek ivmeli düşüşün dördüncü noktadan sonra azaldığı görülmektedir. Birinci noktadan itibaren görülen iniş eğilimi varyansa yapılan katkı derecesinde noktalarla gösterilmektedir ve iki nokta arasındaki her aralık bir faktör anlamına gelmektedir (Büyüköztürk, 2007; Çokluk ve ark., 2012).

Dördüncü noktadan sonra bileşenlerin varyansa yaptıkları katkı azalmakta ve ek varyansların katkılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Özdeğer ve varyans yüzdeleri ile yamaç birikinti grafiğinden elde edilen veriler doğrultusunda analizin üç faktör için yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 6: Faktör Analizi İşlemi İçin Üç Kez Döndürme İşleminde Sonra Elde Edilen “KMO ve Bartlett’s Sphericity” Test Sonuçları.

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliğinin Ölçümü	
Ki-Kare (Chi-Square)	,972
Serbestlik Derecesi (df)	14288,107
Bartlett's Testi	528
Anlamlılık Düzeyi (Sig.)	,000

Analiz işlemi üç kez tekrarlanmıştır. Her bir tekrar işleminde madde korelasyon değeri 0.4’ün altında olan maddeler ile madde korelasyon değerleri arasındaki fark 0.1 ve aşağısında olan maddeler faktör analizi işleminden çıkartılmıştır. İlk faktör analizinde faktör sayısı üç olarak ortaya çıkmıştır. Faktör analizi işleminde birinci döndürme işleminden itibaren diğerlerinde de faktör sayısı üç olarak ortaya çıkmıştır. İlk döndürme işleminde 14, 32, 33, 35 ve 36 numaralı toplam 5 madde çıkarılmıştır. İkinci döndürme işleminde 34 ve 39 olmak üzere toplam 2 madde çıkarılmıştır. Üçüncü döndürmede de son hali elde edilmiş ve kalan maddelerin ölçeğe uygun olduğu belirlenmiştir. Sonuçta 40 maddeden toplamda 7 madde atılmıştır. Ölçek 33 maddelik sayısı ile son halini almıştır. Elde edilen ölçekte tespit edilen üç faktör, toplam varyansın yüzde 78.113’ünü açıklamaktadır. Döndürme işleminden sonra Tablo 6’da görüldüğü gibi KMO değeri 0.972 ve yine küresellik testi değerinin anlamlı olduğu ($p < .05$) görülmektedir. Üç kez döndürme işlemi sonucunda ölçekte kalan 33 maddenin ortak varyanslarının 0.554 ile 0.919 arasında değiştiği görülmektedir. Faktör analizi işleminden sonra elde edilen verilerin madde korelasyon değerleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Faktör Analizi İşlemi Sonrası Madde Korelasyon Değerleri.

Madde no	Özdeğer	Madde korelasyon değeri	Madde no	Özdeğer	Madde korelasyon değeri
m1	1,000	,698	m19	1,000	,795
m2	1,000	,763	m20	1,000	,788
m3	1,000	,694	m21	1,000	,784
m4	1,000	,787	m22	1,000	,763
m5	1,000	,810	m23	1,000	,779
m6	1,000	,820	m24	1,000	,746
m7	1,000	,872	m25	1,000	,881

m8	1,000	,822	m26	1,000	,909
m9	1,000	,827	m27	1,000	,917
m10	1,000	,838	m28	1,000	,919
m11	1,000	,852	m29	1,000	,910
m12	1,000	,652	m30	1,000	,714
m13	1,000	,712	m31	1,000	,692
m15	1,000	,693	m37	1,000	,689
m16	1,000	,794	m38	1,000	,717
m17	1,000	,798	m40	1,000	,554
m18	1,000	,789			

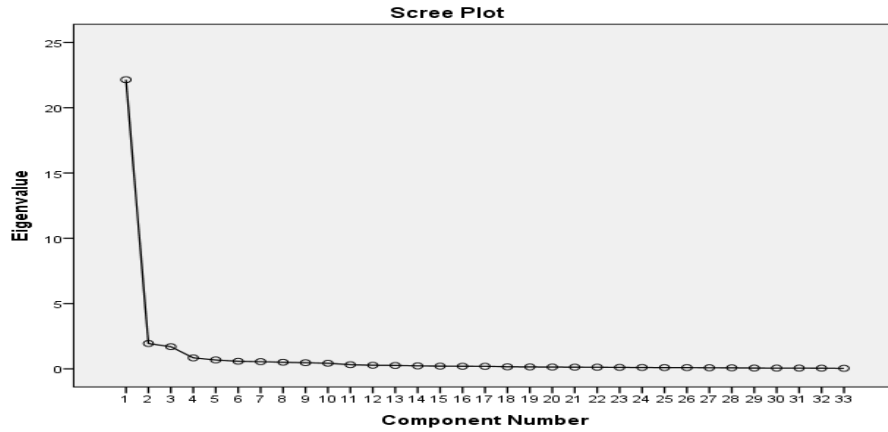
Faktör analizi işlemlerinden ölçek formunda kalan 33 madde ve 3 faktörlü yapı tespit edilmiştir. Birinci faktör (1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13) ÖÖG alanı bilgi yeterliği, ikinci faktör (15,16,17,18,19,20,21,22,23,24) ÖÖG akademik beceriler öğretim bilgisi yeterliği, üçüncü faktör ise (25,26,27,28,29,30,31,37,38,40) ÖÖG meslek bilgisi yeterliği olarak adlandırılmıştır.

Son olarak faktör analizlerinde, ilk faktör 22,145 özdeğere sahip ve toplam varyansın yüzde 67,106'sını açıklamaktadır. İkinci faktör 1,938 özdeğere sahip ve toplam varyansın 5,873'ünü açıklamaktadır. Üçüncü faktör ise 1,694 özdeğere sahip olup toplam varyansın 5,133'ünü açıklamaktadır. Üç faktörün ise toplam varyansın yüzde 78,113'ünü açıkladığı görülmektedir. Son döndürme işlemi sonrası üç faktöre ait özdeğer ve varyans yüzdeleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği Son Faktör Analizi Sonuçları Açıklanan Toplam Varyans Değerleri.

Faktör	Özdeğer	Varyans Yüzdesi	Toplam Varyans Yüzdesi
Faktör 1	22,145	67,106	67,106
Faktör 2	1,938	5,873	72,980
Faktör 3	1,694	5,133	78,113

Faktör analizi sonucu öz-değeri birden büyük üç faktörün oluştuğu belirlenmiştir. Benzer şekilde öz-değer faktör grafiği incelendiğinde, üçüncü noktadan sonra oluşan eğimin bir plato oluşturduğu gözlenmiştir (Şekil 2). Üçüncü noktadan sonraki faktörlerin varyansa yaptıkları katkı küçük ve birbirine oldukça yakın olduğu anlaşılmıştır.

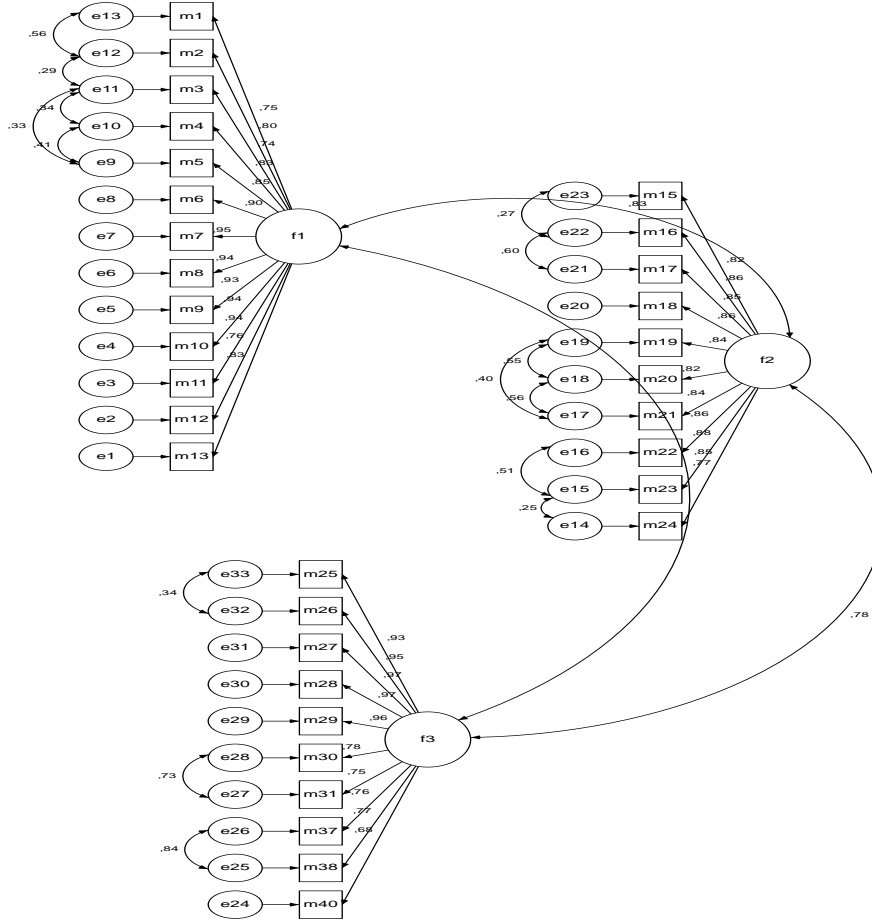
Şekil 2: Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği Faktör Sayısına İlişkin Yamaç Birikinti Grafiği (son).

3.3. Doğrulayıcı Faktör Analiz

Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeğinin 33 madde üzerinden Amos 16.0 programı kullanılarak DFA yapılmıştır. DFA, açıklayıcı faktör analizi sonucu ortaya çıkan faktörlerin ve ölçek yapısının değerlendirilebilmesi için önerilmektedir (Hinkin, 1998; Şimşek, 2007). DFA sonucunda elde edilen uyum indekslerinin AMOS program çıktısı Şekil 3’de görülmekte, veriler de Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Doğrulayıcı Faktör Analizine Yönelik Geliştirilen Uyum İndeksleri.

Uyum İstatistikleri	Mükemmel uyum	Kabul edilebilir uyum	Modele Ait Uyum Değeri
RMSEA	≤ 0.05	0.06 – 0.08	0.070
NFI	≥ 0.95	0.94 – 0.90	0.920
NNFI(TLI)	≥ 0.95	0.94 – 0.90	0.945
CFI	≥ 0.97	0.95 – 0.96	0.951
GFI	≥ 0.90	0.90 – 0.85	0.856
RMR	≤ 0.05	0.06 – 0.08	0.077
χ^2/df	≤ 3	≤ 5	2.486

Şekil 3: Madde Uyum İndeksleri

3.4. Ölçeğin Geçerlik ve Güvenirlilik Uygulamaları

Tablo 10'da Özel Öğrenme Güçlüğüne sahip öğrencilerle çalışan öğretmenler için 'ÖÖG Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği' ölçümlerine ilişkin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0.985, test yarılama 0.942 ve test tekrar test güvenirlik katsayısı 0.862 olarak bulunmuştur.

Tablo 10: ÖÖG Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği Geçerlik Çalışması.

Test	α	Test Yarılama	Test-Tekrar test
ÖÖGAÖYT	0,985	0,942	0,862

Yapılan faktör analizleri sonucunda 33 madde ile son hali verilen ölçeğin alt boyutlarına ve tamamına ilişkin güvenirlik analizleri Tablo 11'de verilmiştir.

Faktör 1 için .975, Faktör 2 için .965, Faktör 3 için .969 ve ölçeğin tamamı için (33 madde) .985 değerler aldığı görülmektedir.

Tablo 11: Güvenirlilik İstatistiği

Faktör	Cronbach's Alpha
Faktör 1	.975
Faktör 2	.965
Faktör 3	.969
Toplam	.985

4. TARTIŞMA

Özel Öğrenme Güçlüğü olan öğrencilerin nicelik bakımından en yaygın gruplardan biri olması ve bu konuda öğretmenlerin hizmet içi eğitime ihtiyaç duydukları yapılan araştırma sonuçlarında açıkça görülmektedir (İzci, 2005; Serin ve Korkmaz, 2014). ÖÖG olan öğrencilerin okulöncesi, ilkokul, ortaokul ve liselerde sıklıkla karşılan bir grup olması ve özel eğitime ihtiyaç duymaları, aynı zamanda bu öğrencilerin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim-öğretim faaliyetlerine katılmaları nedeniyle bu öğrencilerle çalışan öğretmenlere yönelik araştırmaların artmasının önemli olacağı söylenebilir. Alan yazında Özel Öğrenme Güçlüğü öğretmen yeterlikleri üzerine yapılmış (Keskin, Korkut ve Can, 2016) sadece bir araştırmaya rastlanması böyle bir ölçeğin geliştirilmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle böyle bir ölçeğin geliştirilmesinin alana katkı yapması beklenilmektedir.

Geliştirilen ÖÖG alanı öğretmen yeterlik ölçeği okulöncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan Sınıf Öğretmenleri, Özel Eğitim Sınıf Öğretmenleri, Okul Öncesi Öğretmenleri ve farklı branşlarda bulunan toplam 305 öğretmenle gerçekleştirilmiştir. Ölçek 5'li likert tipi, 33 madde ve 3 faktörden oluşmaktadır. ÖÖG alanı öğretmen yeterlik ölçeği faktör analizlerinde, ölçek formunda 33 madde ve 3 faktörlü yapı tespit edilmiştir. İlk faktör 22,145 özdeğere sahip ve toplam varyansın yüzde 67,106'sını açıklamaktadır. İkinci faktör 1,938 özdeğere sahip ve toplam varyansın 5,873'ünü açıklamaktadır. Üçüncü faktör ise 1,694 özdeğere sahip olup toplam varyansın 5,133'ünü açıklamaktadır. Bu üç faktör toplam varyansın yüzde 78,113'ünü açıkladığı ve öz-değeri birden büyük üç faktörün oluştuğu tespit edilmiştir. Ölçekle ilgili elde edilen bu sonuçlar ışığında ÖÖG olan öğrencilerle çalışacak öğretmenlerin yeterlik algılarını tespit etmek amacıyla alanda kullanılabilmesi ve faydalı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca geliştirilen ÖÖGÖYÖ maddelerinin alanda yapılmış diğer ölçeklerle uyumlu bir yapısının bulunduğu söylenebilir.

Araştırmada yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda, RMSEA= .07, NFI= .920, NNFI= .945, CFI= .951, RMR= 0.077 ve X²/sd= 2.486 değerleri elde edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen uyum indeks değerleri kabul edilebilir veya

iyi uyuma sahip olarak ifade edilebilir (Çokluk ve ark., 2014: 272). Ayrıca uyum indekslerinden $X^2/sd= 2.486$ değeri 3'ten küçük olduğu için mükemmel uyum değerine (Çokluk ve ark., 2014: 271) sahiptir. Sonuç olarak yapılan analiz neticesinde uyum indekslerinden χ^2/df mükemmel uyumu gösterirken, diğer RMSEA, NFI, CFI ve RMR kabul edilebilir değerler arasında olduğu belirlenmiştir. Bu yönüyle ölçeğin faktör yapısının doğrulandığı görülmüştür.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma sonucunda, ÖÖG alanı öğretmen yeterlik ölçeği faktör analizlerinde, ölçek formunda 33 madde ve 3 faktörlü yapı tespit edilmiştir. Bu üç faktör toplam varyansın yüzde 78,113'ünü açıkladığı ve öz-değeri birden büyük üç faktörün olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda, RMSEA= .07, NFI= .920, NNFI= .945, CFI= .951, RMR= 0.077 ve $X^2/sd= 2.486$ değerleri elde edilmiştir.

ÖÖG alanı öğretmen yeterlik ölçeği, test yarılama 0.942 ve test tekrar test güvenilirlik katsayısı 0.862 ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı Faktör 1 için .975, Faktör 2 için .965, Faktör 3 için .969 ve ölçeğin tamamı için (33 madde) .985 değerler aldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara dayanılarak 'Özel Öğrenme Güçlüğü Alanı Öğretmen Yeterlik Ölçeği' otuz üç madde ve üç faktörlü yapıdan oluşan formu, ÖÖG olan öğrencilerle çalışan öğretmenlerin yeterlik algılarına yönelik araştırmalarda geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bir ölçek olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Bender, W. N. (2007). *Learning Disabilities: Characteristics, Identification, and Teaching Strategies*. (Sixth Edition.) Pearson Education.
- Butterworth, B. ve Yeo, D. (2004). *Dyscalculia Guidance: Helping Pupils with Specific Learning Difficulties in Maths*. London: NferNelson Pub. Co.
- Büyüköztürk, Şener (2007). *Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). *A First Course in Factor Analysis (2nd ed.)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Çelebi, N. (2014) Bir Meslek Olarak Öğretmenlik (Ed: Bakioğlu, A.) *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: PegemAkademi.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: PegemAkademi.
- Davran, E. (2006). İlköğretim Kurumlarındaki Öğretmenlik Uygulamasının Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Yeterliliklerini Kazanmaları Üzerindeki Etkisi (Van ili örneği). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Van.
- Dursun, F. ve Saracaloğlu, A.S. (2017). Bilişim Teknolojileri Öğretmen Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (23), 89-120.

Efiltili, E. ve Çıkkılı, Y. (2017). Özel Eğitim Bölümü Öğrencilerinin Benlik Saygısı ile Mesleki Benlik Saygısının İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 99-114.

Emerson, J. ve Babbie, P. (2010). *The Dyscalculia Assessment*. Continuum International Publishing Group, London.

Erkuş, A. (2016). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme Temel kavramlar ve işlemler*. Ankara: Pegem Akademi.

Field, A. (2000). *Discovering statistics using SPSS for windows*. London: Sage Publications.

Goe, L. ve Stickler L.M. (2008). *Teacher Quality and Student Achievement: Making the Most of Recent Research*. Washington, D.C.: National Comprehensive Center for Teacher Quality.

Güzel Özmen, R. (2008). Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Öğrenciler. (Editör: Diken, İ.H.). *Özel Eğitime Gereklinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi.

Henley, M., Ramsey, R.S. ve Algozzine, R.F. (2002). *Characteristics of and Strategies for Teaching Students with Mild Disabilities*. Boston: Allyn & Bacon.

Hinkin, T. R. (1998). A Brief Tutorial on Development of Measures for Use in Survey Questionnaires. *Organizational Research Methods*, 1 (1), 104-121.

İlik, Ş.Ş. ve Sarı, H. (2018). Öğretmenler için Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Yeterlik Ölçeği (ÖBEPYÖ): Ölçek Geliştirme Çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 1467-1483.

İzci, E. (2005). Sınıf Öğretmeni Adaylarının “Özel Eğitim” Konusundaki Yeterlikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, (14), 106-114.

Karaca, M. A. (2018). Kaynaştırma Eğitimi Programının Öğretmenlerin Kaynaştırma Uygulamalarındaki Mesleki Yeterliliklerine Etkisi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Konya.

Karakoç, F. Y. ve Dönmez, L. (2014). Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Temel İlkeler. *Tıp Eğitimi Dünnyası*, 13 (40), 39-49.

Kass, R. A. ve Tinsley, H. E. A. (1979). *Factor Analysis*. *Journal of Leisure Research*, 11, 120-138.

Kenar, İ. ve Balcı, M. (2013). Öğrencilerin Derslerde Teknoloji Ürünü Kullanımına Yönelik Tutumu: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (22), 249-262.

Keskin, İ., Korkut, A. ve Can, S. (2016). Öğrenme Güçlüğü Yaşayan Öğrencilere Yönelik Öğretmen Yeterlilikleri Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 133-155.

Korkmazlar, Ü. (2016). Öğrenme Bozukluğu ve Özel Eğitim. (Editör: Kulaksızoğlu, A.). *Farklı Gelişen Çocuklar*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Özyürek, M. (2008). Nitelikli Öğretmen Yetiştirmede Sorunlar ve Çözümler: Özel Eğitim Örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 189-226.

Sakallı Gümüş, S. (2013). Öğrenme Güçlüğü Olan Öğrenciler. (Editör: Cavkaytar, A.) *Özel Eğitim*. Ankara: Vize Yayıncılık.

Sarı, H. (2003). *Özel Eğitime Muhtaç Öğrencilerin Eğitimleriyle İlgili Çağdaş Öneriler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

- Seçer, İ. (2015). *Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Serin, M.K. ve Korkmaz, İ. (2014). Sınıf Öğretmenlerinin Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçlarının Analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 155-169.
- Smith, D.D. ve Tyler, N.C. (2010). *Introduction to Special Education*. New Jersey: Pearson.
- Şahin, S. ve Gül Akoğlu, G. (2011). Öğrenme Güçlükleri Olan Çocuklar ve Eğitimleri. (Editör: Baykoç, N). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Eğitimleri*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş*. Ankara: Ekinoks Yayıncılık.
- Şişman, M. ve Acat, M. B. (2003). Öğretmenlik Uygulaması Çalışmalarının Öğretmenlik Mesleğinin Algılanmasındaki Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 235-250.
- Topbaş, S. (1998). Öğrenme Güçlüğü Gözlenenler. (Edi: Eripek, S.) *Özel Eğitim*. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No: 561.
- Vaughn, S., Bos, C.S. ve Schumm, J. S. (2003). *Teaching Exceptional, Diverse, and At-Risk Students in the Education Classroom. (Third Edition)*. Boston: Allyn and Bacon.
- Wolery, M., Bailey, D. B. ve Sugai, G. M. (1988). *Effective Teaching Principles and Procedures of Applied Behavior Analysis with Exceptional Students*. Boston: Allyn and Bacon.
- Yavuz, M. (2017). Kaynaştırma Uygulamalarında Çalışan Öğretmenlerin Kaynaştırma Yeterlilik Düzeylerini Bazı Değişkenler Açısından İncelemesi. *INES Journal*, 4 (11), 401-415.
- Yıkılmış, A., Güzin, Ö. ve Yıkılmış, N. (2006). Öğretmen Adaylarının Etkili Öğretmen Özelliklerine Sahip Olma Durumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1) 131-140.

**YAYLI ÇALGILAR PERFORMANS DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ:
TÜRKÇEYE ÇEVİRİLMESİ**

STRING PERFORMANCE RATING SCALE: TURKISH TRANSLATION

Alper Tunga ÖZCAN*

*Geliş Tarihi: 11.11.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Yaylı çalgılar performans değerlendirme ölçeği: Türkçeye çevrilmesi başlığı altında yapılmış olan bu çalışma, sınav, konser, yarışma gibi sahne performansların ölçülmesi ve değerlendirilmesi amacı ile yaylı çalgıların tümünde kullanılmak üzere oluşturulmuştur. Performans çıktılarının ölçülmesi ve değerlendirilmesinin eğitimdeki önemi; farklı ekol/okullardan yetişmiş öğretmenler tarafından yetiştirilen öğrencilerin bu performanslarının çıktılarının değerlendirilmesi ve notlamasında puan kaybı olmasının önlenmesidir. Ölçeğin maddelerinin gerekçeleri ve açıklamaları, farklı ekolleri kapsayan seslendirme/yorumlamaları içeren nitelikte olmasından dolayı ayrıca değerlidir. Bu çalışma, Zdzinski ve Barnes'in 'Development and Validation of a String Performance Rating Scale' isimli, daha önce Abeles (1973) tarafından geliştirilen Clarinet Performance Rating Scale ve Bergee (1987) tarafından geliştirilen Tuba-Euphonium Performance Rating Scale ölçeklerinin performans değerlendirme ölçütlerini yaylı çalgılara uyarlayarak oluşturduğu çalışmayı temel alarak yapılmıştır. Yorumlama/müzikal etki, ifade/ton, ses uyumu, ritim/tempo ve vibrato ana başlıklarından oluşan ve toplamında yirmi sekiz alt madde ile yaylı çalgıların tümünde performans ölçme ve değerlendirme kriterlerini oluşturmuştur. Çalışmada Zdzinski ve Barnes'in (2002) tarafından geliştirilen 'Development and Validation of a String Performance Rating Scale' ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışmasının yapılması amaçlanmıştır. Yaylı çalgı eğitiminde, uygun/yetkin performans için gerekli teknik ve müzikal zorunluluklar olduğu bilinmekle beraber, performans değerlendirmelerinin çok detaylı ve titizlikle yapılması gerekliliği görülmektedir. Ancak Devlet Konservatuvarları, Güzel Sanatlar Fakülteleri, Sanat ve Tasarım Fakülteleri ve Eğitim Fakülteleri gibi sanat kurumlarında verilen yaylı çalgı eğitimlerin farklı ekoller/egitim anlayışlarını içerdiği için performans değerlendirme kriterlerinde objektif bakış açısı hakim olarak akredite olamamış, eğitim sürecinin temsilcisi olan performansın değerlendirmesini yoruma açık bırakmıştır. Yaylı çalgılar performans değerlendirme ölçeğindeki ana başlıklar hariç alt maddenin, her kurumun iç dinamiklerine uygun olarak ve ölçeğin genel yapısını bozmadan değiştirilebileceği ön görülmeyle beraber, farklı disiplinlerde (Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Otantik/Etnik Müzik) eğitim veren kurumların kendi özel değerlendirme kriterlerini oluşturabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaylı Çalgılar, Performans, Değerlendirme, Ölçek, Eğitim.

ABSTRACT: This study, which was made under the title of string instruments performance evaluation scale: translating into Turkish, was designed to be used in all string instruments for the purpose of measuring and evaluating stage performances such as exams, concerts and

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, muzikchi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6127-6321.

competitions. Importance of measurement and evaluation of performance outcomes in education; to evaluate the outputs of students who are trained by trainers from different schools/training methods and to prevent loss of points in grading. The rationale and explanations of the items of the scale are also valuable because they include voice/interpretation covering different schools. In this study, developed by Zdzinski and Barnes; it was based on the work that was created by adapting the performance evaluation criteria of Clarinet Performance Rating Scale, developed by Abeles (1973) and Tuba-Euphonium Performance Rating Scale developed by Bergee (1987). Interpretation/musical effect, articulation/tone, intonation, rhythm/tempo and vibrato, which consist of the main headings and total of twenty-eight subtitles and string instruments formed the performance measurement and evaluation criteria. In the study, it was aimed to adapt the 'Development and Verification of a String Performance Rating Scale' to Turkish by Zdzinski and Barnes (2002). Although it is known that there are technical and musical necessities for proper/competent performance in string instrument education, it is seen that the performance evaluations should be performed in a very detailed and meticulous manner. However, since the stringed instruments given in the art institutions such as the State Conservatories, Faculties of Fine Arts, Faculties of Art and Design, Faculties of Education included different schools/educational approaches, the objective perspective of performance evaluation criteria could not be accredited and left the evaluation of the performance representative of the education process open to comment. Although it is foreseen that the sub-items can be changed in accordance with the internal dynamics of each institution and without impairment the overall structure of the form, except for the main titles in the performance evaluation scale, the institutions that provide education in different disciplines (Turkish Folk Music, Turkish Art Music, Authentic/Ethnic Music) it is thought that may create.

Key Words: String Instruments, Performance, Evaluation, Scale, Education.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of the study

Strings performance evaluation scale: The study, which was translated into Turkish, was created to measure and evaluate stage performances such as exams, concerts, competitions, and to be used in all string instruments. It is very important that performances are measured with the least error. The loss of points should be at a minimum level in the evaluation of the performance of students trained by instructors from different schools. The reasons for the formation of the items of the scale are also important because they are of a nature that includes voiceover / interpretation covering different schools. Since the string instrument training given in art institutions such as State Conservatories, Fine Arts Faculties, Art and Design Faculties and Education Faculties includes different schools / educational approaches, the objective point of view in performance evaluation criteria has not been accredited as a standard, leaving the evaluation of performance, which is the representative of the education process, open to interpretation. Although it is foreseen that the sub-items can be changed in accordance with the internal dynamics of each institution and without impairment the overall structure of the form, except for the main titles in the performance evaluation scale, the institutions that provide education in different disciplines (Turkish Folk Music, Turkish Art Music, Authentic/Ethnic Music) it is thought that may create.

Importance of work

It is thought that this study on performance measurement is important, since the string instrument training is the most difficult form of training among all instrument training, whose habits are the most difficult and takes the longest time to learn techniques. The methods used while trying to gain educational skills are aimed at overcoming technical difficulties in the fastest and easiest way, and the aim of reaching an original expression with a musical intonation in the instrument is possible as a result of both physical competence and a hereditary musical talent. The scale criteria for the objective measurement of performance outcomes were formed with the main titles of interpretation / musical effect, expression / tone, sound harmony (intonation), rhythm / tempo and vibrato. Subheadings are listed in order to evaluate each main title in detail. The importance of reaching a certain standard in performance evaluations can be expressed under four headings:

1. Measuring success criteria in education: The technical and musical level in the examination performance evaluation is measured and approved by the common minimum criteria.
2. Measuring the success criteria on the stage: Getting approval of the technical and musical level in the evaluation of performances such as competitions and concerts by measuring them according to common minimum criteria.
3. Standardization: To become a common view and adopt it by taking part in the positive structuring of art institutions providing education in our country.
4. Accreditation: Being one of the acceptance criteria of the institutions providing arts education in their future accredited processes.

Method of study

Due to the fact that the research subject covers all string instruments and the quality of the scale must be evaluated both functionally and technically, qualitative research method was preferred as a method and a descriptive research model as a model. In order to classify the findings and achieve the targeted goals, the literature was searched and the relevant sources were determined and collected, in line with the obtained information, the most appropriate performance evaluation scale was selected accordingly and translated into Turkish. Conversions were made by using English-Turkish dictionary and music dictionary, considering the common / traditional equivalents of the words in general and music.

Results of the study

The study, conducted under the title of string instruments performance evaluation scale, was created to be used in all string instruments within the scope of performance evaluation and measurement. The determination and use of the criteria in the evaluation process (exam, concert, competition), which is the goal of the study, aimed at the formation of consistency and unity in measuring the performance of the interpreter in the multi-evaluation (jury) stage. It is thought that the harmony of the evaluation outputs will provide the performance performer with confidence by knowing in advance which items are included in the criteria, as well as providing a harmonious process for the evaluation jury from different schools. Although it is suitable for use in the evaluation processes of the students (State Conservatory, Fine Arts Faculties, Stage and Design Faculties, Education Faculties), examinations, concerts and competitions in the current string instruments programs of all art education institutions in our country, except for the main topics, the sub-items are It is predicted that it can be changed in accordance with the dynamics of the scale and without disturbing the general structure of the

scale. As a result, the research of the subject was carried out with the aim of minimizing the grade / point / grade losses with the results of a consistent / healthy evaluation process in the string instrument departments of institutions providing education in all disciplines, and it was aimed to unite the institutions providing education in the field of art in our country with minimum criteria.

1. GİRİŞ

Yaylı çalgı eğitimi, çalgı eğitimi içinde alışkanlıkları en zor kazanılan ve teknikleri öğrenmesi en uzun zaman alan eğitimidir. Becerileri kazanmaya çalışırken kullanılan yöntemler, teknik güçlükleri en hızlı ve en kolay yolla aşmaya yöneliktir (Özcan, 2017:13). Çalgıda müzikal bir tonlama ile özgün bir ifadeye ulaşmak ise hem fiziksel yeterlilik hem de kalıtsal bir müzikal yetenek sonucu mümkün olabilmektedir. Schleuter (1997), her çalgının değişik teknik ve kendine özgü yetenekler gerektirdiğini fakat genel olarak çalgı çalma tekniklerinin; duruş, tutuş, yay kullanma, el pozisyonu, nefes, dilin kullanımı, ses kalitesi, bilek, kol ve parmakların durumu, entonasyon ve vibratodan oluştuğunu belirtmektedir (Schleuter, 1997: 120).

Yaylı çalgı eğitiminde teknik ve yorumun bir arada olması son derece önemlidir. Teknik ve yorumun, eğitimin iki amacını oluşturduğunu ifade eden Galamian (2002), aşamaları şu şekilde belirtir:

1. Oluşturma süreci: Bu süreç içinde her türlü teknik sorunla uğraşılır. Gamları, benzer temel alıştırmaları, etüd ve repertuarın (dağarın) teknik sorunlarını kapsar.

2. Yorumlama Süreci: Bu aşamada ise yapıyla ilgili kişisel görüşün belirlenmesi, müzikal ifadeye önem verilmesi, bir cümlecğin, giderek daha boyutlu bir parçanın ve nihayet bölümlerin inandırıcı bir bütünlük içinde olması gerekmektedir.

3. Seslendirme Süreci: Bu sürece gelindiğinde yapıt hiç durmadan ve uygunsa eşlikli olarak seslendirilir. (Galamian, 2002).

Strauss'a (2001) göre müzikal başarı; ton kalitesi, entonasyon, denge, tempo ve ritim, artikülasyon, teknik gibi alanların düzenli ve tutarlı bir şekilde çalışılmasının sonucunda elde edilecektir (Strauss, 2001: 1).

Tüm bu bilgilerin kapsamında yaylı çalgı eğitiminde, uygun performans için gerekli teknik ve müzikal zorunluluklar olduğu, ayrıca performans değerlendirmesinin çok detaylı yapılması gerekliliği görülmektedir. Ancak ülkemiz sanat kurumlarında verilen eğitimler farklı ekoller/eğitim anlayışlarından oluştuğu ve çalgı eğitimi birebir yapıldığı için, performans değerlendirme kriterlerinde objektif bakış açısı hakim olarak akredite olamamış, eğitim sürecinin temsilcisi olan performansın değerlendirmesini yoruma açık bırakmıştır.

Performans değerlendirmesi neden önemlidir sorusunun yanıtı şu şekilde olabilir:

1. Eğitimde ve sahnede başarı kriterlerinin, çalgıcının sınav ve konserlerde gösterdiği teknik ve müzikal seviyeye bağlı olarak ortak asgari ölçütlerde onay alması.

2. Özellikle eğitimde ve yarışmalarda, performans değerlendirme ölçütleri sayesinde başarı çıktıkları seviyelerindeki farkın en asgariye indirgenmesi.

3. Ülkemizde eğitim veren sanat kurumlarındaki yapılanma içerisinde yer alarak ortak görüş haline gelmesi ve benimsenmesi.

4. Sanat eğitimi veren kurumların, gelecekteki akredite süreçlerinde kabul görme ölçütlerinden biri olması.

Yapılan araştırma; Zdzinski ve Barnes'in 'Development and Validation of a String Performance Rating Scale' isimli, daha önce Abeles (1973) tarafından geliştirilen Clarinet Performance Rating Scale ve Bergee (1987) tarafından geliştirilen Tuba-Euphonium Performance Rating Scale ölçeklerinin performans değerlendirme ölçütlerini yaylı çalgılara uyarlayarak oluşturduğu çalışmayı temel alarak, ülkemizdeki sanat eğitimi veren kurumlarda ortak bir performans değerlendirme ölçütleri oluşturmayı hedeflemektedir. Ölçeğin tüm ana başlıkları ve alt başlıkları detaylı olarak ve gerekçeleriyle tanımlanmış, değerlendirme sürecine katkıları yorumlanmıştır. Tüm başlıkların ve maddelerin birleşimi, performans değerlendirme ölçeğini bütünlüyleyerek, farklı ekol ve kökenlerden oluşan ülkemiz sanat eğitimi kurumları eğitimcilerinin faydalanabileceği açık bir referans kaynağı oluşmasını hedeflenmiştir. Yapılmış olan mevcut performans değerlendirme ölçeklerinin gerek belirli seviye/statü bazlı olması, gerekse detaylı alt başlıklara yer vermemesi nedeniyle daha kapsamlı ve tüm seviyeleri kapsayan bir performans değerlendirme ölçeği ihtiyacı olduğu düşünülmüş, oluşturulacak ölçeğin detaylı ölçüm ihtiyacını karşılayabilecek olan kaynağının Türkçeye çevrilip adapte edilmesi amaçlanmıştır.

Daha önce yapılan araştırmalara bakıldığında;

1. Çiftçi ve Kurtuldu (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırmada; performans ve değerlendirmesinin kapsamında bulunmayan 'Hazırlık' kriterlerinin bulunduğu, seslendirme kriterlerinin kapsamının entonasyon, ton ve ritim ile sınırlı kaldığı, teknik kriterlerin ise sağ ve sol el olarak dar kapsamda başlıklandığı görülmüş, detaylı ve kapsamlı ölçek maddeleri bulunmadığı tespit edilmiştir.

2. Dalkıran (2008) tarafından gerçekleştirilen araştırmada; Müzik Eğitimi Anabilim Dalları sınırlandırması yapılmış, ölçüm maddeleri üç ana boyut (program boyutu, sınav performans boyutu ve yarıyıl içi durum boyutu) ve onbir alt boyuttan (programın gereklerine uygunluk, doğru ve temiz ses üretimi, keman çalmaya hazır bulunma, sağ ve sol el tekniği, metrik ve ritmik doğruluk, artikülasyon, bütünlük, ton kalitesi, hız ve gürlük, vibrato, dönem içi performans) oluşmuştur. Araştırmanın sadece keman performansını ölçtüğü ve değerlendirmelerle ilgili kapsamlı içerik vermediği görülmüş, program boyutu ve yarıyıl içi durum boyutları gibi performans değerlendirmesi dışında başlıklar kapsama alınmış, ayrıca teknik boyut ve müzikal

boyut gibi birbirleriyle ilişkili boyutların detaylı alt başlıklara bölünmediği görülmüştür.

3. Saraç ve Şeker (2008) gerçekleştirdikleri çalışmada; araştırmacılar tarafından geliştirilmek üzere hazırlanan yirmialtı maddelik yaylı çalgı performans değerlendirme formu kullanılmış, maddeler mevcut geleneksel performans değerlendirme kriterlerini yeniden yapılandırmamış ve ana başlıklar olmadan karışık biçimde sunulmuştur.

4. Alpagut (2004) tarafından yapılan çalışmada; herhangi bir ölçek değerlendirmesi yapılmamış, ancak kurul sınavlarındaki değerlendirmelerin geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

5. Atak Yayla (2004) 'Müziksel Performansın Ölçülmesi' başlıklı çalışmada; kapsamın Müzik Eğitimi Anabilim Dalları ile sınırlandırıldığı, yaylı çalgılar için oluşturulan ölçek maddelerinde ton, duruş - tutuş ve teknik ana başlıklarından oluşturulduğu, ton ve teknik ana başlıklarının alt başlıklarının karışık ve detaysız verildiği, ayrıca duruş - tutuş ana başlığının performans ölçümü ve değerlendirilmesinde fiziksel ayrıcalıklar ve ekollerin farklılıklarından dolayı değerlendirme dışı olması gerektiği görülmüştür.

İlgili alanyazın incelendiğinde, Türkiye'de yaylı çalgılara yönelik performans değerlendirme ölçeği üzerine yapılan çeşitli araştırmaların var olduğu saptanmıştır (Çiftçi ve Kurtuldu, 2010; Dalkıran, 2008; Saraç ve Şeker, 2008; Alpagut, 2004; Atak Yayla, 2004). İlgili araştırmalarda başlık ve içerik bakımından maddelerin detaylandırılmadığı, çalışma evrenlerinin farklılık ve sınırlılık arz ettiği (*Müzik Eğitimi Anabilim Dalları veya Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümleri vb.*) göz önünde bulundurulduğunda tüm müzik eğitimi alanlarını, farklı ekolleri ve seviyelerini kapsayan detaylı bir ölçek ihtiyacı olduğu düşünülmüştür.

2. YÖNTEM

Araştırmanın; yaylı çalgıların tümünü kapsaması ve ölçeğin hem işlevselliğinin hem de niteliğinin teknik açıdan değerlendirilme zorunluluğundan dolayı yöntem olarak nitel araştırma yöntemi, model olarak betimsel araştırma modeli tercih edilmiştir. Bulguların sınıflandırılması ve hedeflenen amaçlara ulaşılabilmesi için literatür taraması yapılarak konuyla ilgili kaynaklar saptanıp toplanmış, elde edilen bilgiler doğrultusunda en uygun performans değerlendirme ölçeği bu doğrultuda seçilerek Türkçeye çevrilmiştir. Çevrimler İngilizce-Türkçe sözlük ve müzik sözlüğü kullanılarak, sözcüklerin genel ve müzikteki yaygın/geleneksel karşılıkları düşünülerek yapılmıştır.

Nitel araştırma; "Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırmadır. Başka bir deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal

olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır. Betimsel analiz, önceden belirlenmiş bir çerçeveye bağlı olarak nitel verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve tanımlanan bulguların yorumlanması adımlarını içeren analiz yaklaşımıdır” olarak tanımlanmaktadır (*Yıldırım ve Şimşek, 2016*).

3. YAYLI ÇALGILAR PERFORMANS DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ’NİN ANA VE ALT BAŞLIKLAR TABLOSU

Zdzinski ve Barnes tarafından geliştirilen ölçek, diğer benzer ölçeklerden (*Abeles, 1973 ve Bergee, 1987*) uyarlanmış ve beş ana kategoride toplam yirmisekiz madde ile yaylı çalgıların performans değerlendirme kriterlerini oluşturmuştur.

Yaylı Çalgılar Performans Değerlendirme Ölçeği Ana ve Alt Maddeleri
1. Yorumlama/Müzikal Etki
a. Performansta stil eksikliği var
b. Müzikal yoğunluk var
c. Melodik ifade var
d. Hassas nüans eksikliği var
e. Sade - ifadesiz çalıyor
f. Dinamikler yerinde / uygun
2. İfade / Ton
a. Öğrenci ağırlığı doğru orantılı kullanıyor
b. Sol elde doğru telaffuz / ifade
c. Yay temas noktasını tam koruyor
d. Kol ağırlığıyla telden tam ses alıyor ve hızlı yay kullanıyor
e. Forte’de yumuşak ve dolgun ton
f. Tel geçişleri kontrollü / yumuşak
3. Ses Uyumu
a. Ton çoğunlukla uyumlu
b. Yarım sesler yeterince yakın değil
c. Tüm tellerde tutarlı / sürekli ses uyumu var

d. Öğrenci tonu ayarlayabiliyor
e. Uyumsuz / ton dışı çaldı
f. Üçlü minörler net oluyor
4. Ritim / Tempo
a. Dengesiz ritim var
b. Mükemmel ritimde çalıyor
c. Tempo istikrarlı değil
d. Ritim bozuldu
e. Ritimleri düzeltiyor
f. Teknik pasajlarda tempo sabit oluyor
5. Vibrato
a. Geniş / yoğun vibrato yapıyor
b. Aralıksız vibrato yapıyor
c. Düzenli / dengeli vibrato yapıyor
d. Düzensiz / bozuk vibrato yapıyor

Şekil 1: Zdinski ve Barnes yaylı çalgılar performans değerlendirme ölçeğinin boyutları ve madde içerikleri.

4. YAYLI ÇALGILAR PERFORMANS DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ'NİN ANA VE ALT BAŞLIKLARI

Ölçeğin dilimize uyarlamasında çok dikkatli hareket edilerek hem İngilizce'nin birden çok anlamlı kelime karşılıklarından kaçınılmış, hem de kelimenin yaygın/genel anlamından ziyade müzik terminolojisindeki yeri/önemi araştırılarak teknik kullanımına yer verilmiştir.

4.1. Ölçeğin Ana Başlıkları

Yaylı çalgılar performans değerlendirme ölçeğinin ana başlıkları aşağıdaki şekildedir:

4.1.1. Yorumlama/Müzikal Etki

Yorumlama/Müzikal Etki kelimeleri, *Interpretation/Musical Effect* kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. *Interpretation* kelimesi yorum, tefsir, izah anlamının tam karşılığı olarak çevrilmiş (Akdikmen, 1985:275), *Musical Effect* ise müzikal etki anlamında tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme

ölçeğinde, çalınan eserin/parçanın müzikal yorumlamasının değerlendirme ana başlığı olarak kullanılmıştır.

Yorumlama/Müzikal Etki
Performansta stil eksikliği var.
Müzikal yoğunluk var.
Melodik ifade var.
Hassas nüans eksikliği var.
Sade-ifadesiz çalıyor.
Dinamikler yerinde/uygun.

Şekil 2: Yorumlama/Müzikal Etki; *Interpretation/Musical Effect* maddesi ve içerikleri.

4.1.2. İfade/Ton

İfade/Ton kelimeleri, *Articulation/Tone* kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. *Articulation* kelimesi çift anlamlı olup (*diğer anlamı: mafsal, eklem*) ölçekte, müzik terminolojisindeki kullanımına göre (*ses teşkili, telaffuz*) olarak çevrilmiş (Akdikmen, 1985:24), *Tone* kelimesi ise karşılığında ses, nitelik, ton, perde yazmasına rağmen müzik terminolojisindeki kullanımına göre sağlıklı sesi temsil eden *ton* olarak çevrilmiş (Akdikmen, 1985:545) ve performans değerlendirme ölçeğinde, çalınan eserin/parçanın ifade ve ton yorumlamasının değerlendirme ana başlığı olarak kullanılmıştır.

İfade/Ton
Öğrenci ağırlığı doğru orantılı kullanıyor.
Sol elde doğru telaffuz/ifade.
Yay temas noktasını tam koruyor.
Kol ağırlığıyla telden tam ses alıyor ve hızlı yay kullanıyor.
Forte'de yumuşak ve dolgun ton.
Tel geçişleri kontrollü/yumuşak.

Şekil 3: İfade/Ton; *Articulation/Tone* maddesi ve içerikleri.

4.1.3. Ses uyumu

Ses Uyumu çevirisi, *In-tonation* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. (Akdikmen, 1985:276) Kelime anlamı tonlama ve doğru ses perdesi olup *intonation*

(tonlama, tonötüm) olarak düşünüldüğünde tona sadık kalma, ton içinde bulunma anlamındadır. Performans değerlendirme ölçeğinde, çalınan eserin/parçanın notalarının temizliğinin ve tonla uygunluğunun değerlendirme ana başlığı olarak kullanılmıştır.

Ses Uyumu
Ton çoğunlukla uyumlu.
Yarım sesler yeterince yakın değil.
Tüm tellerde tutarlı/sürekli ses uyumu var.
Öğrenci tonu ayarlayabiliyor.
Uyumsuz/ton dışı çaldı.
Üçlü minörler net oluyor.

Şekil 4: Ses uyumu; Intonation maddesi ve içerikleri.

4.1.4. Ritim/Tempo

Ritim/Tempo kelimeleri, *Rhythm/Tempo* kelimelerinin tam karşılığı olarak kullanılmıştır. *Rhythm* kelimesi ritmik uyum, ahenk, düzenlilik anlamında çevrilmiş (Akdikmen, 1985:449), *Tempo* ise müzik terminolojisindeki tempo olarak çevrilmiş (Akdikmen, 1985:536) ve performans değerlendirme ölçeğinde, çalınan eserin/parçanın ritimlerinin ve temponun düzenliliğinin ve sürekliliğinin değerlendirme ana başlığı olarak kullanılmıştır.

Ritim/Tempo
Dengesiz ritim var.
Mükemmel ritimde çalıyor.
Tempo istikrarlı değil.
Ritim bozuldu.
Ritimleri düzeltiyor.
Teknik pasajlarda tempo sabit oluyor.

Şekil 5: Ritim/Tempo; *Rhythm/Tempo* maddesi ve içerikleri.

4.1.5. Vibrato

Vibrato kelimesi, *Vibrato* kelimesinin tam karşılığı olarak kullanılmıştır. *Vibrato* kelimesi titreşim anlamında çevrilmiş (Akdikmen, 1985:584) ve performans

değerlendirme ölçeğinde, çalınan eserin/parçanın notalarının vibratolarındaki genişlik/yoğunluk, süreklilik ve düzenlilik değerlendirme ana başlığı olarak kullanılmıştır.

Vibrato
Geniş/yoğun vibrato yapıyor.
Aralıksız vibrato yapıyor.
Düzenli/dengeli vibrato yapıyor.
Düzensiz/bozuk vibrato yapıyor.

Şekil 6: Vibrato; Vibrato maddesi ve içerikleri.

4.2. Ölçeğin Alt Başlıkları

Yorumlama/Müzikal Etki, İfade/Ton, Ses Uyumu, Ritim/Tempo ve Vibrato maddelerinden oluşan ana başlıkların detaylı açıklamaları aşağıdaki gibidir:

4.2.1. Yorumlama/Müzikal Etki

Yorumlama/Müzikal Etki (*Interpretation/Musical Effect*) ana başlığının alt başlıkları şöyledir:

Performansta stil eksikliği var. *Lack of style in performance* kelimelerinin karşılığı olarak, *performansta stil eksikliği var* kullanılmıştır. Stil (*style*) kelimesi özellikle müzik terminolojisindeki *biçim/form* anlamında çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, yorumlama/müzikal etki ana başlığının birinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, çalınan eserin dönemsal teknik ve ifade özelliklerinin performansa yansıtılıp yansıtılmadığının ölçülerek değerlendirmesidir. Örneğin; Bach'ın sonat/partita/suit eserlerinin yorumunda sergilenmesi gereken Barok stil özellikleri ile Mozart'ın konçertosunun yorumunda sergilenmesi gereken stil özelliklerinin birbirinden farklı olması gibi.

Müzikal yoğunluk var. *Very musical* kelimelerinin karşılığı olarak, *müzikal yoğunluk var* kullanılmıştır. *Very* kelimesi genel karşılığı *oldukça/çok/tam* yazmasına rağmen, müzik terminolojisindeki *yoğunluk* anlamında çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, yorumlama/müzikal etki ana başlığının ikinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, çalınan eserin müzikal ifadelerinin tam/yoğun olarak performansa yansıtılıp yansıtılmadığının ölçülerek değerlendirmesidir. Örneğin; çalınan eserinin notasyonundaki legato, staccato, portato, detache, spiccato gibi müziğin oluşmasını sağlayan elemanların doğru ve yeterince kullanılıp kullanılmadığı gibi.

Melodik ifade var. *Melodic phrasing* kelimelerinin karşılığı olarak, *melodik ifade var* kullanılmıştır. *Phrasing* kelimesinin tam karşılığı olarak müzik terminolojisindeki *cümleme* tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, yorumlama/müzikal etki ana başlığının üçüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, çalınan eserin cümlemelerinin ve cümlelerin bağlantılarının, heceleme yapmadan, melodik ifadenin ne ölçüde performansa yansıtılıp yansıtılmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; çalınan eserin notasyonundaki bağların ve bağlar arasındaki virgüllerin (*nefesler*), doğru ifadeyle ve cümleyi bölmeden kullanılıp kullanılmadığı gibi.

Hassas nüans eksikliği var. *Subtle nuances lacking* kelimelerinin karşılığı olarak, *hassas nüans eksikliği var* kullanılmıştır. *Subtle* kelimesi genel karşılığı *incelikli/hoş yazmasına* rağmen, müzik terminolojisindeki *hassas* anlamında çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, yorumlama/müzikal etki ana başlığının dördüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, çalınan eserin sahip olduğu nüansların cümle içindeki kullanımının ne ölçüde performansa yansıtılıp yansıtılmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; çalınan eserin yorumundaki anlam ve anlatımın içindeki ince farkların kullanılıp kullanılmadığı gibi.

Sade-ifadesiz çalıyor. *Dry-too technical* kelimelerinin karşılığı olarak, *sade-ifadesiz çalıyor* kullanılmıştır. *Dry* kelimesi genel karşılığı *kuru/yavan yazmasına* rağmen, müzik terminolojisindeki *sade* anlamında çevrilmiş, *too technical* kelimeleri ise, genel karşılığı *fazla teknik yazmasına* rağmen, müzik terminolojisindeki *ifadesiz* anlamında çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, yorumlama/müzikal etki ana başlığının beşinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, çalınan eserdeki teknik zorlukların/hareketlerin, müzikal ifadesinin önüne geçip geçmediğinin ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; çalınan eserin yapısını oluşturan teknik zorlukların (*akorlar, flajolet, glissando, ricochet vb.*), müzikal yorumu bozmadan, tam tersi yoruma zenginlik katarak işlenmesi gerekliliği gibi.

Dinamikler yerinde/uygun. *Appropriate range of dynamics* kelimelerinin karşılığı olarak, *dinamikler yerinde/uygun* kullanılmıştır. *Appropriate* kelimesinin tam karşılığı olarak *yerinde/uygun* çevrimi yapılmış ve performans değerlendirme ölçeğinde, yorumlama/müzikal etki ana başlığının altıncı değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, çalınan eserdeki dinamiklerin uygun/yeterli olarak kullanılıp kullanılmadığının ölçülerek

değerlendirmesidir. Örneğin; çalınan eserin notasyonundaki dinamiklerin (*forte*, *piyano*, *crescendo*, *diminuendo*, vb.) kullanımında istemsiz aksanlar, teknik pasajlarda hacim kaybı, müzikal inişlerde sesin kuvvetlenmesi veya müzikal çıkışlarda sesin azalması şeklinde hatalar olup olmadığı gibi.

4.2.2. İfade/Ton

İfade/Ton (*Articulation/Tone*) ana başlığının alt başlıkları şöyledir:

Öğrenci ağırlığı doğru orantılı kullanıyor. *Student is using correct proportion of weight* kelimelerinin karşılığı olarak, *öğrenci ağırlığı doğru orantılı kullanıyor* kullanılmıştır. *Weight* kelimesi, yaylı çalgılardaki sağ eldeki *ağırlık* anlamında çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ifade/ton ana başlığının birinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ el yay tekniği kapsamındadır. Dengeli tel geçişlerinin performansa yansıtılıp yansıtılmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notasyonuna ve duatelere uygun olarak yapılan tel değişimlerinde, yayın ağırlık merkezinin değişen tele kayıp kaymadığı gibi.

Sol elde doğru telaffuz/ifade. *Clear articulation produced by left hand* kelimelerinin karşılığı olarak, *sol elde doğru telaffuz/ifade* kullanılmıştır. *Clear articulation* kelimeleri, müzikal ifadedeki *cümleme/telaffuz* anlamlarında çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ifade/ton ana başlığının ikinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol el parmak tekniği kapsamındadır. Parmak basışlarının dengeli ve yay ile uyumlu olarak performansa yansıtılıp yansıtılmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notasyonundaki *detache* bir kesitteki notaların, yay ile paralel ve müzikal ifadeyi bozmadan cümlelenmesi veya *legato* bir kesitteki grup notaların sol el ile beraber eşit bölünmesi gibi.

Yay temas noktasını tam koruyor. *Maintains proper contact point* kelimelerinin karşılığı olarak, *yay temas noktasını tam koruyor* kullanılmıştır. *Contact point* kelimeleri, müzikal ifadedeki *temas noktası* anlamlarında çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ifade/ton ana başlığının üçüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ el yay tekniği kapsamındadır. Yayın hareketinde tellerle olan dengeli bağlantısının performansa yansıtılıp yansıtılmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notasyonunda yazılı olan tel değişimleri ve/veya aynı teldeki yay hareketlerinin yayın dengesini ve ağırlığını bozmadan devam etmesi gibi.

Kol ağırlığıyla telden tam ses alıyor ve hızlı yay kullanıyor. *Arm weight draws full sound from string and speed with bow* kelimelerinin karşılığı olarak, *kol*

ağırlığıyla telden tam ses alıyor ve hızlı yay kullanıyor kullanılmıştır. *Draws* kelimesi yaygın olarak *çizmek* anlamına gelmesine rağmen müzik terminolojisindeki *almak* olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ifade/ton ana başlığının dördüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ el yay tekniği kapsamındadır. Yay hareketlerinde sağ kol ağırlığının dengesi ve sağ kolun hızlı kullanılıp kullanılmadığının performansa yansıtılmasının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notasyonundaki hızlı kesitlerin yeterince çabuk ve kayıpsız, aynı zamanda dengeli kol ağırlığı ile telden tam ve dolu ses alınıp alınmaması gibi.

Forte'de yumuşak ve dolgun ton. *Tone is full without harshness on forte* kelimelerinin karşılığı olarak, *forte'de yumuşak ve dolgun ton* kullanılmıştır. *Tone is full* kelimelerinin karşılığı olarak *dolgun ton* çevrimi yapılmış ve performans değerlendirme ölçeğinde, ifade/ton ana başlığının beşinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ el yay tekniği kapsamındadır. Kol ağırlığının yay basıncına etkisinin forte dinamikte tonu bozmadan devamlılığının performansa yansıtılmasının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notasyonundaki forte kesitlerde, sesin bozulmadan ve tonu zedelemeyen çalınması gibi.

Tel geçişleri kontrollü/yumuşak. *String crossings are controlled/smooth* kelimelerinin karşılığı olarak, *tel geçişleri kontrollü/yumuşak* kullanılmıştır. *Controlled/smooth* kelimelerinin karşılığı olarak tam karşılığı olan *kontrollü/yumuşak* çevrimi yapılmış ve performans değerlendirme ölçeğinde, ifade/ton ana başlığının altıncı değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ el yay tekniği kapsamındadır. Tel değişimlerdeki yay hareketlerinin kontrollü ve yumuşak olup olmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notasyonundaki farklı tel geçişleri olan kesitlerde, yay hareketlerinin kontrollü olması gerektiği ve yumuşak bir hareket ile gösterilip gösterilmediği gibi.

4.2.3. Ses Uyumu

Ses Uyumu (*Intonation*) ana başlığının alt başlıkları şöyledir:

Ton çoğunlukla uyumlu. *Pitch was mostly consistent* kelimelerinin karşılığı olarak, *ton çoğunlukla uyumlu* kullanılmıştır. *Pitch* kelimesinin karşısında, yaygın kullanım olarak saha, zift, perde, eğim yazmasına rağmen, müzik terminolojisindeki, seslerin birbirine uygun uzaklığının oluşturduğu *ton* anlamında çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ses uyumu ana başlığının birinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol el parmak tekniği kapsamındadır. Oluşturulan seslerin ton içinde olup olmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarının ton içindeki seslerle uyumlu olması veya ton dışı tizleşme veya pesleşme yapılması gibi.

Yarım sesler yeterince yakın değil. *Half steps not close enough* kelimelerinin karşılığı olarak, *yarım sesler yeterince yakın değil* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ses uyumu ana başlığının ikinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol el parmak tekniği kapsamındadır. Parmakların tuştaki basış pozisyonuna bağlı olarak seslerin yeterince yakın olup olmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki ikili minör aralıkların uygun yakınlıkta basılıp basılmadığı gibi.

Tüm tellerde tutarlı/sürekli ses uyumu var. *Consistently good intonation on all strings* kelimelerinin karşılığı olarak, *tüm tellerde tutarlı/sürekli ses uyumu var* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ses uyumu ana başlığının üçüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol el parmak tekniği kapsamındadır. Oluşturulan seslerin tüm tellerde ton içinde olup olmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki tel değişimlerine bakılmaksızın, tüm tellerde ton içindeki seslerle uyumlu olması veya ton dışı tizleşme veya pesleşme yapılması gibi. *(Bu madde özellikle tellerin kalınlığının farklı olması ve ses uyumu için sağlanan aralıkların her telde farklı olması gerekliliğinden dolayı çok önemlidir)*

Öğrenci tonu ayarlayabiliyor. *Performer was able to adjust pitch* kelimelerinin karşılığı olarak, *öğrenci tonu ayarlayabiliyor* kullanılmıştır. *Performer* kelimesinin karşısında, yaygın kullanım olarak sanatçı, oyuncu, yapan yazmasına rağmen, ölçeğin amacı düşünülerek *öğrenci (icracı, seslendiren)* anlamında çevrilmiş, *was* geçmiş zaman kipinde olmasına rağmen, bu maddenin değerlendirilme sürecinin zamanını etkilemediği düşünüldüğü için, geniş zaman kipine uyarlanmış ve performans değerlendirme ölçeğinde, ses uyumu ana başlığının dördüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol el parmak tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince oluşabilecek tonal bozulmaların düzeltilmesinin ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin ilgili tonuna ait notalarındaki ses bozulmalarının *(pesleşme, tizleşme)* performans esnasında düzeltilip düzeltilmediği gibi.

Uyumsuz/ton dışı çaldı. *Played out of tune* kelimelerinin karşılığı olarak, *uyumsuz/ton dışı çaldı* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve

performans değerlendirme ölçeğinde, ses uyumu ana başlığının beşinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol el parmak tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin genel olarak tonunda çalınmasının ölçülerek değerlendirmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin büyük bir kısmının tonunda çalınıp çalınmadığı gibi.

Üçlü minörler net oluyor. *Minor thirds are sharp* kelimelerinin karşılığı olarak, *üçlü minörler net oluyor* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ses uyumu ana başlığının altıncı değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol el parmak tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki üçlü minör aralıkların net olmasının ölçülerek değerlendirmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki üçlü minör aralıkların, hem melodik olarak (*yatay*) hem de akor olarak (*dikey*) çalınırken net olması gerekliliği gibi.

4.2.4. Ritim/Tempo

Ritim/Tempo (*Rhythm/Tempo*) ana başlığının alt başlıkları şöyledir:

Dengesiz ritim var. *Uneven rhythm* kelimelerinin karşılığı olarak, *dengesiz ritim var* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ritim/tempo ana başlığının birinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ kol yay tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki ritmik yapının dengeli olmasının ölçülerek değerlendirmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki ritim kalıpları eserin iskeletini oluşturacağı için, çalınırken ritimde denge olması gerekliliği gibi.

Mükemmel ritimde çalıyor. *Excellent rhythm* kelimelerinin karşılığı olarak, *mükemmel ritimde çalıyor* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ritim/tempo ana başlığının ikinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ kol yay tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki ritmik yapının dengesinde hiç hata olmadığı ölçülerek değerlendirmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki ritmik yapının, eserin başından sonuna kadar bozulmadan seslendirilmesi gibi.

Tempo istikrarlı değil. *Tempo is not stable* kelimelerinin karşılığı olarak, *tempo istikrarlı değil* kullanılmıştır. *Stable kelimesi* tam karşılığı olarak çevrilmiş (*kararlı/istikrarlı*) ve performans değerlendirme ölçeğinde, ritim/tempo ana başlığının üçüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ kol yay tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin sahip olduğu temponun korunmasının/devamlılığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin temposunda çekme (*yavaşlama*) ve koşma (*hızlanma*) yapıp yapılmadığı gibi.

Ritim bozuldu. *Rhythm was distorted* kelimelerinin karşılığı olarak, *ritim bozuldu* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ritim/tempo ana başlığının dördüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ kol yay tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki ritmik yapının dengesinde hata olduğunun ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki ritim kalıplarının, eserin genelinde hatalı çalındığının ölçülmesi gibi.

Ritimleri düzeltiyor. *Correct rhythms* kelimelerinin karşılığı olarak, *ritimleri düzeltiyor* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ritim/tempo ana başlığının beşinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ kol yay tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki ritmik yapı hatalarının düzeltilmesinin ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki ritim kalıplarındaki bozulmaların seslendirme sürecinde düzeltilip düzeltilmediği gibi.

Teknik pasajlarda tempo sabit oluyor. *Tempo is steady during technical passages* kelimelerinin karşılığı olarak, *teknik pasajlarda tempo sabit oluyor* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, ritim/tempo ana başlığının altıncı değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sağ kol yay tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki ritmik yapının, teknik pasajlarda bozulmadığının ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin icra bakımından zor olarak adlandırılan teknik kısımlarında, tempoda çekme (*yavaşlama*) veya koşma (*hızlanma*) yapılmadığı gibi.

4.2.5. Vibrato

Vibrato (*Vibrato*) ana başlığının alt başlıkları şöyledir:

Geniş/yoğun vibrato yapıyor. *Full/rich vibrato* kelimelerinin karşılığı olarak, *geniş/yoğun vibrato yapıyor* kullanılmıştır. *Full* kelimesinin yaygın kullanımındaki tam, dolu, geniş karşılıklarından, müzik terminolojisine en uygun *geniş* olarak çevrilmiş *rich* kelimesinin yaygın kullanımındaki zengin, bol, yoğun karşılıklarından

ise *yoğun* terimi çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, vibrato ana başlığının birinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol kol tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki müzikal ifadeliler notaların genişlik/yoğunluk durumunun ölçülerek değerlendirmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarında yapılan vibratoların, uzun seslerde geniş, kısa seslerde ise yoğun olup olmaması gibi.

Aralıksız vibrato yapıyor. *Vibrato is continuous* kelimelerinin karşılığı olarak, *aralıksız vibrato yapıyor* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, vibrato ana başlığının ikinci değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol kol tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki müzikal ifadeliler notaların vibratolarındaki kesilme/kopukluk durumunun ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki vibratoların durması/duraklamasının, müzikal anlatımı/ifadesini bozacağı gibi.

Düzenli/dengeli vibrato yapıyor. *Vibrato is even* kelimelerinin karşılığı olarak, *düzenli/dengeli vibrato yapıyor* kullanılmıştır. *Even* kelimesinin sıfat olarak yaygın kullanımındaki çift, düz, eşit, dengeli, karşılıklarından müzik terminolojisine en uygun *düzenli/dengeli* olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, vibrato ana başlığının üçüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol kol tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki müzikal ifadeliler notaların vibratolarındaki düzenliliğin/dengenin durumunun ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki vibrato hareketlerinin eşit/dengeli sürdürülmesinin, müzikal anlatımı/ifadesini güçlendireceği gibi.

Düzensiz/bozuk vibrato yapıyor. *Vibrato is irregular* kelimelerinin karşılığı olarak, *düzensiz/bozuk vibrato yapıyor* kullanılmıştır. İngilizceden tam karşılığı olarak çevrilmiş ve performans değerlendirme ölçeğinde, vibrato ana başlığının dördüncü değerlendirme alt başlığı olarak kullanılmıştır.

Bu alt madde, performansın gerçekleştiği eserin/parçanın yorumunda, sol kol tekniği kapsamındadır. Seslendirme süresince, eserin notasyonundaki müzikal ifadeliler notaların vibratolarındaki düzensizliğin/bozulmanın durumunun ölçülerek değerlendirilmesidir. Örneğin; yorumlanan eserin notalarındaki vibrato hareketlerinin eşit/dengeli olmamasının, müzikal anlatımı/ifadesini bozacağı gibi.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yaylı çalgılar performans değerlendirme ölçeği başlığı altında yapılmış olan çalışma, performans değerlendirmesi ve ölçülmesi kapsamında, yaylı çalgıların tümünde kullanılmak üzere oluşturulmuştur. Araştırmanın hedefi olan değerlendirme

sürecindeki (*sınav, konser, yarışma*) ölçütlerin belirlenmesi ve kullanılması, çoklu değerlendirme (*jüri*) aşamasında, yorumcunun performansının ölçülmesinde tutarlılık ve birliğin oluşmasını hedeflemiştir. Değerlendirme çıktılarının uyumunun, performansı gerçekleştiren icracıya hangi maddelerin ölçütler içinde yer aldığından önceden bilinerek güven verebileceği gibi farklı ekoller/okullardan yetişmiş değerlendirme jürisi için de uyumlu bir süreç temin edeceği düşünülmektedir.

Ülkemizdeki tüm sanat eğitimi veren kurumların mevcut yaylı çalgılar programlarında yer alan öğrencilerin (*Devlet Konservatuvarı, Güzel Sanatlar Fakülteleri, Sahne ve Tasarım Fakülteleri, Eğitim Fakülteleri*), sınav, konser ve yarışmalardaki değerlendirme süreçlerinde kullanıma uygun olmakla beraber, ana başlıklar hariç alt maddenin, kurumun iç dinamiklerine uygun olarak ve ölçeğin genel yapısını bozmadan değiştirilebileceği ön görülmektedir. Farklı disiplinlerde (*Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Batı Sanat Müziği*) eğitim veren kurumların kendi özel değerlendirme kriterleri bulunabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak konunun araştırması, genel anlamı ile tüm disiplinlerde eğitim veren kurumların yaylı çalgı bölümlerinde tutarlı/sağlıklı bir değerlendirme süreci çıktılarıyla, not/puan/derece kayıplarını asgari düzeye indirme amacıyla yapılmış ve ülkemizde sanat alanında eğitim veren kurumların asgari ölçütlerde birleşmesi amaçlanmıştır.

Seçilen konunun içeriğinde/kapsamındaki tüm başlık, alt madde ve açıklamaları/yorumları, konunun daha sonra tekrar ele alınarak genişletilmesi ve derinleştirilmesi amacıyla önu açık tutularak yapılacak olan diğer çalışmalara kaynak olması öngörülmüştür.

KAYNAKÇA

Abeles, H. F. (1973). Development and Validation of a Clarinet Performance Adjudication Scale. *Journal of Research in Music Education*, 21(3), 246-255. Doi: 10.2307/3345094

Akdikmen, R. (1985). *Langenscheidt's Standart Dictionary Of The English And Turkish Languages*. (3. Baskı) İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Alpagut, U. (2004). *Keman Eğitiminde Kurul Önünde Gerçekleşen Sınavlarda Değerlendirmede Standardizasyon*. Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu, Isparta, 7-10 Nisan.

Atak-Yayla, A. (2004). *Müziksel Performansın Ölçülmesi*. Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu, Isparta, 7-10 Nisan.

Bergee, M. J. (1987). *An Application of the Facet-Factorial Approach to Scale Construction in the Development of a Rating Scale for Euphonium and Tuba Music Performance*. Unpublished doctoral dissertation, University of Kansas, Lawrence.

Çiftçi, E. ve Kurtuldu, M. K. (2010). Yaylı Çalgılar Performans Değerlendirme Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Analizi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2).

Dalkıran, E. (2008). Keman Eğitiminde Performansın Ölçülmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2).

Galamian, I. (2002). Teknik ve Yorum, (Çev. Hazar Alapınar). *Orkestra Dergisi*, (337), 22-31.

Özcan, A. T. (2017). *Yaylı Çalgı Eğitiminde Eşlikli Çalışmaların Önemi*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Saraç, G. ve Şeker, H. (2008). Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümlerinde Çalgı Öğretimindeki Performansın Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0(20).

Schleuter, S. L. (1997). *A Sound Approach To Teaching Instrumentalists: An Application of Content and Learning Sequences*, New York: Schirmer Books.

Strauss, D. A. (2001). *A Descriptive Analysis Of Models Of Communication In Sequential Patterns Of Intonational Instruction Employed By Selected High School Band Directors*. Published doctoral dissertation, University of Southern Mississippi.

Zdzinski, S. F. ve Barnes, G. V. (2002). Development and Validation of a String Performance Rating Scale. *Journal of Research in Music Education*, 50(3), 245-255. Doi: 10.2307/3345801

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ
İLE KALİTE PERFORMANS ALGISI İLİŞKİSİ¹**

*RELATIONSHIP BETWEEN INFORMATION COMMUNICATION
TECHNOLOGIES AND TOTAL QUALITY MANAGEMENT AND QUALITY
PERFORMANCE PERCEPTION*

Tülay DEMİRALAY* , Gizem BORA**

*Geliş Tarihi: 27.01.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Çalışmanın amacı, ev tekstili üretim işletmesinin kaplama bölümündeki süreçlerin otomasyon sistemine aktarılması ile kalite performansının ne şekilde değişeceğini araştırmaktır. Toplam kalitenin şirketlerde verimliliği ne ölçüde etkilediği araştırılmıştır. Bilgi iletişim teknolojileri ile toplam kalite yönetiminin destekleyici rolü incelenmiştir. Bu amaçla bir aracılık modeli oluşturulmuştur. Veriler tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin kaplama bölümü çalışanlarından elde edilmiştir. Modelin analizi sonucunda TKY uygulamalarının TKY-BİT farkındalığı ve kalite performansı ilişkisinde tam aracılık rolü belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplam kalite yönetimi, bilgi iletişim teknolojileri

ABSTRACT: The aim of the study is to investigate the extent to which the quality performance will be changed by transferring the processes in the coating section of the home textile production enterprise to the automation system. The effects of total quality on the efficiency of companies were investigated. The supporting role of total quality management with information communication technologies is examined. For this purpose, an intermediary model has been created. The data were obtained from the employees of the coating department of a company operating in the textile sector. As a result of the analysis of the model, the full mediation role of TQM applications in relation to TQM-ICT awareness and quality performance was determined.

Key Words: Total quality management, information communication Technologies
EXTENDED ABSTRACT

Having tried to provide a competitive advantage in today's global market, companies are in a constant struggle for improving the quality of their goods and services. Manufacturers and service providers who want to make continuous improvements in business performance apply various methods to improve quality, reduce costs and increase productivity. These methods can include total quality management (TQM), total productive maintenance

¹Bu çalışma ikinci yazarın Bahçeşehir Üniversitesi SBE İşletme Anabilim Dalı, "Toplam Kalite Yönetiminde Bilgi İletişim Teknolojilerinin Rolü ve Uygulanması" isimli yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

* Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, tulaydemiralay@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8284-6699.

** gizem.bora@zorlu.com, ORCID: 0000-0002-1285-5335.

(TPM), business process reengineering (BPR), manufacturing resource planning (MRP) and just-in-time (JIT) manufacturing. It is obvious that all these practices are based on information and communication technology (ICT). Information and communication technology serves as a feedback mechanism for users who want to measure productivity, which also plays a facilitating role in transmitting information faster and more accurately, improving communication links and implementing advanced tools, systems and modeling techniques.

Purpose: The purpose of this study is to investigate the causality relationships of total quality practices in the effect of the awareness of TQM and ICT on quality performance. When both white-collar and blue-collar employees of a company operating in the textile industry were examined, it was investigated whether TQM practices had a mediating role in the effect of their awareness levels of TQM and ICT on quality performance.

Importance: Performance is an important concept in business processes for individuals or units. The level of the ability to perform a task, or performance being used to define other different events is an indicator of how close the target has been reached. Many enterprises use various quality management practices in order to increase their performance. Having adopted one of TQM practices, enterprises were found to increase in performance as well as in the amount of profit. From this point of view, the interaction between business performance, total quality management that ensures quality performance, and developing information and communication technology is developing rapidly. Information systems act as an advanced communication and computing tool and are considered as key success factors for TQM. Therefore, employees' awareness of TQM and ICT has gained importance. Considering the fact that the relationship between ICT and TQM practices is increasing day by day, this study has tried to reveal the importance of employees' awareness of TQM and ICT and their reflection on quality performance, for the quality performance of enterprises.

Method: The research was designed on two grounds, theoretically and empirically. Literature review were conducted on the concepts of quality, TQM, ICT, and business performance. The idea was reached in the literature that the ever-increasing need of IT to support TQM, and its effect on TQM were also increasing. All practices performed to ensure continuous improvement and productivity in business performance were based on information technology, which was effective in setting the model.

The conceptual model of the research was designed as a mediation model. For the conceptual model of the research, the awareness of TQM and information and communication technology (TQMICT) is independent variable, and quality performance (QP) is dependent variable, while TQM practices (TQM) play the role of mediating variable.

The mediation model created in line with the aim of the research and the theory was analyzed by using the PROCESS, a versatile modeling tool, which was documented by

Andrew F. Hayes (2012) and which covers different statistical analyses where the moderator and mediator effect can be investigated.

For the TQM and ICT awareness variable being the subject of the research, the “TQM & BIT Awareness” scale included in Khanam’s (2016) doctoral dissertation was used. The use of TQM and the quality performance variables in the research were measured by using the TQM practices scale and the quality performance scale in Martinez-Lorente et al.’s (2004) article.

The universe of the research consists of 170 blue- and white-collar personnel with different responsibilities working in the coating department of the Thrace Region factory of a company operating in the textile industry.

Findings: Most of the participants consist of male employees with a rate of 68.6%. TQM practices have a moderately strong positive relationship with the awareness of TQ and ICT ($r=0.503$; $p<0.01$), and a moderate and positive relationship with quality performance ($r=0.461$; $p<0.01$). Also TQ and ICT practices have a weakly strong positive and significant relationship with quality performance ($r=0.326$; $p<0.01$).

Unlike other practices, there is a bootstrapping confidence interval calculation in the macro modeling developed by Hayes (2009, 2012). Therefore, the direct, indirect and total effects of the model were evaluated and the mediating effect was scrutinized. Considering that the total effect of the model is only a causality relationship between the independent variable and the dependent variable, the total effect of the research model ($B=0.5957$, $p<0.05$), the direct effect of the awareness of TQM and ICT on the dependent variable ($B=0.2550$, $p>0.05$) as a result of the inclusion of the mediating variable in the model, and the indirect effect ($B=0.3408$, $p<0.05$) is understood to be significant. The lower limit of the confidence interval is equal to 0.1368 and the upper limit to 0.5725. The Sobel Test, which was performed to support the result regarding the mediating effect, was also found to be significant ($z=3.103$, $p=0.00191<0.05$) in terms of mediating effect.

Conclusion: Based on the research model, it is understood that employees’ awareness of TQM and ICT has a direct effect on quality performance, but the awareness of ICT and TQM significantly affects TQM practices. It has been also determined that TQM practices create a mediating effect by reflecting it on quality performance. The direct effect of TQM and ICT practices on quality performance in the research model has also become meaningless due to this indirect effect. This shows that the mediating effect occurs as complete mediation. From this point of view, it can be concluded that the inclusion of automation and mobile applications in TQM practices will have positive results on the quality performance of the enterprises as a result of the ever-increasing awareness and skills of the total quality management and information and communication technology of the employees.

1.GİRİŞ

Günümüzün küresel pazarında rekabet üstünlüğü sağlamaya çalışan şirketler, mal ve hizmetlerin kalitesini yükseltmenin önemini fark etmiş ve toplam kalite yönetimi (TKY) gibi programlar uygulamışlardır. TKY kavramı şu anda ABD ve

Batı Avrupa'da iyi bir şekilde oluşturulmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler (Çin gibi) ile Orta ve Doğu Avrupa'nın gelişmekte olan pazarlarında giderek daha fazla uygulanmaktadır (Taka ve Prasad, 1998).

Küreselleşme etkilerinin bir sonucu olarak piyasa rekabet koşullarına uyum sağlamak için her alanda yaşanan büyük değişimler toplumlari ve işletmeleri ekonomik yarış haline sokmuştur. TKY'nin temel amacı kendi prensipleri doğrultusunda süreçlerin tümünde kalite ve performansı artırıp maliyetleri düşürerek, müşterilerin isteklerini karşılayarak, dünya piyasasında rekabet edebilir düzeye ulaşmaktır (Küçük, O., Yılmaz, Şen ve Küçük, N., 2015). Tüketim çağında olunmasından dolayı taleplerin devamlı çeşitlenip artarak ortaya çıkması kalite kavramını da ön plana itmektedir. Rekabet ortamının olmasından dolayı müşteriler daha kaliteli ürünü daha ucuza satın almaya yöneldiği için teknolojinin yardımıyla süreçler yeniden yapılandırılmaktadır (Atakan, 2006).

İş performansında sürekli iyileştirme yapmak isteyen üreticiler ve hizmet sağlayıcılar, kaliteyi iyileştirmek, maliyetleri düşürmek ve verimliliği artırmak için çeşitli yöntemler uygulamaktadırlar. Bunlar arasında toplam kalite yönetimi (TKY), toplam üretken bakım (TPM), iş süreçlerinin yeniden yapılandırılması (BPR), üretim kaynakları planlaması (MRP), tam zamanında üretim (JIT) sayılabilir. Tüm bu müdahalelerin bilgi iletişim teknolojilerine (BİT) dayandığı iddia edilmektedir. Bilgi iletişim teknolojileri, üretkenliği ölçmek isteyen kullanıcılar için bir geri bildirim mekanizması görevi görmesi, ayrıca bilgilerin hızlı ve daha doğru iletilmesi, iletişim bağlantılarını iyileştirme ve gelişmiş araçların, sistemlerin ve modelleme tekniklerinin uygulanmasını kolaylaştırması açısından bu iddiayı desteklemektedir. BİT uygulamalarının bir şirketin tüm bölümlerini ve işlevlerini etkilediğinden şüphe yoktur, bu nedenle BİT'nin de TKY'ni etkilemesi mümkündür (Martinez-Lorente, Sánchez-Rodríguez ve Dewhurst, 2004: 79). BİT, veri girişi, hesaplama, ölçüm ve çıktı gibi sıradan ve rutin görevlerle ilgilenirken, kullanıcılar çabalarını kalite iyileştirmenin daha önemli hedefini gerçekleştirmeye yoğunlaştırabilmektedir (Ang, Davies ve Finlay, 2000).

Giderek daha fazla kuruluş aynı toplam kalite stratejisini benimsemekte ve aynı zamanda performanslarını artırmak için BİT'nden maksimum düzeyde faydalanmaya çalışmaktadır. Birçok araştırmacı, hem toplam kalite yönetiminin (TKY) hem de BİT'nin kurumsal performans üzerindeki olumlu etkisini göstermiştir. Kuruluşların çoğunluğu, günümüzde kaliteyi başarılı bir şekilde yönetmek için gerekli yeteneklere ve ayrıca gerekli BİT'leri elde etmek için gerekli kaynaklara sahiptir, bu durum da TKY ve BİT'ni başarılı bir şekilde birleştirmek için yeni bir gereksinim doğurmuştur. TKY'ni desteklemek için BİT'nin sürekli artan ihtiyacı ve BİT'nin TKY üzerindeki etkisinin arttığı Ang, Davies ve Finlay

(2000), Fok, L.Y, Fok, W.M. ve Hartman (2001), Dewhurst, Martinez-Lorente ve Sánchez-Rodríguez (2003) ile Victor, Mjema ve Mwinuka (2005) tarafından yapılan çalışmalarda desteklenmektedir (Lai Wai, Seebaluck ve Teeroovengadum, 2011: 592).

TKY ve BİT'nin birbirleriyle ilişkili bağlantıları bir dizi araştırmaya konu olsa da hem TKY hem BİT örgütlerde iyileşmeler sağlamak için geleneksel olarak farklı teknik ve metodolojilere sahiptir. TKY doğru bir şekilde uygulandığında, müşterilere kaliteli ürünlerin teslimi ve kurumsal hedeflere ulaşmalarına yardımcı olacak bir ekip ruhu ve kültürün oluşturulmasında BİT'nin önemi büyüktür (Islam, Baoum ve Hasan, 2016: 37). BİT, örgütün TKY uygulamalarına ve değişikliklerine yapısal olarak uyum sağlamasına olanak vermekle birlikte TKY ve BİT son müşteriye sunulan ürün ve hizmetlerin kalitesini iyileştirmede oldukça verimli olabileceği bilinmektedir (Siddiqui ve Rahman, 2007: 76-78).

2. LİTERATÜR

2.1. Toplam Kalite Yönetiminde Bilgi İletişim Teknolojilerinin Rolü

Bilgi sistemleri gelişmiş bir iletişim ve hesaplama aracı olarak hareket etmekte ve TKY için kilit başarı faktörleri olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca, bilgi iletişim teknolojileri (BİT) TKY için bir etkinleştirici olabilmektedir. Çünkü TKY, stratejik insan kaynakları ve teknoloji alanı yoluyla insiyatif almaktadır (Khanam, 2016: 7).

TKY etkinleştiricileri ve BİT kaynaklarının yakın tarihli bir literatür taraması yapıldığında konuyu ele alan araştırmacıların büyük çoğunluğunun BİT'nin toplam kalite yönetimi uygulama görevini geliştireceğini ve kalite çıktısını artıracığını belirtmektedir (Khanam, Talib ve Siddiqui, 2015: 19).

Saraph, Benson ve Schroeder (1989), TKY etkinleştiricilerinin bilgi ve hizmet sektörlerinde uygulanmasını inceleyen ilk ampirik çalışmayı gerçekleştirmişlerdir. Ang vd. (2000) ise BİT'nin kalite yönetimini anlamak ve desteklemek için oldukça gelişmiş bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Douglas ve Judge (2001)'de benzer şekilde, TKY'nin gelişmiş araçlar sistemi ve modelleme tekniklerinin iletişimini ve uygulamasını kolaylaştırmak için büyük ölçüde BİT'ne dayandığını belirtmektedir. Fok vd. (2001) çalışmalarında TKY'ni benimsemiş kuruluşların BİT uygulamalarının gelişiminde önemli bir etki olacağını belirtmişlerdir. Dewhurst vd. (2003), TKY etkinleştiricileri ve BİT kaynakları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın bulguları BİT kullanımının ve kapsamının TKY uygulamaları üzerinde ve her ikisinin de işletme performansı üzerinde etkisi olduğu yönündedir. Martinez-Lorente vd. (2004), BİT kaynakları ve TKY uygulamalarını kapsayan etkinleştiriciler arasındaki ilişkiyi araştırmış ve BİT kaynaklarının TKY uygulamaları üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucunu buldukları ampirik bir çalışma yapmışlardır. Mjema ve Mwinuka (2005), BİT'nin TKY üzerinde kullanılmasının kalite bilincini ve farkındalığını önemli ölçüde

artırdığını ileri sürmüşlerdir. Sanchez-Rodriguez, Dewhurst ve Martinez-Lorente (2006), Siddiqui ve Rahman (2007), Lai Wai vd. (2011), Khanam, Siddiqui ve Talib (2013), Khanam, Talib, ve Siddiqui (2014) TKY etkinleştiricileri ve BİT kaynakları arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalar yapmışlardır.

Literatürde yer alan çalışmalarda belirtilen TKY etkinleştiricileri ve BİT kaynaklarının açıklanması hem bu kanıtları destekleyecek hem de araştırma konusunun detaylandırılmasını sağlayacaktır.

2.1.1. Toplam Kalite Yönetimi Etkinleştiricileri

Toplam kalite yönetimi etkinleştiricileri, bir başkasının bir son elde etmesini sağlayan unsur olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede olanak sağlamak, güç, yeterlilik veya yetenek sağlamak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, etkinleştiriciler, TKY ve BİT'nde sürdürülebilirliği sağlama yeteneği veren bir değişken olarak kabul edilmektedir. Khanam (2016), TKY ve BİT'nin örgütlerde daha sorunsuz bir şekilde uygulanmasında yöneticilere yardımcı olan dokuz TKY etkinleştiricisini araştırmış ve bu etkinleştiriciler belli başlıklar altında ele alınmıştır:

Üst Yönetim Taahhüdü ve Desteği: Üst yönetim, TKY için ana itici güç olarak hareket eder ve başarısını sağlayan bir ortam yaratmaktadır. Yaratıcılığın geliştirilmesini ve inisiyatif ile kaynak desteği sağlamalıdır.

Müşteri Memnuniyeti: Bu etkinleştiricinin amacı, müşterinin ihtiyacını belirlemek ve sonra karşılamaktır. TKY müşteri memnuniyetini sağlayan kalite yönetimi çabalarının en büyük başarısı olarak kabul edilmektedir.

Güçlendirme: TKY felsefesi, tüm çalışanların kalite problemlerini aramalarını ve düzeltmelerini sağlamaktır. Çalışanların yetkilendirilmesi, çalışanın görevi yerine getirirken kendi kendine yetkinliğini güçlendirmeye odaklanmıştır. Çalışanların katkıları son derece değerlidir ve kuruluşun işlevini yerine getirmek için önerileri değerlendirilmelidir. Güçlendirme, kuruluşlardaki rekabeti artırmak için kuruluşlar arasında kapsamlı eğitim ve kalite ölçüm araçları sunmaktadır.

Toplam Çalışan Katılımı: Tüm çalışanlar ortak hedeflere yönelik çalışmaya katılmaktadır. İşletmeler tüm çalışanların yeteneklerini kullanmalıdır. Karar verme, kalite iyileştirme süreçlerine ve politika oluşturma konularında toplam çalışan katılımı etkin rol oynamaktadır.

Sürekli İyileştirme: TKY'nin ana itici gücü sürekli süreç iyileştirmedir. Ürün tasarımı ve hizmetleri ile müşteriyi tatmin ederek sürekli iyileştirme sağlanmaktadır. Bir kurumun, paydaş beklentilerini karşılamak için daha rekabetçi ve daha etkili olmanın yollarını bulmada hem analitik hem de yaratıcı olması önemlidir.

Sürekli Eğitim: Çalışanlar kalite yöntemleri ve kavramları hakkında düzenli eğitim almaktadır. Eğitim toplam kalite yönetiminin vizyonuna dayanmaktadır.

TKY'nin başarılı bir şekilde uygulanması için bu şarttır ve sürekli bir süreç olarak görülmelidir. Eğitim, çalışanların kalite yönetim sistemini, rol ve sorumluluklarını anlamalarına yardımcı olmak için tüm örgütsel seviyelerde yardımcı olmaktadır.

Takım Çalışması: Örgüt içinde çapraz fonksiyonel ekiplerin organizasyonunu içeren, TKY'nin önemli bir faktöründen biri olarak tanımlanmaktadır. Takım yaklaşımı, çalışanların bilgi paylaşımlarına, kuruluşun sorunlarını ve fırsatlarını belirlemelerine yardımcı olmaktadır. Takım çalışması, her kademedeki çalışanların işe daha fazla dahil olmalarını ve işletme genelinde birlikte çalışmalarını sağlamaktadır.

Kültür Değişimi: Örgüt kültürü, çalışanın kaliteyi artırmak için birlikte çalışma yeteneğini geliştirmeyi amaçlamalıdır. Kültürün insanların TKY'nin uygulanmasına olan inancını etkilemektedir. Kültür örgütsel davranışı göstererek insanların birbirlerine yardım edebileceği ve hedeflerine ulaşabileceği bir ortam yaratmaktadır.

Demokratik Yönetim Stili: Demokratik yönetim, yöneticinin çalışanların işteki karar alma sürecinde yer almasına izin verdiği stil olarak tanımlanmaktadır. Bu tarz insanların çoğunluğunun karar vermesine yardımcı olarak çalışanlar birbirleriyle etkileşime girip iletişim kurmasını sağlamaktadır.

2.1.2. Bilgi İletişim Teknolojileri Kaynakları

Kaynaklar, fayda sağlamak üzere dönüştürülen materyaller, hizmetler veya diğer varlıklardır. BİT kaynakları, kuruluşlar arasında sınırlı kullanılabilirliğin fiziksel veya sanal bileşenidir. BİT kaynakları her geçen yıl TKY'nin unsurlarını arttırmaktadır. Literatürde TKY etkinleştiricilerinin ve uygulamalarının BİT kaynaklarından etkilendiği yönündeki bulgular çerçevesinde Martinez- Lorente vd. (2004) BİT kaynaklarını aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır;

Elektronik Veri Değişimi (EDI): Bilgi için ortak formatları tanımlayan ve bu şekilde değiştirilebilecek bir standartlar kümesidir. Elektronik veriler hızla büyümektedir. El ile değil elektronik ortamda müşteri ve tedarikçiyle veri ve bilgi akışı sağlamaktadır (Pawar ve Driva, 2000). Elektronik veri değişimi, bilgi sisteminin ve işletmeler arasındaki operasyonel bağlantının önemini artırarak ekonomik ve ticari işletmeler üzerinde etkili olmaktadır. (Johnson, Klassen, Leenders ve Awaysheh, 2007).

Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD): Bilgisayar destekli tasarım sistemi bilgisayar yazılımları tarafından bir tasarımın oluşturulmasına, değiştirilmesine, analizine veya optimizasyonuna yardımcı olmak için kullanılmaktadır. Bu kaynağın kullanım alanları, tasarımcı verimliliğini artırmak, tasarım kalitesini artırmak ve tasarım yoluyla iletişimi geliştirme olarak özetlenebilir. Model tasarım, müşterilerin ihtiyaçları için geliştirilerek bilgi alışverişi, işbirliği ve koordinasyon olanakları ile birbirine bağlanmaktadır. Tedarikçiler ile ürün süreç yönetimi

arasındaki ilişkiyi anlamak için kullanılan en uygun kaynak olduğu ifade edilmektedir (Sanchez-Rodriguez vd., 2006).

Bilgisayar Destekli Üretim (CAM): Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler, işletmelerin hem yönetsel hem de planlama ve üretime yönelik süreçlerinde bilgisayarların kullanımını artırmıştır. Bilgisayar teknolojileri, üretim alanında bilgisayar destekli tasarım (CAD) ve bilgisayar destekli imalat (CAM) yazılımlarıyla kullanılmalarının yanı sıra işletmelerde üretim planlama, kalite kontrol, stok takibi ve sevkiyat gibi diğer alanlarda da aktif olarak kullanılmasıyla işletmelere kolaylıklar sağlamıştır. Zaman içerisinde bilgisayarlar ve üretim birbirinden ayrı düşünülmemeyerek yeni kavram ve üretim sistemlerinin doğmasına yol açmıştır (Demirel ve Karaağaç, 2014: 52).

Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP): Bir işletmenin tüm iş süreçlerinin ve farklı fonksiyonların ortak bir alanda bütünleştirildiği yazılımlardır. Başka bir deyişle ERP, sistemin düzgün çalışmasına yardımcı olmak için şirket içinde uygulanan süreçlerde oluşturulan tüm bilgileri, şirketin en stratejik kararlarına etkili ve verimli bir şekilde entegre eden bir yazılım olarak tanımlanmaktadır (Bayraktar ve Efe, 2006: 689). Kurumsal kaynak planlaması yazılımları çeşitli örgütsel sistemleri entegre ederek hatasız işlem ve üretimi kolaylaştırmaktadır. ERP sadece üretim işletmelerinde değil, bilgi dahil tüm varlıklarını kullanarak daha etkin bir şekilde rekabet gücünü artırmak isteyen herhangi bir işletmede kullanılabilir niteliktedir (Ptak ve Schragenheim, 2000).

Bilgisayar Destekli Süreç Planlama (CAPP): Bir tasarımın tüm gereksinim ve özelliklerini talimatlar haline getirerek, bir parçanın üretim sürecini belirleyerek tasarım ve üretim arasında bağı kuran araç olarak ifade edilmektedir. Temel amacı tüm proses planlarını oluşturarak süreç planlama görevlerini otomatikleştirmektir (Demirel ve Karaağaç, 2014: 52). CAPP, bir ürünün planlama sürecine yardımcı olan bilgisayar teknolojisidir. CAPP sistemi, mevcut kaynakları ve tasarım kısıtlarını dikkate alarak tasarım, imalat ve montaj sistemlerini uygun şekilde entegre etmek için kilit bir rol oynamaktadır. CAPP maliyet tasarrufu, süreç planlama çabasında azalma, iş uygulamalarının standardizasyonu ve doğrudan işçilik, malzeme, hurda ve takım tasarrufu gibi çeşitli konularda avantaj sağlamaktadır. CAPP, CAD ile CAM arasındaki bağlantıdır ve tasarlanmış bir parçanın üretiminde kullanılacak sürecin planlamasını sağlamaktadır (Ahmad, Haque ve Hasin, 2001).

Bilgisayar Destekli Mühendislik (CAE): CAE, mühendislik analizine yardımcı olmak için bilgisayar yazılımının yaygın kullanımınıdır. CAE, ürünlerin kullanım sürelerini kısaltmak için bir araç olarak kullanılmaktadır (Ahmed ve Hassan, 2003).

Sosyal Bilimler İçin İstatistiksel Paket Programlar (SPSS): SPSS, sosyal bilimlerde istatistiksel analiz için en yaygın kullanılan programlar arasındadır. SPSS hemen hemen her tür dosyadan veri olarak tablo halinde raporlama, çizelge oluşturma özelliklerine sahip olmanın yanı sıra dağılımlar, trendler, açıklayıcı istatistikler oluşturmak ve karmaşık istatistiksel analizler yapmak için de kullanılabilir (Behara ve Gundersen, 2001).

Yapısal Eşitlik Modellemesi (SEM): SEM, istatistiksel verilerin ve nedensel varsayımların bir kombinasyonunu kullanarak nedensellik ilişkilerini test etmek ve tahmin etmek için kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Eşanlı denklem modelleri olarak da adlandırılan yapısal eşitlik modelleri çok değişkenli regresyonlardır. SEM, TKY ile kalite performansları arasındaki ilişkiyi ve aynı zamanda yenilikçi performansı incelemek için kullanılmaktadır. Ayrıca, SEM yaklaşımı mevcut BİT ve TKY teorisi ile operasyonel ve kalite performansı ile ilgili pratik bilgiler vermektedir (Sanchez-Rodriguez vd., 2006).

TKY etkinleştiricileri ve BİT kaynakları ilişkisini konu alan çalışmalarda ortak görüş, BİT kullanımının TKY uygulamaları üzerinde etkili olduğu ve kalite bilincini ve farkındalığını olumlu yönde etkilediğidir. Çalışanların, üst yönetimin taahhüdü, güçlendirme ve eğitimler ile hem TKY hem de BİT kullanımı konusunda bilinçlendirilmesi, TKY etkinleştiricileri ve BİT kaynakları ile ilgili farkındalığının sağlanarak kalite süreçlerine katılımının sağlanması, rekabet ortamındaki işletmelerin ürün ve hizmet kalitesi, müşteri odaklı yaklaşımı, kalite performansına olumlu yansımaları olacağı araştırma tasarımının ana fikrini oluşturmaktadır.

2.2. Araştırma Tasarımı

TKY etkinleştiricileri ve BİT kaynakları ilişkisinin özellikle daha fazla müşteri memnuniyeti, müşteriye teslim edilen mal ve hizmetlerin kalitesini artırmak için faydalı olduğu (Islam vd., 2016: 36), bu nedenle rekabetin arttığı uluslararası piyasalarda pazar payını büyütme, yeni müşterileri kazanma ve rekabet avantajı sağlamak amacıyla gelişmiş teknolojileri hızla bünyelerine katma, üretimde kaliteyi artırmak, maliyeti düşürmek ve teslim süresini de azaltmayı hedefleyen örgütler açısından öneminin arttığı görülmektedir (Demirel ve Karaağaç, 2014: 53). Bu çerçevede işletme performansı, kalite performansını sağlayan toplam kalite yönetimi ve gelişen bilgi iletişim teknolojilerinin birbiri ile etkileşimi de hızla gelişmektedir.

2.2.1. TKY-BİT Farkındalığı ve Kalite Performansı İlişkisi

Farkındalık, olayların, nesnelerin veya duyu kalıplarının hissedilmesi ve bilinçlendirilmesi durumu olarak nitelendirilmektedir (Khanna vd., 2010: 147). Bu genel tanım çerçevesinde TKY ve BİT birlikte kullanımı, becerilerin geliştirilmesi, tutum ve davranışların değiştirilmesi ve kişinin görevleri etkin bir şekilde yerine getirme yeteneğinin geliştirilmesini sağlamaktadır. Tüm katılımcıların TKY ve BİT'nin değerleri, hedefleri ve kavramları hakkında bilgi ve farkındalığa sahip

olması yaklaşımı önem kazanmıştır. Bunun sonucu olarak da TKY uygulamaları ve BİT kaynaklarının birleşimi için herhangi bir örgütte TKY ve BİT'nin etkili bir şekilde pekiştirilmesi bir zorunluluk olarak düşünülmektedir (Khanam vd., 2014: 835).

Performans, bireyler veya birimler için birbirinden ayrı olarak faydalanılabilecek bir kavramdır. Bir görevi yerine getirebilme seviyesi veya daha farklı olayların tanımlanmasında kullanılan performans hedefe ne kadar yaklaşıldığının göstergesidir. İşletmelerin performanslarında ise önceden oluşturulmuş hedeflere, rakiplerin seviyelerine ya da nicel nitel değerlere ulaşılabilirliği göstermektedir (Küçük, 2011: 272).

Literatürde TKY ve BİT kullanımının kalite performansı ile ilişkisini vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır. Rogers, Daughtery ve Ellinger (1996) depo endüstrisinde BİT kullanımı ile firma performansı arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmada BİT'in kalite performansında önemli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca araştırma bulgularına göre BİT kalite uygulamalarını desteklemekle birlikte firma açısından kaynak bazlı rekabet avantajı sağlayarak olumlu performansa katkıda bulunan kaynak ve yetenekleri edinerek geliştirmesi açısından firmaya destek sağlamaktadır. Martinez-Lorente vd. (2004) TKY'nin BİT'nden etkilendiği yönünde ikisi arasındaki ilişki üzerine ampirik bir araştırma yapmıştır. Mjema vd. (2005) çalışmalarında BİT'nin TKY üzerinde kullanılmasının kalite bilinci ve üretkenliğini önemli ölçüde artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Brah ve Lim (2006) ise çalışmalarında TKY-BİT ilişkisinin yönetimin performans kalitesini artırdığını, ürün ve hizmetlerin kalite iyileşmesine yol açtığını vurgulamışlardır. Vouzas ve Psikogios (2007) ise yöneticilerin TKY farkındalığını değerlendiren ampirik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın bulguları arasında çalışanların güçlendirilmesi ve katılımının sağlanması ile kalite odaklı bir TKY uygulaması sağlanabileceği de yer almaktadır. Siddiqui ve Rahman (2007)'da araştırma sonuçlarına göre BİT yöneticilerinin TKY farkındalığının artırılması ve kapsamının genişletilmesi ile müşteriye sunulan ürün ve hizmetlerin kalitesinin artırılacağı ve müşteri memnuniyetinin iyileştirilebileceğini öne sürmüşlerdir. Khanam vd. (2013) çalışmalarında BİT'nin kalite iyileştirmedeki rolünün bir parçasının kalite bilincinin artırılması olduğunu savunmuşlardır. Bu bilgilere ve destekleyici kanıtlara dayanarak H_1 hipotezi oluşturulmuştur.

H₁: TKYBIT Farkındalığının Kalite Performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.2.2. TKY-BİT Farkındalığı ve TKY Uygulamaları İlişkisi

TKY kaliteyi sağlamaya yönelik müşteri odaklı uygulamalar için yönetim ve varlık felsefesi olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda teknoloji zenginleştirilmiş işler ve artan iş memnuniyeti ile sonuçlanan bir kolaylaştırıcı mekanizma görevi

görmektedir. Birçok kuruluş TKY'nde BİT'ni kullanarak daha iyi ürün ve hizmetler sunmaktadır (Khanam vd., 2013: 2433). BİT, veri girişi, hesaplama, ölçüm ve çıktı gibi sıradan ve rutin görevlerle ilgilenirken, kullanıcılar çabalarını kalite iyileştirmenin daha önemli hedefini gerçekleştirmeye yoğunlaştırabilmektedir (Ang vd., 2000). BİT, çalışanların güçlendirilmesi için bir vizyon ve net hedefler, yönetim taahhüdü, görünür destek, risk alma istekliliği, yöneticilere ve süpervizörlere özellikle dikkat etme, projenin tüm aşamalarındaki personeli dahil etmek, aşağı ve yukarı iletişim, işe bağlı kalmak için çalışanları eğitmek ve başarıları için bir ödül sistemi geliştirerek TKY etkinleştiricilerini harekete geçirmektedir. Çoğu çalışanın yeni şeylere kolayca uyum sağlamadığı ve bir dereceye kadar direndiği bilinmektedir (Siddiqui ve Rahman, 2007: 78). Bu durumda önemli olan öncelikle yöneticilerin bilinç ve farkındalığının sağlanmasıdır.

Ishikawa (1985) orta düzey yöneticiler üzerinde yapmış olduğu çalışma kilit kişiler olarak nitelediği bu orta düzey yöneticilerin TKY uygulamalarında ekip çalışması veya eğitim gibi belirli bir ilkeye dayalı olarak farkındalıklarının değerlendirilmesini temel almaktadır (Akt. Vouzas ve Psikogios, 2007: 7). Taylor (1995), TKY uygulamalarında etkin olan yöneticilerin ISO 9000 kalite sistemleri standardı ile ilgili farkındalıklarını değerlendirmiştir. Kumar, V., Choisne, Grosbois, Kumar, U. (2009) ise BİT kullanarak yapılan TKY uygulamasının şirket performanslarının farklı boyutları üzerindeki etkisini araştırmıştır.

Birçok işletme performansını arttırabilmek için çeşitli kalite yönetim uygulamalarını kullanmaktadır. Toplam kalite yönetimi, firmanın bütün birimleri ile iyileşme sağlamasını hedef alan bir kavramdır (Kaynak, 2003: 406). TKY uygulamalarından birini benimseyen işletmelerde performansın artmasının yanında kar miktarının da arttığı tespit edilmiştir. TKY kavramı işletmedeki çalışanların motivasyonunu arttırarak TKY uygulamalarına göre üretilen ürünlerin kalitesini etkileyerek performansı da üst seviyelere taşımaktadır (Samson ve Terziovski, 1999: 393). BİT bir teknoloji olarak çalışmakta ve kuruluşlarda yönetimsel karar alma sürecini destekleyerek verimliliği arttırmak, kaliteyi arttırmak, maliyeti düşürmek ve endüstrilerin rekabetini arttırmak için kullanılmaktadır (Khanam vd., 2013). Khanam vd. (2014)'e göre yöneticilere TKY ve BİT entegrasyonu hakkında birlikte başarılı bir şekilde uygulanabilmelerini öğretmek kuruluşun temel sorumluluğudur. Literatürde doğrudan TKY-BİT farkındalığı ve TKY uygulamaları ilişkisini konu alan ampirik çalışmalar bulunmamakla birlikte H₂ hipotezi elde edilen teorik bilgilere ve destekleyici kanıtlara dayanarak oluşturulmuştur.

H₂: TKYBIT Farkındalığının TKY Uygulamaları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.2.3. TKY Uygulamaları ve Kalite Performansı İlişkisi

Küresel rekabet iş dünyasında kalitenin rolünü artırırken rekabet örgütlere baskı oluşturmaktadır. Bu zorluk ve baskılar işletmelerin uzun vadede hayatta kalması için kalite gelişimine odaklanmasına yol açmaktadır (Khanam vd., 2013: 2433). İşletmelerin TKY uygulamasının kalite performansını artırdığını gösteren bir dizi ampirik çalışma bulunmaktadır (Talib, Rahman ve Qureshi, 2010: 115).

Flynn, Schroeder ve Sakakibara (1994) tarafından önerilen araştırma modelinde kalite yönetimi uygulamaları girdileri oluştururken kalite performansı ise sonuçları temsil etmektedir. Forza (1995) tarafından TKY uygulamaları, bilgi sistemleri ve kalite performansını ampirik araştırmalar yoluyla ilişkilendirmek için geliştirilen referans modelin ampirik sonuçları bu ilişkileri ortaya koyamamış olmakla birlikte yazar konunun daha fazla araştırılması gerektiğini savunmuştur. Jeng (1998) Tayvan'da ISO 9000 sertifikalı işletmeler üzerinde yaptığı araştırmada altı kalite yönetimi uygulaması ile kalite performansı arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Araştırma sonucunda kalite performansı üzerindeki en güçlü TKY uygulamasını müşteri odaklılık olarak belirlenmiştir. Douglas ve Judge (2001) kaliteyi sağlamak için mevcut olan farklı TKY çerçeveleri ve yaklaşımlarını araştırmıştır. Brah ve Tee (2002) benzer şekilde Singapur'daki işletmeler üzerinde yaptıkları çalışmada TKY uygulamalarının kalite performansının artmasına yol açtığını ve iki kavramın pozitif bir korelasyona sahip olduklarını bulmuşlardır. Kaynak (2003) çalışmasında ABD'deki işletmeler üzerinde TKY uygulamaları arasındaki ilişkiler çerçevesinde çeşitli düzeylerdeki performansla yansıyan doğrudan ve dolaylı etkileri araştırmıştır. Hasan ve Kerr (2003) hizmet kuruluşlarında TKY uygulamaları ile örgütsel performans arasındaki ilişkileri incelemiştir. TKY uygulamalarının üst yönetim taahhüdü, çalışan katılımı, eğitim, tedarikçi kalitesi, kalite maliyetleri, kalite teknikleri, ürün ve hizmet tasarımı, müşteri memnuniyeti, yüksek verimlilik ve kalite performansı sağladığını öne sürmüşlerdir. Prajogo ve Brown (2004) TKY uygulamaları ve kalite performansı arasındaki ilişkiyi araştırmak için Avustralya'da faaliyet gösteren işletmelerde yürüttükleri çalışmada güçlü ve pozitif bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Martinez-Lorente vd. (2004) İspanya'daki büyük ölçekli işletmeler üzerinde BİT'in TKY üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmanın sonucunda BİT ve TKY uygulama düzeyi ile operasyonel ve kalite performansı arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğunu belirtmişlerdir. Shanchez-Rodriguez vd. (2006) TKY uygulamalarının operasyonel ve kalite performansında önemli ve olumlu kazanımlara yol açtığını bulmuşlardır. Arumugam, Ooi ve Fong (2008)'e göre müşteri odaklılık ve sürekli iyileştirmenin kalite performansında baskın rol oynayan TKY uygulamaları olarak ifade edilmektedir. Bu bilgilere ve destekleyici kanıtlara dayanarak H₃ hipotezi oluşturulmuştur.

H₃: TKY Uygulamalarının Kalite Performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Douglas ve Judge (2001) ve Kaynak (2003) tarafından yapılan çalışmalarda BİT'in kalite yönetiminde uygulanmasının kalite yönetiminin operasyonel görevlerini iyileştireceği ve dolayısıyla kalite çıktısını artıracak şekilde öngörülmektedir. Tüm bilgiler, kanıtlar ve öngörülen bu dolaylı bağlantıya dayanarak aracılık etkisine yönelik H₄ hipotezi oluşturulmuştur.

H₄: TKYBIT Farkındalığının Kalite Performansı üzerindeki etkisinde TKY Uygulamalarının Aracılık Rolü Vardır.

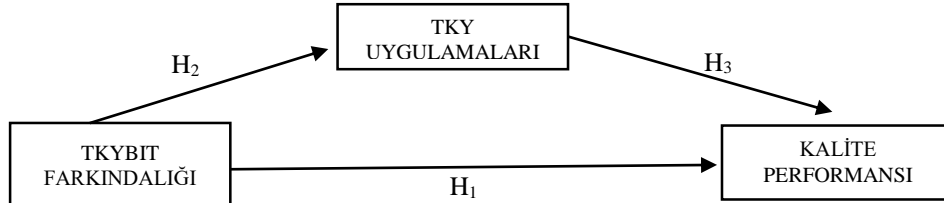
3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Toplam kalite yönetimi (TKY) ve bilgi iletişim teknolojileri (BİT) farkındalığının kalite performansı üzerindeki etkisinde toplam kalite uygulamalarının nedensellik ilişkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın hem beyaz yaka hem de mavi yaka çalışanlarının TKY ve BİT farkındalık düzeylerinin kalite performansı üzerindeki etkisinde TKY uygulamalarının bir aracılık rolü olup olmadığı araştırılmıştır.

3.2. Araştırmanın Kavramsal Modeli ve Hipotezler

TKY ve BİT farkındalığı (TKYBIT), TKY uygulamaları (TKY) ve kalite performansı (KP) kavramlarının teoride yer alan ve daha önce yapılan çalışmalarda da elde edilen istatistiksel kanıtlarına dayanılarak oluşturulan araştırmanın temel amacı çerçevesinde tüm değişkenleri kapsayan kavramsal model Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırmanın kavramsal modeli TKY ve BİT farkındalığı değişkeninin kalite performansı üzerindeki etkisinde TKY uygulamalarının aracılık rolü çerçevesinde değerlendirilecek ölçüm modellerini yansıtabilecek şekilde oluşturulmuştur.

Kavramsal model çerçevesinde araştırmanın temel amacına yönelik alternatif hipotezler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmanın Hipotezleri

NO	HİPOTEZ
H ₁	TKYBIT Farkındalığının Kalite Performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H ₂	TKYBIT Farkındalığının TKY Uygulamaları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H ₃	TKY Uygulamalarının Kalite Performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
H ₄	TKYBIT Farkındalığının Kalite Performansı üzerindeki etkisinde TKY Uygulamalarının Aracılık Rolü Vardır.

Modelde TKYBİT Farkındalığı bağımsız değişken, kalite performansı bağımlı değişken ve TKY uygulamaları da aracı değişken olarak yer almış olup, hipotezler de bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini temsil edecek şekilde oluşturulmuştur.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma teorik ve ampirik olarak iki temel üzerine tasarlanmıştır. Toplam kalite yönetimi, bilgi iletişim teknolojileri, toplam kalite uygulamaları ve kalite performansı kavramları üzerine yazın taraması sonucunda elde edilen kuramsal açıklamaları barındıran yerli ve yabancı çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Ancak, toplam kalite yönetimi farkındalığının toplam kalite uygulamaları ve kalite performansı üzerindeki nedensellik ilişkilerini bir arada değerlendiren çalışmaya rastlanmamıştır. Özellikle literatürde TKY'ni desteklemek için BİT'nin sürekli artan ihtiyacı ve BİT'nin TKY üzerindeki etkisinin arttığı (Ang vd., 2000; Fok vd., 2001; Dewhurst vd., 2003; Victor vd., 2005) yönündeki açıklamalar ve kalite performansında sürekli iyileştirme ve verimliliği sağlamak için yapılan tüm uygulamaların bilgi teknolojilerine dayandırılması modelin oluşturulmasında etkili olmuştur.

Araştırmanın kavramsal modeli bir aracılık modeli olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın kavramsal modelinde toplam kalite yönetimi ve bilgi iletişim teknolojileri farkındalığı (TKYBIT) bağımsız değişken, kalite performansı (KP) ise bağımlı değişken olarak yer alırken TKY uygulamaları (TKY) aracı değişken rolünü üstlenmektedir. Baron ve Kenny (1986) çalışmalarında moderatör değişkenlerin, belirli etkilerin ne zaman olacağını belirlerken, aracı değişkenlerin bu etkilerin nasıl veya neden ortaya çıktığı sorusuna cevap verdiğini ifade etmektedir. Hayes (2012)'de benzer şekilde bağımsız değişkenin (X) bir ya da birden fazla aracı değişkenin etkisiyle bağımlı değişken (Y) üzerindeki etkisinin ölçüsünü belirleme amacını taşıdığını ifade etmektedir. Ayrıca Hayes ve Rockwood (2017) çalışmalarında aracılık analizinin odaklandığı noktanın nedensel etkinin işleyişi olduğunu vurgulamışlardır. Baron ve Kenny (1986) aracılık etkisinin üç aşamanın belirlenen koşulları sağlaması durumunda oluştuğunu belirtmiştir. Buna göre;

(a) X bağımsız değişkeninin Y bağımlı değişkeni üzerindeki toplam nedensellik etkisi (H₁).

(b) X bağımsız değişkeninin aracı değişkende yol açtığı değişiklikler (H₂) ve

(c) İlk iki koşul sağlanması durumunda a ve b yolları kontrol edildiğinde aracı değişken ve bağımlı değişken arasında anlamlı bir ilişkinin (H_3) kurulmasıdır. Kurulan bu ilişki çerçevesinde bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki etki (H_1) sıfır oluyorsa güçlü bir etki ile tam aracılıktan söz etmek mümkündür. Bu etki sıfıra eşit olmuyor ancak gücünde bir azalma meydana geliyorsa kısmi aracılık etkisinden söz edilmektedir.

3.4. Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklem

Araştırmanın anakütlesini tekstil sektöründe faaliyet göstermekte olan bir üretim işletmesinin Trakya Bölgesinde bulunan fabrikasının kaplama departmanında çalışmakta olan değişik görevlerdeki mavi ve beyaz yakalı 170 personel oluşturmaktadır. Kaplama departmanında yer alan 170 personelin listesi alınarak basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile personel sayısı dikkate alınarak 150 kişilik bir örneklem belirlenmiştir. Dağıtılan 150 anketten 102 (%68) anketin düzgün ve eksiksiz geri dönüşü sağlanabilmiştir.

3.5. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Araştırmanın konusunu oluşturan temel kavramların betimlenmesi amacıyla yerli ve yabancı literatür incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan modelde yer alan değişkenler gizil yapıda oldukları için veri toplama yöntemi olarak anket uygulaması tercih edilmiştir.

Araştırmaya konu olan TKY ve BİT farkındalığı değişkeni için Khanam (2016)'nın doktora tezinde yer alan "TKY&BIT Farkındalık" ölçeği kullanılmıştır. Toplam 10 ifadeden oluşan ölçeğin orijinal halinde tek boyut olduğu ve görülmektedir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması araştırmacı ve tez danışmanı tarafından gerçekleştirilmiş olup dil uzmanları ile gerekli kontrol ve düzeltmeler yapılarak kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması aşamasında iki ifadenin içerisinde TKY ve BİT kullanımına yönelik ayrı ayrı sorulmasının soruların daha iyi anlaşılacağı kararı verilmiş ve ifade sayısı 12 olarak belirlenmiştir. Türkçe'ye uyarlanan 12 maddelik ölçek için Cronbach alfa katsayısı 0,82 olarak hesaplanmıştır. Yapısal eşitlik modeli ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre ölçeğin Türkçe'ye uyarlanan şeklinin, ölçeğin orijinali ile benzer olarak tek faktörlü yapısını koruduğu ve yakınsama geçerliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (CMIN=28,247; $p=0,079$; CMIN/DF=1,487; GFI=0,944; CFI=0,976; RMSEA=0,069). Ölçekte yer alan birinci ve ikinci madde faktör yük değeri düşük olduğu için tek faktörlü yapıda yer almamıştır.

Araştırmada yer alan TKY uygulamaları ve kalite performansı değişkenlerini ölçmek için Martinez-Lorente vd. (2004) makalesinde kullanılan TKY uygulamaları ölçeği ve kalite performansı ölçeği kullanılmıştır. TKY uygulamaları ölçeği orijinal haliyle 7 ifade ve tek boyuttan, kalite performansı ölçeği de orijinal şekliyle 4 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Her iki ölçek de çalışma kapsamında Türkçe'ye uyarlanmış olup dil uzmanları ile gerekli kontrol ve düzeltmeler

yapılarak kullanılmıştır. Türkçe'ye uyarlama aşamasında TKY uygulamaları ölçeğine yazın taramasında edinilen bilgiler ve araştırmanın gerçekleştirileceği işletmenin yapısından hareketle 3 ifade daha eklenerek 10 ifadeden oluşan formu kullanılmıştır.

TKY uygulamaları ölçeğinin orijinal halinde yedi madde için Cronbach alfa katsayısı 0,8176'dır. TKY uygulamaları ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanan 10 maddelik formunun Cronbach alfa katsayısı 0,952 olarak bulunmuştur. Yapısal eşitlik modeli ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre ölçeğin Türkçe'ye uyarlanan şeklinin, ölçeğin orijinali ile benzer olarak tek faktörlü yapısını koruduğu ve yakınsama geçerliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (CMIN=43,191; p=0,056; CMIN/DF=1,440; GFI=0,922; CFI=0,989; RMSEA=0,066).

Kalite performansı ölçeğinin orijinal halinde dört madde için Cronbach alfa katsayısı 0,7259'dur. Kalite performansı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanan 4 maddelik formunun Cronbach alfa katsayısı 0,738 olarak bulunmuş ancak dördüncü maddenin çıkarılması sonucunda katsayının 0,863'e yükseldiği tespit edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre ölçeğin Türkçe'ye uyarlanan şeklinin, ölçeğin orijinali ile benzer olarak tek faktörlü yapısını koruduğu ve yakınsama geçerliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (CMIN=1,333; p=0,514; CMIN/DF=0,666; GFI=0,994; CFI=1,000; RMSEA=0,000). Ölçekte yer alan dördüncü madde faktör yük değeri düşük olduğu için tek faktörlü yapıda yer almamıştır.

Anket formunun son bölümünde; araştırmaya katılan çalışanların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak oluşturulan 8 adet soru bulunmaktadır. Anketin birinci, ikinci ve üçüncü bölümünde kullanılan ifadeler 5'li Likert tipindedir. TKY ve BİT farkındalığı ölçeği ile kalite performansı ölçeğinde önermelerin değerlendirilmesi "1=Kesinlikle katılmıyorum ve 5= Kesinlikle katılıyorum" olacak şekilde belirlenmiştir. TKY uygulamaları ölçeğinin önermelerinin değerlendirilmesi de "1=Hiçbir Zaman ve 5= Her Zaman" olacak şekilde belirlenmiştir.

3.6. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin kaplama bölümünde çalışanların TKY ve BİT farkındalığı, bölümdeki TKY uygulamaları ve kalite performansının belirlenmesi amacıyla oluşturulan ankette elde edilen veriler SPSS 22.0 ve AMOS 20.0 istatistik paket programları kullanılarak değerlendirilmiş ve ortaya çıkan sonuçlar yorumlanmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Güvenilirlik bir ölçümde ölçüm işleminin tekrarlanması durumundaki tutarlılık (Alpar, 2014: 435) olarak ifade edilmektedir. Soru formunda yer alan likert tipli ölçeklerin genel güvenilirlik analizleri için iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alfa Katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada elde veriler için güvenilirlik analizi sonucu soru formunun Cronbach Alfa değeri 0,923 olarak tespit edilmiş olup, bu değer anlamlılığı her bir faktörün bu değere yaptığı katkı incelenerek araştırılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Düzeyleri

Değişken	Cronbach Alfa	Cronbach Alfa
TKY-BİT Farkındalığı	0,828	0,923
TKY Uygulama	0,952	
Kalite Performansı	0,863	

Tüm Cronbach Alfa değerleri dikkate alındığında soruların ölçme düzeyinin literatürde kabul gören %60 değerinin üzerinde ve yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Geçerlilik, bir ölçme aracının ölçmesi hedeflenen özelliği başka özelliklerle karıştırmadan ölçmesi olarak nitelendirilmektedir (Alpar, 2014: 524). Bir ölçme aracının yapı geçerliğini ölçmek için genellikle kullanılan yöntemlerden biri faktör analizidir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 177). Ölçüm aracındaki ölçeklerin geçerliliğini test etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi kullanılmıştır.

Ölçüm aracının geçerliliğini test etmek amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre 102 kişinin yer aldığı örneklem büyüklüğünün faktör analizi için veri yapısının uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütü ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın 102 kişilik örneklem grubu için KMO değeri 0,812 olarak tespit edilmiştir. Bu ölçüte göre çalışmanın veri setinin faktör analizi için oldukça uygun olduğu ifade edilebilir (Kalaycı, 2010: 323).

Bartlett testi faktör analizi açısından veri setinin uygunluğunu değerlendiren bir ölçü olarak, değişkenler arasındaki korelasyon düzeyini test etmektedir (Kalaycı, 2010: 321). Çalışmanın faktör analizinde Bartlett test sonuçları ($\chi^2=1676,212$; $df=210$, $p=0,000$; $p<0,05$)'nin anlamlı olduğu ve değişkenler arasında yüksek korelasyonların olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde	Faktörler			
	TKY	Fayda	Bilinç	Kal. Perf.
TKY7	0,832			
TKY8	0,829			
TKY5	0,797			
TKY10	0,792			
TKY6	0,783			
TKY9	0,775			
TKY1	0,704			

TKY2	0,670			
TKBIT10		0,839		
TKBIT11		0,790		
TKBIT9		0,740		
TKBIT12		0,693		
TKBIT8		0,655		
TKBIT7		0,486		
TKBIT6			0,840	
TKBIT5			0,796	
TKBIT3			0,742	
TKBIT4			0,740	
KP2				0,869
KP3				0,827
KP1				0,824
Özdeğer	8,154	2,345	2,151	1,646
Varyans Açıklama Oranı (%)	25,259	17,017	14,241	11,555

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda toplam dört bileşen elde edilmiş olup, TKY uygulamaları ve kalite performansı orijinallerinde olduğu gibi tek boyut oluşturacak şekilde birer bileşene sahiptir. TKY ve BİT farkındalığı iki bileşenden oluşmuş ve bileşenler altında yer alan ifadelerin anlamlarına göre TKY ve BİT faydasının farkındalığı ve TKY ve BİT bilincinin düzeyine ilişkin soruların ayrı ayrı bu iki bileşene toplandığı görülmüştür. Bu çerçevede fayda ve bilinç olarak isimlendirilmişlerdir. Ancak analizde tek bir değişken olarak değerlendirilmişlerdir.

4.2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinden cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları, eğitim durumu, toplam çalışma süresi, kurumda çalışma süresi, işletmede herhangi bir süreçte sorumlulara veri aktarımını sağlayan mobil uygulamalar, işletmede ve bölümde TKY uygulama süresine ilişkin dağılımı belirlemeye yönelik ifadeler Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımları

Özellikler	Frekans	Yüzde	Özellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	32	31,4	Evli	66	64,7
Erkek	70	68,6	Bekar	36	35,3
Yaş			Eğitim		
20-29	33	32,4	İlköğretim	9	8,8
30-39	32	31,4	Ortaokul	23	22,5
40-49	36	35,3	Lise	42	41,2
50 ve üzeri	1	1,0	Önlisans	14	13,7
			Lisans	13	12,7
			Yüksek Lisans	1	1,0
Toplam Çalışma Yılı			İşletmede Çalışma Yılı		
1 yıldan daha az	2	2,0	1 yıldan daha az	3	2,9

1-10 yıl arası	41	40,2	1-10 yıl arası	49	48,0
11-20 yıl arası	41	40,2	11-20 yıl arası	41	40,2
21-30 yıl arası	17	16,7	21-30 yıl arası	9	8,8
30 yıl ve üzeri	1	1			
İşletmede TKY Süresi		16,7	Bölümde TKY Süresi		
Hiç	17	2,0	Hiç	17	16,7
1 Yıldan Az	6	9,8	1 Yıldan Az	6	5,9
1-3 Yıl Arası	2	65,7	1-3 Yıl Arası	2	2,0
3-5 Yıl Arası	10		3-5 Yıl Arası	9	8,8
5 Yıldan Fazla	67		5 Yıldan Fazla	68	66,7
Mobil Uygulama					
Evet	55	53,9			
Hayır	47	46,1			

Katılımcıların çoğunluğunu %68,6 oranında erkek çalışanların oluşturduğu ve %31,4 gibi daha düşük bir oranda da kadın çalışanların katılım sağladığı görülmektedir. Çalışan sayılarına bakıldığında erkek personel istihdamının araştırmanın yapıldığı kaplama bölümü nedeniyle daha yüksek oranda olduğu ifade edilebilir. Katılımcıların %64,7'sinin evli ve %35,3'ünün ise bekar olduğu görülmektedir.

Araştırmada yer alan katılımcılar “yaşları” açısından incelendiğinde; %32,4'ünün 20-29 yaş aralığında, %31,4'ünün 30-39 yaş aralığında, %35,3'ünün 40-49 yaş aralığında, %1'inin ise 50 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir.

Çalışanlar için diğer önemli bir özellik olan eğitim durumlarına göre katılımcıların %41,2 gibi önemli bir oranı lise mezunu iken ortaokul mezunları %22,5, önlisans mezunları %13,7, lisans mezunları %12,7, ilköğretim mezunları %8,8 ve yüksek lisans mezunu da %1 oranında yer almaktadır.

Katılımcıların toplam çalışma yıllarına göre dağılımının %40,2'si 1-10 yıl arası, %40,2'si 11-20 yıl arası ve %16,7'si 21-30 yıl arasındayken 1 yıldan az süredir çalışan oranının %2 ve 30 yıl ve üzeri çalışan oranının da %1 olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların bu işletmedeki çalışma yıllarına göre dağılımı toplam çalışma yıllarına benzer bir şekilde %48'i 1-10 yıl arası, %40,2'si 11-20 yıl arası ve %8,8'i 21-30 yıl arasındayken 1 yıldan az süredir çalışan oranının %2,9 olarak gerçekleşmiştir. İşletmede 30 yıl ve üzeri çalışan bulunmadığı anlaşılmıştır.

İşletmede herhangi bir süreçte sorumlulara veri aktarımını sağlayan mobil uygulamalar olup olmadığı sorusuna katılımcıların %53,9'u evet cevabı verirken %46,1'i hayır cevabını vermiştir. Bu durumda çalışanların yarısına yakın kısmının bu süreçler konusunda farkındalık ve bilgisinin olmadığını düşündürmektedir.

İşletmedeki ve bölümdeki toplam kalite farkındalığı açısından sorulan “yaklaşık olarak ne kadar süredir toplam kalite yönetimi uygulanıyor?” sorusuna

%16,7 oranında hiç cevabı verilirken 5 yıldan fazla cevabını verenlerin oranı işletme açısından %65,7 oranında, bölüm açısından ise %66,7 oranındadır.

4.3. Değişkenler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Araştırmanın amacına yönelik olarak hazırlanan hipotezleri test etmek ve değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Çoklu normallik şartı sağlanmadığı için Spearman korelasyon analizi ile değerlendirilen ilişkiler matrisine göre (Tablo 5), değişkenler arasında pozitif yönlü ve orta kuvvette ilişkiler olduğu görülmektedir. TKY uygulamalarının; TKY ve BİT farkındalığı ile arasında ($r=0,503$; $p<0,01$) orta kuvvette pozitif yönlü, kalite performansı ile arasında ($r=0,461$; $p<0,01$) orta seviyede ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Ayrıca TKY ve BİT uygulamalarının; kalite performansı ile arasında ($r=0,326$; $p<0,01$) düşük kuvvette pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 5. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

		Ort.	Ss.	1	2	3
1	TKY	3,81	0,73	1		
2	TKYBIT	4,03	0,49	0,503**	1	
3	KP	3,84	0,79	0,461**	0,326**	1

** $p<0,01$

Araştırmanın amacı ve teori doğrultusunda oluşturulan aracılık modeli, Andrew F. Hayes (2012) tarafından belgelenen, moderatör, mediatör etkinin araştırılabilirliği farklı istatistiksel analizleri kapsayan ve SPSS ve SAS paket programlarına yönelik pek çok fonksiyonu entegre eden çok yönlü modelleme aracı PROCESS kullanılarak analiz edilmiştir.

Tablo 6. Aracılık Analizi Sonuçları

<i>TKYBIT Farkındalığının Kalite Performansına Toplam Etkisi (X->Y)</i>						
	β	B	t	p	R ²	sh
TKYBIT → KP	0,3639	0,5957	3,9072	0,0002	0,13	0,1525
<i>TKYBIT Farkındalığının TKY Uygulamalarına Etkisi (X->M)</i>						
	β	B	t	p	R ²	sh
TKYBIT → TKY	0,5591	0,8375	6,7428	0,000	0,31	0,1242
BAĞIMLI DEĞİŞKENE GİDEN İLİŞKİLER						
	β	B	t	p	R ²	sh
TKY → KP	0,3724	0,4069	3,4955	0,0007	0,23	0,1164
TKYBIT → KP	0,1558	0,2550	1,4622	0,1468	0,23	0,1744
TOPLAM, DOĞRUDAN, DOLAYLI ETKİLER						
	B	sh	t	p		
TOPLAM ETKİ	0,5957	0,1525	3,9072	0,0002		
DOĞRUDAN ETKİLER	0,2550	0,1744	1,4622	0,1468		
DOLAYLI ETKİLER	B	Bootsh	BootAltSınır	BootÜstSınır		
	0,3408	0,1125	0,1368	0,5725		
SOBEL TESTİ	Test İstatistiği	sh	p			
	3,103	0,11	0,00191<0,05			

İlk aşamada sadece bağımsız değişken olan TKYBIT farkındalığının KP üzerindeki toplam etkisi değerlendirilmiş ve anlamlı bir etki ($\beta=0,3639$; $t=3,9072$; $p<0,05$) saptanmıştır. İkinci aşamada ise bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki etkisi ölçülmüş ve TKYBIT farkındalığının TKY uygulamaları üzerinde anlamlı bir etkisi ($\beta=0,5591$; $t=6,7428$; $p<0,05$) olduğu gözlenmiştir. Son aşamada ise bağımsız ve aracı değişken birlikte analize dahil edilmiştir. Bu aşamada bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisine ilişkin p anlamlılık değerinin kritik değer 0,05'ten büyük ya da 0,05'e çok yakın olmasının modelin aracılık etkisinin anlamlı olduğunu göstergesi olarak kabul edilmektedir. Modelde TKYBIT farkındalığının KP üzerindeki etkisine ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde ($\beta=0,1558$; $t=1,4622$; $p>0,05$) ait $p=0,1468>0,05$ olduğu belirlenmiştir. Ayrıca aracı değişken olan TKY uygulamalarının bağımlı değişken KP üzerindeki etkisinin de anlamlı olduğu ($\beta=0,3724$; $t=3,4955$; $p<0,05$) anlaşılmaktadır. Buna göre; TKY uygulamalarının TKYBIT farkındalığı ve kalite performansı nedensellik ilişkisinde bir tam aracılık etkisinden bahsetmek mümkündür (Tablo 6).

Hayes (2009, 2012)'ın geliştirmiş olduğu bu makro modellemede diğer uygulamalardan farklı olarak bir bootsraping güven aralığı hesaplaması söz konusudur. Bu çerçevede modele ilişkin doğrudan, dolaylı ve toplam etkiler değerlendirilerek aracılık etkisi irdelenmiştir. Modele ait toplam etkinin sadece bağımsız değişken ve bağımlı değişken arasındaki nedensellik ilişkisi olduğu dikkate alındığında; araştırma modelinin toplam etkisinin ($B=0,5957$, $p<0,05$), aracı değişkenin modele dahil edilmesiyle birlikte TKYBIT farkındalığının bağımlı değişken üzerindeki doğrudan etkisinin ($B=0,2550$, $p>0,05$) ve dolaylı etkinin de ($B=0,3408$, $p<0,05$) anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Regresyon katsayılarının toplamının da toplam etkiye eşit olması sonucu bootsraping yöntemiyle elde edilen güven aralıkları değerlendirildiğinde bu aracılığın anlamlı bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Güven aralığının alt sınırı 0,1368 ve üst sınırı 0,5725'e eşit olup, iki sınır değerinin sıfırı kapsayacak bir aralık olmadığı ve bu nedenle güven aralığı açısından da modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Aracılık etkisine ilişkin sonucu desteklemek amacıyla gerçekleştirilen Sobel Testi de aracılık etkisinin ($z=3,103$, $p=0,00191<0,05$) anlamlı olduğunu göstermektedir (Tablo 6).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyanın farklı bölgelerinde farklı kalite yönetim sistemleri farklı dönemlerde gelişmiş olmakla birlikte, bu kalite yönetimi sistemlerinden herhangi birinin başarılı bir şekilde uygulanmasının bir kuruluşun operasyonel ve iş performansına ulaşmasında yardımcı olacağı ifade edilmektedir. Bu nedenle, kuruluşların bu kalite yönetim sistemlerinden herhangi birini açık bir amaç ile benimsemeleri ve söz konusu kalite sisteminin öngördüğü ilkeleri ve metodolojileri, hedeflerine ulaşılncaya kadar tutarlı bir şekilde takip etmeleri

önerilmektedir. Bu da uygulayıcıları sadece bu sistemler tarafından öngörülen farklı metodolojilerle karıştırmakla kalmayan, birden fazla sistem kullanmak yerine aynı anda çabaların çoğaltılmasını sağlayan kanıtlanmış bir strateji olarak nitelendirilmektedir (Kumar, Maiti ve Gunasekaran, 2018: 1057).

BİT, TKY için destekleyici rol oynamaktadır. BİT ve TKY uygulama seviyeleri olumlu yönde ilişkilidir, bu da işletmelerin BİT ve TKY'ni uygulamalarını sağlayan benzer faktörlerin bulunduğunu göstermektedir. Bu faktörlerden biri, nitelikli insan kaynakları unsurlarına, yani işgücü yönetimine ve çalışanların tutum ve davranışlarına iki nedenden bağlanabilir (Martinez-Lorente vd., 2004: 88):

* Günümüzün iş ortamı, yöneticilerin daha ileri teknolojiler ve yönetim sistemleri kullanmasını gerektirmektedir.

* Daha nitelikli çalışanlar BİT kullanmak ve TKY'den en iyi şekilde yararlanmak için gerekli becerilere sahiptir.

BİT ve TKY uygulamalarının gün geçtikçe birbiri ile olan ilişkisi artmakta olduğu gerçeğinden yola çıkarak bu araştırmada işletmelerin kalite performansı için çalışanların TKY ve BİT farkındalığının önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin kaplama bölümünde kalite performansının TKY ve BİT farkındalığından etkilenip etkilenmediği ve bu farkındalığın TKY uygulamalarına nasıl yansıdığı araştırılmıştır. Bu amaçla işletmenin kaplama bölümündeki çalışanlarla gerçekleştirilen anket uygulamasından elde edilen veriler bir aracılık modeli test edilmiştir.

Araştırma modelinden hareketle çalışanların TKY ve BİT farkındalığının kalite performansı üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu, ancak TKY ve BİT farkındalığının TKY uygulamalarını önemli bir oranda etkilediği ve TKY uygulamalarının da bu etkiyi kalite performansına yansıtarak bir aracılık etkisi oluşturduğu belirlenmiştir. Araştırma modelinde TKY ve BİT farkındalığının kalite performansı üzerindeki doğrudan etkisi de bu dolaylı etki ile anlamsız hale gelmiştir. Bu da aracılık etkisinin tam aracılık olarak meydana geldiğini göstermektedir. Buradan da; çalışanların toplam kalite yönetimi ile bilgi iletişim teknolojileri farkındalığının ve becerilerinin giderek artması sonucunda TKY uygulamalarında otomasyon ve mobil uygulamaların yer almasının işletmelerin kalite performansı üzerinde olumlu sonuçlar doğuracağı kanaatine varılabilmektedir.

Araştırma sonuçlarının literatürde yer alan açıklamalarla örtüştüğü görülmektedir. Dewhurst vd. (2003)'ne göre, BİT üst yönetimin liderlik rolünü desteklemek, TKY değerlerinin yayılmasını kolaylaştırmak ve kalite hakkındaki bilgileri yönetmek için kullanılabilir. Ayrıca BİT kullanımı ve kapsamının TKY

uygulamaları üzerinde ve her ikisinin de işletmelerin performansları üzerinde etkili olduğu sonucu ile benzerlik taşımaktadır. Sánchez-Rodríguez vd.(2006) İspanya'da TKY girişimlerini destekleme konusunda BİT kullanımı üzerine yaptıkları çalışmada örnekte yer alan işletmelerin TKY girişimlerini desteklemek için BİT'ni önemli ölçüde kullandıklarını ve bu tür çabaların genel olarak operasyonel ve kalite performansında önemli olumlu kazanımlar sağladığını ortaya koymuştur. Khanam (2016) ise çalışmasının sonucunda TKY ve BİT'ni entegre ederek kurumsal performansı arttırmada yöneticilerin bu uygulamaları kendi organizasyonlarına getirmesinin hayati öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu da TKY ve BİT farkındalığının önemi ve kalite yönetiminde uygulanmasının kalite performansını olumlu yönde etkileyeceği bulgusunun Rogers vd. (1996), Douglas ve Judge (2001), Kaynak (2003) bulguları tarafından desteklendiğini göstermektedir.

Araştırmanın yapıldığı işletmenin kaplama bölümünde kullanılan hammadde ve üretim hareketlerinin mobil uygulamalar ile çalışan veri girişi dışında otomatik veri deposu oluşturularak izlenmesi, otomasyon sistemine veri aktarımının sağlanması ve dönemlik istatistikî sonuçlar çerçevesinde kalite performansının otomasyondan öğrenilmesi ile daha aktif ve sürdürülebilir bir süreç oluşturulması önerilebilir.

Araştırmanın tekstil sektöründe tek bir işletmenin yalnızca kaplama bölümünde yapılması önemli bir sınırlılık olarak görülmektedir. Araştırmanın işletmenin tüm bölümlerine genişletilmesi, farklı sektörlerdeki işletmeleri kapsayacak şekilde daha geniş bir alana yayılması, değişkenlerin firma performansını da kapsayacak şekilde farklılaştırılarak alt boyutları çerçevesinde değerlendirilmesi bilgi iletişim teknolojileri kullanımının toplam kalite yönetimi ve kalite performansı ilişkisinde daha genellenebilir sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N., Haque, A. F. M. A., & Hasin, A. A. (2001). Current Trend In Computer Aided Process Planning. *In Proceedings of the 7th Annual Paper Meet and 2nd International Conference*, Paper No. 10, 81-92.
- Ahmed, S. & Hassan, M., (2003). Survey And Case Investigations On Application Of Quality Management Tools And Techniques In Sms. *International Journal Of Quality And Reliability Management*. 20(7), 795-826.
- Alpar, R., (2014). *Uygulamalı İstatistik Ve Geçerlik-Güvenirlik*, 3. Baskı, Ankara: Detay Yayınları.
- Ang, C., Davies, M. & Finlay, P.N. (2000). Measure To Assess The Impact Of Information Technology On Quality Management. *International Journal Of Quality & Reliability Management*, 17, 1, 42-65.
- Arumugam, V., Ooi, K-B. And Fong, T-C. (2008). TQM Practices And Quality Management Performance- An Investigation Of Their Relationship Using Data From ISO 9001:2000 Firms In Malaysia. *The TQM Magazine*, 20(6), 636-650.

- Atakan, T., (2006). *Trakya Bölgesinde Tekstil İşletmelerinde Kalite Yaklaşımı Ve Müşteri Memnuniyeti Analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Baron, R. M. & Kenny, D. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction In Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, And Statistical Considerations. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bayraktar, E. Ve Efe, M. (2006). Kurumsal Kaynak Planlaması(ERP) Ve Yazılım Seçim Süreci. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15, 689-709.
- Behara, S.R., & Gundersen, E.D. (2001). Analysis Of Quality Management Practices İn Services. *International Journal Of Quality And Reliability Management*, 18(6), 584-603.
- Brah, S.A. & Tee, S.S.L. (2002). Relationship Between TQM And Performance Of Singapore Companies. *International Journal Of Quality & Reliability Management*, 19(4), 356-379.
- Brah S.A. & Lim H. Y. (2006). The Effects Of Technology And TQM On The Performance Of Logistics Companies. *International Journal Of Physical Distribution & Logistics Management*, 36(3)3, 192-209.
- Çokluk, Ö., Şekercioglu G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli Estetik SPSS Ve Lisrel Uygulamaları*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Demirel, M. Y. & Kararağaç İ. (2014). Bilgisayar Destekli Üretim Süreçlerine Genel Bir Bakış. *Engineer & The Machinery Magazine*, 652, 51-61.
- Dewhurst, F.W., Martínez-Lorente, A.R. & Sánchez-Rodríguez, C. (2003). An İntial Assessment Of The İnfluence Of IT On TQM: A Multiple Case Study. *International Journal Of Operations&Production Management*, 23(4), 348-74.
- Douglas, T.J. & Judge, W.Q. (2001). Total Quality Management İmplementation And Competitive Advantage: The Role Of Structural Control And Exploration. *Academy Of Management Journal*, 44(1), 158-169.
- Eren, S.S., Gül, H. & Tokgöz, E. (2013). Küçük Ve Orta Boy İşletmelerde (KOBİ) Örgütsel Ve Yenilik Performansı İlişkinin Genel Performansa Etkileri. *Journal Of Yaşar University Dergisi*, 29 (1), 4872-4895.
- Flynn, B.B., Schroeder, R. & Sakakibara, S. (1994). A Framework For Quality Management Research And An Associated Measurement Instrument. *Journal Of Operations Management*, 11, 339-366.
- Fok, L. Y., Fok, W. M., & Hartman, S. J. (2001). Exploring The Relationship Between Total Quality Management And Information Systems Development. *Information & Management*, 38(6), 355-371.
- Forza, C. (1995), Bilgi Sistemlerinin Kalite Performansına Etkisi: Ampirik Bir Çalışma, *International Operations & Production Management*, 15(6), 69-83.
- Hasan, M. & Kerr, R.M. (2003). The Relationship Between TQM Practices And Organizational Performance İn Service Organization. *The TQM Magazine*, 15(4), 286-291.
- Hayes, A.F. (2012). *PROCESS: A Versatile Computational Tool For Observed Variable Mediation, Moderation, And Conditional Process Modeling*, (White Paper). Erişim Tarihi: 14.01.2020 [Http://www.Afhayes.Com](http://www.afhayes.com).

- Hayes, A.F. & Rockwood, N. J. (2017). Regression-Based Statistical Mediation, Moderation, And Conditional Process Analysis: Observations, Recommendations, And Implementation, *Behaviour Research And Therapy*, 98, 39-57.
- Islam, O., Baoum, Y. & Hasan, S.H. (2016). Total Quality Management For Information Systems In Saudi Firms, *International Journal Of Computer Applications*, 134 (4), 36-40.
- Jeng, Y.C. (1998). Performance Evaluation Of ISO 9000 Registered Companies In Taiwan. *The TQM Magazine*, 10(2), 132-138.
- Johnson, P.F., Klassen, R.D., Leenders, M.R., & Awaysheh, A. (2007). Utilizing E-Business Technologies In Supply Chain The Impact Of Firm Characteristics And Teams. *Journal Of Operations Management*, 25(6), 1255-1274.
- Kalaycı, Ş. (2010). *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. 5. Baskı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaynak, H. (2003). The Relationship Between Total Quality Management Practices And Their Effects On Firm Performance. *Journal Of Operations Management*, 21, 405-435.
- Khanam, S., Siddiqui, J., & Talib, F. (2013). Role Of Information Technology In Total Quality Management: A Literature Review. *International Journal Of Advanced Research In Computer Engineering & Technology*, 2(8), 2433-2445.
- Khanam, S., Siddiqui, J. & Talib, F. (2014). Assessing The Awareness Of Total Quality Management And Information Technology In The Indian Information And Communication Technology Industry: An Empirical Analysis. *XVIII Annual International Conference Of The Society Of Operations Management Proceedings Of SOM 2014*, December 12-14, 2014, Department Of Management Studies, IIT Roorkee, 834-839.
- Khanam, S., Talib, F. & Siddiqui, J. (2015). Identification of total quality management enablers and information technology resources for ICT industry: a Pareto analysis approach. *International Journal Information Quality*, 4(1), 18-41.
- Khanam, S. (2016). *Implementation of TQM Enablers & IT Resources in The Indian ICT Organizations* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Aligarh Muslim University, Hindistan.
- Khanna, H. K., Laroiyaa, S.C. & Sharma, D.D. (2010). Quality Management in Indian Manufacturing Organizations: Some Observations and Results from a Pilot Survey. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, 7 (1), 141-162.
- Kumar, V. Choisne, F., Grosbis, D. & Kumar, U. (2009). Impact of TQM on company's performance. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 26 (1), 23-37.
- Kumar, P., Maiti, J., Gunasekaran, A. (2018). Impact of quality management systems on firm performance. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 35(5)5, 1034-1059.
- Küçük, O. (2011). *Stratejik işletme bilgisi ve yönetimi*. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Küçük, O., Yılmaz, E., Şen, İ. ve Küçük, N. (2015). Toplam kalite yönetiminin işletme performansına etkisi: lojistik sektöründe bir uygulama. *The Journals of Academic Social Science Studies*, 34, 53-67.

- Lai Wai, S.M.D., Seebaluck, A.L.K. & Teeroovengadum, V. (2011). Impact of information technology on quality management dimensions and its implications. *European Business Review*, 23(6), 592–608.
- Martínez-Lorente, A.R., Sánchez-Rodríguez C., & Dewhurst F. W. (2004). The effect of information technologies on TQM: An initial analysis. *International Journal Production Economics*, 89 77–93.
- Mjema, E. A. M., Victor, M. A. M. & Mwinuka, M. S. M. (2005). Analysis of roles of IT on quality management. *The TQM Magazine*, 17, 364-375.
- Pawar, K.S., & Driva, H. (2000). Electronic trading in the supply chain: a holistic implementation framework. *Logistics Information Management*, 13(1), 21–32.
- Prajogo, D.I., & Brown, A. (2004). The relationship between TQM practices and quality performance and the role of formal TQM programs: An Australian empirical study. *Quality Management Journal*, 11, 31–43.
- Ptak C., & Schragenheim E. (2000). *ERP: tools, techniques and applications for integrating the supply chain*, 2.Ed. New York:St. Lucie Press, Boca Raton.
- Rogers, D.S., Daughtery, P.J. & Ellinger, A.E. (1996). The relationship between information technology and warehousing performance. *Logistics and Transportation Review*, 32, 404-421.
- Samson, D. & Terziovski, M. (1999). The relationship between total quality management practices and operational performance. *Journal Of Operations Management*, 17, 393–409.
- Sanchez-Rodriguez, C., Dewhurst, W.F., & Martinez-Lorente, R.A. (2006). IT use in supporting TQM initiatives: an empirical investigation. *International Journal of Operations and Production Management*, 26(5), 486-504.
- Saraph, J. V., Benson, P. G. & Schroeder, R. G. (1989). An instrument for measuring the critical factors of quality management. *Decision Sciences*, 20(4), 810-829.
- Siddiqui, J. & Rahman, Z. (2007), TQM principles' application on information systems for empirical goals, *The TQM Magazine*, 19 (1), 76 – 87.
- Taka, J. & Prasad, S. (1998). Cultural and structural constraints on total quality management implementation. *Total Quality Management*, 9(8), 703-710.
- Talib, F., Rahman, Z. & Qureshi, M. N. (2010). The relationship between total quality management and quality performance in the service industry: a theoretical model. *International Journal of Business, Management and Social Sciences*, 1(1), 113-128.
- Taylor, W. A. (1995). Senior executives and ISO 9000: attitudes, behaviours and commitment. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 12(4), 40-57.
- Victor, M.A.M., Mjema, E.A.M. & Mwinuka, M.S.M. (2005). Analysis of roles of IT on quality management, *The TQM Magazine*, 17(4), 36
- Vouzas, F. & Psychogios, A.G. (2007). Assessing managers awareness of TQM, *The TQM Magazine*, 19(1), 62–75.

ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL SİNİZM TUTUMLARI İLE ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS' ATTITUDES OF
ORGANIZATIONAL CYNICISM AND LEVEL OF ORGANIZATIONAL
IDENTIFICATION

Selçuk DEMİR*

Geliş Tarihi: 06.11.2019
(Received)

Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)

ÖZ: Örgütsel sinizm; iş ortamlarında, kişilerin olumsuz duygu ve davranışlara sahip olmasına yol açan bir tutumdur. Bu tutumun; eğitim örgütlerinde yönetici ve öğretmenlerin dikkate almaları gereken güçlü bir psikolojik yönü bulunmaktadır. Bu araştırmada; öğretmenlerin algıladıkları örgütsel sinizm ve alt boyutlarının (bilişsel, duyuşsal ve davranışsal), örgütsel özdeşleşme ile arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Hatay ilinin Antakya ilçesinden yansız olarak seçilen 38 ortaokul ve lisede çalışmakta olan 245 öğretmen, bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Öğretmenlerin; örgütsel sinizm algılarını ölçmek için “Örgütsel Sinizm Ölçeği” ve örgütsel özdeşleşme düzeylerini ölçmek için “Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği” kullanılmıştır. Veriler; betimleyici istatistikler, korelasyon ve yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi analizleri sonuçlarına göre; örgütsel sinizm ve alt boyutlarına ilişkin algılar, öğretmenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerini negatif olarak etkilemektedir. Öğretmenlerin, okullarının değerli bir üyesi olarak hissetmelerini ve üretime katkı yapmalarını sağlamak için örgütsel sinizm algılarının azaltılması yönünde çalışmalar yapılmasında yarar görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel sinizm, örgütsel özdeşleşme, öğretmen.

ABSTRACT: Organizational cynicism is an attitude that causes people to acquire negative emotions and behaviors in work environments. This attitude has a psychologically strong aspect that teachers and administrators at education organizations should take into consideration. In this study, it has been aimed to determine the relationship between organizational cynicism that has been perceived by teachers -its sub-dimensions (cognitive, affective and behavioral) and organizational identification. This research has been designed at relational screening model. 245 teachers that work at 38 secondary and high schools in Antakya district of Hatay province have effectuated the sampling of this research. “Organizational Cynicism Scale” has been used to measure the perception of organizational cynicism of teachers and “Organizational Identification Scale” has been utilized to measure the levels of organizational identification of teachers. Obtained data have been analyzed with the aid of descriptive statistics, correlation and structural equation modeling. According to results of structural equation modeling, perceptions of organizational cynicism and its sub-

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, selcukdemirs3@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2904-6443.

dimensions have a negative effect on organizational identification level of teachers. It has been seen beneficial to work towards lowering the perception of organizational cynicism of teachers so as to make them feel a valuable member of their schools and encourage them for contributing to production.

Key Words: Organizational cynicism, organizational identification, teacher.

EXTENDED ABSTRACT

Studies made in the 1990s (Mirvis & Kanter, 1991; Reichers, Wanous, & Austin, 1997) have proved the existence of a negative attitude called cynicism in organizations. When we consider that attitudes of employees towards their organizations affect their achievement, productivity and quality practices (Huselid, 1995), this concept comes into much more prominence. Thusly, it has been theorized that the cynicism perception of employees downgrades the job satisfaction, organizational commitment and work performance, on the other hand, it increases their secession intention from their organizations (Dean, Brandes & Dharwadkar, 1998). The cynicism concept, which generally has negative effects on organizations, is a sensitive issue that should be taken into consideration by organizations and their managers in organizational practices (Andersson, 1996). If required precautions are not taken on this subject or if this situation is disregarded, cynicism on an individual basis will pervade to the whole organization and it will convert into an organizational disease called organizational cynicism (Saruhan & Yıldız, 2014). Organizational cynicism, which has been known to decrease the formation of critical attitudes and cause very serious negative attitudes in terms of organizations, should be determined its relationship to other subjects and focused on so as to acquire comprehensive and explanatory information in organizational behavior literature. From this point of view, the concept and sub-dimensions of organizational cynicism have been examined in terms of educational organizations. In this study, the relationship of organizational cynicism and its sub-dimensions with the organizational identification concept, which has been thought as an important performance variable, has been ascertained. It has been forecasted that examining these two critical variables together will make great contribution to the expansion of the theoretical framework concerning these variables for future studies. It has been revealed in this study that neglecting the factors that cause cynicism by the organization and its administrators will reduce the desired consequences in organizations. In this study, it has been aimed at determining the relationship between organizational cynicism attitudes and organizational identification perception of teachers. Besides, the relationship between cognitive, affective and behavioural sub-dimensions of organizational cynicism and organizational identification has been deduced in this study. Based on this basic objective, the hypotheses below have been tested:

H1: Organizational cynicism attitude negatively affects the organizational identification level.

H2: Cognitive sub-dimension of organizational cynicism negatively affects on the organizational identification.

H3: Affective sub-dimension of organizational cynicism negatively affects on the organizational identification.

H4: Behavioural sub-dimension of organizational negatively affects organizational identification.

In this study, the relationship between organizational cynicism and its sub-dimensions (cognitive, affective and behavioural) and organisational identification has been analyzed. Hence, relational screening model has been utilized to examine the relationship among variables in this study (Karasar, 2012). The universe of this study are teachers working in secondary and high schools in Hatay province, in Antakya district. In cases where the probability of selection of all the clusters in the universe is equal, the disproportionate cluster sampling method of the cluster sampling method was used (Karasar, 2012). 38 schools in Antakya have randomly been selected and each has been evaluated as a cluster. Data obtained from 245 teachers working at these selected schools have been considered as valid and received for consideration.

Organizational Cynicism Scale: Organizational Cynicism Scale, which has been developed by Brandes and others (1999) and transcribed into Turkish by Kalağan (2009), has been utilized. The scale consists of 13 items and 3 dimensions (cognitive, affective and behavioural). Cronbach's Alpha Reliability Coefficient has been determined as .94 in the cognitive sub-dimension, .96 in the affective sub-dimension, .82 in the behavioral sub-dimension and .94 for whole scale.

Organizational Identification Scale: This scale has been improved by Mael and Ashforth (1992) and transcribed into Turkish by Tak and Aydemir (2004). The scale has 6 items and only one dimension. Cronbach's Alpha Reliability Coefficient of the scale has been detected as .87.

Organizational cynicism perception negatively affects the identification level of teachers ($\beta = -.45$, $p < .01$). A 1-unit rise in teachers' perceptions of organizational cynicism causes a .45-unit decrease in their organizational identification levels. The tested H1 has been confirmed.

It has been revealed that the perception regarding cognitive subdimension of organizational cynicism negatively impacts the identification level of teachers ($\beta = -.37$, $p < .01$). A 1-unit rise in teachers' perceptions of organizational cynicism cognitive sub-dimension causes a .37-unit decrease in their organizational identification levels. Consequently, H2 hypothesis has been accepted.

The perception regarding affective subdimension of organizational cynicism negatively affects the identification level of teachers ($\beta = -.44$, $p < .01$). A 1-unit rise in teachers' perceptions of organizational cynicism affective sub-dimension has found out a .44-unit decrease in their organizational identification levels. Thus, H3 hypothesis has been confirmed.

It has been seen that the perception in regards to behavioural subdimension of organizational cynicism negatively affects the identification level of teachers ($\beta = -.36$, $p < .01$). A 1-unit rise in teachers' perceptions of organizational cynicism affective sub-dimension causes a .36-unit decrease in their organizational identification levels. The tested H4 has been affirmed.

School administrators must have behaviors that prioritize human values and the communication ability to establish relationships in administrative practices. It is important for the administrator to strengthen interpersonal relationships in school and to create a warm and friendly atmosphere. Teachers who are content with their administrator's behavior and their relationships with their friends feel better and peaceful at school. It can be expressed

that the efforts of teachers who are at ease in their school will be more meaningful for the school and their contribution to production will also go up therefore.

1. GİRİŞ

1990'lı yıllarda yapılan araştırmalar (Mirvis ve Kanter, 1991; Reichers, Wanous ve Austin, 1997), örgütlerde sinizm adı verilen olumsuz bir tutumun varlığını ortaya koymaktadır. Çalışanların örgütlerine ilişkin tutumlarının; başarı elde etmelerini, üretken olmalarını ve kaliteli uygulamalarda bulunmalarını etkilediği (Huselid, 1995) düşünüldüğünde bu kavram daha da önem kazanmaktadır. Nitekim çalışanların sinizm algılarının; iş doyumunu, örgütsel bağlılık ve iş performanslarını azalttığı ve örgütten ayrılma niyetlerini ise arttırdığı kuramlaştırılmıştır (Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998). Genel olarak örgütler üzerinde olumsuz etkileri görülen sinizm kavramı, örgütler ve yöneticileri tarafından örgütsel uygulamalarda dikkate alınması gereken hassas bir konudur (Andersson, 1996). Bu konuda tedbir alınmadığında ya da bu durum görmezden gelindiğinde bireysel bazda görülen sinizm, tüm örgüte yayılmakta ve örgütsel sinizm adı verilen örgütsel bir hastalığa dönüşmektedir (Saruhan ve Yıldız, 2014). Örgütler açısından kritik kabul edilen tutumların oluşmasını azalttığı ve çok ciddi olumsuz tutumların ise oluşmasına yol açtığı bilinen örgütsel sinizmin; örgütsel davranış alanyazınında kapsamlı ve açıklayıcı bilgiler elde edilebilmesi için diğer konularla ilişkisinin belirlenmesi ve üzerinde durulması gerekmektedir. Buradan hareketle örgütsel sinizm kavramı ve alt boyutları, eğitim örgütleri özelinde incelenmiştir. Bu çalışmada, örgütsel sinizm ve alt boyutlarının, önemli bir performans değişkeni olarak görülen örgütsel özdeşleşme kavramı ile ilişkisi açığa çıkarılmıştır. Bu iki kritik değişkenin birlikte incelenmesinin, ileriki çalışmalar için bu değişkenlere ilişkin kuramsal çerçevenin genişletilmesine katkı sunacağı düşünülmüştür. Bu araştırmada; sinizm tutumuna neden olan faktörlerin, örgüt ve yöneticileri tarafından ihmal edilmesinin örgütlerde istedik sonuçları azalttığı ortaya koyulmaktadır.

2. ALAN YAZIN ÖZETİ

Araştırmanın bu bölümünde; örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme kavramları ile bu kavramlar arası ilişkiler açıklanmaktadır.

2.1. Örgütsel Sinizm

Sinizm; ahlaki değerleri ve sosyal normları onaylamayan, doğal yaşamı özümseyen ve uygarlığı küçümseyen bir düşünce akımıdır (Saruhan ve Yıldız, 2014). Bu düşünce akımını benimseyen sinikler; dünya materyallerini reddetmekte, gösterişten uzak bir hayatı tercih etmekte ve diğerlerinin bencilliklerini eleştirmektedirler. Bu kişiler, onaylamadıkları bu hayatın bir parçası olmamaktadırlar (Helvacı, 2013). Sinikler; planlanan eylemlerin veya değişimlerin, daha başındayken sonuçlarına ilişkin kötümser düşünmektedirler (Reichers, Wanous ve Austin, 1997). Ayrıca sinik örgüt üyeleri; örgütlerini hor görmekte, örgütlerine ilişkin olumsuz duygulara sahip olmakta, aşağılayıcı sözler sarf etmekte, kötüleyici

konuşmalar yapmakta ve sürekli eleştirilerde bulunmaktadır (Dean vd., 1998). Sinikler, örgütlerini düşündüklerinde sinirlenmekte, tedirginlik, acı ve tikslenme hissetmektedir (Brandes, Dharwadkar ve Dean, 1999). Duygusal hissizlik, duygusal tükenmişlik, aldırmama, vurdumduymazlık, duyarsızlık, dağınıklık ve yabancılaşma; sinik örgüt üyelerinin sahip oldukları özellikleridir (Saruhan ve Yıldız, 2014).

Örgütsel sinizm; çalışanların örgütlerine yönelik geliştirdikleri, örgütsel ve bireysel anlamda başarısızlığa neden olan bir tutum olarak incelenmektedir (Saruhan ve Yıldız, 2014). Wanous, Reichers ve Austin (1994) örgütsel sinizmi; başarısız olunmuş değişim girişimlerinin bir çıktısı olarak nitelemektedir. Dolayısıyla örgüt üyeleri planlanan değişimlere karşı kötümser ve suçlayıcı tavırlarda bulunmayı öğrenmektedir (Reichers vd., 1997; Wanous vd., 1994). Dean ve diğerleri (1998) örgütsel sinizmi, bireylerin; çalıştıkları örgütlerine yönelik bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç boyutu içeren olumsuz bir tutumu şeklinde tanımlamaktadır. Bu üç boyutu ise sırasıyla şu şekilde açıklamaktadırlar (Dean vd., 1998: 345): örgütün bütünlükten yoksun olduğuna duyulan inanç; örgüte yönelik hissedilen güçlü olumsuz bir duygu; bu inanç ve olumsuz duyguyla uyumlu örgüte karşı aşağılayıcı ve yıkıcı eleştirel davranışlar sergileme eğilimidir.

Örgütsel sinizmin inanç boyutu, örgütsel uygulamaların; adalet, dürüstlük ve içtenlikten uzak olduğunu ifade etmektedir (Dean vd., 1998). Örgütsel sinizme ilişkin temel inanç; adalet, dürüstlük ve içtenlik ilkelerinin, bireysel menfaatler uğruna kurban edildiği yönündedir (Saruhan ve Yıldız, 2014). Örgütsel sinizmin duygusal boyutu; sinizmin hissedilen güçlü olumsuz bir duygu olduğunu ve örgüte ilişkin güçlü duygusal tepkileri kapsadığını göstermektedir. Davranış boyutu ise örgüte yönelik güçlü eleştiri ifadelerini içermektedir (Dean vd., 1998). Sinizm algılanan örgütte; samimiyet, güven ve dürüstlük kavramlarının algılanmadığı, ilkesizliğin hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Dağyar ve Kasalak (2018) çalışmalarında öğretmen/öğretim elemanlarının, sinizm tutumlarının yüksek olmasının işlerine yabancılaşma düzeylerini ve örgüt içi sessizliği arttırdığını; örgüte olan bağlılıklarını, iş-yaşam doyumlarını ve örgütsel vatandaşlık düzeylerini ise azalttığını bulmuşlardır.

2.2. Örgütsel Özdeşleşme

Zamanının büyük bölümünü iş ortamında geçiren bireylerin, çalıştıkları örgütle uyumunun belirlenmesi önem kazanan bir konudur. Gürbüz (2014) bireyin; işi ve örgütüyle amaç, değer ve kültür olarak uyumlu olmasının işi ve örgütüyle olan bağımlı güçlendireceğini ifade etmektedir. Bireyin; örgütün başarılı ya da başarısız olma durumlarında, örgütüyle bütünleşmesi ve örgütüne aidiyet hissetmesi ise örgütsel özdeşleşme olarak ifade edilmektedir (Ashforth ve Mael, 1989). Rousseau (1998: 217) örgütsel özdeşleşmeyi; bireyin kendisini *büyük bir bütünün parçası olarak hissettiği psikolojik bir durum* olarak tanımlamaktadır. Bireylerin, bağlı

oldukları örgütleriyle ilişkilerinin iş ortamında göstereceği tutum ve davranışlarını etkileyeceği şüphesizdir. Bu kapsamda Gündüz (2008) bireylerin, kendilerini örgütlerinin bir parçası olarak düşünmelerinin; örgütlerini sahiplenmelerine, özveri ile örgüt amaçlarını yerine getirmeye çalışmalarına ve bu durumların doğal sonucu olarak örgüt verimine katkı sunduğunu ifade etmektedir. Önceki araştırmalarda örgütsel özdeşleşmenin örgütsel güven (Kalmaz, 2018), örgütsel bağlılık ve iş tatmini (Sökmen, 2019) ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur.

2.3. Örgütsel Sinizm ile Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişki

Örgütsel sinizm, çalışanların örgütlerine yönelik hissettikleri olumsuz tutumları ifade etmektedir. Bu olumsuz tutumlardan biri de örgüte yönelik duyulan güvensizliktir (Şentürk, 2014). Örgütünün içtenliğine ve samimiyetine güvenmeyen, örgütünü sürekli eleştiren ama öneriler üretmeyen ve kötümser düşünen bir çalışan; kendisini örgütün bir parçası olarak görmemektedir. Dolayısıyla örgütüyle bütünleşmemektedir. Nitekim ilgili alanyazındaki çalışmalar (Akar, 2019; Ayık, Şayir ve Bilici, 2016; Bedian, 2007; Kreiner ve Ashforth, 2004; Şantaş, Uğurluoğlu, Kandemir ve Çelik, 2016) örgütsel sinizmin örgütsel özdeşleşme ile negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir okuldaki üretkenlik; büyük oranda kişilerarası ilişkilerin kalitesine ve yöneticiden görülen muameleye bağlıdır (McEwan, 2018). Yönetici; çalışanları işgücü olarak değil insan olarak görmeli, onların kalplerine dokunabilmeli, güçlü oldukları yönleri öne çıkarmalı ve stresli anlarını aşmasında destek olmalıdır (Türkmenoğlu, 2015). Yöneticilerinden gördükleri bu olumlu davranışların ve okul ortamındaki kaliteli etkileşimlerin, öğretmenlerin okulda kendilerini iyi hissetmelerini sağlayacağı açıktır. Bu bağlamda Türkmenoğlu (2015), iş ortamında arkadaşlarıyla iyi vakit geçiren kişilerin; işe bağlılıklarının artacağını, tükenmişlik ve yorgunluklarının ise azalacağını vurgulamaktadır.

2.4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada; öğretmenlerin, örgütsel sinizm tutumları ile örgütsel özdeşleşme algıları arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Ayrıca bu araştırmada; örgütsel sinizmin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutları ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişki ortaya çıkarılmıştır. Bu temel amaç esas alınarak aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H1: Örgütsel sinizm tutumu, örgütsel özdeşleşme düzeyini negatif olarak etkilemektedir.

H2: Örgütsel sinizmin bilişsel alt boyutu, örgütsel özdeşleşmeyi negatif olarak etkilemektedir.

H3: Örgütsel sinizmin duyuşsal alt boyutu, örgütsel özdeşleşmeyi negatif olarak etkilemektedir.

H4: Örgütsel sinizmin davranışsal alt boyutu, örgütsel özdeşleşmeyi negatif olarak etkilemektedir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın deseni, evren ve örneklem, verilerin toplanması, veri toplama araçları ve veri analizine ilişkin detaylı bilgiler verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Modeli/Deseni

Bu çalışmada; örgütsel sinizm ve alt boyutlarının (bilişsel, duyuşsal ve davranışsal), örgütsel özdeşleşme ile ilişkisi incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2012). Örgütsel sinizm ve alt boyutları bağımsız değişkenler olarak, örgütsel özdeşleşme ise bağımlı değişken olarak ayrı yapısal modellerde analiz edilmiştir. İlişkisel tarama modeli; bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında neden olma ve etki etme ihtimalini ifade eden araştırmaları da içermektedir (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012).

3.2. Evren-Örneklem

Hatay ilinin Antakya ilçesindeki ortaokul ve liselerde çalışmakta olan öğretmenler, bu araştırmanın çalışma evrenini oluşturmaktadır. Evrendeki bütün kümelerin seçilme ihtimallerinin eşit olduğu durumda başvurulan örnekleme yöntemi olan küme örnekleme yönteminin, oransız küme örnekleme yöntemi türünden yararlanılmıştır (Karasar, 2012). Antakya’da bulunan 38 okul, rastgele seçilmiş ve birer küme olarak değerlendirilmiştir. Seçilen bu okullardaki 245 öğretmenlerden elde edilen veriler, geçerli kabul edilmiş ve değerlendirmeye alınmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması

Değişkenlere ilişkin öğretmen algılarının belirlenmesinde, örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme ölçeklerinden yararlanılmıştır. Ölçekler beşli likert tipinde olup “1: Hiç Katılmıyorum”, “2: Katılmıyorum”, “3: Kısmen Katılıyorum”, “4: Katılıyorum” ve “5: Tamamen Katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Bu çalışma kapsamında kullanılan ölçeklere ilişkin elde edilen bilgiler aşağıda sunulmaktadır:

Örgütsel sinizm ölçeği: Brandes ve diğerleri (1999) tarafından geliştirilmiş ve Kalağan (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan Örgütsel Sinizm Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 13 madde ve üç boyuttan (bilişsel, duyuşsal ve davranışsal) oluşmaktadır. Ölçeğin; Bartlett Küresellik Testi sonucunun anlamlı olduğu görülmüş ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı .91 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla araştırma verilerinin, açımlayıcı faktör analizi için uygun olduğu görülmektedir. Örgütsel sinizmin bilişsel alt boyutu tarafından açıklanan varyans yüzdesi 32.93, duyuşsal alt boyutu tarafından açıklanan varyans yüzdesi 30.83, davranışsal alt boyutu tarafından açıklanan varyans yüzdesi 19.34 ve bu üç boyut tarafından açıklanan toplam varyans yüzdesi 83.11 olarak hesaplanmıştır. Cronbach’s Alpha Güvenirlik Katsayısı; bilişsel alt boyutunda .94, duyuşsal alt boyutunda .96,

davranışsal alt boyutunda .82 ve ölçeğin tamamında .94 olarak belirlenmiştir. Uygulanan doğrulayıcı faktör analiziyle (DFA) üretilen uyum iyiliği değerleri incelendiğinde; ölçeğin orjinal formundaki üç boyutlu faktör yapısının, bu araştırmanın verileriyle iyi düzeyde ($\chi^2=54.51$, $sd=24$, $\chi^2/sd=2.27$, $p=.00$, $RMSEA=0.07$, $GFI=.95$, $IFI=.98$, $TLI=.97$, $CFI=.98$) uyum sağladığı görülmektedir.

Örgütsel özdeşleşme ölçeği: Bu ölçek, Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilmiş ve Tak ve Aydemir (2004) tarafından Türkçeye uyarlama çalışması yapılmıştır. Ölçeğin Bartlett Küresellik Testi sonucunun anlamlı olduğu ve KMO katsayısının .87 olduğu görülmüştür. Ölçek, 6 maddeden ibaret olup tek boyutludur. Ölçekteki tek boyutlu faktör yapısı, toplam varyansın %62.92'ini açıkladığı belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach's Alpha Güvenirlik Katsayısının, .87 olduğu belirlenmiştir. DFA ile elde edilen uyum iyiliği değerleri incelendiğinde; ölçeğin tek boyutlu faktör yapısının, bu çalışmanın veri setiyle iyi düzeyde ($\chi^2=10.37$, $sd=8$, $\chi^2/sd=1.29$, $p=.24$, $RMSEA=0.03$, $GFI=.98$, $IFI=.99$, $TLI=.99$, $CFI=.99$) uyumlu olduğu görülmektedir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS'e girildikten sonra hatalı ve eksik değerlerin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Uç değerler temizlenmiştir. Örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme değişkenleri arasındaki ilişkilerin doğrusal olduğu görülmüştür. Veriler, normallik varsayımı açısından incelenmiştir. Veri setinin çarpıklık ve basıklık katsayılarının standart hatalara bölünmesiyle elde edilen değerler; -1.96 ile 1.96 arasında olduğundan, veri setinin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilmektedir. Değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı da görüldükten sonra veriler, geçerlik ve güvenilirlik bakımından incelenmiştir. Korelasyon matrisinde, değişkenler arası ilişkiler ortaya koyulmuştur. Daha sonra AMOS ile ölçüm modeli ve test edilen hipotezlere ilişkin yapısal modeller oluşturulmuştur.

Bu çalışmada kullanılan her bir ölçeğin, DFA analiziyle üretilen uyum değerleri, bazı ölçütler açısından kontrol edilmiştir. Bu ölçütler: χ^2 / sd oranının 2'den küçük olması iyi bir uyumun, 2 ile 5 arasında olması ise kabul edilebilir bir uyumun varlığına işaret etmektedir. RMSEA değerinin .08 ile .05 arasında olması kabul edilebilir, .05'den küçük olması ise iyi bir uyumun varlığını ortaya koymaktadır (Çelik ve Yılmaz, 2016). GFI uyum iyiliği değerinin; .85 ile .90 aralığında olması kabul edilebilir ve .90'dan büyük olması iyi uyumun olduğunu göstermektedir (Meydan ve Şeşen, 2015). IFI, CFI ve IFI uyum iyiliği değerlerinin .90 ile .95 arasında olması kabul edilebilir, bu değerlerin .95'in üstünde olması ise iyi bir uyumun olduğunu belirtmektedir (Kline, 2011).

4. BULGULAR

Bu bölümde; betimsel ve korelasyon analizleri ile yapısal eşitlik analizleri sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

4.1. Betimsel Analizler ve Korelasyon Matrisi

Aritmetik ortalama, standart sapma, standart hata ve korelasyon değerleri aşağıdaki Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Araştırma değişkenlerine ilişkin ortalama, standart sapma, standart hata ve korelasyon değerleri

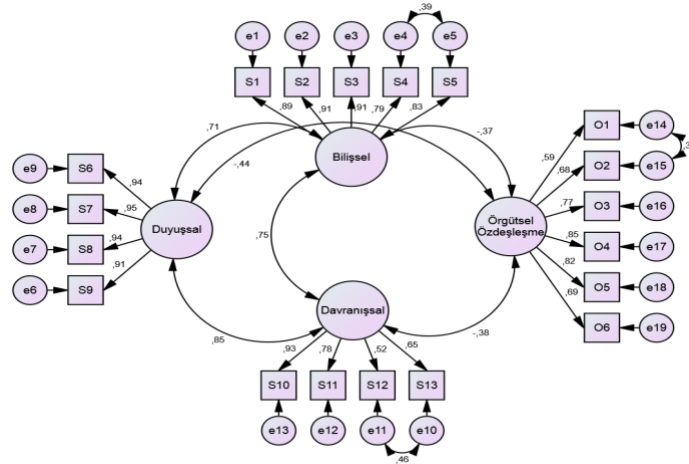
Değişkenler	$\bar{X}$	SS	Std.Hata	1	2	3	4	5
1. Sinizm	2.39	.77	.04	1				
2. Bilişsel	2.44	.90	.05	.91***	1			
3. Duyuşsal	2.05	.87	.05	.87***	.68***	1		
4. Davranışsal	2.77	.88	.05	.79***	.59***	.57***	1	
5. Özdeşleşme	3.62	.81	.05	-.38***	-.31***	-.39***	-.27***	1

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Tablo 1 incelendiğinde; örgütsel sinizme, örgütsel sinizmin bilişsel ve duyuşsal alt boyutlarına ilişkin öğretmen algılarının kısmen düşük düzeyde (2: Katılmıyorum) olduğu görülmektedir. Örgütsel sinizmin davranışsal alt boyutu ve örgütsel özdeşleşmeye ilişkin öğretmen algıları ise orta düzeydedir (3: Kısmen katılıyorum). Pearson korelasyon katsayıları incelendiğinde; örgütsel sinizm ($r=-.38$, $p<.001$) ve örgütsel sinizmin bilişsel ($r=-.31$, $p<.001$) ve duyuşsal ($r=-.39$, $p<.001$) alt boyutlarına yönelik algılar ile örgütsel özdeşleşmeye yönelik algılar arasındaki ilişkinin orta düzeyde, negatif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir. Örgütsel sinizmin davranışsal alt boyutuna ilişkin algılar ile örgütsel özdeşleşmeye ilişkin algılar arasında ise düşük düzeyde, negatif ve anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=-.27$, $p<.001$).

4.2. Ölçüm Modeli

Bu çalışmadaki gizil değişkenlerin birbirleri ile ilişkileri, ölçüm modelinde (AMOS ile) Şekil 1’de verilmektedir.

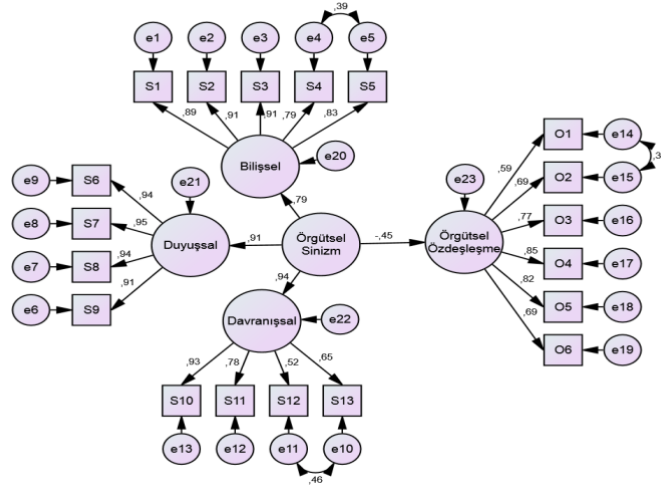

Şekil 1. Standardize Katsayılarla Ölçüm Modeli

S12 ile S13, S4 ile S5 ve O1 ile O2 maddelerindeki hataların birbiriyle ilişkili olduğu görülmüşünden dolayı bu maddeler arasına hata kovaryansları eklendi. Model, araştırma verileriyle iyi düzeyde uyum sağlamaktadır ($\chi^2 = 306.90$, $sd = 143$, $\chi^2/sd = 2.14$, $p=.00$, $GFI= .88$, $IFI = .96$, $TLI = .95$, $CFI = .96$, $RMSEA = .06$). En iyi uyum değerlerinin üretildiği bu modelde, gizil değişkenlerin birbiriyle anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Gizil değişkenler arasındaki bu ilişkilere daha güçlü dayanaklar sunmak amacıyla yapısal modeller üretilmiştir.

4.2. Yapısal Modeller

Öğretmenlerin örgütsel sinizm algılarının, örgütsel özdeşleşme düzeylerindeki etkisine ilişkin yapısal eşitlik modeli Şekil 2’de görülmektedir.

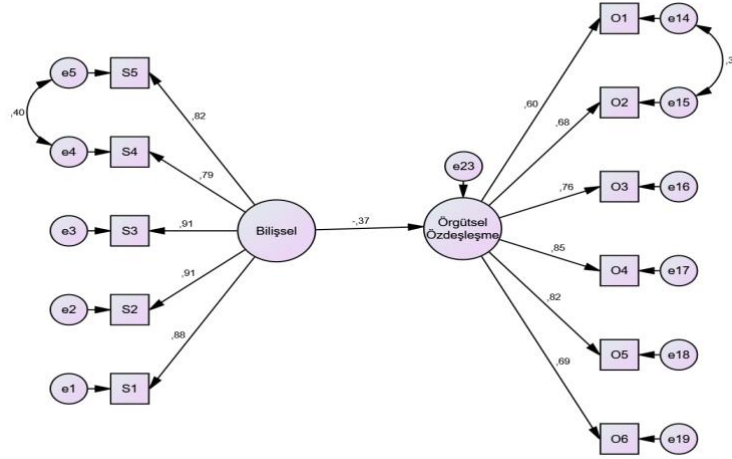
Şekil 2. Örgütsel Sinizmin, Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisine İlişkin Yapısal Model

Notlar: Uyum indisleri: $\chi^2 = 311.17$, $sd = 145$, $\chi^2/sd = 2.14$, $p=.00$, $GFI= .88$, $IFI = .95$, $TLI = .95$, $CFI = .95$, $RMSEA = .06$

Şekil 2’deki yapısal model incelendiğinde; örgütsel sinizm algısının, öğretmenlerin özdeşleşme düzeylerini negatif olarak etkilediği görülmektedir ($\beta = -.45$, $p < 0.01$). Öğretmenlerin örgütsel sinizm algılarındaki 1 birimlik artma, örgütsel özdeşleşme düzeylerinde .45 birimlik azalışa yol açmaktadır. Test edilen H1 hipotezi doğrulanmaktadır.

Örgütsel sinizmin bilişsel alt boyutunun, örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisine ilişkin yapısal eşitlik modeli Şekil 3’te sunulmaktadır.

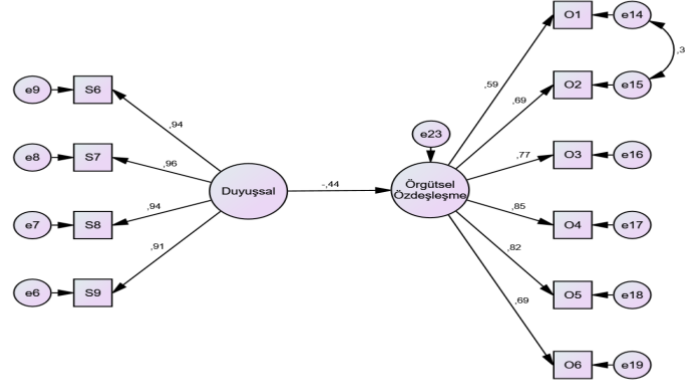

Şekil 3. Örgütsel Sinizmin Bilişsel Boyutunun, Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisine İlişkin Yapısal Model

Notlar: Uyum indisleri: $\chi^2 = 71.55$, $sd = 41$, $\chi^2/sd = 1.74$, $p = .00$, $GFI = .94$, $IFI = .98$, $TLI = .97$, $CFI = .98$, $RMSEA = .05$

Şekil 3'teki test edilen model incelendiğinde; örgütsel sinizmin bilişsel alt boyutuna ilişkin algının, öğretmenlerin özdeşleşme düzeylerini negatif olarak etkilediği ortaya koyulmaktadır ($\beta = -.37$, $p < 0.01$). Öğretmenlerin örgütsel sinizmin bilişsel boyutuna ilişkin algılarındaki 1 birimlik artma, örgütsel özdeşleşme düzeylerinde .37 birimlik azalışa neden olmaktadır. Dolayısıyla H2 hipotezi kabul edilmektedir.

Örgütsel sinizmin duyuşsal boyutunun, örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisine ilişkin model Şekil 4'te verilmektedir.

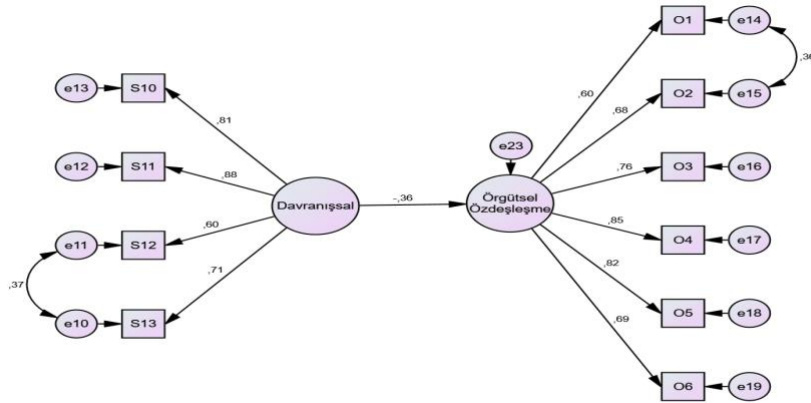

Şekil 4. Örgütsel Sinizmin Duyuşsal Boyutunun, Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisine İlişkin Yapısal Model

Notlar: Uyum indisleri: $\chi^2 = 56.91$, $sd = 33$, $\chi^2/sd = 1.72$, $p = .00$, $GFI = .95$, $IFI = .98$, $TLI = .98$, $CFI = .98$, $RMSEA = .05$

Şekil 4'teki önerilen modele göre; örgütsel sinizmin duyuşsal boyutuna ilişkin algı, öğretmenlerin özdeşleşme düzeylerini negatif olarak etkilemektedir ($\beta = -.44$, $p < 0.01$). Öğretmenlerin örgütsel sinizmin duyuşsal boyutuna ilişkin algılarındaki 1 birimlik artış, örgütsel özdeşleşme düzeylerinde .44 birimlik azalışı ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle önerilen H3 hipotezi doğrulanmaktadır.

Örgütsel sinizmin davranışsal boyutunun, örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisine ilişkin model Şekil 5'te verilmektedir.

Şekil 5. Örgütsel Sinizmin Davranışsal Boyutunun, Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisine İlişkin Yapısal Model

Notlar: Uyum indisleri: $\chi^2 = 45.02$, $sd = 32$, $\chi^2/sd = 1.40$, $p = .06$, $GFI = .96$, $IFI = .98$, $TLI = .98$, $CFI = .98$, $RMSEA = .04$

Şekil 5'teki test edilen model incelendiğinde; örgütsel sinizmin davranışsal boyutuna ilişkin algının, öğretmenlerin özdeşleşme düzeyleri üzerinde negatif etkisinin olduğu görülmektedir ($\beta = -.36$, $p < 0.01$). Öğretmenlerin örgütsel sinizmin davranışsal boyutuna ilişkin algılarındaki 1 birimlik artış, örgütsel özdeşleşme düzeylerinde .36 birimlik azalışa yol açmaktadır. Test edilen H4 hipotezi doğrulanmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada test edilen hipotezlere daha güçlü kanıtlar sunabilmek amacıyla örgütsel sinizm ve alt boyutlarının her birinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisine yönelik yapısal modeller önerilmiştir. Dolayısıyla 4 farklı yapısal model oluşturulmuştur. Bu araştırma sonuçlarına göre; öğretmenlerin örgütsel sinizm algıları, örgütsel özdeşleşme düzeylerini azaltmaktadır. Ayrıca örgütsel sinizmin; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutları örgütsel özdeşleşmeyi negatif olarak etkilemektedir.

Bu araştırma sonuçları, örgütsel sinizm algısının, öğretmenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerini azalttığını açığa çıkarmaktadır. Öğretmenlerin; ortamlarında samimiyet, güven ve dürüstlük algılamadıklarında okullarıyla özdeşleşemedikleri görülmektedir. Buradaki özdeşleşme, okulun amaçlarına güçlü bir inanç duyma ve benimseme ile ilgilidir. Ayık ve diğerleri (2016) kamu ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında örgütsel sinizm ile örgütsel özdeşleşmenin negatif ve anlamlı ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Akar (2019) eğitim ve öğretim kurumlarında örgütsel sinizmin sebep ve sonuçlarına ilişkin yürüttüğü meta-analiz çalışmasında örgütsel sinizmin örgütsel özdeşleşme ile negatif ve anlamlı ilişkili olduğunu açığa çıkarmıştır. Diğer bazı çalışmalar da (Bedian, 2007; Kreiner ve Ashforth, 2004; Şantaş vd., 2016) örgütsel sinizm ile örgütsel özdeşleşmenin anlamlı ve negatif ilişkili olduğu bulgusunu desteklemektedir. Görüldüğü gibi şimdiki araştırma sonucu, birçok çalışmanın sonucu ile benzerlik göstermektedir. Bu araştırmanın, eğitim örgütlerinde ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenlerle çalışılması ve ölçüm hatalarını hesaba katan yapısal modeller önerilmesi, diğer çalışmalardan farklı yanlarını oluşturmaktadır. Nartgün ve Kalay (2014) ise ilkokul ve ortaokul öğretmenleriyle yürüttükleri çalışmalarında; öğretmenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerinin artmasının, örgütsel sinizm tutumlarında artış oluşturduğunu bulmuşlardır. Bu farklı sonucun, kültürel farklılıklardan kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma sonuçlarında, örgütsel sinizmin; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutlarının, örgütsel özdeşleşmeyi azalttığı bulunmuştur. Örgütünde; birlik duygusunun olmayacağını düşünmesi, kendini bu örgütün bir üyesi olarak hissetmemesi ve işini anlamlı bulmaması öğretmenin örgütüyle özdeşleşmesini

azaltmaktadır. Bu araştırma bulgusu, Ayık ve diğerleri (2016) tarafından yürütülen çalışma bulgularıyla paralellik göstermektedir. Bireysel çıkarlar uğruna adalet, dürüstlük ve samimiyet kavramlarının geri plana alındığı; okula karşı olumsuz ve güçlü tepkilerin ortaya koyulduğu ve yıkıcı eleştirilerin yapıldığı bir okul ortamında, öğretmenlerin; okullarında birlik ve bütünlüğe ilişkin bir inanç oluşmayacağına ilişkin algıları güçlenmektedir. Bu durumun ise öğretmenlerin; okulun amaç ve değerlerini benimsemelerini, örgütsel rollerini yerine getirmelerini ve okullarında kalmaya duydukları isteklerini olumsuz etkilemesi olasıdır.

Okul yöneticilerinin yönetsel uygulamalarda; insani değerleri önceleyen davranışlara ve ilişki kurma becerisine sahip olması gerekmektedir. Yöneticinin, okulda kişilerarası ilişkileri güçlendirmesi, sıcak ve samimi bir ortam oluşturması önemlidir. Yöneticisinin davranışlarından ve arkadaşlarıyla ilişkilerinden memnun olan öğretmenler, okulda kendilerini daha iyi hissetmekte ve huzurlu olmaktadır. Okulunda huzurlu olan öğretmenlerin sergiledikleri çabaların, okul için daha anlamlı olacağı ve üretime katkısının artacağı belirtilebilir.

Araştırmada sadece nicel ölçümlerin yapılması, araştırma evreninin yalnızca Hatay'ın Antakya ilçesi ve bu ilçedeki ortaokul ve liselerle sınırlı olması, örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme değişkenlerine yönelik okul ortamında çalışan sadece öğretmenlerin algılarına başvurulması bu çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bu çalışma, belirtilen bu sınırlılıklarına rağmen alana birçok yönden katkı sunmaktadır. Bu araştırmada örgütlerde; sinsice gelişen, birlik ve beraberliğe zarar veren, olumsuz tutum ve davranışlara yol açan örgütsel sinizm tutumuna ilişkin açıklayıcı ve geniş bir kavramsal çerçeve sunulmaktadır. Ayrıca bu çalışmayla örgütsel sinizmin örgütsel özdeşleşmeyi azaltacağı dolayısıyla örgütsel bütünlüğe ciddi zararlar vereceği göz önüne alınmaktadır. Eğitim örgütlerine veya yöneticilerine, söz konusu bu değişkenlerin birbiriyle ilişkisini hesaba katarak örgütsel yapılarını şekillendirmeleri önerilebilir. Bu sayede öğretmenlerin; örgütlerinin amaçlarını gerçekleştireceğine inanç duyması ve örgütlerinin değerlerinin kendi değerleri ile özdeş olduğunu düşünmeleri, diğer bir deyişle örgütleriyle özdeşleşmeleri sağlanabilir. Bu olumlu durumların, öğretmenlerin yöneticileriyle, birbiriyle ve öğrencileriyle ilişkilerine olumlu yansımaları beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akar, H. (2019). A Meta-Analytic Review On The Causes And Consequences Of Organizational Cynicism. *International Online Journal Of Educational Sciences*, 11(2), 149-168.
- Andersson, L. M. (1996). Employee Cynicism: An Examination Using A Contract Violation Framework. *Human Relations*, 49, 1395-1418. Doi: 10.1177/001872679604901102.
- Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social Identity Theory And The Organization. *The Academy Of Management Review*, 14(1), 20-39.

- Ayık, A., Şayir, G., & Bilici, A. (2016). The Effect Of Regular And Practical Traffic Training In Formal Education On Children's Traffic Knowledge And Perception. *Pegem Eğitim Ve Öğretim Dergisi*, 6 (2), 233-254, [Http://Dx.Doi.Org/10.14527/Pegegog.2016.013](http://dx.doi.org/10.14527/Pegegog.2016.013).
- Bedian, A. (2007). Even If The Tower Is 'Ivory', It Isn't White: Understanding The Consequences Of Faculty Cynicism. *Academy Of Management Learning & Education*, 6, 9-32.
- Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, Jr. J. W. (1999). *Does Organizational Cynicism Matter? Employee And Supervisor Perspectives On Work Outcomes*. The 36th Annual Meeting Of The Eastern Academy Of Management, Philadelphia, 1-33.
- Çelik, H. E., & Yılmaz, V. (2016). *Lisrel 9.1. İle Yapısal Eşitlik Modellemesi, Temel Kavramlar- Uygulamalar- Programlama*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dağyar, M., & Kasalak, G. (2018). Eğitim Örgütlerinde Yaşanan Örgütsel Sinizmin Öncülleri Ve Sonuçları Üzerine Bir Meta-Analiz Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(4), 967-986. doi: 10.16986/HUJE.2018037797
- Dean, J. W. Jr., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational Cynicism. *Academy of Management Review*, 23(2), 342-352.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How To Design And Evaluate Research In Education*. New York: Mcgraw-Hill.
- Gündüz, G. (2008). *İşletmelerde Kurumsallaşma Uygulamalarına Yönelik Çalışan Tutumlarının Örgütsel Vatandaşlık İle İlişkisine Yönelik Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürbüz, S. (2014). Kişi-Çevre Uyumu, Örgütsel Sosyalizasyon Ve İş Dizayını Uygulamaları. Ü. Sığı ve S. Gürbüz (Ed.), *Örgütsel Davranış* (s. 175-215). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Helvacı, M. A. (2013). Örgütsel sinizm. H. B. Memduhoğlu ve K. Yılmaz (Ed.), *Yönetimde Yeni Yaklaşımlar* (s. 383-397). Ankara: Pegem Akademi.
- Huselid, M. (1995). The Impact Of Human Resource Management Practices On Turnover, Productivity, And Corporate Financial Performance. *Academy of Management Journal*, 38(3), 635-672.
- Kalağan, G. (2009). *Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Algıları İle Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Kalmaz, P. E. (2018). *Örgütsel Güvenin Örgütsel Özdeşleşme Ve Mesleki Özdeşleşme Üzerine Etkileri Hakkında Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kline, R. B. (2011). *Principles And Practice Of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.
- Kreiner, G. E., & Ashforth, B. E. (2004). Evidence Toward An Expanded Model Of Organizational Identification. *Journal Of Organizational Behavior*, 25, 1-27.
- Mael, F., & Ashforth, B. E. (1992). Alumni And Their Alma Mater: A Partial Test Of The Reformulated Model Of Organizational Identification, *Journal Of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123.

- McEwan, E. K. (2018). *Etkili Okul Yöneticilerinin 10 Özelliği: İyi Performanstan Muhteşem Performansa.* (N. CEMALOĞLU, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik Modellemesi, Amos Uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mirvis, P. H., & Kanter, D. L. (1991). Beyond Demography: A Psychographic Profile Of The Workforce. *Human Resource Management*, 30, 45–68. Doi: 10.1002/Hrm.3930300104.
- Nartgün, Ş. S., & Kalay, M. (2014). Öğretmenlerin Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme İle Örgütsel Sinizm Düzeylerine İlişkin Görüşleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 9(2), 1361-1376.
- Reichers, A. E., Wanous, J. P., & Austin, J. T. (1997). Understanding And Managing Cynicism About Organizational Change. *Academy Of Management Executive*, 11(1): 48-59.
- Rousseau, D. M. (1998). Why Workers Still Identify With Organizations. *Journal Of Organizational Behavior*, 19, 217-233.
- Saruhan, Ş. C., & Yıldız, M. L. (2014). *İnsan Kaynakları Yönetimi: Teori Ve Uygulama.* İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Sökmen, A. (2019). Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel Bağlılık Ve İş Tatmini İlişkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 7(2), 980-990. Doi: 10.21325/Jotags.2019.403
- Şantaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A., & Çelik, Y. (2016). Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Sinizm, İş Performansı Ve Örgütsel Özdeşleşme Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 867-886.
- Şentürk, İ. (2014). Örgütsel Sinizm, Örgütsel Sessizlik Ve Akademik Özgürlük İlişkisi (Eğitim Yönetimi Alanındaki Akademisyenlerin Görüşleri). EYFOR V. Eğitim Yönetimi Formu Özet Bildiri Kitabı. Ankara: Pegem Akademi.
- Tak, B., & Aydemir, B. A. (2004). *Örgütsel Özdeşleşme Üzerine İki Görgül Çalışma.* 12. Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Türkmenoğlu, İ. (2015). *Pozitif Yönetim: İşyerinde Keyifli Ortam Yaratmak.* Ankara: Elma Yayınevi.
- Wanous, J. P., Reichers, A. E., & Austin, J. T. (1994). Cynicism About Organizational Change: Measurement, Antecedentsand Correlates. *Group Organization Management*, 25(2), 132-153.

Araştırma Makalesi/ Research Article

**DENEYİMSEL PAZARLAMANNIN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNE
ETKİSİ: KAHVE DÜNYASI ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

**THE EFFECT OF EXPERIENTIAL MARKETING ON CUSTOMER
SATISFACTION: AN APPLICATION ON KAHVE DÜNYASI**

Ebru ONURLUBAŞ*, Remzi ALTUNIŞIK**

Geliş Tarihi: 07.02.2020
(Received)

Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)

ÖZ: Günümüzde işletmeler zevk ve tercihleri değişen ve adeta işletmeleri yönlendiren bir lider konumuna gelen müşterileri kendilerine çekebilmek veya var olan müşterileri elinde tutabilmek için eşsiz deneyimler yaratarak rekabet ortamında avantaj elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu araştırmanın temel amacı, deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada İstanbul ilinde Kahve Dünyası müşterilerinin duyuşsal, duygusal, düşünsel, davranışsal, ilişkisel deneyimlerinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi incelenmektedir. Kolayda örnekleme yöntemi ile yüz yüze 384 kişiden anket verileri toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS istatistiksel veri analiz programları ile değerlendirilmiştir. Veriler Cronbach Alpha Katsayısı yöntemi, Normallik testi, Açıklayıcı Faktör Analizi, Doğrulamalı Faktör Analizi, Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları duyuşsal, davranışsal ve ilişkisel deneyim boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deneyimsel pazarlama, müşteri, müşteri memnuniyeti, Kahve dünyası

ABSTRACT: Today, businesses are trying to gain an advantage in a competitive environment by creating unique experiences in order to attract or retain customers who have become a leader with changing tastes and preferences and are almost directing businesses. The main purpose of this research is to reveal the effect of experiential marketing on customer satisfaction. For this purpose, in this study, the effect of the sensory, emotional, intellectual, behavioral and relational experiences of Kahve Dünyası customers in Istanbul province on customer satisfaction is examined. Survey data were collected from 384 people face to face with the convenience sampling method. The data obtained were evaluated with SPSS and AMOS statistical data analysis programs. The data were analyzed using Cronbach Alpha Coefficient method, Normality test, Explanatory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis, Structural Equation Model. Research findings indicate that sensory, behavioral and relational experience dimensions have a statistically significant effect on customer satisfaction.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, ebruonurlubas@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2341-078.

** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, altunr@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7934-1841.

Key Words: Experiential marketing, customer, customer satisfaction, Kahve Dünyası

EXTENDED ABSTRACT

In the research, it is aimed to reveal the effect of experiential marketing on customer satisfaction. Although there are studies on experiential marketing in the literature, the study is complementary to them. This study is important in terms of revealing which dimension or dimensions are effective in creating customer satisfaction from sensory, emotional, intellectual, behavioral and relational experience dimensions.

The convenience sampling method, one of the non-probabilistic sampling methods, was used in the study. The data were obtained through the surveys applied to 384 Kahve Dünyası customers in October-November 2019. The most important constraint of the research is that the application is applied only to the customers of Kahve Dünyası in Istanbul due to the lack of time and financial resources. The data of the research were obtained from face-to-face surveys with the customers of Kahve Dünyası in Istanbul. The questionnaire form consists of two parts. There are 6 questions about the demographic characteristics of the participants in the first part of the questionnaire. In the second part; There are 5 statements in the sensory experience scale, 5 statements in the emotional experience scale, 4 statements in the intellectual experience scale, 5 statements in the behavioral experience scale, and 4 statements in the relational experience scale. For the questions about the scales in the prepared questionnaire form, a 5-point Likert scale was used. Evaluation on a 5-point Likert scale; 1 = Strongly disagree, 2 = ... 3 = ..., 4 = ..., 5 = Strongly agree. In order to ensure the internal validity of the scales taken from the foreign literature, expert opinion was taken, and the original scales were translated into Turkish by applying a translation-back translation procedure and finalized. In the next stage, 30 people were interviewed with pilot measurement, the comprehensibility of the questionnaire expressions was tested and the final form was given to the questionnaire.

In the research, data analysis was performed using SPSS 22 and AMOS 20 programs. The reliability of the measurement tool was verified with Cronbach alpha. Normality test was conducted to determine the distribution of the data. In the normality test, kurtosis and skewness values of the data groups were determined. Kurtosis - skewness values of dimensions are as follow; sensory experience; skewness: 0.332, kurtosis: -0.954, emotional experience; skewness: 0.328, kurtosis: -0.929, behavioral experience; skewness: 0.169, kurtosis: -0.814, intellectual experience; skewness: -0.761, kurtosis: -0.538, relational experience; skewness: 0.099, kurtosis: -1.135, customer satisfaction; skewness: 0,214, kurtosis: -1,111. According to these values; It can be accepted that all of the dimensions show normal distribution. In the study, explanatory factor analysis was performed on the scales and verified by Confirmatory Factor Analysis (CFA). Then, the effect of experiential marketing practices on customer satisfaction was analyzed using the Structural Equation Model (SEM). In the model, sensory, emotional, behavioral, intellectual, relational experiences were taken as the independent variable, and customer satisfaction as the dependent variable.

According to the findings obtained as a result of the correlation analysis in the study, it was determined that three of the 5 experiential marketing dimensions (sensory experience, behavioral experience, relational experience) are related to customer satisfaction, while two dimensions (emotional experience, intellectual experience) have no relationship. The p

significance level of emotional and intellectual experience is $p > 0.05$. For this reason, the relationship between emotional and intellectual experience and customer satisfaction was found to be meaningless. Considering the correlation results between variables, it was determined that three variables have significant relationships with each other. A highly positive relationship between customer satisfaction and emotional experience ($r: 0.961$ $p < 0.01$), a moderately positive relationship between customer satisfaction and behavioral experience ($r: 0.693$ $p < 0.01$) and a highly positive relationship between customer satisfaction and relational experience ($r: 0.764$ $p < 0.01$) were determined.

In the study, the effects of sensory experience, emotional experience, behavioral experience, intellectual experience, and relational experience on customer satisfaction were analyzed. The nonsignificant path (intellectual experience-satisfaction relationship) in the structural equation model created to determine the effect of sensory experience, emotional experience, intellectual experience, behavioral experience, relational experience on customer satisfaction was removed. According to the results of SEM in the research;

It has been determined that emotional experience does not have a significant effect on customer satisfaction. In order for the Kahve Dünyası stores to hold on to the market, it can be beneficial for their businesses to improve and change their aesthetically pleasing appearance and appeal to all senses.

Sensory experience has been found to have a good significant effect on customer satisfaction.

It is concluded that behavioral experience has a moderate and significant effect on customer satisfaction.

It has been found that relational experience has a weak and significant effect on customer satisfaction. Making the customers feel that they belong to a group in the store can increase the satisfaction of the customers by improving the concept of belonging.

1.GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte teknolojinin hızla gelişimi, iletişim olanaklarının gelişmesiyle müşterilerin istek ve arzularının değişimine sebep olmuştur. Günümüzde tüketiciler bir ürünü satın alırken mantığıyla beraber duygularına da önem vermektedir. Bunun sebebi tüketici sadece bir ürünü satın almakla kalmamakta aynı zamanda deneyim de yaşamaktadır. Yaşanacak olan deneyimin kişiyi duygusal olarak doyurması için ürünün fonksiyonel özellikleri ile birlikte sembolik ve duygusal özelliklerine de odaklanması gerekmektedir (Walls vd., 2011:10). Deneyimsel pazarlamanın özü deneyimdir. Bu nedenle işletmeler özel programlar düzenleyerek tüketicilerin çeşitli deneyimler yaşamasını sağlamaya çalışmaktadır. İşletmeler tüketicilerin deneyimlere dikkatini çekmek için çeşitli uyarılar göndermekte ve bunları fark eden tüketiciler kendilerine bu imkanı sağlayan mağazalara yönelerek deneyimi yaşamak isteyebilmektedirler (Yuan & Wu, 2008: 388). Deneyim; çevresel ilişkiler ve müşteri katılımı olarak iki boyutta ele alınmaktadır. Çevresel ilişki deneyimle müşterinin bir bütün oluşturmasını, müşteri katılımı ise işletmelerin müşterilere sundukları deneyimlere müşterilerin aktif ya da pasif olarak katılımlarını ifade etmektedir (Tümer Kabadayı ve Koçak Alan, 2014).

Deneyimsel pazarlama, tüketicilerin yaşam deneyimini gerçekleştirmek için yaptığı, katıldığı, içinde bulunduğu, tükettiği olay ya da olaylar zinciri olarak ifade edilmektedir (Pine ve Gilmore, 2001: 10-16). Deneyimsel pazarlama ürüne/hizmete veya markaya sadakat sağlamak için tüketiciye keyif veren, bununla beraber koklama, işitme, görme, tatma ve hissetme gibi beş duyu organına hitap ederek kişiyi mutlu yapacak değerler üzerinde durmaktadır (Batı, 2013: 9). Deneyimsel pazarlama, müşteri memnuniyeti, ürünlerden sağlanan faydalar, kalite vb. sadece bir yöne odaklanmış olan pazarlama yaklaşımlarının etkisinin giderek azalması sonucunda farklı sektörlerde de uygulanmaya başlamıştır (Çeltek, 2010:16). Deneyimsel pazarlama sonucunda oluşan müşteri memnuniyeti tüketicilerin o ürünleri/hizmetleri tercih etmesini sağlamaktadır. Memnuniyet “Örgütün uzun dönemde ayakta kalması için en önemli faktör olarak varsayılan” müşteri odaklı olmanın temelindeki gerekçedir (Coşkun, 2003:57). Müşteri memnuniyeti ise firmaların hedef pazarla iletişim kurmasındaki en etkileyici ve maliyeti düşük unsurdur. Müşterilerin deneyimlediği bir ürün veya marka ile ilgili memnuniyet ya da memnuniyetsizliği çevresindekilere yayma potansiyeli yüksek olmaktadır. Bu nedenle firmaların/markaların tüketicilere deneyim sağlayarak müşteri memnuniyetine özen göstermesi gerekmektedir (Dubrovski, 2001:294).

Pine ve Gilmore işletmelerin kar elde edebilmeleri için tüketicilerin her biri için bireysel deneyimler üretme zorunluluğu ile karşılaştığı bu nedenle hizmet ekonomisinden deneyim ekonomisine geçiş yapıldığını belirtmişlerdir (Yardımcı, 2016: 2). Deneyim ekonomisinin deneyimsel pazarlamanın temelini oluşturduğu ve üç alanda ilerlediği görülmektedir. Birincisi geleneksel medyadan uzak durarak mal ve hizmet pazarlamasında deneyim sağlayarak talep yaratmasıdır. İkincisi deneyim sahnelemenin işletme operasyonlarına uygulanarak müşterilerle daha dostça ve kolay ilişki sağlamasıdır. Üçüncüsü ise sanal düzeyde deneyimin World Wide Web ve elektronik ortamlar aracılığıyla sahnelenmesidir (Pine ve Gilmore, 2012: 13). Bu çalışmada deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla Kahve Dünyası müşterileri ile bir çalışma yürütülmüştür. Araştırma deneyimsel pazarlamayı kullanan sektörde faaliyet gösteren işletmelere fikirler vererek politikalarını oluşturması açısından önem arz etmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Deneyimsel Pazarlama

Tüketiciler deneyimi, anlatılarak tekrarlanan ve ağızdan ağıza tanıtılabilen unutulmaz, eşsiz, sürdürülebilir yaşantılar olarak tanımlamaktadırlar (Pine ve Gilmore, 1998).

Deneyimlerin özellikleri kişisel açıdan incelendiğinde (Boswijk ve diğerleri, 2005:60):

- Kişilerin algılamaları zaman içerisinde farklılaşmaktadır,

- Kişiler için yaşanan aşamalar eşsizdir,
- Kişilerin duruma bilinçli müdahalesi olmaktadır,
- Deneyimin elde edilmek istenen amacı bulunmaktadır,
- Deneyimin kişiler için duygusal bir karşılığı olmaktadır,
- Kişinin emeği, direnci ve kapasitesi ile bağlantılıdır.

Tüketicilerin etkinliklere doğrudan katılması ya da gözlemlemesi ile harekete geçen deneyimleri, deneyimsel pazarlama olarak ifade edilmektedir (Tümer Kabadayı ve Koçak Alan, 2014).

Deneyimsel Pazarlamanın işletmelere sağladığı yararlar aşağıda belirtilmektedir (Edvardsson vd., 2005:150);

- İşletme kimliğini farklılaştırma sonucu özelleşir,
- Satışlar ve karlılık artar,
- Kişiselleştirilmiş hizmet sağlar,
- Tüketici isteklerine yön verir,
- Müşteri sadakatını artırır,
- Tüketicinin tercih ettiği ürünün niteliği ile ilgili bilgiler verir,
- İşletmenin özelliklerini belirleyerek tüketiciyle iletişim sağlar.

Schmitt deneyimsel pazarlamayı “Stratejik Deneyimsel Boyutlar” başlığı altında beş boyut olarak sınıflandırmıştır. Bunlar; Duygusal deneyim, Duyusal deneyim, Düşünsel deneyim, Davranışsal deneyim ve İlişkisel deneyimdir (Schmitt, 1999b: 61).

2.1.1. Duyusal deneyim

Duyusal algılarımız olan işitme, dokunma, görme, tatma veya koklama yoluyla deneyimin oluşturulmasıdır. Ana hedefi bilişsel tutarlılık ve duygusal çeşitlilik olan bu deneyimi işletmeler ürünlerde/hizmetlerde değişiklik yaparak ürün ya da hizmetlerine değer katmak için gerçekleştirmektedirler. Böylelikle, müşterilerin duyu algılarıyla heyecan ve zevk yaşaması sağlanmaktadır (Nagasawa, 2008:213-215). Duyular tüketim için ve sistematik ilerlemede deneyimsel pazarlamanın başarısında önemli bir yer tutmaktadır (Holbrook ve Hirschman, 1982). Müşterinin coşkusu, estetik memnuniyeti, memnuniyeti ve güzellik duygusu duygusal deneyim ile artırılabilir (Gentile vd.,2007: 398). Duyusal pazarlama, estetik ve heyecan duyularıyla işletmeleri ve ürünleri farklı duruma getirmek, ürünlere değer sağlamak ve müşterileri motive etmek için kullanılmaktadır. Farklı duruma getirmek için uyarıcıların hangisinin duygusal olarak dikkat çekeceği, tüketicileri motive etmede sürecin nasıl işleyeceği, değer yaratmak için duygusal çekiciliğin sonuçlarının neler olduğu dikkatli bir şekilde incelenmelidir (Genç, 2009: 70).

2.1.2. Duygusal Deneyim

Duygusal deneyim, marka ile bağlantılı, pozitif ruh halinden mutluluk ve gurur duygularına kadar çeşitlenen etkileyici deneyimler yaratmak amacıyla tüketicinin içten gelen duygu ve hisleri ile alakalıdır (Temiztürk, 2006: 47).

Duygusal deneyimler genelde tüketim esnasında, güçlü duygular ise iletişimin sonucunda oluşmakta ve zamanla gelişmektedir. Güçlü duyguların oluşmasında yüz yüze iletişim etkili ve önemli bir unsur olmaktadır. Bu bağlamda, hizmet sektöründe yaşanan deneyimlerde yüz yüze iletişimin etkisinin duygusal deneyimde büyük bir önem taşıdığı ifade edilebilir (Genç, 2009:71). Duygusal deneyimde, işletmeler müşterilerde güçlü duygular oluşturacak ve bağlar kuracak deneyimleri empati kurarak uyarıcıların hangisinin hangi duyguyu ortaya çıkarmak için kullanması gerektiğini tespit etmelidirler (Günay, 2008: 66). İşletmelerin müşterilere duygusal deneyimi kazandırabilmeleri için sıcaklık, samimiyet ve uyumluluğun sağlanması önemli bir etkidir (Tsaur vd., 2007: 53). İşletmeler tüketicileri etkileyebilmek ve ürünlerini tanıtmak için toplum tarafından tanınan, bilinen, saygın, sevilen, geçmişteki belli anılarını canlandıracak olan güvenilir kişileri reklamlarda kullanmaktadırlar. Böylelikle, kişilerin işletmelerinin ürünlerine, markasına ve hizmetlerine karşı pozitif yönlü duygular geliştirmektedirler (Odabaşı ve Barış, 2002:187).

2.1.3. Düşünsel Deneyim

Düşünceye dayanan, düşünce sonucu belirlenen, ‘fikri’ olarak ifade edilen boyutta, işletmeler tarafından sunulan mal ya da hizmet aracılığıyla bilişsel sorun çözme yeteneklerine dayanarak deneyimler geliştiren tüketiciler beklenmektedir. Örnek olarak “Hazine avı” temalı bir rekreasyon faaliyeti müşterilerin sorun çözme yeteneklerini geliştirmeye yönelik olduğundan düşünsel deneyime örnek olarak verilebilmektedir (Harman, 2015: 498). Düşünsel deneyimlerde istenen, tüketicilerin ince noktalara dikkat etmesini sağlamak, heveslendirmek, isteklendirmek, ürünler ve işletme ile ilgili değerlendirme yapmasını sağlamaktır (Grundey, 2008:139).

2.1.4. Davranışsal deneyim

Davranışsal deneyimde müşterilerin diğer kişilerle etkileşim halinde olması ve bunun yanı sıra fiziksel bir deneyim yaşamaları hedeflenmektedir (Sheu, Su ve Chu 2009: 8488). Örneğin; dağcılık tırmanış ekipmanları ve aletleri satan bir mağazanın müşterilerine mağazanın bir köşesinde tırmanma alanı oluşturması ve müşterilerin bu ekipmanları deneyerek almasını sağlaması hayatlarına renk katmalarını ve unutulmayacak bir deneyim yaşamalarını sağlayacak bir davranış oluşturabilir. Davranışsal deneyim, sadece tek bir davranışı farklılaştırmak için sunulan bir hizmet değil, bununla beraber farklı pazarlama faaliyetleriyle ortaya konulabilen bir deneyimdir (Dirsehan, 2010:61).

Davranışsal deneyim çevresi iyi tasarlanmışsa, müşterilerin yapabilecekleri ile ilgili hatırlatıcı bir etki ortaya çıkabilmektedir (Tsaur vd., 2006:51). Rol modeller kullanılarak ilham verici ve motive edici etkenler olan yaşam tarzlarındaki değişiklikler ve davranış değişikliği ortaya konulabilir. Nike’in kampanyası olan ‘Just do it’ fiziksel deneyimi tanımlayan bir örnektir (Schmitt, 1999b: 61-62).

2.1.5. İlişkisel Deneyim

İlişkisel deneyim; sosyal ve kültürel faktörlerin içerdiği duygusal, duygusal, bilişsel ve fiziksel deneyimlerle alakalı olup, bunda amaç, aidiyet duygusunu yaratmaktır (Uygur ve Doğan, 2013: 35). Saygı görme, bir gruba ait olma, sosyal kimlik, referans gruplarından etkilenme gibi sosyal etkiler de ilişkisel deneyimde rol oynamaktadır (Schmitt, 1999a:176). Örneğin; aidiyet kavramı geliştirmek için spor kulüplerinin müşterilerinde mağazalar markaya karşı aidiyet kavramı geliştirmek için ilişkisel pazarlama sergilemektedir. Kişiler, tuttuğu takım ve onun oluşturduğu alt gruba ait olduğunu hissederek, takımının bir parçası olarak kendilerini görmektedirler. Buna Kartal Yuvası, Galatasaray Store, Fenerium ve TS Club örnek olarak gösterilebilir (Dirsehan, 2010: 64-65).

İlişkisel deneyim oluşturmaya çalışan işletmelerin ana hedefi müşteri ve ürün arasında bağ kurmak ve özleştirmektir. Elde edilen deneyimlerin kültürel çevre, referans gruplar, dahil oldukları grup, kişilerarası ilişkiler ve sınıflardan olduğu belirtilmektedir. Tutundurma araçları kullanırken medyada ünlü isimler, ürün kullanımından mutlu olan kişiler gösterilmekte ve böylelikle müşteri ve marka arasında bağ oluşturulmasını sağlamak amaçlanmaktadır (Kotler vd., 1998:181-199).

2.2. Müşteri Memnuniyeti

Memnuniyet, geçmiş tecrübe, yaşam şekli, gelecekle ilgili istekler, toplumsal değerleri kapsayan birçok faktörlerle ilişkili kavramdır (Carr-Hill 1992). Müşteri memnuniyeti; müşterilerin hizmetlere yönelik istekleri ve arzularının aldıkları hizmet deneyimi ile karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan duygusal ve bilişsel tepkidir (Oliver, 2003: 2007). Bir başka tanımda “mal veya hizmet tüketimi süresince, müşteri beklenti, istek ve ihtiyaçlarının daha sonraki mal ya da hizmet talebini ve ürün/ hizmet bağlılığını etkileyen karşılama derecesi olarak belirtilmektedir (Choi ve Chu, 2000: 119)

Müşteriler bir ürün veya hizmetten beklentilerinin karşılanması durumunda memnuniyet yaşarlarken, refah düzeylerinin artması, piyasada markaların çeşitlenmesi ve kalitelerinin artması vb. koşulların değiştiği durumlarda aynı ürün veya hizmetle ilgili bir memnuniyetsizlik yaşayabilir ve bunu dile getirebilirler (İslamoğlu ve Altunışık, 2013:47). İşletmelerin müşterilerini bünyelerinde tutamamaları müşterilerin memnuniyetsizliklerinden ve beklentilerinin ve ihtiyaçlarının tam olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bunu engellemek için işletmeler müşterilerin isteklerini araştırarak müşterilerle görüşmektedirler (Aymankuy vd., 2012:225-226).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmada, deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Literatürde deneyimsel pazarlama ile ilgili araştırmalar bulunmakla beraber yapılan çalışma bunları tamamlayıcı niteliktedir.

Çalışma; duyuşsal, duyuşsal, duşünsel, davranışsal ve ilişkişel deneyim boyutlarından müşteri memnuniyeti oluşturmada hangi boyut veya boyutların etkili olduğunun ortaya konması açısından önem taşımaktadır.

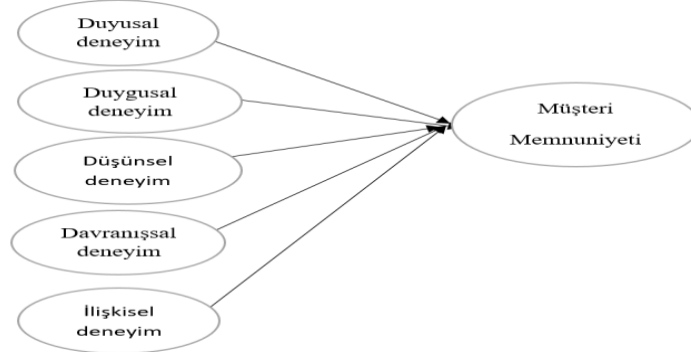
3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları, rneklem

Araştırmanın kapsamını İstanbul’da yaşayan Kahve Dünyası müşteri­leri oluşturmaktadır. Özellikle pazarlama konularındaki çalışmalarda evrende bulunan her kişinin örnek­te yer alma şansının eşit olmadığı durumlarda olasılığa dayalı olmayan örnek­leme teknikleri kullanılması daha doğru bulun­maktadır (Altunışık vd., 2012:141). Bu doğrultuda araştırmada olasılığa dayalı olmayan örnek­leme yöntemlerinden kolayda örnek­leme yöntemi kullanılmıştır.

Veriler 2019 yılı Ekim-Kasım aylarında 384 Kahve dünyası müşteri­lerine uygulanan anketler aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırmanın en önemli kısıtını, zaman ve maddi kaynak yetersizliğinden uygulamanın sadece İstanbul ilinde Kahve dünyası müşteri­lerine uygulanması oluşturmaktadır. İstanbul İlinin toplam nüfusu 2018 yılı verilerine göre 15.067.724’dr (TÜİK, 2019).

3.3. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırma modeli şekil 1’de verilmiştir.

şekil 1: Araştırma Modeli ve Hipotezler

Literatürde deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti üzerine etkisi ile ilgili farklı hizmet sektörlerinde çeşitli çalışmalara rastlanmıştır. Bu alışmalar incelediğinde; Tunç (2017)’un deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyetine etkisi adlı çalışmasında deneyimsel pazarlamanın mal ve hizmet alımında işletmelerin vazgeçilmez satış tekniği olduğundan bahsettiği görülmüştür. Tunç’un Burger King müşteri­lerine yapmış olduğu çalışmada, işletmelerin politikalarını müşteri­lerin sosyo demografik özelliklerine uygun şekilde oluşturması halinde müşteri memnuniyetinin artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, müşteri­lerin yeni ürün çeşitlerini deneyimlemekten memnun olacakları belirlenmiştir. Oral ve Yetim elik (2014) tur operatörlerinin sağladığı deneyimsel değerle Japon, in, Güney Koreli turistlerin müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur.

Araştırmada deneyimsel değer bağlamında restoran estetiği, sosyal etkileşim, otel estetiği, tur otobüsü estetiği, verimlilik, fonksiyonellik ve hatıranın müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Uygur ve Doğan'ın (2013) yaptığı çalışmada, restoran işletmelerinin müşterilerine yaşattıkları deneyimler ve bunların müşteri memnuniyeti üzerine olan etkisi ortaya koyulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre deneyimsel pazarlama ve müşteri memnuniyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Restoranların yemek dışında sağladığı deneyimlerin müşteri memnuniyetini artırdığını belirlenmiştir.

Araştırmanın teorik altyapısına ve literatürdeki bulgulara dayanarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Hipotezler

H₁: Duyusal deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Duygusal deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Düşünsel deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Davranışsal deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₅: İlişkisel deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

3.4. Veri toplama süreci

Araştırmanın verileri İstanbul ilinde Kahve dünyası müşterileri ile yüz yüze yapılan anketlerden elde edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili 6 soru bulunmaktadır. İkinci bölümünde; duysal deneyim ölçeğinde 5 ifade, duygusal deneyim ölçeğinde 5 ifade, düşünsel deneyim ölçeğinde 4 ifade, davranışsal deneyim ölçeğinde 5 ifade, ilişkisel deneyim ölçeğinde 4 ifade bulunmaktadır. İfadeler hazırlanırken, deneyimsel pazarlama ölçeğinde 23 ifade Schmitt (1999a), müşteri memnuniyeti ölçeği; Donavan ve Hocutt (2001) tarafından geliştirilen dört ifade kullanılmıştır.

Hazırlanan anket formundaki ölçeklerle ilgili sorular için 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. 5'li Likert ölçeğinde değerlendirme; 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2= ...3:..., 4:..., 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde kodlanmıştır. 'Yabancı literatürden alınan ölçeklerin içsel geçerliliklerinin sağlanması için uzman görüşü alınmış ve orijinal ölçekler çeviri-tersine çeviri protokolü uygulanarak Türkçeye çevrilmiş ve son hali verilmiştir' (Onurlubaş ve Altunışık, 2019). Sonraki aşamada pilot ölçümle 30 kişi ile görüşme yapılarak anket ifadelerinin anlaşılabilirliği test edilmiş ve anket formuna son şekli verilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmada SPSS 22 ve AMOS 20 programı kullanılarak veri analizi yapılmıştır. Cronbach alpha ile ölçüm aracının güvenilirliği ortaya konmuştur. Verilerin dağılımlarını belirlemek için normallik testi yapılmıştır. Normallik testinde veri gruplarının basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri tespit edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık ölçüsü +1,5 veya -1,5 aralığında değerler almış olan grupların

normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Boyutların basıklık çarpıklık değerleri; duysal deneyim; çarpıklık: 0,332, basıklık: -0,954, duysal deneyim; çarpıklık: 0,328, basıklık: -0,929, davranışsal deneyim; çarpıklık: 0,169, basıklık: -0,814, düşünsel deneyim; çarpıklık: -0,761, basıklık: -0,538, ilişkisel deneyim; çarpıklık: 0,099, basıklık: -1,135, müşteri memnuniyeti; çarpıklık: 0,214, basıklık: -1,111 olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, araştırmadaki boyutların tamamının normal dağılım gösterdiği kabul edilebilmektedir. Çalışmada ölçeklere açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile doğrulanmıştır. Daha sonra deneysel pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile analiz edilmiştir. Modelde, duysal, duysal, davranışsal, düşünsel, ilişkisel deneyim bağımsız değişken, müşteri memnuniyeti ise bağımlı değişken olarak alınmıştır.

4. ARAŞTIRMA ve BULGULAR

Ankete katılanların demografik özellikleri incelendiğinde, %47,1'inin kadın %52,9'unun erkek olduğu görülmektedir. %15,9'unun 42-47 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların, %44,3'ü evli, %48,1'i bekar, %7,6'sı boşanmıştır (Tablo 1).

Eğitim verilerine göre ankete katılanların, %37,8'i lise mezundur.

Araştırmaya katılan ailelerin aylık ortalama gelirlerine bakıldığında, %18,8'inin 4001TL ve üstü gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. Mesleğe bakıldığında %25,5'inin özel sektörde çalıştığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Tüketicilerin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	(f)	(%)	Yaş	(f)	(%)
Kadın	181	47,1	18-23	32	8,3
Erkek	203	52,9	24-29	48	12,5
Toplam	384	100,0	30-35	49	12,8
Eğitim Durumu	(f)	(%)	36-41	54	14,1
İlköğretim	6	1,6	42-47	61	15,9
Ortaöğretim	38	9,9	48-53	44	11,4
Lise	145	37,8	54-59	55	14,3
Ön lisans	58	15,1	60 ve üzeri	41	10,7
Lisans	121	31,5	Toplam	384	100,0
Lisansüstü	16	4,1	Medeni Durum	(f)	(%)
Toplam	384	100,0	Evli	170	44,3
Meslek	(f)	(%)	Bekar	185	48,1
Emekli	11	2,9	Boşanmış	29	7,6
Memur	67	17,4	Toplam	384	100,0
Özel Sektör Çalışanı	82	21,4	Gelir (Aylık TL)	(f)	(%)
Ev Hanımı	24	6,3	1000 ve altı	34	8,9
İşçi	41	10,7	1001-1500	27	7,0
Serbest Meslek	98	25,5	1501-2000	35	9,1
Öğrenci	61	15,8	2001-2500	50	13,0
Toplam	384	100,0	2501-3000	56	14,6
			3001-3500	65	16,9
			3501-4000	45	11,7

4001 ve üzeri	72	18,8
Toplam	384	100,0

f: Frekans, %: yüzde

Tablo 2: Araştırmada Yer Alan Ölçeklerin Güvenirlilik Analizleri

Ölçekler	Değişken sayısı	Cronbach Alfa
Duyusal deneyim	5	0,933
Duygusal deneyim	5	0,921
Düşünsel deneyim	4	0,901
Davranışsal deneyim	5	0,770
İlişkisel deneyim	4	0,826
Müşteri memnuniyeti	4	0,919

Cronbach Alpha değerinin 0,80-0,90 arasında olması yüksek düzeyde güvenilir, 0,90-1,00 arasında olması ise çok yüksek düzeyde güvenilir olduğu anlamına gelmektedir (Özdamar, 1999). Bu bağlamda, araştırmada tüm ölçeklerin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3: Değişkenlere Korelasyon Değerleri

	1	2	3	4	5	6
Müşteri Memnuniyeti	1					
Duyusal Deneyim	0,961**	1				
Duygusal Deneyim	0,076	0,140	1			
Davranışsal Deneyim	0,693**	0,622**	0,620**	1		
Düşünsel Deneyim	-0,048	-0,080	-0,088	0,318**	1	
İlişkisel Deneyim	0,764**	0,726**	0,739**	0,688**	-0,025	1

** p<0,01, *p<0,05

Duygusal ve düşünsel deneyimin p anlamlılık düzeyi $p>0,05$ 'dir. Bu nedenle duygusal ve düşünsel deneyimle müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur.

Değişkenler arasındaki korelasyon sonuçlarına bakıldığında, üç değişkenin birbirleri ile anlamlı ilişkileri olduğu belirlenmiştir. Müşteri memnuniyeti ile duygusal deneyim arasında ($r: 0,961$ $p<0,01$) yüksek düzeyde pozitif bir ilişki, müşteri memnuniyeti ile davranışsal deneyim arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki ($r: 0,693$ $p<0,01$), müşteri memnuniyeti ile ilişkisel deneyim arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki ($r: 0,764$ $p<0,01$) olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 4: Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	DNYMSLPZ	MMEM
$\chi^2/df(CMINDF/df)$	≤ 3	$\leq 4-5$	4,231	4,99
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,885	0,993
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95, \geq 0,90$	0,965	0,997
RMSEA	$\leq 0,05$	0,08-0,06	0,079	0,023
NFI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	0,955	0,996

DNYMSLPZ: Deneysel pazarlama ölçeği, MMEM: Müşteri memnuniyeti ölçeği

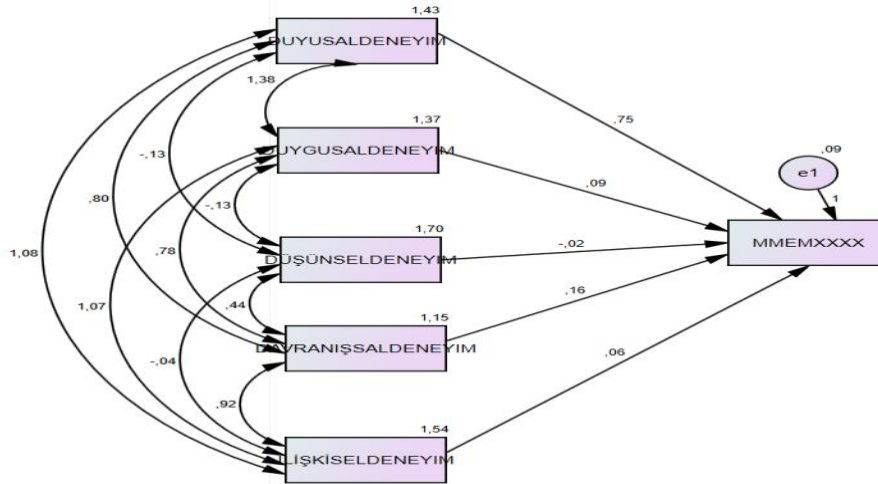
Tablo 4’de değişkenlerin uyum iyiliği indekslerine bakıldığında tüm uyum ölçülerinin iyi uyum veya kabul edilebilir uyum sınırları içinde olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Model Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Yapısal Model
$\chi^2/df(CMIN/df)$	≤ 3	$\leq 4-5$	3,078
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,997
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95, \geq 0,90$	0,999
NFI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	0,999
RMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,006
RMSEA	$\leq 0,05$	0,08-0,06	0,074

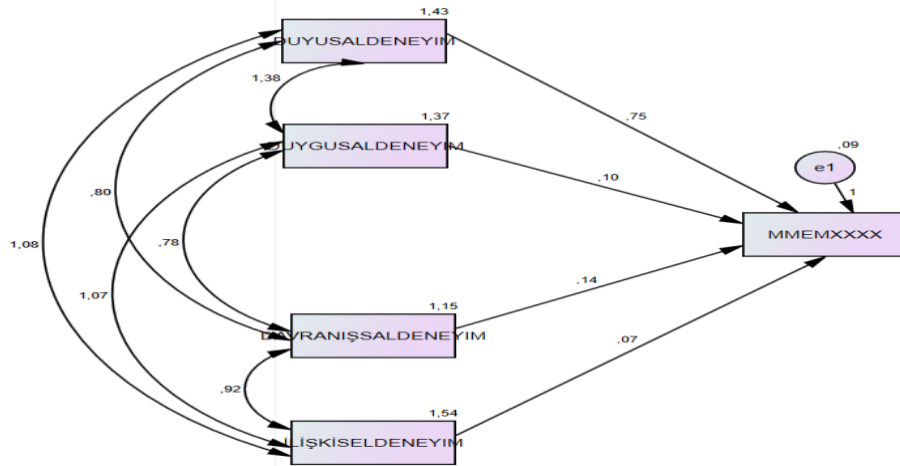
Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2011

Tablo 5’de, modelde bulunan anlamlı olmayan yollar çıkarıldıktan sonra elde edilen modele ilişkin uyum iyiliği kriterleri incelendiğinde modelin iyi uyum sağlandığı görülmektedir (χ^2/df : 3,078, GFI: 0,997, CFI: 0,999, NFI: 0,999, RMR: 0,006, RMSEA: 0,074).

Şekil 2: Deneysel Pazarlamanın Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi

Çalışmada, duyusal deneyim, duygusal deneyim, davranışsal deneyim, düşünsel deneyim, ilişkisel deneyimin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Duyusal deneyim, duygusal deneyim, düşünsel deneyim, davranışsal deneyim, ilişkisel deneyimin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacı ile oluşturulan yapısal eşitlik modelindeki anlamlı olmayan yol (düşünsel deneyim memnuniyet ilişkisi) çıkarıldıktan sonra şekil 3 elde edilmiştir.

Şekil 3: Deneyimsel Pazarlamanın Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi (Anlamlı olmayan yol çıkarıldıktan sonra)

Şekil 3’de bulunan düşünsel deneyim anlamsız yollu çıkarılmıştır. Yani düşünsel deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi bulunmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6: Araştırma Modeli Hipotez Sonuçları

Hptz		Thmn	Stand. tahmin	Stand. hata	t- değeri	R ²	p	Sonuç
H1	Duyusal deneyim → Müşteri memnuniyeti	0,752	0,736	0,066	11,465	0,897	0,000*	Kabul
H2	Duygusal deneyim → Müşteri memnuniyeti	0,100	0,096	0,068	1,470	0,576	0,142	Red
H4	Davranışsal deneyim → Müşteri memnuniyeti	0,144	0,127	0,020	7,198	0,458	0,000*	Kabul

H5	İlişkisel deneyim → Müşteri memnuniyeti	0,071	0,072	0,020	3,539	0,548	0,000*	Kabul
-----------	--	-------	-------	-------	-------	-------	--------	-------

*p<,000

Tablo 6’da sonuçlara bakıldığında, duyuşal deneyim boyutu ile müşteri memnuniyeti boyutu arasındaki standardize regresyon katsayısının $\beta = 0,736$, $t = 11,465$, $R^2: 0,897$, $p: 0,000$ ve p anlamlılık düzeyinin $p < 0,000$ ’olduğu görülmektedir. Bu nedenle H_1 hipotezi desteklenmiştir. Duyusal deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde iyi düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya konmuştur.

Duyusal deneyim ile müşteri memnuniyeti boyutu arasındaki standardize regresyon katsayısı $\beta: 0,096$, $t: 1,470$, $R^2: 0,576$, $p: 0,142$ ve p anlamlılık düzeyi $p > 0,05$ ’dir. Bu sonuca göre H_2 hipotezi desteklenmemiştir. Duyusal deneyimin, müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.

Davranışsal deneyim ile müşteri memnuniyeti boyutu arasındaki standardize regresyon katsayısı $\beta: 0,554$, $t: 7,198$, $R^2: 0,458$, $p: 0,000$ ve p anlamlılık düzeyi $p < 0,000$ ’dir. Buna göre H_4 hipotezi desteklenmiştir. Davranışsal deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde orta düzeyde ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

İlişkisel deneyim ile müşteri memnuniyeti boyutu arasındaki standardize regresyon katsayısı $\beta: 0,072$, $t: 7,198$, $R^2: 0,548$, $p: 0,000$ ve p anlamlılık düzeyi $p < 0,000$ ’dir. Bu sonuca göre H_5 hipotezi kabul edilmiştir. İlişkisel deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde zayıf düzeyde ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

R^2 değerlerine bakıldığında; en yüksek etkinin duyuşal deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Araştırmada deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda İstanbul ilinde 384 Kahve dünyası müşterisine yüz yüze anket yapılmıştır. Ölçüm aracının geçerliliği için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Daha sonra boyutlar için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde ise Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır.

Yapılan araştırmada korelasyon analizi sonucu elde edilen bulgulara göre deneyimsel pazarlama boyutlarının 5’inden üç tanesinin (duyuşal deneyim, davranışsal deneyim, ilişkisel deneyim) müşteri memnuniyeti ile ilişkili olduğu, iki boyutunun (duyuşal deneyim, düşünsel deneyim) ise herhangi bir ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmada YEM sonuçlarına göre;

Duyusal deneyimin, müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca düşünsel deneyim anlamsız yolu kaldırmıştır.

Duyusal deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde iyi düzeyde anlamlı bir

etkisi olduğu tespit edilmiştir. Kahve dünyası mağazalarının piyasada tutunabilmesi için estetik olarak görünümelerini daha iyi duruma getirip değiştirmeleri ve tüm duyulara hitap etmeleri işletmeleri adına fayda sağlayabilir. Estetikselsel unsurların ilgi çekici olarak tasarlanması müşteri memnuniyetini arttırabilir. Mağazalar konsept eksikliklerini müşterileri ile iletişime geçerek önerileri doğrultusunda düzenleyebilirler. Özellikle mağazaların ilk bakışta dış görünüşü müşteriler için önem arz etmektedir. Kahve mağazasının önü dikkat çekici duruma getirilerek, müşterinin zihninde önemli bir yere sahip olunabilir. Mağazanın kendine has logosu, müziği, renkleri, tasarımı, özel kokusu müşterilerin en önemli tercih nedenlerinden biri olabilir. Ayrıca çalışanlarının güler yüzlü, nazik olması, mağazaya ait özel kıyafetler giymesi de müşterileri duygusal yönden etkileyebilir. Özel günlerde küçük bir stand açılarak kişilere kahve ikramları yapıp farklı kahve çeşitlerinin tattırılması duygusal yönden deneyim kazandırabilir.

Davranışsal deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde orta düzeyde ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mağazanın bir köşesine hobi alanı yapılabilir. Örneğin müşterilerin hobi olarak ebru sanatında sıvı bir zemin üzerinde hazırlanan özel boyalar ile oluşturulan desenlerle kağıt üzerine süslemeler yapması sağlanarak sanatsal olarak davranışsal deneyimler kazanmaları sağlanabilir. Mağazanın belli bir köşesine kitaplık yapılarak müşterilerin bilgi düzeyinin artmasını sağlayan davranışsal deneyimler ortaya konulabilir.

İlişkisel deneyimin müşteri memnuniyeti üzerinde zayıf düzeyde ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Mağazada müşterilerin kendilerini bir gruba ait olduğunun hissettirilmesi aidiyet kavramının gelişmesini sağlayarak müşterilerin memnuniyetini arttırabilir. Bunun için işletmelerin etkinlikler yaparak müşteriler ile ilişki kurması önerilebilir. Örneğin; İşletmeler çekilişler, tavla veya satranç turnuvaları, monopol veya tabu gibi oyunlar bulundurarak ilişkisel deneyimlerini sağlayabilirler.

Müşterilerin farklı işletmelere yönelmesini engellemek ve işletmelerin kar oranlarını arttırabilmek amacı ile işletmelerin deneyimsel pazarlamaya önem vererek müşteri memnuniyetini arttırması önerilmektedir. İşletmelerin pazarlama stratejilerini oluştururken müşterilerin kendilerini içinde hissedecekleri şekilde deneyimler gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmeleri içinde müşterilerle ilişkilerini ayarlayıp onlarla iletişim içinde olmaları ve bu doğrultuda hizmet vermeleri önerilebilir.

Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, kahve dünyası mağazası yerine farklı kahve mağazaları ele alınabilir. Ayrıca ele alınacak olan mağazalarda deneyimsel pazarlamanın müşteri sadakati üzerindeki etkisi incelenebilir. Sosyo demografik özelliklere göre kahve dünyası müşterilerinin marka sadakati ele alınabilir. Araştırmada Kahve dünyası müşterileri İstanbul İli ile sınırlandırılmıştır. Farklı coğrafi bölgelerde kahve dünyası müşterilerinin örneklem sayısı arttırılarak

araştırmanın yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (7.Baskı). Adapazarı: Sakarya Yayıncılık
- Aymankuy, Y., Akgül, V. ve Akgül, C.C. (2012). “Termal Konaklama İşletmelerinde Müşteri Memnuniyetine Etki Eden Unsurlar Gönen Kaplıcaları Örneği”. *Balikesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 15 (28), ss.223-240.
- Batı, U. (2013). *Markethink ya da Farkethink, Deneyimsel Pazarlama ve Duyusal Markalama*. 2. Baskı. İstanbul: Ece Bilişim Yayıncılık.
- Bryman, A. & Cramer, D. (1999). *Quantitative Data Analysis with SPSS Release 8 for Windows*, London and New York, Taylor & Francis e-Library, Routledge.
- Boswijk A. T., J.P. Thomas, E. Peelen. (2005). *A New Perspective on the Experience Economy: Meaningful Experiences*, Pearson Education, Amsterdam.
- Carr Hill, A.R. (1992). “The Measurement of Patient Satisfaction”, *Journal of Public Health Medicine* 14(3): 236-249.
- Choi, T. Y. ve Chu, R. (2000). “Levels of Satisfaction Among Asian and Western Travellers”. *International Journal of Quality & Reliability Management*. 17(2): 116 132.
- Coşkun, S. (2003). ‘Quality Management Approach Of Public Sector Employees’, *Journal of Public Administration*, Volume: 36, Number: 2, 77-100
- Çeltek, E. (2010). “Deneyimsel Pazarlama Unsurlarının Otellerin Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi”. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dirsehan, T. (2010). *Temel Deneyimsel Pazarlama ve Örnekler*. İstanbul: İkinci Adam Yayınları.
- Dubrovski, D. (2001). “The Role of Customer Satisfaction in Achieving Business Excellence”, *Total Quality Management*, 12 (7/8), 910- 925.
- Donavan, D. T. ve Hocutt, M. A. (2001). “Customer Evaluation of Service Employee’ s Customer Orientation: Extension and Application” *Journal of Quality Management*, 6, 293-306
- Edvardasin, B., B. Enquist, R. Johnston. (2005). “Cocreating Customer Value Through Hyperreality in the Prepurchase Service Experience”, *Journal of Service Research*, 8, 149.
- Gentile, C., Spiller, N. ve Noci, G.(2007). “How to Sustain the Customer Experience: an Owerview of Experience Components That Co-Create Value With the Customer”. *Eurepean Management Journal*. 25 (5): 395-410.

- Genç, B. (2009). “Deneyimsel Pazarlamanın Tüketici Satın Alma Kararlarına Etkisi”. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, G. N. (2008). “Hizmet Pazarlamasından Deneyimsel Pazarlamaya: Bir Güzellik Merkezinde Uygulama”. 13. Ulusal Pazarlama Kongresi, Nevşehir, 64-72
- Grundey, D. (2008). “The Marketing Philosophy and Challenges for the New Millennium”. *Scientific Bulletin – Economic Sciences*. 9 (15): 139-180.
- Harman, S. (2015). *Deneyimsel Pazarlama*. Kılıç, B. Ve Öter, Z. (Ed.), *Turizm Pazarlamasında Güncel Yaklaşımlar İçinde*. (ss. 494-515). İstanbul:Beta Yayınları.
- Holbrook, Morris B., Hirschman, Elizabeth C. (1982). “The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, and Fun”, *Journal of Consumer Research*, Eylül, 132-140.
- İslamoğlu, A. H. ve Altunışık, R. (2013). *Tüketici Davranışları*. 4.Basım. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kotler P., J.Bowen, J. Makens (1998). *Marketing For Hospitality And Tourism, Second Edition*, Prentice Hall.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları* (1 ed.). Ankara: Detay Yayınevi.
- Nagasawa, S. (2008). “Customer Experience Management: Influencing On Human Kanseito Management of Technology”, *The TQM Journal*, 20(4).
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı*, Mediacat Yayınları, İstanbul.
- Oliver, R. L. (2003). *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer*, Boston, MA: Irwin, McGrawHill.
- Onurlubaş ve Altunışık, (2019). “Tüketici Etnosentrizmi ve Marka İmajının Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Gıda Tüketicileri Üzerine Bir Uygulama”, *OPUS, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*”, 10(17).
- Özdamar, K. (1999). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Pine, J. Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the Experience Economy, *Harvard Business Review*, ss. 97-105.
- Pine, G.B. & Gilmore, J. H. (2001). “Welcome to the experience economy”. *Health Forum Journal*, September-October, 10-16.
- Pine, J. and Gilmore, J. (2012). *Deneyim Ekonomisi*,(Çeviri: Levent Cinemre) İstanbul: 2012.
- Schmitt, B.H. (1999a). *Experiential Marketing, How to Get Customers to Sense, Feel, Think, Act, Relate*. Newyork: The Free Press.
- Schmitt, Bernd H. (1999b). “Experiential Marketing”, *Journal of Marketing Management*, 53-67.

Sheu, J. J., Su, Y. H. ve Chu, K. T. (2009). Segmenting Online Game Customers – the Perspective of Experiential Marketing. *Expert Systems with Applications*. 36(4): 8487–8495.

Tabachnick, B.G. and Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson, Boston.

Temiztürk, B. (2006). “Satış Yeri İletişim Uygulamalarının Tüketicinin Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi” İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜİK, (2018). <https://www.turkiye.gov.tr/turkiye-istatistik-kurumu-baskanligi-tuik>

Tümer Kabadayı, E.; Koçak Alan, A. (2014), “Deneyimsel Pazarlama: Pazarlamadaki Artan Önemi”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, cilt: 6, sayı: 1, ss. 203-217.

Tsaur, S. H., Chiu, Y. T. & Wang, C. H. (2007). “The Visitors Behavioral Consequences of Experiential Marketing: An Empirical Study on Taipei Zoo”. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 21 (1), 47-64.

Uygur, S. M. ve Doğan, S. (2013). “Deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti üzerine etkisi: restoranlar üzerine bir araştırma”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 33-48.

Walls, A. R., Okumus, F., Wang, R.Y. ve Kwun, D. J. W. (2011). An epistemological view of consumer experiences. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 10–21.

Yardımcı, A. (2016). Masaüstü oyunlarının aklıma getirdikleri: deneyim ekonomisi”. *Deda Dergi*, (3).

Yuan, E., & Wu, C. K. (2008). “Relationships among experiential marketing”, experiential value and customer satisfaction. *Journal of Hospitality - Tourism Research*, 32 (3), 387- 410.

**BİYOGRAFİ V ESER KAVRAMLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİYLE
İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL¹**

*IBNULEMIN MAHMUT KEMAL INAL WITH HIS VIEWSON BIOGRAPHY AND
LITERARY WORK CONCEPTS*

İsmail Alperen BİÇER *

*Geliş Tarihi: 12.03.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren tezkire geleneğinin ‘son temsilcisi’ olarak İbnülemin Mahmut Kemal İnal, şairlerin, sadrazamların, hattatların ve musikişinasların biyografilerini ve eserlerinden örnekleri ihtiva eden tezkireler kaleme almıştır. Onu edebiyat tarihinde görünür kılan da kuşkusuz bu eserleridir. Ancak dönemin süreli yayınlarında çıkan ve henüz yeni harflere aktarılmamış yazıları da tıpkı tezkireleri ve monografileri gibi dikkate değer metinlerdir. Bu yazılar, her ne kadar kuramsal/nazari bir metotla kaleme alınmamış olsalar da uzun süren yazı hayatında yoğun bir biçimde biyografiyle meşgul olan bir şahsiyetin görüşlerini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. *Resimli Gazete* ve *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* adlı süreli yayınlarda çıkan “Meşâhir-i Osmaniyye”, “Eser-Müessir”, “Âsâr-ı Muhallede” ve “Meşâhir-i Meçhûle” yazılarında İbnülemin, ‘biyografi’ ve ‘eser’ kavramlarına dair görüşlerini dile getirir. Eslefa gösterilen hürmetin bir vesikası olarak gördüğü biyografi çalışmalarının önemine ve gerekliliğine dikkat çeken İbnülemin, biyografi yazmanın zorluklarını ifade eder. Ayrıca edebî şahsiyetin şöhretine bakılmaksızın asıl dikkate alınması gereken şeyin eser olduğuna vurgu yapar. Bu makalede İbnülemin’in süreli yayınlarda çıkan yazılarına dayalı olarak onun biyografisi ve eser kavramlarına ilişkin görüşleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tezkire, biyografi, edebî eser, İbnülemin Mahmut Kemal İnal.

ABSTRACT: As the 'last representative' of the tezkire tradition, which existed from the 15th century to the 20th century, Ibnulemin Mahmut Kemal Inal drafted a collection of biographies and examples of poets, grand viziers, calligraphers and musicians. Undoubtedly, it is these works that make him visible in the history of literature. However, his writings, which were published in periodicals of the period and not yet transferred to new letters, are also remarkable texts, such as tezkires and monographs. Although these writings have not been written with a theoretical method, they are important in that they reflect the views of a person who is busy with biography intensely in his long writing life. In his articles titled

¹Bu makale, 2019 yılında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Bilim Dalında hazırlanan “Tezkire Geleneğinin Son Temsilcisi: İbnülemin Mahmut Kemal İnal” başlıklı doktora tezinden hareketle üretilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Biçer, İsmail Alperen, *Tezkire Geleneğinin Son Temsilcisi: İbnülemin Mahmut Kemal İnal*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2021.

* Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkçe Öğretimi, Uygulama ve Araştırma Merkezi, iabicer@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2207-1083.

“Meşâhir-i Osmaniyye”, “Eser-Müessir”, “Âsâr-ı Muhallede” and “Meşâhir-i Meçhûle” published in magazines named, *Resimli Gazete ve Türk Tarih Encümeni Mecmuası* Ibnulemin expresses his views on the concepts of ‘biography’ and ‘literary work.’ Ibnulemin, who draws attention to the importance and necessity of biography works, which he sees as a document of reverence against predecessors, expresses the difficulties of writing biographies. He also states that, regardless of the fame of the literary figure, the most important thing to consider is work. In this article, based on Ibnulemin's articles published in periodicals, his views on the concepts of biography and work will be examined.

Keywords: Tezkire, biography, literary work, Ibnulemin Mahmut Kemal Inal.

EXTENDED ABSTRACT

Ibnulemin attracted attention with the biographies and monographs he wrote in the 20th century, and it is possible to accept him as the "last representative" of the tezkire tradition. Hence, the works called *Son Asır Türk Şairleri (The Last Century Turkish Poets)*, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar (Last Grand Viziers of the Ottoman Empire)*, *Son Hattatlar (Last Calligraphers)*, and *Hoş Sada Son Asır Türk Musikîşinasları (Nice Sound: Turkish Music Lovers of the Last Century)* have similarities with the tezkires in terms of structure and content. Nonetheless, it should be noted that the biographical works of Ibnulemin are not limited to the works mentioned above. Ibnulemin also wrote monographs on the lives and works of historical, scientific and literary figures.

The articles of Ibnulemin, which were published in the periodicals of the period before he wrote the biographies and monographs, indicate that he thought over on the concepts of 'biography' and 'work'. In these writings, Ibnulemin pointed out the necessity and importance of biography while criticizing the classical style of citation. He also emphasized the nature of the literary work, and underlined that a sample work had to be presented in the biography. The present study analyzes the views of Ibnulemin on "biography" and "work", based on his articles published in *Resimli Gazete* and *Türk Tarih Encümeni Mecmuası (Journal of the Turkish History Committee)* titled “Meşâhir-i Osmaniyye”, “Eser-Müessir”, “Âsâr-ı Muhallede” and “Meşâhir-i Meçhûle”.

As the "last representative" of tezkire tradition that continued between 15th Century and 20th Century in the Turkish literature, Ibnulemin, who mainly concentrated on biography in his literary life, wrote tezkires that wrote the lives of poets, grand viziers, calligraphers and music lovers, and presented examples from their works. Nonetheless, his articles that were published in *Resimli Gazete* and *Journal of the Turkish History Committee* indicate that he concentrated on biography. These articles, which were published at the end of the 1890s, and particularly "Meşâhir-i Osmaniyye", qualify as "decelerations" determining the "purpose and direction" of the biographical works written by Ibnulemin throughout his life. The most important element Ibnulemin emphasized in these articles was “eslâf” (predecessor) as a cult. According to Ibnulemin, members of a nation that desired progress had to recognize and show respect to the masters of the past. According to Ibnulemin, "skillfulness" is the basic rule of progress. With the biographies written by the "skillful" people, it is possible to remember and know the people, who advanced in a profession and produced works.

Ibnulemin believed that the biographic subject was not reviewed and understood in all its aspects, and certain aspects were neglected in biographies that were written in the

classical form of citation. For him, the neglected aspect of the biographical subject was undoubtedly its spiritual front. As a matter of fact, the persons addressed in the biographies and monographs written by Ibnulemin appeared before the reader as a whole with the physical appearance, personality traits, temperament, habits, flaws and weaknesses as well as the interpretation of its official form. Thus, biographies turned into a living structure rather than being a collection of dry and prosaic information.

Years before he wrote his biographies and monographs, Ibnulemin expressed his thoughts around the concepts of literature, work and influencer in his articles titled "Eser-Müessir" and "Âsâr-ı Muhallede", which were published in *Resimli Gazete*.

According to Ibnulemin, a sample work must be presented in the biography. Hence, a literary work is a concrete indicator of the power of the literary person, whose biography is written. It is neither sufficient nor appropriate to describe a literary personality as "şair-i mahir" (talented poet) after only presenting the biographical information. Because; "it is not the effect that should be considered; it is the work itself." On the other hand, it should be noted that there is a significant contradiction in the literary personality and reviews of Ibnulemin in particular, and the authors of tezkire in general. Hence, the literary personality and reviews of the works in tezkires exhibit a spiral structure. Despite the fact that the work is the most important aspect in theory, there is a different situation in practice. The reviews of literary works in the tezkires are in fact the evaluations of the literary personality, who is the "most obvious reason" of their presence. According to the authors of tezkire, "there is no work without a creator. The glory, dignity and value of an activity depend on the power and capability of its owner."

In addition to writing the official interpretation of the biographic subject in his works in tezkire style, which he described as "respect to the predecessors" and "service to the successors", Ibnulemin comprehended and introduced this personality as an individual with his personality traits, temperament, habits and weaknesses. Ibnulemin believed that the spiritual aspect of the biographic subject was neglected in the tezkires that were written before him, pointing to the biographical works written in Europe. According to him, the biographical subject presents itself with all aspects and vitality in these biographies. According to Ibnulemin, established a connection between the literary term of "biography" with the medical term of "anatomy", the personality traits of the biographic subject, his temperament, habits, education and professional status, the value and nature of his works should be considered as a whole starting from the social background, which plays a decisive role in the formation of his personality. Nonetheless, writing a biography is a very hard work. One of the main difficulties is that the biographical subject does not appreciate his own worth as a person of 'modesty'. However, the indifference towards the masters is also among the factors that challenges the author of biographic works.

Ibnulemin, who thought over about biography, stated that what really matters was not the "effect"; it was the "work" itself. According to him, what needed to be taken into account was the work itself, regardless of the reputation of its creator. Ibnulemin highlighted the relationship between biography and work with the analogy of 'father and son', emphasizing that the work is a "product of nature". In addition, Ibnulemin stated that the word literature derived from "decency", similar to the pioneering figures of the Tanzimat Period, mentioning that what is moral is also beautiful. According to him, if the words under the guise of

metaphors contradicted with the truth and decency, they could not be qualified as literary. These works disappear in a short time, similar to the bodies of their authors.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca şairlerin ve yazarların biyografileri ve ortaya koydukları edebî eserler çeşitli incelemelere ve araştırmalara konu olmuştur. Söz konusu bu araştırma ve incelemelerde edebî şahsiyetin doğum ve ölüm tarihleri kaydedilmiş, öğrenim ve meslekî durumları hakkında bilgi verilmiş ve edebî kişilikleri ele alınmıştır. Ayrıca onların ürettikleri edebî eserler de muhtelif yönleriyle değerlendirilmiştir. Sözü edilen bu araştırma ve incelemelerin Türk edebiyatında görülen ilk örnekleri kuşkusuz ‘tezkire’ adı verilen çalışmalardır. Arapça ‘zikir’ kökünden türetilen tezkire sözcüğünü, “*hatırlanmaya vesile olan şey, pusula, bir iş için izin verildiğini bildiren resmî kâğıt, askerlik görevinin bittiğini bildiren belge*” olarak tanımlamak mümkündür.² Pek çok anlama gelmesine karşın tezkire, bir edebiyat terimi olarak şairlerin hayatlarının kaydedildiği ve edebî kişiliklerine dair değerlendirmelerin yapıldığı bir türün/geleneğin adı olmuştur.³ İlk örnekleri Arap ve Fars edebiyatlarında görülen tezkire türünün Anadolu sahasındaki ilk örneği Sehî Bey’in kaleme aldığı *Heşt-Behişt* adlı eserdir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türk edebiyatında, bugünkü verilere göre 36 eser kaleme alınmış; böylece varlığını beş yüz yıla yakın sürdüren bir tezkire geleneği oluşmuştur. Tezkire geleneğinin teşekkülünde ve bu geleneğin yarım asır sürmesinde hiç şüphe yok ki ‘zeyl’ usulünün payı büyüktür. Yarım asırlık zaman diliminde eserleriyle varlık gösteren “*kalburüstü*” hemen her şair hakkında tezkirelerde bilgi bulunmaktadır.⁴

Tezkireler biçim, içerik, dil ve üslup bakımından incelendiğinde birtakım müşterek özelliklerin varlığı göze çarpmaktadır. Şairlerin mahlaslarını esas alan alfabetik tasnif sisteminin yanı sıra *mukaddime, biyografi ve örnek eserler, hatime* bölümleriyle inşa edilen tertip tarzı, yüzyıllar içinde klasikleşen tezkire üslubunu yansıtmaktadır. Tezkirelerin ön sözü olarak düşünebileceğimiz mukaddime bölümlerinde yazar, Tanrı’ya şükreder ve peygambere olan bağlılığını salavatlarla dile getirir. Ayrıca bu bölümde tezkire yazarı, eserin telif sebebinden, eserde nasıl bir yol/yöntem izlediğinden ve eserinde yer verdiği şairleri hangi ölçütleri dikkate alarak seçtiğinden söz eder. Tezkirelerin mukaddime bölümleri, yazarın sanattaki kudretini ve dile olan hâkimiyetini gösterdiği bölümlerdir. Ayrıca tezkire yazarının edebiyata, şiire ve şaire yönelik değerlendirmelerini ihtiva eden mukaddimeleri,

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 1107; Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 1226.

³ Haluk İpekten vd., *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2002, s. 10.

⁴ Tuba Işınso İsen-Durmuş, “Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Zeyl Geleneği”, *Turkish Studies*, Cilt 7/1, s. 1319-1329.

birer “*poetika denemeleri*” olarak kabul etmek mümkündür.⁵ Mukaddime bölümlerinin ardından biyografi ve örnek eserler gelir. Biyografi ve örnek eserlerin kaydedildiği bu bölümde öncelikle şairlerin biyografik varlıkları isim, mahlas, lakap, doğum/ölüm tarihi ve yeri, öğrenim ve meslekî durumları gibi alt başlıklarla tespit edilir. Bir birey olarak biyografik varlığı tespit edilen şairin edebî kişiliğine ve şiirlerinin mahiyetine yönelik değerlendirmelere de bu bölümde yer verilir.⁶ Söz konusu bu bilgi ve değerlendirmelerin ardından örnek eserler dikkatlere sunulur. Tezkirelerin hacimleri dikkate alınarak örnek eserler sınırlı tutulur. Şairlerin genellikle en bilindik eserleri, taç beyitleri ve berceste mısraları biyografilerinin sonuna örnek eser olarak kaydedilir. “*Tezkirecilerin şiir seçimlerindeki orijinallik*” onların edebî zevklerini ve şahsi fikirlerini okuyucuya hissettiren bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Tezkire yazarlarının ‘münekkit’ taraflarını gözler önüne seren şiir seçimlerindeki bu ‘orijinallik’ onların şiir zevklerinin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Ancak belirtmek gerekir ki tezkire yazarları biyografilerin sonuna örnek eser olarak kaydettikleri şiirleri ilmî manada tahlil etmezler. Onların eleştiri metodu, şaire yöneliktir. Bu yönüyle tezkirelerdeki şiir değerlendirmeleri, umumiyetle analitik olmaktan uzak, basmakalıp ifadelerle geçiştirilir ve bu değerlendirmeler büyük ölçüde birer takdir ifadesidir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal, siyasi, kültürel alanlarda Batı’ya yönelişin bir sonucu olarak tezkire ve tezkire geleneği yerini modern anlamda biyografiye ve edebiyat tarihine bırakmıştır. Bir milletin asırlar boyu vücuda getirdiği edebî eserleri “*kronolojik ve sistematik*”⁷ bir biçimde ele alan edebiyat tarihinin karşısında tezkireyi, ‘değersiz’ yahut ‘faydasız’ görmek doğru değildir. Zira kaleme alındıkları dönem ve o dönemin şartları göz önüne alındığında tezkirelerin, her ne kadar edebiyatın tekâmülünü kronolojik olarak ele almasalar da pek çok şairin unutulmasına engel oldukları görülecektir.

1889 yılında Abdülhalim Memduh tarafından ilk örneği kaleme alınan edebiyat tarihi, M. Fuat Köprülü ile birlikte bilimsel olarak temellendirilmiş; devam eden süreçte ise Agâh Sırrı Levend, Mustafa Nihat Özön, Nihat Sami Banarlı, Ahmet Hamdi Tanpınar ve daha pek çok isim edebiyat tarihi alanında eserler kaleme

⁵ Haluk İpekten vd., *age.*, s. 12.; Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Filiz Kılıç, Muhsin Macit, “Divan Edebiyatında Poetika Denemeleri: Tezkire Önsözleri”, *Yedi iklim*, Sayı 3, 1992, s. 28-33.

⁶ Jamees Stewart Robinson, “Osmanlı Şair Biyografileri”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (haz: Mehmet Kalpaklı), YKY, İstanbul 1999, s. 134-146.; Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

⁷ İnci Enginün, “Edebiyat Tarihi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, Cilt 2, İstanbul 1977, s. 443-444.; Orhan Okay, “Edebiyat Tarihi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 403-405.

almışlardır. Edebiyat tarihinin bilimsel manada temellendirildiği ve bu alanda ciddi eserlerin kaleme alındığı dönemde İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın⁸, tezkire geleneği çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün olan *Son Asır Türk Şairleri* - orijinal adıyla *Kemâlü'ş-Şuarâ*- adlı eseri Türk Tarih Encümeni tarafından fasiküller hâlinde yayımlanmıştır.

XX. yüzyılda kaleme aldığı biyografi ve monografilerle dikkatleri üzerine çeken İbnülemin'i tezkire geleneğinin 'son temsilcisi' olarak kabul etmek mümkündür. Zira başta *Son Asır Türk Şairleri* olmak üzere, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, *Son Hattatlar*, *Hoş Sadâ Son Asır Türk Musikîşinasları* adlı eserler, kendilerinden önceki tezkirelerle yapı ve içerik bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak belirtmek gerekir ki İbnülemin'in biyografî türünde kaleme aldığı eserler, yukarıda adı geçen eserlerden ibaret değildir. Zira İbnülemin tarihî, ilmî ve edebî şahsiyetlerin hayatlarına ve eserlerine dair monografiler de kaleme almıştır.

İbnülemin'in, sözü edilen biyografi ve monografi türündeki eserlerini kaleme almadan evvel dönemin süreli yayınlarında çıkan yazıları onun 'biyografi' ve 'eser' kavramları üzerine düşündüğünü gösteren metinlerdir. Bu yazılarında İbnülemin, klasik tezkire üslubuna yönelik eleştiriler yaparken biyografinin gerekliliğine ve önemine işaret eder. Ayrıca edebî eserin mahiyeti üzerinde durur ve biyografide mutlaka örnek eser verilmesi gerektiğinin altını çizer. Bu makalede muhtasar bir yaşam öyküsünün ardından *Resimli Gazete*'de ve *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda yayımlanan "Meşâhir-i Osmaniyye", "Eser-Müessir", "Âsâr-ı Muhallede" ve "Meşâhir-i Meçhûle" başlıklı yazılarından hareketle İbnülemin'in 'biyografî' ve 'eser' kavramlarına dair görüşleri incelenecektir.

2. GELENEĞİN 'MİNNETTAR' VÂRİSİ: İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL

İbnülemin, 17 Kasım 1871'de İstanbul/Beyazıt'ta Mercan Ağa Mahallesinde, eski adı 'Muradiye' olan, daha sonra babasının ismi verilen sokaktaki evlerinde dünyaya gelir. Babası, sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın yirmi yedi yıl mühürdarlığını yapan ve bu unvanıyla tanınan Mehmet Emin Paşa, annesi ise Hamide Nergis Hanım'dır. Öğrenim hayatına kardeşi Ahmet Tevfik ile beraber Mercan Ağa Sıbyan Mektebi'nde başlar, daha sonra Şehzade Rüştüyesi'ne devam eder ve 6 Haziran 1885 tarihinde bu okuldan mezun olur. Maarif Nazırı Münif Paşa'nın yardımıyla Mekteb-i Mülkiye'nin yatılı kısmına kaydolur. Ancak buradaki öğrenimini tamamlamadan ayrılır ve Mekteb-i Hukuk'un derslerine dinleyici olarak katılır.

⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, kendisine ön ad/unvan olarak İbnülemin'i seçmiş ve bu ismi eserlerinde kullanmıştır. Ayrıca onun hakkında yapılan çalışmaların hemen hepsinde bu isimle anılmıştır. Biz de çalışmamız boyunca kendisinden 'İbnülemin' olarak bahsedeceğiz.

İbnülemin'in resmî öğrenimi adı geçen okullardan ibarettir. Hususi öğrenimi ise konaklarına gelen hocalardan ve dönemin tanınmış ilim adamlarından gördüğü derslerle devam eder. İbnülemin'in ders aldığı hocalardan biri, Mehmet Akif'in babası, Fatih müderrislerinden İpekli Mehmet Tahir Efendi'dir. Trabzonlu Hoca Hüsnü Efendi'den tefsir, Sahih-i Buhari ve Fars edebiyatı dersleri alır. Ali Paşa Camii imamı ve hattat Hasan Tahsin Efendi, her gün konağa gelen hocalardandır. İbnülemin, Hasan Tahsin Efendi'den sülüs ve nesih yazı öğrenir, bir süre sonra da icazet alır. Kozan'da buldukları sırada Süleymaniyeli Fânî Efendi'den Arap ve Fars edebiyatı dersleri alır. Reji Müdürü Leon Efendi'den ve Aram adında bir gayrimüslimden Fransızca öğrenir.

İbnülemin'in çalışma hayatı, 17 Kasım 1889'da *maaşsız* olarak girdiği Vilayat-ı Mümtaze Kalemî'nde başlar. İkinci görev yeri ise Sadaret Mektubi Kalemî olur ve o buradaki başarılarından dolayı 1895 yılında Teftiş-i Islahat Komisyonu başkâtipliğine getirilir. Sadaret Mektubi Kalemî ve Eyalat-ı Mümtaze ve Muhtare Kalemî'nde müdür muavini ve müdür olarak görevlendirilir. 29 Kasım 1911 tarihinde Yıldız Sarayı evrakının tetkik ve tasnifi ile birikmiş jurnallerin tasfiyesi işine memur edilir. 1 Ağustos 1922 tarihinde meslek hayatının en üst kademedeki vazifesi olan Divan-ı Hümayun beylikçiliğine getirilir. Bâbîâlinin lağvı ile 7 Kasım 1922'de buradaki görevi sona erer. 26 Haziran 1927'de Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne müdür olarak tayin edilir. 1 Ağustos 1935 tarihinde Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğünden yaş haddi dolayısıyla emekli olur.⁹

İbnülemin, Cerrahpaşa Hastanesinde geçirdiği bir ameliyat sonucu 24 Mayıs 1957'de, gece saat on ikide hayatını kaybeder. 27 Mayıs 1957 tarihinde Beyazıt

---

⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren belli başlı eserler şunlardır: İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 2625-2669.; Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal İnal Kemâlî'l-Kemâl*, (haz. Fatih M. Şeker, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.; Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, 2000, s. 249-262.; Fatih Mehmet Şeker, *Modernleşme Devrinde İlmîye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.; Fatih Mehmet Şeker, "İbnülemin İçin Entelektüel Bir Portre Denemesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sahih Bir Köprü", *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal*, Dergâh Yayınları 2012, s. 15-66.; Muhittin Öztürk, *İbnülemin Mahmud Kemâl'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.; Taha Toros, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998.; Şemsaddin Şeker, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Tarihi Romanı: Sabih*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.; Dursun Gürlek, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Efendisi*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2017.

Camiinde kılınan öğle namazının ardından cenazesi İstanbul Üniversitesine getirilir; buradaki törenin ardından da Merkez Efendi'deki aile kabristanına defnedilir.

İbnülemin'i yakından tanıma fırsatı bulanlar onu, "devr-i kadim efendisi" olarak tavsif eder. O, Tanpınar'ın ifadesiyle "aramızda yaşayan bir mazi"dir. Nevi şahsına münhasır olan bu edebiyat adamı, birinci mısraı Yahya Kemal'e, ikinci mısraı ise Süleyman Nazif'e ait olan meşhur beyit ile anılır:

"Hezar gıpta o devr-i kadim efendisine
Ne kendi kimseye benzer ne kimse kendisine"

Gerçekten de İbnülemin, tüm hayatı boyunca maziye ve maziye ait olan her şeye sahip çıkmış, muhafaza etmek için gayret göstermiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yaşanan değişimleri bir 'bürokrat' olarak tecrübe eden İbnülemin, aralarında fikir, inanç ve ideoloji akrabalığı bulunan insanların birer birer hayata veda etmeleriyle birlikte geçen zamana ve o zamanın insanlarına karşı büyük bir merak duymuştur. Onun, tarih ilmine ve bir edebî tür olarak biyografiye olan yoğun dikkati ve ilgisi sözü edilen merakın bir neticesidir.

İbnülemin, pek çok edebî şahsiyet gibi yazı hayatına şiirle başlamış, hikâye ve roman kaleme almış, dönemin süreli yayınlarında makaleler yayımlamış bir isimdir. Ancak uzun süren yazı hayatında o, ağırlıklı olarak biyografiyle meşgul olmuştur. İbnülemin'i edebiyat tarihinde görünür kılan yönü de hiç şüphe yok ki biyografi yazarlığıdır. Tezkire geleneği çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün olan eserlerinin yanı sıra müstakil biyografiler ve monografiler de kaleme almıştır.

3. KELİN PERÇEMİNDEN TUTMAK: BİYOGRAFİYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİYLE İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL

Hayatın yazılı temsili olarak biyografi, geçmişte yaşamış kişilerin yanı sıra hâlen hayatta olan kişilerin geçmişlerini ele alır ve bu yönüyle tarihle doğrudan ilişkilidir. Biyografi yahut hayat yazımı tarihin bir şubesi, yazı kültürünün de bir parçasıdır.¹⁰ İslam dünyasında biyografi çalışmalarının nüveleri Hz. Peygamber'in hayatının kaydedildiği siyerlerdir. Sonrasında ise evliyaların, hükümdarların ve herhangi bir meslekte yetişmiş kişilerin biyografileri kaleme alınmıştır. Osmanlı devrinde kaleme alınan tezkire türündeki eserler de Türk edebiyatının ilk biyografi örnekleridir ve bu eserlerde biyografik özne *şair*dir. Tezkirelerde şairin bir birey olarak biyografik varlığının tespit edildiği kısımlar, onun *doğumu/ölümü, öğrenimi, çalışma hayatı, şahsiyeti* şeklinde tasnif edilmesi mümkün olan bir yapı ile inşa edilmiştir. Ayrıca şairin edebî kişiliğine ve eserlerine yönelik bilgi, tanıtma ve değerlendirmeleri de ihtiva eden bu bölümler, tezkirelerin sadece biyografik nitelik taşımadığını, aynı zamanda dönemin edebiyat ve sanat anlayışının dikkatlere

¹⁰ Abdülhamit Kırmızı, "Biyografi", *Tarih İçin Metodoloji*, (Ed. Ahmet Şimşek), Pegem Akademi, Ankara 2018, s. 203.

sunulduğunu gösteren bölümlerdir. Ancak ifade etmek gerekir ki şairlerin yaşam öykülerini ve eserlerinden örnekleri ihtiva eden bu “*biyografi lügatleri*”¹¹ eleştirel bakış açısından uzak, analitik düşüncenin çok ötesinde ve umumiyetle öğretici yönü ağır basan metinlerdir.

Yazı/edebiyat hayatında ağırlıklı olarak biyografiyle meşgul olan İbnülemin, XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar devam eden tezkire geleneğinin Türk edebiyatındaki ‘son temsilcisi’ olarak müstakil monografilerinin yanı sıra şairlerin, sadrazamların, hattatların ve musikişinasların hayatlarını kaydeden, eserlerinden örnekler sunan tezkireler kaleme almıştır. Ancak *Resimli Gazete* ve *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*’nda çıkan “Meşâhir-i Osmaniyye” ve “Meşâhir-i Meçhûle” başlıklı yazıları onun biyografi üzerine düşündüğünü gösteren metinlerdir. 1890’lı yılların sonunda yayımlanan bu yazılar, bilhassa “Meşâhir-i Osmaniyye”, İbnülemin’in ömür boyu sürececek biyografi çalışmalarının “*gaye ve istikametini*” tayin eden bir “*beyannâme hükmündedir.*”¹² Bu yazılarda İbnülemin’in üzerinde durduğu en önemli unsur bir kült olarak “*eslâf*”tır. Zira İbnülemin’e göre, terakki arzusunda olan bir milletin mensupları, *dünün* marifet sahiplerini tanımalı ve onlara hürmet göstermelidir.¹³ İbnülemin’e göre, “*meziyetşinaslık*” terakkinin en temel kaidesidir. Geçmişte bir meslekte yetişmiş ve eser üretmiş kimselerin bugün hatırlanması ve tanınması, “*meziyetşinas*” kimselerin kaleme aldığı biyografiler sayesinde mümkündür. Onlar, biyografi türünde eserler yazarak *dünün* marifet sahiplerini sonraki nesillere tanıtarak büyük bir hizmete imza atmışlardır.¹⁴ İbnülemin’in tıpkı “*meziyetşinaslık*” gibi üzerinde durduğu bir başka kavram ise *hürmet* ve *itibar*dır. Ona göre biyografiler, “*erbâb-ı marifet*”e gösterilen hürmetin sadece “*hâl-i hayat*”larında değil, vefat ettikten sonra da devam ettiğini gösteren vesikalardır. Bir ilim ve edebiyat adamının öldükten sonra hatırasına ve eserlerine gösterilen hürmetin gayet tabii onun için “*faide-i maddiyesi*” yoktur. Ancak onun hayatından ibret/ders alacak, onun eserlerini okuyup fikir sahibi olacak “*ebna-yı beşer*” için menfaat oldukça fazladır. Çünkü o marifet sahipleri hayatlarıyla, fikirleriyle ve eserleriyle, kendilerinden sonra yetişecek olanlara “*numune-i ibret arz*” etmişlerdir.¹⁵

İbnülemin’e göre ‘eslâfa hürmet’ ve ‘ahlâfa hizmet’ olan biyografi, yazı türlerinin içinde kaleme alınması en zor olan metinlerdir. Zira bir şahsiyetin

¹¹ Abdülhamit Kırmızı, *age.*, s. 204.

¹² Ömer Faruk Akün, *agm.*, s. 256.

¹³ İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], “Meşâhir-i Osmaniyye”, *Resimli Gazete*, No. 89, 10 Recep 1316/12 Teşrinisani 1314, s. 1162.

¹⁴ İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], “Meşâhir-i Meçhûle”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XVII/19 (96), s. 39.

¹⁵ İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], “Meşâhir-i Osmaniyye”, *Resimli Gazete*, No. 89, 10 Recep 1316/12 Teşrinisani 1314, s. 1162.

hayatının her ânına ve alanına hâkim olmak, onun kişilik özelliklerini canlı bir üslupla ortaya koymak ve belgeler ışığında elde edilen bilgileri kronolojik olarak kaydetmek bir hayli güçtür. İbnülemin'e göre biyografi yazmanın önündeki zorluklardan biri "*erbâb-ı meziyetin kendi kıymetlerini takdir etmemeleridir.*"¹⁶ Biyografi yazmayı "*müşkil bir mesele*" hâline getiren bir başka engel yahut zorluk ise biyografinin mutlaka şahsiyetin vefatının ardından yazılması gerektiği fikridir. İbnülemin'e göre biyografinin, şahsiyetin vefatının ardından yazılması bir "*mezara girip oradan hayat-ı güzışteyi tetebbu ve tetkik etmek kabilinden*" bir iştir.¹⁷

Biyografi yazmanın önündeki bir diğer zorluk ise 'kayıtsızlık'tır. İbnülemin'in kullandığı bu ifade, meziyet sahibi kimselerin hayatlarına ve eserlerine dair bilgi ve belgelerin kayıt altına alınması hususundaki 'ihmal' ile yine o kimselerin hayatı ve eserleri karşısında sergilenen 'ilgisiz' tavra işaret etmektedir. İbnülemin'e göre, üç yüz yıl evvel yaşamış bir şaire dair bilgi bulunabilirken altmış yıl evvel yaşamış bir şaire dair bilgi bulunamamasının sebebi hiç şüphe yok ki kayıtsızlıktır.¹⁸ Bu kayıtsızlık sebebiyle şairlerin vefatıyla birlikte kaybolan vücutları gibi, onların "*ömr-i sanisi mesabesinde olan*" eserleri de kaybolmuştur.¹⁹ Bugün kütüphanelerde bulunan sınırlı sayıdaki eserlerin dışında kalanlar, yangınlar, ilim, sanat ve edebiyat ile münasebeti olmayanlar ve kadir bilmeyen kimseler yüzünden "*zalam-ı meçhuliyette*" kalmıştır.²⁰

İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinin muhtelif bölümlerinde de biyografi yazmanın mihnet ve meşakkatinden bahseder ve sözü yine üzerinde ısrarla durduğu 'kayıtsızlık' meselesine getirir. İbnülemin eserini kaleme alırken, "*Herkes kendini elbette başkasından iyi bilir.*"²¹ düşüncesinden hareketle, hâlen hayatta bulunan şairlerin bizzat kendilerinden, hayatını kaybedenlerin ise yakınlarından mektup yoluyla tercümeihâl talebinde bulunmuştur. Ne var ki bu şairlerden ve vârislerden bir kısmı İbnülemin'in talebine ya bir hayli geç cevap vermiş ya da hiç cevap vermemiştir. Reşit Efendi'nin biyografisinde şairin Ankara'da ikamet eden oğlundan aylar geçmesine rağmen cevap alamadığını sitemkâr bir üslupla dile getiren İbnülemin, sözünü ettiği ilgisizliğe dair kanaatlerini okuyucularıyla paylaşır:

¹⁶ İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], "Meşâhir-i Osmaniyye", *Resimli Gazete*, No. 90, 17 Recep 1316/19 Teşrinisani 1314, s. 1175.

¹⁷ İbnülemin, *agm.*, s. 1175.

¹⁸ İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], "Meşâhir-i Meçhûle", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XVII/19 (96), s. 39.

¹⁹ İbnülemin, *agm.*, s. 37.

²⁰ İbnülemin, *agm.*, s. 38.

²¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri Cilt I*, (haz. Müjgân Cunbur), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 21.

“Gel, kelin perçemini tut bakalım! Benden ziyade alakadar olması lazım gelen oğul cevap vermezse, aşınalar malumat vermezlerse, bir yerde bir kayıd bulunmazsa ben, ne yazabilirim?”²²

Biyografi yazmanın zorluklarını dile getiren İbnülemin, kendisinden önce kaleme alınan biyografi eserlerini ve onların yazarlarını minnetle anar, ancak düşüncelerini açıkça söyleme kararlılığına sahip bir kimse olarak eleştirilerini de ifade etmekten geri durmaz. İbnülemin’in kendisinden evvel kaleme alınan tezkirelere yönelik tenkitlerinin başında üslup problemi gelmektedir. Zira ona göre, tezkire yazarları “*müseccî ve mukaffa sözlerle*” eserlerini inşa etmişler; hayatını kaleme aldıkları kişinin “*şahs-ı manevisine*”, mesleğindeki hizmetlerinin mahiyetine, eserlerinin kıymet ve ehemmiyetine önem vermeyip resmî tercümeihâllerini ve eserlerinin yalnızca isimlerini sıralamışlardır.²³ İbnülemin’e göre biyografiden beklenen bu değildir. Biyografiden beklenenlerin ne olduğunu ve bir biyografi yazarının ne yapması gerektiğini ifade ederken İbnülemin, her ne kadar okuyucuyla bibliyografik malumat paylaşmasa da Avrupa’daki eserleri işaret eder. İbnülemin’e göre Avrupa sahasında kaleme alınan biyografi eserlerinin mümeyyiz vasfı, biyografik öznenin “*mensup olduğu ailenin ahval-i mühimmesinden*” başlamak suretiyle hayatının bütün ayrıntılarıyla dikkatlere sunulmasıdır. Bu durum kuşkusuz okurda biyografik özneyle birlikte “*yaşıyormuşçasına*” bir his uyandırır. İbnülemin’e göre Avrupa sahasında yazılan biyografi eserlerini okuyan bir kimse adeta “*mekteb-i tıbbiyede teşrih dersi okuyormuş*” gibi bir hisse kapılır.²⁴

Anlaşıyor ki İbnülemin, klasik tezkire üslubuyla kaleme alınan biyografilerde, biyografik öznenin tüm yönleriyle ele alınıp kavranmadığını, birtakım yönlerinin ihmal edildiğini düşünüyor. Ona göre biyografik öznenin ihmal edilen yönü hiç şüphe yok ki manevi cephesidir. Nitekim İbnülemin’in kaleminden çıkan biyografilerde ve monografilerde ele alınan şahsiyet, resmî hâl tercümesinin yanı sıra fiziki görünümü, kişilik özellikleri, mizacı, alışkanlıkları, kusurları ve zaaflarıyla bir bütün olarak okuyucu karşısına çıkar. Böylece biyografiler kuru ve yavan bilgiler yığını olmaktan öte canlı bir yapıya bürünür.

4. EDEBÎ ESERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİYLE İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL

Bir kişinin edebiyat tarihlerinde kendisine yer bulmasını sağlayan yönü kuşkusuz edebî eser üretmesidir. Bu yüzdendir ki tezkire yazarları biyografilerini

²² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri Cilt IV*, (haz. İbrahim Baştuğ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 1901.

²³ İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], “Meşâhir-i Osmaniyye”, *Resimli Gazete*, No. 89, 10 Recep 1316/12 Teşrinisani 1314, s. 1163.

²⁴ İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], “Meşâhir-i Osmaniyye”, *Resimli Gazete*, No. 90, 17 Recep 1316/19 Teşrinisani 1314, s. 1175.

kaydettikleri şahsiyetlerin eserlerinden örnekleri de metne eklemeyi ihmal etmemişlerdir. Zira bir edebî şahsiyet, ortaya koyduğu edebî eserlerle vardır. Belirtmek gerekir ki tezkirelerde örnek olarak verilen edebî eserler, bilimsel bir bakış açısıyla ve eleştirel bir gözle tahlil edilmemiş; edebî eseri değerlendirme işi, genellikle birer takdir göstergesi olan klişe ifadelerle geçiştirilmiştir. *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde de İbnülemin, klasik tezkire üslubunu ve bakış açısını yansıtan bir değerlendirme tarzı benimsemiş, biyografi metinlerinde yer alan şahsiyet ve eser değerlendirmelerini de yine bu anlayışa göre yapmıştır. Ancak biyografi ve monografi türündeki eserlerini kaleme almasından yıllar önce İbnülemin, *Resimli Gazete*'de çıkan "Eser-Müessir" ve "Âsâr-ı Muhallede" başlıklı yazılarında *edebiyat, eser ve müessir* kavramları etrafında düşüncelerini dile getirmiştir.

İbnülemin'e göre biyografide mutlaka örnek eser verilmelidir. Zira edebî eser, biyografisi kaleme alınan edebî şahsiyetin sanattaki kudretinin somut bir göstergesidir. Bir edebî kişiliğe dair sadece biyografik bilgiler verildikten sonra onun "*şair-i mahir*" olarak tavsif edilmesi yeterli olmadığı gibi, doğru bir değerlendirme de değildir. Çünkü "*asıl nazar-ı dikkate alınacak şey müessir değil, eserdir.*"²⁵ Buna mukabil özelde İbnülemin'in, genelde ise tezkire yazarlarının edebî kişilik ve eser değerlendirmelerinde belirginleşen bir tezadın varlığını belirtmek gerekir. Zira tezkirelerde edebî kişilik ve eser değerlendirmeleri sarmal bir görünüm arz eder. Her ne kadar mühim olanın eser olduğu teoride dile getirilse de pratikte durum farklıdır. Çünkü tezkirelerde edebî esere dair yapılan değerlendirmeler, aslında onun "*en aşikâr sebebi*"²⁶ olan edebî kişiliğe yönelik değerlendirmelerdir. Tezkire yazarlarına göre, "*Yaratıcı olmasa eser de yoktur. Bir faaliyetin yüksekliği, yüceliği, değeri, sahibinin gücüne, kabiliyetine bağlıdır.*"²⁷

İbnülemin'in edebî esere ilişkin görüşlerini dile getirdiği "Eser-Müessir" başlıklı yazısını iki kısım hâlinde ele almak mümkündür. Bu yazının ilk kısmında İbnülemin, önemli olanın eser olduğunu ifade ettikten sonra "*istidad-ı ciddî*"nin şöhrete feda edildiğini vurgular. Ona göre şöhret sahibi kimselerin eserleri takdire mazhar olurken, henüz "*iştihar*" etmemiş kimselerin kaleminden çıkan eserler ise "*büyük bir insafsızlıkla*" karşı karşıya kalmaktadır. Çünkü "*zevk-i edeb, hassa-i temyiz galgale-i şöhret arasında*" kaybolup gitmiştir.²⁸ Aynı yazının ikinci kısmında ise İbnülemin, "*her şeyin bir mevsim-i mahsusu*" olduğu gibi eser neşretmenin de bir zamanı olduğuna işaret eder. Ona göre, eser neşrine başlamazdan evvel tahsil hayatı

²⁵ İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], "Eser-Müessir", *Resimli Gazete*, No. 62, 26 Ramazan 1315/Şubat 1313, s. 735.

²⁶ Rene Wellek, Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, (çev. Ö. Faruk Huyugüzel), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 85.

²⁷ Harun Tolasa, *age.*, s. 308.

²⁸ İbnülemin, *agm.*, s. 735.

başarıyla tamamlanmalı, ilmî araştırmalar yapılmalıdır. “*Hulûl mevsiminden evvel*” eser neşreden kimseler, sermayesi olmadığı hâlde ticaret yapmaya kalkışan tüccar çıkarlarıdır.²⁹

“Âsâr-ı Muhallede” başlıklı yazısında ise İbnülemin, edebiyatın ve buna bağlı olarak edebî eserin sosyal fayda sağlama amacı üzerinde durur ve ‘ahlaki’ olanın aynı zamanda ‘güzel’ olduğunu dile getirir. Ona göre bir sözün güzelliği ahlaki oluşuyla doğrudan ilişkilidir. Bir sözün edebî olarak nitelendirilebilmesi için onun “*edebe muvafık*” ve “*terbiye-yi fikriyeye hadim*” olmasının yanı sıra “*ruh ve vicdan üzerinde tesirati*” olması gerekir.³⁰ Anlaşıyor ki İbnülemin, tıpkı Tanzimat döneminin öncü isimleri gibi sanatı, sosyal fayda aracı olarak görüyor. Ayrıca sanatın ve edebiyatın ahlaka uygun olması gerektiğini düşünüyor. Ona göre, “*hakikate*” ve insanlığın “*şeref ve meziyetine*” aykırı olan sözlerde “*fayda ve beka aramak*” beyhude bir uğraştır.³¹ İbnülemin’e göre insanlığın vücuda getirdiği eserlerin arasında en değerli ve kalıcı armağan sözdür. Sözün ise “*hakikate müstenit*” olması gerekir.³² Edebî şahsiyet, anlatımı güçlendirmek maksadıyla duygu ve düşüncelerini mecazlar aracılığıyla dile getirebilir. Ancak “*hakikatin setre-i mecaza bürünmesi*” onun ‘bayağı’ bir söz olmasını gerektirmez. Zira “*mecaz başka, redaet başkadır.*”³³

Edebî eserin “*zâde-i tabiat*”³⁴ olduğunu dile getiren İbnülemin, ‘eser ile müessir’ arasındaki münasebeti, ‘baba ve evlat’ metaforuyla yorumlamaktadır. Edebî şahsiyetin tabiatının/yaradılışının bir neticesi olan eser, hiç şüphe yok ki müessirinin bir parçasıdır ve ondan izler taşır. Eserlerinin kalıcı olmasını isteyen edebî şahsiyet, evladının “*libas-ı ismetten*” sıyrılmamasını istemeyen bir baba gibi “*edep-şinas*” olmalıdır.³⁵

²⁹ İbnülemin, *agm.*, s. 736.

³⁰ İbnülemin, *agm.*, s. 823.

³¹ İbnülemin, *agm.*, s. 822.

³² İbnülemin Mahmut Kemal [İnal], “Âsâr-ı Muhallede”, *Resimli Gazete*, No. 69, 16 Zilkade 1315/26 Mart 1314, s. 822.

³³ İbnülemin, *agm.*, s. 822.

³⁴ Tezkire yazarlarının edebî kişiliğe ve esere dair değerlendirmeler yaparken oldukça cömert bir biçimde kullandığı “*fitrat, tâb, zâde-i tâb, zâde-i tabiat*” ifadelerini İbnülemin’in kaleme aldığı biyografilerde de görmek mümkündür. Bu ifadeleri İbnülemin, daha çok edebî kişiliğe yönelik değerlendirmelerinde, onların sanat kudretlerini ele aldığı kısımlarda kullanmıştır. Bu ifadeler İbnülemin’in biyografilerinde bilinen anlamlarının yanı sıra daha özel bir anlam kazanarak bir şahsiyetin sanata olan yatkınlığını işaret etmektedir.

³⁵ İbnülemin, *agm.*, s. 822-823.; İbnülemin, ‘edep-şinas’ kelimesini iki anlamda kullanmaktadır. Bunlardan ilki *iyi ahlak* ve *terbiye* anlamında, diğer ise ‘edep’ kelimesinden müştak *edebiyat* anlamındadır. Yukarıda ifade edildiği gibi, İbnülemin’e göre eserlerinin

Edebî eserin *ebedîliğine* vurgu yapan İbnülemin'e göre, bir kimsenin sevap kazanmak amacıyla yaptığı iyilikler sadece maddi olamaz. Manevi birtakım iyilikler/hayratlar vardır ki onlar kuşkusuz İbnülemin'in "*âsâr-ı muhallede*" olarak tavsif ettiği eserlerdir. Ona göre bu eserler, edebî şahsiyetin "*ömr-i sanisi*"dir. Ancak ahlaktan, hakikatten ve "*hulus-ı niyetten müberra*" olan "*âsâr-ı kalemiyye*" kalıcı olamaz; sahibinin toprak altında eriyen vücudu gibi kısa bir zaman içinde kaybolur.³⁶

İbnülemin'in 'eser' ve 'müessir' kavramlarına dair düşüncelerini teorik bir biçimde ele aldığı bu yazılarından başka onun 'eser' ve 'müessir' hassasiyetini müşahhas bir biçimde ortaya koyan çalışmaları da vardır. Bu çalışmalar kuşkusuz geniş mukaddimelerle neşre hazırladığı divanlardır. *Şeyhülislam Yahya*³⁷, *Hersekli Arif Hikmet*³⁸ ve *Leskofçalı Gâlib*³⁹ divanları onun biyografi sahasındaki kudretini göstermesinin yanı sıra edebî metni önceleyen araştırmacı yönünü, kaynak kullanımındaki titizliğini ve objektif bakış açısını da gözler önüne serer. Zira bu çalışmalarında İbnülemin, biyografiyi kronolojik olarak sıralanmış bilgiler yığını olmaktan çıkarır; biyografik özneyi tüm yönleriyle son derece ayrıntılı bir biçimde ele alır. Bunu yaparken de dönemin öne çıkan özelliklerini anar, mühim hadiselerle atıf yapar, birtakım anekdotlarla ve nüktelerle biyografiyi zenginleştirir.⁴⁰

Tüm bu anlatımlardan sonra, biyografi ve eser kavramlarına ilişkin görüşlerinden hareketle İbnülemin'i, klasik tezkire geleneği ile modern edebiyat tarihçiliği arasında bir yerde konumlandırmak mümkündür. Zira eserlerinin biçim, içerik, dil ve üslup özelliklerini dikkate alarak onu, tezkire geleneğinin 'son temsilcisi' olarak kabul etmek mümkün olsa da biyografi ve eser kavramlarına dair düşünceleri İbnülemin'i modern biyografi yazarlığına ve edebiyat tarihçiliğine yaklaştırmaktadır. Gerçekten de o, biyografik özneyi tüm yönleriyle kavrayarak ve edebî eserin daima merkezde yer alması gerektiğini ifade ederek esasında modern bir biyografi yazarı ve edebiyat tarihçisi gibi davranmaktadır. Buna mukabil ifade etmek gerekir ki İbnülemin'in, 1890'lı yılların sonunda ve 1900'lü yıllarında başında

---

"*muhalled*" olmasını arzu eden kimseler –kelimenin her iki anlamıyla- 'edep-şinas' olmalıdır.

³⁶ İbnülemin, *agm.*, s. 823.

³⁷ İbnülemin, *Divân-ı Yahya (Şeyhülislam)*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

³⁸ İbnülemin, *Hersekli Arif Hikmet Divan*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

³⁹ İbnülemin, *Leskofçalı Gâlib Divan*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1335.

⁴⁰ İbnülemin'in neşre hazırladığı divanlar hakkında daha geniş bilgi için bk. Yasin Şen, *İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın Divan Neşirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.; Yasin Şen, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Divan Neşirlerinde Edebî Tenkit", *Turkish Studies*, C. 10/12, Yaz 2015, ss. 1025-1050.; Murat A. Karavelioğlu, "İbnülemin'in Divan Neşirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul 2010, ss. 27-58.

dile getirdiği bu düşünce ve değerlendirme tarzı daha sonra kaleme aldığı eserlerinde sistematik bir görünüm kazanmamıştır.

5. SONUÇ

Mazi, hâl ve gelecek kavramları arasında şahsiyeti, fikirleri ve eserleriyle zamansal bir bağ kuran İbnülemin, mensup olduğu sosyal muhitin vasıflarını ve geleneğin birikimi olan kültürü bütün bileşenleriyle sahiplenmiş ve korumak için gayret göstermiştir. Geleneğin ‘minnettar’ vârisi olarak İbnülemin’in, uzun süren yazı hayatında edebî ilgisi ve dikkati, anımsama eğilimi ve anlatma arzusunun bir neticesi olarak biyografi ve tezkire türü üzerinde yoğunlaşmıştır.

İbnülemin, ‘eslafa hürmet’ ve ‘ahlafa hizmet’ olarak nitelendirdiği tezkire türündeki eserlerinde biyografik öznenin sadece resmî tercümeihâlini kaydetmekle kalmamış; onu kişilik özellikleri, mizacı, alışkanlıkları ve zaaflarıyla bir birey olarak kavramış ve tanıtmıştır. Kendisinden önce kaleme alınmış tezkirelerde biyografik öznenin manevi cephesinin ihmal edildiğini düşünen İbnülemin, Avrupa sahasında kaleme alınan biyografik eserlerini işaret etmektedir. Ona göre bu biyografilerde biyografik özne tüm yönleriyle ve canlılığıyla kendisini hissettirmektedir. Bir edebî terim olarak biyografi ile bir tıp terimi olan ‘anatomi’ arasında ilgi kuran İbnülemin’e göre, biyografik öznenin şahsiyetinin teşekkülünde belirleyici bir rol oynayan sosyal arka plandan başlamak suretiyle onun kişilik özellikleri, mizacı, alışkanlıkları, öğrenim ve mesleki durumu, eserlerinin kıymet ve mahiyeti bir bütün hâlinde ele alınmalıdır. Ne var ki biyografi yazmak oldukça meşakkatli uğraştır. Bu güçlüklerin başında biyografik öznenin ‘tevazu’ sahibi bir kimse olarak kendi kıymetini takdir etmemesidir. Bununla birlikte meziyet sahiplerine karşı kayıtsızlık/ilgisizlik de biyografin işini zorlaştıran unsurlardır.

Biyografi üzerine düşünen İbnülemin, asıl önemli olanın ‘müessir’ değil ‘eser’ olduğunu dile getirir. Ona göre asıl dikkate alınması gerek şey -yaratıcısının şöhretine bakmaksızın- eserin bizzat kendisidir. Biyografi ve eser arasındaki ilişkiyi İbnülemin, ‘baba ve evlat’ teşbihiyle dikkatlere sunar; eserin ‘zâde-i tabiat’ olduğuna vurgu yapar. Ayrıca İbnülemin, tıpkı Tanzimat döneminin öncü isimleri gibi, edebiyatın ‘edep’ten geldiğini ifade eder; ahlaki olanın aynı zamanda güzel olduğunu belirtir. Ona göre mecaz kisvesine bürünmüş sözler, hakikate ve edebe aykırı ise edebî olarak nitelendirilemez. Bu eserler tıpkı müelliflerinin bedenleri gibi kısa bir zaman içinde kaybolup giderler.

KAYNAKÇA

- Akün, Ömer Faruk, “İbnülemin Mahmut Kemal İnal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, İstanbul 2000, s. 249-262.
- Biçer, İsmail Alperen, *Tezkire Geleneğinin Son Temsilcisi: İbnülemin Mahmut Kemal İnal*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2021.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.
- Enginün, İnci, “Edebiyat Tarihi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, Cilt 2, İstanbul 1977, s. 443-444.
- Gürlek, Dursun, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Efendisi*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2017.
- Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal Kemâl’ül-Kemâl*, (haz. Fatih M. Şeker, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, “Âsâr-ı Muhallede”, *Resimli Gazete*, No. 69, 16 Zilkade 1315/26 Mart 1314, s. 822-823.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Divân-ı Yahya (Şeyhülislam)*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Hersekli Arif Hikmet Divan*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Leskofçalı Gâlib Divan*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1335.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, “Eser-Müessir”, *Resimli Gazete*, No. 62, 26 Ramazan 1315/Şubat 1313, s. 735-736.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, “Meşâhir-i Meçhûle”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XVII/19 (96), 1928, s. 37-56.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, “Meşâhir-i Osmaniyye”, *Resimli Gazete*, No. 89, 10 Recep 1316/12 Teşrinisani 1314, s. 1162-1163.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, “Meşâhir-i Osmaniyye”, *Resimli Gazete*, No. 90, 17 Recep 1316/19 Teşrinisani 1314, s. 1175-1176.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri Cilt I*, (haz. Müjgân Cunbur), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri Cilt IV*, (haz. İbrahim Baştuğ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- İpekten, Haluk vd., *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2002.
- İsen-Durmuş, Tuba Işinsu, “Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Zeyl Geleneği”, *Turkish Studies*, Cilt 7/1, s. 1319-1329.
- Karavelioğlu, Murat, “İbnülemin’in Divan Neşirleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul 2010, ss. 27-58.

- Kılıç, Filiz, Macit, Muhsin, “Divan Edebiyatında Poetika Denemeleri: Tezkire Önsözleri”, *Yedi iklim*, Sayı 3, 1992, s. 28-33.
- Kırmızı, Abdülhamit, “Biyografi”, *Tarih İçin Metodoloji*, (Ed. Ahmet Şimşek), Pegem Akademi, Ankara 2018.
- Okay, Orhan, “Edebiyat Tarihi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 403-405.
- Öztürk, Muhittin, *İbnülemin Mahmud Kemâl’in Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.
- Robinson, Jamees Stewart, “Osmanlı Şair Biyografileri”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (haz. Mehmet Kalpaklı), YKY, İstanbul 1999, s. 134-146.
- Şeker, Fatih Mehmet, “İbnülemin İçin Entelektüel Bir Portre Denemesi Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sahih Bir Köprü”, *Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmut Kemal*, Dergâh Yayınları 2012, s. 15-66.
- Şeker, Fatih Mehmet, *Modernleşme Devrinde İlimiye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Şeker, Şemsettin, *İbnülemin Mahmut Kemal İnal’ın Tarihi Romanı: Sabih*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- Şen, Yasin, *İbnülemin Mahmud Kemâl İnal’ın Divan Neşirleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.
- Şen, Yasin, “İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın Divan Neşirlerinde Edebî Tenkit”, *Turkish Studies*, C. 10/12, Yaz 2015, ss. 1025-1050.
- Tolasa, Harun, *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- Toros, Taha, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Wellek, Rene-Warren, Austin, *Edebiyat Teorisi*, (çev. Ö. Faruk Huyugüzel), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

**SÖKE (AYDIN) BİRİKİNTİ KONİSİNİN GÜNEYİNDE YAPILAN
SONDAJLARIN SEDİMANTOLOJİK VE PALEONTOLOJİK ANALİZ
SONUÇLARI**

*RESULTS OF SEDIMENTOLOGICAL AND PALEONTOLOGICAL ANALYSIS OF
CORE DRILLINGS IN SOUTH OF SOKE (AYDIN) ALLUVIAL FAN*

Rifat İLHAN*, Ertuğ ÖNER**

*Geliş Tarihi: 02.05.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Söke birikinti konisi, Batı Anadolu'daki önemli delta alanlarından biri olan Büyük Menderes Deltası'nın kuzeyinde yer almaktadır. Üzerinde bulunan yerleşim olan Söke ilçe merkezi ile adlandırılan koni, güneyden Büyük Menderes Deltası ile bitişik konumdadır. Koni güneyden sınırlayan Büyük Menderes Deltası Holosen'de meydana gelen doğal çevre değişimlerinin yaşandığı alanlardan biridir. Dolayısıyla koninin gelişimini; deniz seviyesi, kıyı çizgisi değişimleri ile Büyük Menderes Deltası'nın gelişimi etkilemiştir. Bu etkileri değerlendirebilmek için koni üzerinde ve çevresinde 5 adet delgi sondaj yapılmıştır. Sondajların derinlikleri 16 ve 23 metre arasındadır. Sondajların farklı seviyelerinden alınan sediman örneklerinin sedimantolojik ve paleontolojik analizleri yapılmıştır. Farklı seviyelere ait sedimanların tane boyu analizi ile fosil incelemeleri yapılmıştır. Sedimanların tane boyu özellikleri elek ve hidrometre analizleri kullanılarak belirlenmiştir. Örneklerin ayrıntılı bir şekilde mikroskop altında incelenmesiyle de fosiller bulunmuştur. Bulunan fosiller denizel ortamı, tatlı su ortamını ve acı su ortamını yansıtan Ostrakod, Foraminifer ve Mollusklardan oluşmaktadır. Arazi gözlemleri, sondajlardan sağlanan sedimantolojik ve paleontolojik veriler ile koninin Holosen'deki gelişimi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Söke birikinti konisi, Paleocoğrafya, Sedimantoloji, Paleontoloji

ABSTRACT: Söke alluvial fan is located in the north of the Büyük Menderes Delta, one of the important delta areas in Western Anatolia. The alluvial fan, which is named with the Söke district center on which the settlement is located, is adjacent to the Büyük Menderes Delta from the south. The Büyük Menderes Delta, which limits the alluvial fan from the south, is one of the areas where natural environmental changes occur in Holocene. Therefore, the development of the alluvial fan was affected that sea level changes, coastal line changes and the development of the Büyük Menderes Delta. One of the most appropriate methods to determine these relationships is drilling work. In order to evaluate these effects, 5 drillings were made on and around the alluvial fan. Samples were taken for sedimentological and paleontological analyzes from different levels of drillings. The grain size analysis and fossil investigations were carried out different levels of sediments. Grain size; determined using

* Araş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, rifatcografya@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8392-9349.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, ertugoner03@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9712-5277.

hydrometer and sieve analysis. Fossil investigation was carried out by examining the samples taken under a microscope in detail. As a result of these investigations, macro and micro fossils belonging to Foraminifer, Ostracod and Mollusks (Bivalvia and Gastropod) reflecting fresh water, brackish water and marine environment were found. The development of the alluvial fan in Holocene was evaluated based on the results on field observations, the sedimentological and paleontological analyses of the sediments that were obtained from drillings.

Keywords: Söke Alluvial Fan, Paleogeography, Sedimentology, Paleontology.

EXTENDED ABSTRACT

Söke alluvial fan is located in the north of the Büyük Menderes Delta, one of the important delta areas in Western Anatolia. The alluvial fan, which is named with the Söke district center on which the settlement is located, is adjacent to the Büyük Menderes Delta from the south. The Söke alluvial fan was formed by depositing material that the streams carried where it opened to the Büyük Menderes Graben (Figure 1).

The formation of the Söke alluvial fan is closely related to the Söke creeks basin as the primary source of alluvial - colluvial material which formed the alluvial fan. Söke alluvial fan and its close surroundings are located within the Mediterranean macroclimate region. The Mediterranean climate is basically defined such as with warm and wet winters; hot and dry summers. But most important characteristic of Mediterranean climate is rainfall variability. This rainfall variability affects stream flow and sediment transportation.

The Büyük Menderes Delta, which limits the alluvial fan from the south, is one of the areas where natural environmental changes occur in Holocene. Therefore, the development of the alluvial fan was affected that sea level changes, coastline changes and the development of the Büyük Menderes Delta. One of the most appropriate methods to determine these relationships is drilling work. In order to evaluate these effects, 5 drillings were made on and around the alluvial fan. The drilling points were selected to form SW - NE and N - S directional cross section lines. The drillings are named Söke drillings and numbered according to the order in which they are made. The drillings that provide the basic data for this study and are evaluated are drillings Söke - 01, Söke - 02, Söke - 03, Söke - 21 and Söke - 22 (Figure 1; Table 1).

These drillings were made using different equipment belonging to the Geography Department of Ege University. The depths of the drillings from the surface ranges 1500-2300 cm. During the drilling studies, each core was photographed and sedimentological first evaluations were made in the field. Samples from various levels of the drillings were taken for laboratory analysis. Both sedimentological and paleontological investigations of 131 samples from different levels were carried out in detail.

Sedimentological analysis consists of sieve and hydrometer analysis to determine the grain size and grain size characteristics of the sediment. According to grain size analysis data, the grain size distribution (Gravel, Sand and Silt + Clay) of each drilling were determined using the Wentworth classification. Grain size and grain size distribution provided information about the transportation of sediment, processing of sediment and conditions of the environment where sediment was deposited.

The grain size distribution of the sedimentological analysis samples and the changes observed in this distribution allowed to determine the changes occurring in morphodynamic

processes. Grain size analysis results of the drillings shows that there are heavy rains in the area, which occasionally cause flooding. Especially in the grain size distribution of Söke – 22 drilling, the coarse grained sediments also reflect the residual periods of the flow power of the stream.

Fossil investigation was carried out by examining the samples taken under a microscope in detail. As a result of these investigations, macro and micro fossils belonging to Foraminifer, Ostracod and Mollusks (Bivalvia and Gastropod) reflecting fresh water, brackish water and marine environment were found (Table 2, Plate I).

Aurila sp., *Bacuniella* sp., *Candona* sp., *Candona neglecta*, *Candona parallela pannonica*, *Carinocythereis carinata*, *Cushmanidea turbida*, *Cyprideis* sp., *Cyprideis torosa*, *Cypridopsis vidua*, *Cytherois* sp., *Eucypris* sp., *Heterocypris salina*, *Ilyocypris* sp., *Leptocythere* sp., *Leptocythere bituberculata*, *Loxococoncha agilis*, *Loxococoncha bairdi*, *Loxococoncha elliptica*, *Pseudocandona* sp. and *Xestoleberis* sp. constitute the ostracods found and identified in the samples examined.

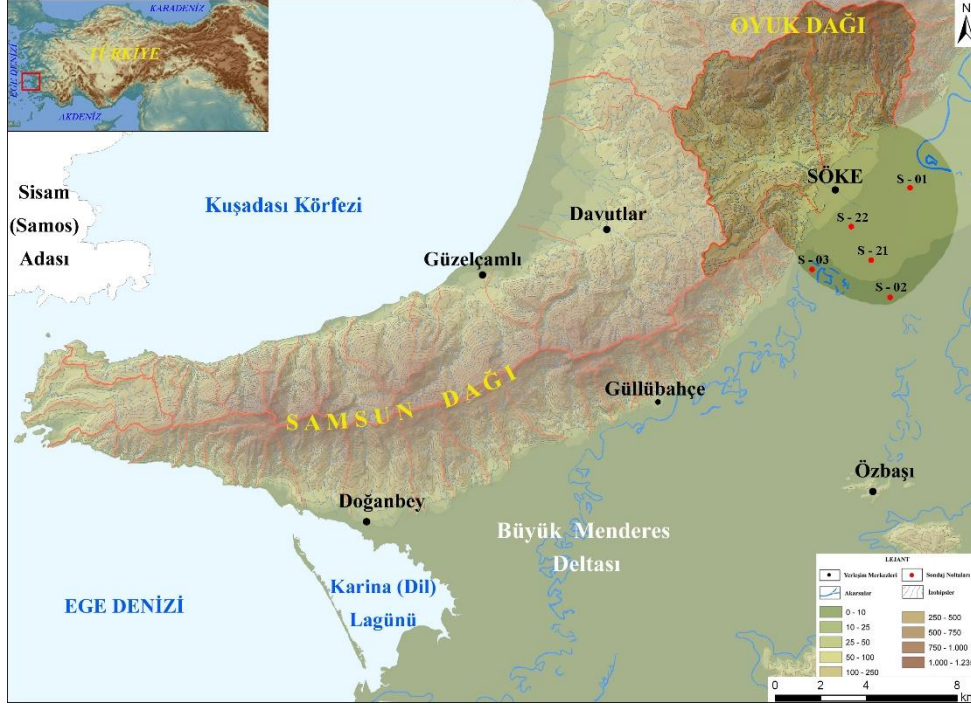
Adelosina sp., *Ammonia* sp., *Ammonia tepida*, *Criboelphidium* sp., *Elphidium* sp., *Elphidium complanatum*, *Elphidium crispum*, *Lobatula lobatula*, *Neoponides bradyi*, *Nonion* sp., *Nonion depressulum*, *Orbulina* sp., *Ouineloculina* sp., *Ouineloculina seminula* and *Rosalina bradyi* are foraminifera found at the studied levels.

Cardium sp., *Chrysallida* sp., *Gyraulus* sp., *Loripes lacteus* sp., *Parvicardium* sp., *Pisidium* sp., *Planorbis* sp., *Rissoa* sp., *Setia* sp., *Skeneopsis* sp., *Spisula subtruncata* sp., *Valvata* sp. are mollusks found at the studied levels.

The development of the Söke alluvial fan in Holocene was evaluated based on the results on field observations, the sedimentological and paleontological analyses of the sediments that were obtained from drillings. Sediments are divided into three main units with sedimentological and paleontological analysis. Fluvial - colluvial, transition and marine sediments are the main units separated (Figure 11). At the same time, these units are compatible with studies of the Holocene stratigraphy of western Anatolia. Sedimentological data, the genus and species of micro and macro fossils indicate the presence of a marine environment in all other drilling points except drilling Söke – 22 (Figure 12). Genus and species belonging to Foraminifer, Ostracod and Bivalve were evaluated as indicators indicating the presence of shallow marine conditions.

1. GİRİŞ

Söke birikinti konisi, Batı Anadolu'daki önemli delta alanlarından biri olan Büyük Menderes Deltası'nın kuzeyinde yer almaktadır. Koni, üzerindeki yerleşim olan Söke ilçe merkezi ile adlandırılmaktadır. Koni batıda Samsun Dağı, kuzey ve doğudan Oyuk Dağı (Durmuş Dağı) güneyden ise Büyük Menderes Deltası ile bitişik konumdadır (Şekil 1).

Şekil 1. Söke birikinti konisi ve yakın çevresinin konumu.

Koniyi güneyden sınırlayan Büyük Menderes Deltası, Holosen’de meydana gelen doğal çevre değişmelerinin yaşandığı alanlardan biridir. Deniz seviyesi değişimleri, kıyı çizgisi değişimleri ve Büyük Menderes Deltası’nın gelişimi bu alandaki önemli doğal çevre değişimleri olarak çalışmalarda belirtilmiştir. Söz konusu bu çalışmalarda Holosen transgresyonu ile yükselen denizin Büyük Menderes grabenine sokulması, kıyı çizgisinin graben içerisinde en fazla ilerlediği alan, kıyı çizgisinde meydana gelen değişimler, deltanın gelişim aşamaları ve alandaki bu doğal çevre değişmelerinin arkeolojik yerleşimlere (Priene, Miletos, Myus) etkileri ortaya konmuştur (Göney, 1973; Erol, 1996; Schröder ve Bay, 1996; Brückner, 1997; Brückner vd. 2001; Bay ve Schröder, 2002; Brückner vd. 2002; Müllenhoff, vd. 2004; Brückner vd. 2005; Brückner vd. 2006; Brückner vd. 2017).

Söke birikinti konisinin oluşumu ve gelişimini alandaki bu doğal çevre değişimleri doğrudan etkilemiştir. Bu etkileri belirleyebilmek ve koninin Holosen’deki gelişimini değerlendirebilmek için en uygun yöntem koniyi oluşturan sedimanları incelemeyi mümkün kılan delgi sondaj çalışmasıdır. Bu amaçla koni üzerinde ve çevresinde derinlikleri 17,65 m ile 23 m arasında değişen 5 sondaj yapılmıştır. Alınan örneklerin sedimantolojik ve paleontolojik analiz sonuçları ve

analizlerden elde edilen sonuçlar doğrultusunda Söke birikinti konisinin Holosen'deki gelişimi bu çalışmada değerlendirilmiştir.

2. KONİYİ OLUŞTURAN HAVZANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

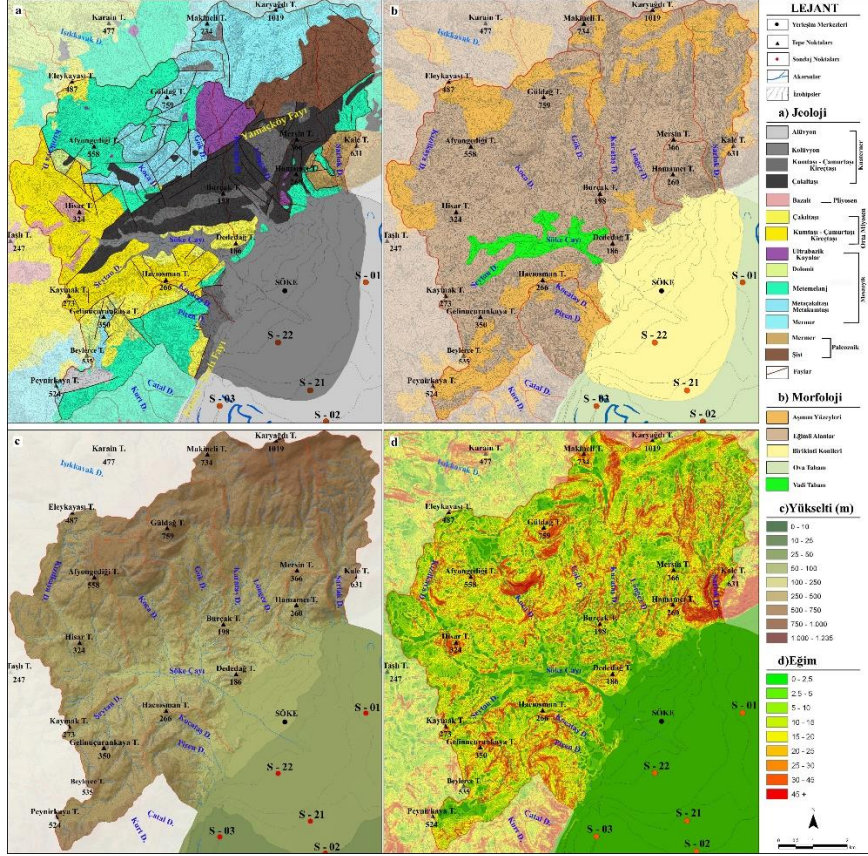
Söke birikinti konisi, akarsuların Büyük Menderes Grabeni'ne açıldığı yerde taşıdığı malzemeyi biriktirmesi ile oluşmuştur. Söke Çayı, Löngez dere ve Karataş dere koniyi oluşturan havza içerisinde yer alan akarsulardır. Şeytan dere, Kızılkaya dere, Çukurköy dere, Koca dere ve Gök dere Söke çayı ile birleşen yan kollardan bazılarıdır. Söke ilçe merkezinin doğusundaki Şarlak dere ile ilçe merkezinin batısındaki Koçataş dere ve Piren dere koniyi oluşturan havza içerisinde yer alan diğer derelerdir (Şekil 2).

Koniyi oluşturan havzanın büyük bir bölümü Neojen ve Kuvaterner yaşlı farklı özellikteki formasyonlardan oluşmaktadır. Neojen birimleri görsel ortamı temsil etmekte olup, koniyi oluşturan havzanın büyük bir bölümünü kaplamaktadır (Göktaş, 1998; Ünay ve Göktaş 1999; Gürer vd., 2001; Gürer vd., 2009; Sümer vd., 2013). Bununla birlikte koniyi oluşturan akarsuların yan kollarından bazıları Menderes Masifi'ne ait temel birimlere kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla koniyi oluşturan sedimanlar farklı özellikteki bu birimlerle uyumludur. Havza genel olarak KD – GB yönünde uzanan fayların denetimi altındadır. KD – GB doğrultulu Yamaçköy fayı ile deltanın kuzeyinde uzanan KD – GB doğrultulu Priene – Sazlı fayı bu faylardan bazılarıdır (Şekil 2a).

Tipik bir koni şekline sahip olan Söke birikinti konisini oluşturan havzada farklı morfolojik birimler ayrılmıştır. Ayrılan bu ana morfolojik birimler: eğimli alanlar, aşınım yüzeyleri, vadi tabanı, birikinti konisi ve koninin güneyinde bulunan delta ovasıdır (Şekil 2b).

Koniyi havzadan sediman taşıyan akarsular alanda hüküm süren Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Mevsimlik karakterde olan dereler sadece yağışlı dönemde akış gösterirken, kurak dönemlerde ise tamamen kurudur. Su toplama havzaları oldukça küçük olmasına rağmen eğim değerleri yüksek olan bu havzalardaki dereler şiddetli yağışlarla sel tipi akışlar meydana getirebilmektedir. Farklı dönemlerde oluşan bu sel tipi akışlar çakıllı ve bloklu sedimanların dahi taşınmasını sağlayabilmektedir (İlhan, 2017).

Koniyi oluşturan havza yaklaşık olarak 59,47 km²'lik bir alan kaplamaktadır. Koninin yaklaşık alanı ise 20,43 km²'dir. Ortalama yükseltinin 348 metre olduğu havzada en yüksek nokta ise Oyuk Dağı üzerinde yer alan 1019 metredeki Karyağdı Tepe'dir. Havza içerisinde yükselti değerleri Samsun Dağı ve Oyuk Dağı'na doğru gidildikçe artmaktadır. Neojen havzası içerisinde kuzeye ve güneye yönelen akarsular arasındaki su bölümü çizgisi ise 300 metrenin altındadır (Kaymak Tepe 273 m, Şekil 2c).

Şekil 2: Koniye oluşturan havzanın a) Jeoloji haritası; b) Morfoloji haritası; c) Hipsometri haritası, d) Eğim haritası.

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Söke birikinti konisinin güneyinde Büyük Menderes Delta'sı yer almaktadır. Yükselti değerleri koninin delta ile kesiştiği yerde yaklaşık 10 metredir. Buna karşılık koninin kök kısımlarında 50 metreyi geçmektedir (Şekil 2c). Havzanın büyük bir bölümünde eğim değerleri 10 derecenin altındadır. Havza içerisinden doğuda Oyuk Dağı'na, batıda Samsun Dağı'na doğru gidildikçe eğim değerleri 30 derecenin üzerine çıkmaktadır (Şekil 2d).

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Koniye oluşturan havzanın fiziki coğrafya özelliklerinin yanı sıra bu çalışmadaki temel veriler yapılan delgi sondajlar ve bu sondajlardan alınan sedimanların sedimantolojik ve paleontolojik analiz sonuçlarından sağlanmıştır. GB – KD ve K – G doğrultulu kesit hatları oluşturacak şekilde seçilen sondaj

noktalarının tümünde günümüz deniz seviyesinin altına inilmiştir. Yapılan sondajlar Söke sondajları olarak isimlendirilmiş ve yapıma sırasına göre numaralandırılmıştır. Bu çalışmaya temel veri sağlayan ve değerlendirilen sondajlar ise Söke – 01, 02, 03, 21 ve 22 nolu sondajlardır. Sondajların derinlikleri; Söke – 01 nolu sondajda 17,65, Söke – 02 nolu sondajda 15, Söke – 03 nolu sondajda 23, Söke – 21 nolu sondajda 20 ve Söke – 22 nolu sondajda ise 19 metredir (Tablo 1).

Tablo 1: Sondaj bilgileri ve analizi yapılan örnek sayıları.

Sondaj No	Sondaj Noktasının Yüksekliği (m)	Sondajın Derinliği (cm)	Sedimentolojik Analizi Yapılan Örnek Sayısı	Paleontolojik Analizi Yapılan Örnek Sayısı
Söke - 01	12,5	1765	26	26
Söke - 02	10,0	1500	23	23
Söke - 03	10,0	2300	28	28
Söke - 21	11,0	2000	26	26
Söke - 22	17,0	1900	28	28

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Delgi sondaj çalışmaları Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü'ne ait farklı özellikteki ekipmanlar kullanılarak yapılmıştır. Farklı çaplardaki (3,6; 5 ve 6 cm) uçlar Atlas Copco firmasının Cobra MK1 benzinli kompresörü kullanılarak zemine çakılmıştır. Birer metrelik kapalı bağlantılar ise farklı derinliklere inilmek için uçlara eklenmiştir. Çakılan uçlar hidrolik bir çekici yardımı ile yukarıya çekilmiştir (Şekil 3). Yukarı çekilen her bir metre ayrı ayrı fotoğraflanmıştır (Şekil 4). Ayrıntılı bir şekilde incelenen karotlardan notlar alınmıştır. Farklı seviyelerden alınan örnekler analizlerde kullanılmak üzere hassas bir şekilde paketlenmiştir (İlhan, 2017; İlhan ve Öner, 2018).

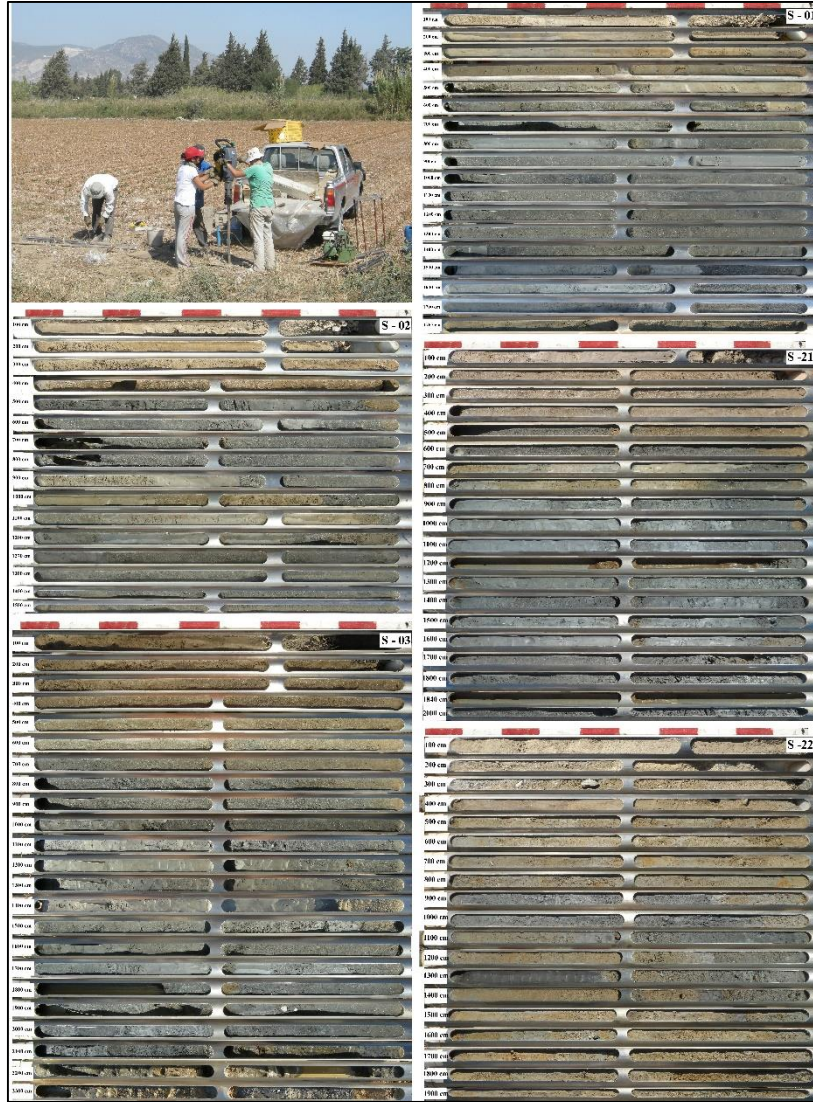

Şekil 3: Sondajlarda kullanılan temel ekipmanlar. Benzinli farklı özellikteki Atlas Copco Cobra 248 ve Mk1 modelleri, örnek alımını sağlayan farklı çaplardaki yarı kapalı uçlar, ara bağlantı boruları, hidrolik çekici ile konik çekme başlıkları.

Kaynak: Öner, E. (2016). Ege ve Akdeniz Kıyılarımızda Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları. *Ege Coğrafya Dergisi* 25, 1, 51-66.

Söke birikinti konisi üzerinde ve koninin çevresinde K – G ve GB – KD doğrultulu kesitler elde edecek şekilde 5 adet delgi sondaj yapılmıştır (Şekil 1; Şekil 2). Yapılan sondajların yüzeyden itibaren derinlikleri 15 metre ile 23 metre arasında değişmiştir. Sondaj noktalarının yüzey yükseltileri 10 ile 17 metre arasında olup hepsinde günümüz deniz seviyesinin altına inilmiş ve denizel sedimanlara

ulaşılmıştır (Tablo 1). Sadece koni üzerinde yer alan ve yüzey yükseltisi 17 metre olan Söke – 22 nolu sondajda 19 metre derine inilmesine rağmen denizel sedimanlara ulaşılammıştır. 19 metre sonunda rastlanılan çakıllar daha derine inilmesini engellemiş ve Söke – 22 nolu sondaj bu seviyede sonlandırılmıştır (Şekil 4).

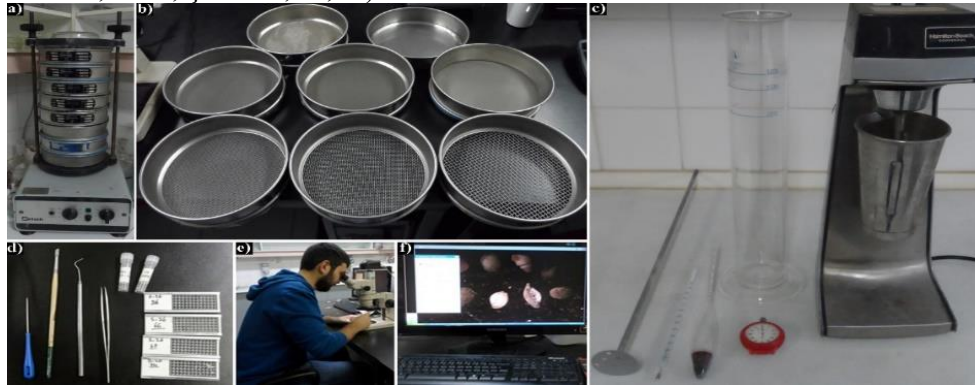

Şekil 4. Sondaj çalışmalarından bir görünüm (Sol üstte) ve yapılan sondajlara ait birleştirilmiş karot fotoğrafları

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Çalışma kapsamında yapılan sedimantolojik analizler sedimanın tane boyu ve tane boyu özelliklerini ortaya koyabilmek için yapılan elek ve hidrometre analizlerinden oluşmaktadır. Elek analizleri farklı özelliklerdeki eleklerden oluşan ASTM'nin (USA) Retsch marka elek seti ile yapılmıştır (Şekil 5a, 5b). Bouyucos hidrometresi ile de hidrometre analizleri yapılmıştır (Bouyucos, 1962; Şekil 5c). Tane boyu analizlerinden elde edilen değerler Wentworth tane boyu sınıflama sistemine sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonucunda her bir sondajın çakıl, kum ve silt+kil dağılımları ve bu dağılımdaki değişimler belirlenmiştir.

Çalışmada yapılan paleontolojik analizler tane boyu özellikleri belirlenen seviyelere uygulanmıştır. Fosil incelemeleri için alınan örnekler bir petri çerisine konularak stereo mikroskopta incelenmiştir. İnceleme sırasında bulunan makro ve mikro boyuttaki fosiller birer birer seçilerek ayrılmıştır. Ayrılan fosiller mikroskoba entegre bir kamera vasıtası ile ölçeklendirilerek fotoğraflanmıştır. Fotoğraflanan tüm fosiller tanımlanmış ve sayılmıştır. Tanımlanan ve sayılan fosiller birlikte bulunduğu türler ile birlikte temsil ettiği ortam açısından değerlendirilmiştir (İlhan, 2017; İlhan ve Öner, 2019; Şekil 5d, 5e, 5f).

Şekil 5. Sedimantolojik ve paleontolojik analizlerde kullanılan araçlar. a ve b: Restch marka elek seti; c) Hidrometre analizlerinde kullanılan temel araçlar; d) fosillerin ayrılmasında ve depolanmasında kullanılan araçlar; e) Fosillerin ayrılmasında yararlanılan mikroskop; f) Fosillerin fotoğraflanmasında kullanılan kameram yazılımının ekran görüntüsü.

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

4. SEDİMANTOLOJİK ANALİZLER

Tane boyunun belirlenmesi sedimantolojik çalışmaların en önemli aşamasıdır. Tane boyu farklı çevresel koşullara bağlı olarak değişmektedir. Anakaya, malzemenin taşınma sırasında uğradığı değişiklikler, malzemenin depolanma alanına ulaşmadan önceki fiziksel ve kimyasal koşulları, havzadaki paleoklimatik ve paleohidrografik koşullar ile depolanma alanının özellikleri tane

boyu dağılımlarını değiştirmektedir (Last, 2001). Dolayısıyla, tane boyu özellikleri ve tane boyu dağılımları sedimantasyon süreçlerinin belirlenmesinde önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır (Folk ve Ward, 1957; Last, 2001; Sutherland ve Lee, 1994; Mason ve Folk, 1958; Pedreros vd., 1996; McLaren ve Bowles, 1985).

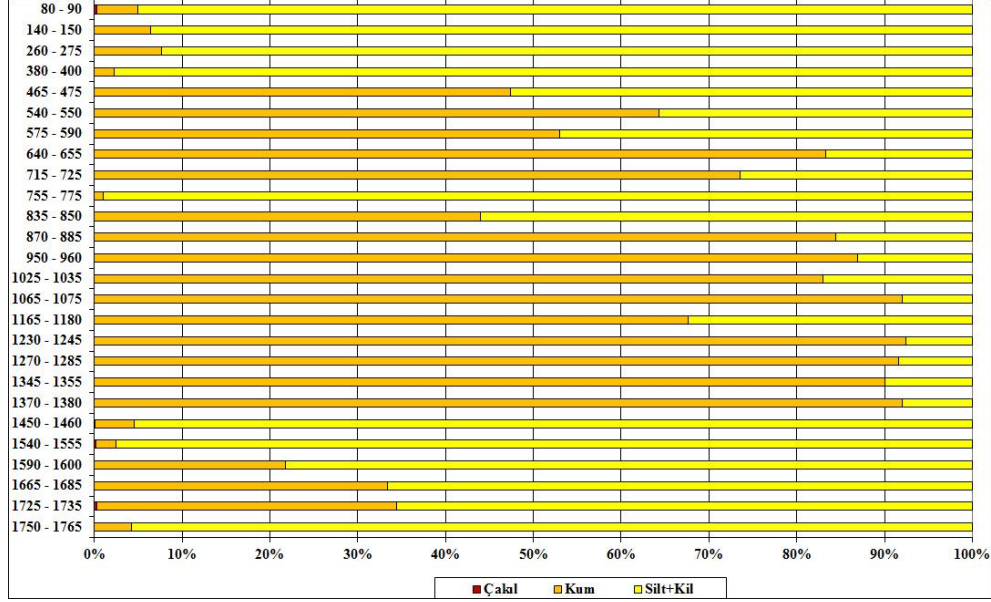
Daha önce de belirtildiği gibi, sondajların farklı seviyelerinden alınan sediman örneklerinin tane boyu özellikleri bu çalışmada elek ve hidrometre analizleri ile ortaya konmuştur (Tablo 1). Elde edilen değerler Wentworth sınıflandırması kullanılarak her bir sondajın tane boyu dağılımı (Çakıl, Kum ve Silt+kil) belirlenmiştir (Şekil 6, 7, 8, 9, 10).

Söke ilçe merkezinin güney batısında yapılan Söke – 01 nolu sondajda 17,65 m derine inilmiştir (Şekil 1, Şekil 3). Bu sondajın tane boyu özelliklerini belirlemek için alınan örnekler içerisinde 26 farklı seviyenin hidrometre ve elek analizi yapılmıştır. Elde edilen değerlere göre sondajın tane boyu dağılımı belirlenmiştir (Şekil 6).

Söke – 01 nolu sondajın ilk 4 metrelik bölümünde tane boyu özellikleri incelendiğinde silt + kil oranı yüksek olan bir dağılım gösterdiği görülmektedir. 4 ile 14 metre arasında tane boyu dağılımında kum oranı bazı seviyelerde % 90'nın üzerine çıkmaktadır. 14 metre ile 17,65 metre arasında ise silt + kil oranının fazla olduğu bir dağılım söz konusudur (Şekil 6).

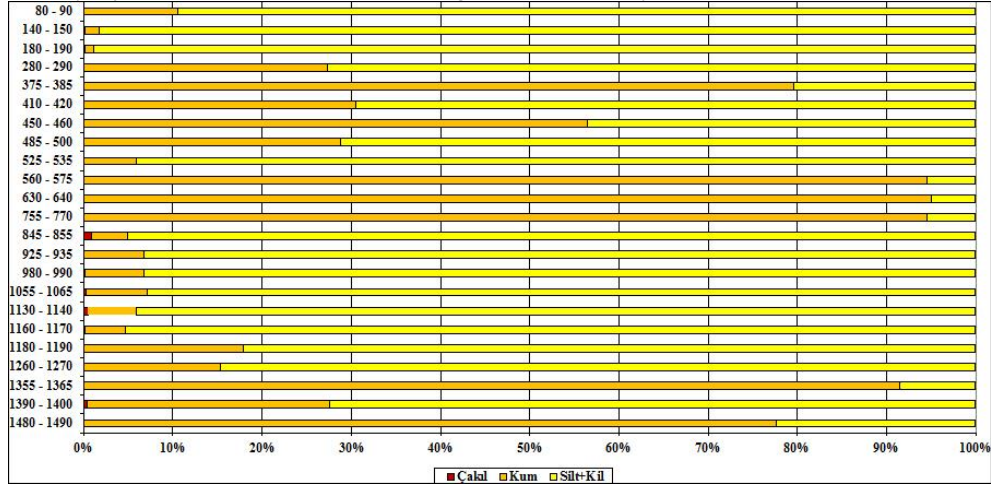
Koninin güneyinde yapılan sondajlardan olan Söke – 02 nolu sondajda 15 metre derine inilmiştir (Şekil 1, Şekil 3). Bu sondajın farklı seviyelerden alınan 23 adet örnek ile sondajın tane boyu dağılımı belirlenmiştir (Şekil 7). Sondajın taşkın birikintisi niteliğindeki ilk 8 metresinde tane boyu dağılımı açısından belirgin farklılıklar görülmektedir. İlk 2 metrede daha ince taneli sedimanlar hakimdir. Bu seviyeler arasında silt + kil oranı %90'ın üzerindedir. 2 ile 8. metre arasında kum oranında belirgin artışlar görülmekte olup analizi yapılan seviyeler kum oranı yüksektir. 8. metreden sonra sedimanın rengindeki belirgin değişim tane boyunda da görülmektedir (Şekil 7). 8 ile 13,50 metre arasında silt + kilin oranı fazladır. Bu seviyeden sondajın sonuna kadar ise kum oranlarının yükseldiği görülmektedir.

Şekil 6. 01 nolu sondaja tane boyu dağılımı.

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

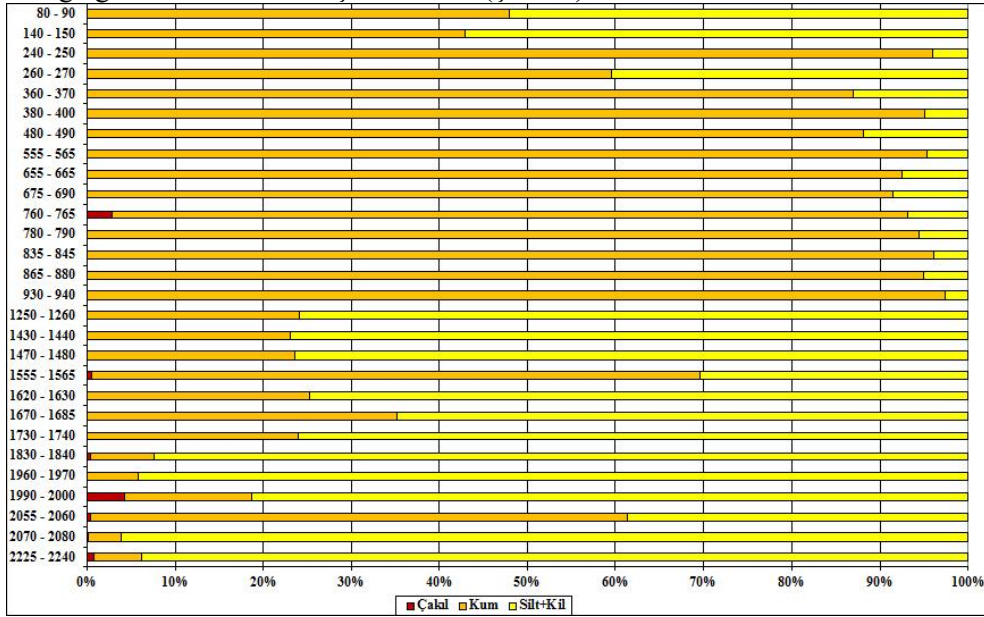

Şekil 7. 02 nolu sondaja ait tane boyu dağılımı.

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yenidoğan mahallesinin güneyinde, Söke birikinti konisinin ise güneybatısındaki Söke – 03 nolu sondajda yüzeyin 23 metre altına inilmiştir (Şekil 1; Şekil 3). Yüzey yükseltisinin 10 metre olduğu noktadaki bu sondajın 28 farklı

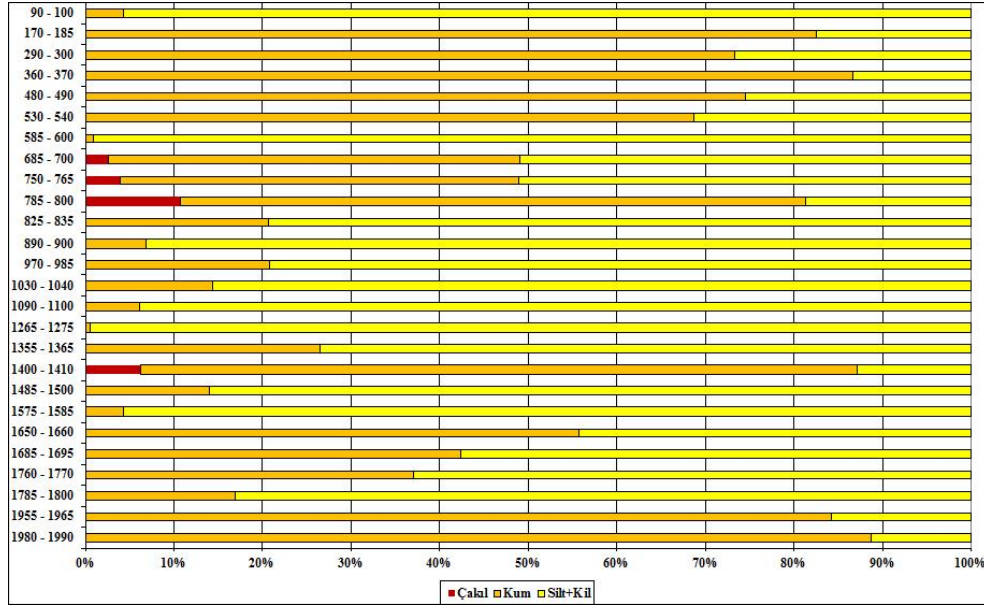
seviyesinden tane boyu analizleri için örnek alınmıştır. Elde edilen değerlerle sondajın tane boyu dağılımı belirlenmiştir (Şekil 8). Sondajın ilk seviyelerinden 10. metreye kadar olan ilk bölümünde kumlu bir dağılım gösteren tane boyu, bu seviyeden sondajın sonuna kadar silt + kil oranının fazla olduğu bir dağılım göstermektedir. Bu dağılımda oran 1800 – 1970 cm ve 2000 – 2100 cm arasında olduğu gibi %90'ın üzerine çıkmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. 03 nolu sondaja ait tane boyu dağılımı.

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

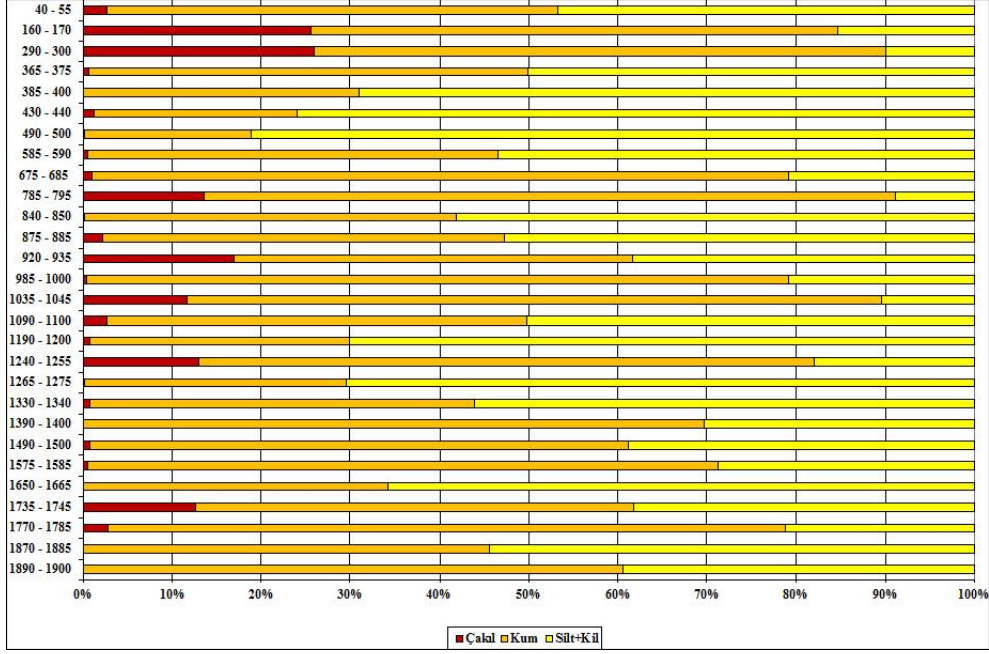
Söke ilçe merkezinin güneyinde, Söke – 02 nolu sondajın kuzeyinde yapılan Söke – 21 nolu sondajda 20 metre derine inilmiştir (Şekil 1, Şekil 3). Günümüz deniz seviyesinin yaklaşık 9 metre altına inildiği bu sondajdan tane boyu özelliklerini belirleyebilmek için 26 adet örnek seçilmiştir. Seçilen örneklerin hidrometre ve elek analizi sonuçlarına göre sondajın tane boyu dağılımı belirlenmiştir (Şekil 9). Sondajın farklı seviyelerinde tane boyu dağılımında belirgin farklılıklar söz konusudur. Açık kahverengi-boz renkli taşkın ovası sedimanı niteliğindeki ilk 8 metrelik bölümünde tane boyu dağılımında kum oranının fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 6 ile 8. metre arasında küçük çakılların varlığı da söz konusudur. 8 metre ile 18 metre arasında silt + kil oranı fazla iken 18 ile 20 metre arasında da kum oranı fazladır. Tane boyu dağılımında belirgin farklılığın görüldüğü seviye 14. metrenin ilk seviyesi olduğu görülmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. 21 nolu sondaja ait tane boyu dağılımı,

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Çalışma alanı için hazırlanan morfoloji haritasında da görüleceği gibi Söke – 22 nolu sondaj Söke birikinti konisinin üzerinde yapılmıştır. Söke – 22 nolu sondajda 19 metre derine inilmiştir (Şekil 1, Şekil 3). Çoğunlukla kolüvyal sedimanlar içerisinde ilerlenen bu sondajdan tane boyu dağılımını belirleyebilmek için 28 adet örnek seçilmiştir (Şekil 10). Sondajın ilk 3 metresi ile 750 cm ile 1250 cm arasında kaba tekstürlü, yer yer küçük çakıllar içermektedir. 12,50 ile 16,50 metre arasında kum ve silt + kil oranları bir birlerine yakın bir dağılım göstermektedir. 17 ile 18 metre arasında da küçük çakıllara rastlanılmış olup tane boyu dağılımında belirgin farklılık görülmektedir (Şekil 10). Tane boyu dağılımındaki bu belirgin farklılık koniye sediman getiren derelerin gücünde zaman zaman meydana gelen değişmeler ile ilişkili olmalıdır. Şiddetli yağışlar sonucu meydana gelen sel tipi akışlar akarsuların daha kaba sedimanları bu noktaya kadar taşınmasını sağlamıştır.

Şekil 10. 22 nolu sondaja tane boyu dağılımı.

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

5. PALEONTOLOJİK ANALİZLER

Sedimentolojik analizler, doğal ortamda meydana gelen değişmelerin belirlenmesinde her zaman yeterli olmayabilir. Bu gibi durumlarda ortam değişmelerine duyarlı olan paleontolojik veriler, önemli bir veri kaynağıdır (Murray, 1991; Külköylüoğlu 2003; Öner vd., 2013; Külköylüoğlu 2004; Vardar, 1999; Vardar, 2010; Öner ve Akbulut, 2015; Kayan ve Öner, 2015; Boomer vd., 2003; Akbulut ve Öner, 2015; Yıldız ve Öner, 2015; İlhan, 2017; Vardar vd., 2017; Öner ve Vardar, 2018; Vardar, 2018; İlhan ve Öner, 2018). Bu çalışmada da farklı süreçlerin etkisinde şekillenen koninin gelişimini ortaya koyabilmek için sedimentolojik analizlerin yanında ortam değişmelerine duyarlı paleontolojik verilere de ihtiyaç duyulmuştur. Sediman örneklerinin fosil incelemeleri bu amaç doğrultusunda ayrıntılı olarak yapılmıştır. Bulunan makro ve mikro fosillerin türleri, sayıları ve birlikte bulunduğu türler arasındaki ilişkileri göz önünde bulundurularak bir indikatör (Gösterge) olarak ortam belirlemedeki rollerinden yararlanılmıştır. Gösterge mikrofosillerin birliktelikleri, dominant ve sayıca çokluk ve azlıkları, kavkı kalınlığı, içerdiği minerallere bağlı olarak karbonatlı ya da silisli olmaları, kavkının ince ve kalın olması içerdiği elementler ve kavkuların biyolojik özellikleri su

derinliği, sıcaklığı, tuzluluğu ve diğer kimyasal özellikler hakkında bilgiler vermektedir (Vardar, 1999; Vardar, 2018).

Söke – 01 nolu sondajda 26 farklı seviyede fosil incelemeleri yapılmıştır. Mikro ve makro fosil incelemelerinden ostrakod, foraminifer ve karasal gastropodlara rastlanılmıştır. Ostrakodlar ve gastropodlara ait türler tatlı su ve acı su ortamını yansıtmaktadır. Diğer sondajlardaki paleontolojik sonuçlar ile karşılaştırıldığında sayı ve çeşitlilik açısından oldukça az fosil bulunmuştur. *Candona* sp., *Pseudocandona* sp., *Ilyocypris gibba*., *Candona angulata*, *Cyprideis* sp., *Heterocypris salina*, *Candona parallela pannonica*, *Eucypris* sp. tatlı su ve acı su ortamını yansıtan ostrakodlardır. *Ammonia tepida* farklı ortamlara da uyum sağlayabilen sığ denizel ortamı yansıtan foraminiferdir. *Gyraulus* sp., *Skeneopsis* sp., *Valvata* sp. ise bu sondajda bulunan gastropodlardır. Bulunan makro ve mikro fosillerin ortam özellikleri ve sedimantolojik analiz sonuçları denizel sedimanlara 1580 cm'den sonra ulaşıldığını göstermektedir (Tablo 2).

Söke – 02 nolu sondajda 26 farklı seviyede paleontolojik incelemeler yapılmıştır. Mikro ve makro fosil incelemelerinden ostrakod, foraminifer ve karasal gastropodlara rastlanılmıştır (Levha I). Tatlı su ortamı, acı su ortamı ve denizel (sığ denizel) ortamları yansıtan cins ve türler bulunmuştur. *Ammonia tepida*, *Elphidium complanatum* ve *Quinqueloculina* sp. sığ denizel koşulları yansıtan foraminiferlerdir. *Candona* sp., *Candona neglecta*, *Ilyocypris bradyi* tatlı su koşullarını yansıtan ostrakodlar iken *Cyprideis torosa*, *Eucypris* sp., *Loxoconcha elliptica* ise acı su – sığ denizel koşullara uyum sağlayabilen ostrakodlardır. *Gyraulus* sp., *Skeneopsis* sp., *Valvata* sp. bu sondajda rastlanılan gastropodları oluşturmaktadır. Elde edilen makro ve mikro fosillerin ortam özellikleri 1170 cm'den sonra sığ denizel koşulların varlığını göstermektedir (Tablo 2, Levha I).

Yüzeyden 23 metre derinliğe kadar inilen ve çalışmadaki en derin sondajı oluşturan Söke – 03 nolu sondajda 28 farklı seviyenin paleontolojik analizi yapılmıştır (Tablo 2). Farklı ortamları temsil eden mikro ve makro fosillere ait türlere rastlanılmıştır. Denizel ortam, bataklık ortamı, acı su ortamı ve tatlı su koşullarını yansıtan foraminiferler, ostrakod ve mollusklara ait çok sayıda ve çeşitlilikte makro ve mikro boyutlarda fosil bulunmuştur. Bulunan fosillerden *Adelosina* sp., *Ammonia tepida*, *Ammonia* sp., *Criboelphidium* sp., *Nonion* sp., *Nonion depressulum* sığ denizel ortamı yansıtan foraminiferlerdir. *Candona* sp., *Pseudocandona* sp., *Candona neglecta*, *Candona parallela pannonica*, *Ilyocypris bradyi* tatlı su ortamını karakterize eden ostrakodlardır. *Cytherois* sp., *Cyprideis torosa*, *Heterocypris salina*, *Leptocythere* sp., *Loxoconcha* sp., *Loxoconcha elliptica*, *Loxoconcha stellifera*, *Xestoleberis* sp. ise acı su – sığ denizel koşulları yansıtan ostrakod cins ve türleridir. *Chrysallida* sp., *Rissoa* sp., *Setia* sp., *Valvata* sp., *Cardium* sp., *Loripes lacteus* sp. bulunan mollusklardır (Tablo 2, Levha I).

Tablo 2: Söke birikinti konisi ve çevresinde yapılan sondajlarda bulunan mikro (foraminifer, ostrakod) ve makro (Mollusk) fosillerin cins ve türlere göre dağılımı.

Sondaj No	Ostracodlar																							
	<i>Aurila</i> sp.	<i>Bacuniella</i> sp.	<i>Candona</i> sp.	<i>Candona neglecta</i>	<i>Candona parallela pannonica</i>	<i>Carinocythereis carinata</i>	<i>Cushmaniella turbida</i>	<i>Cyprideis</i> sp.	<i>Cyprideis torosa</i>	<i>Cypridopsis vidua</i>	<i>Cythereis</i> sp.	<i>Eucypris</i> sp.	<i>Heterocypris salina</i>	<i>Ilyocypris bradyi</i>	<i>Ilyocypris gibba</i>	<i>Lepidocythere</i> sp.	<i>Lepidocythere bitaberculata</i>	<i>Loxococoncha agilis</i>	<i>Loxococoncha bairdi</i>	<i>Loxococoncha elliptica</i>	<i>Pseudocandona</i> sp.	<i>Xesmoleberis</i> sp.		
Söke - 01			+	+	+			+	+			+	+		+									
Söke - 02			+	+					+			+		+										
Söke - 03	+		+	+	+		+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Söke - 21		+			+				+			+	+	+		+						+		
Söke - 22		+							+			+										+		
Sondaj No	Foraminiferler										Mollusklar													
	<i>Adelosina</i> sp.	<i>Ammonia tepida</i>	<i>Cribroelphidium</i> sp.	<i>Elphidium</i> sp.	<i>Elphidium complanatum</i>	<i>Elphidium crispum</i>	<i>Lobatula lobatula</i>	<i>Neoponides bradyi</i>	<i>Nonion</i> sp.	<i>Nonion depressulatum</i>	<i>Ouineloculina</i> sp.	<i>Ouineloculina seminula</i>	<i>Rosalina bradyi</i>	<i>Cardium</i> sp.	<i>Chrysalida</i> sp.	<i>Gyraulus</i> sp.	<i>Loripes lacteus</i> sp.	<i>Pisidium</i> sp.	<i>Rissoa</i> sp.	<i>Scalia</i> sp.	<i>Skeneopsis</i> sp.	<i>Voluta</i> sp.		
Söke - 01		+																						
Söke - 02		+		+							+				+							+	+	
Söke - 03	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Söke - 21	+	+		+		+					+	+			+		+							
Söke - 22																								+

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Söke ilçe merkezinin güneyinde, Söke – 02 nolu sondajın kuzeyinde yapılan Söke – 21 nolu sondajda 20 metre derine inilmiştir (Şekil 2; Şekil 4). Bu sondajda 26 farklı seviyeye ait örneğin makro ve mikro fosil incelemeleri yapılmıştır. Farklı ortamları temsil eden ostrakod, foraminifer ve gastropodlara rastlanılmıştır. Bulunan mikro fosillerden *Adelosina* sp., *Ammonia* sp., *Ammonia tepida* ve *Ouineloculina* sp. sığ denizel ortamı temsil eden foraminiferlerdir. *Bacuniella* sp., *Candona parallela pannonica* ve *Ilyocypris bradyi* bu sondajda bulunan tatlı su koşullarını yansıtan ostrakodlardır. *Cyprideis torosa*, *Heterocypris salina*, *Loxococoncha elliptica* ise acı su – sığ denizel koşullara uyum sağlayabilen ostrakod cins ve türleri oluşturmaktadır. *Gyraulus* sp. ve *Pisidium* sp. bulunan mollusklardır. Elde edilen

fosiller bu noktada da denizel bir ortamın varlığını ortaya koymuştur (Tablo 2, Levha I).

Söke birikinti konisi üzerinde yapılan Söke – 22 nolu sondajda paleontolojik analizler kapsamında 28 adet örnek incelenmiştir. Mikro ve makro fosil incelemeleri sonucunda ostrakod ve gastropodlara rastlanılmıştır. Foraminifer ve bivalyalara ait herhangi bir cins ve türe ise rastlanılmamıştır (Tablo 2). *Bacuniella* sp., *Cyprideis torosa*, *Eucypris* sp., *Loxoconcha elliptica*, *Leptocythere* sp. bulunan ostrakodları; *Valvata* sp. ise bulunan gastropodları oluşturmaktadır. Sayısı ve çeşit bakımından diğer dört sondaj ile karşılaştırıldığında çok az olan makro ve mikro fosiller içerisinde denizel ortamı yansıtacak herhangi bir tür bulunmamıştır. Bulunan makro ve mikro fosiller tatlı su, acı su ve karasal ortamı yansıtan türlerden oluşmaktadır. Bu noktada inilen seviye ve incelenen örneklerin analiz sonuçlarına göre bu noktada denizel ortamı yansıtacak herhangi bir veriye ulaşılamamıştır (Tablo 2, Levha I). Büyük Menderes Deltası'nın gelişimi ve kıyı çizgisi değişmelerine ait rekonstrüksiyonları içeren farklı çalışmalarda da Holosen transgresyonu ile bu noktaya denizin sokulmadığı görülmektedir (Brückner, 1997; Schröder ve Bay, 1996; Erol, 1996; Brückner vd. 2001; Bay ve Schröder, 2002; Brückner vd. 2002; Müllenhoff, vd. 2004; Brückner vd. 2005; Brückner vd. 2006). Dolayısıyla Söke – 22 nolu sondajdan elde edilen paleontolojik bulgular söz konusu çalışmalardaki rekonstrüksiyonlar ile uyumlu bir sonuç vermiştir.

Levha 1. İncelenen örneklerde bulunan baskın makro ve mikro fosiller.

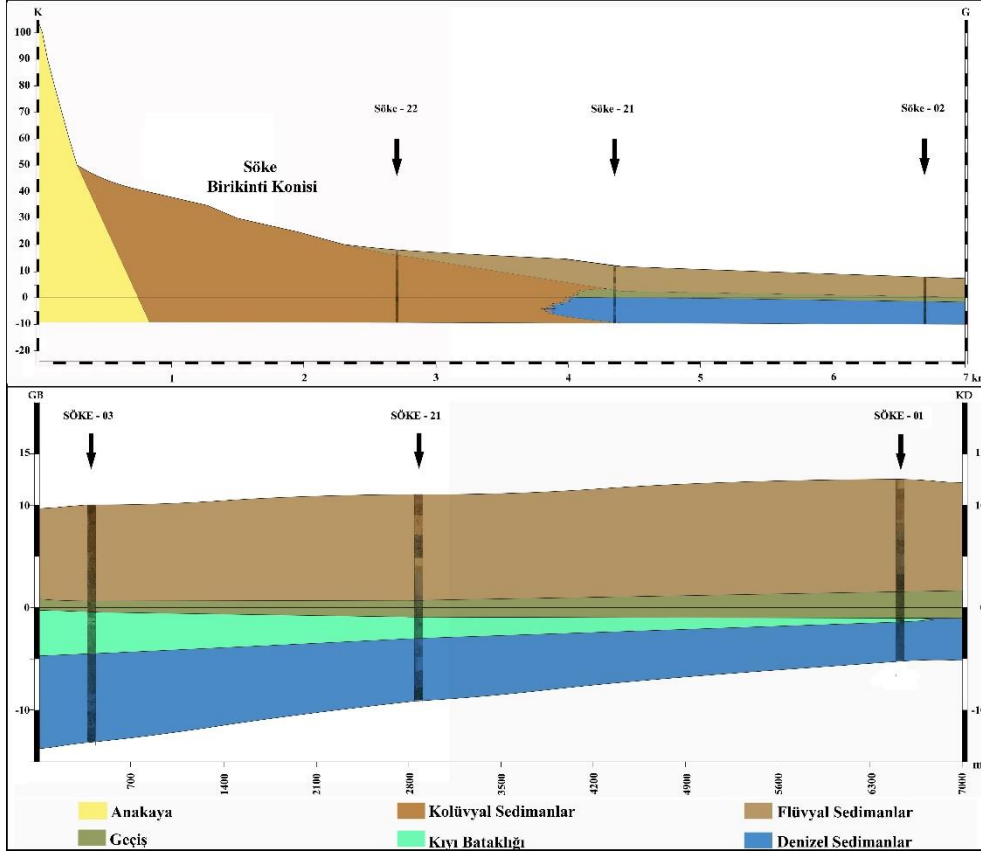
Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Büyük Menderes Deltası'nın kuzeyinde günümüzde Söke ilçe merkezinin üzerinde yer aldığı Söke birikinti konisinin Holosen'deki gelişimi değerlendirilmiştir. Koniye oluşturan havza ve yakın çevresinin fiziki coğrafya özelliklerinin yanı sıra sedimantolojik ve paleontolojik verilerden yararlanılmıştır. Sedimantolojik ve paleontolojik veriler, koni üzerinde ve çevresinde yapılan alüvyal delgi sondajlarından sağlanmıştır. Sondaj sırasında yapılan değerlendirmelerin yanında sondajların alınan 131 farklı örneğin sedimantolojik ve paleontolojik analizi yapılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi sondajlardan alınan örneklerin sedimantolojik ve paleontolojik analizleri aynı seviyelere yapılmıştır. Böylelikle farklı veriler ile birlikte değerlendirilerek ortamdaki değişimler belirlenmiştir.

Sedimantolojik analizleri yapılan örneklerin tane boyu dağılımı ve bu dağılımda görülen değişimler morfolodinamik süreçlerde meydana gelen değişimlerin belirlenmesini sağlamıştır. Tane boyu analizi yapılan seviyelerin paleontolojik incelemesi sonucu elde edilen makro ve mikro fosiller bu değişimlerin olduğu seviyelerdeki ortam koşullarının değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Sondajlardan elde edilen sedimanlar; sedimantolojik ve paleontolojik veriler doğrultusunda 3 ana birime ayrılmıştır. Bu ana birimler; Flüvyal – kolüvyal sedimanlar, geçiş ve denizel sedimanlardır (Şekil 11). Aynı zamanda ayrılan bu birimler Batı Anadolu Holosen stratigrafisi ile ilgili yapılmış çalışmalarla da uyumluluk göstermektedir (Kayan, 1991; Kayan, 1999; Kayan, 2003; Vardar, 2010; Karadaş, 2014; Kayan ve Öner, 2015; Vardar vd., 2017; Vardar ve Öner, 2017; Vardar, 2018; İlhan ve Öner, 2018).

Sondajların tane boyu analiz sonuçları alanda zaman zaman sel karakterli akışları meydana getiren şiddetli yağışların olduğunu göstermektedir. Özellikle Söke-22 nolu sondajın tane boyu dağılımında da belirgin şekilde görülen kaba tekstürlü sedimanlar akarsuyun akış gücünün arttığı dönemleri belirgin bir şekilde yansıtmaktadır (Şekil 10).

Şekil 11. Sondajlardan sağlanan sedimantolojik ve paleontolojik verilere göre hazırlanan GB – KD ve K – G doğrultulu kesitler.

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sedimantolojik verilerin yanı sıra mikro ve makro fosillerin cins ve türleri Söke – 22 nolu sondaj dışındaki diğer tüm sondajlarda denizel bir ortamın varlığını göstermektedir. Bulunan foraminifer ile denizel ortam koşullarını yansıtan ostrakod, gastropod ve bivalyalara ait cins ve türleri sığ denizel koşulların varlığını gösteren indikatörler olarak değerlendirilmiştir Söz konusu makro ve mikro fosillerin indikatör olarak değerlendirilmesinde bulunan fosillerin sayıları ile birlikte bulunduğu cins ve türlerin yansıttıkları ortam koşulları göz önünde bulundurulmuştur (Şekil 11; Şekil 12).

Şekil 12: Söke birikinti konisini oluşturan havzanın Google Earth görüntüsü ve Orta Holosen kıyı çizgisinin rekonstrüksiyonu.

Kaynak: İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Teşekkür

Sediman örnekleri içerisinde bulduğumuz makro ve mikro ostrakodların tanımlanmasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Atike Nazik hocamıza, foraminiferlerin tanımlanmasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Engin Meriç hocamıza ve molluskların tanımlanmasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Murat Özbek hocamıza ve Doç. Dr. Alper Doğan hocamıza çok teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Akbulut, H., Öner, E. (2015). Antik Patara Kentinde Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmalarına Paleontolojik Analizlerin Katkısı. B. Takmer, E. N. Akdoğu Arca, N. G. Özdil (Ed.), *Vir doctus Anaticus Studies in Memory of Sencer Şahin / Sencer Şahin Anısına Yazılar içinde* (33-59), İstanbul: Kuzgun Yayınevi.
- Bay, B., Schröder, B. (2002). Human Induced Soil Erosion and Delta Progradation in the Grand Menderes Valley (SW-Turkey). Poster. 15 Mart 2020 tarihinde <https://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/geo-meandr/meander.pdf> adresinden erişildi.
- Boomer, I., Horne, D., Slipper, I. (2003). The Use of Ostracods in Palaeoenvironmental Studies, or What can You Do with an Ostracod Shell? *Paleontological Society Paper* 9, 153-179.
- Bouyoucos, G.J. (1962). Hydrometer Method Improved for Making Particle Size Analysis of Soils. *Agronomy Journal* 54, 464-465.
- Brückner H., (1997). Coastal Changes in Western Turkey - Rapid Delta Progradation in Historical Times. Briand, F., Maldonado, A. (Ed.), *Transformations and Evolution of the Mediterranean Coastline In* (63-74), Monaco.
- Brückner, H., Müllenhoff, M., Uncu, L. (2001). Palaeogeographic Studies in the Büyük Menderes Deltaplain, 1999. In T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü (eds.) *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 22-26 Mayıs 2000 2. Cilt, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 2530/2, Ankara.
- Brückner, H., Müllenhoff, M., Handl, M., van der Borg, K. (2002). Holocene Landscape Evolution of the Büyük Menderes Alluvial Plain in the Environs of Myous and Priene (Western Anatolia, Turkey). *Zeitschrift für Geomorphologie* 127, 47-65.
- Brückner, H., Vött, A., Schriver, M., Handl, M. (2005). Holocene Delta Progradation in the Eastern Mediterranean - Case Studies in Their Historical Context. *Méditerranée* 104 (1-2), 95-106.
- Brückner, H. Müllenhoff, M., Gehrels, R., Herda, A., Knipping, M., Vött, A. (2006). From Archipelago to Floodplain-Geographical and Ecological Changes in Miletus and Its Environs During the Past Six Millennia (Western Anatolia, Turkey). *Zeitschrift für Geomorphologie* 142, 63-83.
- Brückner, H., Herda, A., Kerschner, M., Müllenhoff, M., Stock, F. (2017). Life Cycle of Estuarine Islands - From the Formation to the Landlocking of Former Islands in the Environs of Miletos and Ephesos in Western Asia Minor (Turkey). *Journal of Archaeological Science: Reports* 12, 876-894
- Erol, O. (1996). Büyük Menderes Deltasının Foto – Jeomorfolojik İncelenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi* 9, 01-42.
- Folk, R.L., Ward, W.C. (1957). Brazos River Bar: a Study in the Significance of Grain Size Parameters. *Journal of Sedimentary Petrology*, 27, 3-26.
- Göktaş, F. (1998). Söke Havzasının Neojen ve Kuvaterner stratigrafisi: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Rapor no: 10222, Ankara (yayımlanmamış).
- Göney, S. (1973). Büyük Menderes Deltası. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 18-19, 339-354.

- Gürer, Ö.F., Bozcu, M., Yılmaz, K., Yılmaz, Y. (2001). Neogene Basin Development Around Söke - Kuşadası (Western Anatolia) and its Bearing on Tectonic Development of the Aegean Region. *Geodinamica Acta* 14, 57-69.
- Gürer, Ö.F., Sarıca-Filoreau, N., Özbüran, M., Sangu, E., Doğan, B. (2009). Progressive Development of the Büyük Menderes Graben Based on New Data, Western Turkey. *Geological Magazine* 146 (5), 653-673.
- İlhan, R. (2017). *Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek – Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İlhan, R., Öner, E. (2018). Sedimentolojik ve Paleontolojik Analizler ile Güllübahçe (Söke/Aydın) Birikinti Konisinin Gelişimi: Ön Sonuçlar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 471-478.
- İlhan, R., Öner, E. (2019). Büyük Menderes Deltası'nın Kuzeyinde Yapılan Delgi Sondajlarda Mikropaleontolojik Bulgular. *Coğrafi Bilimler Dergisi* 17 (2), 345-366.
- Karadaş, A. (2014). Bornova Ovası (İzmir) Holosen Paleocoğrafyası ve Kıyı Çizgisi Değişimleri. *Ege Coğrafya Dergisi* 23 (2), 37-52.
- Kayan, İ. (1991). Holocene Geomorphic Evolution of the Beşik Plain and Changing Environment of Ancient Man. *Studia Troica* 1, 79-92.
- Kayan, İ. (1999). Holocene Stratigraphy and Geomorphological Evolution of the Aegean Coastal Plains of Anatolia, The Late Quaternary in the Eastern Mediterranean Region. *Quaternary Science Reviews* 18 (4-5), 541-548.
- Kayan, İ. (2003). Gediz Deltası'nın Alüvyal Jeomorfolojisi I (Süzbeyli – Menemen Profili) Ege Üniversitesi Araştırma Fonu 98 / EDB / 008 No'lu Proje Raporu (Yayınlanmamış), İzmir, 2003.
- Kayan, İ., Öner, E. (2015). Sedimentolojik ve Paleontolojik Verilerle Gediz Delta Ovasında (İzmir) Alüvyal Jeomorfoloji Araştırmaları. *Ege Coğrafya Dergisi* 24 (2), 1-27.
- Külköylüoğlu, O. (2003). Ecology of Freshwater Ostracoda (Crustacea) from Lakes and Reservoirs in Bolu, Turkey. *Journal of Freshwater Ecology* 18, 343-347.
- Külköylüoğlu, O. (2004). On the Usage of Ostracods (Crustacea) as Bioindicator Species in Different Aquatic Habitats in the Bolu Region, Turkey. *Ecological Indicator Journal* 4, 139-147
- Last, W. (2001). Textural Analysis of Lake Sediment. In Last, W. M., Smol, J.P., (eds.) Tracking Environmental Changes Using Lake Sediments Volume 1: Basin Analysis, Coring, and Chronological Techniques, Springer.
- Mason, C.C., Folk, R.L. (1958). Differentiation of Beach, Dune and Aeolian Flat Environment by Size Analysis, Mustang Island, Texas. *Journal of Sedimentary Petrology*, 28, 211-226
- McLaren, P., Bowles, D. (1985). The Effects of Sediment Transport on Grain Size Distributions. *Journal of Sedimentary Research* 55 (4), 457-470.
- Murray, J.W. (1991). *Ecology and Paleoecology of Benthic Foraminifera*. New York: Longman Scientific and Technical.
- Müllenhoff, M., Handl, M., Knipping, M., Brückner, H. (2004). The Evolution of Lake Bafa (Western Turkey) – Sedimentological, Microfaunal and Palynological Results. *Geographie der Meere und Küsten Coastline Reports* 1. 55-66.

- Öner, E., Meriç, E., Nazik, A., Avşar, N. (2013). Yeni Bademli Höyüğü Çevresinde Alüvyal Jeomorfoloji ve Paleontoloji Çalışmaları (Gökçeada – Çanakkale). Ed: Ertuğ ÖNER, Prof. Dr. İlhan Kayana Armağan, Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayın No: 181, 839-871
- Öner, E., Akbulut, H. (2015). Paleocoğrafik – Jeoarkeolojik Bulgular Işığında Patara Apollon Tapınağının Yerinin Tartışılması: Patara Apollon Tapınağı Kısık Boğazında Mıydı? (Eşen Ovası – Muğla/Antalya). *Ege Coğrafya Dergisi* 24 (2), 69-105.
- Öner, E. (2016). Ege ve Akdeniz Kıyılarımızda Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları. *Ege Coğrafya Dergisi* 25 (1), 51-66.
- Öner, E., Vardar, S. (2018). Santorini Tephra Bulguları ve Mikropaleontolojik Analizler Işığında Çeşme Bağlararası (İzmir) Tunç Çağı Jeoarkeolojisi. *Jeomorfoloji Derneği Bülteni*, 21-31.
- Schröder, B., Bay, B. (1996). Late Holocene Rapid Coastal Change in Western Anatolia, Büyük Menderes Plain as a Case Study. *Zeitschrift für Geomorphologie* 102, 61-70.
- Pedreiros, R., Howa, H.L., Michel, D. (1996). Application of Grain Size Trend Analysis for the Determination of Sediment Transport Pathways in Inertial Areas. *Marine Geology*, 135 35-49.
- Sutherland, R.A., Lee, C.T. (1994). Application of the Log-Hyperbolic Distribution to Hawaiian Beach Sands. *Journal of Coastal Research* 10 (2), 251-262
- Sümer, Ö., İnci, U., Sözbilir, H. (2013). Tectonic Evolution of the Söke Basin: Extension-dominated Transtensional Basin Formation in Western Part of the Büyük Menderes Graben, Western Anatolia. *Journal of Geodynamics* 65, 148-175
- Ünay, E., Göktaş, F. (1999). Söke Çevresi (Aydın) Geç Erken Miyosen ve Kuvaterner Yaşlı Küçük Memelileri: Ön Sonuçlar. *Türkiye Jeoloji Bülteni* 42 (2), 99-113.
- Vardar, S. (1999). *Madra Çayı Deltası ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Vardar, S. (2010). Madra Çayı Deltasının Holosen Kıyı Paleocoğrafyasının Değerlendirilmesinde Foraminifer ve Ostracod (Crustacea)ların Bir Ortam Belirleme İndikatörü Olarak Kullanımı. *VI. Ulusal Coğrafya (TUCAUM) Sempozyumu 3-5 Kasım 2010 - Ankara: Bildiriler*, 263-173. Ankara.
- Vardar, S., Öner, E., İlhan, R. (2017). Bağlararası Höyüğü Çevresinde Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları (Çeşme-İzmir). *Türkiye Jeoloji Bülteni* 60, 589-614.
- Vardar, S., Öner, E. (2017). Altınova'da (Ayvalık-Balıkesir) Doğal Çevre Değişmeleri İle Tarih Öncesi Dönemden Günümüze Etkileri. *JOA (Journal of Awareness)*, 2, 181-202.
- Vardar, S. (2018). Sedimantolojik ve Mikropaleontolojik Verilerle Güzelhisar Çayı Kıyı Ovasının Holosen Paleocoğrafyası. *Doğu Coğrafya Dergisi* 23 (39) 131-149.
- Yıldız, S., Öner, E. (2015). Kadıkalesi – Anaia ve Çevresinde (Kuşadası – Aydın) Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları. In: Şimşek, C., Duman, B., Konakçı, E., (eds.) Mustafa Büyükkoloancı'ya Armağan, Ege Yayınları, İstanbul, 737-758.

**İÇSEL MARKALAMANIN MARKA VATANDAŞLIK DAVRANIŞI VE
İŞTE KALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİLERİ: HİZMET SEKTÖRÜNDE
BİR ARAŞTIRMA¹**

*THE EFFECTS OF INTERNAL BRANDING ON BRAND CITIZENSHIP
BEHAVIOR AND INTENT TO STAY: A RESEARCH IN SERVICE SECTOR*

Tanju GÜDÜK^{*}, Çağatay AKDOĞAN^{**}, Ayşe AKYOL^{***}

*Geliş Tarihi: 08.05.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Marka vaadini, değerlerini ve özelliklerini benimseyen çalışanların, dış müşteriye markayı daha iyi tanıtabileceğini savunan içsel markalama, son yıllarda önem kazanan bir pazarlama unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İçsel pazarlamanın önem kazanmasıyla literatürdeki yerini alan içsel markalama sayesinde işletmeler, günümüz pazar koşullarında rekabet avantajı elde etmekte ve çalışanların markayla özdeşleşerek işletmeye bağlılıklarını artırmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, içsel markalama ile marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti arasındaki ilişkiyi incelemek, ayrıca içsel motivasyonun bu değişkenlerle ilişkisini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Marmara Bölgesinde bulunan beş yıldızlı konaklama işletmelerinde içsel markalama faaliyetlerini değerlendirmek amacıyla 470 adet beş yıldızlı konaklama işletmesi çalışanına ulaşılmış olup elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ise içsel markalama unsurlarının marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca içsel motivasyon ile marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İçsel Markalama, Marka Vatandaşlık Davranışı, İşte Kalma Niyeti, İçsel Motivasyon.

ABSTRACT: Internal branding, which asserts that the employees who accept brand promise, values and characteristics can better present the brand to the external customer, has emerged as a marketing element that has gained importance in recent years. Thanks to the internal branding that takes place in the literature with the importance of internal marketing, enterprises gain competitive advantage in today's market conditions and increase employees loyalty to the company by identifying with the brand. The main purpose of this study is to examine the relationship between internal branding and brand citizenship behavior and intent to stay, and also to reveal the relationship between internal motivation and these variables. Within the scope of the research, 470 five-star accommodation establishment employees have been reached in order to evaluate their internal branding

¹ Bu çalışma 2018/148'nolu Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (TÜBAP) desteği ile hazırlanmıştır.

* Öğr. Gör., Çanakkale Üniversitesi, tanjuguduk@comu.edu.tr., ORCID: 0000-0001-5349-7282.

** Arş.Gör.Dr., Trakya Üniversitesi, cagatayakdogan@trakya.edu.tr., ORCID: 0000-0003-0147-6468.

*** Prof. Dr., Arel Üniversitesi, ayseakyol@arel.edu.tr., ORCID:0000-0002-4039-5823.

activities in five-star accommodation establishments in the Marmara Region, and the data obtained were analyzed with the structural equation model. As a result of the analysis, it is seen that internal branding elements have a positive effect on brand citizenship behavior and intention to stay. In addition, there is a positive relationship between internal motivation and brand citizenship behavior and intention to stay.

Keywords: Internal Branding, Brand Citizenship Behaviour, Intent to Stay, Internal Motivation.

EXTENDED ABSTRACT

With the globalizing world, businesses continue to operate in an intense competitive environment. Businesses that are in competition with their rivals should realize that internal activities are also very important and involve the relevant departments in the process, bringing the business brand with the employees on a common ground. Thanks to the internal branding, which is expressed as the promotion of the brand within the organization, the values, promises and characteristics of the brand are explained to the employees and their internalization is ensured. Internal branding, defined by Punjaisr et al. (2008) as “an impressive tool used by employees to present brand promises to customers’ brand expectations”, is examined in two dimensions as human resources participation, internal communication and training (Özçelik and Fındıklı, 2014: 1121). Studies reveal that there is a relationship between internal branding behavior and brand citizenship behavior (Burmam and Zeplin, 2005), and there is also a relationship between internal branding and employees’ internal motivation (Yu et al., 2018: 39). In addition, researches show that an effective internal branding management has a significant effect on employees’ intention to stay at work (Du Preez and Bendixen; 2015). According to the research model developed as a result of these studies and literature review, this study aims to examine the effects of internal branding on brand citizenship behavior, intention to stay and internal motivation in terms of service sector. Questionnaire was used as a data collection tool. The scale of human resources participation, which is the sub-dimension of internal branding and consists of 5 statements, from Aurand et al., (2005); the other sub-dimension, internal communication and education scale consisting of 9 statements, is from Punjaisri and Wilson (2007); the internal motivation scale consisting of 3 statements is from Gagne et. al (2010); the brand citizenship behavior scale consisting of 6 statements was created by using King and Grace (2012); and the intention to stay scale consisting of 3 statements was created by using Preez and Bendixen (2015). The scales used in these studies were first translated into Turkish and then translated into English, and face validity was ensured by determining that there was no change in meaning. There are a total of 33 questions in the created questionnaire, 7 of which are demographic information. The questions were prepared according to the 5-point Likert Scale from 1 to 5, such as “1 = I do not agree at all, 5 = I totally agree”. The universe of the research is composed of employees of five-star accommodation establishments operating in the Marmara Region. 522 people were contacted and 470 valid questionnaires were obtained. The obtained data were analyzed with the Structural Equation Model and the results were interpreted.

The hypotheses developed within the framework of the research model can be briefly explained as follows: There is a positive relationship between internal branding elements and internal motivation (H_1), there is a positive correlation between internal

motivation and intention to stay (**H₂**), there is a positive relationship between internal motivation and brand citizenship behavior (**H₃**), there is a positive relationship between brand citizenship behavior and intention to stay (**H₄**), there is a positive relationship between internal branding elements and brand citizenship behavior (**H₅**), there is a positive relationship between internal branding elements and the intention to stay (**H₆**), there is a positive relationship between the involvement of human resources and the intention to stay (**H_{6a}**), and there is a positive relationship between internal communication and education and the intention to stay (**H_{6b}**). As a result of the analysis, H₁, H₂, H₃, H₄, H₅ hypotheses were accepted and significant and positive relationships were found between the relevant variables. Despite this, no significant relationship was found between the involvement of human resources, one of the internal branding elements, and the intention to stay, and the **H_{6a}** hypothesis was rejected.

The results obtained are parallel to the results in the literature. Especially in a labor-intensive industry such as the hotel sector, giving importance to internal branding will increase the motivation of the employees, they will become advocates of brands and their intention to stay will increase. Thus, employee satisfaction will provide significant benefits to customers and the business in the long run. Employees who have adopted the business brand will be able to feel sufficient and successful if they can respond to the brand expectations created by the consumer. Employees who feel that they contribute to the business, that is, see themselves as a necessity for the business, will be motivated, firstly increase their performance and then the business performance.

The most important limitation of the study was carried out only for the hotel establishments in the Marmara region. For this reason, it is recommended that researchers who will work on this subject in the future should conduct research on employees from other regions and find out whether there are any differences between the results.

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünya ile birlikte işletmeler yoğun bir rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır. Söz konusu yoğun rekabet, işletmeleri birçok alanda farklılaşmaya itmektir. Bu yüzden işletmeler sundukları ürün ve / veya hizmetleri bir marka haline getirmekte, tüketiciler ve diğer paydaşlar tarafından oluşturulan bir marka algısı yaratmaktadırlar. Uzun süren bu süreçte kurum içi faaliyetlerin de önemini kavrayan işletmeler, ilgili departmanları da sürece dahil ederek, çalışanlarla işletme markasını ortak bir paydada buluşturmaladırlar.

Markanın örgüt içerisinde tutundurulması olarak ifade edilen içsel markalama sayesinde markanın değerleri, vaatleri ve özellikleri çalışanlara anlatılmakta ve özümsemeleri sağlanmaktadır. Bu aşamada insan kaynaklarının etkin katılımı ile işletme içi iletişim sağlanmalı ve çalışanların marka ile ilgili gerekli eğitimleri gerçekleştirilmelidir. Aynı şekilde insan kaynaklarının etkin katılımı ile çalışanların bir takım yetki ve sorumluluklar alabilmesi, yaratıcı, zorlayıcı ve ilgi çekici işlerin geliştirilmesi, kişinin yeteneklerini ve becerilerini kullanma fırsatı sunulması gibi içsel motivasyon unsurlarının sağlanması

çalışanları motive edecek ve örgütsel bağlılığı artıracaktır. Böylelikle çalışanların örgütsel vatandaşlık seviyeleri artarak markaya dayalı vatandaşlık seviyelerinde de pozitif bir ilişki görülecektir. Marka kimliğinin geliştirilmesi için çalışanların benimsemiş olduğu gönüllülüğe dayalı davranışlar olarak tanımlanan marka vatandaşlık davranışı, içsel motivasyon ve içsel markalama unsurları, iç müşterilerin yani çalışanların işte kalma niyetini de olumlu yönde etkileyecektir.

Bu kapsamda söz konusu çalışmada, içsel markalamanın marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti üzerine etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanında içsel motivasyon unsuru ile bu değişkenler arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Çalışma konusuyla ilgili literatür incelendikten sonra ilgili değişkenlere ilişkin ölçekler tespit edilerek anket oluşturulmuştur. Araştırmanın ana kütlesi olarak Marmara Bölgesindeki beş yıldızlı konaklama işletmeleri seçilmiş ve bu işletmelerde çalışan bireylerle yüz yüze anket metoduyla veriler elde edilmiştir. Daha sonra ölçekler için açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılarak Yapısal Eşitlik Modellemesine uygun hale getirilmiştir. Analizler sonucunda içsel markalama unsurları ile içsel motivasyon, marka vatandaşlık unsurları ve işte kalma niyeti arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler bulunmuştur.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde içsel markalama, marka vatandaşlık davranışı, işte kalma niyeti ve içsel motivasyon ile ilgili kavramsal çerçeveden bahsedilmektedir. Daha sonra araştırmanın yöntemi, analiz ve bulgulardan bahsedilerek sonuç ve öneriler kısmı ile çalışma sonlandırılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında içsel markalama tanımı, özellikleri ve öneminden bahsedildikten sonra içsel markalamanın faydalarına yer verilmektedir.

2.1. İçsel Markalama ve Özellikleri

İçsel markalama kavramı Berry (1981) tarafından içsel pazarlama kavramının oluşturulmasıyla birlikte önem kazanmıştır (Kahraman ve Ay, 2015: 343). İçsel pazarlama; “motive edilmiş ve müşteri odaklı çalışanlar yaratma süreci içerisinde, iç ve dış müşteri memnuniyeti sağlamak amacıyla, yeniliklere karşı örgütsel direncin üstesinden gelmek, kurumsal ve işlevsel stratejileri etkili bir şekilde uygulamak, entegre etmek ve planlamak” şeklinde tanımlanmaktadır (Rafiq ve Ahmed, 2000: 453). İçsel pazarlama, çalışanların satılmakta olan ürün ve hizmetlerle kuvvetli bir duygusal bağ kurmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağın olmaması çalışanların reklamı yapılan ürünlere olan beklentilerini zayıflatacağı düşünülmektedir. Bunun sebebi; bazı durumlarda, çalışanların insanlara neyin sözünü verdiklerini anlamamalarında yatmaktadır, bu nedenle fark etmeden amacı baltalayacak şekilde çalışabilmektedirler. Bunun yanında duygusal bağlılığın olmadığı durumlarda çalışanlar markaya karşı herhangi bir inanç ve güven duymayabilir ve kendilerini duygusal olarak uzaklaştırır ve hatta işletmeye karşı düşmanca hisler besleyebilirler. Yapılan çalışmalara göre, insanların ilgili markaya

güvenmeleri ve inanmaları, daha fazla motive olmalarına ve işletmeye karşı duydukları sadakat duygusunun artmasına sebep olmaktadır. Ayrıca çalışanların markaya güvenmeleri ve inanmaları, çalışanların işletmenin kurumsal kimliği ve kurumsal amaçları altında birleşmesine ve ortak hisleri paylaşmasına yardımcı olduğu görülmektedir (Mitchell, 2002: 99-100). Ürün veya hizmete yani işletmeye ait olan markanın başarılı bir şekilde sürdürülebilir olması için dış müşteriye yönelik uygulanan stratejilerin yanında kurum içine yani iç müşteriye yönelik bir takım faaliyetler de yapılmalıdır (Kahraman ve Ay, 2015: 342). İşletmenin dış müşterilerine sunmuş olduğu ürün ve / veya hizmet arasında köprü görevi gören iç müşteri yani çalışanlar, hem fonksiyonel hem de duygusal değerleri ilettikleri için gerek müşteriler gerekse diğer paydaşlar tarafından oluşan marka algısı üzerinde oldukça etkilidirler. Bu yüzden, çalışanların marka değerlerini eksiksiz ve doğru bir biçimde müşterilere ve diğer paydaşlara iletmeleri oldukça önemlidir. Bu konuda istenilen başarıya ulaşılabilmesi ve bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması için çalışanların marka kimliğini bilmeleri ve gerekli içsel pazarlama faaliyetleri sonrasında müşteri beklentilerini her yönüyle karşılamaları gerekmektedir (Kaplan, 2017; Kang, 2016; Matanda ve Ndubisi, 2013).

İçsel pazarlama faaliyetleri kapsamında marka kimliğinin benimsenilmesi noktasında içsel markalama kavramı karşımıza çıkmaktadır. Markalama ile ilgili çalışmaların artmasına rağmen, içsel markalamaya olan ilgi dış müşterilere yönelik yürütülen dışsal markalamaya göre oldukça düşük düzeydedir. Dışsal markalama, tüketicilerin organizasyona yönelik algılarını şekillendirmeye yönelik yapılırken içsel markalama, çalışanların müşteriler ile iletişim kurmaları vasıtasıyla örgütün vaatlerini yerine getirerek bu algıyı gerçeğe dönüştürmek için yapılmaktadır (Eid, Al Zaabi, Al Zahmi, Elsantil, 2019: 1482). İçsel markalama “en uygun ürün veya hizmeti güvenilir ve istikrarlı bir şekilde müşterilere sunabilmek için kurum içi ve kurum dışı çalışanları güçlendiren stratejik bir süreç” olarak tanımlanmaktadır (Ashraf, Khalid, Maqsood, Kashif, Ahmad, Akber, 2011: 162). Başka bir tanımda ise içsel markalama, “çalışanların marka vaatlerini müşterinin marka beklentisine sunması için kullanılan etkileyici bir araç” olarak tanımlanmaktadır (Punjaisri, Wilson, Evanschitzky, 2008: 411). Çalışanların marka değerlerini gerçek ve doğru bir şekilde iletmeleri oldukça önemlidir. İşletmenin vadettiği söz ile iç müşterilerin yani çalışan personellerin davranışları arasında tutarlılığın sağlanmasıyla müşterilerin beklentileri karşılanmaktadır. Hedeflenen bu tutarlılığın sağlanabilmesi için işletmedeki tüm çalışanların marka kimliği kavramını bilmeleri, sözleriyle ve davranışlarıyla müşterilerin beklentilerini karşılamaları gerekmektedir. Fakat ne yazık ki, birçok işletmede içsel markalama çalışmalarının zayıf kaldığı hatta yapılmadığı görülmektedir. Yöneticiler çalışanların işletmenin misyonu, hedefleri ve stratejileri hakkında bilgi sahip olmalarını isterler. Fakat bunları isterken sunulan ürün / hizmetin ve markanın gücü hakkında onları motive

etmedikleri ve gerekli bilgilendirmeyi yapmadıkları görülmektedir. Özellikle hizmet sektöründe çalışanlar, sundukları hizmetlerle tüketicilere marka deneyimini ulaştırmaktadırlar. Bu sebeple çalışanlar yalnızca müşterilerin zihninde olumlu bir marka deneyimi yaratmak istemezler, aynı zamanda müşteriler ile marka arasında duygusal bir bağın kurulmasını sağlarlar. Bu çerçevede hizmet sektöründe çalışanların tüketicilerin algılanan hizmet kalitesi ve genel olarak hizmet deneyimi üzerindeki etkileri oldukça yüksektir (Vatankhaha ve Darvishib, 2018). Bu kapsamda içsel markalama ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; Raj ve Jyothi (2011) yapmış olduğu çalışmada içsel markalama faaliyetleri ile çalışanların tutum ve davranış değişkenlerini kullanarak çalışanların bakış açısıyla içsel markalamayı araştırmıştır. Araştırma sonucunda içsel markalamanın, iletişim ve bilgi, yönetim desteği, liderlik, takım çalışması, İK süreçleri, bağlılık, vatandaşlık davranışı ve işveren marka denkliği gibi örgütsel faktörlere bağlı bir süreç olduğu ortaya konulmaktadır. Bir başka çalışmada Semnani ve Fard (2014), bireysel değerler, örgütsel değerler ve çalışan markalama değişkenlerini kullanarak bireysel ve örgütsel değerlerin çalışan markalaşması üzerindeki etkilerini araştırmıştır. İran'daki bankalar üzerinde yapılan araştırma, bireysel ve örgütsel değerlerin bankacılık sektöründe çalışanların markalaşmasında önemli faktörler olduğunu göstermektedir. 2017 yılında Natarajan ve Periaiy tarafından yapılan araştırmada çalışan markalaşması, arzulanan marka bilgisi ve psikolojik sözleşme değişkenleri kullanılarak çalışan marka kalitesini geliştirmek için çalışan markalaşma tipolojilerinin tanımlanması amaçlanmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen bulgulara göre havayolları için çalışan markalaşmasında geçerli olabilecek 4 farklı tipoloji belirlenmiştir. Bunlar; yıldızlar karması (all-stars), yaralı yedekler (injured reserve), çaylaklar (rookies) ve krallıktan düşenler (strike-out kings) şeklinde sıralanabilmektedir.

Genel olarak bakıldığında içsel markalamada asıl amaç, işletme çalışanlarının savunulan marka mesajlarını hem müşteriler hem de diğer paydaşlar için marka gerçekliği haline getirmelerini sağlamaktır. İçsel markalama güçlü kurumsal markaların oluşturulmasında etkili olduğu kadar, örgütlerin içsel süreçlerinin ve kurum kültürlerinin de marka ile uyumlu hale getirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede; içsel markalama kavramına değer katan önemli figürler arasında yönetim ve marka danışmanları da yer almaktadır. İçsel markalama kavramının hayata geçirilebilmesi için birbirleriyle iyi bir iletişim ve koordinasyona sahip, birbirleriyle bütünleşmiş kurumsal bir pazarlama ve insan kaynakları yönetimi gerekmektedir (Punjaisri ve Wilson, 2007: 60). İşletmelerin başarılı bir şekilde içsel markalama sürecine ulaşabilmeleri için insan kaynakları ve şirket iletişimi arasındaki koordinasyonun başarılı bir şekilde gerçekleşmesi gerektiği savunulmaktadır. Yapılan literatür incelemesinde içsel markalamanın iki

farklı boyutta incelendiği görülmektedir. Bunlar; insan kaynaklarının katılımı, içsel iletişim ve eğitim şeklinde sıralanmaktadır (Özçelik ve Fındıklı, 2014: 1121).

2.1.1. İnsan Kaynakları Katılımı

İnsan kaynakları yönetiminin işletmelerde sahip olduğu önem giderek artmaktadır. Bilgilendirilmiş, motive olmuş çalışanların stratejik planların oluşturulması ve uygulanmasında sahip oldukları etkiler hakkında yönetim kademesi ve akademinin giderek daha fazla bilgi edinmesi, insan kaynaklarının işletmenin temel aşamalarına daha fazla müdahil olmasına sebep olmaktadır (Barutçugil, 2004: 31).

Bir işletmedeki çalışanlar, işletmenin ilgili markası ve ürünü ile ilgili hemfikirlerse, bu çalışanlar işletmenin ürün ve hizmetlerinin dışarıdan nasıl algılandığı konusunda daha destekleyici bir tutum sergileyerek işletme için umut verici bir durum ortaya çıkartmaktadır. İşletmenin dışındaki tüketiciler işletme ile iletişime geçtikleri zaman ve ürün / hizmetleri deneyimlerken “iç servis kalitesi”, “çalışan tatmini” ve “çalışan üretkenliği” gibi içsel faktörlerden etkilenmektedirler. İşletmeler insan kaynakları yönetimi ile alakalı etkin sistemlerin oluşturulması sırasında misyon, vizyon ve planlar (stratejik, taktik ve operasyonel) yapılırken çalışanlarını bu konulara dahil etmelidirler (Aurand, Gorchels, Bishop, 2005: 163-164). Böylelikle çalışanlar, işletmenin hedeflerinin belirlenmesinde katkıda bulunarak, hedeflerin gerçekleşmesinde daha özverili çalışma gayretinde bulunacaklardır. İçsel markalama unsurlarından insan kaynaklarının katılımı çalışanların işte kalma niyetlerini de etkilemektedir. İnsan kaynakları bölümü, işletmedeki çalışanlara kendilerini geliştirme fırsatları vererek, bireysel performansları takip ederek, bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirme fırsatları sağlayarak, ödüllendirme yaparak ve karar verme noktalarında onlardan yardım alarak çalışanların içsel motivasyonları artırılabilen ve işte kalma niyetleri olumlu yönde etkilenebilmektedir (Çalışkan ve Ünüsan, 2011: 158).

2.1.2. İçsel İletişim ve Eğitim

Yöneticiler, bireylerin işletmenin stratejileri ve hedefleri konusunda bilgilendirilmesi gerekliliğini görmelerine rağmen, işletme çalışanlarına ürünlerin ve markanın gücü hakkında bir inanç kazandırılması gerektiğine dair düşünceyi ihmal ederek, hali hazırda çalışanların zaten bu güce sahip olmaları gerektiğini düşünmektedirler. Genellikle, iç iletişimden sorumlu olan insan kaynakları uzmanları, çalışanlarla sağlıklı bir iletişim kurulması için gerekli olan pazarlama becerilerine sahip değildirler. Bilgiler, çalışanlara genellikle bilgi notları, haber bültenleri vb. yollarla ulaşmaktadır. Fakat bu bilgiler ve kullanılan yollar çalışanların işletmenin ürünleri ve markasının bilinirliği ve inanılabilirliği konusunda ikna edilmeleri için oluşturulmamıştır. Pazarlama birimi bazen yeni bir ürün veya yeni kampanyalarla ilgili olarak çalışanları bilgilendirme konusunda faaliyetler sürdürmektedir. Fakat bu faaliyetler genelde bireylerin işletmenin neler yaptığıyla

ilgili olarak bilgilendirilmesini hedeflemektedirken, çalışanların bu fikir ve hedefler konusunda ikna edilmesini hedeflemektedir (Mitchell, 2002: 99-100).

İçsel markalama olarak tanımlanan durum, bir işletme tarafından gerçekleştirilen ve çalışanların fikri ve duygusal olarak ürüne bağlı olmasını beraberinde getiren bir stratejik aktivite serisidir. Bu sistematik olarak organize edilen bir süreçtir ve markanın tüketicilere söz verdiği hizmet ya da ürünün çalışanların günlük çalışma davranışlarında da kabul edilebilir bir tavır sergilemeleri için onları motive eder ve onların bu inancını kuvvetlendirir. Bu yaklaşım, çalışanların ilgili markaya ve marka değerlerine bir aidiyet hissetmelerini sağlar. İçsel markalama amaçların karşılıklı olarak anlaşılabilir olmasına, markanın vaatlerinin doğru konumlandırılmasına, işletme ve çalışanların, ilgili markanın değerlerinin birbirine uygunluğu ve çalışanların bağlılığının sağlanmasına odaklanır. Bu noktada içsel markalama yönetimi, çok boyutlu iletişim yoluyla çalışanları motive etmeye odaklanır, çalışanların hem kendi aralarındaki hem de yönetim kademeleri ile arasındaki bilgi ve geri bildirim akışını düzenler (Yu, Asaad, Yen, Gupta, 2018: 39).

İçsel markalama ayrıca iyi koordine edilmiş bir çalışan eğitimi ile marka değerlerinin çalışanlara aşılmasını hedefleyen bir mesleki eğitimi de içermektedir. Çalışanların dışarıdaki insanlara ilgili değerleri iletmesinden önce bu değerleri kendilerinin benimsemeleri gerekmektedir. Bu yüzden eğitimler ve oryantasyon programları, çalışanların marka ile özdeşleşmeleri, marka bağlılığı ve marka sadakatini sağlamak konusunda araçsallaştırılabilir. İçsel markalama kurumsal marka değerleri için uygun davranışların sergilenmesini hedefler. Bununla birlikte içsel markalama marka değerlerinin çalışanlardan tüketicilere ve diğer paydaşlara kadar hem doğru hem de devamlı bir iletişiminin sağlanmasını kolaylaştırmaktadır (Özçelik ve Fındıklı, 2014: 1121; Aurand vd., 2005: 163).

2.2. Marka Vatandaşlık Davranışı

Marka vatandaşlık davranışı kısaca, örgütsel vatandaşlığa dayalı bir teori üzerine kurulmuş olan, çalışanların gönüllü davranışlarını ve iş sorumluluklarını geliştirmeye yönelik bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Nirmali, Yajid, Azam, Sudasighe, 2017: 267). Nyadzayo, Matanda, Ewing (2016) ise marka vatandaşlık davranışını, çalışanların kendi meslekleri dışındaki proaktif davranışları olarak nitelmişlerdir. Söz konusu olan bu proaktif davranışlar, markanın canlılığına ve gerçekliğine katkı sağlamaktadır. Kısacası, marka kimliğinin geliştirilmesi için çalışanların benimsemiş olduğu gönüllülüğe dayalı davranışlar, bu kavram ile çerçevelenmiştir. Marka kimliğinin ve gelişiminin önemsenmesi, markaya dair var olan heves, öz geliştirmeye açık olmak, yardım davranışları ve sportmenlik gibi davranışlar, marka vatandaşlık davranışları içerisinde yer almaktadır. Çalışanlar, işverenler ve kurum arasında var olan bu gönüllülük esasına dayalı ilişkinin pozitif sonuçlar elde etmesi de kaçınılmazdır. Mevcut araştırmalarda içsel markalamanın

çalışanların marka kimliğini benimsemesi ve markaları destekleyici davranışlarda bulunması, ayrıca çalışanlarda marka sadakatinin sağlanması noktasında olumlu sonuçlar ortaya çıkartabileceğini göstermektedir (Yu vd., 2018: 39).

Marka vatandaşlık davranışlarının bir taraftan da markayı koruma potansiyeli bulunmaktadır. Çalışanların söz konusu davranışları, marka kimliği ve marka vaadiyle örtüşmekle beraber, markanın güçlenmesine de ortam hazırlamaktadır (Piehler, King, Burmann, Xiong, 2016: 3). Dolayısıyla kurum içerisindeki tüm çalışanların bu davranış biçimlerini geliştirmesi beklenmektedir. Bu sayede müşteriler ile çalışanlar arasındaki ilişkiye de destek sağlanmaktadır. Pazarlama ve insan kaynakları içerisinde markanın değeri için karşılıklı çaba sarf etmeye dayalı davranışlar, marka vatandaşlık davranışları içerisinde görülmektedir (Nirmali vd., 2017: 267).

Yapılan çalışmalarda içsel markalama unsurlarından biri olan içsel iletişim ile ilgili olarak işletme içinden toplanan ve iletişim kanallarında kullanılan bilgiler neticesinde, çalışanların finansal ve sosyal ihtiyaçları daha iyi ele alınabilmekte, iç hizmet kalitesi iyileştirilebilmekte ve genel olarak daha iyi bir çalışma ortamının oluşturulmasına yardımcı olduğu görülmektedir (Rucci, Kirn, Quinn, 1998). Bunun neticesinde işletmede çalışanların kurumun markasına yönelik tutumları olumlu yönde değişecek ve marka bağlılıkları artacaktır (Punjaisri, Evanschitzky, Wilson, 2009). Böylelikle içsel markalama faaliyetleri sonucunda içsel motivasyonun artacağı, bu durumun da marka vatandaşlık davranışında olumlu yönde bir etki yapabileceği görülmektedir.

İçsel markalama ile marka vatandaşlık davranışı arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. İçsel markalamada müşterilerin markadan beklentilerini karşılayabilmeleri için işletme çalışanlarının, marka vaatlerine uygun bir şekilde davranış geliştirmelerine yönelik faaliyetler yürütülmektedir (Balmer, Powell, Punjaisri, Wilson, A., 2011). İçsel markalama faaliyetleri sonucunda, çalışanların marka vatandaşlık davranış düzeyleri arttıkça, işletmenin amaçları doğrultusunda daha çok çaba göstermeye başlamaktadırlar (Burmann ve Zeplin, 2005).

2.3. İçsel Motivasyon

İçsel motivasyon, çalışma koşullarıyla başa çıkmanın yeni bir yolunu ortaya koyarak motive eden bir iş deneyimi kazanma arzusunu temsil etmektedir (Kim ve Noh, 2016: 684). İçsel motivasyon, bireyin davranışlarını düzenleyen, onlara yön veren herhangi bir dışsal faktör olmaksızın, işin kendisinin bireyi motive ederek harekete geçirmesi olarak tanımlanabilmektedir. Herzberg'in çift faktör teorisine göre, bir içsel motivasyon aracı işin içeriği ile ilgili ise çalışan kişiyi motive etmektedir. Bunun yanında işin dışında yer alan dışsal motivasyon araçlarının ise motive etme güçleri yoktur. Bu kapsamda içsel motivasyon araçları, direkt bir şekilde işin doğasıyla ilgili olup işin içeriğinden kaynaklanmaktadır (Ağca ve Ertan, 2008: 140). Merak duygusu, bilme ihtiyacı, yeterli olma isteği, gelişme ve

başarma arzusu gibi içsel tepkiler içsel motivasyona örnek gösterilebilecek duygulardır (Ersarı ve Naktiyok, 2012: 83). Ayrıca, çalışanların belirli bir işte çalışırken yeni bilgi, beceri ve yetenek kazanabilmeleri motivasyonlarını yükseltecek ve iş doyumunu sağlayacaktır. Buna bağlı olarak, doyuma ulaşan çalışanın örgütsel bağlılığı artacaktır (Kim ve Noh, 2016: 684). Örgüt kültürü ile çalışanın beklentileri arasında uyumsuzluğun meydana gelmesi çalışanın işe ve işletmeye olan ilgisini azaltabilir, iş tatminsizliği meydana gelebilir. Bu noktada çalışanların işten ayrılma niyetleri gözlemlenebilir (Özdemir ve Özdemir, 2015: 336-337). Bu noktada içsel motivasyonun işte kalma veya işten ayrılma niyeti üzerinde bir etkisi olduğu görülmektedir. İşletme içinde bulunan mutlu çalışanlar, müşteriler ile duygusal bağ kurabilmekte, bunun sonucunda ürünlerin tercih edilmesi, daha yüksek geri satın alma oranlarına ulaşması ve müşterilerin diğer kişilere olumlu önerilerde bulunması gibi avantajlar ortaya çıkabilmektedir (Josep LePla, 2013: 19). Yapılan araştırmalarda etkili içsel markalama yönetimi uygulamalarının, çalışanların memnuniyetini ve motivasyonunu arttırdığı, aynı zamanda çalışanların tutum ve davranışlarının dış paydaşların beklentileri ile daha uyumlu hale geldiği görülmektedir (Yu vd., 2018: 39).

2.4. İşte Kalma Niyeti

Günümüzde küreselleşmenin de bir getirisi olarak, farklı yaş gruplarından ve etnik kökenlerden insanların bir arada çalışması söz konusu olabilmektedir. Örneğin, Babyboomers kuşağını (1946-1960), X kuşağını (1961-1980) ve Y kuşağını (1981-2000) kapsayan bu yaş farklılıkları sayesinde iş gücünün doğasında çok katmanlılık ve çeşitlilik gözlemlenebilmektedir (Naim ve Lenka, 2017: 314). Aynı zamanda kurum içerisindeki etnik köken çeşitliliği de kurum değerlerinin çeşitlenmesini sağlamaktadır. İş etiği uzmanlarına göre çalışma ortamındaki çeşitlilik, daha etik kararların verilmesini ve organizasyonun da daha etik bir üslubu benimsemesini sağlamaktadır (Singh ve Selvarajan, 2013: 259). Ancak, söz konusu çeşitlilikler, organizasyon içerisinde olumlu sonuçlar yarattığı gibi çalışanların elde tutulması gibi ciddi sorunları da ortaya çıkarabilmektedir.

Bir organizasyon içerisinde çalışanlar gönüllü bir şekilde veya gönüllü olmadan işlerini sonlandırabilmektedir. Çalışanların, çalıştıkları kurumla olan ilişkilerini kesmelerindeki sebepler arasında ödenen ücretin düşük olması, çalışılan saatin gerekenden fazla olması ve işe karşı geliştirilen sosyal algı gibi faktörler gösterilmektedir (Cho, Johanson, Guchait, 2009: 374). Ayrıca, kurumsal çerçeve, iş yerindeki stres, kurumsal ve profesyonel bağlılık, rol algısı ve rol içeriği gibi temalar da çalışanların işlerini sonlandırmalarında veya işte kalma niyetlerini etkilemelerinde etkin bir rol oynamaktadır (Yarbroguh, Martin, Alfred, McNeill, 2016: 3). Her kuşağın ve etnik yapının sahip olduğu bu kimlik yapıları, organizasyonda çalışanların devamlılığı açısından oldukça önemli bir yer tutmakta,

işçi - işveren arasındaki bağın kuvvetli olması da çalışanların işte kalma niyetlerinin artmasına katkı sağlamaktadır (Naim ve Lenka, 2017: 315).

Çalışanların işte kalma niyetlerini ve muhafaza edilmelerini etkileyen faktörler de araştırmacıların üzerinde durduğu bir konu olarak bilim dünyasında kendine yer bulmuştur. Örneğin, Du Preez ve Bendixen (2015) hizmet sektöründeki çalışanlar ile ilgili olarak içsel markalama yönetimi üzerine yapmış oldukları çalışmada, etkili bir içsel markalama yönetiminin çalışanların işte kalma niyetleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında yapılan çalışmalarda iş tatmininin ve örgüt bağlılığının, çalışanların işte kalma niyetleri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Bangwal ve Tiwari, 2019: 270). Marka vatandaşlık davranışının geliştirilmesinin, örgüte olan bağlılığı artıracığı öngörüldüğünde, marka vatandaşlık davranışının işte kalma niyeti üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın amacı ve yöntemi ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra, araştırmanın evreni ve örnekleme tanıtılmaktadır. Sonrasında geliştirilen araştırma modeli ve hipotezlere yer verilmektedir. Verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilerek sektör ve literatür için önerilerde bulunulmaktadır.

3.1. Araştırma Amacı ve Yöntemi ile İlgili Genel Bilgiler

Bu çalışmada içsel markalama bileşenleri, içsel motivasyon, marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti unsurları arasındaki ilişkilerin hizmet sektörü açısından incelenmesi amaçlanmış ve analizler için Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anketteki içsel markalama ölçeğinin alt boyutu olan ve 5 ifadeden oluşan insan kaynaklarının katılımı ölçeği Aurand vd., (2005) çalışmasından; diğer alt boyut olan ve 9 ifadeden oluşan içsel iletişim ve eğitim ölçeği Punjaisri ve Wilson (2007) çalışmasından; 3 ifadeden oluşan içsel motivasyon ölçeği Gagne vd., (2010) çalışmasından; 6 ifadeden oluşan marka vatandaşlık davranışı ölçeği King ve Grace (2012) çalışmasından ve 3 ifadeden oluşan işte kalma niyeti ölçeği ise Preez ve Bendixen (2015) çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu çalışmalarda kullanılan ölçekler öncelikle Türkçe'ye çevrilmiş daha sonra İngilizce'ye çevrilerek anlam değişikliği olmadığı belirlenerek görünüş geçerliliği sağlanmıştır. Oluşturulan ankette 7 tanesi demografik bilgiler olmak üzere toplam 33 soru bulunmakta ve sorular, 1'den 5'e kadar "1 = Hiç Katılmıyorum, 5 = Tamamen Katılıyorum" şeklinde 5'li Likert Ölçeği'ne göre hazırlanmıştır.

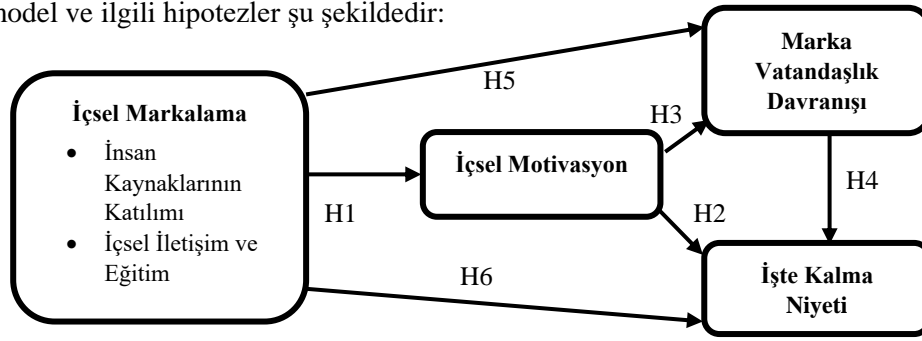
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Marmara Bölgesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı konaklama işletmeleri çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma sürecinde öncelikli olarak T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile iletişime geçilerek Marmara Bölgesinde

faaliyet gösteren beş yıldızlı konaklama işletmelerinin bilgilerini içeren listeler elde edilmiştir. Söz konusu listelerde 122 adet beş yıldızlı konaklama işletmesinin yer aldığı görülmüş ve bu işletmelerle iletişime geçilmiştir. Bu işletmelerde çalışan 1367 kişi ile temasa geçilmiş ve bu kişilerden 522 tanesi araştırmaya katılmayı kabul etmiştir. Son aşamada, hatalı ve yetersiz anketlerin çıkartılması sonrasında toplam 470 anket araştırmaya dahil edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Modeli

İçsel markalama ile marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti arasındaki ilişkiyi ve içsel markalama unsurları, içsel motivasyon, marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti unsurları arasındaki ilişkileri inceleyen model ve ilgili hipotezler şu şekildedir:

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma modeli kapsamında oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H₁: İçsel markalama unsurları ile içsel motivasyon arasında pozitif bir ilişki vardır.

H_{1a}: İçsel markalama unsurlarından insan kaynaklarının katılımı ile içsel motivasyon arasında pozitif bir ilişki vardır.

H_{1b}: İçsel markalama unsurlarından içsel iletişim ve eğitim ile içsel motivasyon arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₂: İçsel motivasyon ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₃: İçsel motivasyon ile marka vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₄: Marka vatandaşlık davranışı ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₅: İçsel markalama unsurları ile marka vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H_{5a}: İçsel markalama unsurlarından insan kaynaklarının katılımı ile marka vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H_{5b}: İçsel markalama unsurlarından içsel iletişim ve eğitim ile marka vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₆: İçsel markalama unsurları ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

H_{6a}: İçsel markalama unsurlarından insan kaynaklarının katılımı ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

H_{6b}: İçsel markalama unsurlarından içsel iletişim ve eğitim ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, örnekleme ait tanımlayıcı istatistiklere ve araştırmanın hipotezlerini doğrulamak için yapılan istatistiksel analiz sonucunda ortaya çıkan bulgulara ve bu bulgulara ait yorumlara yer verilmiştir.

3.4.1. Demografik Özelliklere Yönelik Bulgular

Yapılan saha araştırması sonucunda araştırmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde katılımcıların %50,2'sini kadınların, %49,8'ini erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş dağılımına bakıldığında %59'unun 25-34 yaş aralığında, %23'ünün ise 35-44 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan otel çalışanlarının eğitim durumlarına bakıldığında %68,3 gibi büyük bir çoğunluğun lisans mezunu olduğu, ikinci sırada ise %17,7 ile ön lisans mezunlarının olduğu görülmektedir. Hizmet sektöründe çalıştıkları yıllara bakıldığında katılımcıların yaklaşık yarısının yedi yıldan az süredir hizmet sektöründe çalıştığı diğer yarısının ise yedi yıldan fazla süredir hizmet sektöründe oldukları görülmektedir. Mevcut buldukları işletmedeki çalışma sürelerine bakıldığında %61,5'inin üç yıl ve daha az süredir; %30'unun ise dört ile yedi yıl arasında şu anki işletmelerinde çalıştıkları görülmektedir. Çalışanların departmanlara göre dağılımı incelendiğinde %36'sının satış ve pazarlama bölümünde, %22'sinin ön büro bölümünde çalıştığı görülmektedir.

3.4.2. Kullanılan Ölçeklere İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular

Bu başlık altında analizde kullanılan ölçekler için ayrı ayrı açıklayıcı faktör analizleri yapılarak sonuçları değerlendirilmektedir. Söz konusu ölçeklerin Türkiye'de uygulanması sonucunda ortaya çıkabilecek hataların önüne geçilmesi ve yapısal olarak uygunluğu olmayan ölçeklerin kullanımının gerçeği yansıtmayacak sonuçlar vermesi nedeniyle kullanılan ölçekler için faktör analizi yapılmıştır.

İçsel Markalama, İçsel Motivasyon, Marka Vatandaşlık Davranışı ve İşte Kalma Niyeti Ölçeklerinin Açıklayıcı Faktör Analizine ait bulguları Tablo 1.'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Açıklayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular

İçsel Markalama KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterlilik Ölçüsü		,920
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	6332,228
	SD	325
	Sig.	,000
İçsel Motivasyon KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterlilik Ölçüsü		,651
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	612,014
	SD	3
	Sig.	,000

Marka Vatandaşlık Davranışı KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçüsü		,828
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	834,413
	SD	15
	Sig.	,000
İşte Kalma Niyeti KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçüsü		,645
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	589,013
	SD	3
	Sig.	,000

Tablo 1.'de yer alan Bartlett's Küresellik Testi incelendiğinde tüm değişkenlerin tümel anlamlılığının %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu ($p=0.000<0.05$) görülmektedir.

KMO örneklem yeterlilik ölçüsü incelendiğinde İçsel Markalama 0,920 ile mükemmel düzeyde; İçsel Motivasyon 0,651 ile orta düzeyde; Marka Vatandaşlık Davranışı 0,828 ile çok iyi düzeyde; İşte Kalma Niyeti 0,645 ile orta düzeyde bir yeterliliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Böylelikle faktör analizine tabi tutulacak değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ve örnek büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu görülmektedir.

Yapılan faktör analizi sonucunda İçsel Markalama ölçeğinin döndürülmüş faktör yükleri matrisi ve özdeğerleri Tablo 2.'de gösterilmektedir.

Tablo 2. İçsel Markalama Ölçeği Döndürülmüş Faktör Yükleri Matrisi ve Özdeğerleri

<i>Madde</i>	Döndürülmüş Faktör Yükleri	
	<i>İçsel İletişim & Eğitim</i>	<i>İnsan Kaynaklarının Katılımı</i>
Icse12	,855	
Icse13	,834	
Icse11	,811	
Icse10	,763	
Icse19	,746	
Icse17	,711	
Icse16	,685	
Icse12		,830
Icse11		,792
Icse13		,728
Özdeğer	5,112	1,387
Varyans açıklama	51,116	13,865
Oranı (%)		
Birikimli	51,116	64,982

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.a Rotation converged in 3 iterations.

Özdeğerler yüklerinin 1'den büyük değer alması gerekmektedir. Tablo 2. incelendiğinde, iki faktörün 1'den büyük değer aldığı ve bu iki faktörün toplam varyansın %64,982'sini açıkladığı görülmektedir.

Varimax döndürme yöntemi sonucunda İçsel Markalama ölçeğinin faktör deseni Tablo 2.'de görülmektedir. Elde edilen desen, İçsel İletişim ve Eğitim (7 ifade) ve İnsan Kaynaklarının Katılımı (3 ifade) olmak üzere iki faktör ile faktörleşmiştir. Varimax döndürme yöntemi yapılırken sırasıyla Icsel4, Icsel8, Icsel5 ve Icsel14 maddeleri 0,50'nin altında faktör yükü aldıkları için teker teker çıkartılarak döndürme işlemi yeniden yapılmıştır.

Tablo 3.'te İçsel Motivasyon, Marka Vatandaşlık Davranışı ve İşte Kalma Niyeti ölçeklerinin faktör yükleri matrisleri ve özdeğerleri yer almaktadır.

Tablo 3. İçsel Motivasyon, Marka Vatandaşlık Davranışı ve İşte Kalma Niyeti Ölçekleri Faktör Yükleri Matrisi ve Özdeğerleri

<i>İçsel Motivasyon Ölçeği Faktör Yükleri</i>	
<i>Madde</i>	
Mot2	,925
Mot3	,842
Mot1	,829
Özdeğer	2,252
Varyans açıklama Oranı (%)	75,063
Birikimli	75,063
<i>Marka Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Faktör Yükleri</i>	
<i>Madde</i>	
Vat5	,796
Vat3	,765
Vat6	,756
Vat2	,724
Vat4	,645
Vat1	,596
Özdeğer	3,087
Varyans açıklama Oranı (%)	51,456
Birikimli	51,456
<i>İşte Kalma Niyeti Ölçeği Faktör Yükleri</i>	
<i>Madde</i>	
Kal2	,920
Kal3	,869
Kal1	,781
Özdeğer	2,211
Varyans açıklama Oranı (%)	73,686
Birikimli	73,686

Extraction Method: Principal Component Analysis. 1 components extracted.

Özdeğer yüklerinin 1'den büyük değer alması gerekmektedir. Tablo 3. incelendiğinde, tek faktörden oluşan içsel motivasyon değişkeninin 1'den büyük değer (2,252) aldığı ve açıklanan toplam varyansın %75,063'ünü açıkladığı

görülmektedir. İçsel motivasyon tek faktörlü bir değişken olduğu için herhangi bir döndürme işlemine gerek duyulmamakla beraber, değişkeni ifade eden üç madde de 0,50'nin üzerinde yük almıştır.

Tablo 3. incelendiğinde, tek faktörden oluşan marka vatandaşlık davranışı değişkeninin 1'den büyük değer (3,087) aldığı ve açıklanan toplam varyansın %51,456'sını açıkladığı görülmektedir. Marka vatandaşlık davranışı tek faktörlü bir değişken olduğu için herhangi bir döndürme işlemine gerek duyulmamakla beraber, değişkeni ifade eden altı madde de 0,50'nin üzerinde yük almıştır.

Tablo 3.'e bakıldığında tek faktörden oluşan işte kalma niyeti değişkeninin 1'den büyük değer (2,211) aldığı ve açıklanan toplam varyansın %73,686'sını açıkladığı görülmektedir. İşte kalma niyeti tek faktörlü bir değişken olduğu için herhangi bir döndürme işlemine gerek duyulmamakla beraber, değişkeni ifade eden üç madde de 0,50'nin üzerinde yük almıştır.

Çalışmada kullanılan ölçeklere yönelik yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda İçsel Markalamayı açıklayan toplam 10 ifade, İçsel Motivasyonu açıklayan toplam 3 ifade, Marka Vatandaşlık Davranışını açıklayan toplam 6 ifade ve son olarak İşte Kalma Niyetini açıklayan toplam 3 ifade ortaya çıkmıştır. Bu ölçeklerin teker teker ve birlikte güvenilirlikleri Tablo 4.'te yer almakta ve gereken güven sınırlı içinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Cronbach's Alpha Değerleri

	Cronbach's Alpha Değeri
İçsel Markalama Ölçeği	0,892
İçsel Motivasyon Ölçeği	0,831
Marka Vatandaşlık Davranışı Ölçeği	0,800
İşte Kalma Niyeti Ölçeği	0,820
Çalışmanın Bütünü	0,918

3.4.3. Kullanılan Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular

Bu başlık altında analizde kullanılan ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi yapılarak mevcut geliştirilen modelin test edilmesi amaçlanmaktadır. Açıklayıcı faktör analizi kullanılarak gösterilen model neticesinde içsel markalama, içsel motivasyon, marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti ölçekleri üzerinde doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanarak, değişkenlerin varsayılan araştırma modeline uyum derecesi LISREL 8.80 istatistik paket programı kullanılarak belirlenmiştir.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, insan kaynaklarının katılımı (ikk) ve içsel iletişim ve eğitim (iie) şeklinde iki boyuttan oluştuğu belirlenen içsel markalama ölçeği doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak değerlendirilmiştir. Birinci düzey DFA modeli oluşturularak ölçeğin yapısında yer alan gizil faktörler ve bu faktörlerle ilişkilendirilen ifadeler arasındaki karşılıklı bağımlı etkiler test

edilmiş ve standartlaştırılmış faktör katsayıları bulunmuş ve $p < 0.05$ olduğundan DFA modelinin anlamlı olduğu kabul edilmiştir.

İçsel markalama ölçeği DFA, maximum likelihood ile test edilmiş ve içsel iletişim ve eğitim boyutunda “Icse112-Icse113” hata terimleri arasında modifikasyon indeksleri uygulanmıştır. Faktör yüklerini gösteren standardize edilmiş faktör yükleri, t değerleri ve R^2 değerleri Tablo 5.’te gösterilmiştir. Tablo 5.’e bakıldığında insan kaynaklarının katılımı faktörüne en fazla katkının Icse12 değişkeni tarafından, en az katkının ise Icse13 değişkeni tarafından yapıldığı görülmektedir. Benzer şekilde içsel iletişim ve eğitim faktörüne en fazla katkı Icse111 değişkeni, en az katkı ise Icse17 değişkeni tarafından yapılmaktadır. Bütün faktörlerde, değişkenlerin ait oldukları faktörleri açıkladıkları belirlenmiştir. DFA’ya göre içsel markalama ölçeğinin faktör ve değişkenlerinin yapısal eşitlik modellemesi için uygun olduğu görülmektedir.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, tek boyutlu olduğu tespit edilen içsel motivasyon ölçeği doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak değerlendirilmiştir. Birinci düzey DFA modeli oluşturularak ölçeğin yapısında yer alan gizil faktörler ve bu faktörlerle ilişkilendirilen ifadeler arasındaki karşılıklı bağımlı etkiler test edilmiş ve standartlaştırılmış faktör katsayıları bulunmuştur. İçsel motivasyon ölçeği DFA, maximum likelihood ile test edilmiş doymuş (saturated) ve “perfect fit” bir model olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tarz modeller anlamlı olarak kabul edilmektedir. Faktör yüklerini gösteren standardize edilmiş faktör yükleri, t değerleri ve R^2 değerleri Tablo 5.’te gösterilmiştir. Tablo 5.’te görüldüğü gibi içsel motivasyon ölçeğine en fazla katkının Mot2 değişkeni tarafından, en az katkının ise Mot1 değişkeni tarafından yapıldığı görülmektedir. DFA’ya göre içsel motivasyon ölçeğinin tek boyutlu olarak yapısal eşitlik modellemesi için uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 5. İçsel Markalama, İçsel Motivasyon, Marka Vatandaşlık Davranışı ve İşte Kalma Niyeti DFA Ölçüm Modeli Sonuçları

<i>Parametreler</i>	<i>Standartlaştırılmış Yükler</i>	<i>t-değeri</i>	<i>R²</i>
İnsan Kaynaklarının Katılımı			
ikk → Icse11	0,67	14,14	0,45
ikk → Icse12	0,79	16,82	0,62
ikk → Icse13	0,64	13,50	0,41
İçsel İletişim ve Eğitim			
iie → Icse16	0,71	17,18	0,51
iie → Icse17	0,63	14,60	0,40
iie → Icse19	0,76	18,64	0,57
iie → Icse110	0,80	20,12	0,64
iie → Icse111	0,84	21,90	0,71
iie → Icse112	0,78	19,27	0,60
iie → Icse113	0,75	18,41	0,56
İçsel Motivasyon			

Mot → Mot1	0,68	15,61	0,47
Mot → Mot2	1	24,26	0,99
Mot → Mot3	0,71	16,24	0,50
Marka Vatandaşlık Davranışı			
Vat → Vat1	0,45	9,32	0,21
Vat → Vat2	0,60	12,83	0,36
Vat → Vat3	0,65	14,20	0,43
Vat → Vat4	0,51	10,69	0,26
Vat → Vat5	0,80	18,41	0,64
Vat → Vat6	0,73	16,49	0,53
İşte Kalma Niyeti			
Kal → Kal1	0,60	13,47	0,36
Kal → Kal2	0,98	23,16	0,96
Kal → Kal3	0,77	17,48	0,59

Marka vatandaşlık ölçeği DFA, maximum likelihood ile test edilmiş ve “Vat1-Vat4” ile “Vat2-Vat3” hata terimleri arasında modifikasyon indeksleri uygulanmıştır. Tablo 5.’te görüldüğü gibi marka vatandaşlık davranışı ölçeğine en fazla katkının Vat5 değişkeni tarafından, en az katkının ise Vat1 değişkeni tarafından yapıldığı görülmektedir. Bütün faktörlerde, değişkenlerin ait oldukları faktörleri açıkladıkları belirlenmiştir. DFA’ya göre içsel motivasyon ölçeğinin tek boyutlu olarak yapısal eşitlik modellemesi için uygun olduğu görülmektedir.

İşte kalma niyeti ölçeği DFA, maximum likelihood ile test edilmiş doymuş (saturated) ve “perfect fit” bir model olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tarz modeller anlamlı olarak kabul edilmektedir. Tablo 5.’te görüldüğü gibi işte kalma niyeti ölçeğine en fazla katkının Kal2 değişkeni tarafından, en az katkının ise Kal1 değişkeni tarafından yapıldığı görülmektedir. DFA’ya göre içsel motivasyon ölçeğinin tek boyutlu olarak yapısal eşitlik modellemesi için uygun olduğu görülmektedir.

3.5. Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) Analizi ve Sonuçları

Araştırmanın bu kısmında daha önce teorik olarak anlatılan, AFA ve DFA analizleri uygulanan içsel markalama, içsel motivasyon, marka vatandaşlık davranışı ve işte kalma niyeti ölçekleri için oluşturulan yapısal model ele alınmakta ve LISREL 8.80 istatistik paket programı kullanılarak YEM ile doğrulanmaktadır.

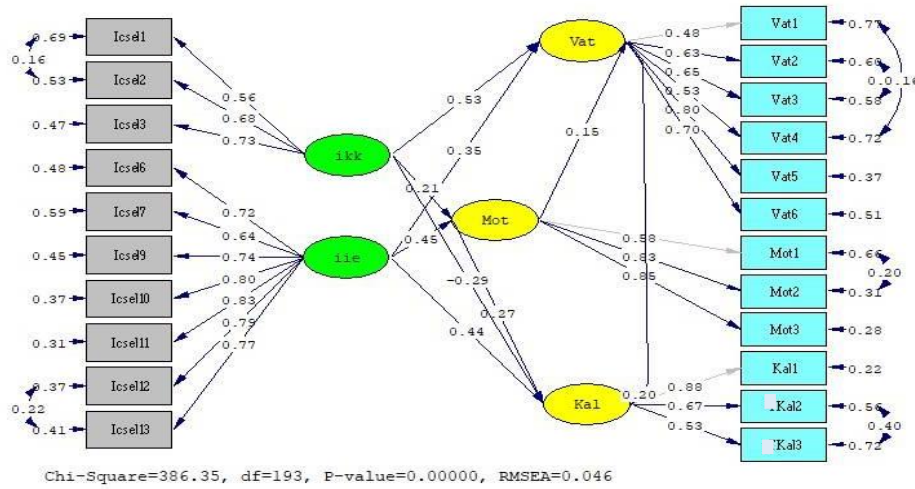
Tablo 6.’daki uyum iyiliği değerleri incelendiğinde, önerilen modelin bir bütün olarak iyi bir uyuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle bulgular önerilen yapısal modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. YEM Analizi Uyum İyiliği Değerleri

Uyum Ölçütleri	Literatürde Kabul Edilen Değerler		Araştırma Sonucunda Elde Edilen Sonuçlar	UYUM
	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	İyi Uyum Değerleri		
χ^2/df	$2 \leq \chi^2/df \leq 3$	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	2	İyi Uyum

CFI	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	$0,97 \leq CFI \leq 1$	0,99	İyi Uyum
GFI	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	$0,95 \leq GFI \leq 0,97$	0,93	Kabul Edilebilir Uyum
AGFI	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	0,91	İyi Uyum
NFI	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	$0,95 \leq NFI \leq 1$	0,97	İyi Uyum
NNFI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	0,98	İyi Uyum
RMR	$0,05 \leq RMR \leq 0,10$	$0 \leq RMR \leq 0,05$	0,056	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	0,044	İyi Uyum
RMSEA	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	0,046	İyi Uyum

Araştırma hipotezleri doğrultusunda hazırlanan yapısal eşitlik modeli LISREL görüntüsü Şekil 2.'de gösterilmektedir. Şekilde görülen gizil değişkenler arasındaki yön okları etkinin yönünü ve üzerindeki değerler ise standardize regresyon katsayılarını bir diğer ifadeyle standardize edilmiş etki değerlerini göstermektedir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli Yol Diyagramı

Modelin tümü YEM ile incelenerek, insan kaynaklarının katılımı boyutunun "Icsel1-Icsel2" ifadeleri, içsel iletişim ve eğitim boyutunun "Icsel12-Icsel13" ifadeleri, marka vatandaşlık davranışı boyutunun "Vat1-Vat4" ile "Vat2-Vat3" ifadeleri, içsel motivasyon boyutunun "Mot1-Mot2" ifadeleri, işte kalma niyeti boyutunun "Kal2-Kal3" ifadeleri hata terimleri arasında modifikasyon indeksleri uygulanmıştır. Standartlaştırılmış faktör katsayıları, Şekil 2.'de yol diyagramında gösterilmiş ve yol diyagramında $P < 0.05$ olduğundan modelin anlamlı olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 7. YEM Yapısal Eşitlik Sonuçları

<i>Parametreler</i>	<i>Standartlaştırılmış Yükler</i>	<i>t-değeri</i>	<i>R²</i>
ikk → Icsel1	0,56	11,12	0,31
ikk → Icsel2	0,68	14,32	0,47
ikk → Icsel3	0,73	15,54	0,53
iie → Icsel6	0,72	17,40	0,52
iie → Icsel7	0,64	14,90	0,41
iie → Icsel9	0,74	18,28	0,55
iie → Icsel10	0,80	20,16	0,63
iie → Icsel11	0,83	21,56	0,69
iie → Icsel12	0,79	19,96	0,63
iie → Icsel13	0,77	19,05	0,59
Vat → Vat1	0,48	---	0,23
Vat → Vat2	0,63	9,05	0,40
Vat → Vat3	0,65	9,19	0,42
Vat → Vat4	0,53	9,34	0,28
Vat → Vat5	0,80	10,05	0,63
Vat → Vat6	0,70	9,56	0,49
Mot → Mot1	0,58	---	0,34
Mot → Mot2	0,83	15,03	0,69
Mot → Mot3	0,85	10,80	0,72
Kal → Kal1	0,88	---	0,78
Kal → Kal2	0,67	10,49	0,44
Kal → Kal3	0,53	8,96	0,28
<i>Yapısal Eşitlikler</i>			<i>R²</i>
Vat = 0,15*Mot + 0,53*ikk + 0,35*iie			0,79
Mot = 0,21*ikk + 0,45*iie			0,36
Kal = 0,20*Vat + 0,27*Mot - 0,29*ikk + 0,44*iie			0,41

Tablo 7.'de, modele ait yapısal eşitlikler yer almaktadır. Birinci yapısal eşitlikte; marka vatandaşlık davranışı (Vat) ile içsel motivasyon (Mot), insan kaynaklarının katılımı (ikk) ve içsel iletişim ve eğitim (iie) arasında aynı yönlü ve doğrudan bir ilişki olduğu ve regresyon katsayısının 0,79 olduğu görülmektedir. Birinci yapısal eşitlik formülünde marka vatandaşlık davranışının %5 anlamlılık düzeyinde %79'u açıklanmaktadır.

İkinci yapısal eşitlikte; içsel motivasyon (Mot) ile insan kaynaklarının katılımı (ikk) ve içsel iletişim ve eğitim (iie) arasında aynı yönlü ve doğrudan bir ilişki olduğu ve regresyon katsayılarının 0,36 olduğu görülmektedir. İkinci yapısal eşitlik formülünde içsel motivasyonun %5 anlamlılık düzeyinde %36'sı açıklanmaktadır.

Üçüncü yapısal eşitlikte; işte kalma niyeti (Kal) ile marka vatandaşlık davranışı (Vat), içsel motivasyon (Mot) ve içsel iletişim ve eğitim (iie) arasında aynı yönlü ve doğrudan bir ilişki olduğu; insan kaynaklarının katılımı (ikk) arasında ise ters yönlü bir ilişkinin olduğu ve regresyon katsayılarının 0,41 olduğu görülmektedir. Üçüncü yapısal eşitlik formülünde işte kalma niyetinin %5 anlamlılık düzeyinde %41'i açıklanmaktadır.

4. BULGULAR

Önerilen araştırma modelinin YEM sonuçları dikkate alınarak, model için oluşturulan hipotezlerin model kapsamında istatistiksel değerlendirilmesi elde edilmiştir. Yapısal ve ölçüm modellerinin LISREL 8.80 istatistik programı ile analiz edilmesi sonucunda geçerli olarak belirlenen modelden hareketle hipotezlerin istatistiksel sonuçları sırasıyla Tablo 8.'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Hipotezlerin Değerlendirilmesi

H1: İçsel markalama unsurları ile içsel motivasyon arasında pozitif bir ilişki vardır.	
H1a: İçsel markalama unsurlarından insan kaynaklarının katılımı ile içsel motivasyon arasında pozitif bir ilişki vardır.	KABUL
H1b: İçsel markalama unsurlarından içsel iletişim ve eğitim ile içsel motivasyon arasında pozitif bir ilişki vardır.	KABUL
H2: İçsel motivasyon ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.	KABUL
H3: İçsel motivasyon ile marka vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.	KABUL
H4: Marka vatandaşlık davranışı ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.	KABUL
H5: İçsel markalama unsurları ile marka vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.	
H5a: İçsel markalama unsurlarından insan kaynaklarının katılımı ile marka vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.	KABUL
H5b: İçsel markalama unsurlarından içsel iletişim ve eğitim ile marka vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.	KABUL
H6: İçsel markalama unsurları ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.	
H6a: İçsel markalama unsurlarından insan kaynaklarının katılımı ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.	RED
H6b: İçsel markalama unsurlarından içsel iletişim ve eğitim ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.	KABUL

Araştırma kapsamında, güçlü kurumsal markaların oluşturulmasındaki etkisinin yanında organizasyonun içsel süreçlerini ve kurum kültürünü marka ile uyumlu hale getirmeye yardımcı olan içsel markalama kavramının, marka vatandaşlık davranışı, işte kalma niyeti ve içsel motivasyon üzerine etkileri ortaya koyulmuştur. Araştırmaya konu olan değişkenlerin birbirlerine olan etkilerini ifade eden hipotezlerin red veya kabul durumları Tablo 8.'de gösterilmektedir. İstatistiki sonuçlara bakıldığında, içsel markalama unsurları ile içsel motivasyon arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu ileri süren hipotezlerin kabul edildiği görülmektedir. Bunun yanında içsel motivasyon ile işte kalma niyeti ve içsel motivasyon ile marka vatandaşlık davranışı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu ileri süren hipotezler kabul edilmiştir. Ayrıca marka vatandaşlık davranışı ile işte kalma niyetine arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olacağına yönelik hipotez de kabul edilmiştir. Ek olarak içsel markalama unsurları ile marka vatandaşlık davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ileri süren hipotezler de kabul edilmiştir. Fakat içsel markalama unsurlarından içsel iletişim ve eğitim ile işte kalma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuşken, insan kaynaklarının

katılımı ile işte kalma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ve ilgili hipotez reddedilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kalifiye insan gücünün her geçen gün önem kazandığı bu dönemde, insan kaynakları yönetiminin işletmelerde sahip olduğu önem de aynı derecede artmaktadır. Bilgilendirilmiş, motive olmuş çalışanların stratejik planların oluşturulması ve uygulanmasında sahip oldukları yetkiler hakkında yönetim kademesi ve akademinin giderek daha fazla bilgi edinmesi, insan kaynakları yönetiminin, işletmenin temel aşamalarına daha fazla müdahil olmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, işletmenin ilgili markası ve ürünü ile ilgili hemfikir olan çalışanlar, ilgili işletmenin sunmuş olduğu hizmet ve ürünlerinin dışarıdan nasıl algılandığı konusunda gerekli desteklere ihtiyaç duyabilmektedirler. İşletme markasını benimsemiş çalışanlar, tüketici tarafından oluşturulan marka beklentilerine karşı cevap verebildikleri takdirde kendilerini yeterli ve başarılı hissedebileceklerdir. İşletmeye katkı sağladığını hisseden yani kendini işletme için bir gereklilik olarak gören çalışanlar motive olarak, önce kendi performansını sonrasında ise işletme performansını arttıracaktır. Bu aşamada çalışanın gerekli bilgilere ulaşabilmesi, sektördeki gelişmelere paralel şekilde kendini geliştirebilmesi için gerekli desteğin insan kaynakları yönetimi tarafından aktif bir şekilde sağlanması gerekir. İçsel markalama ayrıca iyi koordine edilmiş bir çalışan eğitimi ile marka değerlerinin çalışanlara aşılmasını hedefleyen bir mesleki eğitim programı olarak düşünülmelidir. Kendini geliştirme imkanı bulan ve işletmenin ona değer verdiğini hisseden çalışan, motive olmuş bir şekilde işletmeye katkı sağlamaya devam edecektir. Bütün bunların yanında kurum kültürüne bağlı olarak kurum içi iletişim de çalışanların içsel motivasyonunu etkileyen bir başka önemli faktördür. Özellikle hizmet sektörünün yoğun iş yükü ve stres barındıran alanlarından olan turizm çalışanları, müşterilerin beklentilerini karşılarken ve onlara işletme markasını yansıtırken, işletme içi tüm bölümlerle etkili iletişime sahip olmalı ve koordineli bir şekilde hareket etmelidirler. Bu tarz durumlarda iletişim eksikliğini hisseden çalışanlar stres altına girebilir ve motivasyonları olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Javid, Monfared, Aghamoosa (2016) yapmış oldukları çalışmada içsel marka yönetimi, marka vatandaşlık davranışı, iş tatmini ve marka bağlılığı değişkenlerini kullanarak marka vatandaşlığı davranışı, iş tatmini ve bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda içsel marka yönetimi ve marka vatandaşlığı arasında ve içsel marka yönetimi ile iş tatmini ve marka bağlılığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Düger ve Taşkın (2017) yapmış oldukları çalışmada içsel markalama uygulamaları ile marka vatandaşlık davranışı arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu, içsel markalama uygulamalarının marka vatandaşlık davranışını olumlu

yönde etkilediği göstermektedir. Çalışmamızın sonucunda elde edilen veriler söz konusu literatürü desteklemektedir.

Çalışan devir hızının oldukça yüksek olduğu turizm sektöründe önemli olan bir diğer kavram ise vatandaşlık davranışıdır. İçsel motivasyonu yüksek olan çalışanlar, kendilerini çalıştıkları kuruma ait hissederek, kurum içindeki olası diğer sorunlarla da yakından ilgilenebilmektedirler. Marka vatandaşlık davranışı da bu kavrama oldukça yakındır. Marka kimliğinin geliştirilmesi için çalışanların benimsemiş olduğu gönüllüğe dayalı davranışlar, bu kavram ile çerçevelenmiştir. Marka kimliğinin ve gelişiminin önemsenmesi, markaya dair var olan heves, öz geliştirmeye açık olmak, yardım davranışları ve sportmenlik gibi davranışlar, marka vatandaşlık davranışları içerisinde yer almaktadır. Çalışanlar, işverenler ve kurum arasında var olan bu gönüllülük esasına dayalı ilişkinin pozitif sonuçlar elde etmesi de kaçınılmazdır. Bu bağlamda içsel markalamanın yani insan kaynaklarının katılımı ve içsel iletişim ve eğitimin de marka vatandaşlık davranışı üzerindeki pozitif etkisi kabul edilmiştir. İnsan kaynakları yönetiminin etkili çalışan politikası sayesinde işletmelerin marka kimlikleri çalışanlara aktarılabilir ve aynı şekilde marka kimliği, müşteriye sunulan marka vaadi ve markanın güçlenmesine de ortam hazırlanabilmektedir. Yang, Wan, Wu (2015) yapmış oldukları çalışmada içsel markalama, çalışan marka bağlılığı ve çalışan marka davranışı ölçeklerini kullanarak uluslararası turistik otellerde içsel markalamayı incelemeyi ve içsel markalama ve çalışan marka bağlılığının çalışan marka davranışı üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Araştırma bulguları doğrultusunda, içsel markalama ve çalışan marka bağlılığının, çalışanların marka davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ve bu sonuç araştırmamızın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Turizmde çalışan devir hızının yüksek olmasına bağlı olarak çalışanlar birçok farklı sebepten dolayı işten ayrılabilirler. Ödenen ücretin düşük olması, çalışma saatlerinin fazla olması ve iş yerine ve işletmeye ait bir takım problemlerin varlığı bu sebeplerden bazıları olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda içsel motivasyon, marka vatandaşlık davranışı ve içsel markalama gibi kavramlar önemli bir hale gelmiştir. Literatürde bu konuyla ilgili yapılan birçok çalışmada, çalışanların işte kalma niyetlerini etkileyen motive edici unsurlar göz önüne alındığında, özellikle içsel motivasyonun çalışanların işte kalmalarında daha önemli rol oynadığı gözlemlenmiştir. Örneğin Çakır ve Keleş (2019), örgüt kültürü bağlamında motivasyon ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada motivasyon ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulmuşlardır. Araştırma sonucuna göre motivasyonu artan çalışanların işten ayrılma niyetleri azalmakta, bir başka deyişle işte kalma niyetleri artmaktadır. Bu sonuç araştırmamızdaki ilgili hipotez ile paralellik göstermekte, içsel motivasyon ile işte kalma niyeti arasındaki pozitif ilişkinin varlığını desteklemektedir. Bu

çerçevede, çalıştığı işte yetki ve sorumluluk alabilen, kendini geliştirebilen, işletme tarafından özel hissettirilen, yaratıcı iş tanımlarına sahip, kendini işletmenin bir parçası olarak gören çalışanların, buldukları işletmeye olan bağlılıkları artmaktadır. Yine aynı şekilde kurum içindeki ekip arkadaşları ve üst yönetim ile olan iletişim, kişilerin işte kalma niyetlerini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Etkili insan kaynakları yönetimi, stratejik insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetim planlanması gibi birçok kavramın önem kazandığı akademi ve iş dünyasında çalışanlar da insan kaynaklarından çok şey beklemektedir.

Araştırma kapsamında geliştirilmiş olan “içsel markalama unsurlarından insan kaynaklarının katılımı ile işte kalma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır” hipotezi bu çalışma için reddedilmiştir. Analiz sonucuna göre örnekleme oluşturan turizm çalışanlarının işte kalma niyetleri üzerinde insan kaynaklarının katılımının pozitif bir etkisi bulunmamaktadır. Türkiye’nin genel ekonomik durumu ve turizm sektörünün yaşadığı sıkıntılar göz önüne alındığında turizm sektöründe çalışanlar insan kaynaklarının aktif rollerini hissedememiş olabilirler. Bir başka açıdan, Marmara Bölgesinde faaliyet gösteren konaklama işletmesi çalışanlarının, işletme marka değerlerinin farkında olmalarının, işletme markasıyla ortak hareket etmelerinin onları işletmede tutan bir etken olarak görülmediği düşünülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecekteki Araştırmalar İçin Öneriler

Söz konusu çalışma yalnızca Marmara bölgesindeki otel işletmeleri için gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple gelecekte bu konu ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara, diğer bölgelerdeki çalışanlar üzerinde araştırma yapılması ve sonuçlar arasında farklılıkların olup olmadığının ortaya çıkartılması tavsiye edilmektedir. Ayrıca söz konusu çalışma anlık araştırma çalışması olarak gerçekleştirilmiştir. Gelecek çalışmalarda süreli araştırma uygulanması ve diğer hizmet sektörlerindeki işletmeler üzerinde çalışmaların yapılması önerilmektedir. Otellerin belirli dönemlerde yoğun olması nedeniyle, otel çalışanları ile yapılacak çalışmanın mevsim ve zamanının, çalışma temposunun daha az olduğu dönemlere göre planlanması araştırmacılar için oldukça faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağca, V. ve Ertan, H. (2008). The Relationship Between Affective Commitment and Intrinsic Motivation: A Study in Hotels With Five Stars in Antalya. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 10 (2).135-156.
- Ashraf, H., Khalid, M., Maqsood, S., Kashif, M., Ahmad, Z. ve Akber, I. (2011). Internal Branding in Telecommunication Sector of Pakistan: Employee's Perspective. *Asian Journal of Business Management*. 3 (3). 161-165.
- Aurand, T. W., Gorhcells, L. ve Bishop, T. R. (2005). Human Resource Management's Role in Internal Branding: An Opportunity for Cross-Functional Brand Message Synergy. *Journal of Product & Brand Management*. 14(3). 163-169.
- Balmer, J. M., Powell, S. M., Punjaisri, K., ve Wilson, A. (2011). Internal Branding Process: Key Mechanisms, Outcomes and Moderating Factors. *European journal of Marketing*. 45 (9/10), 1521-1537.
- Bangwal, D., ve Tiwari, P. (2019). Workplace Environment, Employee Satisfaction and Intent to Stay. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 31 (1), 268-284.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Burmam, C., ve Zeplin, S. (2005). Building brand commitment: A behavioural approach to internal brand management. *Journal of brand management*, 12(4), 279-300.
- Cho, S., Johanson, M. M. ve Guchait, P. (2009). Employees Intent to Leave: A Comparison of Determinants of Intent to Leave versus Intent to Stay. *International Journal of Hospitality Management*. 28. 374-381.
- Çakır, Z., ve Keleş, H. N. (2019). Örgüt Kültürü Bağlamında Motivasyon ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Çalışan Anneler Üzerine Bir Araştırma. 7. *Örgütsel Davranış Kongresi, Burdur*, 1-2 Kasım.
- Çalışkan, O., ve Ünüsan, Ç. (2011). Otel Çalışanlarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyetine Etkisi. *Anatolia: Turizm Arastirmalari Dergisi*, 22(2). 154-166.
- Du Preez, R., ve Bendixen, M. T. (2015). The Impact of Internal Brand Management on Employee Job Satisfaction, Brand Commitment and Intention to Stay. *International Journal of Bank Marketing*. 33 (1). 78-91.
- Düger, Y. S. ve Taşkın, E. (2017). İçsel Markalaşma, Marka Vatandaşlığı Davranışı ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişki: Hizmet Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *International Review of Economics and Management*, 5(4), 78-96.

- Eid, R., Al Zaabi, A., Alzahmi, R., ve Elsantil, Y. (2019). Integrating Internal Branding Antecedents, Customer and Job Satisfaction in the Public Sector. *International Journal of Organizational Analysis*. 27 (5). 1480-1503.
- Ersarı, G. ve Naktiyok, A. (2012). İş Görenin İçsel ve Dışsal Motivasyonunda Stresle Mücadele Tekniklerinin Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(1). 81-101.
- Gagné, M., Forest, J., Gilbert, M. H., Aubé, C., Morin, E., ve Malorni, A. (2010). The Motivation at Work Scale: Validation evidence in two languages. *Educational and Psychological Measurement*, 70(4). 628-646.
- Javid, H., Monfared, F. S. A. ve Aghamoosa, R. (2016). Internal Brand Management Relationship with Brand Citizenship Behavior, Job Satisfaction and Commitment in Saipa Teif Company. *Procedia Economics and Finance*. 36.. 408-413.
- Joseph LePla, F. (2013). The Impact of Internal Branding on Employee Motivation and Competitive Advantage. *Employment Relations Today*, 40(1), 19-24.
- Kahraman, A. ve Ay, C. (2015). İçsel Markalaşma Uygulamalarıyla Markanın Örgüt İçerisinde Tutundurulması: ARKAS Holding Örnek Olayı. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 22(2). 341-353.
- Kang, D. S. (2016). Turning Inside Out: Perceived Internal Branding in Customer-Firm Relationship Building. *Journal of Services Marketing*. 30(4), 462-475.
- Kaplan, R. S. W. (2017). Internal Marketing and Internal Branding in the 21st Century Organization. *The IUP Journal of Brand Management*. 14(2). 7-22.
- Kim, J. ve Noh, Y. (2016). The Effects of Psychological Capital and Risk Tolerance on Service Workers' Internal Motivation for Firm Performance And Entrepreneurship. *International Entrepreneurship and Management Journal*. 12(3). 681-696.
- King, C. ve Grace, D. (2012). Examining The Antecedents of Positive Employee Brand-Related Attitudes and Behaviours. *European Journal of Marketing*. 46(3). 469-488.
- Matanda, M. J. ve Ndubisi, N. O. (2013). Internal Marketing, Internal Branding and Organisational Outcomes: The Moderating Role of Perceived Goal Congruence. *Journal of Marketing Management*. 29(9). 1030-1055.
- Mitchell, C. (2002). Selling the Brand Inside. *Harvard Business Review*. 80(1). 99-105.
- Naim, M. F. ve Lenka, U. (2017). How Does Mentoring Contribute to Gen Y Employees' Intention to Stay? An Indian Perspective. *Europe's Journal of Psychology*. 13(2). 314 355.
- Natarajan, T. ve Periaiya, S. (2017). Identification and Analysis of Employee Branding Typology Using Fuzzy C-Means Clustering. *Benchmarking: An International Journal*. 24(5). 1253-1268.

- Nirmali, K. A., Ab Yajid, M. S., Azam, S. M. F. ve Sudasighe, S. R. S. (2017). Brand Citizenship Behaviors: A Review on Related Concepts and Emperical Implication. *Research Journal of Business and Management*. 4(3). 267-275.
- Nyadzayo, M. W., Matanda, M. J. ve Ewing, M. T. (2016). Franchisee-Based Brand Equity: The Role of Brand Relationship Quality and Brand Citizenship Behavior. *Industrial Marketing Managemen*. 52. 163-174.
- Özçelik, G. ve Afacan Fındıklı, M. (2014). The Relationship between Internal Branding and Organizational Citizenship Behaviour: The Mediating Role of Person-Organization Fit. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*.150. 1120-1128.
- Özdemir, S., ve Özdemir, Y. (2015). İşten Ayrılma Niyeti ve İşten Ayrılma Niyeti ile İlgili Akademik Çalışmaların İncelenmesi. İçinde Özen Kutanis (Ed.) Ankara: Gazi Kitapevi.
- Piehler, R., King, C., Burmann C. ve Xiong, L. (2016). The Importance of Employee Brand Understanding, Brand Identification, And Brand Commitment in Realizing Brand Citizenship Behaviour. *European Journal of Marketing*. 50. 1-42.
- Preez, R. D., ve Bendixen, M. T. (2015). The impact of internal brand management on employee job satisfaction, brand commitment and intention to stay. *International Journal of Bank Marketing*, 33(1)., 78-91.
- Punjaisri, K., H. Evanschitzky ve A. Wilson. (2009). Internal Branding: An Enabler of Employees' Brand-Supporting Behaviors. *Journal of Service Management* 20 (2), 209–26.
- Punjaisri, K., Wilson, A. ve Evanschitzky, H. (2008). Exploring the Influences of Internal Branding on Employees' Brand Promise Delivery: Implications for Strenghtening Customer-Brand Relationships. *Journal of Relationship Marketing*. 7(4). 407-424.
- Punjaisri, K. ve Wilson, A. (2007). The Role of Internal Branding in the Delivery of Employee Brand Promise. *Journal of Brand Management*. 15(1). 57-70.
- Rafiq, M. ve Ahmed, P. K. (2000). Advances in the Internal Marketing Concept: Definition, Synthesis and Extension. *Journal of Services Marketing*. 14(6). 449-462.
- Raj, A. ve Jyothi, P. (2011). Internal Branding: Exploring the Employee Perspective. *Journal of Economic Development, Management, IT, Finance and Marketing*. 3(2).1-27.
- Rucci, A., S. P. Kirn ve R. T. Quinn. 1998. The Employee-Customer-Profit Chain at Sears. *Harvard Business Review*, 76 (1), 83–97.
- Semnani, B. L. ve Fard, R. S. (2014). Employee Branding Model Based on Individual and Organizational Values in The Iranian Banking Industry. *Asian Economic and Financial Review*. 4(12). 1726-1740.

- Singh, B. ve Selvarajan, T. T. (2013). Is it Spillover or Compensation? Effects of Community and Organizational Diversity Climates on Race Differentiated Employee Intent to Stay. *Journal of Business Ethics*. 115. 259-269.
- Vatankhaha, S. ve Darvishib, M. (2018). An Empirical Investigation of Antecedent and Consequences of Internal Brand Equity: Evidence from the Airline Industry. *Journal of Air Transport Management*, 69. 49-58.
- Yang, J., Wan, C. ve Wu, C. (2015). Effect of Internal Branding on Employee Brand Commitment and Behavior in Hospitality. *Tourism and Hospitality Research*. 15(4). 267-280.
- Yarbroguh, S., Martin, P., Alfred, D. ve McNeill, C. (2016). Professional Values, Job Satisfaction, Career Development and Intent to Stay. *Nursing Ethics*. 1-10.
- Yu, Q., Asaad, Y., Yen, D. A. ve Gupta, S. (2018). IMO and Internal Branding Outcomes: An Employee Perspective in UK HE. *Studies in Higher Education*, 43(1), 37-56.

Araştırma Makalesi/ Research Article

**SANATSAL YARATICILIK VE ZEKÂ İLİŞKİSİ: ÜSTÜN YETENEKLİ VE
NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN ÖĞRENCİLERİN
KARŞILAŞTIRILMASI¹**

*THE ARTISTIC CREATIVITY AND INTELLIGENCE RELATIONSHIP:
COMPARISON OF GIFTED AND NORMAL ACHIEVING STUDENTS*

Ümran BULUT*, Esra KURT**

*Geliş Tarihi: 17.05.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: TBMM tarafından 2012 yılında yayımlanan ‘Üstün Yetenekli Çocukların Keşfi, Eğitimleriyle İlgili Sorunların Tespiti ve Ülkemizin Gelişimine Katkı Sağlayacak Etkin İstihdamlarının Sağlanması’ amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu kapsamlılık anlamında ön plana çıkmaktadır. Bu raporda, Türkiye’de üstün yeteneklilik tanımının tam olarak yapılamadığı, mevcut ölçme araçlarının ve eğitim uygulamalarının üstün yeteneklilik alanını karşılamadığı belirtilmiştir (Çitil 2018: 158). Ülkemizde üstün yetenek-üstün zekâ tanımı, üstün yetenekli seçilen bireylere uygulanan testler, yaratıcılığın, sanatsal yaratıcılığın bu seçimlerdeki yeri incelendiğinde; eğitim sistemimizde çağcıl uygulamalar açısından özellikle çoklu zekâ yaklaşımının önemi konularındaki boşluklar öne çıkmaktadır. Bu çalışmada zekâ ve sanatsal yaratıcılık arasındaki ilişki 8-10 yaş aralığında üstün yetenekli ve normal gelişim gösteren öğrenciler üzerinden yorumlanmıştır. Bu yorumlamayı yaparken uygulamalarda bir araç olarak müzik kullanılmıştır. Bu çerçevede elde edilen veriler ışığında üstün yetenekli çocukların ayrımında sanatsal yaratıcılığın yeri sorgulanmış, ülkemizde üstün yetenekli çocukların seçiminde ağırlıklı olarak etki eden tek tip zekâ (bilişsel zekâ) algısının eleştirisi yapılarak; eğitimde çoklu zekâ yönteminin önemine vurgu yapılmıştır. Bulgular normal gelişim gösteren çocukların üstün yetenekli çocuklara göre sanatsal yaratıcılık anlamında daha başarılı olduğu, bir araç olarak kullanılan müziğin iki grubu da olumlu yönde etkilediği ancak oransal olarak üstün zekalı öğrencileri daha fazla etkilediği yönündedir. Sonuçlardan hareketle sanatsal yaratıcılık-zekâ arasındaki ilişki oransal olarak karşılaştırarak içerik analizi yoluyla açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanatsal Yaratıcılık, Zekâ, Çoklu Zekâ

ABSTRACT: The Report of The Parliamentary Research Commission which was established for the purpose of "Discovery of Gifted Children, Identification of Problems Related to Their Education and Providing Effective Employment That Will Contribute to the Development of Our Country", published by the Turkish Grand National Assembly in 2012, comes to the fore in terms of comprehensiveness. In this report, it is stated that the definition

¹ Bu makale Esra Kurt tarafından Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı’nda tamamlanan “Sanatsal yaratıcılık ve zekâ ilişkisine müziğin etkisinin incelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinin bir kısmına dayanmaktadır.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, umranbulut@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6545-6971.

** esrakurt26@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5114-9986.

of giftedness in Turkey can not be determined fully, and existing measurement tools, and educational applications do not entirely meet the needs of the field of giftedness (Çitil 2018: 158). When the definition of giftedness-superior intelligence, tests applied to gifted individuals in our country, the place of creativity and artistic creativity in these choices are examined; the gaps in our education system, especially in the importance of multiple intelligence approach in terms of contemporary practices, come into prominence. In this study, the relationship between intelligence and artistic creativity was interpreted among gifted and normal achieving students between the ages of 8-10. While making this interpretation, music was used as a tool in applications. In the light of the data obtained in this context, the role of artistic creativity was questioned in the distinction of gifted children, and by criticizing the uniform intelligence (cognitive intelligence) perception, which mainly affects the determination of gifted children in our country; the importance of multiple intelligence method in education is emphasized. The findings are that normal achieving children are more successful in terms of artistic creativity than gifted children, and the music used as a tool affects both groups positively, but it affects gifted students with a higher proportion. Based on the results, the relationship between artistic creativity and intelligence is compared proportionally and explained through content analysis.

Key Words: Artistic Creativity, Intelligence, Multiple Intelligence

EXTENDED ABSTRACT

When the concept of intelligence is approached from a traditional point of view, we see that intelligence is tried to be measured using only one measurement unit. This method is a superficial method, limited to IQ and academic skills, and the person is determined to be more or less intelligent. The questions asked in this traditional attitude only aim to measure how intelligent a person is. But for a better assessment it is important to ask the right questions: how, in which area are they more intelligent? In this research, it is aimed to interpret the relationship between artistic creativity and intelligence through gifted and normally developing students aged 8-10; and observe the effect of music used as a tool while making this interpretation, and to contribute to the role of multiple intelligence approaches in the contemporary education system. The multidimensionality of intelligence and the reflection of this multidimensionality in education is a vital issue. Considering many studies on the relationship between intelligence and creativity, it is seen that studies on the artistic creativity of gifted students are limited in our country.

It is important for this study to question the role of artistic creativity in the identification of gifted children, to criticize and interpret the uniform intelligence (cognitive intelligence), which is used while making this choice. In addition, this research is important for raising awareness about the role of artistic creativity in the assessment made in the classification of primary school students as superior and normal in private schools, questioning the applicability of creativity-related criteria of the education models for gifted children on the children with normal intelligence, and in this sense, for contributing the MNE (Ministry of National Education) Board of Education and Discipline program development studies. The artistic creativity of children between the ages of 8-10 who are gifted and normally developing has been observed, the role of music on artistic creativity has been comparatively analyzed and interpreted. Therefore, in this research, qualitative case study model, which is one of the research methods used to observe and define the details that cause

a situation, to develop explanations for and to evaluate the situation, was used. Since more than one case is analyzed by dividing into sub-branches in connection with each other, the multiple case design was used in the qualitative case study. A mixed research approach was adopted in terms of using many techniques such as experimental, inventory, observation and interview as data acquisition method. Students between the ages of 8 and 10 who show normal development and are subject to standard education programs and gifted students who are identified by tests measuring cognitive skills and subject education programs with different achievements were given a two-stage application without and accompanied by music. The artistic creativity-intelligence relationship and the effect of music on this relationship are interpreted in detail through the resulting paintings. Based on the results, whether the traditional intelligence measurement is sufficient for the criteria of giftedness, what kind of relationship there is between intelligence and artistic creativity, and what kind of effect music has on this relationship are explained through content analysis by comparing the results proportionally. Content analysis method was used in the analysis of the data. The definition of content analysis has changed and changed over time with the introduction of new methods and techniques. According to Janis (1949), content analysis enables the researcher to evaluate the arguments scientifically by revealing how symbols are categorized, what judgments these symbols contain, and their scope within the framework of formulated rules. According to Weber (1989), this analysis method is to reveal valid interpretations extracted from the text after many filters.

As a result, content analysis is a basic research tool that seeks answers to many research problems in different disciplines and should be systematic and impartial (Koçak & Arun, 2006, p.21-21). In addition to using content analysis for in-depth analysis of the findings, interviews and the observations of the researcher were considered, and comments were made by blending all these analyzes by making use of expert opinions while examining the documents that emerged at the end of the application. Before the research, in-depth research and observation were made about the study group to be selected, and it was possible to observe the students in the study group for a long time.

In the light of the findings obtained by the research, it has been determined that music has positive effects on the artistic creativity of students in different intelligence groups. In addition, it is an important detail that it does not have a negative effect. As mentioned in the literature, it is an important problem that the definition of giftedness and giftedness cannot be fully defined in our country. This problem may bring along the need to question various issues. Gifted classroom teachers and gifted students' counselors interviewed since the beginning of the research expressed many criticisms about the deficiencies in the creation of gifted classrooms in the current system. The gap in how exactly the students in the created classes will be identified is striking. The fact that the tests applied in our country are mostly based on measuring cognitive skills is one of the weak points in our education system. It is an issue that should be emphasized that most of the students in the groupings made as gifted come to the fore with their cognitive and logical intelligence. As a result of the study, it has been determined that music has positive effects on the artistic creativity of students in different intelligence areas. In terms of artistic creativity and intelligence, it is seen that the pictures of the students with normal development are more successful in terms of artistic creativity. In addition, when the rate of influence of music on different intelligence groups is

examined, it is concluded that the rate of the effect of music on students who are defined as gifted is higher. The cognitive skills-oriented education approach stands in the way of seeing or developing the potential that exists in students.

1. GİRİŞ

Yapılan araştırmalar incelendiğinde yaratıcılık ve zekâ arasındaki ilişkinin çelişkili olduğu gör÷lmektedir. Bazı araştırmalara göre zekâ ve yaratıcılık birbirinden bağımsız, bazı araştırmalara göre ise zekâ ve yaratıcılık arasında zayıf veya orta düzeyde ilişki gözlemlenmektedir. Zekâ ge÷mişten bugüne bilim insanları tarafından farklı açılardan tanımlanmakta olan bir kavramdır. Yapılan bir araştırmada (1921) on dört ünlü psikologdan zekanın tanımlanması istenmiş ve sonuçta en çok üzerinde durulan kavramlar öğrenme kapasitesi ve çevreye uyum yeteneği olarak ileri sür÷lmüştür. Sternberg ve Detterman bu araştırmayı 1986 senesinde yenileyerek, yirmi dört tanınmış psikologla zekanın tanımını yeniden vermiştir. Bu araştırmanın sonucunda zekanın tanımı, öğrenme kapasitesi, çevreye adapte süreci, kendini düşünme sürecine anlam verebilme ve kendini kontrol edebilme yeteneği özellikleri de eklenerek genişletilmiştir. Terman (1925) zekayı kavram ortaya koyabilme ve bu kavramların ne ifade ettiklerini tanımlayabilme yeteneği olarak değerlendirmiştir. Weschler (1940) zekayı kavramsal boyuttan ayrı tutup, bireyin belirli bir hedef gözetken düşünce ve davranışlarla çevreye aktif şekilde başa çıktığı ‘genel bir yetenek’ olarak tanımlamıştır (TBMM 2012: 93). Gardner ise zekanın “sorunları çözme yeteneği ya da bir ya da daha fazla kültürel yapının değeri olan bir ürün üretme kabiliyeti” olduğunu, zekanın bir faktör tarafından açıklanamayan birçok bileşenden oluştuğunu belirtirmiştir. Zekâ ve yaratıcılık arasında yakın bir ilişki olmasına rağmen, bu iki kavram birbiriyle tamamen ilişkili değildir. Altmışlı yıllarda yaratıcılık alanında araştırma yapan Gürer’e göre zekâ, özgünlük, açıklama, uyarılma esnekliği, ilişki kurma, ifade etme, sözcüklerin ve fikirlerin akıcılığı gibi yaratıcı yetenekler için güvenilir kriterler arasındadır (Gürer 1976: 9).

Yaratıcılık üzerine ilk araştırmalar Amerikan Psikoloji Birliği (APA) tarafından, 1950’li yıllarda Guilford başkanlığında başlatılmıştır. Guilford (1972)’a göre yaratıcılık, beş önemli değerrişkenin bir araya gelmesiyle meydana gelir. Bahsi geçen bu değerrişkenler; “problemlere karşı genel anlamda duyarlılık, düşünme alışkanlığı, görüş değerriştirme esnekliği, orijinallik ve gerçeği yeniden tanımlama kapasitesi” (Rouquette 2007: 52). Craft (2007) sonraki yıllarda hızla önem kazanan yaratıcılığın, daha önce hiç olmadığı kadar popüler bir kavram haline geldiğini belirtirken, Torrance (1998) ise yaratıcılığı “sessiz bir devrim” olarak tanımlamıştır. Yaratıcılık, Latince “creare” sözcüğünden gelmiştir ve “doğurmak, yaratmak, meydana getirmek” anlamındadır (San 2008: 3).“Yaratıcı Düşünme Testi”ni geliştiren Torrance (1998)’a göre yaratıcılık; “zorlukları, problemleri, bilgi edinmedeki boşlukları, rahatsız edici ya da eksik öğeleri sezip, bunlar hakkında

tahminler yapmak ve hipotezler kurmak; bunları test etmek, sonuçları karşılaştırmak, bu hipotezleri değiştirip yeniden sınamak ve sonuçları iletmeştir.” (Aslan 2001: 22). Yaratıcılık, bu anlamı ile tanımlandığında büyük bilimsel buluşlar ya da çok önemli sanat eserini çağrıştırmaktadır. Yaratıcılık kavramı ve yaratıcı düşünme arasında belirli farklar bulunmasına rağmen, birbirinin yerine kullanılmaktadır. Yaratıcı düşünme; daha çok zihinsel bir aktivite olarak görülürken, yaratıcılık ise hem zihinsel hem de performansa dayalı birtakım eylemleri içermektedir (Yazçayır 2015). Simon (2001)’a göre yaratıcılık noktasında asıl önemli olan, yaratıcılıkla ilgili bir teoriden çok yaratıcı süreçlerin oluşumunu ve ortaya çıkışını sağlayan şartları keşfetmektir. Şüphesiz bu sayede yeni yaratıcı süreçlerin tetiklenmesi imkânı doğacaktır. Bu sebeple yaratıcı süreçleri doğuran şartları ortaya koyacak teorilere olan ihtiyaç, yaratıcılıkla ilgili üretilebilecek diğer teorilerden daha büyük bir ihtiyaçtır. Simon, bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “Yaratıcılıkla ilgili ayrı bir teoriye ihtiyacımız yoktur; çok çok insan düşünüşünün yeni, değerli ya da ilginç bir şeyi üretmesinin olası olduğu olağan süreçlerin hangi koşullar altında gerçekleştiği ile ilgili bir teoriye ihtiyacımız vardır” (Simon 2001: 213). Bu tespiti katılmak mümkündür. Günümüz için koşulların, ölçütlerin ve gerekçelerin değişmesine, dönüşmesine zemin hazırlayan sosyal, kültürel, sanatsal ve önemi gittikçe merkezi olmaya başlayan teknolojik gerekçeler, yaratıcılığın öznel potansiyelleri içermesi kapsamındaki kuramsal yaklaşımlara ya da temellere müdahale etmese bile, yaratıcı süreçlerin biçimlenmesine, yeniden kurgulanmasına ilişkin yönelimleri, tercihleri ve yöntemleri büyük ölçüde etkilemektedir.

Simon (2001) aynı çalışmasında bir yandan da sanatsal yaratıcılıkla bilimsel yaratıcılık arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Ona göre sanatsal yaratıcılık süreçleri ile bilimsel yaratıcılık süreçleri arasında ciddi bir ayırım yapmak doğru değildir. Dahası bu iki alana ait yaratıcılık süreçleriyle başka herhangi bir alana ait yaratıcılık süreçleri arasında da ayırım yapmak için geçerli bir sebep yoktur. Simon, bu düşüncelerini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Sanattaki yaratıcı süreçlerin bilimdeki yaratıcı süreçlerden farklı olduğuna ya da bu konu için (her ne kadar bu kez kanıt çok güçlü değilse de) bu iki alandaki süreçlerin, insan etkinliği ile ilgili, yeni, değerli ya da ilginç bir şeyler üreten herhangi bir alandakinden farklı olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur” (Simon 2001: 213). Bu tespit bir yönüyle eleştirilebilir. Bilim ve sanatın homojen kültürleri içerdiği düşünülebilir. Bu bakımdan bilim ve sanatın özdeş kılınması mümkündür. Ne var ki yöntemler, ürünler ya da süreçler değişkenlik gösterebilir. Çocuğun yaratıcılığına ilişkin tespitlerin en yoğun olarak sağlandığı alanın sanat eğitimi süreçleri olduğu söylenebilir. Çocuğun bilimsel gelişimi daha sonraki evrelerinde söz konusu olabilir. Ancak çocukta yaratıcılık gözlemleri içinde buluş, keşif, farkındalık sağlama becerileri gibi bazı göstergelerin izlerine rastlamak mümkün olabilir. Bununla birlikte sanat ve özellikle görsel sanatlar içinde çocuğun üretimlerinin analizleri ile yaratıcılık göstergelerine

temas söz konusu olabilmektedir. Çocuktaki yaratıcı performans ise, ürünlerde (sanatsal üretimlerinde) ya da yaratım süreçlerinde farklı biçimlerde gözlemlenebilir. Çocuğun çevresi, yaratıcılığını tek başına biçimlendirmese bile, yaratıcılık süreçleri için önemli referanslar içerebilir ve yaratıcılığına katkı sağlayabilir. Çocuğun çevresi ile teması, özellikle küçük yaşlar için bakıldığında, görsel bir temas ile mümkündür. Çocuğun çevresini gözlemlemesi, görsel bir işlemi ön plana çıkarır. Eğer çocuk bir görselleştirme etkinliği gerçekleştirecek ise bu gözlemlerinden sentezler oluşturabilir, bunları yorumlayabilir ya da kendi görsel anlatımları içinde ilginç kılabilir. Bilimsel olarak zekâ ve yaratıcılık aynı grupta değerlendirildiğinde de farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Torrance'a göre yetenekli çocukların yalnızca klasik zekâ testleri ile tespit edilmesi yaratıcı konuların %70'inin dışarıda bırakılmasıdır. Wallach ve Kogan ise bilişsel zekâ ve yaratıcılığın iki boyutta büyük oranda bağımsız olduğunu öne sürer (Rouquette 1992: 16). Bu tartışmaya katılmadan önce, yaratıcılığın çeşitli yönlerini dikkate almak gerekebilir. Çünkü, bilimsel alanda ilerlemekte olan yaratıcılık için yüksek düzeyde bilişsel zekâ gerekebilir; bilişsel zekâdan bağımsız olan ölçütlerin, sanat alanında açıklanacak ölçütler oluşturulurken geçerli olabileceğine inanılmaktadır. Genel olarak incelendiğinde, zekâ testlerinin başarısı ile yaratıcılık testlerinin başarısı arasında doğrusal bir ilişki vardır. Bu doğrusal ilişki zekâ testleri sonucu ortalamının üzerinde zekâ düzeyinin, yaratıcılık testlerinde ortalamının üzerinde puan getirisiyle açıklanabilir. Ancak, istihbarat göstergeleri ile yaratıcılığın belirli bir zekâ seviyesinin üstünde (yaklaşık 120 IQ) yaratıcılık ve zekâ puanları arasında böyle bir ilişki yoktur. Çok yüksek IQ'lu kişilerin yaratıcılık testleri düşük iken ortalamının biraz üzerinde zekaya sahip olan kişiler yaratıcılık testlerinde çok başarılı olabilirler. Buradan çıkan sonuç yaratıcılığın üst düzey zekadan bağımsız olmasıyla ilgilidir (Bilgiç 1998: 22). Yani yüksek düzeyde zekâyâ sahip olan bireylerin yüksek derecede yaratıcı beceriye sahip olduklarını gösteren bir bulguya da rastlanmamıştır. Beyindeki sinaptik bağlantılar arasındaki nicel çokluğu arasında bir bağlantı ve yaratıcılık için kritik dönemler olup olmadığı konularında araştırmalarda bu ilişkiyi kanıtlayan bir bulgu ortaya çıkmamıştır. Yani ne yüksek zekâ yaratıcılığın ne de yüksek yaratıcılık yüksek zekânın garantisidir (Bayındır 2013: 21).

Zekâ ve yaratıcılık ilişkisiyle ilgili yapılan birçok araştırmaya bakıldığında ülkemizde üstün yetenekli (üstün zekalı) öğrencilerin sanatsal yaratıcılığı temelindeki çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Alan yazında, yaşlarına göre daha üstün yeteneklere sahip olanlar, yaratıcılık ve öğrenmeye karşı daha fazla isteği olan öğrenciler üstün yetenekli (üstün zekalı) öğrenciler olarak tanımlanmaktadır. Ancak üstün yetenekli-üstün zekalı kavramlarının birçok tanımının olması bu alanda bir belirsizliğe neden olmaktadır. Akarsu'ya göre üstün yeteneklilik birçok alanda olabildiği gibi tek bir alanda da olabilen büyük bir sorumluluk duyarak yarattığı,

özgün ve ürünler ortaya koyma haliyken, Renzulli'ye göre (1986) üstün yeteneklilik: yetenek, yaratıcılık ve motivasyon olmak üzere üç temel unsuru barındıran bir alandır. Renzulli tanımını bu unsurların birbiriyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan üst düzey ifade ve beceriler bütünü olarak ortaya koymuştur. Bu üç temel unsur; genel zekâ gelişiminde akranlarına göre normal işleyişin üzerinde bir yeteneğe sahip olma durumudur. Problem çözme yollarında farklı sistemler kurabilme, yaratıcı sonuçlara ulaşabilme ve ürün verme becerisi (yaratıcılık) durumudur. Amerikan Kongresi üstün yetenekli öğrencileri, 1988 yılında, Müfredat Kurul İnceleme ve Değerlendirme Raporunda (CCEA) “Entelektüellik, yaratıcılık, artistik ve liderlik konusunda yüksek performans kapasitesi sergileyen ve bu yeteneklerinin gelişimi için sadece okulun sağladığı imkânlarla yetinmeyerek kendini geliştiren öğrencilerdir” şeklinde tanımlamıştır.

Üstün yetenek geçmiş dönemde kolaylıkla gözlenebilir sınırlı sayıda özelliğin karmaşık olmayan kategorize edilmesi olarak tanımlanırken; günümüzde çok sayıda değişken içeren, daha geniş bir alana yayılan hatta zamanı da bir değişken olarak kullanan esnek, yenilenen ve hareketli bir kavram halini almıştır. Bu anlayışa göre üstün zekâlı veya üstün yetenekli kavramları çok sayıda özelliği içerisinde barındırmaktadır. Bu durumda üstün ve yetenekli kelimelerinin sadece zekâ ile ilişkisi olmadığı kabul görmektedir (TBMM 2012: 96). Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Eğitim Okulları Yönetmeliğinde, üstün zekâlılık; uygulanan ölçeklere göre istenilen alanlarda gösterdiği performans puanının sürekli olarak 130 veya daha yukarısında performans gösteren bireyler olarak tanımlanmıştır. Çoklu Zekâ Kuramını sunan Gardner ise bir kişinin zekasını veya yeteneklerini ölçmenin, bir kişinin akademik performansının yalnızca bir kısmını ölçmek olduğunu ve okullarda tek tip eğitim yapmak için tasarlanan IQ (İstihbarat Oranı/Zekâ Katsayısı) veya SAT (Öğrenme Beceri Testi) gibi testlerin yapıldığını savunmaktadır. Gardner'a (2012) göre, yaratıcılık sürecini anlamak için aklın üç temel özelliğini dikkate almak gerekir: Zekâ çok yönlüdür, akıl dinamiktir, herkesin farklı entelektüel ve yaratıcı becerileri vardır. Bu yaratıcı becerileri geliştirmek için, ne kadar zengin olduklarını ve hangi koşullarda ortaya çıktığını anlamak gerekir (Robinson 2003: 113). Çok yönlü düşünebilme kabiliyeti yaratıcılık için zekanın ötesinde bir anlam ifade eder. Zekânın gerekli olması yaratıcılık için yeterli olduğu anlamına gelmez. Bu, yaratıcılığı etkileyen birçok faktörden biridir. Avrupa ülkelerinin çoğunda üstün yetenekli/üstün zekâlı çocuklar hakkında geçerli yasal bir tanımlama bulunmamaktadır. Üstün yetenek kavramı, bu ülkelerde daha çok doğuştan gelen bilişsel yetenekler olarak değil, daha geniş bir anlamda motivasyon, yaratıcılık, problem çözme, liderlik, sosyal ve duygusal becerileri de kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır (Üstün yeteneklilerin eğitimi alanında, 2012).

Yapılan tüm araştırmalara bakıldığında, üstün yetenek/üstün zekâ tanımının ve ayırımının nasıl yapıldığı, nasıl olması gerektiği zekâ ve yaratıcılık, sanatsal

yaratıcılık konularında ülkemizde sınırlı araştırma olması dikkat çekmiştir. Bu çalışma bu anlamda müziği de araç olarak kullanarak çağdaş eğitim sisteminin önemli gereksinimlerinden çoklu zekaya da katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada sanatsal yaratıcılık ve zekâ arasındaki ilişkiyi farklı bir etken aracılığı ile incelemeye yönelik oransal olarak ilişkilendiren nitel durum çalışmasından faydalanılmıştır. Yin (1994)'e göre durum çalışması güncel bir olguyu kendi yaşam çerçevesinde araştıran, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların keskin hatlarla belirli olmadığı, birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılır. Creswell (2007)'ye göre araştırmacının zaman içerisinde sınırlandırılmış bir veya birkaç durumu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları (gözlemler, görüşmeler, görsel-işitseller, dokümanlar, raporlar) ile derinlemesine incelediği, durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımıdır (Aytaçlı 2012).

2.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu İstanbul ilinin Eyüp ilçesinde bulunan bir özel okulda 8-10 yaş aralığındaki 15 üstün yetenekli, 15 normal zekâ düzeyindeki kız-erkek öğrenciler olmak üzere toplam 30 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubu uzun zamandır öğretmenlik yapmış olduğum ve üstün sınıfları oluşturulmuş olan bir özel okuldan seçilmiştir. Bu araştırmada seçilen çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden, ilgilenilen farklı iki grubun özelliklerini göstermek, ayrıntılı açıklamak, betimlemek ve bu gruplar arasında karşılaştırmalar yapabilmek amacıyla kullanılan tabakalı amaçsal örnekleme uygun planlanmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Üstün yeteneklilerle ilgili bilgiler almak ve çoklu zekâ envanterlerine ulaşmak için okulun rehberlik birimiyle, üstünlerin rehber öğretmenleriyle, üstünlerin sınıf öğretmenleriyle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde alanında tecrübeli öğretmenlerden, bir öğrencinin üstün yetenekli olarak sınıflandırılmasında uygulanan Wisc-4 (Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği-4) testinin çoğunlukla hangi becerileri ölçtüğü, öğrencilerin tanımlanmasında „üstün“, „üstün zekalı“ „üstün yetenekli“ gibi kavramlardan hangisinin kullanıldığı, testlerin yeterliliği, sınıflandırmalarda bilişsel zekanın ve sanatsal yaratıcılığın yeri gibi birçok konuda bilgiler alınmıştır. Uygulama 8-10 yaş arası normal gelişim gösteren ve üstün yetenekli olarak tanımlanan iki grup üzerinde yapılmıştır. Normal gelişim gösteren standart eğitim programına tabi öğrenciler: kontrol grubu (A) ve üstün yetenekli farklı eğitim programı uygulanan farklı kazanımları olan eğitim programına tabi öğrenciler: deney grubu (B) olarak sınıflandırılmıştır. Her iki grupta yer alan çocuklara aynı haftalar içerisinde ayrı ayrı önce müziksiz ve bir hafta sonra aynı gruplara müzik eşliğinde iki aşamalı olarak resim yaptırılmıştır. Tüm öğrencilere resimlerini yapmaları için aynı kağıtlar ve boyalar verilmiştir. Böylelikle öğrencilere

resimlerini yaparken eşit şartlar yaratmak ve bu şartlar altında ortaya çıkacak olan resimlerdeki yaratıcılık unsurunu gözlemlemek hedeflenmiştir. Uygulama öncesinde öğrencilere herhangi bir yönlendirme, konu kısıtlaması yapılmamış ve renk, çizgi kullanımlarına müdahalede bulunmadan serbest resim yapmaları istenmiştir. Bu sayede önce herhangi bir yönlendirme olmadan farklı zekâ düzeyindeki çocukların yaratıcılıklarını karşılaştırabilmek ve daha sonra müziğin öğrencilerin duyu durumlarına etkisini gözlemlemek ve tüm süreci harmanlayıp, yorumlamak amaçlanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinin tanımı zamanla yeni yöntemlerin, tekniklerin ortaya konulmasıyla çeşitli bir hal almış ve değişimlere uğramıştır. Janis (1949)'a göre içerik analizi, sembollerin kategorize edilmesi, bu sembollerin hangi yargıları içerdiğini, kapsamını formüle edilmiş kurallar çerçevesinde ortaya koyarak araştırmacının ortaya koyduğu savların bilimsel anlamda değerlendirilmesini sağlar. Weber (1989)'e göre bu analiz yöntemi metinden çıkarılan geçerli yorumların birçok süzgeçten geçirildikten sonra ortaya konulmasıdır. Sonuç olarak içerik analizi farklı disiplinlerde birçok araştırma sorusuna cevap arayan, sistematik ve tarafsız olması gereken temel bir araştırma aracıdır (Koçak-Arun 2006: 21).

Bulguların derinlemesine çözümlenmesi için içerik analizi kullanılmasının yanı sıra, görüşmeler ve araştırmacının gözlemleri dikkate alınmış, uygulama sonunda ortaya çıkan dokümanları incelerken uzman görüşlerinden faydalanılarak, tüm bu çözümlenmeler harmanlanarak yorum yapılmıştır. Araştırma öncesi seçilecek çalışma grubu hakkında derinlemesine araştırma ve gözlem yapılmıştır, uygulama yapılacak olan çalışma grubundaki öğrencileri uzun uzun gözlemle imkânı bulunmuştur. Uygulamaların kıstas belirleme ve değerlendirme süreci şöyledir:

Araştırmada ortaya çıkan öğrenci çalışmalarının değerlendirilebilmesi için Torrance Yaratıcı Düşünme Testi'nden faydalanılarak; üstün zekalılar, üstün yetenekliler sınıf öğretmenleri ve görsel sanatlar öğretmenlerinden görüşler alınarak resimlerdeki zekâ ve sanatsal yaratıcılık ilişkisinde kriter olabilecek 10 soru, resimlerdeki müzik ve sanatsal yaratıcılık ilişkisinde kriter olabilecek 10 soru belirlenmiştir. Toplamda oluşturulan bu 20 sorudan, içlerinde akademisyenlerin, görsel sanatlar öğretmenlerinin, üstün yetenekliler alanında eğitimcilerin bulunduğu 10 farklı uzman görüşü alınıp kapsam geçerlik indeksi dikkate alınarak farklı iki derecelendirme ölçeğinde 4'er tane olacak şekilde toplamda 8 kıstas belirlenmiştir.

Tablo 1: Derecelendirme Ölçeği

ÖLÇÜTLER	SONUÇ	1	2	3	4	5
1 ÖZGÜNLÜK						
2 AKICILIK						
3 ESNEKLİK						
4 SOYUT DİŞAVURUM						
TOPLAM PUAN						
YORUM	BAŞARILI/BAŞARISIZ					

Tablo 2: Derecelendirme Ölçeği

ÖLÇÜTLER	SONUÇ	1	2	3	4	5
1 RİTİM-POLİFONİ						
2 RENK ALGISI						
3 BOŞLUK- ZAMAN						
4 ÇİZGİ KULLANIMI						
TOPLAM PUAN						
YORUM	BAŞARILI/BAŞARISIZ					

Sonuçta 10 farklı uzman görüşüne başvurularak Derecelendirme Ölçeği oluşturulmuştur. Ölçülmek istenen özellik birden fazla boyutta toplandığı için farklı 4 ölçüt, 5 farklı puanlı birbirinden farklı ölçütlere sahip 2 derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin kapsam geçerlik indeksi kapsam geçerlik oranından büyük olduğu için oluşturulan tüm ölçeğin kapsam geçerliği istatistiksel olarak anlamlıdır. Kontrol ve Deney grubunda yer alan her bir öğrenciye müziksiz ve müzik eşliğinde olmak üzere toplamda 2 farklı resim yaptırılmıştır. Derecelendirme ölçeğinde 5 farklı puan türü kullanılmış olup; 1 puan (çok zayıf), 2 puan (zayıf), 3 puan (orta), 4 puan (iyi), 5 puan (çok iyi) olarak değerlendirilmiştir. 10 puan ve üzeri alanlar başarılı, 10 puan altı alanlar başarısız olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın uygulama aşaması öncesinde, uygulama aşaması süresince ve uygulama aşaması sonrası değerlendirme aşamalarında görsel sanatlar öğretmenlerinden, üstünler alanındaki öğretmenlerden, akademisyenlerden görüşler alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde öncelikle araştırma ve uygulamanın kapsamı genel olarak ele alınmış daha sonra araştırmanın problem durumu ve alt problemlere dayalı bulgular, uygulama sonuçları derinlemesine, içerik analizi yoluyla yorumlanmıştır. Bu araştırmanın çalışma grubunda normal gelişim gösteren 15 öğrenci kontrol grubu (A), üstün yetenekli olarak tanımlanmış 15 öğrenci deney grubu (B) olarak

sınıflandırılmıştır. Araştırmada deney grubundaki (B) öğrencilere yaptırılan müziksiz uygulamaların değerlendirilmesi sonucunda elde edilen puanların ortalaması ile kontrol grubundaki (A) öğrencilere yaptırılan müziksiz uygulamaların değerlendirilmesi sonucunda elde edilen puanların ortalaması karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte, aynı şekilde deney grubundaki (B) öğrencilere yaptırılan müzikli uygulamaların değerlendirilmesi sonucunda elde edilen puanların ortalaması ile kontrol grubundaki (A) öğrencilere yaptırılan müzikli uygulamaların değerlendirilmesi sonucunda elde edilen puanların ortalaması karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalarda deney grubundaki (B) öğrenci ile kontrol grubundaki (A) öğrencilerin yaptıkları resimler, uzmanlar tarafından belirlenen kıstaslara göre aldıkları puanlar sonrası 10 ve üzerinde puan alanlar başarılı ve 10 ve altında puan alanlar başarısız olarak değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda öncelikle zekâ ve sanatsal yaratıcılık ilişkisinin tek başına irdelenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte ikinci karşılaştırmada elde edilen sonuçlarla ise bir araç olarak kullanılan müziğin, zekâ ve sanatsal yaratıcılıkla ilişkisi üzerindeki etkisini irdelemek amaçlanmıştır.

3.1. Sanatsal Yaratıcılık ve Zekâ İlişkisine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan deney grubu (B) öğrencilerine ayrı ve kontrol grubu (A) öğrencilerine ayrı sınıflarda uygulama yaptırılmıştır. Her iki grupta bulunan öğrencilere öncelikle müziksiz serbest resim yaptırılmıştır. Öğrenciler resimlerini yaparken herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

Uygulamalar sırasında kontrol grubundaki (A) öğrencilerin çoğunun motivasyon ve odağının deney grubundaki (B) öğrencilerin çoğuna göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Kontrol grubundaki (A) öğrencilerin çoğunun yaptıkları resimlere daha fazla odaklanıp, pek soru sormadıkları gözlemlenirken; deney grubundaki (B) öğrencilerin çoğunun sürekli soru sorma, mantık arama eğilimde oldukları ve yaptıkları resimlere yeterince odaklanamıyor olmaları dikkat çekmiştir.

Tablo 3: Kontrol grubu (A) öğrencilerinin yaptıkları müziksiz serbest resimler sonucunda 15 öğrenciden 9 öğrencinin 10 puan ve üzerinde, 6 öğrencinin 10 puan altında aldığı görülmüştür. Bu puanlamalar sonucunda kontrol grubundan (A) müziksiz serbest resim uygulamasında 9 öğrenci başarılı, 6 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Kontrol Grubu (A)

Müziksiz Uygulama			
Öğrenci	Uygulama	Puan	Sonuç
1	Müziksiz	5	<i>Başarısız</i>
2	Müziksiz	20	<i>Başarılı</i>
3	Müziksiz	17	<i>Başarılı</i>
4	Müziksiz	20	<i>Başarılı</i>
5	Müziksiz	16	<i>Başarılı</i>
6	Müziksiz	6	<i>Başarısız</i>
7	Müziksiz	10	<i>Başarılı</i>
8	Müziksiz	10	<i>Başarılı</i>
9	Müziksiz	10	<i>Başarılı</i>
10	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>
11	Müziksiz	13	<i>Başarılı</i>
12	Müziksiz	13	<i>Başarılı</i>
13	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>
14	Müziksiz	8	<i>Başarısız</i>
15	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>

Tablo 4: Deney Grubu (B)

Müziksiz Uygulama			
Öğrenci	Uygulama	Puan	Sonuç
1	Müziksiz	11	<i>Başarılı</i>
2	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>
3	Müziksiz	5	<i>Başarısız</i>
4	Müziksiz	8	<i>Başarısız</i>
5	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>
6	Müziksiz	8	<i>Başarısız</i>
7	Müziksiz	6	<i>Başarısız</i>
8	Müziksiz	8	<i>Başarısız</i>
9	Müziksiz	7	<i>Başarısız</i>
10	Müziksiz	7	<i>Başarısız</i>
11	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>
12	Müziksiz	14	<i>Başarılı</i>
13	Müziksiz	4	<i>Başarısız</i>
14	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>
15	Müziksiz	5	<i>Başarısız</i>

Tablo 4: Deney grubu (B) öğrencilerinin yaptıkları müziksiz serbest resimler sonucunda 15 öğrenciden 2 öğrencinin 10 puan ve üzerinde, 13 öğrencinin 10 puan altında aldığı görülmüştür. Bu puanlamalar sonucunda deney grubundan (B) müziksiz serbest resim uygulamasında 2 öğrenci başarılı, 13 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir. Bulgulardan hareketle müziksiz uygulamada çalışma grubundaki normal gelişim gösteren 15 öğrenciden 9 tanesinin 10 puan ve üzerinde olarak başarılı, üstün yetenekli olarak tanımlanan 15 öğrenciden 2 tanesinin 10 puan ve üzeri olarak başarılı olmuştur. Bu bulgulara bakılarak normal gelişim gösteren öğrencilerin yaptığı resimlerin sanatsal yaratıcılık anlamında daha başarılı olduğu söylenebilir.

3.2. Sanatsal Yaratıcılık ve Müzik İlişisine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan deney grubu (B) öğrencilerine ayrı ve kontrol grubu (A) öğrencilerine ayrı sınıflarda uygulama yaptırılmıştır. Her iki grupta bulunan öğrencilere önceden seçilmiş müzik listesi dinletilerek serbest resim yaptırılmıştır. Uygulamalar sırasında deney grubundaki (B) öğrencilerin çoğunun resim yaparken daha motive oldukları ve daha rahat resim yaptıkları gözlemlenmiştir.

Tablo 5: Kontrol grubu (A) öğrencilerinin yaptıkları müzikli serbest resimler sonucunda 15 öğrenciden 13 öğrencinin 10 puan ve üzerinde, 2 öğrencinin 10 puan altında aldığı görülmüştür. Bu puanlamalar sonucunda kontrol grubundan (A) müzikli uygulamada 13 öğrenci başarılı, 2 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir. Tablo 6: Deney grubu (B) öğrencilerinin yaptıkları müzikli

serbest resimler sonucunda 15 öğrenciden 9 öğrencinin 10 puan ve üzerinde, 6 öğrencinin 10 puan altında aldığı görülmüştür.

Tablo 5: Kontrol Grubu (A)

Tablo 6: Deney Grubu (B)

Müzikli Uygulama				Müzikli Uygulama			
Öğrenci	Uygulama	Puan	Sonuç	Öğrenci	Uygulama	Puan	Sonuç
1	Müzikli	19	<i>Başarılı</i>	1	Müzikli	15	<i>Başarılı</i>
2	Müzikli	15	<i>Başarılı</i>	2	Müzikli	4	<i>Başarısız</i>
3	Müzikli	20	<i>Başarılı</i>	3	Müzikli	4	<i>Başarısız</i>
4	Müzikli	14	<i>Başarılı</i>	4	Müzikli	9	<i>Başarısız</i>
5	Müzikli	18	<i>Başarılı</i>	5	Müzikli	13	<i>Başarılı</i>
6	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	6	Müzikli	14	<i>Başarılı</i>
7	Müzikli	12	<i>Başarılı</i>	7	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>
8	Müzikli	12	<i>Başarılı</i>	8	Müzikli	12	<i>Başarılı</i>
9	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	9	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>
10	Müzikli	7	<i>Başarısız</i>	10	Müzikli	4	<i>Başarısız</i>
11	Müzikli	11	<i>Başarılı</i>	11	Müzikli	11	<i>Başarılı</i>
12	Müzikli	13	<i>Başarılı</i>	12	Müzikli	16	<i>Başarılı</i>
13	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	13	Müzikli	13	<i>Başarılı</i>
14	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	14	Müzikli	9	<i>Başarısız</i>
15	Müzikli	8	<i>Başarısız</i>	15	Müzikli	6	<i>Başarısız</i>

Bu puanlamalar sonucunda deney grubundan (B) müzikli uygulamada 9 öğrenci başarılı, 6 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir. Bulgulardan hareketle müzik dinletilerek yapılan uygulamada çalışma grubundaki normal gelişim gösteren 15 öğrenciden 13 tanesinin 10 puan ve üzerinde alarak başarılı, üstün yetenekli olarak tanımlanan 15 öğrenciden 9 tanesinin 10 puan ve üzeri alarak başarılı olarak değerlendirildiğini görmekteyiz.

Kontrol grubundan (A) müziksiz uygulamada 9 öğrenci başarılı, müzikli uygulamada 13 öğrenci başarılı olarak değerlendirilmiştir. Deney grubundan (B) müziksiz uygulamada 2 öğrenci başarılı, müzikli uygulamada 9 öğrenci başarılı olarak değerlendirilmiştir. Kontrol grubundan (A) müziksiz uygulamada 6 öğrenci başarısız, müzikli uygulamada 2 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir. Deney grubundan (B) müziksiz uygulamada 13 öğrenci başarısız, müzikli uygulamada 6 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir. Bu bulgulara bakılarak, müziğin normal gelişim gösteren ve üstün yetenekli olarak tanımlanan öğrenciler üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu söylenebilir.

3.3. Müziğin Üstün Yetenekli ve Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Sanatsal Yaratıcılıklarını Etkileme Oranına İlişkin Bulgular

Kontrol grubu (A) öğrencilerinin yaptığı müziksiz serbest resimler sonucunda 15 öğrenciden 9 öğrencinin 10 puan ve üzerinde, 6 öğrencinin 10 puan altında almış, sonuç olarak kontrol grubundan (A) müziksiz uygulamada 9 öğrenci başarılı, 6

öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir. Kontrol grubu (A) öğrencilerinin müzik eşliğinde yaptığı serbest resimler sonucunda 15 öğrenciden 13 öğrencinin 10 puan ve üzerinde, 2 öğrencinin 10 puan altında almış, sonuç olarak kontrol grubundan (A) müzikli uygulamada 13 öğrenci başarılı, 2 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 7: Kontrol Grubu (A)

Öğrenci	Uygulama	Puan	Sonuç	Uygulama	Puan	Sonuç	Artış/Azalış Oranı (%)
1	Müziksiz	5	<i>Başarısız</i>	Müzikli	19	<i>Başarılı</i>	280
2	Müziksiz	20	<i>Başarılı</i>	Müzikli	15	<i>Başarılı</i>	-25
3	Müziksiz	17	<i>Başarılı</i>	Müzikli	20	<i>Başarılı</i>	18
4	Müziksiz	20	<i>Başarılı</i>	Müzikli	14	<i>Başarılı</i>	-30
5	Müziksiz	16	<i>Başarılı</i>	Müzikli	18	<i>Başarılı</i>	13
6	Müziksiz	6	<i>Başarısız</i>	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	67
7	Müziksiz	10	<i>Başarılı</i>	Müzikli	12	<i>Başarılı</i>	20
8	Müziksiz	10	<i>Başarılı</i>	Müzikli	12	<i>Başarılı</i>	20
9	Müziksiz	10	<i>Başarılı</i>	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	0
10	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>	Müzikli	7	<i>Başarısız</i>	-22
11	Müziksiz	13	<i>Başarılı</i>	Müzikli	11	<i>Başarılı</i>	-15
12	Müziksiz	13	<i>Başarılı</i>	Müzikli	13	<i>Başarılı</i>	0
13	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	11
14	Müziksiz	8	<i>Başarısız</i>	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	25
15	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>	Müzikli	8	<i>Başarısız</i>	-11
Artış Oranlarının Toplamı							351

Tablo 7: Kontrol Grubu (A)'na detaylı olarak bakıldığında; 1 (5 puan), 6 (6 puan), 13 (9 puan), 14 (8 puan) numaralı öğrencilerin müziksiz yaptıkları serbest resimlerde başarısız oldukları görülürken, müzik eşliğinde yapılan resimlerde 1 (19 puan), 6 (10 puan), 13 (10 puan), 14 (10 puan) numaralı öğrencilerin başarılı oldukları görülmektedir. 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12 numaralı öğrencilerin hem müziksiz hem müzik eşliğinde yaptıkları resimlerde başarılı oldukları görülmektedir. 3, 5, 7, 8, 11 numaralı öğrencilerin müzik eşliğinde yaptıkları resimlerde puanlarının arttığı görülmektedir. 10 ve 15 numaralı öğrencilerin hem müziksiz hem müzik eşliğinde yaptıkları resimlerde başarısız oldukları görülmektedir. 9 (10 puan) ve 12 (13 puan) numaralı öğrencilerin her iki uygulama sonrası aynı puanları aldıkları görülmektedir. Bir diğer bulgu müziksiz yapılan uygulama sonucu başarılı olarak değerlendirilip müzik eşliğinde yapılan uygulama sonrası başarısız olarak değerlendirilen öğrenci yoktur. Müziksiz ve müzik eşliğinde yapılan serbest resimlerdeki başarının artış/azalış oranına bakıldığında %351 artış olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Deney Grubu (B)

Öğrenci	Uygulama	Puan	Sonuç	Uygulama	Puan	Sonuç	Artış/Azalış Oranı (%)
1	Müziksiz	11	<i>Başarılı</i>	Müzikli	15	<i>Başarılı</i>	36
2	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>	Müzikli	4	<i>Başarısız</i>	-56
3	Müziksiz	5	<i>Başarısız</i>	Müzikli	4	<i>Başarısız</i>	-20
4	Müziksiz	8	<i>Başarısız</i>	Müzikli	9	<i>Başarısız</i>	13
5	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>	Müzikli	13	<i>Başarılı</i>	44
6	Müziksiz	8	<i>Başarısız</i>	Müzikli	14	<i>Başarılı</i>	75
7	Müziksiz	6	<i>Başarısız</i>	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	67
8	Müziksiz	8	<i>Başarısız</i>	Müzikli	12	<i>Başarılı</i>	50
9	Müziksiz	7	<i>Başarısız</i>	Müzikli	10	<i>Başarılı</i>	43
10	Müziksiz	7	<i>Başarısız</i>	Müzikli	4	<i>Başarısız</i>	-43
11	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>	Müzikli	11	<i>Başarılı</i>	22
12	Müziksiz	14	<i>Başarılı</i>	Müzikli	16	<i>Başarılı</i>	14
13	Müziksiz	4	<i>Başarısız</i>	Müzikli	13	<i>Başarılı</i>	225
14	Müziksiz	9	<i>Başarısız</i>	Müzikli	9	<i>Başarısız</i>	0
15	Müziksiz	5	<i>Başarısız</i>	Müzikli	6	<i>Başarısız</i>	20
Artış Oranlarının Toplamı							490

Tablo 8: Deney grubu (B) öğrencilerinin yaptıkları müziksiz serbest resimler sonucunda 15 öğrenciden 2 öğrencinin 10 puan ve üzerinde, 13 öğrencinin 10 puan altında almış, sonuç olarak deney grubundan (B) müziksiz uygulamada 2 öğrenci başarılı, 13 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir. Deney grubu (B) öğrencilerinin yaptıkları müzikli serbest resimler sonucunda 15 öğrenciden 9 öğrencinin 10 puan ve üzerinde, 6 öğrencinin 10 puan altında almış, sonuç olarak deney grubundan (B) müzikli uygulamada 9 öğrenci başarılı, 6 öğrenci başarısız olarak değerlendirilmiştir. Tablo 8: Deney Grubu (B)'na detaylı olarak bakıldığında; 2 (9 puan), 3 (5 puan), 4 (8 puan), 5 (9 puan), 6 (8 puan), 7 (6 puan), 8 (8 puan), 9 (7 puan), 10 (7 puan), 11 (9 puan), 13 (4 puan), 14 (9 puan), 15 (5 puan) numaralı öğrencilerin müziksiz yaptıkları serbest resimlerde başarısız oldukları görülürken, müzik eşliğinde yapılan resimlerde 5 (13 puan), 6 (14 puan), 7 (10 puan), 8 (12 puan), 9 (10 puan), 11 (11 puan), 13 (13 puan) numaralı öğrencilerin başarılı oldukları görülmektedir. Sadece 1 ve 12 numaralı öğrencilerin hem müziksiz hem müzik eşliğinde yaptıkları resimlerde başarılı oldukları ve aynı zamanda müzik eşliğinde yaptıkları resimlerde puanlarının arttığı görülmektedir.

2, 3, 4, 10, 14, 15 numaralı öğrencilerin hem müziksiz hem müzik eşliğinde yaptıkları resimlerde başarısız oldukları görülmektedir. 14 (9 puan) numaralı öğrencinin her iki uygulama sonrası aynı puanı aldığı görülmektedir. Bir diğer bulgu müziksiz yapılan uygulama sonucu başarılı olarak değerlendirilip müzik eşliğinde yapılan uygulama sonrası başarısız olarak değerlendirilen öğrenci yoktur. Müziksiz

ve müzik eşliğinde yapılan resimlerdeki başarının artış/azalış oranına bakıldığında %490 artış olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Kontrol Grubu (A) ve Deney Grubu (B) Özet Oransal Karşılaştırma

A GRUBU		B GRUBU	
	Müziksiz Uygulama Sonuçlarının Ortalaması	Müzikli Uygulama Sonuçlarının Ortalaması	Müzikli Uygulama Sonuçlarının Ortalaması
	11,67	12,6	7,93
	<i>Başarılı</i>	<i>Başarılı</i>	<i>Başarısız</i>
Müzik Etkisi	%8		%26
<i>Müziğin Etkileme Oranı Farkı</i>	%226		

Tüm bu bulgular sonucunda, kontrol grubu (A) ve deney grubu (B) özet oransal karşılaştırma tablosuna (Tablo 9) bakıldığında; Kontrol grubunun (A) müziksiz uygulama sonuçlarının ortalaması 11,67 olarak bulunmuştur. Kontrol grubu (A) müziksiz uygulama puanlarının ortalaması sonucunda başarılı olarak değerlendirilmiştir. Kontrol grubunun (A) müzik eşliğindeki uygulama sonuçlarının ortalaması 12,6 olarak bulunmuştur. Kontrol grubu (A) müzik eşliğindeki uygulama puanlarının ortalaması sonucunda başarılı olarak değerlendirilmiştir. Bu ortalamalara göre müzik kontrol grubunu (A) %8 oranında etkilemiştir. Deney grubunun (B) müziksiz uygulama sonuçlarının ortalaması 7,93 olarak bulunmuştur. Deney grubu (B) müziksiz uygulama puanlarının ortalaması sonucunda başarısız olarak değerlendirilmiştir. Deney grubunun (B) müzik eşliğindeki uygulama sonuçlarının ortalaması 10,00 olarak bulunmuştur. Deney grubu (B) müzik eşliğindeki uygulama puanlarının ortalaması sonucunda başarılı olarak değerlendirilmiştir. Bu ortalamalara göre müzik deney grubunu (B) %26 oranında etkilemiştir. Müziğin kontrol grubunu (A) ve deney grubunu (B) etkileme oranı farkı %226 olarak bulunmuştur. Bu bulgulardan hareketle müziğin iki grubu da oransal olarak olumlu yönde etkilediği ancak üstün yetenekli olarak tanımlanan öğrencilerin yaratıcılıklarını etkileme oranının daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada üstün yetenekli (üstün zekalı) ve normal gelişim gösteren 8-10 yaş aralığındaki çocukların sanatsal yaratıcılıkları gözlemlenirken, bir araç olarak müziğin yaratıcılık üzerindeki rolünü karşılaştırmalı olarak incelemek ve yorumlamak hedeflenmiştir. Bu araştırmanın amacı sanatsal yaratıcılık ve zekâ ilişkisini irdeleyip müziğin bu ilişkiye etkisini yorumlamak, ülkemizde üstün yetenekli çocukların seçiminde tek tip zekâ (bilişsel zekâ) algısının eleştirisini yapmak, çoklu zekâ uygulamalarının çağdaş eğitim sürecinde kullanılmasına katkıda bulunmaktır.

Araştırmaya katılan öğrenciler gözlemlendiğinde uygulamalar sırasında kontrol (A) grubundaki öğrencilerin çoğunun motivasyon ve odağının deney (B) grubundaki öğrencilerin çoğuna göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Kontrol (A) grubundaki öğrencilerin çoğunun yaptıkları serbest resimlere daha fazla odaklanıp, pek soru sormadıkları gözlemlenirken; deney (B) grubundaki öğrencilerin çoğunun sürekli soru sorma, mantık arama eğiliminde oldukları ve yaptıkları resimlere yeterince odaklanamıyor olmaları dikkat çekmiştir. Uygulamalar sonrası değerlendirme puanlarına bakıldığında müziksiz uygulamalarda kontrol grubu (A) öğrencilerinin çoğu deney grubu (B) öğrencilerine göre daha başarılı olmuştur. Kontrol grubu (A) öğrencilerinin müziksiz ve müzikli uygulama puanlarının oranları kendi içinde karşılaştırıldığında, müzikli uygulamalar sonrası ortaya çıkan sonuçlardaki toplam artış oranının %351 olduğu görülmüştür. Deney grubu (B) öğrencilerinin müziksiz ve müzikli uygulama puanlarının oranları kendi içinde karşılaştırıldığında, müzikli uygulamalar sonrası ortaya çıkan sonuçlardaki toplam artış oranının %490 olduğu görülmüştür. Müziğin farklı zekâ alanlarındaki öğrencilerin sanatsal yaratıcılıkları üzerinde olumlu etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Sanatsal yaratıcılık ve zekâ bağlamında bakıldığında normal gelişim gösteren öğrencilerin resimlerinin sanatsal yaratıcılık anlamında daha başarılı olduğu görülmektedir. Buna ek olarak müziğin farklı zekâ gruplarını etkileme oranına bakıldığında ise müziğin üstün yetenekli olarak tanımlanan öğrencileri etkileme oranının daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ortalama bazında müziğin normal gelişim gösteren öğrencilerin sanatsal yaratıcılık üzerinde olan etkisinin (%8) iki katından fazlasını (%26) üstün yetenekli olarak tanımlanan öğrenciler üzerinde gösterdiği tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulguların ışığında müziğin farklı zekâ gruplarındaki öğrencilerin sanatsal yaratıcılıkları üzerinde olumlu etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca olumsuz yönde etkisinin olmayışı da önemli bir noktadır. Alan yazında da değinildiği gibi ülkemizde üstün yetenek, üstün zekâ tanımının tam olarak yapılamaması mevcut ölçme araçlarının ve eğitim uygulamalarının üstün yeteneklilik alanını karşılamaması önemli bir problemdir. Bu problem beraberinde birçok şeyi sorgulama gereksinimini getirebilir. Araştırmanın başından itibaren görüşülen üstün yetenekliler sınıf öğretmenleri, üstün yetenekliler rehber öğretmenleri mevcut sistemde üstün sınıflarının oluşturulmasındaki eksiklerle ilgili birçok eleştiriyi dile getirmişlerdir. Oluşturulan sınıflardaki öğrencilerin tam olarak nasıl tanımlanacakları konusundaki boşluk dikkat çekmektedir. “Avrupa ülkelerindeki üstün yetenekli/üstün zekalı eğitimi genel olarak incelendiğinde, en yaygın uygulamanın karma eğitim olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni ise, her çocuğun ilgilenilmesi ve geliştirilmesi gereken üstün veya özel bir yeteneğe sahip olduğu düşüncesidir. Elitizm ve ahlaki etmenler açısından, belli bir gruba özel kaynak kullanımı üstün yetenekli/üstün zekalı öğrencilerin diğer öğrenciler yanında

doğrudan bir avantaj sağladığı düşüncesini öne çıkarmaktadır. Ayrıca üstün yetenekli olarak tanımlanan bu çocuklar, okul yaşamına uyum sağlamakta da zorlanabilir. Kaynaştırma eğitimi, en yetenekli öğrencileri bile sınıflandırmadan, onları da kapsayacak şekilde tüm öğrencilere zenginleştirilmiş ve motive edici bir eğitim sunmalıdır” (Armstrong 2008). Geleneksel zekâ anlayışı; tekil, durağan, yerinden oynamayan, değişime kapalı, niceliksel ve yaşantıdan soyutlanarak ölçülebilen bir yapıdadır. Bireylerin var olan yetenek ve potansiyellerini belirlemeyi hedeflemektedir. Çağcıl, çağdaş zekâ anlayışı ise çoklu, çoğul, değiştirilebilir ve geliştirilebilir bir özelliktir; sayısal olarak ölçülememekte, gerçek yaşamla paralel, somut, niteliksel olarak ölçülebilmekte, bireyin kendini tanıması, kendinin farkında olması ve başarılı olma potansiyelini saptamak için kullanılmaktadır (TBMM 2012: 93). Geleneksel zekâ anlayışı ile ilgili sorun yalnızca bir ölçü birimi kullanılarak zekanın ölçülmeye çalışılmasıyla ilgilidir. Bu anlayışa göre insanlar sadece IQ ve akademik becerilere dayanan bir ölçüm yöntemi ile az ya da çok akıllı olarak kabul edilir. Geleneksel olarak bakıldığında, insan aklını incelemek için sorulan soru insanın ne kadar akıllı olduğunu ölçmek istemektedir. Bu anlayıştan öte doğru sorunun ne olduğu üzerinde durulmalıdır: nasıl, hangi alanda daha zeki? 1980 sonrası geliştirilen belli başlıca üstün zekâlılık kuramlarında yaratıcılık farklı boyutlarda yer bulmuştur. “Ayrımsal Üstün Zekâ ve Üstün Yetenek Kuramında” üstün zekâlılığın ve üstün yetenekliliğin ortaya çıkışında etkili olan dört doğal kapasiteden (zihinsel, yaratıcı, sosyo-duyuşsal ve duyuşsal-motor) biri olarak bahsedilmektedir (Gagne 2000,2004, 2005). Münih Üstün Zekâlılık Modelinde, yordayıcı değişkenler arasında yer alan yedi yetenek alanından (zihinsel yetenek, yaratıcı yetenek, sosyal yeterlilik, uygulama zekâsı, sanatsal yetenek, müzik, psiko-motor beceriler) birisidir (Heller-Perleth-Lim 2005).

Bu sonuçlar doğrultusunda önemli çıkarımlardan biri üstün yeteneklilere/zekâlılara uygulanmaya çalışılan farklı kazanımların olduğu eğitim modellerinin yaratıcılıkla ilgili kazanımlarının üstün zekâlı olmayan, normal gelişim gösteren öğrencilere de uygulanabilirliğini sorgulayabilmek, planlayabilmek olacaktır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın çalışmalarında; okullardaki üstün yetenek sınıfları oluşturulurken uygulanan testlerin tek boyutluluktan çok boyutluluğa geliştirilmesiyle ilgili düzenlemeler planlanmalıdır. Geleneksel tek tip zekâ ölçümlerinden ziyade çoklu zekâya yönelik ölçümler ve programlar uygulanmalıdır. Bilişsel becerilere odaklı eğitim anlayışı öğrencilerde var olan potansiyeli görmemize veya geliştirmemize engel teşkil etmektedir. Üstün yetenekli bireylerin veya üstün yetenekli olmayan bireylerin eğitimindeki sorunları aşmak, hükümet politikalarının üstün yetenekliler için eğitim politikalarını yeniden yapılandırmasıyla, bilimsel araştırmaları ve bilim insanlarını bu alanda çalışmaya özendirilmesiyle, bilimsel verilerden ve sonuçlarından yararlanılarak yeni eğitim müfredat programlarını oluşturulmasıyla mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Abdullayeva, L. (2018). *Üstün Zekalı Çocukların Normal Gelişim Gösteren Çocuklara Göre Sosyal Zekâ Düzeylerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Akarsu, F. (2004). *Üstün Yetenek Kavramı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Akçum, E. (2005). *5-6 Yaş Çocuklarının Yaratıcılık Ve Öğrenime Hazır Oluş Düzeylerine Okulöncesi Eğitimin Etkisinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Anonim, (2012). *Üstün Yeteneklilerin Eğitimi Alanında Uluslararası Politika Ve Uygulamaların İncelenmesi Ve Değerlendirilmesi Raporu*. Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Arık, İ. A. (1990). *Yaratıcılık*. Ankara: Kültür Bakanlığı Eserleri.
- Arun, Ö. Ve Koçak, A. (2006). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4(3), 21-22.
- Aslan, E. (2001). Torrance Yaratıcı Düşünme Testinin Türkçe Versiyonu. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14, 19-40.
- Ataman, A. (1998). *Üstün Zekâlılar Ve Üstün Yetenekliler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Atasoy, B., Kadayıfçı, H., Ve Akkuş, H. (2007). Öğrencilerin Çizimlerinden Ve Açıklamalarından Yaratıcı Düşüncelerinin Ortaya Konulması (Çizimler Ve Açıklamalar Yoluyla Yaratıcı Düşünceler). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(4), 679-700.
- Aytaçlı, B. (2012). Durum Çalışmasına Ayrıntılı Bir Bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 1-9.
- Bayındır, N. (2013). *Çocuklarda Yaratıcılık Ve Geliştirilmesi*. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Baykoç, D. N. (2015). Üstün Ve Özel Yetenekli Çocuklar Ve Eğitimleri. *Özel Gereksinimli Çocuklar Ve Özel Eğitim*. 283-306.
- Bessis, P. Ve Jaqui, H. (1973). *Yaratıcılık Nedir?* (Süheyl Gürbaşkan, Çev.). İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları.
- Bilgiç, D. (1998). *Mimarlıkta Yaratıcılık*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Çitil, M. (2018). Türkiye’de Üstün Yeteneklilerin Eğitimi Politikalarının Değerlendirilmesi. *Dergipark Akademi*, 1, 154-158.
- Demirel, Ö., Başbay, A. Ve Erdem, E. (2006). *Eğitimde Çoklu Zekâ*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Doğan, N. (2007). *Yaratıcı Düşünme Ve Yaratıcılık*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Eğitim Reformu Girişimi (2006). *Eğitim İzleme Raporu*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Eriş, B. (2008). Zekâ: Amerikan Deneyiminin Kritik Kuram Perspektifinden Analizi. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(1), 59-87.
- Farago, F. (2011). *Sanat*. (Özcan Doğan, Çev.). Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Gardner, H. (2012). *Zihnin Çerçevesi: Çoklu Zekâ Kuramı*. İstanbul: Alfa Basım Yayımları Dağıtım.

- Grossman, M. (1970). Perceptual Style, Creativity And Various Drawing Abilities. *Studies In Art Education*, 11(2), 51-54. Dol: 10.2307/1319578
- Güteryüz, H. (2001). *Eğitim Programlarının Dili Ve Yaratıcı Öğrenme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Güvenç, B. (1993). *Yaratıcılığın Toplumsal Ve Kültürel Boyutları, Yaratıcılık Ve Eğitim*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- İpşiroğlu, N. (1994). *Resimde Müziğin Etkisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kanlı, E. Ve Emir, S. (2009). Fen Ve Teknoloji Öğretiminde Probleme Dayalı Öğrenmenin Üstün Ve Normal Zihin Düzeyindeki Öğrencilerin Başarı Düzeylerine Etkisi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 42-61.
- May, R. (1988). *Yaratma Cesareti*. (Alper Oysal, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (1991). *Üstün Yetenekli Çocukların Eğitimi Raporu*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mestan, H. (2013). Müzik Ve Renk İlişkisi. *Kaygı Araştırma Makalesi*, 20, 299-304.
- Michalko, M. (2008). *Yaratıcı Dehanın Sırları*. (Zübeyde Abat, Çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Robinson, K. (2003). *Yaratıcılık Aklın Sınırlarını Aşmak*. (Nihal Geyran Koldaş, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Rouquette, M. L. (2007). *Yaratıcılık*. (İsmail Yerguz, Çev.). Ankara: Dost Yayıncılık.
- Saban, A. (2001). *Çoklu Zekâ Teorisi Ve Eğitim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Saban, A. (2010). *Çoklu Zekâ Kuramı Ve Türk Eğitim Sistemine Yansımaları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- San, İ. (2008). *Sanat Ve Eğitim*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Selçuk, Z., Kayalı, H. Ve Okut, L. (2002). *Çoklu Zekâ Uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Simon, H. A. (2001). Creativity In The Arts And The Sciences. *The Kenyon Review*, 23(2), 203-220.
- Sönmez, V. (1993). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, F. (2014). Yaratıcılık – Zekâ İlişkisi: Yeni Deliller. *İlköğretim Online*, 13(4), 1517-1518.
- Talu, N. (1999). Çoklu Zekâ Kuramı Ve Eğitime Yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 164-172.
- Tortop, H. S. (2015). *Üstün Yetenekliler Üniversite Köprüsü Eğitim Programı Üyükep Modeli*. İstanbul: Genç Bilge Yayıncılık.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2012). *Üstün Yetenekli Çocukların Keşfi, Eğitimleriyle İlgili Sorunların Tespiti Ve Ülkemizin Gelişimine Katkı Sağlayacak Etkin İstihdamlarının Sağlanması Amacıyla Kurulan, Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. Erişim Adresi: <http://www.sck.gov.tr/Tbmm/Üstün%20Yetenekli%20Çocuklara%20Yönelik%20TBM%20Komisyonu%20Raporu.Pdf>
- Uygun, S. (2013). *Türk Eğitim Sistemi Sorunları (Geleneksel Ve Güncel)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yazçayır, N. (2015). *Düşünme Temelli Öğrenme Modelleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

**SOSYAL MEDYA KULLANIM NEDENLERİNİN İLETİŞİM
BECERİLERİNE ETKİSİ**

EFFECTS OF SOCIAL MEDIA USE REASONS ON COMMUNICATION SKILLS

Beste ONARMAN*, Pelin VARDARLIER**

*Geliş Tarihi: 23.05.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Sosyal medya kavramı her geçen gün farklı alanlarda daha da aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Günümüzde bilgi, düşünce, bakış açısı, haber, içerik paylaşmak için çevrimiçi süreçlerin hem kişisel bazda, hem de işletmeler açısından farklı açılımlar sağladığı görülmüştür. Sosyal medyanın yaygınlaşması iletişim becerilerinin daha nitelikli bir hale gelmesi ve geniş ölçekli bir dünyaya adım atılmasına olanak sağlamıştır. Bu çalışma kapsamında sosyal medyanın diğer iletişim kanalları içinde nasıl bir konuma sahip olduğu ve kullanıcıların iletişim becerileri üzerinde ne kadar etkili olduğu konusunda nicel analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Ortaya çıkan bulgular doğrultusunda sosyal medya kullanım nedenlerinin genel anlamda iletişim becerilerini arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, İletişim, İletişim Becerileri.

ABSTRACT: The concept of social media is used more actively in different areas. Today, it has been observed that online processes for sharing information, thoughts, perspectives, news, and content provide different expansions both on a personal basis and for businesses. The widespread use of social media has enabled communication skills to become more qualified and to step into a large-scale world. In the study, the reasons of social media usage and the effects of communication skills on social media were evaluated. Quantitative analysis techniques were used on how social media has a position among other communication channels and how effective it is on users' communication skills. As a result of the research, it was concluded that the reasons for using social media increased communication skills in general.

Key Words: Social Media, Communication, Communication Skills.

EXTENDED ABSTRACT

Communication is important in every period and process as it concerns all people involved in social life. Communication skills, on the other hand, affect human life from a healthy communication model to success, from feelings and thoughts to many situations. Recently, a new trend has emerged with internet-based applications defined as social media. Social media has completely changed the ongoing communication method between individuals, communities, organizations and organizations. The purpose of this study is to examine the effects of the reasons of using social media on the communication skills of the users of social media. It has been tried to determine whether the reasons for using social media have an

* besteonarman@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0718-7352.

**Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, pvardarlier@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5101-6841.

effect on communication skills, if there is an effect, in what direction and to what extent. The sample of the study was chosen from all social media users across Turkey. The online questionnaire was delivered to the participants through various communication channels. 333 people participated in the questionnaire, which consisted of 51 questions and using two different scales. In this study, quantitative analysis techniques were used on how social media has a position among other communication channels and how effective it is on users' communication skills. SPSS 25.0 was used as a data analysis program in the study. According to the results of the study, the variables of expressing ideas and having fun, which are sub-dimensions of social media usage reasons, had a significant and positive effect on insightful communication. In this case, the use of social media in this way by those who stated that they use social media to express their ideas and have fun has increased their understanding communication skills. It is a fact that social media users who use social media as a medium to express their opinions will also interact with other social media users who express their opinions. This requires them to respect different opinions and develop an understanding communication with other users of different opinions. It will also increase the users' ability to communicate insightful. It can be said that those who use social media as entertainment tools are generally people who like to have fun. Such people are also expected to have a more entertaining and understanding attitude in their approach. Therefore, it is possible that individuals using social media for entertainment purposes have developed an understanding language of communication. The variables of staying in communication and feeling comfortable free, which are sub-dimensions of social media usage reasons, have a significant and positive effect on loving communication. Individuals who use social media to stay in touch are more likely to maintain their friendships and try to reach out to old friends and acquaintances, especially in the early stages of social media. The communication language will also be loving for those who think to communicate with people and continue this communication on social media. It can be said that individuals who use social media because they feel comfortable and free are individuals who like to be comfortable and free in their real life. It is an expected result for those who care about being comfortable and free to establish loving communication. The variables of expressing ideas and having fun, which are the sub-dimensions of social media usage reasons, had a significant and positive effect on open communication, and a significant and negative effect of the variable feeling comfortable free. It can be said that the reasons that motivate individuals who use social media for expressing their ideas and for entertainment to establish understanding communication will also lead them to open communication. It was also analyzed whether the demographic variable groups differentiated according to the reasons for using social media and communication skills. According to the results of the research, the situations of women and men using social media for keeping in touch and having fun differ significantly. In this respect, it is stated that the reasons for using social media increase communication skills in general; but it can be said that its effect is low. In this case, in order to better understand the effect of social media on communication skills, it is necessary to consider not only the reasons for social media use but also other variables related to social media use.

1. GİRİŞ

İletişim, sosyal yaşamın içinde yer alan insanların tümünü ilgilendirdiği için her dönem ve süreçte önemlidir. Gerek öğrenme sürecinde olsun, gerekse davranış

bilimleri açısından olsun, insani ilişkilerin ana unsuru olarak, insan yaşamının temel bir gereksinimi ve oluşumudur. Güçlü bir iletişimin ana faktörü karşımızdaki kişiyi iyi bir şekilde dinleyebilmek, söylediklerini doğru anlayabilmek ve yorumlayabilmektir. İletişim becerileri ise günümüzde sağlıklı bir iletişim modelinden başarıya, duygu ve düşüncelerden birçok duruma kadar insan hayatını etkilemektedir. Son zamanlarda sosyal medya olarak tanımlanan internet tabanlı uygulamalarla yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Sosyal medya bireyler, topluluklar, kuruluşlar, örgütler arasındaki süregelen iletişim şeklini tamamen değiştirmiştir. Bu değişim, iletişim modellerinin sürekli farklılaşmasına neden olmuştur. Sosyal medyanın çok hızlı ve giderek daha işlevsel hale gelerek büyümesi, toplum ve iletişim yönetimi açısından önemli hale gelmiştir. Bu doğrultuda çalışmada sosyal medya kullanım nedenlerinin iletişim becerilerine etkisi araştırılmıştır.

2. İLETİŞİM VE İLETİŞİM BECERİLERİ

İletişime ait olarak yapılan tanımların sayısı oldukça fazladır. Bunlardan en önemlileri, iletişimin simge, işaretler ya da konuşma dil olarak alınması; hedefin verilen mesajı anlaması ve algılanması olarak alınması, iletişimde bulunanları bağlama, birleştirme ya da köprü olarak alınması şeklinde tanımlanabilmektedir (Aziz, 2012:4; Işık, 2018:8; Çağlar ve Kılıç, 2012:4). Başka bir deyişle; iletişim kavramı, bilgi, duygu, düşünce ve fikirleri kapsayan anlamların, semboller yardımı ile insanlar arasında karşılıklı olarak aktarıldığı bir süreç olarak insan hayatı içinde yer almaktadır (Akcan, 2018:5). Kısacası, insan hayatının sürekli içinde yer alan geniş içerikli bir kavramdır (Zıllıoğlu, 2008:33). İletişim, toplumsal süreçte temel olarak değerlendirilen olgulardan biridir. Bu doğrultuda iletişim insan topluluklarını toplum haline getiren ve sosyalleşmelerinin önünü açan en önemli unsurdur. İnsanın gelişimi açısından değerlendirildiğinde, sosyalleşmesini sağlayarak daha güçlü ve kolay bir şekilde mesajın iletimini sağlamaktadır (Küçükaslan, 2014:3). İletişim bireylerin karşılıklı olarak duygu ve düşünceler ile bilgi ve araştırmaların aktarımı ve etkileşimidir. Bu doğrultuda iletişim becerileri kendini ifade etme ve dinleme becerisi olarak değerlendirilebilir (Köroğlu, 2017:13). Bunları gerçekleştirmek için belirli beceri kalıplarına sahip olunması gerekmektedir. Bu bağlamda kişinin gerçekleştirmiş olduğu iletişime ve etkileşime dayalı detaylar belirli beceriler doğrultusunda gerçekleşmektedir (Uşaklı, 2014:42).

2. SOSYAL MEDYA VE SOSYAL MEDYA ARAÇLARI

Yeni medya diye de adlandırılan sosyal medya, gelişen bilgisayar, internet ve mobil teknolojisi ile ortaya çıkan, kullanıcıların zamandan ve mekandan bağımsız bir şekilde etkileşimde buldukları sanal bir medya ortamıdır. Geniş anlamı ile sosyal medya, içerik üretenin paylaşım içinde bulunduğu topluluk ile etkileşiminin olduğu alanların tümüdür (Evans, 2008:31). Sosyal medya hız demektir ve getirmiş olduğu en önemli yeniliklerden biri, tüm yer, zaman, zemin kısıtlamalarını içerik üreten için aynı şekilde ortadan kaldırmasıdır (Özkaşıkçı, 2012:37). Tüm bunların

yanında sosyal medya, dijital ortama aktarılan bilgi ve belgelerin tümünü depolayabilen, montajın da çok gelişmiş olduğu bir sitemin parçasıdır (Kara ve Özgen, 2012:7). Sosyal medya kişilerin yaşamında daha çok yer almaya başladıkça, eski alanlar ve alışkanlıklar da yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Sosyal medyanın hızlı yükselişi karşısında küreselde bilinirliği yüksek olan işletmeler, kitle iletişim araçları için ayırdığı reklam bütçelerinin bir kısmını sosyal medya için ayırmak zorundadır. İletişimden eğlenceye, siyasetten, reklama, kitle algılarını yönetmeden yeni bir marka oluşturmaya, toplumsal farkındalıkları göstermeye ve insanları bilinçlendirmeye, habercilikten profesyonel iletişime kadar değişik amaçlara hizmet eden farklı sosyal ağlar vardır (Sanlav, 2014:25-26). Bu ağların her birinin kendi alanlarındaki işlevleri büyüktür. Bu doğrultuda sosyal medyanın kullanımı, her mecrada gün geçtikçe daha da artmaktadır. Sosyal medyanın marka yönetimi ve ticari boyutundan başka, özellikle kitle yönetimi, algı yönetimi ve siyasal bağlantılar üzerinde de çok önemli etkileşimleri bulunmaktadır.

Sosyal medya araçları, insanların mesajlarını kolay yoldan iletimini sağlarken diğer yandan da haber kaynağı olarak ciddi şekilde ilgi görmeye başlamıştır. Sosyal medya terimi, kullanıcıların kendi aralarında düşüncelerini, bilgilerini ve duygularını paylaşarak etkileşim içinde olup iletişim kurmaları için ortam yaratan çevrimiçi araçlar ve web sitelerinden oluşmaktadır. İşletmelerin ulaşmakta güçlük çektikleri hedef olarak belirledikleri topluluklara ulaşmalarını, daha etkin ve hızlı sonuç alabilmelerini ve iletmek istedikleri mesajlarını uygun şekilde aktarabilmelerini sosyal medya araçları ile sağlamaktadır (Vardarlier, 2016:18-19). We are social ve Hootsuite tarafından hazırlanan internet ve sosyal medya istatistikleri “Digital 2019 in Turkey” raporunda günümüzde en sık kullanılan sosyal medya araçları Youtube, Instagram, Facebook, Twitter ve LinkedIn olarak sıralanmaktadır (Social W.A., 2019). Sosyal medya araçlarının çok hızlı ve giderek daha işlevsel hale gelerek büyümesi, toplum ve iletişim yönetimi açısından önemli hale gelmiştir. Uzmanlara göre, adı “paylaşım” olsa da genel hatlarıyla sosyal medya, görünme ve görme amacıyla kullanılmaktadır (Vardarlier 2016, s. 96). Kullanıcılar, sosyal medya araçlarını takip ederek, hangi ağların onlar için daha uygun, daha yararlı ve katma değerinin daha yüksek olduğunu belirlemektedir. Bu yaklaşım ile kullanıcılar hangi sosyal medya araçlarının hedef kitlelerine ve genel iş hedeflerine daha uygun olduğunu tespit ederek bir strateji geliştirmektedir.

3. LİTERATÜR

Literatürde sosyal medya kullanımı ile iletişim becerileri konularında yapılan benzer çalışmalara bakılmış ve sonuçları paylaşılmıştır. Mevcut literatüre bakıldığında, ağızdan ağıza pazarlama, müşteri ilişkileri yönetimi, marka toplulukları, arama motoru optimizasyonu, viral pazarlama, gerilla pazarlama, etkinlik temelli pazarlama ve sosyal medyadan her biri izole edilmiş olsa da, tüm bu unsurları etkili bir şekilde içeren kapsamlı bir model henüz oluşturulmamıştır.

Buradan hareketle Castronovo ve Huang (2012) ağızdan ağıza pazarlamanın, alternatif pazarlama iletişimini ve sosyal medyaya bütünleşik pazarlama iletişiminin uygulanabilir bir bileşeni olarak çevreleyen mevcut literatür alanını belirli bir profile oturtmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte, yine endüstriyel uygulayıcıların pazarlama hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmak için uygulayabilecekleri bütünleşik bir alternatif pazarlama iletişimi kavramsal modeli geliştirmişlerdir. Colleoni (2013) ise çalışmasında, çevrimiçi sosyal medyada benimsenen kurumsal iletişim stratejisinin, işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk gündemiyle hissedarlarının sosyal beklentileri arasında yakınlaşma yaratmada ve dolayısıyla kurumsal meşruiyetini arttırmada daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte, araştırma sonucunda sunulan ampirik bulgular, bir diyaloga girerken bile, sosyal medyadaki iletişimin işletmeler hakkında mesajlar iletmek için bir pazarlama uygulaması olarak tasarlandığını ortaya koymaktadır.

Sosyal medya ve sosyal medyada yer alan platformlar interaktif iletişim için alan sağlamaktadır. İşletmeler de bu yolla kurumsal itibarlarını inşa etme, geliştirme ve sürekliliğini sağlamak adına yeni stratejiler kullanmak durumundadır. Senelaj (2014) araştırmasında, sosyal medya yolu ile kurumsal itibarın yaratılması ve bu itibarın şekillendirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Schivinski ve Dabrowski (2016) ise, işletmeler tarafından oluşturulan ve kullanıcı tarafından yaratılan sosyal medya iletişiminin, marka değeri, marka tutumu ve satın alma niyetine etkisini araştırmıştır. Ampirik çalışmaların sonuçları, kullanıcı tarafından oluşturulan sosyal medya iletişiminin hem marka değeri hem de marka tutumu üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, işletme tarafından oluşturulan sosyal medya iletişiminin sadece marka tutumunu etkilediğini belirtmişlerdir. Başka bir çalışmada Macnamara ve Zerfass (2012) ise sosyal medyanın işletmeler tarafından nasıl kullanıldığını araştırmıştır. Araştırma konusu, sosyal medya uzmanlarıyla yapılan derinlemesine görüşmeler yoluyla irdelenmiştir. Araştırma bulguları, örgütsel iletişim için sosyal medya kullanımının, birkaç ülkede işletmelerde stratejik olarak planlanmaktansa, çoğunlukla deneysel ve geçici olduğunu göstermektedir. Vardarlier ve Özşahin (2017) ise, insan kaynakları yönetiminde sosyal medya kullanımının etkisini araştırmıştır. Analiz sonuçlarına bakıldığında sosyal medya kullanım sıklığının insan kaynakları yönetiminin seçme yerleştirme sürecinde insan kaynakları performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, sosyal medya araçlarının, çalışanların sahip olduğu sosyal sermayeden ve değerli bilgilerden yararlanmak için bilgi paylaşımı ve işletmeler arasında iletişim kurmanın yeni yollarını sunmakta olduğunu söylemek mümkündür.

İşletmelerin kurumsal iletişim stratejilerine kriz yönetimi sürecinde de önem vermeleri gerekir. Veil, Buehner ve Pelenchar (2011) bu çalışmayla ilgili literatür taraması, sosyal medyanın risk ve kriz iletişimine dahil edilmesine dair görüşlere genel bir bakış açısı sunmaktadır. Literatürle ve sosyal medya kullanım örnekleri ile

risk ve kriz iletişiminde en iyi uygulamalarla birleştirerek, iletişimcilerin bir riski veya krizi daha iyi yönetmek için sosyal medya araçlarını nasıl kullanabileceğini göstermektedir. Araştırmada risk ve kriz iletişiminde en iyi uygulamalar, riskleri ve krizleri yönetmek için kullanılan sosyal medya araçlarına örnekler yer almaktadır. Aynı zamanda sosyal medya araçlarını risk ve kriz iletişimine dahil etmek için uygulayıcılar için önerilere yer verilmiştir. Wendling, Radisch ve Jacobzone (2013) çalışmalarında, değişen risk ve kriz iletişimi ortamını ve özellikle sosyal medyanın nasıl yararlı bir araç olabileceğini ve aynı zamanda kriz yöneticileri için zorluklar yaratabileceğini vurgulamaktadır. Kriz ortamlarında toplumsal hareketler de sosyal medya araçları üzerinden tartışılmaktadır. Toplumsal gürültüden toplumsal hareketlere sosyal medyanın rolünü Zafer ve Vardarlier (2019) çalışmalarında Gezi Parkı veya Arap baharı olayları üzerinden açıklamıştır. Sosyal medya kullanımı ile yapılan iletişimin toplumu nasıl şekillendirdiğine değinilmiştir. Çalışmada sosyal medya yapıları üzerinden gerek bireysel ve gerekse toplumsal anlamda kasıtlı yanlış yönlendirmeler ve hatalı bilgi aktarımları sonucunda insanlar ile birlikte toplumun zarar görmesine neden olduğunu belirtmişlerdir. Sosyal medya yapısı öncelikle birey devamında ise toplum yapısı üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu belirleyicilik bazen bilinçsizce olsa da genel anlamda medyanın toplum üzerinde yapılan iletişimin yönlendirici bir etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir çalışmada Bostancı (2015), sosyal medyanın siyasal iletişimle olan bağlantısını ve milletvekilleri ve seçmenlerin sosyal medyayı siyasal iletişim için kullanma düzeylerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmanın sonuçlarında, sosyal medyanın milletvekilleri tarafından sıklıkla kullanıldığını ve siyasi paylaşımlara platform oluşturduğunu, milletvekillerinin, siyasal iletişim söz konusu olduğunda sosyal medyayı önemseydiğini tespit etmişlerdir. Bu amaçla kullanılan platformlar arasında ilk sırayı Twitter'ın aldığını sonucuna varmışlardır.

Sosyal medya teknolojilerinin ve bu teknolojilerin sağlık iletişimi üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması gerektiği de önemli konuların başında gelmektedir. Bu çabanın ilk adımı olarak da Chou ve diğerleri (2009) mevcut sosyal medya kullanıcılarının özelliklerini belirlemek adına bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, sosyal medyanın son zamanlardaki büyümesi yaş grupları arasında eşit bir şekilde dağılmamaktadır. Bu nedenle, sosyal medyayı kullanan sağlık iletişimi programları, mesajların hedef kitleye ulaşmasını sağlamak için öncelikle hedeflenen nüfusun yaşını dikkate almalıdır. İnternet erişiminde irksal / etnik ve sağlık statüsüyle ilgili eşitsizlikler olsa da, internet erişimi olanlar arasında bu özellikler sosyal medya kullanımını etkilememektedir. Başka bir çalışmada, Moorhead ve diğerleri (2013) araştırmalarında genel halk, hastalar ve sağlık profesyonelleri arasında sağlık iletişiminde sosyal medyanın kullanım alanlarını, yararlarını ve sınırlamalarını belirlemek için öneriler sunmak üzere literatürdeki

mevcut boşlukları tanımlamayı amaçlamıştır. Araştırma sonucunda sosyal medya kullanımının altı temel faydasını, halka etkileşimin artması, daha fazla erişilebilir, paylaşılan ve uyarlanmış bilgi, erişilebilirliğin artması ve sağlık bilgisine erişimin artırılması, akran, sosyal ve duygusal destek, sağlık politikasını etkileme potansiyeli olarak sıralamıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında, literatürde iletişim ve sosyal medya konusu değişik açılardan ele alınarak, farklı örneklemeler üzerinde nitel ve nicel çalışmalar yapılarak araştırıldığı görülmektedir. Çalışmaların işletmelerin fonksiyonları üzerine daha çok odaklandığını ve işletme içi iletişimi güçlendirmek amacıyla sosyal medya araçlarının kullanıldığını söylemek mümkündür. Literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler üzerinden araştırma hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H1: Sosyal medya kullanım nedenlerinin iletişim becerileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

4. ARAŞTIRMA

Araştırmada sosyal medya kullanım nedenlerinin iletişim becerilerine etkisi incelenmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı sosyal medya kullananlarda, sosyal medyayı kullanım nedenlerinin kullanıcıların iletişim becerilerine etkisini incelemektir. Sosyal medyayı kullanma nedenlerinin iletişim becerilerine etkisi olup olmadığı, bir etki söz konusuysa bunun hangi yönde ve ne derecede olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın örnekleme Türkiye genelindeki tüm sosyal medya kullanıcılarından seçilmiştir. Çevrimiçi olarak hazırlanan anket, katılımcılara çeşitli iletişim kanalları yoluyla iletilmiştir. İki farklı ölçeğin kullanıldığı ve toplamda 51 sorudan oluşan ankete 333 kişi katılmıştır. Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham (2006) yaptıkları çalışmada verilerin analizinde kullanılacak gözlem sayısının ankette yer alan, demografik sorular hariç, toplam madde sayısının 5 katı olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durumda çalışmanın 210 veya daha fazla gözlem içermesi gerekmektedir. 333 kişilik gözlem sayısı sağlandığından örneklem sayısı analizlerin geçerlilik, güvenilirlik ve doğrulukları için yeterlidir. Çalışmada kullanılan veriler anket yoluyla elde edilmiştir. 5 adet demografik sorunun yer aldığı ankette 2 farklı ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeklerden ilki Korkut'un (1996) çalışmasında geliştirmiş olduğu İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği'dir. Bu ölçek 25 sorudan oluşan ve 5'li likert tipi olarak hazırlanmış olan bir ölçektir. Geçerliliği ve güvenilirliği yapılan bu ölçek tek faktör olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmada bu ölçek 3 faktör olarak ortaya çıkmış ve bu faktörler anlayışlı iletişim, sevgi dolu iletişim ve açık iletişim olarak isimlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan ikinci ölçek ise Sosyal Medya Kullanım Ölçeği'dir (Koçak, 2013:261). Bu ölçek sosyal medya kullanımıyla

ilgili sorulardan oluşan ve sosyal medya kullanım nedenlerinin 26 soruyla ölçüldüğü bir ankettir. Bu ölçeğin 26 soruluk sosyal medya kullanım nedenleri kısmı alınarak kullanılmıştır. Geçerliliği ve güvenilirliği ölçülen ankette sosyal medya kullanım nedenleri tek faktör olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmada sosyal medya kullanım nedenleri 4 faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu faktörler rahat ve özgür hissetme, fikirleri açıkça ifade etme, iletişimi sürdürme ve eğlence amaçlı kullanım olarak isimlendirilmiştir. Çalışmada veri analizi programı olarak SPSS 25.0 kullanılmıştır. Faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda iletişim becerileri için 4 faktör, sosyal medya kullanım nedenleri için 3 faktör oluşmuştur. Faktör ve güvenilirlik analizi sonucunda ortaya çıkan alt boyutlar puan ortalamaları alınarak yeni değişkenler olarak tanımlanmışlardır. Değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerinde Pearson korelasyon katsayısı, sosyal medya kullanım nedenlerinin iletişim becerilerine etkisi için çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır. Demografik değişkenlerden iki gruplu değişkenlerin araştırma değişkenleriyle ilişkilerinin analizi için t-testleri kullanılmıştır. İki'den fazla gruplu demografik değişkenlerin araştırma değişkenleriyle ilişki analizinde ise ANOVA (F) testleri kullanılmıştır. ANOVA (F) testleri sonucunda gruplar arası anlamlı farklılığın olduğu değişkenlerde bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakmak için post-hoc testlerinden olan Tukey HSD testi kullanılmıştır.

4.3. Araştırmanın Bulguları

4.3.1. Veri Toplama Araçlarının Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçeklere faktör ve güvenilirlik analizleri uygulanmıştır. Faktör analizinde yöntem olarak Temel Bileşenler Analizi (PCA) ve döndürme (rotasyon) yöntemi olarak da varimax rotasyonu kullanılmıştır. Faktör analizinde ilk bakılması gereken değer olan Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Test değerlerine bakılmıştır. Temel bileşenler analizinde kullanılacak değişken kümesinin homojen olması KMO değerinin 0,5 ve üzerinde olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bartlett's Testi ise PCA için bir girdi verisi olarak kullanılan korelasyon matrisinin önemini test eder. Bu durumda Bartlett's Testi sonucunun istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.05$) olması gerekir. Bartlett's Test sonucu anlamlı olduğu takdirde korelasyon matrisi PCA için bir girdi verisi olarak kullanılabilir (Durmuş, Yurtkoru ve Çinko, 2011).

KMO ve Bartlett's testlerinin uygunluğuna bakıldıktan sonra faktör maddeleri için oluşan faktör yüklerine bakılmıştır. Faktör yükü 0,5'ten düşük olan veya farklı faktörlere çok yakın faktör yükü değerleriyle yüklenmiş olan maddeler analizden çıkartılarak analiz tekrarlanmıştır. Nihai faktörler için Cronbach's alfa katsayıları kullanılarak güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's Alfa katsayısının oluşan faktör için güvenilir bir değer olması için bu değer 0,6 ve üzeri olması gerekir. 0,6 değerinin altındaki Cronbach's Alfa katsayısı değeri güvenilir değildir (Akgül ve Çevik 2003). Çalışmada 0,6 ve üzerinde Cronbach's Alfa değerine sahip faktörler

değişken olarak tanımlanmış ve analize dahil edilmiştir. Sosyal medya kullanım nedenleri ölçeği faktör ve güvenilirlik analizine bakılmıştır. Katılımcılara sosyal medya kullanım nedenleriyle ilgili 26 soru sorulmuştur. Tablo 1’de sosyal medya kullanım nedenleri ölçeği faktör analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1: Sosyal Medya Kullanım Nedenleri Ölçeği Faktör Analizi

Faktör İsmi	Faktör Soruları ve Soru Kodları	Faktör Yüğü
Rahat/Özgür Hissetme	Açıklanan Varyans: 18,974; Güvenirlilik: 0,875	
10. Yüz yüze iletişime göre kendimi daha rahat hissediyorum.		0,773
21. Kendime güvenim artıyor.		0,749
9. Yalnızlık hissinden kurtuluyorum.		0,682
5. Kendimi özel ve önemli hissediyorum.		0,671
22. Potansiyelimi keşfetmemi sağlıyor.		0,659
23. Kendimi farklı bir kimlikte tanıtabiliyorum.		0,611
8. Kendimi bir gruba ait hissediyorum.		0,555
7. Yeni insanlarla tanışabiliyorum.		0,547
Fikirlerini İfade Edebilme	Açıklanan Varyans: 14,537; Güvenirlilik: 0,832	
26. Toplumsal / siyasi konularda inançlarım ve değerlerim doğrultusunda tepki verebiliyorum.		0,808
25. Tepkilerimi özgürce ifade ederek bir değişim yaratabileceğime inanıyorum.		0,740
20. Düşüncelerimi özgür bir şekilde ifade edebiliyorum.		0,724
24. Fikirlerimin dikkate alındığını düşünüyorum.		0,646
19. Kendim gibi düşünen insanlarla bir araya gelebiliyorum.		0,503
İletişimde Kalma	Açıklanan Varyans: 13,869; Güvenirlilik: 0,783	
13. Yakın çevremde olup bitenlerden haberdar oluyorum.		0,817
14. Güncel gelişmeleri sürekli takip edebiliyorum.		0,776
15. Çeşitli etkinliklerden kolaylıkla haberdar oluyorum.		0,715
16. Diğerlerinin hayatında olup bitenleri takip edebiliyorum.		0,654
6. Arkadaşlarım ve tanıdıklarımla sürekli iletişim içinde olabiliyorum.		0,575
Ruh Hali	Açıklanan Varyans: 11,157; Güvenirlilik: 0,748	
3. Günlük yaşamın stresinden uzaklaşıyorum.		0,847
1. Eğlenceli zaman geçiriyorum.		0,728
2. Boş zamanlarımı değerlendiriyorum.		0,699
4. Popüler şeyler ilgimi çekiyor.		0,574
Toplam Açıklanan Varyans: 58,536		
KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,896
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	3270,672
	Df	231
	Sig.	0,000

KMO değeri Tablo 1’den görüldüğü üzere 0.5’ten büyüktür. Ayrıca Bartlett’s test sonucu anlamlı çıkmıştır. Güvenirlilik analizi sonuçlarına bakıldığında

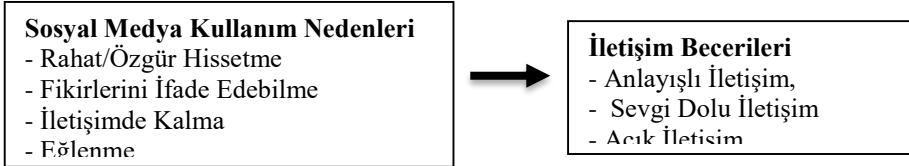
oluşan 4 faktörün tümünde Cronbach's alfa değeri 0,6'dan büyüktür. Orijinalinde tek faktör olarak ortaya çıkan iletişim becerileri ölçeği çalışmada 4 faktör olarak ortaya çıkmıştır. Maddelerin içeriğine bakılarak yeni oluşan faktörler "Rahat/Özgür Hissetme", "Fikirlerini İfade Edebilme", "İletişimde Kalma" ve "Eğlenme" olarak adlandırılmış ve bu faktörler değişken olarak tanımlanmıştır. İletişim becerileri ölçeği faktör ve güvenirlik analizine bakılmıştır. Katılımcılara iletişim becerileriyle ilgili 25 soru sorulmuştur. Tablo 2'de iletişim becerileri ölçeği faktör analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: İletişim Becerileri Ölçeği Faktör Analizi

Faktör İsmi	Faktör Soruları ve Soru Kodları	Faktör Yüğü
Anlayışlı İletişim	Açıklanan Varyans: 12,288; Güvenirlik: 0,673	
	19. Birini anlamaya çalışırken sakin bir ses tonuyla konuşurum.	0,689
	4. Sosyal ilişkide bulunduğum insanları oldukları gibi kabul edebilirim.	0,683
	21. Birine bir öneride bulunurken, onun öneri vermemi isteyip istemediğine dikkat ederim.	0,644
	24. Bir yakınımla sorunum olduğunda bunu onunla suçlayıcı olmayan bir dille konuşmak için girişimde bulunurum.	0,595
Sevgi Dolu İletişim	Açıklanan Varyans: 10,211; Güvenirlik: 0,646	
	5. İnsanların önemli ve değerli olduklarını düşünürüm.	0,749
	8. İnsanlara karşı sıcak bir ilgi duyarım.	0,720
	9. İnsanlara gerektiğinde yardım etmekten hoşlanırım.	0,717
Açık İletişim	Açıklanan Varyans: 9,847; Güvenirlik: 0,641	
	2. Düşüncelerimi istediğim zaman anlaşılır biçimde ifade edebilirim.	0,771
	1. Sorunlarını dinlediğim insanlar benim yanımdan rahatlayarak ayrılırlar.	0,767
	23. İletişim kurduğum insanlar tarafından anlaşıldığımı hissederim.	0,562
Faktör 4	Açıklanan Varyans: 9,876; Güvenirlik: 0,579	
	22. Karşımdakini dinlerken anlamadığım bir ayrıntı olduğunda konunun açığa kavuşması için sorular sorarım.	0,756
	21. İlişkilerin nasıl geliştiğini ve nereye gittiğini anlamak için düşünmeye zaman ayırırım.	0,648
	23. Benimle özel olarak konuşmak isteyen bir arkadaşım olduğunda konuyu ayaküstü konuşmamaya özen gösteririm.	0,598
Faktör 5	Açıklanan Varyans: 8,663; Güvenirlik: 0,483	
	30. Karşımdakini dinlerken sırf kendi merakımı gidermek için ona özel sorular sormaktan kaçınırım.	0,706
	27. Birini dinlerken ne karşılık vereceğimden çok onun ne demek istediğini anlamaya çalışırım.	0,616
	11. Biriyle ilgili bir karara ulaşmadan önce onunla ilgili gözlemlerimi gözden geçiririm.	0,571
Faktör 6	Açıklanan Varyans: 7,722; Güvenirlik: 0,505	
	10. Olaylara değişik açılardan bakabilirim.	0,807

13. Kendime ve başkalarına zarar vermeden içimden geldiği gibi davranabilirim.	0,699	
Toplam Açıklanan Varyans: 78,334		
KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,811
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1182,8
	Df	28
	Sig.	153
		0,000

KMO değeri Tablo 2'den görüldüğü üzere 0.5'ten büyüktür. Ayrıca Bartlett's

test sonucu anlamlı çıkmıştır. Güvenirlik analizi sonuçlarına bakıldığında oluşan 6 faktörün üçünde Cronbach's alfa değeri 0,6'dan büyüktür. Güvenirlik değerleri 0,6'nın üzerinde olan faktörler sırasıyla "Anlayışlı İletişim", "Sevgi Dolu İletişim" ve "Açık İletişim" olarak adlandırılmış ve değişken olarak tanımlanmıştır. Güvenirlik değerleri 0,6'dan düşük olan faktörler analize dahil edilmemiştir. Faktör ve güvenilirlik analizinden sonra sosyal medyayı kullanma nedenleri ve iletişim becerileri değişkenleri için alt faktörler oluşmuştur. Oluşan bu alt faktörler sonrasında araştırma modeli aşağıdaki Şekil 1'deki gibidir.

Şekil: Faktör Analizi Sonrası Araştırma Modeli

Yeni oluşan araştırma modelinde sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutlarının iletişim becerileri alt boyutlarına olan etkisi ele alınmıştır. Oluşturulan modele göre araştırma hipotezleri aşağıdaki şekilde önerilmiştir.

H1: Sosyal medya kullanım nedenlerinin iletişim becerileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1a: Sosyal medya kullanım nedenlerinin anlayışlı iletişim üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1b: Sosyal medya kullanım nedenlerinin sevgi dolu iletişim üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1c: Sosyal medya kullanım nedenlerinin açık iletişim üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

4.3.2. Değişkenler Arası İlişkiler: Korelasyon Analizi

Araştırma değişkenlerinden sosyal medya kullanım nedenleri ve iletişim becerileri arasındaki ilişkiye ait korelasyon katsayısı değerleri Tablo 3'te görülebilmektedir. Sosyal medya kullanım nedenlerinin alt faktörlerinden olan rahat/özgür hissetme ile iletişim becerilerinin alt faktörlerinden olan açık iletişim arasındaki ilişki dışındaki bütün ilişkiler anlamlı ve pozitif yöndedir. Sosyal medya

kullanım nedenlerinin alt faktörleri ile iletişim becerilerinin alt faktörleri arasındaki en yüksek korelasyon değeri sosyal medyayı iletişimde kalmak için kullanmak ile sevgi dolu bir iletişim kurmak ($r=0,220$; $p=0,000$) arasındadır. Buna rağmen korelasyon katsayısının 0,220 gibi düşük bir korelasyon katsayısı olması sosyal medya kullanım nedenleri ile iletişim becerileri arasındaki korelasyonun genel anlamda düşük olduğunu göstermektedir. Yine de sosyal medyayı iletişimde kalmak için kullanmak ile sevgi dolu bir iletişim kurmak arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır. Bu da sosyal medyayı iletişimde kalmak için kullanma durumu arttıkça sevgi dolu iletişimin de artacağını gösterir. Aynı şekilde örneğin sosyal medyayı eğlence amaçlı kullanma durumu arttıkça anlayışlı, sevgi dolu ve açık iletişimin de artacağı söylenebilir. Bu durum sosyal medya kullanım nedenleri ve iletişim becerilerinin diğer alt boyutları için de geçerlidir. Sosyal medya kullanım nedenleriyle iletişim becerileri arasındaki ilişkide bir nedensellik olup olmadığı regresyon analizleriyle ortaya çıkacaktır.

Tablo 3: Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

	Ort.	Std. Sapma	1	2	3	4	5	6	7
Rahat Özgür Hissetme	2,538	0,829	1						
Fikirleri İfade Etme	3,085	0,872	,658**	1					
İletişimde Kalma	3,911	0,609	,375**	,384**	1				
Eğlenme	3,532	0,728	,410**	,301**	,445**	1			
Anlayışlı İletişim	3,971	0,588	,143**	,171**	,115*	,169**	1		
Sevgi Dolu İletişim	4,198	0,609	,191**	,160**	,220**	,169**	,319**	1	
Açık İletişim	4,024	0,553	0,045	,156**	,117*	,159**	,361**	,280**	1

N= 333, * $p<0,05$, ** $p<0,01$

Sosyal medya kullanım nedenleri ve iletişim becerilerinin alt boyutlarının kendi aralarındaki korelasyon değerleri de anlamlı ve pozitif yöndedir. Bu durum sosyal medya kullanım nedenlerinden birinde meydana gelen artışta diğerlerinde de artış olacağını; aynı şekilde iletişim becerilerinden birinde meydana gelen artışta diğerlerinde de artış olacağını göstermektedir.

4.3.3. Hipotez Testleri: Regresyon Analizleri

Araştırmada sosyal medya kullanım nedenlerinin iletişim becerilerine olan etkisi incelenmiştir. Bu amaçla sosyal medya kullanım nedenlerinin bağımsız değişkenler olduğu, iletişim becerileri alt boyutlarının bağımlı değişkenler olduğu çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. İlk olarak sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutları olan rahat/özgür hissetme, fikirleri ifade etme, iletişimde kalma ve eğlenme değişkenlerinin iletişim becerilerinin alt boyutlarından olan anlayışlı

iletişime etkisine bakılmıştır. Daha sonra ise sırasıyla sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutlarının sevgi dolu iletişim ve açık iletişim değişkenleri üzerindeki etkisine bakılmıştır. Bu amaçla yapılan çoklu regresyon analizlerinde stepwise (adım adım) metodu uygulanmıştır. Bu metot, bağımsız değişkenlerin tek tek modele alındığı ve bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olan değişkenlerin modelde tutulup, anlamlı etkisi olmayan değişkenlerin modelden atıldığı bir metottur. Sosyal medya kullanım nedenlerinin anlayışlı iletişim üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Sosyal Medya Kullanım Nedenlerinin Anlayışlı İletişim Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

Anlayışlı İletişim		
Sosyal Medya Kullanım Nedenleri	Beta	Sig.
Fikirleri İfade Etme	0,132	0,020
Eğlenme	0,129	0,023
R ²	0,044	
N	333	
F	7,660	
Sig.	0,001	
S.E.	0,57703	

Çok değişkenli regresyon analizinin adım adım yöntemiyle yapılması sonucunda elde edilen nihai model ikinci adımda ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutları olan fikirleri ifade etme ve eğlenme değişkenlerinin anlayışlı iletişim üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi bulunmuştur. Ancak bu değişkenler anlayışlı iletişimin yalnızca yüzde 4,4'ünü açıklayabilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı olarak ifade edilen R-kare (R²) değeri, 0 ile 1 arasında yer alan bir değerdir ve 1 değeri mükemmel tahmin sonucunu verir. R² değeri, farklı araştırma disiplinlerinde kabul seviyesi için standart bir kılavuzun olmadığı bir değerdir. R² değerleri 0,00 ile 0,25 değerleri arasında ise zayıf, 0,25 ile 0,50 değerleri arasında ise orta ve 0,50 ve üzerindeki değerlerde ise önemli olarak tanımlanmaktadır (Hensele, Ringle ve Sinkovics, 2009). Bu durumda sosyal medya kullanma nedenlerinin anlayışlı iletişimi zayıf derecede açıkladığı söylenebilir. Sonuç olarak sosyal medya kullanım nedenlerinden sosyal medyayı fikirlerini ifade etme ve eğlenmek için kullanmanın anlayışlı iletişimi zayıf derecede de olsa arttıracığı söylenebilir. Standardize beta katsayılarına baktığımızda sosyal medya üzerinden fikirlerini ifade etmenin anlayışlı iletişim üzerinde sosyal medyayı eğlence için kullanmaktan daha etkili olduğu görülmektedir. Sosyal medya kullanım nedenlerinin sevgi dolu iletişim üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: Sosyal Medya Kullanım Nedenlerinin Sevgi Dolu İletişim Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

Sevgi Dolu İletişim		
Sosyal Medya Kullanım Nedenleri	Beta	Sig.
İletişimde Kalma	0,173	0,003
Rahat Özgür Hissetme	0,126	0,029
R ²	0,062	
N	333	
F	10,938	
Sig.	0,000	
S.E.	0,57703	

Çok değişkenli regresyon analizinin adım adım yöntemiyle yapılması sonucunda elde edilen nihai model ikinci adımda ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutları olan iletişimde kalma ve rahat özgür hissetme değişkenlerinin sevgi dolu iletişim üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi bulunmuştur. Ancak bu değişkenler sevgi dolu iletişimin yalnızca yüzde 6,2'sini açıklayabilmiştir. Bu durumda sosyal medya kullanma nedenlerinin sevgi dolu iletişimi zayıf derecede açıkladığı söylenebilir. Sonuç olarak sosyal medya kullanım nedenlerinden sosyal medyayı iletişimde kalmak ve rahat ve özgür hissettiği için kullanmanın sevgi dolu iletişimi zayıf derecede de olsa arttıracığı söylenebilir. Standardize beta katsayılarına baktığımızda sosyal medya üzerinden iletişimde kalmanın sevgi dolu iletişim üzerinde, sosyal medyayı özgür hissettiği için kullanmaktan daha etkili olduğu görülmektedir. Sosyal medya kullanım nedenlerinin açık iletişim üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Sosyal Medya Kullanım Nedenlerinin Açık İletişim Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

Açık İletişim		
Sosyal Medya Kullanım Nedenleri	Beta	Sig.
Fikirleri İfade Etme	0,213	0,003
Eğlenme	0,161	0,007
Rahat Özgür Hissetme	-0,161	0,032
R ²	0,051	
N	333	
F	5,944	
Sig.	0,001	
S.E.	0,54120	

Çok değişkenli regresyon analizinin adım adım yöntemiyle yapılması sonucunda elde ettiğimiz nihai model üçüncü adımda ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutları olan fikirleri ifade etme ve eğlenme değişkenlerinin açık iletişim üzerinde anlamlı ve pozitif yönde, rahat özgür hissetme değişkeninin anlamlı ve negatif yönde bir etkisi bulunmuştur. Ancak bu değişkenler

açık iletişimin yalnızca yüzde 5,1'ini açıklayabilmiştir. Bu durumda sosyal medya kullanma nedenlerinin açık iletişimi zayıf derecede açıkladığı söylenebilir. Sonuç olarak sosyal medya kullanım nedenlerinden sosyal medyayı fikirleri ifade etmek ve eğlenmek için kullanmanın açık iletişimi zayıf derecede de olsa arttıracığı söylenebilir. Sosyal medyayı rahat özgür hissetmek için kullananlarda ise açık iletişimin azalacağı görülmektedir. Standardize beta katsayılarına bakıldığında sosyal medyayı kullanma nedenlerinin açık iletişim üzerindeki etkisi en yüksek olan değişkenlerin sırasıyla fikirleri ifade etmek, eğlenmek ve rahat özgür hissetmek olduğu söylenebilir.

4.3.4. Demografik Değişkenlere İlişkin Analizler

Araştırmaya katılan toplam 333 kişiden 169'u kadın, 164'ü ise erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Kadınların ve erkeklerin oranı neredeyse aynıdır. Katılımcıların %50'ye yakını 37 yaş ve altında iken diğer yarısı da 37 yaşın üzerindedir. Katılımcılar %85 civarında lisans ve lisansüstü mezundur. Katılımcıların %75'e yakını sosyal medyada 0 ile 4 saat arasında zaman geçirmektedir. Bu durumda %25 gibi küçük sayılmayacak bir kısmı da 4 saat ve üzerinde sosyal medyada vakit geçirmektedir. Katılımcıların %90'a yakını sosyal medyayı 5 yıl ve üzeri gibi uzun bir süredir kullanmaktadır. Bu da Türkiye'de sosyal medya kullanımının artık uzun yıllara yayıldığını göstermektedir. Demografik değişkenlerin araştırma değişkenleriyle olan ilişkisine bakmadan önce araştırma değişkenlerine ilişkin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler gibi betimsel özellikler Tablo 8'de açıklanmıştır.

Tablo 8: Araştırma Değişkenlerinin Betimsel Özellikleri

	N	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
Sosyal Medya Kullanım Nedenleri	333				
Rahat Özgür Hissetme		2,538	0,829	1,00	5,00
Fikirleri İfade Etme		3,085	0,872	1,00	5,00
İletişimde Kalma		3,911	0,609	1,00	5,00
Eğlenme		3,532	0,728	1,00	5,00
İletişim Becerileri					
Anlayışlı İletişim		3,971	0,588	1,50	5,00
Sevgi Dolu İletişim		4,198	0,609	2,00	5,00
Açık İletişim		4,024	0,553	1,67	5,00

Tablo 8'e bakıldığında sosyal medya kullanım nedenlerinde en düşük ortalamanın rahat özgür hissetmede, en yüksek ortalamanın ise iletişimde kalmada olduğu görülmektedir. Bu durumda katılımcıların sosyal medyayı ortalamada en çok iletişimde kalmak için kullandıkları, en az ise rahat ve özgür hissetmek için kullandıkları söylenebilir. Puan ortalamalarına göre sosyal medya sırasıyla en çok iletişimde kalma, eğlenme, fikirlerini ifade etme ve rahat ve özgür hissetme için

kullanılmaktadır. Katılımcıların iletişim becerilerine bakıldığında ise en yüksek ortalama sevgi dolu iletişimde görülmektedir. Sonra sırasıyla açık iletişim ve anlayışlı iletişim gelmektedir. Katılımcıların sevgi dolu iletişimde diğer iletişim türlerine göre daha yüksek puan ortalaması olduğu görülmektedir. Çalışmadaki demografik değişkenler kategorik değişkenler olduğundan bu değişkenlerin sürekli değişkenler olan araştırma değişkenleriyle analizinde fark testleri kullanılmıştır. Demografik değişkenlerden iki gruplu değişkenlerin araştırma değişkenleriyle ilişkilerinin analizi için t-testleri kullanılmıştır. İki'den fazla gruplu demografik değişkenlerin araştırma değişkenleriyle ilişki analizinde ise ANOVA (F) testleri kullanılmıştır. ANOVA (F) testleri sonucunda gruplar arası anlamlı farklılığın olduğu değişkenlerde bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığına bakmak için post-hoc testlerinden olan Tukey HSD testi kullanılmıştır.

Sosyal medya kullanım nedenlerinin ve iletişim becerilerinin alt boyutları olan değişkenlerin puan ortalamalarına bakılarak cinsiyet gruplarına göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Farklı cinsiyet grupları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı t istatistiğinin p değerine üzerinden anlaşılır. P değeri 0,05'ten küçükse gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu söylenebilir. P değeri anlamlı olan iletişimde kalma, eğlenme ve sevgi dolu iletişim değişkenleri vardır ($p < 0,05$). Bu durumda kadın ve erkeklerin sosyal medyayı iletişimde kalma ve eğlenme için kullanma durumları anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Ayrıca kadın ve erkeklerin sevgi dolu iletişim anlamında farklılaştığı da görülmektedir. Puan ortalamalarına bakıldığında kadınların sosyal medyayı iletişimde kalma ve eğlenme amacıyla daha çok kullandıkları ve kadınların sevgi dolu iletişiminin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sosyal medya kullanım nedenlerinin ve iletişim becerilerinin alt boyutları olan değişkenlerin puan ortalamalarına bakılarak yaş gruplarına göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Yaş grupları arasında araştırma değişkenleri bağlamında anlamlı bir farklılık olup olmadığı F istatistiğinin p değeri üzerinden anlaşılabilir. F istatistiğinin p değeri 0,05'ten küçük olan değişkenlerde yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Analiz sonucuna bakıldığında sadece anlayışlı iletişim için p değeri anlamlı değildir ($p > 0,05$). Diğer bütün değişkenlerde p değeri anlamlıdır. Grupların anlamlı olarak farklılaştığı değişkenlerde bu farklılığın kaynağını bulmak için post-hoc test yapılmıştır. Post-hoc testi sonucuna bakıldığında 18-27 yaş arasındakilerin diğer yaş gruplarına göre sosyal medya kullanırken daha rahat özgür hissettiği, fikirlerini daha iyi ifade ettiği, sosyal medya üzerinden daha çok iletişimde kaldığı ve daha çok eğlendiği görülmektedir. İletişim konusunda ise 58 yaş ve üzerindeki yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre daha çok sevgi dolu ve açık iletişim halinde olduğu görülmektedir. Diğer yaş grupları arasında iletişim becerileri konusunda anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Sosyal medya kullanım nedenlerinin ve iletişim becerilerinin alt

boyutları olan değişkenlerin puan ortalamalarına bakılarak eğitim seviyesi gruplarına göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Eğitim seviyesi grupları arasında araştırma değişkenleri bağlamında anlamlı bir farklılık olup olmadığı F istatistiğinin p değeri üzerinden anlaşılabilir. F istatistiğinin p değeri 0,05'ten küçük olan değişkenlerde eğitim seviyesi grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Analiz sonucuna bakıldığında eğlenme, anlayışlı ve sevgi dolu iletişimde p değeri anlamlıdır ($p < 0,05$). Diğer bütün değişkenlerde p değeri anlamlı değildir. Grupların anlamlı olarak farklılaştığı değişkenlerde bu farklılığın kaynağını bulmak için post-hoc test yapılmıştır. Post-hoc testi sonucuna bakıldığında lisans mezunlarının diğer eğitim gruplarına göre sosyal medyayı eğlence için daha çok kullandığı görülmektedir. Ayrıca lisans mezunları diğer eğitim seviyesi gruplarına göre daha anlayışlı bir iletişime sahipken, doktora ve lisans mezunları diğer eğitim seviyesi gruplarına göre daha çok sevgi dolu iletişime sahiptir. Sosyal medya kullanım nedenlerinin ve iletişim becerilerinin alt boyutları olan değişkenlerin puan ortalamalarına bakılarak sosyal medyada geçirilen zamana göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Sosyal medyada geçirilen zaman grupları arasında araştırma değişkenleri bağlamında anlamlı bir farklılık olup olmadığı F istatistiğinin p değeri üzerinden anlaşılabilir. F istatistiğinin p değeri 0,05'ten küçük olan değişkenlerde sosyal medyada geçirilen zaman grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Analiz sonucuna bakıldığında anlayışlı ve sevgi dolu iletişim dışındaki bütün değişkenlerde p değeri anlamlıdır ($p < 0,05$). Grupların anlamlı olarak farklılaştığı değişkenlerde bu farklılığın kaynağını bulmak için post-hoc test yapılmıştır. Post-hoc testi sonucuna bakıldığında 6 saat ve üzeri sosyal medya kullanan kullanıcıların sosyal medyada diğer gruplara göre daha rahat ve özgür hissettiği ve daha çok eğlendiği görülmektedir. 4 saat ve üzerinde sosyal medya kullananların ise diğer gruplara göre sosyal medyada fikirlerini daha çok ifade ettiklerini ve daha çok iletişimde kaldıklarını düşündükleri görülmektedir. Ancak 6 saat ve üzerinde sosyal medya kullanan grubun diğer gruplara göre açık iletişimi daha düşüktür. Sosyal medya kullanım nedenlerinin ve iletişim becerilerinin alt boyutları olan değişkenlerin puan ortalamalarına bakılarak sosyal medyayı kaç yıldır kullandığına göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Sosyal medyayı kullanma yılı grupları arasında araştırma değişkenleri bağlamında anlamlı bir farklılık olup olmadığı F istatistiğinin p değeri üzerinden anlaşılabilir. F istatistiğinin p değeri 0,05'ten küçük olan değişkenlerde sosyal medyayı kullanma yılı grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Analiz sonucuna bakıldığında sadece iletişimde kalma ve eğlenme değişkenlerinde p değeri anlamlıdır ($p < 0,05$). Bu değişkenlerde farklılığın kaynağını bulmak için post-hoc test yapılmıştır. Post-hoc testi sonucuna bakıldığında sosyal medyayı 5 yıldan fazla bir süredir takip eden grubun diğer gruplara göre sosyal medyayı iletişimde kalmada

daha çok kullandığı ve ayrıca sosyal medyayı diğer gruplara göre eğlence için daha çok kullandığı görülmektedir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

İletişimde sosyal medyanın kullanılması ile birlikte oluşan kazanımlar oldukça fazladır. İletişim ortamlarının kendini yenilemesi ve yeni iletişim ortamlarının keşfedilmesi ile bireylerin sürekli gelişen bilgi iletişim teknolojilerine olan ilgileri artmaktadır. Bu da sosyal medyaya güç katmakta, sosyalleşme kavramına da yeni ve farklı bir boyut kazandırmaktadır. Sosyal medya zamanımızın büyük bir bölümünü geçirdiğimiz bir iletişim ve paylaşım aracıdır. Araştırmaya katılanların çoğunluğu sosyal medyada büyük bir vakit geçirmektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutları olan fikirleri ifade etme ve eğlenme değişkenlerinin anlayışlı iletişim üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi bulunmuştur. Bu durumda sosyal medyayı fikirlerini ifade etmek ve eğlenmek için kullandığını belirtenlerin sosyal medyayı bu şekilde kullanmaları anlayışlı iletişim becerilerini arttırmıştır. Sosyal medyayı fikirlerini dile getirme mecrası olarak kullanan sosyal medya kullanıcılarının aynı zamanda fikirlerini ifade eden diğer sosyal medya kullanıcılarıyla da etkileşimde olacakları bir gerçektir. Bu durum onların farklı fikirlere saygı duymasını ve farklı fikirlerdeki diğer kullanıcılarla anlayışlı bir iletişim geliştirmelerini gerektirir. Aynı zamanda kullanıcıların anlayışlı bir iletişim kurma becerilerini arttıracaktır. Sosyal medyayı eğlence aracı olarak kullananların ise genel anlamda eğlenmeyi seven insanlar olabileceği söylenebilir. Bu tür insanların yaklaşımlarında da daha eğlenceli ve anlayışlı bir tavır sergilemeleri beklenir. Dolayısıyla eğlence amaçlı sosyal medya kullanan bireylerin anlayışlı bir iletişim dili geliştirmiş olmaları olasıdır.

Sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutları olan iletişimde kalma ve rahat özgür hissetme değişkenlerinin sevgi dolu iletişim üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi bulunmuştur. Sosyal medyayı iletişimde kalmak için kullanan bireylerin daha çok arkadaşlıklarını sürdürmeleri ve özellikle sosyal medyanın ilk dönemlerinde görülen eski arkadaş ve tanıdık çevresine ulaşma gayreti içinde olmaları muhtemeldir. İnsanlarla iletişim kurmayı ve bu iletişimi sosyal medyadan da devam ettirmeyi düşünenlerde iletişim dili de sevgi dolu olacaktır. Sosyal medyayı rahat ve özgür hissettiği için kullanan bireylerin gerçek hayatlarında da rahat ve özgür olmayı seven bireyler olduğu söylenebilir. Rahat ve özgür olmayı önemseyenlerin sevgi dolu bir iletişim kurması beklenen bir sonuçtur. Sosyal medya kullanım nedenlerinin alt boyutları olan fikirleri ifade etme ve eğlenme değişkenlerinin açık iletişim üzerinde anlamlı ve pozitif yönde, rahat özgür hissetme değişkeninin anlamlı ve negatif yönde bir etkisi bulunmuştur. Sosyal medyayı fikirlerini ifade etme ve eğlence için kullanan bireyleri anlayışlı iletişim kurmaya iten sebeplerin aynı şekilde onları açık iletişim kurmaya da sevk edeceği söylenebilir. Özellikle sosyal medyayı fikirlerini ifade etmek için kullanan bireylerin

doğal olarak açık bir iletişim becerilerinin olması beklenen bir durumdur. Açık bir iletişim kuramayanların fikirlerini de açıkça ifade etmeleri oldukça güçtür. Sosyal medyayı rahat ve özgür hissetmek için kullanan bireylerde bu durumun açık iletişim üzerinde negatif bir etkisinin olması, bu kişilerin açık iletişim kurma durumunda rahat ve özgür hissetmeyecekleri şeklinde yorumlanabilir.

Demografik değişken gruplarının sosyal medya kullanım nedenleri ve iletişim becerilerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı da analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kadın ve erkeklerin sosyal medyayı iletişimde kalma ve eğlenme için kullanma durumları anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Ayrıca kadın ve erkeklerin sevgi dolu iletişim anlamında farklılaştığı da görülmektedir. Analiz sonuçlarına bakıldığında kadınların sosyal medyayı iletişimde kalma ve eğlenme amacıyla daha çok kullandıkları ve kadınların sevgi dolu iletişiminin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. 18-27 yaş arasındakilerin diğer yaş gruplarına göre sosyal medya kullanırken daha rahat özgür hissettiği, fikirlerini daha iyi ifade ettiği, sosyal medya üzerinden daha çok iletişimde kaldığı ve daha çok eğlendiği görülmektedir. İletişim konusunda ise 58 yaş ve üzerindeki yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre daha çok sevgi dolu ve açık iletişim halinde olduğu görülmektedir. Diğer yaş grupları arasında iletişim becerileri konusunda anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Lisans mezunlarının diğer eğitim gruplarına göre sosyal medyayı eğlence için daha çok kullandığı görülmektedir. Ayrıca lisans mezunları diğer eğitim seviyesi gruplarına göre daha anlayışlı bir iletişime sahipken, doktora ve lisans mezunları diğer eğitim seviyesi gruplarına göre daha çok sevgi dolu iletişime sahiptir. 6 saat ve üzeri sosyal medya kullanan kullanıcıların sosyal medyada diğer gruplara göre daha rahat ve özgür hissettiği ve daha çok eğlendiği görülmektedir. 4 saat ve üzerinde sosyal medya kullananların ise diğer gruplara göre sosyal medyada fikirlerini daha çok ifade ettikleri ve daha çok iletişimde kaldıkları görülmektedir. Ancak 6 saat ve üzerinde sosyal medya kullanan grubun diğer gruplara göre açık iletişimi daha düşüktür. Dolayısıyla sosyal medyayı uzun saatler kullanmanın bireylerde daha rahat ve özgür hissetme duygusunu arttırdığı ancak açık bir iletişim kurmalarını azalttığı söylenebilir. Sosyal medyayı 5 yıldan fazla bir süredir takip eden grubun diğer gruplara göre sosyal medyayı iletişimde kalmada daha çok kullandığı ve ayrıca sosyal medyayı diğer gruplara göre eğlence için daha çok kullandığı görülmektedir. Sosyal medya, mesajların hızlı bir şekilde iletişimine olanak sağlarken aynı zamanda haber kaynağı olarak da çok yoğun ve giderek artan bir oranda ilgi göyerek kullanılmaya başlanan bir platform olmuştur.

Tüm bu yorumlar çerçevesinde sosyal medya kullanım nedenlerinin genel anlamda iletişim becerilerini arttırdığı; ancak etkisinin düşük olduğu söylenebilir. Bu durumda sosyal medyanın iletişim becerileri üzerindeki etkisini daha iyi anlamak için sadece sosyal medya kullanım nedenlerini değil sosyal medya kullanımıyla ilgili başka değişkenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Sosyal medya kullanımının

bireylere, kendilerini daha özgürce ifade edebilme, fikirlerini paylaşabilme ve zaman zaman konuları yorumlayarak tartışabilme imkânı sağladığını söylemek mümkündür. Yapılan benzer araştırmalarda insanların, sosyal medyada gün geçtikçe daha fazla vakit harcadıklarını, bu sanal platformlarda gerçek yaşam ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarını göstermektedir. Çalışmanın sınırlılıkları arasında verilerin kısıtlı bir zaman diliminde toplanmış olması yer almaktadır. Veri toplanırken, bir dizi yılı içine alan uzun dönemli veri toplanarak sosyal medya kullanım nedenlerinin iletişim becerileri üzerindeki etkisini araştırmak konuyu daha açık görmemizi sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akcan, Ş. (2018). Sağlık Çalışanlarında İletişim Becerileri (Konya İli Örneği). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgül, A., & Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri*. Ankara: Emek Ofset Ltd. Şti.
- Aziz, A. (2012). *İletişime Giriş*. Ankara: Hiperlink Yayınları.
- Bostancı, M. (2015). Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Milletvekili ve Seçmen Örneğinde Bir Alan Araştırması. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Castronovo, C., & Huang, L. (2012). Social Media In an Alternative Marketing Communication Model. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 6(1), 117-134.
- Chou, W. Y., Hunt, Y. M., Beckjord, E. B., Moser, R. P., & Hesse, B. W. (2009). Social Media Use in the United States: Implications for Health Communication. *Journal of Medical Internet Research*, 11(4), 1-12.
- Colleoni, E. (2013). CSR Communication Strategies for Organizational Legitimacy in Social Media. *Corporate Communications*, 18(2), 228 - 248.
- Çağlar, İ., & Kılıç: (2012). *Genel İletişim (5 b.)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Davis, M., Paleg, K., & Fanning, P. (2015). *İletişim Becerileri Evde ve İş Yerinde Başarı ve Etkili İletişim İçin Örneklerle Güçlü Stratejiler (3 b.)*. (S. E. İlhan, Çev.) Ankara: Alter Yayıncılık.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2011). *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Evans, D. (2008). *Social Media Marketing: An Hour A Day*. Indianapolis: Wiley Publishing.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis*. Boston: Pearson.
- Işık, M. (2018). *İletişim Bilimine Giriş (2 b.)*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kara, T., & Özgen, E. (2012). *Sosyal Medya Akademi*. İstanbul: Beta Basım.

Koçak, G. (2013). Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Davranışlarının ve Motivasyonlarının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir'de Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi.

Korkut, F. (1996). İletişim Becerileri Eğitiminin Lise Öğrencilerinin İletişim Becerilerini Değerlendirmelerine Etkisi. *3P Dergisi*, 4(3), 191-198.

Köroğlu, E. (2017). İletişim Becerileri ve Öfke Denetimi (2. Baskı). Ankara: HYB Yayıncılık.

Küçükaslan, N. (2014). *Etkili İletişim Teknikleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Macnamara, J., & Zerfass, A. (2012). Social Media Communication in Organizations: The Challenges of Balancing Openness, Strategy, and Management. *International Journal of Strategic Communication*, 6(4), 287-308.

Moorhead, A., Hazlett, D. E., Harrison, L., Carroll, J. K., Irwin, A., & Hoving, C. (2013). A New Dimension of Health Care: Systematic Review of the Uses, Benefits, and Limitations of Social Media for Health Communication. *Journal of Medical Internet Research*, 15(4), 1-16.

Özkaşıkçı, I. (2012). *Sosyal Medya Pazarla(ma)?*. İstanbul: Le Color Baskı.

Sanlav, Ü. (2014). *Sosyal Medya Savaşları* (1 b.). İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Schivinski, B., & Dabrowski, D. (2016). The Effect of Social Media Communication on Consumer Perceptions of Brands. *Journal of Marketing Communications*, 22(2), 189-214.

Senelaj, B. (2014). Pazarlama Stratejisi Olarak Sosyal Medya İletişimi İle Kurumsal İtibarı Oluşturmak: İletişim Sektöründe Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Social, W. A. (2019). Digital 2019: Global Internet Use Accelerates. *Recuperado em*, 2.

Stratten, S. (2012). *Sosyal Medyada Yapılan Müthiş İşler*. İstanbul: MediaCat Kitapları. Uşaklı, H. (2014). *Drama ve İletişim Becerileri Teori, Araştırma, Uygulama* (3 b.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Vardarli, P., & Özşahin, M. (2017). Social Media Use at Human Resource Management: The HRM performance effect.

Vardarli, P., & Zafer, C. (2019). Medya ve Toplum. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22(2), 355-361.

Vardarli, P. (2016). *Sosyal Medya Stratejisi*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Veil, R., Buehner, T., & Palenchar, M. J. (2011). A Work-in-Process Literature Review: Incorporating Social Media in Risk and Crisis Communication. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 19(2), 110-122.

Wendling, C., Radisch, J., & Jacobzone: (2013). *The Use of Social Media in Risk and Crisis Communication*. Fransa: OECD Publishing.

- Zafer, C., & Vardarlier, P. (2019). Toplumsal Gürültüden Toplumsal Hareketlere Sosyal Medyanın Rolü: Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları rneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 379-390.
- Zıllıoğlu, M. (2008). İletişim Nedir? İstanbul: Cem Yayınevi.

**BULGAR TURİSTLERİN İNTERNET ALIŞVERİŞ DAVRANIŞLARININ
BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**

*A RESEARCH ON DETERMINATION OF DESTINATION INTERNET
SHOPPING BEHAVIORS OF BULGARIAN TOURISTS*

Aydın ÜNAL*, **Gizem ÖZGÜREL****

*Geliş Tarihi: 27.05.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Çalışmada, turistlerin destinasyon internet alışveriş davranışlarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Kırklareli'ni ziyaret eden Bulgar turistlerin internet alışveriş davranışlarının ölçülmesine yönelik bir ölçek oluşturulmuştur. İlgili ölçek katılımcılara yüz yüze iletişim sağlanarak (1 Eylül-31 Ekim 2019) uygulanmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler SPSS yazılımı aracılığıyla istatistikî analizlere tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda katılımcıların; internet alışverişlerinde kişisel bilgilerini vermeyi doğru bulmadıkları, internetten alışveriş yaparken yalnız olmanın kendilerine rahatlık hissi verdiğini düşündükleri, sanal mağazaları güvenli buldukları, internet alışverişlerinde daha fazla ürün seçeneğine ulaştıklarını düşündükleri ve alışveriş yaptıkları sitelerin ve mağazaların sadık müşterileri olduklarını ifade ettikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alışveriş Davranışı, İnternet, Bulgar Turistler, Kırklareli.

ABSTRACT: In this research, it is aimed to determine the destination internet shopping behaviors of tourists. In this context, a scale was developed to measure the internet shopping behaviors of Bulgarian tourists visiting Kırklareli. The related scale was (1 September-31 October 2019) applied by providing face-to-face communication with the participants. The data obtained from the participants were analyzed by use of SPSS software. As a result of the analyzes, it was found that the participants didn't find it right to give personal information during internet shopping; that they thought that being alone when shopping on the internet gave them a feeling of comfort; that they found virtual stores safe; that they thought that they reached more product options in internet shopping and that they stated that they were loyal customers of the sites and stores they visited for internet shopping.

Key Words: Shopping Behavior, Internet, Bulgarian Tourists, Kırklareli.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this research is to determine the internet shopping behaviors of tourists. In this context, a scale was developed to measure internet shopping behaviors and to reveal demographic characteristics of Bulgarian tourists visiting

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, aydin-unal@hotmail.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-6377-8587.

** Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, gizemozgurel@hotmail.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-1161-3721

Kırklareli province. Şahin's (2014) study was used in the formation of the research questionnaire. On the basis of the research, a questionnaire consisting of three sections was created to be applied to tourists. During the process of creating the questionnaire, support was provided from the dominant academicians and local guides on the issues of grammar, translation and creation of the statements. The first part of the questionnaire (5 questions) consisted of multiple choice items to determine the demographic characteristics of the participants; gender, marital status, age, education level and monthly income. The second part of the questionnaire (9 questions) consisted of multiple choice items aimed at determining the characteristics of the participants' internet use; how long have you been using the internet; your frequency of internet use; your frequency of shopping on the internet; how much do you spend on average monthly internet shopping; the reason for shopping on the internet; the products you frequently prefer in internet shopping; the problems you frequently encounter in internet shopping; the method of payment you often prefer in internet shopping and advantages of internet shopping over classical shopping. The third part of the questionnaire (17 questions) consisted of Likert items [(5) Strongly Agree, (4) Agree, (3) Neutral, (2) Disagree, (1) Strongly Disagree] to determine the participants' perceptions of internet shopping. The items that were assessed in measuring participants' perceptions of internet shopping were about the accuracy of giving personal information; the security of giving credit card/account number information; the confidence of a product bought without seeing; the consistency of the product bought with the visual product; the speed of shopping on the internet; the ease and clarity of shopping on the internet; the internet shopping's feature of offering more product options; the internet shopping's feature of time-saving; the opportunity to compare that the internet shopping provides; the cost advantage of internet shopping in terms of transportation; that internet shopping meets the needs of purchasing in many ways; having the knowledge and ability to make purchases on the internet; the will to know the legal regulations and rights when shopping on the internet; taking the comments and suggestions into consideration when shopping on the internet; the feeling of comfort of being alone when shopping on the internet; the security of the virtual stores when shopping on the internet and being a loyal customer of the sites one shops on.

The data collection process of the research was completed between September and October 2019 and a total of 235 traditional questionnaires were applied by providing face-to-face communication with Bulgarian tourists visiting Kırklareli province. In the process of selecting the research participants, the convenience sampling method, which is one of the non-probability sampling methods was used due to the advantages of time and cost, ease of access and application to existing or voluntary individuals.

According to the results of the research; the majority of the participants were male (52%), single (60%), in between 31-60 age range (84%), had associate (33%) and bachelor (25%) degree education and had monthly income in between 1001€-2000€ range (51%). It was determined that most of the research participants have been using internet for 6-10 years (57%); regularly used internet service every day (58%); shopped on the internet (61%); spent €1000 and below monthly for internet shopping (49%); and they preferred to shop on the internet due to the fact that it offered plenty of product choices (26%) and price advantage (30%). It was also determined that the participants bought clothing products (17%), book and stationary products (16%) and cosmetic products (15%) by shopping in the internet. It was determined that 43 % of respondents had problems with product change/return and 37% had problems with delivery and 61% of the respondents paid by credit card or virtual card. It was found that 47% of the respondents preferred to shop on the internet rather than doing classic shopping due to the service speed and 26% preferred to shop on the internet due to the order delivery speed. In addition, it was determined that the participants didn't find it right to give their personal information when shopping on the internet; that they thought that being alone when shopping on the internet made them feel comfortable; that they believed that the virtual stores which they visited when shopping on the internet were safe and offered services in line with their interests; that they believed that they were loyal customers of the sites and stores they visited for internet shopping and that they thought that they reached more product options in internet shopping. It was also determined that the participants did not care about knowing the legal regulations and their rights when shopping on the internet; that internet shopping did not meet their purchasing needs in many respects; that they did not have the opportunity to make comparisons when shopping on the internet and that they did not save time when shopping on the internet.

It is thought that this research will contribute to the related destination, literature and subsequent researches. However, increasing the diversity of the nationalities and sampling scope of the tourists included in this research by subsequent researches will make a positive contribution to the generalization of the research results. In addition, by adding new items to the scale and changing demographic variables; it will be possible to evaluate the internet shopping perceptions of tourists in terms of different variables.

1. GİRİŞ

Turizm endüstrisinde; seyahat, ulaşım, konaklama, yeme-içme ve eğlence gibi turistlerin tatilde yapacakları ve yararlanacakları hemen hemen tüm eylemleri ve planları ile ilgili gereksinimleri, turizm destinasyonları ve turizm işletmeleri tarafından karşılanmaya çalışılmaktadır. Turistik ürün üreten işletmelerin büyük çoğunluğu daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. Bu işletmeler turizm

pazarlarında rekabet edebilmek, markalaşmak, satış hacimlerini artırmak, tanınırlık ve bilinirlikler oranlarını yükseltmek gibi birçok amaçlarını gerçekleştirmede teknoloji ve internetin sağladığı avantajlardan yararlanmaktadırlar. Çünkü bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve küresel ölçekte yaygınlaşması, diğer tüm sektörler gibi turizm sektörünü de önemli düzeyde etkilemiştir. Hayatın her alanına nüfuz etmiş internet ve internet temelli platformlar ile turizmin hem arz (turizm destinasyonları ve turizm işletmeleri) hem de talep (mevcut ve potansiyel turistler) cephesinde sağladıkları avantajları nedeniyle önemli bir enstrüman olarak gelişip büyümeye devam etmektedirler. Turizm destinasyonlarının ve turizm işletmelerinin web sayfaları, Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya platformlarındaki üyelikleri, web sayfalarından ya da doğrudan ürün karşılaştırma ya da alışveriş platformu olarak kurulmuş siteler üzerinden satış yapabilme imkânları, küresel ağa dâhil olmalarına ve dünyaya açılmalarına katkı sağlamaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacını turizm destinasyonlarında turistlerin internet alışveriş davranışlarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın teorik yönüyle ilgili alanyazına ve uygulama yönüyle özellikle Bulgar turistler tarafından yoğun şekilde ziyaret edilen Kırklareli ölçeğinde destinasyon yönetim ve pazarlama örgütlerine ve turizm işletmelerine yol gösterici olacağı öngörülmektedir.

1.1. Turistlerin Satın Alma Davranışları ve Deneyimleri

Günümüz dünyasında çeşitli ürünlerin ve hizmetlerin alıcısı konumundaki tüketicilerin satın alma biçimleri ve davranışları yadsınamayacak düzeyde değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Küresel ölçekte bir ağ olan “World Wide Web”in (www)” yaşamın bir parçası haline gelmesi, mağaza vitrinlerinden ya da alışveriş tezgâhlarından yapılan satın alımları her geçen gün azaltarak sanal/e-tüketiciler yaratmaktadır. Tüketici davranışındaki değişiklikler, e-tüketicilerin psikolojileri, satın alma işlemleri sırasındaki sıfır fiziksel temas ve benzeri durumlar davranışların şifrelerini çözmeyi zorlaştırmaktadır (Lim, Osman, Salahuddin, Romle ve Abdullah, 2016: 402; Wang, Chen ve Jiang, 2009: 11). Postmodern tüketiciler, özellikle X (1965-1979 yılları arası doğmuş olanlar), Y (1980-1999 yılları arası doğmuş olanlar), Z (2000-2012 yılları arası doğmuş olanlar) ve geleceğin e-tüketicileri Alfa (2013 yılı ve sonrasında doğanlar) kuşaklarının farklı özellikleri hem bugün hem de gelecekte karşılaşılması muhtemel alışveriş eğilimlerini karmaşıklştırmaktadır (Bağcı ve İçöz, 2019: 234). E-tüketiciler; maceracı/kâşif, eğlence arayanlar, alışveriş aşıkları ve teknoloji bağımlıları (Rahman, Islam, Esha, Sultana ve Chakravorty, 2018: 2) gibi farklı tiyolojiler altında incelenmeye ve davranışları açıklanmaya çalışılmaktadır. Farklı tiyolojilerine karşın e-tüketiciler; ürünlerin resimleri, multimedya dosyaları ve açıklayıcı metinleri ile bilişsel ve psikolojik olarak etkilenmeye ve davranışsal olarak satın alımları teşvik edilmeye çalışılmaktadır.

E-satın alma davranışı, internet aracılığıyla ürünlerin ve hizmetlerin doğrudan e-tüketiciler tarafından elektronik ortamda, zaman kısıtı olmaksızın yılın her günü ve her saati gerçekleştirilebilen elektronik alışveriş eylemidir (Ganapathi, 2015: 123; Dhanapal, Vashu ve Subramaniam, 2015: 109). E-satın alma; alışverişin 7/24 yapılabilirliği, daha geniş ürün seçimi, daha iyi fırsatlar, kolay fiyat karşılaştırması yapabilme imkânı, ürünler hakkında uzman görüşü alabilme, alışveriş yapanların kullanabileceği çok sayıda ödeme seçeneğinin bulunması, yerel, bölgesel ya da ulusal pazarlarda bulunmayan ürünleri elde etme avantajı, zamandan ve maliyetten tasarruf etme ve benzerleri nedeniyle e-tüketiciler tarafından avantajlı olarak algılanmaktadır. Ancak e-tüketicilerin; işletmeler, ürünler ve hizmetler ile ilgili algıladıkları riskler ve para kaybetme korkularının (psikolojik faktörler) etkisiyle, bir diğer ifadeyle güvensizlik ve güvenlik sorunları algıları nedeniyle e-satın alma davranışları olumsuz etkilenmektedir ve hatta tüketiciler e-alışverişi tercih etmeyebilmektedirler (Adnan, 2014: 141).

Turizmi bilgi yoğun bir endüstri olarak görme zorunluluğu birçok çalışmada belirtilmektedir ve bilgi sahibi olmanın önemi, seyahatle ilgili ürünlerin ve hizmetlerin hayal gücüne, güvene ve inanca dayalı olması ile daha öncesinde deneyimlenememesine dayandırılmaktadır (Gratzer vd., 2002; aktaran, Čech ve Bureš, 2009: 85). Turistler açısından ürünlere ve hizmetlere ilişkin bilgi yetersizlikleri turistlerin ek bilgi aramalarını, dolayısıyla arama motorları, web sayfaları ya da sosyal medya mecraları üzerinden çeşitli bilgiler toplamalarını gerekli kılmaktadır. E-satın alma aşamasında toplanan bilgiler, ürün ve hizmet seçenekleri e-turistler tarafından karşılaştırılmaktadır, fiyat teklifleri değerlendirilmektedir ve akabinde satın alma eylemi gerçekleşmektedir. Satın alma aşamasında ise hangi ürün, hangi işletmeden, hangi şartlarda, hangi platformdan alınacak e-turistler tarafından karar verilmeye çalışılırken; ürün ve hizmet çeşitliliği, sunulan ek hizmetler, satış ve sonrası (iade, değişim vb.) için sunulan teklifler ile elde edilen bilgi kalitesi tercihlerine yön vermektedir. E-turizmin öznesi olan e-turistleri 3 ana grup altında incelemek mümkündür. Bunlar; maksimum sayıda site kullananlar (en uygun fiyat peşindekiler), çok sayıda web sitesini araştıran ve en iyi bildikleriyle ilgili rezervasyon yapanlar (meraklılar) ve sadece tek bir siteden rezervasyon yapanlar (siteye güvenen) turistlerdir (Beatrice ve Mihălcescu, 2013: 294).

Turizm alanında e-turistlerin satın alma kararlarını etkileyen faktörler arasında; turistlerin tutumları (algılanan kolaylık, algılanan turistik ürün seçenekleri ve algılanan işlem), web sitesinin tasarımındaki kalite, bilgi, sistem ve hizmet kalitesi, tüketici memnuniyeti ve güveni yer almaktadır (Rondán-Cataluña, Arenas-Gaitán ve Ramírez-Correa, 2015: 50). E-satın alma davranışında bulunan turistler, interneti, satın alma işlemlerinde, özellikle de turistik deneyim hakkındaki bilgilerin satın almadan önce derlenmesinin zor olduğu satın alma işlemlerinde

kendilerine rehber edinerek, daha fazla bilgiye ulaşmanın önemli bir kaynağı olarak görmektedirler. Turistik ürünlerin satın alımlarında, turistler daha önce deneyim sahibi olan diğer turistlerin ürünlerle ve hizmetlerle ilgili yorumlarına güvenmektedirler, satın alımlarındaki belirsizliği ve riski bertaraf etmede bu yorumlar doğrultusunda karar verme ve satın alma ya da satın almama davranışında bulunmaktadır.

Turizm destinasyonlarının ve turizm işletmelerinin e-turistlerin satın alma davranışlarını etkileyen faktörleri ve söz konusu faktörlerin arasındaki ilişkileri bilmeleri, pazarlama stratejileri, markalaşmaları ve sanal ortamlardaki pazarlama iletişimlerinin başarıya ulaşmasında anahtar işlevi üstlenmektedir. Gerek sosyolojik gerek ekonomik ve gerekse psikolojik açıdan e-turistlerin çok yönlü araştırılması, elde edilecek bulguların işletme ve destinasyon yönetimlerinde alınan kararlarda e-turistlerin isteklerine ve beklentilerine cevap verilmesi, rekabet avantajı kazanmalarını sağlayacaktır. Bu bakış açısıyla gerek turizm işletmelerinin gerekse turizm destinasyonlarının çevrimiçi tüketicilerinin -mevcut ve potansiyel e-turistlerin- içsel (hedonik) motivasyonları ile dışsal (faydacı) motivasyonlarının da anlaşılmasına çalışılması gerekmektedir. E-turistlerin bir kısmı belirli bir satın alma hedefi olan tüketicilerden oluşabilirken bir kısmı ise alışverişi eğlenceye dönüştüren deneyimsel tüketicilerden oluşabilmektedirler (Zheng, Men, Yang ve Gong, 2019: 153-157). Ölçek ekonomilerinin etkilerini ortadan kaldıran e-turizm uygulamaları küçük ve orta ölçekli turizm işletmelerini çok daha esnek ve avantajlı hale getirmektedirler. Pazarlama maliyetlerini düşürmek, rekabet avantajı sağlamak, ürünleri ve hizmetleri tanıtmak, satışını yapmak, mevcut ve potansiyel e-turistleri ürünler, hizmetler ve fiyatlar hakkında bilgilendirmek isteyen destinasyonlar ve turizm işletmeleri için çevrimiçi platformlar, bir diğer ifadeyle e-pazar mecraları, dünya turizm pazarını ve turistik talebi bir tık kadar yakına taşımaktadır.

1.2. İlgili Araştırmalar

Curkan (2019) çalışmasında; tüketicilerin kredi kartı kullanarak internet üzerinden otel rezervasyonu yapmada güvenliğe önem verdikleri ve çevrimiçi otel rezervasyon sitelerini kullanırken kişisel bilgilerinin saklandığından emin olmak istedikleri sonucuna ulaşmıştır.

Kadir, Nor ve Saaid (2017) çalışmalarında; müşterilerin, çevrimiçi alışveriş yapma konusundaki ilgilerini artırmak için çevrimiçi alışveriş platformlarının bilgi memnuniyeti, kolaylık, güven ve güvenlik kriterlerini içermeleri gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar ayrıca müşteri kişiliğinin bilinmesinin, müşteri gereksinimlerine ve isteklerine göre iyileştirme stratejilerinin uygulanmasının müşterilerin daha çok alışveriş yapmalarını sağlayacağını ve çevrimiçi alışverişlerin her zaman tercih edilmesinin önünü açacağını belirtmektedirler.

Ganapathi (2015) çalışmasında; kolaylık, güvenlik, web sitesi özellikleri ve zaman tasarrufunun tüketicilerin çevrimiçi alışveriş davranışlarını etkileyen en önemli faktörler olduğunu ve söz konusu faktörlerin tüketicilerin çevrimiçi satın alma kararlarını olumlu ve önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Çetinsöz (2015) çalışmasında; turistlerin algıladıkları kullanım kolaylığı ve güven düzeyinin e-satın alma tutumlarını olumlu şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Adnan (2014) çalışmasında; çevrimiçi alışverişin algılanan avantajlarının tüketicilerin çevrimiçi satın alma davranışıyla olumlu ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Şahin (2014) çalışmasında; tüketicilerin internet ve çevrimiçi alışverişlerinde güvenlik ve gizlilik endişeleri duydukları, kredi kartı gibi elektronik yöntemlerle ödeme yapmayı ve bilgilerini paylaşmayı güvenli bulmadıkları, deneyimlemedikleri bir ürünü satın almayı şüpheli buldukları, ürünün internet sitesinde görüldüğü gibi olmadığını düşüncesinin teknoloji ve internet her ne kadar hızlı gelişen bir yapıya sahip olsa da geleneksel yöntemlerle alışveriş yapmaya onları yönelttiği sonucuna ulaşmıştır.

Türker ve Özaltın Türker (2013) çalışmalarında; turistlerin internet üzerinden satın alma davranışlarında algıladıkları kullanım kolaylığının en önemli belirleyici olduğu ve turistlerin internet alışverişine karşı geliştirdikleri olumlu tutumun alışveriş niyetlerini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Singh ve Sailo (2013) çalışmalarında; zaman tasarrufu sağlaması, en iyi fiyata ulaşma imkânı vermesi ve sağladığı kolaylıklar nedeniyle kolay ödeme imkânlarının ve alışveriş için seyahatten kaçınmanın, online alışverişte en önemli motivasyon faktörlerini oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kıroğlu (2012) çalışmasında; seyahat acenteciliğinin süreç içerisinde değişim göstereceği, sisteminin tümüyle internete entegre olacağı, turizm endüstrisinde e-ticaret faaliyetlerinin kullanılarak hızla yaygınlaşacağı ve yeni bir “müşteri memnuniyeti” kavramının ortaya çıkacağı sonucuna ulaşmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacını turizm destinasyonlarında turistlerin internet alışveriş davranışlarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda Kırklareli ilini ziyaret eden Bulgar turistlerin internet alışveriş davranışlarının ve demografik özelliklerinin ölçülmesine yönelik bir ölçek oluşturulmuştur.

2.2. Araştırma Alanının Seçim Süreci

Çalışmada Kırklareli destinasyonunun ve Bulgar turistlerin seçilmesinde; turistlerin internet alışveriş davranışlarını kapsamlı ölçen çalışmaların sınırlı olması (Curkan, 2019; Çetinsöz, 2015; Türker ve Özaltın Türker, 2013) ve Kırklareli ölçeğinde turistlerin internet alışveriş davranışlarını belirlemeye yönelik bir

çalışmanın olmaması; ilgili örneklemin seçilmesinde ise ilgili katılımcıların Avrupa Birliği içerisinde olmaları nedeniyle bilgisayar ve internet kullanım becerilerinin ve sıklıklarının yerli turistlere göre daha yüksek olacağı varsayımı ve Kırklareli ilini ziyaret eden yabancı turistlerin neredeyse tamamına yakınının Bulgar turistlerden oluşması etkili olmuştur.

2.3. Araştırma Ölçeğinin Oluşturulması

Çalışmada Bulgar turistlere uygulanmak üzere üç bölümden oluşan bir anketten yararlanılmıştır. Anketin oluşturulmasında konuya hâkim akademisyenlerden dil bilgisi, çeviri ve ifadelerin oluşturulması konularında danışılmıştır. Anketin ilk bölümü (beş soru) katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik çoktan seçmeli ifadelerden oluşan; cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi ve aylık gelir sorularından oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümü (dokuz soru) katılımcıların internet kullanım özelliklerini belirlemeye yönelik yine çoktan seçmeli ifadelerden oluşan; ne kadar süredir internet kullanıyorsunuz, internet kullanım sıklığınız, internette alışveriş yapma sıklığınız, internet alışverişine aylık ortalama ne kadar harcıyorsunuz, internet üzerinden alışveriş yapma sebebiniz, internet alışverişinde sıklıkla tercih ettiğiniz ürünler, internet alışverişinde sıklıkla karşılaştığınız sorunlar, internet alışverişinde sıklıkla tercih ettiğiniz ödeme yöntemi ve internet alışverişinin klasik alışverişe göre avantajları sorularından oluşmaktadır. Anketin üçüncü ve son bölümü ise (17 soru) katılımcıların internet alışverişi algılarını belirlemeye yönelik Likert tipi ifadelerden ((5) Tamamen Katılıyorum, (4) Katılıyorum, (3) Kararsızım, (2) Katılmıyorum, (1) Tamamen Katılmıyorum) oluşmaktadır. Anketin üçüncü bölümünde yer alan ifadeler Şahin'in (2014) çalışmasından alınmıştır ve Kırklareli destinasyonuna uyarlanmıştır. Katılımcıların internet alışverişi algılarının ölçülmesinde; kişisel bilgileri vermenin doğruluğu, kredi kartı/hesap numarası bilgilerini vermenin güvenliği, görmeden alınan bir ürünün güvenliği, alınan ürünle görseldeki ürünün tutarlığı, internette alışverişin hızlı olması, internette alışverişin kolay ve anlaşılır olması, internette alışverişin daha çok ürün seçeneği sunması, internette alışverişin zaman tasarrufu sağlaması, internette alışverişin karşılaştırma imkânı sunması, internette alışverişin ulaşım açısından maliyet avantajı sağlaması, internette alışverişin pek çok açıdan satın alma ihtiyaçlarını karşılaması, internette alışveriş yapma bilgi ve yeteneğine sahip olması, internette alışveriş yaparken yasal düzenlemeleri ve haklarını bilmek istemesi, internette alışveriş yaparken yorumları ve önerileri dikkate alması, internette alışveriş yaparken yalnız olmanın verdiği rahatlık hissi, internette alışveriş yaparken sanal mağazaların güvenli olması ve internette alışveriş yapılan sitelerin sadık müşteri olması düzeyi ifadeleri değerlendirilmiştir.

2.4. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın evrenini Kırklareli’ni ziyaret eden Bulgar turistlerin tamamı oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise veri toplama süreci içerisinde Kırklareli’ni ziyaret eden ve ulaşılabilen Bulgar turistler oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama süreci 1 Eylül-31 Ekim 2019 arasında tamamlanmış olup cevaplayıcıların yönettiği toplam 235 anket Kırklareli’ni ziyaret eden Bulgar turistler ile yüz yüze iletişim sağlanarak uygulanmıştır. Araştırma katılımcılarının belirlenmesi sürecinde zaman ve maliyet avantajı, erişim kolaylığı ve eldeki mevcut veya gönüllü bireylere uygulanması avantajları nedeniyle olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır (Erkuş, 2011: 106; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007: 67).

2.5. Araştırmanın Analizleri

Araştırma sonucunda elde edilen veriler Statistical Package for the Social Science (SPSS) 21.0 istatistikî veri programında analize tabi tutulmuştur. Araştırmada Bulgar turistlerin demografik değişkenlerine, internet kullanım özelliklerine ve internet alışverişi algılarını belirlemeye yönelik verileri yüzde ve sıklık değerleriyle analiz edilmiştir. SPSS programında frekans analizi; değişkenlerin frekans ve yüzde dağılımlarının ayrı ayrı tablolar ile ifade edilmesinin yanı sıra değişkenlere ilişkin mod, medyan, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistiklerin hesaplanabilmesine ve bazı grafiklerin çizilebilmesine olanak sağlamaktadır (Durmuş, Yurtkoru ve Çinko, 2010: 54-55; Ural ve Kılıç, 2005: 151). Ölçekteki likert değişkenlerin güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısından yararlanılarak analiz edilmiştir. Güvenirlik analizinin yapılabilmesi için çalışmada en az 20 ifade veya 50 denek olması gerekmektedir (Ural ve Kılıç, 2005: 258). Bu çalışmaya dâhil edilen ifade ve denek sayıları ilgili testi yapmak için yeterlidir. Anketin güvenilirliğini test etmek amacıyla yapılan analizin Cronbach Alpha katsayısı ,931 olarak belirlenmiştir. Alpha katsayısı faktör altındaki soruların toplamdaki güvenilirlik seviyesini göstermektedir. Bu değerin 0,70 ve üstü olduğu durumlarda araştırma ölçeği güvenilir olarak kabul edilmektedir (Altunışık, Çoşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007: 115-116). Bu sonuç araştırma anketinin güvenilir bir veri toplama aracı olduğuna işaret etmektedir.

3. BULGULAR

Araştırma katılımcılarının demografik özelliklerine ilişkin genel bir değerlendirmenin yapılabilmesi için uygulanan sıklık analizi (Tablo 1) sonuçlarına göre; katılımcılarının %51,5’i erkeklerden, %60’ı bekârlardan, %83,8’i 31-60 yaş aralığındakilerden, %25,5’i lisans düzeyinde eğitime sahiplerden ve %51’i 1001€-2000€ aralığında aylık gelire sahip kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Turistlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımlar (n=235)

Demografik Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)	
Cinsiyet	Kadın	114	48,5
	Erkek	121	51,5
Medeni Durum	Bekâr	141	60,0
	Evli	94	40,0
Yaş	21-30 Yaş Aralığı	28	11,9
	31-60 Yaş Aralığı	197	83,8
	61 Yaş ve Üzeri	10	4,3
Eğitim	İlköğretim	7	3,0
	Ortaöğretim	18	7,7
	Lise	44	18,7
	Önlisans	78	33,2
	Lisans	60	25,5
	Lisansüstü	28	11,9
Aylık Gelir	1000€ ve Altında	54	23,0
	1001€-2000€	120	51,0
	2001€ ve Üzeri	61	26,0
Toplam	235	100	

Katılımcıların internet kullanım özelliklerine ilişkin yapılan sıklık analizi sonuçlarına göre (Tablo 2) katılımcıların; %57,4'ü 6-10 yıldır internet kullandıklarını; %57,9'u her gün internete girdiklerini; %38,7'si internetten hiç alışveriş yapmadıklarını ve %37,4'ü haftada bir kez internetten alışveriş yaptıklarını; %48,9'u 1000€ ve altında aylık internet alışverişi harcaması yaptıklarını; %25,5'i bol ürün seçeneği sunmasından, %29,8'i fiyat avantajından, %19,2'si güvenilir olmasından ve %18,7'si zaman avantajından dolayı internetten alışveriş yaptıklarını; %17'si giyim, %15,7'si kitap-kırtasiye, %15,3'ü kozmetik, %14,6'sı gıda ve %11,2'si turistik ürün alışverişlerini internetten yaptıklarını; %43'ü ürün iadesi/değişimi ve %36,5'i teslimat-kargo konularında internet alışverişlerinde sorun yaşadıkları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %61,3'ü kredi kartı/sanal kart ile internet alışverişlerini ödediklerini; %46,8'i hizmet hızından ve %25,5'i siparişin hızlı teslimatından dolayı internetten alışverişi klasik alışverişe göre daha avantajlı buldukları belirlenmiştir.

Tablo 2. Turistlerin İnternet Kullanım Özelliklerine İlişkin Dağılımlar (n=235)

Demografik Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)	
Ne Kadar Süredir İnternet Kullanıyorsunuz	1-5 Yıldır	68	29,0
	6-10 Yıldır	135	57,4
	11 Yıl ve Daha Fazladır	32	13,6
İnternet Kullanım Sıklığınız	Her gün	136	57,9
	Haftada Bir	55	23,4
	Haftada Birkaç Kez	44	18,7
İnternette Alışveriş Sıklığınız	Alışveriş Yapmam	91	38,7
	Haftada Bir Kez	88	37,4
	Haftada Birkaç Kez	34	14,5
İnternette Alışveriş İçin Aylık Ortalama Harcama Tutarınız	Ayda Birkaç Kez	22	9,4
	Alışveriş Yapmam	91	38,7
	1000€ ve Altında	115	48,9
İnternette Alışveriş Yapma Sebebiniz	1001€ ve Üstünde	29	12,4
	Bol Ürün Seçeneği	60	25,5
	Rahatlık ve Kolaylık	16	6,8
	Zaman Avantajı	44	18,7
	Fiyat Avantajı	70	29,8
İnternette Alışveriş Yaparken Sıklıkla Tercih Ettiğiniz Ürünler	Güvenilir Olması	45	19,2
	Gıda Ürünleri	34	14,6
	Giyim Ürünleri	40	17,0
	Kozmetik Ürünleri	36	15,3
	Kitap-Kırtasiye Ürünleri	37	15,7
	Evcil Hayvan Ürünleri	22	9,4
	Teknoloji Ürünleri	21	8,9
	Hediyelik Ürünler	19	8,2
	Turizm ve Seyahat Ürünleri	26	11,2
İnternette Alışveriş Yaparken Sıkça Karşılaştığınız Sorunlar	Teslimat ve Kargo	86	36,5
	Ödeme	14	6,0
	Ürün Değişimi ve İadesi	101	43,0
	Kişisel Verilerin Gizliliği/Güvenliği	34	14,5
İnternette Alışverişinizi Ödeme Yönteminiz	Kapıda Ödeme	59	25,0
	Kredi Kartı-Sanal Kart	144	61,3
	Havale ve EFT	22	9,4
	Sanal Para	10	4,3
İnternette Alışverişin Klasik Alışverişe Göre Üstünlükleri	24 Saat Hizmet Vermesi	12	5,2
	Ödeme Sırası Beklememe	13	5,5
	Anlık Sipariş Verilebilmesi	40	17,0
	Siparişin Hızlı Teslimatı	60	25,5
	Hizmet Hızı	110	46,8
Toplam	235	100	

Katılımcıların internet alışverişi algılarının dağılımlarına yönelik yapılan sıklık analizi sonuçları (Tablo 3) göre; katılımcıların en yüksek düzeyde katılım gösterdikleri ifadelerin; internette alışveriş yaparken kişisel bilgilerimi vermeyi

doğru bulmuyorum ($\bar{x}=4,46$), internetten alışveriş yaparken yalnız olmanın bana rahatlık hissi verdiğini düşünüyorum ($\bar{x}=4,45$), internetten alışveriş yaptığım sanal mağazaların güvenli olduğunu ve çıkarlarım doğrultusunda hizmet sunduklarını düşünüyorum ($\bar{x}=4,45$), internetten alışveriş yaptığım sitelerin ve mağazaların sadık müşterileri olduğumu düşünüyorum ($\bar{x}=4,38$) ve internetten alışveriş yaparken daha fazla ürün seçeneğine ulaştığımı düşünüyorum ($\bar{x}=4,38$) oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların internet alışverişi algılarının en düşük düzeyde gerçekleştiği ifadelerin; internetten alışveriş yaparken ilgili yasal düzenlemeleri ve haklarını bilmek benim için önemlidir ($\bar{x}=3,96$), internetten alışverişin pek çok açıdan satın alma ihtiyaçlarımı karşıladığını düşünüyorum ($\bar{x}=3,93$), internetten alışveriş yaparken karşılaştırma yapma imkânına sahip olduğumu düşünüyorum ($\bar{x}=3,84$) ve internetten alışveriş yaparken zaman tasarrufu sağladığımı düşünüyorum ($\bar{x}=3,70$) oldukları belirlenmiştir. Diğer ifadelerde katılım düzeyleri birbirlerine yakın ve orta düzeyde ($\bar{x}=4,04-4,27$) gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların İnternet Alışverişi Algılarına İlişkin Dağılımlar (n=235)

İfadeler	Ortalama (x̄)	Standart Sapma
İnternetten Alışveriş Yaparken...		
Kişisel bilgilerimi vermeyi doğru bulmuyorum.	4,46	,91
Kredi kartı ve hesap bilgilerimi vermeyi güvenli bulmuyorum.	4,17	1,06
Görmediğim bir ürünü almayı güvenli bulmuyorum.	4,04	1,12
Aldığım ürünün sitedeki görselleri ile aynı olmadığını düşünüyorum.	4,27	1,04
Daha hızlı olduğunu düşünüyorum.	4,23	1,06
Daha kolay ve anlaşılır buluyorum.	4,08	1,11
Daha fazla ürün seçeneğine ulaştığımı düşünüyorum.	4,38	,97
Bana zaman tasarrufu sağladığını düşünüyorum.	3,70	1,18
Diğer ürünlerle karşılaştırma yapma imkânı sağladığımı düşünüyorum.	3,84	1,12
Bana ulaşım maliyetlerimden tasarruf sağladığımı düşünüyorum.	4,05	1,09
Pek çok açıdan satın alma ihtiyaçlarımı karşıladığımı düşünüyorum.	3,93	1,19
Gerekli bilgi ve yeteneğe sahip olduğumu düşünüyorum.	4,11	1,05
İlgili yasal düzenlemeleri ve haklarımı bilmek benim için önemlidir.	3,96	1,13
Yorumları ve önerileri dikkate alırım.	4,23	1,03
Yalnız olmak bana rahatlık hissi verir.	4,45	,89
Sanal mağazaların güvenli olduğunu düşünüyorum.	4,45	,87
Alışveriş yaptığım sitelerin sadık müşterileri olduğumu düşünüyorum.	4,38	,90

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bu çalışmanın temel amacını; turizm destinasyonlarında turistlerin internet alışveriş davranışlarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırma katılımcılarının demografik özellikleri, internet kullanım özellikleri ve internet alışveriş algılarını belirleyen ifadeler değerlendirilmiştir. Yapılan analizler neticesinde araştırma katılımcılarının çoğunluğu erkek (%52), bekâr (%60), 31-60 yaş aralığında (%84), önlisans (%33) ve lisans (%25) düzeyinde eğitime sahip ve 1001€-2000€ aralığında (%51) aylık gelire sahip turistlerden oluşmaktadır.

Araştırma katılımcılarının büyük bir kısmının 6-10 yıldır (%57) internet kullandıkları, her gün düzenli (%58) olarak internet hizmetinden faydalandıkları, internette alışveriş yaptıkları (%61), aylık 1000€ ve altında (%49) internet alışverişine harcadıkları, internette alışverişini bol ürün seçeneği sunmasından (%26) ve fiyat avantajından (%30) dolayı tercih ettikleri, giyim ürünleri (%17), kitap/kırtasiye ürünleri (%16) ve kozmetik ürünleri (%15) satın aldıkları belirlenmiştir. Katılımcıların internette alışverişte %43'ünün ürün değişimi/iadesi konusunda ve %37'sinin teslimat konusunda sorun yaşadıkları, %61'inin kredi kartıyla veya sanal kartla ödemelerini yaptıkları, %47'sinin hizmet hızından dolayı ve %26'sının sipariş teslimat hızından dolayı klasik alışverişe göre internette alışverişini tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Ayrıca katılımcıların; internette alışveriş yaparken kişisel bilgilerini vermeyi doğru bulmadıkları (Curkan, 2019; Çetinsöz, 2015; Şahin, 2014; Türker ve Özaltın Türker, 2013; Kıroğlu, 2012), internette alışveriş yaparken yalnız olmanın kendilerine rahatlık hissi verdiğini düşündükleri (Tağiyev, 2015), internette alışveriş yapılan sanal mağazaların güvenli olduğuna ve çıkarları doğrultusunda hizmet sunduklarına inandıkları (Algür, 2007), internette alışveriş yaptıkları sitelerin ve mağazaların sadık birer müşterileri olduklarını ve internette alışveriş yaparken daha fazla ürün seçeneğine ulaşabildiklerini düşündükleri (Karataş ve Babür, 2013; Tutar, Kocabay ve Kılınç, 2007) belirlenmiştir. Katılımcıların internette alışveriş yaparken ilgili yasal düzenlemeleri ve haklarını bilme, internette alışverişin pek çok açıdan satın alma ihtiyaçlarını karşılaması, internette alışveriş yaparken karşılaştırma yapma imkânına sahip olmaları ve internette alışveriş yaparken zaman tasarrufu sağlanması (Kuşadası Ticaret Odası, 2012; Pınar, 2005) ifadelerine katılım düzeyleri daha düşük düzeyde kalmıştır.

Yapılan bu araştırmanın ilgili destinasyona, alanyazına ve sonraki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü çevrimiçi alışveriş ve internet kullanımını dünyada ve Türkiye'de sürekli artmaktadır. Klasik alışverişin en önemli rakibi olan bu mecralar geleceğin tüketicileri için öncelikli tercih alanlarıdır. Bu sebeple özellikle turizmin destinasyonlarda geliştirilmesi ve destinasyonların pazarlanmasında çevrimiçi satın alma mecraları ve bu mecralarda mevcut turistlerin deneyimleri geleceğin potansiyel turistlerinin davranışlarına da

yol gösterici olacaktır. Bu nedenle destinasyon yönetim ve pazarlama örgütlerinin bu alanda tanıtım, geliştirici çalışmalar ve şikâyetleri giderici adımlar atmaları önem kazanmaktadır.

Bu araştırma, veri toplama süreci içerisinde ulaşılabilen ve veri analizine uygun örneklem büyüklüğü ile sınırlı tutulmuştur. Gelecekteki çalışmalarda örneklem hacminin artırılması, örneklemin demografik özelliklerinin ve millet vb. değişkenlerinin çeşitlendirilmesi farklı değişkenler açısından turistlerin internet alışveriş algılarının değerlendirilebilmesi söz konusu olacaktır.

KAYNAKÇA

Annan, H. (2014). An Analysis Of The Factors Affecting Online Purchasing Behavior Of Pakistani Consumers. *International Journal Of Marketing Studies*, 6(5), 133-148.

Algür, S. (2007). *Elektronik Turizm: İnternet Acentacılığı Gelişimi, Tercih Nedenleri Ve İleriye Yönelik Projeksiyonlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S. Ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-SPSS Uygulamalı (Geliştirilmiş 5. Baskı)*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Bağcı, E. Ve İçöz, O. (2019). Z Ve Alfa Kuşağı İle Dijitalleşen Turizm. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 232-256.

Beatrice, S. Ve Mihalescu, C. (2013). The İmpact And Perspectives Of The E-Tourism At A Global Level. *Romanian Economic And Business Review – Special Issue*, 289-296.

Cech, P. Ve Bures, V. (2009). Advanced Technologies İn E-Tourism. *9th WSEAS International Conference On Applied Computer Science* (S. 85-92). Genova: World Scientific And Engineering Academy And Society.

Curkan, C. S. (2019). *Genişletilmiş Online Alışveriş Kabul Modeli (GOAKM) İle Yerli Turistlerin İnternet Üzerinden Tatil Satın Alma Davranışlarının Belirlenmesi Ve Kültürün Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Çetinsöz, C. B. (2015). Yerli Turistlerin E-Satın Alma Eğilimlerinin Teknoloji Kabul Modelinde (Tkm) Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 242-258.

Dhanapal, S., Vashu, D. Ve Subramaniam, T. (2015). Perceptions On The Challenges Of Online Purchasing: A Study From “Baby Boomers”, Generation “X” And Generation “Y” Point Of Views. *Contaduria Y Administracion*, 60(1), 107-132.

Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. Ve Çinko, M. (2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi (Tıpkı Üçüncü Basım)*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Erkuş, A. (2011). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma Süreci (Güncellenmiş Üçüncü Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ganapathi, R. (2015). A Study On Factors Affecting Online Shopping Behavior Of Consumers In Chennai. *Journal Of Management Research And Analysis*, 2(2), 123-126.
- Kadir, M. R., Nor, F. S. Ve Saaid, F. M. (2017). A Study On Customer Online Purchasing Behavior: A Malaysian Perspective. *8th International Conference On Information Technology (ICIT)* (S. 507-511). Amman: Piscataway.
- Karataş, M. Ve Babür, S. (2013). Gelişen Dünyada Turizm Sektörünün Yeri. *KMÜ Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25), 15-24.
- Kıroğlu, P. (2012). *Elektronik Turizm Analizi, Uygulamaları Ve Beklentiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kuşadası Ticaret Odası. (2012). *E-Ticaret Ve Turizm Sektörü Raporu*. Aydın: Kuşadası Ticaret Odası.
- Lim, Y. J., Osman, A., Salahuddin, S. N., Romle, A. R. Ve Abdullah, S. (2016). Factors Influencing Online Shopping Behavior: The Mediating Role Of Purchase Intention. *Procedia Economics And Finance*, 35, 401-410.
- Pırnar, I. (2005). Turizm Endüstrisinde E-Ticaret. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 28-55.
- Rahman, M. A., Islam, M. A., Esha, B. H., Sultana, N. Ve Chakravorty, S. (2018). Consumer Buying Behavior Towards Online Shopping: An Empirical Study On Dhaka City, Bangladesh. *Cogent Business & Management*, 5(1), 1-22.
- Rondan-Cataluna, F. J., Arenas-Gaitan, J. Ve Ramirez-Correa, P. E. (2015). A Comparison Of The Different Versions Of Popular Technology Acceptance Models A Non-Linear Perspective. *Kybernetes*, 44(5), 788-805.
- Singh, A. K. Ve Sailo, M. (2013). Consumer Behavior In Online Shopping: A Study Of Aizawl. *International Journal Of Business & Management Research*. 1(3), 45-49.
- Şahin, İ. (2014). *Elektronik Perakendecilik Sektörü Ve İnternet Alışverişi Tüketici Davranışı: Türkiye Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Tağıyev, R. (2005). *E-Ticaret Ve İnternet Üzerinden Pazarlama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tutar, F., Kocabay Ve M., Kılınç, N. (2007). Turizm Sektöründe E-Ticaret Uygulamaları: Nevşehir Örneği. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 12(9), 196-206.

Türker, A. Ve Özaltın Türker, G. (2013). Turistik Ürün Satın Alma Davranışının Teknoloji Kabul Modeli İle İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 281-312.

Ural, A. Ve Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel Araştırma Süreci Ve SPSS İle Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yazıcıoğlu, Y. Ve Erdoğan, S. (2007). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri (Genişletilmiş İkinci Baskı)*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Wang, C. C., Chen, C. A., ve Jiang, J. C. (2009). The Impact Of Knowledge And Trust On E-Consumers' Online Shopping Activities: An Empirical Study. *Journal Of Computers*, 4(1), 11-18.

Zheng, X., Men, J., Yang, F. Ve Gong, X. (2019). Understanding İmpulse Buying İn Mobile Commerce: An İnterestigation İnto Hedonic And Utilitarian Browsing. *International Journal Of Information Management*, 48, 151-160.

**LERNSTRATEGIEN VON LERNENDEN DER GENERATION Z IM
FREMSPRACHLICHEN FERNUNTERRICHT: EINE FALLSTUDIE**

*Z KUŞAĞI ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM YABANCI DİL
DERSLERİNDEKİ ÖĞRENME STRATEJİLERİ: BİR DURUM ÇALIŞMASI*

Handan KÖKSAL^{*}, Binnur ARABACI^{**}

Furkan KOCA^{***}, Nihal URAL^{****}

*Geliş Tarihi: 08.06.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ZUSAMMENFASSUNG: Das Lernen ist ein Phänomen, das von Generation zu Generation unterschiedlich sein kann. Es ist bekannt, dass auch die Generation Z Lerncharakteristika aufweist, die sie von früheren Generationen unterscheiden. Ein großer Teil der türkischen Gesamtbevölkerung und des türkischen Schulwesens besteht aus Mitgliedern der Generation Z. Aber es sind weniger Studien zum Thema Lernstrategien der Generation Z in der Türkei zu finden. Das Ziel dieser Fallstudie ist es, die Sprachlernstrategien der Lernenden der Generation Z im Fernunterricht festzustellen. In diesem Kontext wurden Antworten auf die Fragen gesucht, wie Lernende der Generation Z eine Fremdsprache lernen und ob der fremdsprachliche Fernunterricht entsprechend den Lernstrategien dieser Generation durchgeführt wird. Ein Fragebogen mit 10 offenen Fragen wurde an die Lernenden in den Vorbereitungsklassen der Hochschule für Fremdsprachen der Trakya Universität gesendet und die Antworten von insgesamt 78 Lernenden wurden durch eine Inhaltsanalyse bewertet. Als Fazit konnte festgestellt werden, dass die Lernenden die kognitiven mehr, aber die metakognitiven und affektiven Lernstrategien kaum verwenden. Im Zusammenhang mit dieser Situation gaben die Lernenden an, dass sie Motivations- und Konzentrationsprobleme im Fernunterricht haben. Am Ende der Studie wurden Vorschläge zur Lösung dieser Probleme entwickelt.

Schlüsselwörter: Generation Z, Lernstrategien, Fremdsprachenlernen, Fernunterricht, Fallstudie

ÖZ: Öğrenme kuşaktan kuşağa farklılık gösteren bir olgudur. Z kuşağının da onu önceki nesillerden ayıran öğrenme özelliklerinin olduğu bilinmektedir. Türkiye nüfusunun ve eğitim sisteminin büyük bir bölümünü Z kuşağı bireyleri oluşturmaktadır. Fakat Türkiye’de Z kuşağının öğrenme stratejileri konusunda yapılan araştırmalar oldukça azdır. Bu durum çalışmasının amacı, Z kuşağı öğrencilerinin uzaktan eğitim sürecindeki dil öğrenme stratejilerini tespit etmektir. Bu bağlamda, Z kuşağı öğrencilerinin bir dili nasıl öğrendiği ve uzaktan eğitimdeki yabancı dil derslerinin bu kuşağın öğrenme stratejilerine uygun yapıp

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, handankokal@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6083-4723.

** binnurarabaci@outlook.com, ORCID: 0000-0003-2486-5423.

*** kocafurkan@outlook.com.tr, ORCID: 0000-0002-7559-3483.

**** nihalurall@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0515-6325.

yapılmadığı sorularına yanıt aranmıştır. Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu öğrencilerine 10 açık sorudan oluşan bir form gönderilmiş ve toplamda 78 öğrencinin cevapları içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak öğrencilerin bilişsel öğrenme stratejilerini daha çok kullandıkları, ancak üst bilişsel ve duyuşsal öğrenme stratejilerini neredeyse hiç kullanmadıkları görülmüştür. Bu durumla bağlantılı olarak öğrenciler, uzaktan eğitimde motivasyon ve odaklanma problemleri yaşadıklarını belirtmiştir. Araştırmanın sonunda bu problemlerin çözümüne yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Z kuşağı, Öğrenme Stratejileri, Yabancı Dil Eğitimi, Uzaktan Eğitim, Durum Çalışması.

EXTENDED ABSTRACT

Nowadays, the terms “learning theories”, “learning strategies”, “learning techniques” and “learning to learn” have become more important. In this context, the learning strategies play a significant role. Because these strategies are a basis for the self-regulated learning (Holz-Ebeling 2017). The learning process differs from person to person depending on learning strategies. The learners can influence their learning processes with their strategic behaviors (Friedrich & Mandl 2006). The differences between generations can also cause differences in learning strategies. Because every generation has different characteristics. The Generation Z (viz Gen-Z) is more carefree in dealing with technology and has a different understanding of information technology (Scholz 2015). Gen-Z prefers to learn with friends, interactively and through action (Barnes & Noble College 2017) and has a short attention span (Palfrey & Gasser 2008). Such differences between generations require reorganization of teaching environments (Heider-Lang 2016). In this context, learning processes need to be rearranged according to the characteristics of the Gen-Z since the majority of today’s learners belong to the Gen-Z. However, the studies related to the learning strategies of the Gen-Z in Turkey are scarce. For this reason, this study aims to determine the language learning strategies of the Gen-Z in distance education. In that regard, the following research questions were developed:

- How does Gen-Z learn a foreign language?
- How does Gen-Z want to learn?
- How far does Gen-Z use language learning strategies in distance education?

This study was designed as a case study. The data was collected through using a survey with 10 open-ended questions on Google Forms. The survey was sent to learners in preparatory classes at the School of Foreign Languages of Trakya University. The answers of 78 participants were evaluated. The content analysis was used to evaluate the data.

The majority of the participants answered the first question “What is your technological competence and how would you evaluate this competence?” by describing themselves as “adequate” or “very good”. Another majority listed technological tools that they can only use in terms of technological competence, and some of them presented themselves as inadequate which was unexpectedly high.

The majority answered the question “For what purpose do you use technological tools while learning a foreign language?” as the purpose of watching videos, expanding vocabulary, using online dictionaries, and researching or examining subjects related to the lesson.

The general response to the question “What are your language learning strategies?” manifests that they used cognitive learning strategies.

The participants answered the question “What do you do except that the lessons to improve your language skills?” as mostly watching videos, movies, and TV series. In addition, communicating in a foreign language, listening to music or stories, and reading different types of foreign language texts are other preferred activities. What is striking at this point is that participants do not use Apps enough.

For the question “What technological materials do your teachers use in foreign language lessons?” the majority of the participants stated that the teachers included various technological tools in the lessons; just five participants articulate that their teachers do not use technological tools in the classroom.

The answers to the question “Do your foreign language textbooks require the use of technology?” show that foreign language textbooks require participants to use technology intensively.

Most of the answers to the question “How do you evaluate the ability to focus on face-to-face and distance education?” showed that participants did not experience focusing problems on face-to-face education, and some of them had positive views on focusing in distance education. However, only one participant used a negative statement that s/he had trouble focusing in face-to-face education, yet the majority had negative thoughts about focusing on distance education.

In the answers given to the question “What can you say about your motivation in face-to-face and distance education?”, it was revealed that none of the participants had negative expressions about motivation in face-to-face education, and most of the participants had negative views about motivation in distance education.

From the answers to the question “How can foreign language lessons be made more interesting in distance education?”, it can be said that the majority thought that interactive online language learning would be more interesting.

At the end of the survey, the participants were asked if they wanted to add anything else on this subject, only nine participants want to find videos instead of written materials in distance education and more online courses.

Based on the data, it was found that Gen-Z learners have concentration and motivation problems in the foreign language distance education. It was also determined that they are unconscious about metacognitive and affective learning strategies and do not benefit from them. This situation was evaluated as one of the reasons why they are unmotivated and unable to focus on distance education. Another reason for this might be that the design of the distance education does not match the learning style and the strategies of Gen-Z because the participants expressed that they wanted to find multiple interactive and entertaining live lessons along with multiple visual materials such as videos instead of the written texts in distance education. In addition, they emphasized that they want to study with friends in a social setting. Another finding worth discussing is that an unexpected number of the learners named as digital natives lack technological competence. Moreover, the data has indicated that Gen-Z learners disregard the productive side of learning, and often engage in receptive activities such as seeing, listening, and reading. The data reported that Gen-Z learners hardly have success in the foreign language distance education. The

derived proposals were created in accordance with the collected data to contribute to foreign language teaching in distance education:

- It should not be forgotten that there is still a remarkable group of learners without technological competence in Gen-Z. Therefore, materials that require little or no use of technology should be made available to these learners in distance education.
- The learners should be informed about the meaning and the application of the affective and metacognitive strategies.
- In compliance with the learning style and the strategies of Gen-Z, distance education should include live interactive teaching and visual materials.
- Rather than providing the fully prepared information intensely to the learner, the information should be conveyed in a way that arouses their curiosity and enables them to learn through discovery.
- Educational materials should be aimed at production rather than consumption.
- The tasks that support social and collaborative learning should be preferred; in that way the learners who have sufficient technological competence can collaborate online in groups.

Keywords: Generation Z, learning strategies, foreign language learning, distance education, case study

1. EINFÜHRUNG

Im gegenwärtigen Zeitalter sind die Begriffe ‚Lerntheorien‘, ‚Lernstrategien‘, ‚Lerntechniken‘ sowie ‚Lernen Lernen‘ im Kontext des Lernens wichtiger geworden. Dabei spielen besonders Lernstrategien eine wichtige Rolle. Lernstrategien werden als eine Basis für selbstreguliertes Lernen angesehen (Holz-Ebeling 2017). Beim Lernen einer Fremdsprache finden Lernstrategien als zentraler Bestandteil des Lernprozesses ihre Anwendung. Es sind viele Inventare und Studien zu Lernstrategien zu finden (Oxford 1990; Van Bömmel u.a. 1992; Rampillon 1995, Mißler 1999 und Bimmel & Rampillon 2000). Diese Inventare bieten eine gute Gelegenheit im wissenschaftlichen Kontext das Lernen einer Fremdsprache bewusster regulieren zu können. Der Einsatz der Lernstrategien im Fremdsprachenunterricht kann für die Lernenden ebenso viele Funktionen mitbringen. Dazu können effektives Lernen, Motivation und Selbstvertrauen, Unabhängigkeit, selbstständiges Weiterlernen und Transfer zu anderen Lernbereichen aufgezählt werden (vgl. Bimmel & Rampillon 2000).

Lernstrategien werden unterschiedlich kategorisiert. Oxford (1990) gruppiert die Lernstrategien unter zwei Überschriften, als direkte und indirekte Lernstrategien, während Rampillon (1995) diese als primäre und sekundäre Lernstrategien klassifiziert. Ballweg u.a. (2013) unterscheiden zwischen kognitiven, metakognitiven und affektiven Sprachlernstrategien. Die kognitiven und metakognitiven Sprachlernstrategien, die auch als Wissensnutzungsstrategien und Organisationsstrategien genannt werden können, dienen der Aufnahme, Verarbeitung, Speicherung und Anwendung der Information (Friedrich & Mandl

2006). Die kognitiven Sprachlernstrategien stehen direkt im Zusammenhang mit dem Lernen sowie mit dem Sprachmaterial. Darunter können ‚Inhalte mit eigenen Worten auszudrücken‘, ‚Wiederholen‘ oder auch ‚Transformation der zu lernenden Informationen in eine leichter fassbare Form‘ gezählt werden (Sindler 2004). Metakognitive Lernstrategien befassen sich mit der aktiven Selbstkontrolle und Selbststeuerung des eigenen Lernens (Wild 2005). Die metakognitiven Lernstrategien sind von besonderer Bedeutung, da sie mithilfe des Transfers der Strategien zu autonomen Lernstrategien führen können (Reineck 2016). Das Planen, Überwachen, Bewerten und Regulieren des eigenen Lernens und Lernerfolgs können als Beispiele für metakognitive Sprachlernstrategien angegeben werden (Hischier 2017). Affektive Sprachlernstrategien haben vielmehr mit Emotionen und Motivation zu tun. *„Dazu gehört, sich selbst zu motivieren (Warum lerne ich?, Was macht mir daran Spaß?) und produktiv mit Ängsten und Unsicherheiten umzugehen“* (Ballweg u.a. 2013: 96). Aus diesem kann abgeleitet werden, dass Lernstrategien unterschiedlich klassifiziert werden können, dass sie sich inhaltlich voneinander abgrenzen und dass sie verschiedene Zwecke erfüllen. Dementsprechend müsste der Einsatz von Lernstrategien bewusst und zielentsprechend geschehen, nicht nur für Lehrende, sondern auch für Lernende.

Das Lernen kann pauschal als ein Prozess bezeichnet werden, der von Person zu Person unterschiedlich verlaufen kann. *„Man kann viele Aspekte des eigenen Lernens durch strategisches Verhalten selbst beeinflussen“* (Friedrich & Mandl 2006: 1). Die Lernstrategien nehmen an dieser Stelle eine zentrale Rolle ein. Lernstrategien sind zwar bewusste Vorgehensweisen, können aber je nach eigenem Lernstil einer Person unterschiedlich sein, und sie haben das Ziel den Lernprozess erfolgreicher zu gestalten (Ballweg u.a. 2013). Die diversen Lernstile haben nämlich Bezug auf die Art und Weise des Lernens von Personen. Im Lexikon von Metzler Fremdsprachendidaktik werden die Lernstile folgendermaßen kategorisiert: *„<feldabhängig vs. feldunabhängig>, <impulsive vs. reflexive>, <analytisch bzw. articulated vs. global>, <ambiguitätstolerant vs. ambiguitätsintolerant>“* (Viebrock 2017: 218). Auch Lerntypen, die mannigfaltige Sinnes- und Wahrnehmungskanäle beim Lernprozess zur Hilfe nehmen, stehen mit den Lernstilen im engen Zusammenhang. Bimmel und Rampillon (2000) stellen die Lerntypen als erfahrungsbezogen, analytisch, handlungsorientiert, kognitiv-abstrakt, kommunikativ-kooperativ, visuell orientiert, auditiv geprägt, haptisch orientiert dar. *„Lernende können sich über ihre Lernertypen, deren Individualität sowie deren Potenzial und Beschränkungen in bestimmten Lernsituationen bewusst werden“* (Viebrock 2017: 219). Dieses Bewusstsein kann zum autonomen Lernen führen, demnach kann das Lernen als ein individueller Prozess betrachtet werden. Dass Lernstrategien je nach eigenem Lernstil einer Person variabel sind, lässt die

Frage stellen, ob und inwieweit sich die oben aufgeführten Sprachlernstrategien mit dem Lernstil der Generation Z decken.

Diesbezüglich ist es geeignet, die Eigenschaften der Generationen im Umfeld des Lernens abstrahierend von ihren allgemeinen Kennzeichnungen ab 1946 zu erläutern. Generationen, die eine bestimmte Altersgruppe repräsentieren, in zeitlicher Reihenfolge werden als ‚Baby-Boomers‘ (von 1946 – bis ~1964), ‚Generation X‘ (von ~1965 – bis ~1979), ‚Y‘ (von ~1980 – bis ~1999) sowie ‚Z‘ (ab ~2000) bezeichnet. Jede Generation besitzt typisches Charakteristikum. Die charakteristischen Besonderheiten der Generationen reflektieren sich auch auf ihre Lernneigung. Die Baby-Boomers lernen durch taktile Wahrnehmung (Cambiano u.a. 2001). Generation X, die skeptisch, pragmatisch, eigenständig, direkt, pflichtergeben charakterisiert wird, wird durch Ölkrise, RAF, Tschernobyl, Challenger, Mauerfall, Atari, Walkman, Video, MTV, Scheidungsraten geprägt und sie konzentrieren sich in ihrer Arbeit auf das Endresultat (Mangelsdorf 2015). Diese Charakteristika der Generation X nehmen eventuell direkten Bezug auf ihr Lernen. Die Generation Y bevorzugt das problembasierte Lernen und sieht die Durchsetzung wichtiger als das Wissen (Schofield & Honore 2009).

Die Generation Z, die auch als Gen Z, Netzgeneration, Digital Native bezeichnet werden, ist von Geburt an mit Web 2.0 Technologien aufgewachsen, deren Einflüsse in allen Bereichen ihres Lebens konkret zu sehen sind. Digital Natives sind unbekümmerter im Umgang mit Technik und sie haben ein anderes Verständnis von Informationstechnologie (Scholz 2015). Mangelsdorf (2015) beschreibt die Generation Z als realistisch, flüchtig, hypervernetzt, fordernd und egozentrisch. Scholz (2014) verknüpft die Generation Z mit Begriffen wie hohe Leistungsbereitschaft, hohe Technologiekompetenz und räumliche Unabhängigkeit.

Das Mediennutzungsverhalten dieser Generation fordert neue diverse Lehr- und Lernarrangements mit Technologien (vgl. Arnold 2011). „*Denn nur wenn dem Lernenden im Bildungsprozess entsprechend seiner Interessen und Fähigkeiten Aufmerksamkeit zukommt, kann effektives und effizientes Lernen ermöglicht werden*“ (Heider-Lang 2016: 16). Heider-Lang (ebd.) bringt somit zum Ausdruck, dass die Net Generation Informationen nicht linear aufnimmt, zwischen verschiedenen Informationsquellen hin und her springt und die Fähigkeit mehrere Aktivitäten gleichzeitig auszuführen besitzt und plädiert dafür, dass bei dieser neuen Generation von Lernenden das entdeckende Lernen im Vordergrund steht, weil die heutigen Kinder und Jugendlichen sich gerne mit neuen unbekanntem Sachverhalten beschäftigen. Demgegenüber hat nach Palfrey und Gasser (2008) die Generation Z eine kurze Aufmerksamkeitsspanne. Sie lernt lieber mit Freunden, interaktiv und durch Handeln (Barnes & Noble College 2017). Darüber hinaus ist sie schwerpunktmässig als ein visueller Lerntyp (Kuran 2019) zu klassifizieren.

Nach Daten des Statistikinstituts der Türkei aus dem Jahr 2018 bildet die Generation Z 31% der türkischen Gesamtbevölkerung (vgl. TÜİK 2018). Anhand von dieser Forschung lässt sich ableiten, dass der größte Teil der heutigen Lernenden zur Generation Z gehört. Somyürek (2014) behauptet, dass aktuelle Lehrstrategien und Unterrichtsumgebungen in Bezug auf differenzierte Erfahrungen der Generation Z ungenügend sind.

1.1. Problemstellung der Studie

Das oben erwähnte Ungenügen zu den aktuellen Lehrstrategien lässt den Kern des Problems für die vorliegende Studie entstehen. Obwohl ein großer Teil der heutigen Lernenden im Schulwesen in der Türkei in die Generation Z einzuordnen ist, konnte festgestellt werden, dass es weniger wissenschaftliche Studien über Lernstrategien der Generation Z vorhanden sind.

Diese Aussage ist eine Ableitung folgender Vorgehensweise: Zunächst wurde von den Forschern unter dem Schlüsselwort „Generation Z“ Artikel aufgesucht, durchgelesen und nach Quellenangabe, Zielstimmung tabellarisch aufgelistet. In dieser Weise konnten 50 Artikel mittels einer Nummerierung A1 für den ersten Artikel, A2 für den zweiten Artikel usw. benannt. Alle 50 Artikel wurden von den Forschern zunächst separat dann aber auf gemeinsamen Nenner diskutierend bewertet, indem jeder Artikel einer Kategorie zugeordnet wurde (siehe Tabelle 1). Nachdem die Themenfelder dieser Artikel in separaten Tabellen aufgelistet wurden, wurde das Resultat in der folgenden Tabelle 2 zusammengefasst.

Um 50 Artikel zu eruieren, die in der Studie behandelt werden, wurden insgesamt 100 Bibliografien erreicht, indem von der Universitätsbibliothek Trakya auf die Datenbanken zugegriffen wurde. In der Universitätsbibliothek Trakya sind mehr als 40 Datenbanken wie SOBİAD, Türkiye Atıf Dizini, SpringerLINK vorhanden, die nationale sowie internationale Qualität haben. Die Recherche wurde mit dem Schlüsselwort „Z Kuşağı“ (Generation Z) durchgeführt. Studien, die nicht vom Fach „Generation Z“ abgedeckt werden, wurden nicht in die Forschung einbezogen.

Tab. 1: Repräsentatives Beispiel für die Kategorienbildung von 50 Artikeln zum Thema Generation Z

A1: Altunbay, M., und Bıçak, N. (2018). Türkçe eğitimi derslerinde “Z kuşağı” bireylerine uygun teknoloji tabanlı uygulamaların kullanımı. <i>Zeitschrift für die Welt der Türken</i> , 10(1), 127-142.	
Zielbestimmung des Artikels	Kategorie
“Bu çalışmada, ilköğretim Türkçe derslerinde Z kuşağı bireylerinin genel özelliklerine uygun teknoloji destekli uygulamaların belirlenmesi ve bu teknolojik uygulamaların Türkçe dersinde kullanılabilirliğinin tartışılması amaçlanmıştır” (s. 133).	Bildung

Tab. 2: Forschungsfelder und prozentuale Anteile von einigen ausgewählten in der Türkei publizierten Studien zum Thema Generation Z

Forschungsfelder	Studien	f	%
-------------------------	----------------	----------	----------

Sozial	A5, A14, A15, A17, A19, A22, A25, A29, A30, A37, A39, A41, A44, A45, A49	15	30
Ökonomie/Marketing	A8, A9, A10, A18, A24, A27, A28, A32, A33, A36, A40, A46, A48, A50	14	28
Beruf	A11, A12, A13, A20, A21, A23, A31, A42, A43, A47	10	20
Bildung	A1, A2, A3, A6, A16, A26, A34, A38	8	16
<i>Klassenführung</i>	A2, A26		
<i>Technologie</i>	A1		
<i>Lernverhalten</i>	A3		
<i>Literaturdidaktik</i>	A6		
<i>Lernstil</i>	A16		
<i>Lehrerbild</i>	A34		
<i>Bildungspolitik</i>	A38		
Tourismus	A7, A3	2	4
Psychologie	A4	1	2
insgesamt		50	100

Wie es in der Tabelle 2 zu sehen ist, betrifft der Großteil der in der Türkei publizierten Studien zum Thema Generation Z das soziale Leben (30%). Dem folgen Ökonomie und Marketing (28%). Obwohl die überwiegende Mehrheit der Generation Z nach Alter als Schüler und Studenten klassifiziert werden kann, sind Studien zum Berufsleben (20%) mehr als Studien zur Bildung (16%). Daher kann es behauptet werden, dass die Anzahl der Studien zur Bildung ungenügend ist. Wenn man sich die wenigen Studien zur Bildung mit dem Schlüsselwort „Generation Z“ genauer ansieht, kann man sehen, dass Lernstrategien keinen Platz darin haben. Jedoch kommt die hypernetzte und digital begabte Generation Z, die konträr zur vorherigen Generationen von Geburt an mit Web 2.0 Technologien aufgewachsen ist, mit dem separaten Lernprozess zum Ausdruck.

1.2. Ziel und Forschungsfragen der Studie

Das Ziel dieser Studie ist es, die Sprachlernstrategien der Lernenden der Generation Z im Fernunterricht festzustellen. Diesbezüglich wurden folgende Forschungsfragen entwickelt:

- Wie lernt die Generation Z eine Fremdsprache?
- Wie möchte sie lernen?
- Inwiefern verwendet die Generation Z die Sprachlernstrategien im fremdsprachlichen Fernunterricht?

1.3. Wichtigkeit der Studie

Die Studien zur Generation Z in der Türkei haben in den letzten Jahren zugenommen. Diese Studien befassen sich mit verschiedenen Merkmalen der Generation Z. Aber wenn es sich um Fremdsprachenlernen handelt, könnte gesagt werden, dass die Sprachlernstrategien eine der wichtigsten Merkmale jeder Generation sind. Jedoch wurde es gesehen, dass in Studien zur Generation Z in der Türkei die Sprachlernstrategien kaum berücksichtigt wurden. Diese Studie sollte

diese Lücke füllen und dabei feststellen, von welchen Sprachlernstrategien die Generation Z im fremdsprachlichen Fernunterricht profitiert und ob die vorhandenen Sprachlernstrategien zum Fremdsprachenlernen genügen.

Außerdem steht im heutigen Zeitalter der Fernunterricht sehr im Vordergrund, zum einen, weil er raumunabhängiges Lernen ermöglicht, zum anderen, weil er manchmal ein Bedürfnis sein könnte. Zum Beispiel wird der Fernunterricht heutzutage überall bevorzugt, weil die Corona-Pandemie sich weltweit ausbreitet. In einem solchen Fall kann es für Lernende sehr wichtig sein, ihre eigenen Lernstrategien im Fernunterricht verwenden zu können.

1.4. Forschungsdesign

Diese Studie wurde als eine Fallstudie konzipiert. Nach Hussy u.a. (2010) ist die Fallstudie eine holistische Forschungsmethode, mit der man die Fälle in Bezug auf ihren Kontext umfassend und ganzheitlich untersuchen kann. Die Fallstudien produzieren detailliertes sowie kontextabhängiges Wissen und ermöglichen die Beobachtung von Zusammenhängen und Wechselwirkungen zwischen Phänomenen und ihrem Kontext (vgl. Lamker 2014). Eine Fallstudie kann eine Einzelperson oder eine große Gruppe untersuchen (Mertens 2010). Yin (2009) sagt, dass die Fallstudien sich auf die Fragen „wie“ und „warum“ richten. All diese Charakteristika der Fallstudien nehmen Bezug zur vorliegenden Studie, da die Studie im Kontext der Lernstrategien einen Fall, wie die Generation Z eine Fremdsprache lernt, untersucht.

1.5. Datenerhebung und Bewertung

Die Daten wurden anhand eines Fragebogens mit 10 offenen Fragen auf Google Forms erhoben. Der Fragebogen wurde an die Lernenden in Vorbereitungsklassen der Hochschule für Fremdsprachen der Trakya Universität gesendet. Zuerst wurden 85 Antworten erhalten. Aber es wurde dann festgestellt, dass 7 Antworten die Duplikationen der bereits erhaltenen Antworten sind. Deshalb wurden diese entfernt und insgesamt 78 Antworten für jede Frage bewertet.

Für die Bewertung der Daten wurde die Inhaltsanalyse angewandt. Die Bewertung geschah in einem vielschichtigen Prozess. In der ersten Phase der Bewertung wurden die Daten von Forscherinnen und Forschern einzeln analysiert und nach Aussagen der Lernenden oberbegrifflich kategorisiert. In der zweiten Phase wurden diese Kategorien miteinander verglichen. In der letzten Phase wurden Tabellen aus gemeinsamen Kategorien erstellt und diese interpretiert.

2. BEFUNDE

Tab. 3: Kategorien zur Frage „Was ist Ihre Technologiekompetenz und wie schätzen Sie diese ein?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
<i>technologische Werkzeuge</i>	„Ich habe einen Computer und ein Smartphone.“ „Ein Smartphone“ „Laptop, Smartphone“ „Computer, Smartphone, usw.“	S8, S11, S12, S14, S16, S20, S23, S24, S28, S29, S31, S36, S37, S44, S45, S46, S47, S48, S49, S59, S60, S63, S70	23
<i>genügend</i>	„Genügend“ „befriedigend“ „sehr gut“, „gut“,	S1, S4, S9, S10, S13, S15, S17, S19, S22, S25, S27, S30, S32, S33, S34, S35, S39, S41, S43, S51, S53, S54, S55, S56, S57, S61, S64, S71, S72, S74, S78	31
<i>durchschnittlich</i>	„auf mittlerer Ebene“, „durchschnittlich“	S5, S7, S18, S38, S40, S52, S58, S62, S66, S69, S76	11
<i>ungenügend</i>	„ungenügend“, „beschränkt“	S2, S3, S21, S26, S42, S50, S65, S75	8

Die Antworten der Lernenden auf die Frage „Was ist Ihre Technologiekompetenz und wie schätzen Sie diese ein?“ können in vier Kategorien wie in der Tabelle 3 aufgelistet werden. Die meisten Lernenden beantworteten diese Frage, indem sie sich als ‚genügend‘ oder ‚sehr gut‘ bezeichneten. Die andere Mehrheit der Lernenden nannte nur die technologischen Geräte, die sie verwenden kann. Die Anzahl der Antworten, in denen sich die Lernenden der Generation Z als ungenügend vorgestellt haben, kann als unerwartet hoch bezeichnet werden.

Tab. 4: Kategorien zur Frage „Mit welchem Zweck profitieren Sie von technologischen Hilfsmitteln beim Fremdsprachenlernen?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
<i>Videos/Filme/Serien ansehen</i>	„sich Videos ansehen“ „sich Filme ansehen“ „sich Serien, Videos in der Fremdsprache ansehen“	S1, S4, S5, S8, S9, S15, S16, S24, S25, S27, S28, S30, S36, S37, S38, S41, S45, S48, S54, S58, S59, S60, S63, S71, S73, S75	26
<i>Wortschatzerweiterung und Online-Wörterbücher</i>	„Wörter lernen“, „Online-Wörterbücher“ „Wörterbuch“ „Nach neuen Wörtern suchen“	S8, S9, S11, S14, S18, S20, S22, S23, S32, S36, S41, S42, S47, S50, S53, S57, S64, S65, S68, S69, S71, S73, S77	23
<i>Kursthemen und Hausaufgaben recherchieren oder wiederholen</i>	„Den Unterricht befolgen“ „Ich benutze es für meine Ausbildung, ich mache meine Hausaufgaben“	S4, S6, S7, S8, S14, S15, S17, S18, S30, S36, S37, S39, S40, S46, S47, S49, S51, S52, S59, S61, S62, S66, S67	23
<i>Übersetzung</i>	„Übersetzung“ „Übersetzen“	S6, S9, S23, S29, S34, S51, S56, S62, S64, S77	10

Zur Entwicklung der fremdsprachlichen Sprachfertigkeit	„Trainieren von Aussprache“ „Um meine Fremdsprachenkenntnisse zu erweitern“	S9, S10, S12, S13, S14, S26, S42, S44, S55, S72	10
Grammatik lernen	„Ich recherchiere einige Grammatikregeln“ „Verwendung von Konjunktionen und Grammatik“	S22, S29, S53, S71	4
Kommunikation mit Muttersprachlern der Zielsprache	„Um mit Menschen zu kommunizieren, deren Muttersprache meine Fremdsprache ist“	S32, S41, S64	3
Apps zum Sprachenlernen	„Ich installiere kostenlose Apps für Fremdsprachen auf mein Handy“	S24, S28, S45	3
Davon profitiere ich nicht	„Davon profitiere ich nicht“ „Hausaufgaben am Handy zu verfolgen ist unmöglich, deswegen profitiere ich davon nicht“	S2, S3, S21, S31, S70, S74	6

Nach Tabelle 4 setzen die Lernenden zum größten Teil die technologischen Hilfsmittel beim Fremdsprachenlernen dazu ein, Videos zu sehen, den Wortschatz zu erweitern, Online-Wörterbücher zu benutzen und kursbezogene Themen zu recherchieren oder zu wiederholen. Obwohl die Anzahl der Lernenden, die beim Sprachenlernen die Technologie nicht verwenden, niedrig scheint, ist sie höher als die Anzahl der Lernenden, die eine App zum Sprachenlernen benutzen.

Tab. 5: Kategorien zur Frage „Was sind Ihre Sprachlernstrategien?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
näher kognitive Lernstrategien	„Hören und Vokabeln lernen“ „Ich schaue mir Filme mit englischem Untertitel an.“ „Ich lerne auswendig, müsste jedoch eine bessere Methode finden“ „Ich schreibe Menschen SMS Nachrichten, deren Muttersprache Englisch ist“ „Bücher in einer Fremdsprache lesen und ihre Texte übersetzen“	S1, S2, S3, S4, S5, S6, S7, S8, S9, S10 S11, S12, S13, S14, S16, S18, S19, S20, S21, S23, S24, S25, S26, S27, S28, S29, S31, S32, S34, S35, S36, S37, S38, S40, S41, S42, S43, S44, S45, S46, S47, S48, S49, S50, S52, S53, S54, S55, S56, S59, S61, S62, S63, S64, S68, S69, S71, S72, S74, S75, S76, S77, S78	63
metakognitive Lernstrategien	„Als erstes Ziel lerne ich Grammatik, und dann lerne ich durch regelmäßige Wiederholung Wörter“ „In bestimmten Zeitabständen lernen“ „Ich übe alleine und lerne regelmäßig“ „Ich versuche die Sprache, die ich lernen möchte, in meinem realen Leben zu verwenden“	S22, S48, S51, S58	4

<i>affektive Lernstrategien</i>	„Ich stelle die Sprachoption der Spiele, die ich als Hobby spiele, auf die Sprache ein, die ich lernen möchte“ „Ich integriere die Sprache, die ich lernen möchte, in die Aktivitäten, die ich gerne mache“	S39, S57, S60, S73	4
---------------------------------	--	--------------------	---

Aus Tabelle 5 ist es ersichtlich, dass fast alle Lernstrategien der Probanden als kognitive Lernstrategien betrachtet werden können. Metakognitive Lernstrategien wie das Planen des Lernens und affektive Lernstrategien wie die Steigerung der Motivation auf das Lernen werden übersehen.

Tab. 6: Kategorien zur Frage „Was machen Sie außerhalb der Unterrichtsstunden, um Ihre Sprachkenntnisse zu verbessern?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
<i>Videos/Filme/Serien sehen</i>	„fremdsprachliche Serien ansehen“ „Ich sehe mir Serien und Filme an“ „Ich sehe mir fremdsprachliche Serien und Filme an“ „Ich sehe oft Serien an“ „Filme mit englischen Untertitel“ „Ich sehe mir fremdsprachliche Trickfilme und Serien an“	S1, S2, S4, S8, S9, S10, S11, S12, S13, S15, S16, S18, S20, S22, S23, S25, S26, S27, S29, S30, S33, S38, S40, S42, S44, S45, S46, S48, S49, S51, S52, S55, S56, S57, S58, S59, S61, S62, S67, S68, S71, S72, S73, S74, S75, S76, S77, S78	48
<i>fremdsprachlich kommunizieren</i>	„Ich versuche im Alltag Englisch zu sprechen“ „Ich spreche mit meinem Bruder zu Hause Englisch“ „Ich habe ausländische Brieffreunde“ „Chat mit Ausländern“	S6, S15, S18, S32, S34, S35, S37, S38, S41, S42, S43, S44, S50, S53, S54, S59, S60, S66, S68, S69	20
<i>fremdsprachliche Texte lesen</i>	„Wiederholungen durchnehmen oder Bücher lesen“ „Nachrichten lesen“ „Ich verfolge Zeitungen in sozialen Medien“ „Bücher oder Artikel lesen“	S5, S7, S9, S10, S13, S15, S25, S29, S36, S38, S39, S48, S49, S52, S60, S68, S71, S76, S77	19
<i>Musik/Geschichte hören</i>	„Musik anhören“ „Serienmusik anhören“ „Ich sehe und höre mir Geschichten und Serien an“ „Ich höre Musik in der Zielsprache“	S8, S11, S12, S15, S16, S18, S22, S23, S29, S36, S38, S51, S52, S55, S58, S73, S75, S77	18
<i>neue Wörter lernen</i>	„Ich schaue mir die Bedeutung der Wörter an, die ich interessant finde“ „Auswendiglernen von neuen Wörtern.“ „Ich führe ein Vokabelheft.“	S3, S7, S9, S13, S22, S24, S27, S28, S31, S48, S69, S70	12

Computerspiele spielen	„Ich spiele Computerspiele und sehe mir Serien mit englischen Untertitel an“ „Ich versuche mich mittels Computerspiele und Filmen-Serien zu entwickeln.“	S8, S18, S33, S57, S77	5
Wiederholung der Kursthemen	„Zahlreiche Wiederholungen und üben“	S5, S14, S24, S32, S74	5
Texte übersetzen	„Texte übersetzen“	S9, S18	2
fremdsprachliche soziale Netzwerke folgen	„Ich surfe in nützlichen Seiten in sozialen Medien“	S22, S38	2
Apps zum Sprachenlernen benutzen	„Ich benutze Apps zum Sprachenlernen wie Duolingo“	S38	1
nichts	„Nichts“	S17, S63	2

Aus der Tabelle 6 kann abgeleitet werden, dass die Lernenden größtenteils Videos, Filme und Serien sehen, um ihre Sprachkenntnisse zu verbessern. Fremdsprachlich zu kommunizieren, Musik oder Geschichten zu hören und verschiedene fremdsprachliche Textsorten zu lesen sind weitere meist bevorzugte Aktivitäten. Es ist hier besonders als markant zu bezeichnen, dass die Lernenden Apps zum Sprachlernen nicht viel benutzen.

Tab. 7: Kategorien zur Frage „Welche technologischen Materialien verwenden Ihre Lehrkräfte im Fremdsprachenunterricht?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
Computer	„Computer“ „Laptop“ „Notebook“	S3, S4, S5, S6, S8, S9, S13, S14, S16, S18, S19, S20, S22, S25, S27, S28, S29, S33, S34, S35, S36, S38, S39, S40, S42, S43, S45, S48, S50, S51, S52, S53, S56, S57, S58, S59, S60, S61, S63, S64, S66, S68, S69, S70, S71, S77	46
Projektor	„Projektor“ „Beamer“	S1, S3, S4, S5, S7, S8, S10, S11, S14, S16, S18, S19, S20, S22, S23, S35, S36, S39, S40, S41, S45, S47, S49, S51, S52, S53, S56, S57, S58, S59, S60, S63, S64, S68, S69, S74, S77	37
Smartphone	„Smartphone“ „Manchmal Smartphone“	S13, S14, S19, S29, S39, S51, S55, S60, S64, S68, S69, S72	12
Smart Board	„Smart Board“	S44, S52, S54, S55, S61, S62, S78	7
nichts	„Nichts“	S2, S15, S46, S65, S73	5

Wie aus Tabelle 7 hervorgeht, verwenden die Lehrkräfte im Unterricht verschiedene technologische Hilfsmittel. Nur 5 Lernende gaben an, dass ihre Lehrkräfte im Unterricht keine technologischen Hilfsmittel verwenden.

Tab. 8: Kategorien zur Frage „Benötigen Ihre fremdsprachigen Lehrbücher den Einsatz von Technologie?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
<i>ja</i>	„Ja, wir hören Tonaufnahmen“ „Ja, manchmal müssen wir die CDs der Lehrwerke in den Computer einlegen und diese anhören“ „Ja, definitiv“ „Ja“	S1, S2, S3, S4, S6, S8, S9, S10, S13, S15, S16, S17, S20, S21, S25, S27, S30, S33, S34, S35, S38, S40, S41, S42, S43, S44, S45, S46, S47, S48, S49, S50, S51, S52, S53, S54, S55, S56, S58, S59, S60, S62, S63, S64, S66, S67, S68, S69, S70, S78	50
<i>teilweise</i>	„Teilweise“ „Einige benötigen es“	S5, S7, S12, S18, S22, S24, S28, S36, S37, S39, S57, S61, S73, S74, S75	16
<i>nein</i>	„Sie benötigen keine“ „Nein“	S11, S14, S23, S26, S29, S72, S76	7

Tabelle 8 zeigt, dass die fremdsprachlichen Lehrwerke die Lernenden weitgehend den Einsatz von Technologie fordern.

Tab. 9: Kategorien zur Frage „Wie bewerten Sie die Lage, sich im Präsenz- und Fernunterricht auf etwas fokussieren zu können?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
<i>positive Aussagen zum Präsenzunterricht</i>	„Präsenzunterricht ist besser“ „Präsenzunterricht ist effektiver“ „Präsenzunterricht ist immer effektiver als Fernunterricht“ „Man kann sich im Präsenzunterricht besser auf den Unterricht konzentrieren“ „Präsenzunterricht ist praktischer, Fragen können sofort beantwortet werden“	S3, S5, S7, S8, S9, S12, S14, S18, S20, S24, S25, S26, S33, S38, S41, S43, S44, S45, S47, S48, S49, S51, S52, S54, S57, S58, S60, S62, S63, S67, S68, S69, S71, S72, S73	35
<i>negative Aussagen zum Präsenzunterricht</i>	„Im Fernunterricht konnte ich mich besser auf etwas konzentrieren, ich regulierte mein Leben besser, dies ist im Präsenzunterricht nicht möglich“	S77	1
<i>positive Aussagen zum Fernunterricht</i>	„Es gibt genügend Materialien im Fernunterricht und man kann sich gut konzentrieren“ „Aufgrund der Bequemlichkeit, zu Hause zu sein, ist es etwas einfacher, sich auf den Unterricht zu Hause zu konzentrieren als im Präsenzunterricht“	S27, S32, S36, S64, S77, S78	6
<i>negative Aussagen zum Fernunterricht</i>	„Fernunterricht ist nicht so erfolgreich als ich es mir vorgestellt habe“ „Im Fernunterricht habe ich das Problem mich auf eine Sache zu konzentrieren“ „Fernunterricht ist keineswegs nützlich“	S1, S2, S6, S9, S11, S12, S13, S16, S18, S20, S21, S23, S26, S28, S29, S31, S34, S35, S37, S38, S40, S41, S42, S43, S44, S46, S48, S50, S51, S52, S53, S54, S55, S56, S58, S59, S60, S63, S65, S66, S69, S70, S74, S75, S76	45

	„Wir können uns im Fernunterricht nicht auf den Unterricht konzentrieren, wir verstehen die Grammatik nicht, auch gibt es Probleme beim Lesen und Schreiben von Texten“		
<i>positive Aussagen für beide</i>	„Ich denke, dass der Präsenzunterricht besser ist, aber auch im Fernunterricht können gute Ergebnisse erzielt werden.“ „Man kann sich bei beiden gut konzentrieren“	S4, S10, S22, S36, S39, S61, S71	7
<i>negative Aussagen für beide</i>	„Ich kann mich nicht konzentrieren“ „Beide sind ungenügend“ „Ich kann mich in beiden Fällen nicht konzentrieren, es ist im Fernunterricht sogar schlimmer“	S2, S17, S21, S30, S42, S75	6

Die Probanden wurden nach ihrer Fokussierung für den Präsenz- und Fernunterricht gefragt. Wie es in der Tabelle 9 zu sehen ist, geben 35 der Befragten an, dass sie nicht das Problem haben, sich im Präsenzunterricht auf etwas fokussieren zu können, während 6 der Befragten positive Meinungen über die Fokussierung im Fernunterricht haben. Nur einer der Befragten verwendete die negative Aussage Probleme bei der Fokussierung im Präsenzunterricht zu haben, während der größte Teil (45) der Befragten negativen Gedanken über die Fokussierung im Fernunterricht haben.

Tab. 10: Kategorien zur Frage „Was können Sie über Ihre Motivation auf den Unterricht in Präsenz- und Fernunterricht sagen?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
<i>positive Aussagen zum Präsenzunterricht</i>	„Ich bevorzuge den Präsenzunterricht“ „Der Präsenzunterricht ist motivierender“ „Ich mache zwar meine Hausaufgaben im Fernunterricht, bin aber lernbegieriger im Präsenzunterricht“ „Im Präsenzunterricht gibt es die Motivation, mit den Freunden gemeinsam lernen zu können. Im Fernunterricht ist es etwas schwierig, sich selber zu motivieren“	S1, S3, S6, S9, S12, S13, S18, S20, S24, S25, S26, S28, S32, S34, S38, S40, S44, S45, S49, S51, S52, S57, S58, S62, S63, S66, S71, S73, S76, S77	30
<i>negative Aussagen zum Präsenzunterricht</i>	-	-	-
<i>positive Aussagen zum Fernunterricht</i>	„Ich bin motivierter im Fernunterricht“ „Im Fernunterricht kann ich mich besser konzentrieren, aber ich vermisse meine Freunde“	S4, S27, S61, S67	4

<i>negative Aussagen zum Fernunterricht</i>	„Fernunterricht reduziert die Motivation“ „Wenn es mir schwerfällt, etwas selbst zu lernen, möchte ich plötzlich aufhören zu arbeiten“ „Fernunterricht ist nicht nützlich und ich habe nicht das Gefühl, dass ich lerne. Ich bin immer verwirrt und habe Schwierigkeiten den Lernstoff zu verstehen“	S5, S7, S9, S11, S13, S16, S21, S23, S25, S29, S30, S31, S33, S34, S36, S38, S41, S42, S43, S44, S45, S46, S47, S48, S50, S51, S52, S53, S54, S56, S57, S59, S60, S63, S65, S67, S68, S69, S71, S72, S73, S74, S75, S77, S78	45
<i>positive Aussagen für beide</i>	„Ich habe mehr Motivation im Präsenzunterricht, aber ich glaube nicht, dass mir die Motivation im Fernunterricht fehlt“	S8, S14, S19, S22, S64, S76	6
<i>negative Aussagen für beide</i>	„Ich bin unmotiviert“ „Gering“	S2, S17, S55, S65, S70	5

Die Tabelle 10 liefert Informationen über die Motivation der Fremdsprachenlernenden zum Präsenz- und Fernunterricht. Aus der Tabelle geht hervor, dass die Anzahl der Personen in der Kategorie „positive Aussagen zum Präsenzunterricht“ höher als zum Fernunterricht ist. In dieser Tabelle ist es zu sehen, dass keine der Befragten negative Aussagen zum Präsenzunterricht haben, während 45 der Probanden negative Meinungen über die Motivation zum Fernunterricht haben.

Tab. 11: Kategorien zur Frage „Wie kann der Fremdsprachenunterricht im Fernstudium interessanter gestaltet werden?“

Kategorien	repräsentative Antworten	Probanden	f
<i>durch interaktiven Online-Unterricht</i>	„Mit Online-Unterrichten“ „Durch Online-Unterricht können Übungen gemeinsam gelöst werden“ „Unabhängig von Büchern, in der Stimmung einer Unterhaltung“	S1, S9, S12, S13, S15, S17, S18, S23, S24, S34, S36, S40, S41, S47, S51, S52, S53, S55, S59, S63, S66, S68, S70, S71, S74, S78	26
<i>durch visuelle Materialien</i>	„Es kann Videos zu jeder Lektion und zu jedem Thema geben“ „Manchmal kann ein Film angesehen und Fragen dazu gestellt werden“ „Der Unterricht kann durch Videos unterstützt werden“ „Der Visualität sollte mehr Bedeutung beigemessen werden“	S6, S7, S8, S11, S14, S16, S19, S20, S24, S25, S26, S27, S28, S33, S35, S36, S38, S45, S48, S49, S52, S69, S71, S72	24

durch Aufgaben/Aktivitäten	„Online-Unterricht oder die Hausaufgaben, die in Gruppenarbeit gemeinsam gelöst werden (meiner Meinung nach können Gruppenaufgaben mit 2-3 Personen auch im Fernunterricht durchgeführt werden)“ „Dies kann durch spielerische Aktivitäten geschafft werden“ „Mehr interaktive Übungen“ „Spielerische Aktivitäten“	S22, S34, S56, S60, S61, S67, S75	7
durch digitale Unterrichtsmaterialien	„Ich denke, dass der Unterricht mit Applikationen wie <i>Vooscreen</i> , attraktiv gestaltet werden kann (z.B.: Quiz am Ende der Lektion usw.)“ „Indem man ein digitales Buch verwendet und immer mit dem das Lernen fortführt“	S6, S40	2
unmöglich	„Es ist nicht effektiv, es sollte unterlassen werden“ „Fernunterricht kann nicht interessant gestaltet werden“ „Es ist unmöglich. Eine Fremdsprache kann nicht mit dem Fernunterricht gelehrt/gelernt werden“ „Es ist nicht machbar. Die Lehrkraft muss vor mir stehen, damit wir richtig kommunizieren können“	S2, S5, S29, S31, S32, S42, S43, S44, S46, S54, S57	11
es ist schon interessant	„Ich denke, dass das System fehlerfrei ist.“ „Ich denke, dass das anwesende System genügend ist.“ „Eigentlich interessiert es mich gerade“	S10, S64, S76, S77	4

In der Tabelle 11 geht es darum, wie der Fremdsprachenunterricht im Fernstudium interessanter gestaltet werden kann. Aus der Tabelle lässt sich entnehmen, dass der größte Teil der Befragten der Meinung ist, dass ein interaktiver Online-Fremdsprachenunterricht (26) interessanter sein könnte.

Am Ende des Fragebogens wurden die Probanden gefragt, ob sie zum Thema noch etwas hinzufügen möchten. Deren Mehrheit drückte aus, dass sie dazu nichts mehr sagen wollten, während einige ihre persönlichen Probleme erwähnten, die nicht mit dem Thema „Fernunterricht“ zu tun haben. Nur 9 Probanden haben eine Antwort im Zusammenhang des fremdsprachlichen Fernunterrichts gegeben. Sie betonten, dass sie im Fernunterricht Videos anstatt schriftlicher Materialien finden möchten, und dass mehr Online-Unterricht zur Verfügung stehen sollte.

3. DISKUSSION

In diesem Teil der Studie wurden die Sprachlernstrategien der Befragten, die als Generation Z bezeichnet werden im Kontext der Befunde in Diskussion gestellt.

Obwohl sich die meisten Lernenden der Generation Z, die als Digital Natives definiert sind, für genügend im Umgang mit Technologie halten, stellt sich auch eine erheblich zu betrachtende Anzahl von Lernenden dieser Generation als ungenügend vor (siehe Tabelle 3). In diesem Zusammenhang sollte es berücksichtigt werden, dass immer noch Lernende in dieser Generation vorhanden sind, die sich außerhalb der Charakteristika des Digital Natives befinden. Basierend auf die vorliegende Studie kann dennoch zur Sprache gebracht werden, dass die Mehrheit der Generation Z eine Technologiekompetenz hat (vgl. Scholz 2014), aber diese Kompetenz mit ihren technologischen Geräten gleichsetzt (siehe Tabelle 3). Mit Technologie assoziiert diese Generation die Begriffe Telefon und Computer.

Der Schreibstil der Generation Z ist besonders bemerkenswert. Die Lernenden dieser Generation schreiben keine vollständigen Sätze, sondern hauptsächlich Wörter. Ohne einen grammatisch richtigen etwas längeren Satz zu bilden, werden die Fragen kurz und knapp beantwortet. Anstatt über ihre technologischen Kompetenzen detailliert zu schreiben, wechselten die Lernenden schnell zur nächsten Frage.

Die Lernenden dieser Generation legen beim Fremdsprachenunterricht auf Visualität einen hohen Wert und setzen im Allgemeinen die Technologie für diesen Zweck ein (siehe Tabelle 4 und Tabelle 6). Rezeptive Aktivitäten wie das Sehen von Videos, die Suche nach der Bedeutung der Wörter, das Lesen von Texten, das Musikhören und das Wiederholen von Kursthemen sind die beliebtesten Aktivitäten, die die Lernenden beim Fremdsprachenlernen außerhalb des Unterrichts ausführen. Sie tendieren zu schnellen rezeptiven Reflexionen, die keine hohe kognitive Leistung braucht, öfters werden deshalb soziale Medien konsumiert. Im Gegensatz dazu werden von produktiven Aktivitäten wie die Verwendung der Apps zum Sprachenlernen und Kommunikation in der Fremdsprache weniger gebraucht. Im Vergleich zu den rezeptiven Aktivitäten werden die produktiven seltener verwendet. Diesbezüglich kann behauptet werden, dass diese Lernenden in der rezeptiven Dimension des Lernens bleiben. Fast alle Sprachlernstrategien, die die Lernenden anwenden, sind zum großen Teil kognitive Lernstrategien (siehe Tabelle 5). Metakognitive und affektive Lernstrategien wie das Planen und Organisieren des Lernens, das Bestimmen der Lernziele und die Bereitstellung der notwendigen Motivation zum Lernen wurden von den Lernenden der Generation Z nicht verbalisiert. Tatsächlich möchten diese Lernenden mit den visuellen Materialien jedoch interaktiver lernen (siehe Tabelle 11). Die Lehrenden haben diesbezüglich eine große Verantwortung. Sie müssen

Qualifikationen nachweisen können, die für die Generation Z Gültigkeit haben kann.

Die drei wichtigsten Säulen der Bildung sind Lernende, Lehrende und Lehrwerke. Wenn es sich um den Fernunterricht handelt, müssten zu diesen Säulen digitale Lernumgebungen miteinbezogen werden. In dieser Studie wurde ersichtlich, dass sowohl die Lernenden als auch die Lehrenden und Lehrwerke diese Voraussetzung erfüllen (siehe Tabelle 3, Tabelle 7 und Tabelle 8). Die Lernenden finden aber trotzdem den Fernunterricht ziemlich erfolglos. Der größte Teil der Lernenden drückte aus, dass sie sich besser im Präsenzunterricht auf Lerninhalte fokussieren können und eher Probleme im Fernunterricht haben sich auf eine Sache zu konzentrieren (siehe Tabelle 9). Obwohl sie größtenteils Digital Natives sind, können die Lernenden der Generation Z, die im Fernunterricht in einer digitalen und anderen Umgebung als der klassischen Lernumgebung unterrichtet werden, ihr Lernen nicht gut organisieren. Diese Situation hat auch Gültigkeit für den Begriff Motivation. Während die Lernenden im Präsenzunterricht motivierter sind, treten im Fernunterricht nach Aussagen der Lernenden Motivationsprobleme auf (siehe Tabelle 10). Sehr auffällig war die Tatsache, dass Lernende im Fernunterricht mit ihren Kommilitonen zusammen lernen möchten, sich in einem sozialen Umfeld motivierter fühlen und ihre Freundschaft vermissen. Aus diesem Grund tendieren Lernende der Generation Z mehr dem Online-Unterricht in Unterhaltung-Stimmung bzw. mit Online-Gruppenaufgaben. (siehe Tabelle 11).

4. SCHLUSSFOLGERUNG und VORSCHLÄGE

Ausgehend von den Daten wurde festgestellt, dass die Lernenden der Generation Z Konzentrations- und Motivationsprobleme im fremdsprachlichen Fernunterricht haben können. Außerdem wurde es eruiert, dass sie ein unbewusstes Wissen über metakognitive und affektive Lernstrategien haben und davon nicht profitieren können. Dies wurde als einer der Gründe ausgewertet, warum sie im Fernunterricht unmotiviert und unkonzentriert sind. Ein weiterer Grund dafür kann es sein, dass die Gestaltung des Fernunterrichts dem Lernstil und den Lernstrategien dieser Generation nicht entspricht. Die Befragten drückten deutlich aus, dass sie im Fernunterricht mehrere interaktive, unterhaltsame visuelle Materialien wie Videos haben möchten, anstatt nur schriftliche Texte vorzufinden. Sie betonten auch, dass sie mit Freunden in einem sozialen Umfeld lernen möchten. Eine weitere diskussionswürdige Feststellung ist, dass eine unerwartete hohe Anzahl von Lernenden, die als Digital Natives bezeichnet werden, eine geringe technologische Kompetenz hat. Die Daten haben dargelegt, dass die Lernenden der befragten Z Generation Schreibaktivitäten weniger rezeptive Aktivitäten wie das Sehen, Hören und Lesen mehr vollziehen. Folgende Vorschläge könnten nun abgeleitet werden:

- Es sollte nicht vergessen werden, dass es in der Generation Z immer noch eine bemerkenswerte Zahl von Lernenden gibt, die eine geringe technologische Kompetenz haben. Deshalb sollten diesen Lernenden Materialien, die keine oder weniger Technologienutzung benötigen, im Fernunterricht zur Verfügung gestellt werden. So können die Lehrenden die Binnendifferenzierung berücksichtigen.
- Die Lernenden sollten über die Bedeutung und Anwendung der affektiven und metakognitiven Strategien informiert werden, welche einen wesentlichen Einfluss auf die Motivation und auf das sich Fokussieren der Lerninhalte im Fernunterricht haben können.
- Entsprechend dem Lernstil und den Lernstrategien der Generation Z sollte der Fernunterricht mit interaktiv verwendbaren Lernmaterialien gestaltet werden
- Anstatt den Lernenden die vollständig vorgefertigten Informationen intensiv zur Verfügung zu stellen, sollten die Informationen auf eine Weise vermittelt werden, die ihre Neugier weckt und ihnen entdeckendes Lernen ermöglicht.
- Die Unterrichtsmaterialien sollten rezeptiv als auch produktiv bearbeitet werden.
- Die Aufgaben, die das soziale und kooperative Lernen unterstützen, sollten bevorzugt werden. Die Lernenden, die ausreichende technologische Kompetenz haben, können in Gruppen online kollaborieren.

LITERATURVERZEICHNIS

- Arnold, P. (2011). Die „Netzgeneration“. Empirische Untersuchungen zur Mediennutzung bei Jugendlichen. In: *Ebner, Martin und Schön, Sandra (Hrsg.) Lehrbuch für Lernen und Lehren mit Technologien*. [L3T]. Berlin: Epubli.
- Ballweg, S., Drumm, S., Hufeisen, B., Klippel, J. & Pilypaityte, L. (Hrsg.) (2013). *Wie lernt man die Fremdsprache Deutsch?*. Stuttgart: Klett.
- Barnes & Noble College (2017). *Getting to know Gen Z – Exploring middle and high schoolers' expectations for higher education*. Zugriff am 05.04.2020, https://next.bncollege.com/wp-content/uploads/2017/06/15-BNCB-GenZ-Research-Report_v4.pdf
- Friedrich, H.-F. & Mandl, H. (2006). Lernstrategien: Zur Strukturierung des Forschungsfeldes. In: *Mandl & Friedrich (Hrsg.) Handbuch Lernstrategien* (pp. 1-23). Göttingen: Hogrefe.
- Bimmel, P., & Rampillon, U. (2000). *Lernerautonomie und Lernstrategien*. München: Goethe-Institut.
- Cambiano, R. L., De Vore, J. B. & Harvey, R. L. (2001). Learning Style Preferences of the Cohorts: Generation X, Baby Boomers, and the Silent Generation. *PAACE Journal of Lifelong Learning*, 10, 31-39.
- Heider-Lang, J. (2016). *Wie lernt die Web-2.0-Generation?: Dargestellt am Beispiel einer Nutzungs- und Wirkungsanalyse elektronischer Lernformen in der technischen Berufsausbildung der Daimler AG*. München: Rainer Hampp.
- Hischier, D. S. (2017). Meta-kognitive Strategien - der Faktor unter der Lupe. *Lernen sichtbar machen*, 18, [bei Online Zeitungartikel], Zugriff am 02.04.2020, https://www.lernensichtbarmachen.ch/wp-content/uploads/2017/01/Faktor-unter-Lupe_Meta-kognitive-Strategien_Final.pdf

Holz-Ebeling, F. (2017). *Erfolg und Misserfolg beim selbstregulierten Lernen-Arbeitsprobleme im Kontext von Lernstrategien, Lernmotivation und Studienerfolg*. Münster: Waxmann.

Hussy, W., Schreier, M. & Echterhoff, G. (Hrsg.) (2010). *Forschungsmethoden in Psychologie und Sozialwissenschaften*. Berlin, Heidelberg: Springer.

Kuran, E. (2019). *Z: Bir kuşağı anlamak*. İstanbul: Mundi Kitap.

Lamker, C. (2014). *Fallstudien*. Dortmund: Technische Universität Dortmund.

Mangelsdorf, M. (2015). *Von Babyboomer bis Generation Z: Der richtige Umgang mit Generationen im Unternehmen*. Offenbach: Gabal.

Mertens, D. M. (2010). *Research and evaluation in education and psychology: integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. California: SAGE.

Mißler, B. (1999). *Fremdsprachenlernerfahrungen und Lernstrategien: Eine empirische Untersuchung*. Tübingen: Stauffenburg.

Oxford, R. (1990). *Language learning strategies: What every teacher should know*. Boston: Heinle&Heinle Publishers.

Palfrey, J. & Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the first generation of Digital Natives*. New York: Basic Books.

Rampillion, U. (1995). *Lernen leichter machen: Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning: Max Hueber.

Reineck, N. (2016). *Einfach – Sprachen – Lernen: Universalkonzepte für den optimalen Fremdsprachenunterricht*. Marburg: Tectum.

Schofield, C. P. & Honoré, S. (2009). Generation Y and learning. *360 The Ashridge Journal, Winter*, 26-32.

Scholz, C. (2014). *Generation Z: Wie sie tickt, was sie verändert und warum sie uns alle ansteckt*. Weinheim: Wiley.

Scholz, C. (2015). Generation Z: Digital Native oder digital naïv?. *HR Performance*, 1, 68-71.

Somyürek, S. (2014). Öğrenme sürecinde Z kuşağının dikkatini çekme: artırılmış gerçeklik. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(1), 63-80.

Sindler, A. (2004). *Etablierung einer neuen Lernkultur. Modelle medienbasierter Lernarrangements zur Förderung selbstregulierten Lernens im Kontext der Organisation*. Wien: LIT.

TÜİK (2018). *Yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus*. Zugriff am 05.04.2020, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1632

Van Bömmel, H., Christ, H. & Wendt, M. (Hrsg.) (1992). *Lernen und Lehren fremder Sprachen: 25 Jahre Institut für Didaktik der französischen Sprache und Literatur an der Justus-Liebig-Universität Gießen*. Tübingen: Gunter Narr.

Viebrock, B. (2017). Lernertypen. In: *Surkamp (Hrsg.) Metzler Lexikon Fremdsprachendidaktik: Ansätze – Methoden – Grundbegriffe* (pp. 218-219). Stuttgart: Springer-Verlag.

Wild, K.-P. (2005). Individuelle Lernstrategien von Studierenden. Konsequenzen für die Hochschuldidaktik und die Hochschullehre. *Beiträge zur Lehrerbildung*, 23(5), 191-206.

Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4. Auflage). California: SAGE.

Anhang 1: Korpus zu den Artikeln

A1: Altunbay, M. & Bıçak, N. (2018). Türkçe eğitimi derslerinde “Z kuşağı” bireyelerine uygun teknoloji tabanlı uygulamaların kullanımı. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 10(1), 127-142.

A2: Arabacı, İ. & Polat, M. (2013). Dijital yerliler, dijital göçmenler ve sınıf yönetimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(47), 11-20.

A3: Ardıç, E. & Altun, A. (2017). Dijital çağın öğreneni. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi (IJONASS)*, 1(1), 12-30.

- A4: Arğın, E. (2019). Z kuşağının sosyal medya bağımlılığı ve narsist eğilimler: Elazığ ili örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 166-183.
- A5: Arslan, B. & Nur, E. (2018). Teknolojinin yeni çocuğu: K kuşağı. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 329-347.
- A6: Aslan, O. (2019). Z kuşağı çocuklarının matematik öğreniminde 'çocuk edebiyatı'. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 32-48.
- A7: Bayraktaroğlu, F. & Çulhaoğlu, E. (2019). Uluslararası turist rolü tipolojisinin kuşaksal bağlamda analizi: Bir bölümlendirme önerisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 745-758.
- A8: Bayraktaroğlu, F. & Özbek, Ç. (2018). Kadınların tüketim alışkanlıklarının kuşaklararası boyutu. *Mugla Sıtkı Kocman University Journal of Social Sciences*, 42(1), 1-12.
- A9: Biztatar, H., Yaşa Özeltürkay, E. & Yalçıntaş, D. (2019). Olumsuz elektronik ağızdan ağıza pazarlama iletişimine etki eden faktörlerin belirlenmesi: Z kuşağı örnekleme. *Journal of Yaşar University*, 14, 115-123.
- A10: Can, P. & Yiğit, İ. (2018). Hedonik satın alma değerlerinin alışveriş memnuniyetine etkisi üzerine X ve Z kuşaklarında karşılaştırmalı bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 821-847.
- A11: Cansever, D. & Kızıldağ, D. (2019). Z kuşağı ne ister? İşveren markası perspektifinden üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Ekonomi & Siyaset Özel Sayısı*, 303-322.
- A12: Çetin, C. & Karalar, S. (2016). X, Y ve Z kuşağı öğrencilerin çok yönlü ve sınırsız kariyer algıları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.
- A13: Çora, H. (2019). The effects of characteristics of generation Z on 21st century business strategies. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 909-926.
- A14: Deniz, L. & Tutgun Ünal, A. (2019). Sosyal medya çağında kuşakların sosyal medya kullanımı ve değerlerine yönelik bir dizi ölçek geliştirme çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1025-1057.
- A15: Divanoğlu Uslu, S. (2017). Kuşak farklılıklarının politik pazarlama ve siyasal iletişim açısından değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 12(31), 265-278.
- A16: Erden, N. S. (2017). Yeni nesillere yeni öğretim yöntemleri: Z kuşağının öğrenme stilleri ve yükseköğrenim için öneriler. *JAVSTUDIES International Journal of Academic Value Studies*, 3(12), 249-257.
- A17: Erten, P. (2019). Z kuşağının dijital teknolojiye yönelik tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 190-202.
- A18: Garanti, Z. (2019). GenZ willingness to purchase products with geographical indications. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 299-325.
- A19: Gök, B., Kırık, A. M. & Akşit, M. (2019). Y ve Z Kuşağı'nın Youtube kullanım alışkanlıkları. *Asya Studies*, 4(10), 77-89.
- A20: Göktepe, P. (2017). Kuşakların kariyer yaklaşımları ile ilişkilendirilmesine yönelik bir çalışma. *KAÜİBFD*, 8(16), 373-393.
- A21: Güler, N. & Acar, P. (2019). Yenilikçi insan kaynakları uygulamalarının Z kuşağının mutluluğuna ve işten ayrılma niyetine etkisi: Bankacılık sektöründe karma yöntem araştırması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12, 563-585.
- A22: İcil Tuncer, A. & Tuncer, U. M. (2016). Eğlence reklamlarının viral uygulamaları ve Z kuşağı üzerinden bir değerlendirme. *TRT Akademi*, 1(1), 210-229.
- A23: İnce, F. (2018). Z kuşağının girişimcilik eğilimi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 105-113.
- A24: İnce, M. & Bozyiğit, S. (2018). Tüketicilerin Instagram reklamlarına karşı tutumlarının satın alma davranışları üzerindeki etkisi: Y ve Z kuşağı üzerine bir araştırma. *Beykoz Akademi Dergisi*, 6(2), 39-56.

- A25: Karaçetin, M. & Akbaş, L. (2019). Yönetimin yeni yüzü: Z kuşağının yönetim tarzı algısı üzerine bir araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 239-255.
- A26: Karadoğan, A. (2019). Z kuşağı ve öğretmenlik mesleği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 9-42.
- A27: Karaömerlioğlu, D. & Yaşa Özeltürkay, E. (2018). Teknoloji çocuklarının akıllı perakendecilik uygulamalarına ilişkin deneyim ve beklentilerini belirlemeye yönelik keşifsel bir çalışma. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 135-158.
- A28: Kavalcı, K. & Ünal, S. (2016). Y ve Z kuşaklarının öğrenme stilleri ve tüketici karar verme tarzları açısından karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1033-1050.
- A29: Kaya, İ. (2019). X, Y, Z kuşaklarının çocukluk oyunlarının incelenmesi. *FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 14, 313-326.
- A30: Kırık, A. M. & Altun, E. (2019). Yeni medya ve Z kuşağı ilişkisi bağlamında Youtube Kids uygulamasının içeriksel analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 111-119.
- A31: Kızıldağ, D. (2019). Z kuşağı hangi beklentilerle iş yaşamına giriyor? Seçme ve yerleştirme sürecine ilişkin bir değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 32-46.
- A32: Mercan, N. (2016). X, Y ve Z kuşağı kadınların farklı tüketim alışkanlıklarının modern dünyada inşa edilmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 59-70.
- A33: Oyman, M. & Akıncı, S. (2019). Sosyal medya etkileyicileri olarak vloggerlar: Z kuşağı üzerinde para-sosyal ilişki, satın alma niyeti oluşturma ve Youtube davranışları açısından vloggerların incelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 32, 441-464.
- A34: Ölçüm, D. & Polat, S. (2016). Öğretmen imajının kuşaklar bazında değerlendirilmesi. *Journal of Teacher Education and Educators*, 5(3), 361-397.
- A35: Özaltaş Serçek, G. & Serçek, S. (2017). X, Y ve Z kuşaklarındaki turistlerin destinasyon imaj algılarının karşılaştırılması. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 6-19.
- A36: Özden, A. T. (2019). Pozitif algının ve tüketici karar verme tarzlarının Y ve Z kuşakları açısından karşılaştırılması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(1), 1-20.
- A37: Sarioğlu, E. B. & Özgen, E. (2018). Z kuşağının sosyal medya kullanım alışkanlıkları üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1067-1081.
- A38: Seymen, A. (2017). Y ve Z kuşak insanı özelliklerinin Milli Eğitim Bakanlığı 2014-2019 Stratejik Programı ve TÜBİTAK Vizyon 2023 öngörülerini ile ilişkilendirilmesi. *Kent Akademisi*, 10(32), 467-489.
- A39: Şafak, Z. (2019). Kırklareli merkez örneğinde Z kuşağı gençlerinin sosyal medyadaki yeni kelimeleri kullanım alışkanlıkları üzerine nicel bir yaklaşım. *RumeliDE Uluslararası Hakemli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 125-136.
- A40: Şahin, E. & İçil, H. B. (2019). Sosyal medya uygulamalarının, marka bağlılığı ve tüketici davranışlarına etkisi: Z kuşağı üzerine bir araştırma. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3(2), 188-195.
- A41: Şimşek İşliyen, F. (2020). Dijital çağda bilginin değişen niteliği ve infobezite: Z kuşağı üzerine bir odak grup çalışması. *Selçuk İletişim*, 13(1), 246-272.
- A42: Taş, H. N. & Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z kuşağı çalışanlarının yönetim tarzları ve bir işletme örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 643-675.
- A43: Taş, H. Y., Demirdöğmez, M. & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.
- A44: Tuncer, M. (2016). Ağ toplumunun çocukları: Z kuşağının kişilerarası iletişim becerilerinin çok boyutlu analizi. *Atatürk İletişim Dergisi*, (10), 33-46.

A45: Urhan Torun, B. (2018). Z kuşağının akıllı telefonlar üzerinden yazılı iletişimde emoji kullanma eğilimlerine yönelik bir araştırma. *TRT Akademi*, 3(6), 614-630.

A46: Ünal, R. (2019). Davranışsal iktisat bağlamında Z kuşağı tüketici davranışlarının cinsiyet farkına göre incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 574-587.

A47: Ünlü, G. & Çiçek, H. (2019). Z kuşağının kariyer beklentileri: Lise öğrencileri üzerinde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 447-458.

A48: Yurttakalan, D. P. & Gelibolu, L. (2019). İnternette satın alımlarda cinsiyet kimliğinin rolü: Z kuşağı örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 858-880.

A49: Yücebalkan, B. & Aksu, B. (2018). An application on the use of Facebook by generation Z in the context of social network as a means of virtual communication. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 9(34), 2194-2217.

A50: Yürük Kayapınar, P., Kayapınar, Ö. & Ergan, S. (2019). Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının kuşaklar bakımından incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2055-2070.

**SURİYE’NİN DEVLET KAPASİTESİ SORUNU VE BÖLGESEL STATUS
QUO BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN POLİTİKASI**

*SYRIA’S STATE CAPACITY QUESTION AND TURKEY’S POLICY IN THE
CONTEXT OF REGIONAL STATUS QUO*

Özdemir AKBAL*

*Geliş Tarihi: 18.06.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Bir devletin uluslararası politika alanında cyleyebilmesi kapasitesi ile doğru orantılıdır. Bu açıdan devletin kapasitesi aynı zamanda staus qounun değerlendirilebilmesi için de önemli bir inceleme alanı sunmaktadır. Kapasite sorunu olan devletlerin iç politikalarında ortaya çıkan sorunlar zaman içinde dış politika sorunu haline gelmektedir. Bu perspektiften 2011 yılından beri devam edegelen Suriye sorununun bir devlet kapasitesi problemi olduğu açıktır. Suriye'nin bağımsızlığından itibaren ortaya çıkan sorunlu iç politikası bu durumun gerçekleşmesine yol açmış ve sonuçta başta Türkiye olmak üzere çevresini etkileyen bir problem alanı haline dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Devlet Kapasitesi, Suriye, Uluslararası Politika

ABSTRACT: It is directly proportional to the capacity of a state to act in the study of international politics. In this respect, the capacity of the state also provides an important study in order to evaluate the staus quo. The problems that arise in the internal policies of states with capacity problems become foreign policy problems over time. From this perspective, it is clear that the Syrian problem, which has been going on since 2011, is a state capacity problem. Syria's troubled domestic politics since independence have led to an emerging realization of this situation and has become a propbe areas resulting primarily affecting the environment, including Turkey.

Key Words: State Capacity, Syria, International Politics.

EXTENDED ABSTRACT

The capacity of states directly has an influence upon the way of their act in the international political realm. Based on this proposition, it is clear that the capacities of states can create positive or negative political effects at the regional and global level. The state capacity problem of Syrian Arab Republic has generated negative consequences at both regional and global level. The state capacity is highly related to Kenneth N. Waltz's concept of the attributes. Moreover, a classic definition of the state which is connected to sovereignty is another notable evaluation criterion in international political studies. A state's governmental legitimacy, military power, economic capacity etc. have an important impact to act in international political environment. In this paper, Syria's lack of state capacity and its political reflections will be discussed. The main argument of the paper is Syria's lack of state capacity has not led only internal and also regional and global issues. At the beginning of the freedom struggle against French, Syria has unstable government. This specification of Syria

* Dr, Trakya Üniversitesi, ozdemirakbal@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7030-7946.

State has not created only unstable interior political situation also it has created a potential international instability. After the WWII, during the changing international political system, Syrian Arab Republic has declared freedom. But this freedom declaration was not an end. On the contrary this declaration has led a political power struggle in Syria.

The political instability in Syria has become a fruitful area in order to evaluate the attributes. Evaluation of attributes has brought governmental legitimacy discussion. Thus, assessment of the Syrian governmental legitimacy in terms of economic and social resources have been analyzed. In this way, the Syrian internal political situation and its effects towards latest developments have been explained in the light of Weberian state sovereignty understanding and institutionalism. At this point another argument of the paper has emerged that shaky Syrian governmental formation has also led perpetual instability. Instability of Syrian governmental formation with its fragile state institutions has an open target for the all kind of political interventions. As a naturally weak state Syria became a scene of civil war during the Arab Revolts.

Undoubtedly, there are many studies on the Syrian Civil War, but this study differs from other studies in terms of examining emergence of a regional problem in the context of Syria Arab States' lack of state capacity. In order to prepare this study, identity and state building approaches as a middle ground were examined by using process analysis method. Thus, the analysis level has become state and regional levels. In the first part of the study, the concept of the state capacity was discussed in the context of the state building approach and how the state was formed. At this stage of the study, the importance of state capacity and its regional effects in terms of the status quo concept were explained. In the next section, the structure of the Syrian Arab Republic from the process leading to independence of the state has been discussed in the context of the state capacity of Syria. In this part of the study, the political formations of Syria Arab Republic are in terms of socio-economic dynamics. Thus, the attributes have tried to evaluate in the context of Waltzian perspective. Especially in this part has a bridge as a middle ground between systemic theories and regional studies. Because the socio-economic structures as attributes of a state have an important role in order to examine the state formation and its regional effect. After this examination, the economic, social and political issues caused by the authoritarian Assad regime were discussed and the reasons of the political situation that turned into a civil war in Syria were examined. In the following section of the study, the lack of Syrian Arab Republic state capacity and troublesome socio-economic, socio-politic structure that caused by social problems were examined in the context of international interventions. Thence the operations of Turkish Republic in Syrian territory were evaluated in the context of duty to intervene. The Turkish Armed Forces' operations in Syrian territory has brought many debates in terms of international intervention. In this section of the study, military operations of the Turkish Republic and its consequences in Northern Syria have been analyzed. The main argument of this section is Turkish Armed Forces' interventions have led new secure area for the Syrian people which has affected by Syrian's lack of state capacity and its ill effects.

As a consequence, in this study, it is explained that the lack of state capacity of the Syrian Arab Republic has caused internal and regional questions. This situation also negatively affected the administration and institutionalization process of Syrian Arab Republic and

paved the way for social disturbance. Aforementioned disturbances have become more evident effects of the Arab Revolts and interventions of foreign states such as the U.S. or Russian Federation etc. In this disturbance period Syria's territories have given a shelter to terrorist organizations. Syria's unstable structure has caused threats for Turkish territories coming from terrorist organizations such as DAESH and PKK affiliated PYD/YPG. Based on all these findings and events, it was stated in the study that a state could have contributed to the emergence of regional security problems due to its lack of state capacity and unstable attributes construction. All these potential security issues can be prevented by the states which could have strong state capacity. In this case the strong state is Turkish Republic.

1.GİRİŞ

Bir devletin kapasitesi aynı zamanda uluslararası siyaset ortamında eyleyebilme kapasitesini de önemli bir şekilde etkilemektedir. Devletin öznitelikleri bağlamında bir kapasite işlerliğine sahip olması söz konusu devletin aynı zamanda *status quonun*¹ yürütülebilmesi açısından önemini de göstermektedir. Devletlerin *status quonun* devamını sağlayabilmesi ve uluslararası politika ortamında etkin olabilmesi için öznitelikleri önemli bir yere sahiptir. Öznitelik kavramı Waltz tarafından bir normatif toplumsal yapının oluşarak devrimler ve ihtilaller gibi toplumsal olaylar neticesinde bu yapıların bir birim haline dönüşmesi olarak tanımlanmıştır.² Özniteliklere dayalı olarak bir devletin eyleme gücünün ortaya çıkışı devlet kapasitesini etkilemekte bu durum da *status quonun* şartlarını düzenlemektedir. Öznitelikselsel sorunlar dolayısıyla devletin siyasi ve/veya sosyal yapılarının fonksiyonunu yitirmesi iç savaşa yol açacak çatışmalar meydana getirmektedir.³ Ancak devletin kapasitesinin ekonomik faaliyetleri sürdürme, gelir ve vergiyi adil bir şekilde dağıtma şeklinde ekonomi-politikçi bir yaklaşım üzerinden incelenmesi⁴ devletin kurumsal kapasitesinin tespiti için yeterli değildir. Sosyal

---

¹ *Status Quo* kavramının güncel dilde her ne kadar durağanlık çağrıştıran olumsuz bir tarafı olsa da Hans Johacim Morgenthau Milletler Arası Politika (Politics Among Nations) kitabında "Güç Mücadelesi: Status Quo Politikası başlıklı kısmında durumun sürdürülmesinin II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki uluslararası politika ortamı için önemli bir dayanak noktası olduğunu belirtmektedir. Bkz: Hans J. Morgenthau (1970). Uluslararası Politika C.1, Çev: Baskın Oran, Ünal Oskay, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde *Status Quo* tartışmasının Morgenthau'nun bakış açısı ile devletlerin dış yardım ve müdahale yoluyla tesir altına alınarak durumun sürdürülmesi stratejisine işaret edilmesi açısından bkz: Nobel, J. W. (1995). Morgenthau's struggle with power: the theory of power politics and the Cold War. Review of International Studies, 21(01), 61.

² Waltz, K. N. (1979). Theory of International Politics. Massachusetts: Addison Wesley Publishing Company, s.76.

³ Milliken, J., & Krause, K. (2002). State Failure, State Collapse, and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies. Development and Change, 33(5), s.753-754.

Timothy Besley & Torsten Persson (2010) State Capacity, Conflict, and Development. Econometrica, 78(1), 1-34.

güçlerin politik taleplerinin karşılanmaması ve temsil eksikliği de devlet kapasitesinin tespitinde önemli bir alanı teşkil etmektedir.

Kapasitesi yetersiz devletlerde ortaya çıkan çatışma ortamı bölgesel istikrarsızlıklara sebep vererek *status quonun* etkilenmesine yol açmaktadır. Bu durum bir müddet sonra başka bir etki yaratarak Morgentau tarafından gücün yokluğundan doğan yeni gücün ortaya çıkışı şeklinde incelenmiş *power vacuum* halini alan yeni gücün ortaya çıkış sürecini de beraberinde getirmektedir. Yani hâkim gücün etkisinin azalması hem devlet içinde hem devlet sınırları dışında yeni güçlerin olaya müdahalesi ile ortaya çıkan politik gelişmelere sahne olmaktadır. Devletin kapasitesini etkileyen önemli sorunlardan biri de bölgesel ittifaklarda etkili olan lider devletin fonksiyonunu yitirmesidir. Bu açıdan SSCB'nin yıkılışı hem Varşova Paktı ülkeleri hem de Orta Doğu'daki Sovyet müttefiki ülkelerini etkilemiştir. Bu süreçte Üçüncü Dünya Ülkeleri özellikle Batı Yarıküre yaklaşım biçimi açısından bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmeye başlamıştır.⁵ Ayrıca SSCB'nin yıkılışının ardından ortaya çıkan boşlukta eski Sovyet Mihveri devletlerinin revizyonist bir yaklaşımla sistemik yapının değiştiricisi rolü üzerinde tartışmalar gerçekleştirilmiştir.⁶ Sosyal güçlerin revizyonist kapasiteleri dışında Cox gibi önemli teorisyenler söz konusu değişimin belli bir süre sonra terörizm tartışmaları ele almıştır.⁷ Waltz'un⁸ daha sonra Cox'un belirttiği gibi aslında SSCB'nin yıkılışı bir yapının bir krizi değil yapının içinde gerçekleşen bir krizdir.⁹

Bu çalışma Suriye'nin devlet kapasitesi açısından yaşadığı sorunların temeline inerek güncelde yaşanan krizin sebeplerini ortaya koymayı ve Türkiye'nin derinden etkilendiği bu krizde yürüttüğü politikanın gerekçelerini ve bölgesinin sistemik yapının bu durumu nasıl ortaya çıkardığı sorusuna odaklanmaktadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için öncelikle devlet kapasitesi kavramı ele alınmış ardından Suriye'de devlet kapasitesinin içeriği incelenmiş ve son olarak da ortaya çıkan yapısal durumda Türkiye'nin müdahalesinin sebep ve sonuçları ortaya konmuştur.

2. KURUMSAL KAPASİTE BAKIMINDAN DEVLET

Devletin kurumsal kapasitesi hem *status quoya* olan etkisi hem de sosyal güçlerle olan ilişkisinin etkinliğini belirlemektedir. Liberal kurumsalcılar devlet kapasitesinin ekonomik birimlerle sağlandığı konusunda genel bir görüş geliştirmiştir. Ancak bu noktada liberal ekonomi ilkeleri ile bağdaşmayan yahut

⁵ Pinar Bilgin & Adam David Morton (2002) Historicising representations of 'failed states': Beyond the cold-war annexation of the social sciences?, *Third World Quarterly*, 23:1, s.66-67.

⁶ Kuran, T. (1991). Now Out of Never: The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989. *World Politics*, 44 (1), 7-48.

⁷ Robert R. Cox, "Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order", *New Political Economy*, Vol. 9, No.3, (September, 2004), s.308.

⁸ K. N. Waltz. (2000). Structural Realism After the Cold War. *International Security*, 25 (1), s.5

⁹ Ibid, s.366-367.

liberal ekonomik kurumları ile düşük seviyede ilişki halinde olan devletlerin davranış biçimlerinin açıklanması hususu hayli sorunlu bir hale gelmektedir.¹⁰ Liberal kurumsalcılık açısından devletin kapasitesi sosyal ekonomik ve siyasi alanda genel olarak devlet kurumlarının piyasayı oluşturma ve onunla ilişki kurabilme kabiliyetini sağlayabilme açısından değerlendirilmektedir.¹¹ Özellikle neo-liberal yaklaşımlarda piyasa oluşturma ve piyasalar ile ilişki kurabilme haricinde devletin sosyal sermayesinin ve sosyal güvenliğinin de önemli olduğuna dair çalışmalar mevcuttur.¹² Devlet kapasitesinin piyasalardan ziyade devletin oluşturduğu kurumların önemli olduğuna dair Weberian bir yaklaşım yeniden ele alınarak ve sosyal sermaye kavramı dahil edilerek neo-Weberian bir halde yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Buna göre Weber'in meşhur devlet tanımında "Devlet, belli bir arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde [başarıyla] bulunduran insan topluluğudur."¹³ ifadesini ele almak gerekmektedir. Weber devletin bir insan topluluğu olduğuna ve bunu fiziksel şiddetin meşru kullanımını elinde bulunduran bir aygıt olduğuna dikkat çekmektedir. Bu noktada artık açık bir şekilde devletin insan toplulukları tarafından oluşturulan kurumların bütünü olduğunu söylemekte beis yoktur. Ayrıca liberal yahut neo-liberal yaklaşımın piyasa odaklı bakış açısına bir reddiye olmadan Weberian yaklaşım sınıf, statü ve parti incelemesinin bir sosyal sermaye yarattığını da göstermektedir.¹⁴ Söz konusu bakış açısı Dorff tarafından devletin kurumsallaşmadaki başarısı yahut başarısızlığının devletin uluslararası politika alanındaki kapasitesini de etkileyeceği ve başarısızlığın uluslararası politika alanında da olumsuz sonuçlar doğuracağı şeklinde ele alınmıştır.¹⁵ Bu tanımlamaya Fukuyama; devletin başarısızlığı dolayısıyla çöken kurumlarının dışarıdan müdahale eden devlet yahut devletler tarafından yeniden kurum oluşturma şeklinde bir yaklaşımın sergilendiğini ancak bu yaklaşımın da dışarıdan müdahale eden devletin, müdahale ettiği devletin kurumlarını oluşturmada kurum idaresini ikame etmede aktör bulma zorluğu çektiğini Irak İşgali ve Baas Partisinin yıkılışından sonra yaşananlar örneğiyle ele almaktadır.¹⁶ Bu aşamada tartışma artık devlet kapasitesinin çöktüğü yahut

---

¹⁰ Lin, K., & Carroll, E. (2006). Theoretical Visions versus Policymaking Realities? Searching for the Logical Grounds of Expansion and Retrenchment Arguments in Studies on Nordic Social Policy Models from the 1960s to the 2000s. *Comparative Sociology*, 5(1), 65–86.

¹¹ North, D. (1981). *Structure and Change in Economic History*, W. W. Norton & Company: New York.

¹² Ibid.

¹³ Weber M. (1987). *Sosyoloji Yazıları*, çev: Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları. s.80.

¹⁴ Ibid., ss.176-189.

¹⁵ Dorff, R. H. (2000) "Responding to the Failed State: Strategic Triage." In *Beyond Declaring Victory and Coming Home*, edited by A. J. Joes and M. Manwaring, pp. 225–243. Westport, CT: Praeger Publishers.

¹⁶ Fukuyama, F. (2005). "Stateness" First. *Journal of Democracy*, 16(1), s. 86-87.

etkinliğini kaybettiği durumlarda yeniden kurulması için nasıl bir ortamın oluşması gerektiği sorusuna gelmektedir.

Bu aşama sosyal kapasite tanımlaması dahilinde devletin kurumsal meşruiyetinin de öznelilikler dahilinde tartışılması gerektiği bir kavramsal çerçeveyi ortaya çıkarmaktadır. Zira devletin kurumlarının devleti oluşturan toplum tarafından kabul görmesi ve gerektiği halde Weber'in tanımıyla ortaya konan meşru güç kullanımının onaylanması için en temel gereklilik devletin meşruiyetidir. Meşruiyet kavramı güncel dilde hukuki olmak, yasallık kavramı ile sıkça karıştırılan ve birbirinin ikamesi olarak kullanılan bir kavramdır. Kapani'nin tanımıyla meşruiyet, iktidara tabi olanlar tarafından meşru olarak kabul edilen, toplumda yaygın ve hâkim olan 'meşruluk' inancına uygun olan iktidardır.¹⁷ Yasallık kavramını ise Kapani hukuki şartlara uygun yahut şekli olarak meşru bir yönetimi tanımlamaktadır.¹⁸ Her ne kadar kanuni olmak bir devletin yönetimi için önemli bir şart olsa da bir başka önemli şart ise meşruiyetin toplumda bir temel anlaşma yahut bir başka deyişle *consensus* temini ile ortaya çıktığıdır. *Consensus* toplumun büyük bir çoğunluğunun siyasal sistemin işleyişi hususundaki temel konularda vardığı fikir birliğidir.¹⁹ Bir *consensus*'ün varlığından bahsedebilmek için toplumun tamamının aynı görüşe sahip olması beklenmemektedir. Ayrıca toplumdaki sosyal güçler arasında bir anlaşmazlığın ortaya çıkışı bunun bir bunalım haline dönüşmesi ve huzursuzluğun giderek artması *dissensus* durumunu yani temel anlaşmanın yokluğu halini ortaya çıkaracaktır.²⁰ Kapani açık bir şekilde "Rejim üzerindeki mücadele, başka bir deyişle meşruluk çatışması ve 'temel anlaşma yokluğu' (dissensus) barışçı yollardan giderilemeyecek olursa, sosyal gerilim sonunda bir patlama, ihtilal veya iç savaşa kadar gidebilir."²¹ şeklinde devletin sosyal kapasitesinin eksikliğinin meşruiyet eksikliğine dönüşmesi halinde ortaya çıkabilecek muhtemel sonuçları ortaya koymuştur. Easton, açık bir şekilde siyasi tatminsizliğin temel politik değişiklikler için önemli bir işaret olduğunu belirtmektedir.²² Siyasi tatmin ise devleti oluşturan toplum ile devletin kurumlarını idare eden yetkililerin, toplumun istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilme ve temsil edebilme kapasitesidir.²³ Dolayısıyla kurumsal ve toplumsal uyumsuzluk iç savaşla sonuçlanabilecek gerginlikler getirebilecektir. Bu noktada ise meşruiyetin sağlanabilmesi kurumların hukuki olduğunu ifade ederek yönetimin aynı şekilde sergilenmesine değil talep edilen reformların

¹⁷ Kapani, M. (2014). Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi: İstanbul. s.88-89.

¹⁸ Ibid.,s.89.

¹⁹ Ibid.,s.94.

²⁰ Ibid.,s.95.

²¹ Ibid.

²² Easton, D. (1975). A Re-assessment of the Concept of Political Support. British Journal of Political Science, 5(04), s.436.

²³ Ibid., s.438.

gerçekleştirilebilmesine bağlıdır. Bu durumlarda toplumsal çatışmanın ve gerginliğin azalması devleti oluşturan toplumun kurumların idaresini elinde bulunduranları demokratik yollarla değiştirebilme imkânına sahip olması ile gerçekleşmektedir. Bu türlü durumlarda toplumun menuniyetsiz kesimini temsil eden muhalif yapıların terör gibi illegal yollara sapmadan bir meclis çatısı altında temsil hakkı kazanarak ilgili talepleri gündeme getirmesi ve devlet kurumlarında belli bir seviyede karşılık bulması gerginliğin artarak bir müddet sonra iç savaşa dönüşmesini engelleyecektir. Ancak devlet kapasitesinin düşüklüğü hem idare eden kitlenin korunma talebi ile yabancı devletleri kendi topraklarına askeri koruma talebiyle çağırdığı hem de söz konusu devletin topraklarından kaynaklanan tehditkâr durumların önlenmesi için yabancı devletlerin Birleşmiş Milletler Şartı 51. Maddede verilen yetkiye dayanarak müdahil olmak zorunda kaldığı bir siyasal ortamı da yaratmaktadır. Bu durumun önemli bir örneği Suriye’de yaşanmaktadır.

3. SURİYE’NİN DEVLET KAPASİTESİ

Suriye Osmanlı Devletinin yıkılma sürecinde Emir Faysal’ın etkisinin olduğu dönemde Fransız²⁴ ve İngiliz etkisi altında bulunmuştur.²⁵ Yeni Fransız hükümeti ile 9 Eylül 1936’da yapılan antlaşma neticesinde Suriye’de devlet başkanı Haşim el Attasi olmuştur. Ancak el Attasi’nin seçimi II. Dünya Savaşı sonrası gelişen ve genel kabul gören demokrasi ve poliarsî yazını çerçevesinde bir seçimsel demokratik eylem olarak tanımlanması mümkün olmasa da meşruiyetin sağlanması açısından az da olsa bir dayanak sağlamaktadır.²⁶ Suriye’de bağımsız bir devlet oluşumunu sağlamak üzere Milli Blok adı altında bir oluşum ortaya konmaya çalışılsa da II. Dünya Savaşının son yıllarına kadar Fransız ve İngiliz etkisi ve baskısı Suriye toprakları üzerinde hayli etkili olmuştur.²⁷ Söz konusu etki ve baskı Suriye’nin

²⁴ Paul C. Helmreich (1974). *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press: Columbus, Ohio ayrıca Suriye özelinde etkileri için bkz: Yavuz, R. (2017). *Effects of the Decisions of San Remo Conference on Syria and Iraq*. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32 (2), 565-600.

²⁵ Chatty, D. (2010). *The Bedouin in Contemporary Syria: The Persistence of Tribal Authority and Control*. *The Middle East Journal*, 64(1), s.33

²⁶ Olmert, Y. (1996) *A false Dilemma? Syria and Lebanon's independence during the mandatory period*, *Middle Eastern Studies*, 32 (3), s.45-46. Ayrıca Suriye’deki bağımsız devlet oluşumu çabalarının nispeten erken dönem bir eleştirisi için bkz: Sanjian, A. (1956). *The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)*. *Middle East Journal*, 10(4), 379-394.

²⁷ Manda idaresinin çekilmesinden sadece bir yıl önce 29-30 Mayıs 1945’te Lübnan ve Suriye’de devam edegelen gösterilere Fransız askeri idaresi Şam’daki parlamento binasının bombalanması ve olayların bastırılması için General Oliva-Roget’in emriyle yapılan operasyonlarda 400 ila 700 kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir. Bu operasyon için bkz: Thomas, M. (2000) *Divisive decolonization: The Anglo-French withdrawal from Syria and Lebanon, 1944-46*, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 28 (3), s.81. Ayrıca Suriye’de Fransız ve İngiliz etkisinin ayrıntılı bir çalışması

devletleşme sürecinde dengeleyici bir unsur olarak başka yabancı güçlerin aranması hususunu da sık sık gündemde tutmuştur. Şükrü el Kuvvetli de Suriye'nin devletleşme sürecinde ve manda idaresinden çıkış döneminde önemli bir figürdür. Suriye'de Milli Blok'un Milli Partiye dönüşüm sürecinde etkili olan Şükrü el Kuvvetli aynı zamanda Suriye'nin devlet kapasitesini ortaya koyan sosyal güçleri açısından da önemli bir incelemedir. Güncel tartışmada Suriye politikasına yabancı güçlerin müdahalesi ve desteği açısından Şükrü el Kuvvetli dönemindeki gelişmelerden iki ayrı örnek açıklayıcı olacaktır.²⁸ Kuvvetli, Milli Blok'un önemli liderlerinden ve Suriye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldığı dönemin önemli figürlerinden olduğu 1919-1920 döneminde King-Crane Komisyonunun Suriye ziyareti sırasında Suriye'nin bağımsız bir şekilde ve herhangi bir dış desteğe ihtiyaç duymadan ayakta kalması konusunda net bir tavır benimsemiştir.²⁹ Ancak Kuvvetli'nin bu duruşu Suriye'nin manda yönetiminin çekilmesi ile sonuçlanacak olan Fransızlarla mücadele sürecinde farklılaşmıştır. Kuvvetli 1943 yılında açık bir şekilde Fransızlarla olan mücadelenin ABD desteği ile sürdürülebileceğini belirtmiş bu görüş ilerleyen süreçte bağımsızlık peşindeki Suriyeliler arasında da kabul görmüştür.³⁰ Bu noktada Suriye'nin siyasi ve sosyal yapısının devletin oluşum sürecinde yabancı tesire karşı yabancı tesir ile ayakta durabilme konusunda bir vaziyete sahip olduğu açıktır.

Ancak muhtemelen daha ilgi çekici olduğu ve Esad rejiminin Rusya Federasyonu silahlı kuvvetlerini ülkeye davet etme hususunun meşrulaştırılma çabalarına daha çok yardımcı olduğu için Kuvvetli'nin ABD ile olan ilişkileri değil, ABD'nin de etkisinin olduğu bir darbe ile devrilmesi ele alınmaktadır. Darbenin Kuvvetli'ye doğrudan ABD tarafından yapılmadığı böyle bir durumda anılan faaliyetin darbe değil 2003 Irak'ın işgal edilmesi örneğinde olduğu gibi bir çeşit işgal olacağı; Kuvvetli'ye darbe yapanların da Suriye'de yaşadığı ve halihazırdaki yönetime çeşitli şekillerde muhalif olduğu dikkate alınmalıdır. Kuvvetli örneği düşük kapasiteli bir devlet olarak Suriye açısından hem bağımsızlığın dış destek alınmadan kazanılmasının düşünüldüğü hem de realitenin dış destek gerektirmesi ikilemi açısından önemlidir. Zira Kuvvetli hem ABD ile ilişki kurmuş hem de İngiliz ve Fransızlarla anlaşma çabası göstermiştir.³¹ Kuvvetli bölgesel ilişkilerini kuvvetli tutabilmek adına dönemin Suudi Arabistan Kralı İbni Suud ile de ailesinin ticari

---

için bkz: Barr, J. (2012), *A Line in the Sand: The Anglo-French Struggle for the Middle East, 1914-1948*, Norton Press: New York.

²⁸ Moubayed, S. M. (2006). *Steel & Silk: Men and Women Who Shaped Syria 1900-2000*. Cune Press: Seattle, Washington, s.308-314.

²⁹ Moubayed, S. (2012). *Syria and the USA: Washington's Relations with Damascus from Wilson to Eisenhower*. I.B. Taurus: New York., s.16.

³⁰ Abadi, J. (2020). *US-Syrian Relations, 1920-1967: The Bitter Harvest of a Flawed Policy*, 6 (1), s.6.

³¹ Olmert, op.cit. s.56.

bağlarının kendisine sağladığı imtiyazı kullanmıştır.³² Bu politikanın temelinde emperyalist-anti emperyalist yahut sloganlaştırılacak bir başka kavram karşılaştırılmasından ziyade sosyal güçleri tekâmül etmemiş, manda idaresinin tesirinde devletleşmeye çalışan bir yapının davranış biçimi yatmaktadır. Yani bu husus bir tarihsici bakış açısından ziyade bir devletin oluşum sürecindeki sosyal güçlerin o devleti bilinen ve ideal manada bir kapasitede oluşturup oluşturamama sorusuna ait bir araştırma çerçevesi olmalıdır. Suriye’de iktidarın değişme davranışı askeri gücü elinde tutanın hâkim olması üzerine kurulu olduğu gibi yapılan seçimlerin ne denli tarafsız olduğu da bir başka tartışma konusudur. Suriye’nin bir kurtuluş savaşından ziyade sistemik yapıda gerçekleşen güç dengesi değişimi ile manda idaresinden çıkıp bağımsız kalması da devlet kapasitesi oluşumunu derinden etkilemiştir.

3.1. Baas İktidarı

Suriye devletleşme sürecinde bir devletin oluşumu için ortak bira amaca matuf hareket edecek bir topluluktan ve devletin kuruluşu ile sonuçlanacak bir bağımsızlık mücadelesinden mahrum kalmıştır. Bu süreç içinde de mili birlik ve şuur kısıtlı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu şartlar altında Suriye’de devlet Weber’in devlet tanımı olan meşru güç kullanma kapasitesi ve devlet aygıtının toplumsal bir kültür hareketi başlatarak devleti oluşturan toplumun önemli bir kesiminde vatandaşlık bağımlı ortaya çıkarması da mümkün olmamıştır. Suriye’de parçalı bir sosyal güç yapısının varlığı ve ortak kültürel temellere oturan bir milliyetçilik anlayışının olmaması Baas Partisinin iktidarı döneminde de tıpkı daha önceki iktidarların bir şekilde yaşadığı sorunların devam etmesine sebep olmuştur. Suriye’nin sosyo-politik yapısının³³;

- Mezhepçi-etnik ayrımı
- Manda yönetimi geçmişine sahip olmasının milli kimliğin oluşumu ve devletin kabulü açısından sorunlu bir toplumsal yapıyı oluşturması
- Yüksek seviyedeki toplumsal hareketlerle bağdaşık dışa bağımlı, istikrarsız iktisadi durum
- Tarımsal üretimin toprak ağalığı üzerine yoğunlaşmış biçiminin ortaya çıkardığı krizler
- Ülke sınırları dışındaki ideolojilerin sosyal tabakalar üzerine olan etkisi ve bu sosyal tabakaların birbirine karşı geliştirdiği davranış biçimleri.

şeklinde sıralanabilecek faktörler Suriye’de devlet yapısının temel olarak yüzleşmek zorunda olduğu ve bir çözüm üretmediği gerilim alanlarını oluşturmaktadır. Baas

---

³² Ibid., s.59,65.

³³ Hinnebusch, R. (1982). Syria Under the Ba'th: State Formation in a Fragmented Society. Arab Studies Quarterly, 4(3), 177-199. s.178.

iktidarı da bu yapısal sorunlarla darbe sonucu iktidara gelmiş üstelik iktidar süreci içinde de kendi iç çekişmeleri de başka darbelere yol açmıştır.

Baas Partisi kırsal ile şehir arasındaki ayrılığın kapatılması, bir Arap Milliyetçiliği kavramı etrafından buluşulması, mezhepler arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırma girişimi de devletleşme ve bir milliyetçilik yaratma arayışında olmuştur.³⁴ Ancak Baas'ın devlet ve kimlik inşası süreci sosyal güçlerin birbiri ile olan ihtilafları ve Baas'ın Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi hususundaki tanımları net bir şekilde ortaya koyamayışı³⁵ gibi temel sorunlar dolayısıyla sonuçsuz kalmıştır. Bu süreç içerisinde Baas resmi kuruluşu sayılabilecek 1947 yılından Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın 1955 yılında SSCB ile yaptığı silah anlaşmasına³⁶ kadar olan süreçte bir dizi iç ve dış etkenlerden kaynaklı değişim geçirmiştir. Bu değişim sürecinde Baas Mişel Eflâk, Selahaddin Bitar ve Zeki Arsuzi gibi sivil liderlerden zaman içinde Hafız Esad gibi askeri eğitiminin bir kısmını SSCB'de almış ve Baas içinde darbe yaparak iktidarı ele geçirmiş askeri liderlerin idaresine dönüşmüştür.

Baas partisinin iktidara geliş süreci de diğer sosyal güçleri temsil eden siyasi odaklarla işbirliği neticesinde gerçekleşmiştir. Suriye'de 1954 yılında yapılan seçimlerde Halkın Partisi ve Milli Parti'den sonra Arap Yeniden Diriliş Sosyalist Partisi (AYDSP) adıyla üçüncü sırayı alması Baas'ın iktidarının başlangıcıdır.³⁷ Ancak bu süreç aynı zamanda Baas'ın kendi iç çekişmelerinin de başlamasının tarihi olarak kabul edilebilir. Zira Baas içindeki kişilerin iktidarın devrilmesi için bir darbe planının dile getirmesi ve bu darbe planına karşı çıkan yine Baas üyelerinin çekişmesi de başlamış, bu tartışmalar devam ederken iki AYDSP üyesi kurulan kabinede yer almıştır.³⁸ Arap Sosyalist Milliyetçiliği ortak paydasında Mısır ile Suriye'nin birleşme serüveninin başarısızlıkla sonuçlanması, Suriye siyasetinde bir politik figür olarak yükselen Baas'ın da iktidara katkı vermekten ziyade iktidarı ele geçirmesi yönündeki kararlılığını artırmıştır. Baas'ın özellikle asker kökenli üyelerinin gerçekleştirdiği ve devlet başkanı Nazım el Kutsi'nin devrilmesi ve

³⁴ Ibid, s.179.

³⁵ Galvani, J. (1974). Syria and the Baath Party. MERIP Reports, No:25, s. 5.

³⁶ Devlin, J. F. (1991). The Baath Party: Rise and Metamorphosis. The American Historical Review, 96(5), s.1398-1399.

³⁷Bu seçimlerde bağımsız adaylar parlamentonun toplam 142 sandalyesinden 55'ini kazanmıştır. Buna mukabil özellikle Manda dönemi Milli Blok ile bağlantılı partilerin bağımsızlarla mukayese edilmeyecek derecede düşük bir kazanım elde etmeleri hayli dikkat çekicidir. Zira Halkın Partisi 32, Milli Parti ise 25 sandayla toplamda sadece bağımsızları iki sandalye geçebilmiştir. Bunun yanı sıra AYDSP'nin adaylarının %90'lık kısmının seçilmiş olması da söz konusu partiyi bir kilit rol üstlenmek ve toplumun faaliyetlerini sosyalist bir davranış biçimi çerçevesinde "yeniden diriltmek" için bir dayanak noktasına sahip olmasını sağlamıştır. Bkz: Kaylani, N. (1972). The Rise of the Syrian Ba'ath, 1940–1958: Political Success, Party Failure. International Journal of Middle East Studies, 3(1), s.15.

³⁸ Ibid., s.16.

Baas'ın iktidara gelmesi ile sonuçlanan 8 Mart 1963 tarihli darbenin Baas'taki dönüşüm ve bu dönüşümün Suriye'de gerçekleşecek etkileri açısından da özel bir önemi vardır. Salih Cedid, Hafız Esad, Muhammet Ümran, Hamit Übayit, Selim Hatum, Abdülkerim Cundi, Nurettin el Atasi, Yusuf Zayyen ve İbrahim Makhus Baas'ın darbe girişiminin öncülüğünü yapmış isimlerdir. Cedid, Esad, Ümran ve Makhus; Nusayri, Übayit ve Hatum; Dürzi ve Cundi; İsmaili'dir.³⁹ Böyle bir kadronun basit ve indirgemeci bir bakış açısıyla Suriye'deki sosyal tabakaları geniş bir şekilde temsil ettiği düşüncesinden hareket edilerek ve üzerine sosyalist bir politikanın eşitlikçi yaklaşım ile toplumu geliştirdiği düşüncesine dayanarak geniş bir desteğe sahip olacağı ve bu desteğin de gelişerek toplum geneline yayılacağı öne sürülebilir. Söz konusu darbenin ardından temelde sosyal ve askeri politikalar açısından yeni bir sürecin ortaya çıkışı bunun neticesinde de kendisini Askeri Konsey olarak tanımlayan ve darbeye öncülük eden grubun üyelerinin devlet mekanizmasında diğerlerine nazaran çok daha etkin ve etkili olduğu bir yönetim süreci başlamıştır.⁴⁰ Ancak dönüşüm ve değişim süreci de kendi içinde sorunlu bir hal alarak yeni bir darbenin gerçekleşmesi için ortam hazırlamıştır.

3.1.1. Sosyo-politik İstikrarsızlığın Devamı ve Baas'ta Güç Değişimi

Hafız Esad'ın da aralarında bulunduğu askeri konsey üyeleri tarafından 1966 yılında Mişel Eflâk'ın iktidardan uzaklaştırılması ve Baas'ın Suriye sınırları içinde daha etkin olduğu, Birleşik Arap Cumhuriyeti fikrinin daha düşük seviyede kabullenildiği bir süreci ortaya çıkarmıştır. Bu hadisenin gerçekleşmesinde 1963 darbesinden bir yıl sonra Nisan 1964'te Hama'da⁴¹ gerçekleşen ve Baas iktidarının protesto edilmesi sırasında sivillerin öldürüldüğü olaylar Mişel Eflak ile olayların kuvvet kullanılarak bastırılması gerektiğini savunan Salah Cedid ve Hafız Esad'ın arasındaki anlaşmazlığı ortaya çıkarmıştır.⁴² Hafız Esad'ın iktidarı Cedid'ten aldığı darbe ki buna "Düzelme Hareketi"⁴³ ifadesi kullanılmıştır, Suriye'nin manda idaresinin sona erişinden itibaren geçen yirmi dört yılda sahne olduğu yirmi birinci

³⁹ Kerr, M. H. (1973). Hafız Asad and the Changing Patterns of Syrian Politics. *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, 28(4), s.693.

⁴⁰ Ben-Tzur, A. (1968). The Neo-Ba'th Party of Syria. *Journal of Contemporary History*, 3(3), 161–181.

⁴¹ Hama bölgesi Osmanlı idaresinin hakim olduğu dönemden beri Sünni ulema ve tüccarın mukim bulunduğu bir bölgedir ve bu bölge Osmanlı idaresinin ortadan kalkmasından sonra bölgenin ileri gelenlerinin kendilerini doğrudan Emevilerin soyundan gelenler olarak tanımlamaları dolayısıyla dini niteliği haiz bir sosyal gücün oluşması açısından da önemli bir bölge olmuştur. Bkz: Kelidar, A. R. (1974). *Religion and state in Syria*. *Asian Affairs*, 5(1), s.19.

⁴² Seale, P. (1989). *Asad: The Struggle for the Middle East*. University of California Press. s.94-95.

⁴³ Ibid. s.169-171.

darbesidir.⁴⁴ Aynı siyasi odağın içinde farklı klikler arasında ortaya çıkan ihtilaf Esad'ın devlet başkanı olması ile sonuçlanmış ve bu düzeltme hareketinde Cedid tasfiye edilmiştir. Esad'ın iktidarı ele geçirmesinden sonra Şubat 1971'de toplanan Halk Konseyinde temsilci dağılımı 87 Baas, 40 Nasır taraftarı ve 8 komünist şeklinde oluşmuştur.⁴⁵ Bu aşamada Baasçılardan hemen sonra halen Nasır yanlılarının da Suriye politikasında hayli etkin bir konumda olması Suriye iç siyaseti hususunda ne denli bağımsız bulunduğu açısından bir fikir verebilecek düzeydedir. Suriye'de Mart 1972'de kurulan Gelişmeci Milli Cephe'nin 17 kişilik merkez komite üyeliğinin sadece dokuzu Baas Partisi ve geri kalan sekiz koltuk Baasçı olmayan milliyetçi ve komünist gruplar tarafından işgal edilirken; on yıl sonra ilk kez 1973'te gerçekleştirilebilen Suriye genel seçimlerinde Baas Partisi ve ittifak üyeleri Komünist Parti, Arap Sosyalist Birliği, Arap Sosyalistler ve Sosyalist Birlikçiler; Milli Gelişme adı altında birleşerek yasama organının üçte ikilik çoğunluğunu elde etmiş ve bu sonuç Suriye'nin yeni bir istikrar dönemine girdiği ifade edilmiştir.⁴⁶

3.2. Esad Dönemi Devlet, Sosyal Güçler ve Yapı

Weberian bir yaklaşımla bir devletin sınırları içinde meşru güç kullanma hakkı sabittir ve elbette her devlet kendi varlığına sorun oluşturacak yahut oluşturma ihtimalini ortaya çıkaracak odaklara karşı meşru güç kullanma hakkını saklı tutar. Ancak devletleşme süreci hayli sorunlu, birbirinden oldukça farklı sosyo-politik ve ekonomik yapıların bulunduğu devletlerin eğer devletleşme süreçleri başarı bir halde gerçekleşmez ve bu güç kullanım süreci kronik bir hal alırsa o zaman yapısal davranışlar Weberian bir yaklaşım çerçevesinde bu sefer devletin devlet olup olmadığı şeklinde incelenmek durumundadır. Suriye devletinin bu kritik süreci de Esad'ın Cedid'i devirip iktidarı ele alması ve bu sürecin yenilenme ve istikrar süreci olarak tanımlanması ile başlamıştır. Gramsci'ye göre siyasetin bileşenleri zorun kullanımı, rızanın ortaya çıkışı, iktidarın ve özgürlüğün varlığı, siyasal ve sivil toplumun işleyişi ile birlikte yürümektedir.⁴⁷ Gramsci gücün de ikna, rıza ve şiddete dayalı bir bileşen olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸ Bu noktada aslında devlet aygıtının dengeli bir şekilde şiddet ve rızayı kullanıp kullanmadığı sorusunun cevabı devletin başarısı ile doğru orantılı olacaktır.

3.2.1. Sosyo-Politik Yapı

⁴⁴ Dawisha, A. I. (1978). Syria under Asad, 1970–78: The Centres of Power. Government and Opposition, 13(03). s.341.

⁴⁵ Ibid.,s.343.

⁴⁶ Ibid.,344.

⁴⁷ Fontana, P. (2013). Hegemony ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine. Kalkedon Yayıncılık: İstanbul. s.15.

⁴⁸ Fontana, P. (2006). The Concept of Hegemony in Gramsci. M. Haugaard ve H. H. Lentner (Eds.) Hegemony and Power: Consensus and Coercion in Contemporary Politics içinde (23-44. ss.). Oxford: Lexington Books. s.28.

Sosyalizmde Leninist perspektif, çalışan sınıfın gerçek bir hegemonya oluşturabileceği ve bu yolda mücadelenin ancak bu sınıfın liderliğinde verilebileceği görüşünü benimsemiştir.⁴⁹ Suriye’de 1973-1974 yıllarında saha araştırmalarına imza atan Hinnebusch, Esad idaresindeki Baas yönetiminin, hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya bir dönüşüm modeli benimserken Leninist bir yaklaşımla sadece merkezi gücün yeniden organizasyonda yeterli olmayacağını bunun yanı sıra köylü kesimin de politik hayata dahil edilerek organize edilmesi çabası sarf ettiğini belirtmektedir.⁵⁰ Esad’ın erken dönem yönetiminde yaptığı saha araştırmasında Hinnebusch a, b, c ve d şeklinde kodladığı dört köyde saha araştırması gerçekleştirmiştir ve bu köylerde yaptığı araştırmalarda Baas Partisi yöneticilerinin, kendisiyle birlikte sahada olduğunu bu durumun da çeşitli şekillerde araştırmanın tam olarak bağımsız olmamasını sağladığını açık bir şekilde belirtmiştir.⁵¹ Her ne kadar araştırmanın söz konusu kısıtlayıcılığı belirtilse de seçilen örneklerde genel olarak toprak reformu ihtiyacının olduğu, a köyünde bunun belirli bir seviyeye kadar başarılı olduğu, b köyünde kan davası, muhtarların ekonomik baskısı gibi konuların 1963 ve sonrası Baas girişimleri ile aşıldığı, c köyünde sosyal yapısı dolayısıyla Baas Partisi’ne Esad öncesi dönemde de destek bulunduğu ancak Esad’ın iktidara gelmesi ile Eflak taraftarları ve eski Baasçıların gençlere nazaran yeni rejime mesafe koyduğu, d köyünde ise Baas iktidarı ile birlikte köy ağasının hakimiyetinden çıkıp köylünün daha birleşik olduğu bir yapıya dönüldüğü tespit edilmiştir.⁵² Bu araştırmaya istinaden Esad rejiminin ilk yıllarında ve ortaya konan örneklem çerçevesinde kısıtlı bir başarıya ulaştığını söylemek mümkündür. Ancak araştırmacının da belirttiği gibi yapılan araştırmanın örneklem boyutu ve araştırma süresince Baas yetkililerinin nezareti katılımcıların bazı fikir ve taleplerini açık bir şekilde dile getiremediği ihtimalini de gözler önüne sermektedir.

Hinnebusch’un araştırmasından sekiz yıl sonra 1982’de Hama’da gerçekleşen olaylar aslında Baas idaresinin belirtildiği seviyede bir dönüşüm ve düzeltme faaliyeti gerçekleştirmediğini ortaya koymaktadır.⁵³ Hama’da 1964 yılından

---

⁴⁹ Ibid., s.26-27.

⁵⁰ Hinnebusch, R. (1976). Local Politics in Syria: Organization and Mobilization in Four Village Cases. Middle East Journal, 30(1), s.1.

⁵¹ Ibid., s.8.

⁵² Ibid., s.8-20.

⁵³ Bu noktada Türkiye’deki uluslararası politika çalışmaları hususunda da oldukça önemsenen araştırılan bölgenin gidilip görülmesi ve söz konusu yerde temaslar sağlanması hususundaki metodun da bir eleştirisinin yapılması gerekmektedir. Antropolji biliminin sınırlarına sirayet edecek seviyede siyaset bilimi ilkelerinden ziyade ve subjektif anlamları üzerine alan saha araştırma tipleri yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi görüşülen şahısların görüşlerini taraflı açıklaması, farklı ve yönlendirici ifadeleri ile tam olarak araştırma amacını karşılayamamaktadır. Üstelik bunun yanı sıra araştırma amacıyla gidilen devletin istihbari ve askeri yapısının bir araştırmacıya büyük bir ihtimalle açık

itibaren başlayan kalkışmalar 1982 yılında büyük bir isyan olayına dönüşmüştür. Bu isyan Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Hama bölgesi 1964'ten başlayıp 2011'e kadar devam eden çatışmalardan ötürü Baas iktidarının devlet ve alansallık (territoriality)⁵⁴ hakimiyetini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Bu bölge için Hinnebusch, 1982 yılındaki Hama olayının ardından çok sayıda istihbarat birimi ve rejim muhafızının hukuk dışı davranışlarının hem kamu sektörünü hem de özel sektörü de etkileyen olumsuz gelişmelere yol açtığını belirtmektedir.⁵⁵ Böylece Suriye'de devlet kapasitesi rejimin korunması çerçevesinde hukukun eşitsizliğinin bir başka deyişle hukukun rejimi koruduğunu iddia ettiği kişi ve gruplar lehine yorumlandığı bir ortamın doğması sonucu ekonomik sorunların da yaşandığı bir hale dönüşmesine sebep olmuştur.

3.2.2. Sosyo-Ekonomik Yapı

Suriye'deki sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sorunlardan etkilenen yapılar 1980-1982 ve 2011'deki kalkışmaların temelini oluşturacak olaylarda önemli bir rol üstlenmiştir.⁵⁶ Baas Eliti ile 1963 öncesi bir ittifak içine girmekten uzak davranış sergileyen Suriyeli sermayedarların önemli bir kısmı kendi faaliyet alanlarını koruma ve artırma arayışı içinde olmuş⁵⁷ ve Esad iktidarı ile belli bir seviyede uyum sağlanma arayışı sergilenmiştir. Esad'ın ortaya çıkardığı bir çeşit "başkanlık monarşisi" olarak tanımlanabilecek yönetim sisteminde Nusayri kesimin ayrıcalığının netleştiği askeri ve idari bürokrasinin ağırlığı giderek hissedilmeye başlanırken; sosyal güçlerin işbirliğini artırmaya çalışan ve orta sınıfın ödemeler dengesinin sağlandığı, yaşam standartlarının yükseltilmeye çalışıldığı bir ekonomik

---

olmayacağı da aşikârdır. Oysaki uluslararası politika çalışması bireyin topluma toplumun devlete ve devletin de uluslararası sistemik yapıya etkisine odaklanmakta bu odak noktası da bir devletin iktisadi ve askeri faaliyetleri ile gerçekleşmektedir. Bu tip araştırmalar genel olarak kısıtlı bir dönem ve kısıtlı bir bölge için geçerliliği korumakta devletin temel felsefesi ve yaklaşımı ile tanımlanmadığı takdirde de eksik kalmaktadır.

⁵⁴ Kratochwil, F. (1986). Of Systems, Boundaries, and Territoriality: An Inquiry into the Formation of the State System. *World Politics*, 39(1), 27-52.

⁵⁵ Hinnebusch R. (2012). Syria: from "authoritarian upgrading" to revolution? *International Affairs*, 88(1), s.97. Dr. Hinnebusch'un 1976 yılında "gidip görmek" suretiyle kaleme aldığı makalesinden 36 yıl sonra devlet kapasitesinin yönetsel sorunları üzerine getirdiği eleştiri ile Suriye'nin istihbari ve askeri fonksiyonunun rejimin varlığı ve korunması üzerine yoğunlaşmasının ekonomik sorunları da doğurmaya başladığını tespit etmesi devlet sisteminin bir devleti ziyaret ederek dar bir coğrafi alanda kısıtlı bir sürede yapılacak araştırmadan çok daha uzun erimli sonuçlara ulaşabileceğini göstermektedir.

⁵⁶ Conduit, D. (2016). The Patterns of Syrian Uprising: Comparing Hama in 1980–1982 and Homs in 2011. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44(1), s.74-75.

⁵⁷ Lawson, F. (1997). Private Capital and the State in Contemporary Syria. *Middle East Report*, (203), s.11.

model öngörülmüştür. Ancak, Baas rejiminin temel model olarak aldığı SSCB ve Marksit/Leninist politikalar 1980'ler itibarıyla büyük bir krize sürüklenmiştir. Suriye ekonomisi 1980'lerde Baas Partisinin merkez-çevre uyumlaştırması ve çevrenin ekonomik hayata dahil edilmesi çabaları ile sürmüş olsa da yine 80'lerde özellikle küçük çaplı işletmelerin yoğun olarak bulunduğu ve Suriye ekonomisine önemli katkı yapan Hama-Humus bölgesinde gerçekleşen olaylar bir sosyal grubun sadece politik değil ekonomik sahada da bir ayrılık göstergesidir.⁵⁸ Bu çekişmeli sosyo-politik ve sosyo-ekonomik ortamda Suriye 1990'lara SSCB'nin yıkılışı ve bir ekonomik sistemin çöküşünün ardından piyasasını deregüle edebilme çabaları ile girmiştir.

Suriye'nin özel sektör yapısı özellikle 1990'lara geldiğinde temel olarak finans, emlak, turizm ve bunlara bağlı komisyonculuk faaliyetlerinden oluşmaktadır.⁵⁹ Bu küçük çaplı girişimlerin sayısı 1970'te 130 bin, 1981'de 220 bin, 1988'de de 360 ila 380 bin arasında olduğu belirtilmektedir.⁶⁰ Ancak bu tip işletmeler genellikle tek çalışanlı ve küçük çaplı komisyonculuk işletmeleri olduğu için uluslararası ekonomi politiğin faaliyetleri içinde herhangi bir yer kaplamamakta ayrıca devlet gelirleri açısından da önemli bir kalemi işgal etmemektedir. Buna mukabil bu tür işletmelerin sahipleri ile devlet ilişkisi bir sosyal güç-devlet yapısı ilişkisi açısından ekonomi politiğin sübjektivite üzerinden okunması ve sosyal hareketliliklerin başlangıç noktası açısından önem arz etmektedir. Yine 1990'lara gelirken Esad idaresinin yatırım/tasarruf oranları kıyaslamasında nispi bir artış kaydettiğini görmek mümkündür. Buna göre 1963-67 arasında yatırımlar Suriye'nin % 13,6 ve tasarruflar %11,4 iken; 1973-76 döneminde tasarruflar %13,4 yatırımlar ise %26,3 seviyesine çıkarak tarihinin en yüksek noktasına erişmiş ve 1987-88 döneminde tasarruflar %4,1 yatırımlar ise %13,7 seviyesine inmiştir.⁶¹ Bu göstergeler bir başka açıdan da Suriye ekonomisinin dışa bağımlılık seviyesini de tahmin edilebilir kılmaktadır. Zira yatırım ve tasarruf oranlarının GSYH'ya nispeten düştüğü dönemler hem iç ekonomik şartların zorlandığı hem de ekonomisinin önemli bir destekçisi olan SSCB'nin etkisini yitirdiği döneme denk gelmektedir. Suriye özellikle 90'lara yaklaşılırken yabancı yardım konusunda da hayli istekli bir hale gelmiştir. Buna göre söz konusu yardımların büyük çoğunluğunu kamu sektörü alırken, yardımların ağırlıklı kısmı SSCB'den askeri yardım statüsünde gerçekleşmiş, 1977'de 1,8 milyar dolar olan yardımlar 1984'te 5,4 milyar dolara

⁵⁸ Hinnebusch, R. (1995). The Political Economy of Economic Liberalization in Syria. *International Journal of Middle East Studies*, 27(3), s.307.

⁵⁹ Perthes, V. (1992). The Syrian Private Industrial and Commercial Sectors and the State. *International Journal of Middle East Studies*, 24(2), s.211.

⁶⁰ Ibid., s.212.

⁶¹ Hinnebusch, op. cit. s.310.

yükselmiştir.⁶² Suriye'nin bu girişimlerinde 1982 yılında Suriye ile İsrail arasında yaşanan çatışmalarda Suriye'nin askeri ekipman ve silah kaybını yeniden düzenleme çabası da bulunmaktadır. Bu süreçte devletin özel sektöre nazaran daha fazla hâkim olduğu bu sektörler içinde de Suriye'nin politik amaçlarının gerçekleştirilebilmesi ve Esad rejiminin koruma altında tutulabilmesi için askeri harcamaların en yüksek paya sahip olduğu bir kamu sektörü öne çıkmaktadır. Suriye'nin güvenlik harcamaları 1977-1988 yılları arasında GSYH'nin yaklaşık %30'unu kapsamıştır.⁶³ Bu şartlar altında belli bir seviyede ancak Esad'ın hakimiyeti ve iktidarının tehlikeye atılmaması şartıyla özel girişime destek vermeye çalışan, ancak bir rantiyer devlet kapasitesi olmadığı için bunu ekonomik sorumluluğu kamunun üzerine yükleyerek bir başka deyişle sağlık, eğitim vb. harcamaları kısıtlayarak hatta 1963 öncesi dönemde var olduklarını ispat edemedikleri için Suriye'nin kuzeyindeki insanların vatandaşlık haklarını kısıtlayarak gerçekleştiren bir devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Bu şartlar altında Hafız Esad'ın vefatının ardından iktidarı devralan Beşar Esad da bazı reform girişimleri yapsa da iktidarı elden bırakmama motivasyonu ile kısıtlı kalmış ve içinden geçilen döneme girilmiştir. Beşar Esad döneminde de ekonomik yapısal sorunlar devam etmektedir. Son dönemde Beşar Esad'ın kuzeni Rami Mahluf'un mal varlığı ve ticari faaliyetlerine el koyma girişimleri dikkat çekmektedir.⁶⁴ Bu duruma Esad'ın iktidarda kalabilmek adına neredeyse yetkisini devrettiği Rusya Federasyonu'na borçlarını ödemek için Mahluf'un servetinden faydalanma çabasının yol açtığı belirtilmektedir. Ayrıca Esad idaresinin varlığını sürdürmek için Rusya ve İran'a devretmiş olduğu yetkiler ekonomik açıdan da adı geçen ülkelerin Suriye hakimiyeti için bir gerginliği ortaya çıkarmaktadır.

4. DÜŞÜK DEVLET KAPASİTESİ, STATUS QUONUN ETKİSİ VE MÜDAHALE

Suriye'nin devlet kapasitesinin düşüklüğünün yol açtığı iç çatışmalar bilahare gelişerek bölgesel çapta sorunları ortaya çıkaran ve küresel aktörlerin de müdahil olduğu bir alana dönüşmüştür. Bu şartlar altında söz konusu olaylardan en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Suriye'de devlet elitinin ayrıntılı bir şekilde belirtildiği üzere iktidarını koruyucu bir davranış sergilemesinin sonucu olarak toplumsal mutabakat ve ekonomik refahın derinden etkilenmesi bu olayların yaşanmasındaki en önemli sebeplerdendir. Bu süreçte Suriye'deki sorunların oluşumunun yegâne sebebinin 2011'de başlayan Arap Ayaklanmaları olmadığı

⁶² Clawson, P. (1989). Unaffordable Ambitions: Syria's Military Build-Up and Economic Crisis. The Washington Institute for Near East Policy, Policy Papers, No:17,. s.10-11.

⁶³ Ibid., s.18.

⁶⁴ Eşref Musa vd. Suriyeli Oligark Rami Mahluf ile Esed Rejimi Arasında İpler Gerildi, 01.05.2020 Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyeli-oligark-rami-mahluf-ile-esed-rejimi-arasinda-ipler-gerildi-/1825551> (Erişim: 02.05.2020).

bunun aksine sorun alanının çok daha kronik ve devlet yönetimi anlayışı ile ilgili olduğu görülmektedir. Suriye’de oluşan iç istikrarsızlık gelişerek *status quonun* etkilenmesine sebep olmuş Türkiye uzun süren diplomatik arayışların neticesinde Suriye devlet kapasitesinin düşüklüğüne dayanan güvenlik sorunlarına uluslararası politikanın doğası ve uluslararası hukukun gereği olarak müdahale etmiştir. Zira Esad idaresinin iktidarda kalabilme adına Rusya ve İran yetkililerine teslimiyeti Suriye’nin kuzeyindeki terör örgütü yapılarının yoğunlaşarak sınırdaş ülke Türkiye’yi etkiler hale gelmiştir. Rusya ve İran Esad Rejiminin talebi ile Suriye’de askeri faaliyetleri yürütürken, Türkiye de güvenliğinin ve bölgesel istikrarın korunması için askeri harekâtlara başlamıştır.

4.1. Türkiye’nin Suriye’nin Kuzeyine Yaptığı Harekâtlar ve *Status Quo*

Türkiye 24 Ağustos 2016-29 Mart 2017 tarihleri arasında yaptığı Fırat Kalkanı Harekâtı Partiya Yekitiya Demokratik (Demokratik Birlik Partisi-PYD) unsurlarının Fırat Nehri’nin batısına geçişi dolayısıyla gerçekleşmiştir. Suriye devletinin kapasite yetersizliği güvenlik sorunlarına da yol açarak, 1998 yılına kadar belli bir seviyede desteklediği PKK terör örgütünün ülkenin kuzeyinde yeni bir forma sahip olmasını da etkilemiştir. Bu boşluk alanından yararlanan ve alanı Rusya ve İran’ın engellenebilmesi için kendi lehine kullanmak isteyen ABD de DAES ile mücadele adı altında Bab ve çevresinde bulunan yerleşim yerlerini kontrol altına almaya çalışan PYD’nin silahlı kanadı YPG unsurlarına yoğun destek vererek yerel bir yönetim alanı yaratma stratejisini benimsemiştir. Bu yapı bölge sakinlerinin hayatını da tehlikeye atmak suretiyle önemli bir göç dalgası yaratmıştır. Bu şartlar altında başlayan Fırat Kalkanı Harekâtının amacı Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından “Güvenliğin sağlanmasına dayalı olarak Cerablus’tan batıya ve güneye doğru harekât alanının genişletilmesi sonucu terör ve mülteci sorununun çözüme kavuşturulmasıdır.”⁶⁵ ifadesiyle açıklanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, PYD’nin sebep olduğu göç hareketine istinaden Fırat Kalkanı harekât bölgesinde, harekât öncesi dönemde Cerablus’ta 2 bin civarında nüfusun bulunduğunu harekât sonrası dönemde ise bu sayının 1 Ekim 2016 itibarıyla 40 bine yaklaştığını belirtmiştir.

Fırat Kalkanı Harekâtı yaklaşık yedi ay sonra 29 Mart 2017 itibarıyla tamamlanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)⁶⁶ milisleri ile yürütülen harekât sonrasında Türkiye el Bab, Cerablus gibi önemli yerleşim birimlerinden hayatın normale dönmesi, güvenliğin tesis edilmesi için alt

⁶⁵ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi 26. Dönem 2. Yasama Yılı Açılışında Yaptıkları Konuşma”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 01.10.2016, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52461/turkiye-buyuk-millet-meclisi-26-donem-2-yasama-yili-acilisinda-yaptiklari-konusma.html> (Erişim: 14.03.2020).

⁶⁶ Bu tarihlerde, şu anda Milli Suriye Ordusu olarak anılan yapı henüz oluşmadığı ve adı ÖSO olduğu için kuruluş tarihine kadar olan olaylar sürecinde adı geçen yapı ÖSO olarak anılacaktır.

ve üst yapı faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Harekâtın sona ermesinden sonra El Bab bölgesi dört yıllık DAESH işgalinin ardından 22 Şubat 2017 itibarıyla TSK ve ÖSO tarafından kurtarıldıktan sonra, Şubat 2017’de nüfusu 300 bine çıkmıştır. Harekâtın sona ermesinden yaklaşık bir yıl sonra 21 Şubat 2018’de yerel yetkililerin beyanlarına göre Türkiye’nin girişimleri sonucu evlerin tamir edildiği, hastane ve okullardan zarar görenlerin tamir edilerek yeniden hizmete sokulduğu belirtilmekte ve bu çerçevede de 27 bin öğrencinin eğitim-öğretim hayatına kaldığı yerden devam ettiği ifade edilmektedir.⁶⁷ Ayrıca alt yapının ve kamu işlevlerinin tamamen çökmesine rağmen operasyon sonrası dönemde bunların da çalışır hale getirildiği baronun kurulduğu, eğitim müdürlüğünün tekrar işler hale getirildiği, polis ve güvenlik faaliyetlerinin yeniden görevinin başında olduğu belirtilmektedir.⁶⁸ Fırat Kalkanı Harekâtının tamamlanmasının ardından 300 bin civarında⁶⁹ geçici sığınma statüsündeki şahıs bölgeye dönmüştür.

4.1.2. Zeytin Dalı Harekâtı ve Suriye’nin Kuzeyindeki Etkileri

Ancak, Suriye’nin kuzeyindeki istikrarsızlık güç boşluğunun (*power vacuum*) Türkiye tarafından daha yoğun bir şekilde doldurulması gerekliliğini ortaya koymuştur. Zira Türkiye’nin ilk harekâtından sonraki süreçte de Esad’ın korunması suretiyle bölgesel çıkarlarını elde etme çabasında olan Rusya-İran ile söz konusu iki devleti Suriye’deki etkinliklerini kısıtlamak üzere yoğunlaşan ABD politik tutumlarında herhangi bir değişikliğe gitmemiştir. Bu şartlar altında Türkiye 20 Ocak-24 Mart 2018 tarihleri arasında Halep’e bağlı Afrin, Azez ve Tel Rıfat bölgelerinde Zeytin Dalı Harekâtını başlatmıştır. Bu harekâtın Fırat Kalkanı Harekâtından ayrıldığı temel nokta yoğunluğun PYD’nin silahlı kanadı YPG unsurlarının bertaraf edilmesi üzerine oluşturulmasıdır. Bu noktada Suriye ilginç bir örneği teşkil etmektedir. Zira Suriye’nin kuzeyinde SDG adı altında ağırlıklı olarak bölücü terör örgütünün Suriye uzantısı PYD’nin unsurlarının bulunduğu yapılar 21 Ocak 2014’te Cezire, 27 Ocak 2014’te Ayn el Arap⁷⁰, 29 Ocak 2014 itibarıyla da Afrin sözde kantonlarını ilân etmiştir.⁷¹ Suriye’nin kuzeyindeki terör yapılarının

⁶⁷ Population doubles in Syria’s al-Bab a year after liberation from Daesh, Daily Sabah, 21.02.2018, <https://www.dailysabah.com/syrian-crisis/2018/02/21/population-doubles-in-syrias-al-bab-a-year-after-liberation-from-daesh>, (Erişim: 14.02.2020).

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Bu kullanım faydalanılan orijinal metinde Kobani olarak geçmekte ve aslında 1912 yılında Alman Bankası (Deutsche Bank)’ın ifade edilmesi için kullanılan “company” kelimesinin bozulmuş kullanımı olma ihtimali yüksektir. Bölge Osmanlı Devleti kayıtlarında resmi olarak Ayn el Arap yahut daha açık bir Türkçe ile Arap Pınarı olarak geçmektedir.

⁷¹ Radpey, L. (2016). Kurdish Regional Self-rule Administration in Syria: A new Model of Statehood and its Status in International Law Compared to the Kurdistan Regional Government (KRG) in Iraq. Japanese Journal of Political Science, 17(3), 468-488., s:476

ortaya çıkışı Suriye’de iç savaşa dönüşen çatışmaların başlamasından yaklaşık üç yıl sonrasında gerçekleşebilmiştir. Esad rejiminin meşruiyet ve devlet kapasitesinin tartışması bağlamında sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ortamı layıkıyla idare edemeyişi de söz konusu yapıların ortaya çıkışında önemli bir katkıya sahiptir. Burada dikkat çekici husus kapasitesi yeterli seviyede olmayan ve meşruiyet sorunu yaşayan idarenin, Türkiye’nin yaptığı müdahale ile kazanacağı muhtemel avantajın görmezden gelinmesidir. Bu tercihin temelinde ise Türkiye’nin Mart 2011’de başlayan krizin başından itibaren tavrını Esad idaresine muhalif sosyo-politik odakları desteklemesi bulunmaktadır. Türkiye’nin tercih edildiği herhangi bir senaryo Esad Rejiminin tükenen zamanının daha hızlı geçmesini sağlayacaktır. Bu noktada soru Rusya ve Esad Rejiminin Suriye’nin devlet kapasitesi ve güvenliği bağlamında ne kadar hareket edebildiğidir.

Rusya Türkiye’nin harekâtı başlatmasından yaklaşık bir yıl önce 1 Mayıs 2017 itibarıyla hem Afrin hem de Kamışlı bölgesinde PYD’nin silahlı kanadı YPG unsurlarının koruma altına alınması amacıyla askeri birlik sevkiyatını tamamlamıştır.⁷² Bunun yanı sıra Türk Kamuoyunda da bilindiği üzere ABD’nin YPG’ye verdiği destek 13 Ocak 2018 tarihi itibarıyla en yüksek seviyesine çıkarak çoğunluğunu Bölücü Terör Örgütünün Suriye uzantısı PYD’nin oluşturduğu Suriye Demokratik Güçleri (SDG)’nin 30 bin personelden oluşan bir sınır koruma gücü meydana getirildiği ABD’nin Birleşik Görev Gücü-Doğal Kararlılık Harekâtı tarafından açıklanmıştır.⁷³ Bu süreç de göstermektedir ki bir terör odağının uluslararası mahfiller tarafından desteklenmesi anılan bölgedeki istikrarı ortadan kaldırarak bölgede mukim bulunanların başta hayat hakkı kaygısı olmak üzere başka alanlara göç etmesine sebep olmaktadır. Bu gelişmelere ek olarak sık sık Suriye’nin toprak bütünlüğünden bahsolunarak hukuki temsilci Esad rejiminin operasyon bölgesinde olan Minniğ Hava Üssü’nün PYD tarafından rejime devredilmesi hususunda anlaşılması ancak Afrin genelinin rejime devredilmesi hususundaki ihtilaflardan dolayı girişimin olumlu sonuçlanmaması da terör örgütünün Esad rejimi tarafından da irtibat kurulabilir ve yönetime ortak edilebilir seviyede olduğunun bir göstergesidir. Zeytin Dalı Harekâtı sürecinde de Afrin’e TSK ve Milli Suriye Ordusu’nun girmesinin engellenmesi amacıyla Esad rejimi YPG güçlerine destek

---

⁷² Ivan Yakovlev, In pictures: US and Russian military units patrol Kurdish-controlled areas in northern Syria, Al Masdar News, 01.05.2017, <http://web.archive.org/web/20171013233406/https://www.almasdarnews.com/article/pictures-us-russian-military-units-patrol-kurdish-controlled-areas-northern-syria/>, (Erişim: 15.03.2020).

⁷³ Tom Perry, Orhan Coskun, “U.S.-led coalition helps to build new Syrian force, angering Turkey”, Reuters, 14.01.2018, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-sdf/u-s-led-coalition-helps-to-build-new-syrian-force-angering-turkey-idUSKBN1F300A>. (Erişim: 15.03.2020).

olmuştur.⁷⁴ Ayrıca Zeytin Dalı Harekatının sona ermesinden yaklaşık dört ay sonra 23 Temmuz 2018 tarihinde terörist grupların Münbiç bölgesinde de tamamen çekilmesinin ardından Esad Rejimi ile PYD arasında görüşme trafiği artmıştır. Söz konusu girişimler Temmuz 2018 başında Halep'in siyasi geleceğinin tartışılması için Esad Rejimini temsilen Fadıl Cabbar, Abdullah Hüseyin, Ahmet Gabhan ile PYD'yi temsilen Münbiç Askeri Konseyi Başkanı Muhammet Karidi, İbrahim Bennavi, Muhammet Guveyşi ve Şükrü el Avni'nin katılımlarıyla bölücü terör örgütünün merkezi Kandil'de gerçekleşmiştir.⁷⁵

4.2. Rusya-Esad İttifakının Yeni Sosyal Güç Mutabakatı: Terör Kartı

ABD, Rusya ve Esad Rejiminin politik tavrı Türkiye Suriye'nin kuzeyinde istikrarın sağlanarak geçici koruma statüsündeki göçmenlerin yerleşim birimlerinde yaşamını sürdürebilmesi ve terör odaklarının ortadan kaldırılması için 9 Ekim 2019'da Barış Pınarı Harekâtını başlattığı dönemde de değişmemiştir. Bu harekâtın önemli amaçlarından biri de güvenli bölgenin ihdasının ardından 3 milyon 600 bin geçici koruma statüsündeki göçmenin Suriye'nin kuzeyine tekrar yerleştirilmesi olmuştur.⁷⁶ Esad Rejimi ile YPG unsurları Himeymim Hava Üssünde Rusya'nın arabuluculuğunda 13 Ekim 2019'da görüşerek bölgenin Türkiye karşısında savunulması için kararlar almıştır.⁷⁷ Sözde SDG Basın Sözcüsü Mustafa Bali Esad Rejimi ile ortaya çıkan yakınlaşmanın "Türkiye'nin gerçekleştireceği etnik temizliğe karşı" olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ PYD bir yandan Türkiye'nin operasyonları sonucu ABD'nin tavrı değişikliği ile ortaya çıkan yeni güç dengesinde kendine alan yaratma çabası içine girerken öte yandan da Rusya-Esad ittifakı Suriye'nin kuzeyinde oluşacak sosyo-politik yapıların kendi lehlerine olmasındansa belli bir seviyede irtibat kurabildikleri terör odaklarıyla anlaşarak muhtemel federatif bir yapı oluşumunu da kabul etme eğilimi göstermektedir. Bu süreçte *status quonun* yeniden tesisi için Türkiye, Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB'ni de sığınmacı sorunu vesilesiyle tam olarak küresel bir sorun haline gelmiş Suriye'nin devlet kapasitesi için

⁷⁴ Assad quietly aids YPG against Turkey, Al Jazeera, 11.02.2018, <https://www.aljazeera.com/news/2018/02/assad-quietly-aids-ypg-turkey-180211100213138.html>. (Erişim: 15.03.2020).

⁷⁵ Levent Tok, Mohamed Misto, Omer Koparan, "YPG/PKK terrorists, Syrian regime collaborate on Manbij", Anadolu Agency, 23.07.2018, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/ypg-pkk-terrorists-syrian-regime-collaborate-on-manbij/1211595>. (Erişim: 15.03.2020).

⁷⁶ Al Jazeera, "Turkey begins ground offensive in northeastern Syria", 10.10.2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/turkey-begins-ground-offensive-northeastern-syria-191009212025006.html>. (Erişim: 16.03.2020).

⁷⁷ Tom Perry, Rodi Said, "Russia takes part in talks between Syria and Kurdish-led SDF", Reuters, 13.10.2019, <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey-kurds-damascus/russia-takes-part-in-talks-between-syria-and-kurdish-led-sdf-idUSKBN1WS0MY>, (Erişim: 16.03.2020).

⁷⁸ Ibid.

sorumluluk almaya davet etmiştir.⁷⁹ Rusya-Esad ittifakı Suriye'nin kuzeyinde belli bir aşamada ilerleme kaydedebilmek için 10 Şubat 2020'de beş⁸⁰; 27 Şubat 2020'de de 36 Türk askerini şehit etmiştir.⁸¹ Bahar kalkını harekâtıyla ağır kayıplar verdirilen Esad güçleri, Türkiye-Rusya mutabakat ile saldırıları durdurmak zorunda kalmıştır.

4. SONUÇ

Ortaya çıkan gücün yokluğu yani devlet kapasitesinin sorunlu hali öncelikli olarak Suriye'nin iç politik yapısında manda idaresinden çıktığı dönemden itibaren istikrarsız bir sürecin devam etmesini sağlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapıların uyumsuzluğu Suriye'nin kapasite sorununun bölgesel bir hal almasına etki etmiş aynı zamanda da Suriye'nin kuzeyinde yeni bir güç odağı olma arayışındaki unsurlara verimli bir alan yaratmıştır. Bu şartlar sadece bir devletin hakimiyet alanı sorunu olmaktan çıkmış aynı zamanda bir devletin bölgesel güvenlik sorunu halini de almıştır. Bu vaziyette ise bir devletin kapasite sorunu gücün yokluğunda doğan yeni gücün ortaya çıkışına sebep olmakla birlikte ki bu güç Türkiye'dir hali hazırdaki gücün yani Esad idaresinin de varlığını sürdürebilmek için Rusya Federasyonu ve İran'a devlet kapasitesi idaresinin önemli bir kesimini devretmesi sonucunu doğurmuştur.

Suriye'de gelişen durumun bölgesel istikrarın yani *status quonun* sürdürülmesi için rol alan Rusya ve İran kendi bölgesel hakimiyet alanlarının genişletilmesi, ABD ise Rusya'nın SSCB'nin ardılı olarak Doğu Akdeniz havzası ve Irak coğrafyasına etki etme ihtimalinin önlenmesi için çaba sarf etmiştir. Türkiye'nin bu sorun alanından en çok etkilenen ülke olarak politikası Suriye'nin devlet kapasitesinin sorunlu oluşuna yol açan sosyo-politik güçlerin de sistem içinde temsil edilmesi, istikrarın sağlanarak bölgesel sorunların aşılması yönünde gerçekleşmiştir. Bu aşamada bir devletin kapasite kaybına maruz kaldığında devlet idaresini elinde bulunduranların idareyi sürdürebilmek adına meşruiyet zemini aramaksızın yabancı devlet güçlerini ülkeye davet edebildiği açık bir şekilde gösterilmiştir. Bu politik tavrın sonucu işe sorunlu sosyo-politik grupların daha agresif bir tavır sergilemesi bu tavrın sonucunun ise bölgesel *status quonun* devam ettirilmesindeki güçlük olarak sorunun küresel bir hale dönüşmesidir.

⁷⁹ Sena Guler, "Turkish president says anti-terror operation to resettle around 3 million Syrians to their home", Anadolu Agency, 15.10.2019, <https://www.aa.com.tr/en/operation-peace-spring/op-peace-spring-clears-1-000-sq-km-of-terrorists-so-far/1614421>. (Erişim: 17.03.2020).

⁸⁰ Tuvan Gumrukcu, Suleiman al Khalidi, "Turkish forces strike back after five soldiers killed in Syria", Reuters, 10.02.2020, <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey/turkish-forces-strike-back-after-five-soldiers-killed-in-syria-idUSKBN2041FJ>. (Erişim: 17.03.2020).

⁸¹ Bethan McKernan, "Dozens of Turkish soldiers killed in strike in Idlib in Syria", 28.02.2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/27/dozens-of-turkish-soldiers-killed-in-strike-in-idlib-in-syria-reports-say>. (Erişim: 17.03.2020).

KAYNAKÇA

Abadi, J. (2020). US-Syrian Relations, 1920-1967: The Bitter Harvest of a Flawed Policy, 6 (1), 1-24.

Al Jazeera, "Turkey begins ground offensive in northeastern Syria", 10.10.2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/turkey-begins-ground-offensive-northeastern-syria-191009212025006.html>. (Erişim: 16.03.2020).

Assad quietly aids YPG against Turkey, Al Jazeera, 11.02.2018, <https://www.aljazeera.com/news/2018/02/assad-quietly-aids-ypg-turkey-180211100213138.html>. (Erişim: 15.03.2020).

Barr, J. (2012), *A Line in the Sand: The Anglo-French Struggle for the Middle East, 1914-1948*, Norton Press: New York.

Ben-Tzur, A. (1968). The Neo-Ba'th Party of Syria. *Journal of Contemporary History*, 3 (3), 161-181.

Besley, T. & Persson, T. (2010) State Capacity, Conflict, and Development. *Econometrica*, 78(1), 1-34.

Bethan McKernan, "Dozens of Turkish soldiers killed in strike in Idlib in Syria", 28.02.2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/27/dozens-of-turkish-soldiers-killed-in-strike-in-idlib-in-syria-reports-say>. (Erişim: 17.03.2020).

Bilgin, P. & Morton, A.D. (2002) Historicising representations of 'failed states': Beyond the cold-war annexation of the social sciences?, *Third World Quarterly*, 23(1), 55-80.

Chatty, D. (2010). The Bedouin in Contemporary Syria: The Persistence of Tribal Authority and Control. *The Middle East Journal*, 64(1), 29-49.

Clawson, P. (1989). Unaffordable Ambitions: Syria's Military Build-Up and Economic Crisis. *The Washington Institute for Near East Policy, Policy Papers*, No:17, 1-70.

Conduit, D. (2016). The Patterns of Syrian Uprising: Comparing Hama in 1980-1982 and Homs in 2011. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44(1), 73-87.

Cox, R. (2004) Beyond empire and terror: critical reflections on the political economy of world order, *New Political Economy*, 9 (3), 307-323.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, "Türkiye Büyük Millet Meclisi 26. Dönem 2. Yasama Yılı Açılışında Yaptıkları Konuşma", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 01.10.2016, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/52461/turkiye-buyuk-millet-meclisi-26-donem-2-yasama-yili-acilisinda-yaptiklari-konusma.html> (Erişim: 14.03.2020).

Dawisha, A. I. (1978). Syria under Asad, 1970-78: The Centres of Power. *Government and Opposition*, 13(03), 341-354.

Devlin, J. F. (1991). The Baath Party: Rise and Metamorphosis. *The American Historical Review*, 96 (5), 1396-1407.

Dorff, R. H. (2000) "Responding to the Failed State: Strategic Triage." In *Beyond Declaring Victory and Coming Home*, edited by A. J. Joes and M. Manwaring, pp. 225–243. Westport, CT: Praeger Publishers.

Easton, D. (1975). A Re-assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*, 5(04), 435-457.

Eşref Musa vd. Suriyeli Oligark Rami Mahluf ile Esed Rejimi Arasında İpler Gerildi, 01.05.2020 Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyeli-oligark-rami-mahluf-ile-esed-rejimi-arasinda-ipler-gerildi-/1825551> (Erişim: 02.05.2020).

Fontana, P. (2006). The Concept of Hegemony in Gramsci. M. Haugaard ve H. H. Lentner (Eds.) *Hegemony and Power: Consensus and Coercion in Contemporary Politics içinde* (23-44. ss.). Lexington Books: Oxford.

Fontana, P. (2013). Hegemony ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine. Kalkedon Yayıncılık: İstanbul.

Fukuyama, F. (2005). "Stateness" First. *Journal of Democracy*, 16(1), 84-88.

Galvani, J. (1974). Syria and the Baath Party. *MERIP Reports*, No: 25, 3-16.

Hinnebusch R. (2012). Syria: from "authoritarian upgrading" to revolution? *International Affairs*, 88(1), 95-113.

Hinnebusch, R. (1976). Local Politics in Syria: Organization and Mobilization in Four Village Cases. *Middle East Journal*, 30(1), 1-24.

Hinnebusch, R. (1982). Syria Under the Ba'th: State Formation in a Fragmented Society. *Arab Studies Quarterly*, 4(3), 177-199.

Hinnebusch, R. (1995). The Political Economy of Economic Liberalization in Syria. *International Journal of Middle East Studies*, 27(3), 305-320.

Ivan Yakovlev, In pictures: US and Russian military units patrol Kurdish-controlled areas in northern Syria, Al Masdar News, 01.05.2017, <http://web.archive.org/web/20171013233406/https://www.almasdarnews.com/article/pictures-us-russian-military-units-patrol-kurdish-controlled-areas-northern-syria/>, (Erişim: 15.03.2020).

Kapani, M. (2014). *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi: İstanbul.

Kaylani, N. (1972). The Rise of the Syrian Ba'th, 1940–1958: Political Success, Party Failure. *International Journal of Middle East Studies*, 3(1), 3-23.

Kelidar, A. R. (1974). Religion and state in Syria. *Asian Affairs*, 5 (1), 16-22.

Kerr, M. H. (1973). Hafiz Asad and the Changing Patterns of Syrian Politics. *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, 28 (4), 689-706.

Kratochwil, F. (1986). Of Systems, Boundaries, and Territoriality: An Inquiry into the Formation of the State System. *World Politics*, 39(1), 27-52.

Kuran, T. (1991). Now Out of Never: The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989. *World Politics*, 44 (1), 7-48.

Lawson, F. (1997). Private Capital and the State in Contemporary Syria. *Middle East Report*, No: 203, 8-13.

Levent Tok, Mohamed Misto, Omer Koparan, "YPG/PKK terrorists, Syrian regime collaborate on Manbij", *Anadolu Agency*, 23.07.2018, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/ypg-pkk-terrorists-syrian-regime-collaborate-on-manbij/1211595>. (Erişim: 15.03.2020).

Lin, K., & Carroll, E. (2006). Theoretical Visions versus Policymaking Realities? Searching for the Logical Grounds of Expansion and Retrenchment Arguments in Studies on Nordic Social Policy Models from the 1960s to the 2000s. *Comparative Sociology*, 5(1), 65–86.

Milliken, J., & Krause, K. (2002). State Failure, State Collapse, and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies. *Development and Change*, 33(5), 753-774.

Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika C.1*, Çev: Baskın Oran, Ünsal Oskay, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları: Ankara.

Moubayed, S. (2012). *Syria and the USA: Washington's Relations with Damascus from Wilson to Eisenhower*. I.B. Taurus: New York.

Moubayed, S. M. (2006). *Steel & Silk: Men and Women Who Shaped Syria 1900-2000*. Cune Press: Seattle, Washington.

Nobel, J. W. (1995). Morgenthau's struggle with power: the theory of power politics and the Cold War. *Review of International Studies*, 21(01), 61-85

North, D. (1981). *Structure and Change in Economic History*, W. W. Norton & Company: New York.

Olmert, Y. (1996) A false Dilemma? Syria and Lebanon's independence during the mandatory period, *Middle Eastern Studies*, 32 (3), 41-73.

Paul C. Helmreich (1974). *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press: Columbus, Ohio.

Perthes, V. (1992). The Syrian Private Industrial and Commercial Sectors and the State. *International Journal of Middle East Studies*, 24(2), 207-230.

Population doubles in Syria's al-Bab a year after liberation from Daesh, *Daily Sabah*, 21.02.2018, <https://www.dailysabah.com/syrian-crisis/2018/02/21/population-doubles-in-syrias-al-bab-a-year-after-liberation-from-daesh>, (Erişim: 14.02.2020).

Radpey, L. (2016). *Kurdish Regional Self-rule Administration in Syria: A new Model of Statehood and its Status in International Law Compared to the Kurdistan*

Regional Government (KRG) in Iraq. *Japanese Journal of Political Science*, 17(3), 468-488.

Sanjian, A. (1956). The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956). *Middle East Journal*, 10(4), 379-394.

Seale, P. (1989). *Asad: The Struggle for the Middle East*. University of California Press: Berkeley, California.

Sena Guler, "Turkish president says anti-terror operation to resettle around 3 million Syrians to their home", *Anadolu Agency*, 15.10.2019, <https://www.aa.com.tr/en/operation-peace-spring/op-peace-spring-clears-1-000-sq-km-of-terrorists-so-far/1614421>. (Erişim: 17.03.2020).

Thomas, M. (2000) Divisive decolonization: The Anglo-French withdrawal from Syria and Lebanon, 1944–46, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 28 (3), 71-93.

Tom Perry, Orhan Coskun, "U.S.-led coalition helps to build new Syrian force, angering Turkey", *Reuters*, 14.01.2018, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-sdf/u-s-led-coalition-helps-to-build-new-syrian-force-angering-turkey-idUSKBN1F300A>. (Erişim: 15.03.2020).

Tom Perry, Rodi Said, "Russia takes part in talks between Syria and Kurdish-led SDF", *Reuters*, 13.10.2019, <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey-kurds-damascus/russia-takes-part-in-talks-between-syria-and-kurdish-led-sdf-idUSKBN1WS0MY>, (Erişim: 16.03.2020).

Tuvan Gumrukcu, Suleiman al Khalidi, "Turkish forces strike back after five soldiers killed in Syria", *Reuters*, 10.02.2020, <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey/turkish-forces-strike-back-after-five-soldiers-killed-in-syria-idUSKBN2041FJ>. (Erişim: 17.03.2020).

Waltz, K. (2000). *Structural Realism After the Cold War*. *International Security*, 25 (1), 5-41.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison Wesley Publishing Company: Reading, Massachusetts.

Weber M. (1987). *Sosyoloji Yazıları*, çev: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.

Yavuz, R. (2017). Effects of the Decisions of San Remo Conference on Syria and Iraq. *Tarih İncelemeleri Dergisi* , 32 (2) , 565-600.

**DEVELOPING INNOVATIVE SOLUTIONS THROUGH COLLECTIVE
ENTREPRENEURSHIP: AN INTEGRATED FRAMEWORK**

**KOLEKTİF GİRİŞİMCİLİK YOLUYLA YENİLİKÇİ ÇÖZÜMLER GELİŞTİRME:
KAPSAYICI BİR ÇERÇEVE**

Özge CAN*

Geliş Tarihi: 17.07.2020
(Received)

Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)

ABSTRACT: This study provides an extensive discussion on how collective entrepreneurship strategies by multiple organizational actors both within and across sectors can yield innovative solutions to several problems. Although the emphasis in the entrepreneurship literature has been largely on initiatives by single actors, combinations and complementarities of resources through partnerships can significantly help produce novel approaches to the ongoing socioeconomic, environmental, political and institutional challenges. How such collective entrepreneurial systems are developed, what the main collaboration dynamics among actors are, how these systems can be managed, and when and where such collective action can produce innovative results are only a few of the curious questions to answer. An important aspect is to understand how seemingly unrelated actors across diverse sectors collaborate. To this end, this study provides an inclusive theoretical framework on how collective entrepreneurial action stimulates innovative outcomes for organizations by evaluating the level, type and characteristics of entrepreneurial collectives. Even though there has been increasing interest in collective entrepreneurship, this is the first attempt where an integrated model is provided to understand this essential phenomenon.

Key Words: collective entrepreneurship, institutional entrepreneurship, cross-sectoral collaborations, market creation, innovation

ÖZ: Bu çalışma, aynı ya da farklı sektörlerden gelen örgütsel aktörlerin ortak girişimcilik stratejileri sayesinde nasıl birçok soruna yenilikçi çözümler getirebilecekleri üzerine kapsamlı bir tartışma sunmaktadır. Girişimcilik yazını büyük ölçüde tekil aktörlerin girişimlerine vurgu yapsa da, ortaklıklar yoluyla kaynakların bir araya getirilmesi ve tamamlanması mevcut sosyoekonomik, çevresel, politik ve kurumsal sorunlara yeni yaklaşımlar üretilmesine önemli katkı sağlar. Bu tür kolektif girişimcilik sistemlerinin nasıl geliştirildiği, aktörler arasındaki temel işbirliği dinamiklerinin neler olduğu, bu sistemlerin nasıl yönetileceği ve bu kolektif eylemlerin nasıl ve ne zaman yenilikçi sonuçlar verebileceği yanıtlanması gereken sorulardan sadece birkaçıdır. Farklı sektörlerden gelen, görünüşte ilgisiz aktörlerin nasıl işbirliği yaptıklarını anlamak özellikle önemlidir. Bu çalışma, kolektif girişimciliğin düzeylerini, türlerini ve özelliklerini değerlendirerek örgütler için yenilikçi sonuçların nasıl ortaya çıktığı konusunda kuramsal bir çerçeve

* Dr. Öğr. Üyesi, Yaşar Üniversitesi, ozge.can@yasar.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8362-6719.

önermektedir. Yazında kolektif girişimcilğe yönelik artan bir ilgi olmasına rağmen, bu önemli olguyu anlamak için ilk kez kapsamlı bir model sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kolektif girişimcilik, kurumsal girişimcilik, sektörler arası işbirlikleri, pazar yaratma, yenilik.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bireysel girişimciler, girişimcilik yazınının odak noktasında bulunsa da, kolektif dinamiklere ve girişimciliğin birden çok aktör arasında eşgüdümlü eylemlerin bir işlevi olmasına yönelik artan bir ilgi söz konusudur (Schoonhoven ve Romanelli, 2001). Bunun nedeni, girişimciliği var eden dinamiklerin farklı düzey ve boyutlarda birbirine bağlı olması, tek bir kişinin veya belli bir örgütün sınırlarının çok ötesine geçmesidir. Örgütler, pazar yaratma, pazarı genişletme, olan pazarı koruma (Rao vd. 2000; Corbett ve Montgomery, 2017; Lee vd. 2017) ya da çevresel belirsizliğe ve çatışan kurumsal mantıklara çözüm bulma (Rao vd. 2000; Dufays, 2013; Yan ve Yan, 2017) gibi ortak hedef ve çıkarlara sahiptir. Bu koşullar altında, yeteneklerini ve yaratıcılıklarını bir arada ve uzun vadeli biçimde kullanabilecekleri kolektif girişimcilik kapasiteleri devreye girer (Ribeiro-Soriano ve Urbano, 2009).

Kolektif girişimciliği anlama çabaları artmasına rağmen, mevcut tartışmalar hayli kopuk ve zayıftır. Bu tür işbirliklerinin gerektirdiği ortak hedefler ve mekanizmalar ile bu unsurların kolektif girişimciliğin belirli biçimleri ve düzeyleri ile nasıl örtüştüğü yeterince anlaşılammış ve tartışılmamıştır. Oysa ki, olduğu bağlam ve içerisinde yer alan aktörler açısından kolektif girişimcilik çabaları önemli farklar gösterecektir (Burruss ve Cook, 2009).

Yukarıdakiler çerçevesinde bu araştırmanın amacı, kolektif bir bakış açısı geliştirmenin mevcut girişimcilik bilgisine nasıl katkıda bulunabileceğini sistematik bir şekilde tartışmak ve açıklamaktır. Yazındaki kavramsallaştırmaların derinlemesine incelenmesi sonucunda kapsamlı bir kolektif girişimcilik modeli geliştirilmiştir. Bu model, iki ana bölümden oluşmaktadır: a) girişimcilik düzeyi; b) kolektif girişimcilik çabalarının temel unsurları. Davidsson ve Wiklund'un (2001) ve Burruss ve Cook'un (2009) çalışmalarından esinlenerek, kolektif girişimciliğin ortaya çıkabileceği ve etkilerinin deneyimlenebileceği dört ayrı düzey belirlenmiştir.

En düşük düzey, girişimciliğin müşteriler, tedarikçiler, dağıtım kanalları veya diğer işbirlikçiler arasında doğduğu, resmi/gayri resmi stratejik ittifaklar ve değer zinciri gibi ağlar ile tezahür eden örgütler arası ilişkilerden oluşur. Bu düzeydeki girişimciliğin kapsamı genellikle ekonomik kazançlar elde etmek, rekabet avantajını artırmak veya ağ üyeleri için yeni bir ürün/hizmet geliştirmek için iş fırsatlarını keşfetmek ve kullanmak için güçlerin birleştirilmesiyle sınırlıdır. Endüstri veya küme düzeyinde, kolektifteki üye sayısı artar (bazen bir endüstrinin tüm katılımcılarını içerir) ve ilişkiler daha az hiyerarşik hale gelir. Vurgu, yeni endüstri standartları belirlemek, yeni bir pazar kategorisi yaratmak veya yeni bir organizasyon biçimini meşrulaştırmak gibi daha geniş beklentilere kayar. Kaynaklar genellikle kolektif kimlikler inşa etmek için seferber edilir.

Bölgesel veya topluluk düzeyinde ise girişimcilik bölgesel ekonomik büyüme ve kalkınma veya yerel yenilik kapasitesinin artırılması için fırsatları keşfetmenin ve kullanmanın bir yolu olarak görülür. Buna göre, belirli bir coğrafyadaki çeşitli yerel gruplar (örneğin işletmeler, topluluk temsilcileri, yerel yönetimler) işbirliğine girer. Son olarak, ulusal/toplumsal düzey, toplumsal bir konuyu ve olası çözümleri bilinir hale getirmek veya yeni bir kamu politikası inşa etmek gibi geniş düzeyde sosyal ve siyasi değişiklikleri teşvik etme amacı ile gerçekleştirilen toplu girişimcilik çabalarını temsil eder. Bu amaçla, daha fazla sayıda ve farklı aktör (örneğin devlet kurumları, üniversiteler, sosyal hareketler, iş dünyası) karşılıklı çıkarlar doğrultusunda etkileşime girer.

Önerilen çerçevenin ikinci kısmı, herhangi bir kolektif girişimcilik süreci için geçerli olan temel unsurları ve kararları içeren altı boyuttan oluşur: 1) kurumsal alan/aktör tipi (tek sektör/homojen ya da farklı sektörler/heterojen), 2) aktörlerin katılım tarzı (merkezi aktörler, çevresel aktörler), 3) değer yaratma şekli (benzer kaynaklar ya da farklı, birbirini tamamlayan kaynaklar), 4) ilişkilendirme düzeyi (zayıf ağlar; güçlü ağlar), 5) işbirliğinin vadesi (kısa-orta vade, uzun vade), 6) temel hedef (işlemsel ya da bütünleştirici-dönüştürücü).

İlk unsur olan kurumsal alan, kolektifin katılımcılarına göre kompozisyonunu yansıtır. Ortaklar aynı sektörden geliyorsa daha homojen bir kolektif ortaya çıkar. Buna karşılık, farklı sektörlerden aktörler güçlerini birleştirirse, girişimci toplam daha heterojen hale gelir. İkinci unsur katılım tarzıdır. Girişimci kolektifler içindeki aktörler, ya değerli kaynakları (çekirdek aktörler olarak) bir araya getirerek piyasa fırsatları yaratmaya aktif olarak katılırlar ya da bu faaliyetlere çevre aktörleri olarak destek verirler (Corbett ve Montgomery, 2017). Üçüncü unsur, sağlanan kaynaklarla ilgilidir. Girişimciler, her şeyden önce kaynakların yeniden birleştirilmesi yoluyla değer yaratır. Ancak bu yeniden birleştirilecek kaynakların türüne ve doğasına bağlıdır. Kaynaklar “benzer ve genel” veya “tamamlayıcı ve benzersiz” olabilir (Austin ve Seitanidi, 2012; Montgomery vd. 2012).

Girişimci kolektifteki aktörlerin çıkarlarının yakından bağlantılı olup olmadığı başka bir temel boyuttur. Bu çıkarlar sıkı bir şekilde bağlantılı olduğunda, diğer bir deyişle, katılımcılar arasındaki karşılıklı bağımlılık yüksek ise, bu onların fikirleri, inançları ve eylemlerinin daha uyumlu olduğu ve daha güçlü bir şekilde değer yarattıkları anlamına gelir. Beşinci unsur, zamanla ilişkilidir. Kolektif girişimcilik, işbirliği için öngörülen zaman aralığına bağlı olarak da kısa-orta vadeli bir işbirliği veya uzun vadeli bir girişim olabilir. Son olarak, girişimcilik kapasitesini birden çok aktör arasında bir araya getirmedeki ana hedef, kolektif çabanın yapısını ve yönünü şekillendirir. Bazı durumlarda amaç köklü bir değişim veya dönüşüm başlatmak iken, bazılarında bir dizi işlem ve bu işlemlerden elde edilen ekonomik kazançla sınırlıdır.

Tanımlanan bu altı unsurun sıklıkla farklı birleşmelerle kendini gösterdiği, yani bazı özelliklerin birbirleriyle diğerlerinden daha iyi uyum sağladığı söylenebilir. Örneğin, girişimci kolektifin bir dönüşüm hedefi varsa, genellikle kısa vadeli değil uzun vadeli bir ufuk söz konusudur. Tanımlanan özellikler ile girişimci eylemin gerçekleştiği düzey arasında da anlamlı bir eşleşme vardır.

Bu çalışma, mevcut girişimcilik yazınına farklı şekillerde katkıda bulunmaktadır. Öncelikle, kahraman bireyler veya tekil örgütler fikrinin ötesinde daha gerçekçi bir girişimcilik perspektifi geliştirilmiş ve sunulmuştur (Weik, 2011). Bu ise, örgütsel alanlarda girişimci eylemlerin makro düzeyde dönüştürücü gücünü inceleme ihtiyacına yönelik yazındaki güncel çağrılara yanıt vermektedir (Townsend vd. 2018). İkincisi, bu çalışmayla yeni kurumsal mantıkları, yapıları ve örgütsel alanları yaratan işletmeler, devlet, sivil toplum kuruluşları ve diğer aktörler arasındaki işbirliği eylemlerinin temel boyutları belirlenmiş, hangi girişimcilik koşullarının yenilikçi sonuçlara yol açabileceği netleştirilmiştir (Etzkowitz ve Klofsten, 2005). Üçüncüsü, bu çalışma tekil aktörlerin belli bir alandaki konumlarına ve ilişkilerine bağlı olarak ekonomik, sosyal, teknolojik ve kurumsal bağlamdaki fırsatları nasıl daha iyi tanıyabileceklerini göstermektedir (Shepherd vd. 2019). Son olarak, bu araştırma bireysel ve kolektif girişimcilik süreçlerinin birbirlerinden nasıl farklılaştığını ve varsa kesişme noktalarını değerlendirme fırsatı sunmaktadır.

1. INTRODUCTION

Even though individual entrepreneur is the predominant attraction point in entrepreneurship literature, there has been an increasing interest in collective dynamics and how entrepreneurship is a function of coordinated actions across multiple actors (Schoonhoven and Romanelli, 2001). This is because issues are typically interconnected, going beyond the single person or the boundaries of a specific organization, more so in today's intertwined business world than it was ever before. Organizations usually share common goals and interests with respect to creating, expanding, shaping or protecting markets (Rao et al. 2000; Corbett and Montgomery, 2017; Lee, Struben and Bingham, 2017) or finding solutions to environmental uncertainty and conflicting institutional logics (Dufays, 2013; Yan and Yan, 2017). In these circumstances, collective entrepreneurial capability comes into the picture by drawing upon the talents and creativity in a synergistic way and using them in the long run (Ribeiro-Soriano and Urbano, 2009). So far, collective or institutional entrepreneurship frameworks have been adopted in several different subject areas such as knowledge building around research institutions (Leyden and Link, 2013), community development (Meyer, 2020), environmental protection and recycling (Lounsbury, 1998, Wigger and Shepherd, 2020), social movements and advocacy (Malo, Buendia-Martinez and Vezina, 2012), market formation (Lee et al. 2017), emergence of new industries (Emin and Guibert, 2017) and regional innovation (Cooke, 2009).

Despite the growing attention given to understanding collaborative entrepreneurial efforts, existing discussions are rather disconnected and several gaps exist regarding the specific goals and mechanisms such collaborations entail and how these elements correspond with the particular form and level of collective entrepreneurship. Above and beyond, significant variation is observed with respect

to at what level collective entrepreneurship is formed and what type of actors are involved (Burress and Cook, 2009). It can refer to a combination of individuals within the organization (Yan and Yan, 2017), or a set of diverse actors can associate at the inter-organizational, industrial, regional or societal level (Anderton and Setzer, 2018; Davidsson and Wiklund, 2001). Involvement of closer (e.g. partners in the same supply-chain) or more distant actors (businesses, government agencies and NGOs) might also let to very different forms of collective entrepreneurship. Finally, the collective understanding might evolve around diverse issues and challenges (e.g. Mintrom, 1997; Montgomery et al. 2012; Sarpong et al. 2017). All these attributes will lead to different entrepreneurial effects and outcomes for the collective and its members.

To this end, the purpose of this research is to provide an extensive review of the relevant research and to describe the ways how a collective perspective can contribute to existing knowledge of entrepreneurship. A collective entrepreneurship framework is developed based on an in-depth investigation on how such collaborations have been conceptualized in the literature. To provide a more refined analysis, it will be done by focusing on the entrepreneurial dynamics across organizations instead of the interaction of individual entrepreneurs within an organization. By doing so, this study will contribute to the existing research by developing an inclusive perspective for understanding collective entrepreneurial types, actions and outcomes. Second, it will support managers regarding how and when to engage in entrepreneurial options in a collective manner to endure and prosper in competition, particularly to be able to generate innovative answers to shared problems.

2. OVERVIEW OF COLLECTIVE ENTREPRENEURSHIP RESEARCH

This section summarizes the existing collective entrepreneurship research where the core theoretical ideas and discussions are identified regarding the key attributes of collective entrepreneurship, the rationale behind entrepreneurial collective action, activities and common mechanisms of such action.

2.1. Key Attributes of Collective Entrepreneurship

Collective entrepreneurship refers to a process in which diverse actors such as businesses, public agencies, universities, NGOs combine their distinct competences in a synergistic way to discover, develop and implement innovative and mutually beneficial solutions to common, large-scale and complex problems (Doh et al. 2019). The collective nature is related to the fact that several actions such as completing inputs, filling resource gaps, forming new businesses, reshaping institutions, creating new markets and introducing change are achieved by a cluster of public and private actors who share similar interests, and work together (Burress and Cook, 2009; Silva and Rodrigues, 2005; Micelotta, Lounsbury and Greenwood, 2017). Hence, it may also be regarded as a business model where a

community of organizations are linked as a network with the aim of identifying innovation opportunities and capturing value from long-term innovative solutions (Miles et al. 2006). An important emphasis in the literature is that such innovation is best conceived when organizational actors from different institutional spheres (private, public, non-profit) combine their efforts in a complementary way (e.g. Morgan, 2016; Sarpong et al. 2017) so that diverse talents and visions can be mobilized and attention can be directed to produce creative outcomes.

The notion of collective entrepreneurship has been discussed in various studies and the common attributes of it were identified as involving in an intensive collaborative work, combining multiple resources in distinct ways and seeking large-scale innovative and adaptive responses by a group instead of a single actor (Montgomery et al. 2012; Doh et al. 2019). Determined by shifting opportunity structures in the environment, collective entrepreneurship can only emerge through constructing social webs and shared cognitive frames (Lounsbury, 1998). Joint decision-making, management and learning leads to the discovery, development and scaling of possible innovative solutions.

While some researchers argue that entrepreneurship is inherently or frequently collective, a more fitting view is to see collective entrepreneurship as a distinct case as it entails unique effects on the structure and process of entrepreneurship and brings a number of distinct challenges that are not present for the single entrepreneurial actor (Burrell and Cook, 2009). That is, the collective synergistic capability goes beyond the widespread yet limited understanding of entrepreneurship where single lonesome heroes find and seize opportunities from the environment and use them for their own interest (Lounsbury, 1998; Yan and Yan, 2017). Moreover, this type of entrepreneurial capacity is socially complex and path-dependent which makes it quite peculiar and difficult to emulate.

In collective entrepreneurship, assets are jointly owned and the decisions on them are jointly made, thus individual judgment do not apply (Bijman and Doorneweert, 2010). There is a set of economic activities where different resources such as skills, experience, know-how and capital are exchanged and mutually utilized and these activities are organized and decisions are made within a governance structure (Silva and Rodriguez, 2005). Moreover, such collaborations are built based on strong social networks and relationships. If these networks are not readily available, they have to be created (Sarpong et al. 2017). This conception also coincides with the idea that relational processes embedded in specific historical and socio-cultural contexts are the prerequisite for the development of collective entrepreneurship (Lounsbury, 1998). Hence, such innovative systems cannot be easily built. This is also supported by Olson's (1965) well-known depiction of collective action where he argues that unless strong incentives are provided, it is difficult for single actors to come together and put collective efforts

for attaining common goals beyond individual interests (Wijen and Ansari, 2001). According to this, collective entrepreneurship depends on a set of necessary conditions, structural elements and processes.

As an integration of the above discussions, Ribeiro-Soriano and Urbano (2009) identify strategy, structure and management philosophy as the three fundamental aspects of collective entrepreneurship. Strategy reflects the shared direction and motivation of entrepreneurial group. Once organizational actors with diverse capabilities or coming from different industries/sectors join forces, they can pursue large-scale and sustainable innovative strategies (Miles et al. 2006). Structure refers to the flexible organizing, communication and coordinated relationships of the group members whereas management philosophy concerns with the shared cognitive frames, meanings, values and the trust among them (Lounsbury, 1998; Miles et al. 2006; Sarpong et al. 2017). Altogether, these dimensions enable diverse entrepreneurial actors to utilize ideas, resources and capabilities in a collaborative manner at cognitive, affective and behavioral levels.

2.2. Why Collective Entrepreneurship Develops

The key rationale underlying collective entrepreneurship is that the resources, capacity and efforts of a single entrepreneur are inadequate for handling complicated issues and overcoming large-scale challenges, which are deeply rooted in the economic and sociocultural context. Long term changes are often associated with uncertainty which requires adopting long innovation horizons, leveraging complementary resources and experimenting and evolving together (Doh et al. 2019). Hence, one can argue that collective entrepreneurship is most needed and effective when the environment is uncertain, dynamic, competitive and heterogeneous (Anglin et al., 2018; Yan and Yan, 2017).

In uncertain environments, the scarcity or lack of knowledge requires single actors to depend on any information and support provided by others to reduce the ambiguity. Likewise, dynamic environments often entail rapid market, regulatory and technological changes that necessitates engaging in entrepreneurial activities in a collaborative manner so that innovative solutions can be developed much faster (Anglin et al. 2018). Another situation stimulating collective entrepreneurship is environmental hostility. Intense competition in an industry reduces available opportunities and resources drastically and combining different ideas and talents becomes more critical in such intimidating and risky settings (Yan and Yan, 2017). Similarly, when elements in an environment (e.g. rivals, institutions, customers, social forces) are very diverse, nonstandard strategies and practices should be employed and capabilities by a single actor will be insufficient (Anderton and Setzer, 218). Thus, it motivates adding up complementary resources and alternative approaches across multiple actors. In summary, when solutions take long time, several components interact in a complex way, there is a weak and scattered

resource base and everything is rapidly changing, there is a greater need to promote interaction among organizations from different spheres.

Below, Table 1 presents possible effects and positive outcomes of collective entrepreneurship as described in a selected set of entrepreneurship studies. The effects referred in the literature can be classified into a number of categories: First major category of outcomes is about gaining economic value and rents for a certain group (e.g. strategic partners, network of firms) supporting the commercialization process and increasing competitive advantage which cannot be achieved through single entrepreneurship (e.g. Bijman and Doorneweert, 2010; Burress and Cook, 2009; Yan and Yan, 2017; Pathak et al. 2019). Second category constitutes benefits in discovering, developing, exploiting collective opportunities in markets and fields, and in turn, helping new business establishments (e.g. Cantù, 2018). On the next level, it represents the emergence of new business forms, industries and markets (e.g. Rao et al. 2000; Corbett and Montgomery, 2017).

Other commonly cited benefits of collective entrepreneurship, as a third category, entail how it increases knowledge absorption capacity, directs research attention and supports innovation ideas and processes at a large extent (e.g. Miles et al., 2006; Auerswald and Branscomb, 2003; Sarpong et al. 2017). Positive outcomes in the fourth category typically reflect a broader level of analysis including the ones for an economic region, industrial district or communities such as increasing local economic growth and development, promoting regional cooperation and competitiveness; and creating positive externalities (e.g. Burress and Cook, 2009; Morgan, 2016; Ndour and Alexandre-Leclair, 2015). A final category indicates outcomes in an even broader scale; challenging the status quo, stimulating large scale political transformation, helping achieve adoption of new policies and regulations, supporting and legitimizing new institutions in a particular field or in the society (e.g. Lounsbury, 1998; Zito, 2001; Meijerink and Huitema, 2010).

To put it briefly, there might be a variety of motivations and outcomes of collective entrepreneurship. It should also be noted that some of the categories identified in Table 1 may come into play together as different motives complement one another or as a positive effect triggers others. For instance, emergence of a new market or market category often demands the fall of old institutions and regulations and legitimization of new ones. While collective entrepreneurship efforts support regional development, it typically happens through improving the innovative capacity and infrastructure of that region. Likewise, regional economic growth is usually linked with the national-level sociopolitical transformations and the emergence of large-scale policies. Thus, one should always keep in mind that collaborative entrepreneurial actions produce certain mechanisms leading to a multiple set of results in an interactive way.

Table 1. Outcomes of Collective Entrepreneurship

Outcome Category	Study	Specific Theme
1. Economic performance	Burress and Cook (2009)	Economic rents inaccessible to the sole entrepreneurs
	Yan and Yan (2017)	Enhanced performance and sustainable competitive advantage
	Bijman and Doorneweert (2010)	Helping organizations benefit from economies of scale and scope
	Pathak (2019)	Economic value creation for communities or particular groups
2. Emergence of new business forms, markets & industries	Cantù (2018)	Discovering, developing, exploiting collective opportunities for new business formation
	Corbett and Montgomery (2017)	Formation and legitimization of new market categories
	Lounsbury (1998)	Emergence of new markets and institutions; increased status and reputation; construction of new collective identities
	Rao et al. (2000)	Framing new practices, mobilizing resources and capturing legitimacy for new forms
3. Innovative ideas, processes & outputs	Yan and Yan (2017)	Increased knowledge absorption capacity and implementation of innovative ideas
	Sarpong et al. (2017)	Directing research attention to productive outcomes for potential users; exploration and exploitation of innovation opportunities; supporting the triple helix
	Miles et al. (2006)	Augmenting individual innovative efforts; enhancing innovation-driven wealth creation
	Auerswald and Branscomb (2003)	Overcoming the challenge of integrating technical and market knowledge; build capacity for technology-based innovation
4. Regional, geographical, community development	Burress and Cook (2009)	Local development; positive externalities or agglomeration economies; regional cooperation and competitiveness
	Ndour and Alexandre-Leclair (2015)	Combining economic viability, participatory governance, and social innovation for women community groups
	Morgan (2016)	Building technology transfer

		infrastructure that helps the regional economy
	Anderton and Setzer (2018)	Invention, diffusion and evaluation of regional policies
5. Adoption of new policies, regulations and institutions	Wijen and Ansari (2001)	Initiating and promoting new public policy; building capacity to sustain and implement change
	Zito (2001)	Setting agenda for policy, promoting a political issue and potential solutions; supporting and legitimizing new policies
	Meijerink and Huitema (2010)	Challenging the status quo and influencing a change trajectory; helping adoption of new policies
	Corbett and Montgomery (2017)	Developing new regulations and institutions; stimulation of large scale transformations and changes
	Montgomery et al. (2012)	Handling social challenges, building new institutions, and removing old institutional arrangements

2.3. Common Mechanisms of Collective Entrepreneurial Action

Even though the prominence of collective entrepreneurship has been widely captured in the literature, research on how such entrepreneurial communities come into being, through what particular mechanisms they evolve is rather scarce. In collective entrepreneurship, certain mechanism should be established so that the collective action puzzle theorized by Olson (1965) could be resolved. That is, there is a need for a set of fundamental rules and processes to attain and sustain the collective and its entrepreneurial nature. Wijen and Ansari (2001) discuss these internal factors extensively. According to them, these key processes include i) effectively configuring the actors within the collective network so that power is concentrated; ii) creating a common ground through tactics encouraging cooperation among allies; iii) mobilizing actors around common objectives; iv) developing structural arrangements and appropriate incentive systems to boost cooperative behavior and reduce the costs associated with it; and finally, v) using the right mechanisms to implement the jointly agreed decisions and strategies.

A number of other studies have also discussed how collective entrepreneurial action successfully develops and sustained over time. Montgomery and his colleagues (2012) highlighted three key activities and strategies: In framing, innovative ideas are evaluated, perceived and socially interpreted. In turn, these shared meanings mobilize collective action and start change. During convening process, knowledge, skills, resources and expertise are recruited from different organizations which allows for effective collaboration. Innovation and

co-creation can only be achieved by building communication, sharing and collective learning among participants (Montgomery et al., 2012). Finally, multivocality reflects that diverse perspectives and alternative ideas should be combined in order to connect with various audiences and to attain wider impacts. A similar conceptualization can be found in Riberio-Soriano and Urbano (2009)'s study where they identify negotiation, networking and decision-making as the three main processes in collaborative entrepreneurship.

Among different stages of collective entrepreneurship, theorizing and idea formation steps attract particular attention. Once experiences and perceptions activate the emergence of different ideas, the collective starts to imagine what opportunities and possible directions can be created (Felin and Zenger, 2009). Once initial entrepreneurial beliefs are developed like this, they are scrutinized, reasoned and justified towards more refined models or theories. Only after these theories are tested and proper feedback is received, real actions (e.g. forming a new product, a new organization, a new strategy) can be taken.

Aligning individual interests through collective understandings might especially be important in market creation. Towards this end, Corbett and Montgomery (2017) identified six main phases in market formation process. They include jointly recognizing problems and finding solutions; forming relationships and disseminating ideas; identifying and assembling necessary resources; reviewing, creating and modifying the organizational setup, and transferring the entrepreneurial idea into to field and legitimizing it.

3. CORE ELEMENTS AND LEVELS OF COLLECTIVE ENTREPRENEURSHIP

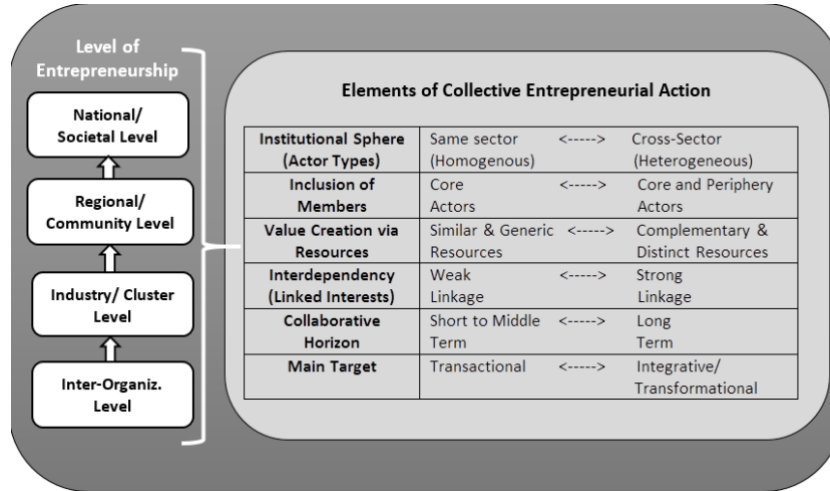
The above discussions imply how collective entrepreneurship may vary considerably with respect to its main drivers, types of participants, the way these participants interact, at what level it activates and what innovative solutions it can provide. Despite the existence of a number of common mechanisms, there is a significant diversity by which collective entrepreneurship is manifested in a given situation. Although there have been a few attempts for understanding this plurality (e.g., Davidsson and Wiklund, 2001; Burress and Cook, 2009; Montgomery et al., 2012), we still have very limited understanding about how entrepreneurship at a collective manner is shaped depending on what is targeted, who is involved, what defines the nature of collaboration and at what level(s) it is organized.

To this end, this study offers an inclusive framework to help make the analysis of collective entrepreneurship more understandable, refined and accurate. The proposed framework (see Figure 1) entails two major parts: a) level of entrepreneurship, b) elements of collective entrepreneurial efforts. Inspired by Davidsson and Wiklund's (2001) and Burress and Cook's (2009) studies, I identified four separate levels (all aggregate beyond an organization) at which

collective entrepreneurship may emerge and its influences can be experienced. The lowest level constitutes inter-organizational relationships where collectivity is manifested by a tight network of organizations such as formal/informal strategic alliances and supply chain partnership where entrepreneurship is dispersed across customers, suppliers, distributors or other collaborators. At this level, the scope of entrepreneurship is often limited to joining forces to discovering and exploiting business opportunities for obtaining economic gains, increasing competitive advantage or developing a new product/service for the network members (see Category 1&3 in Table 1).

At industry or cluster level, number of members in the collective increases (sometimes including all participants of an industry) and the relationships become less hierarchical. The emphasis shifts to broader expectations such as setting new industry standards, creating a new market category or legitimizing a new organization form (see Category 2 in Table 1). Resources are usually mobilized to construct new collective identities. At regional or community level, entrepreneurship is seen as a way to discover and use opportunities for regional economic growth and development or enhancing local innovation capacity (see Category 3&4 in Table 1). Accordingly, diverse local groups within a certain geography (e.g. businesses, community representatives, local governments) enter into collaboration. Typical examples include regional innovation systems and local climate initiatives. Finally, national/societal level represents the largest scope of collective entrepreneurship efforts with the aim of promoting broad-level social and political changes such as popularizing a political issue and potential solutions or initiating a new public policy (see Category 5 in Table 1). Although economic concerns are not dismissed, they are coupled with important social, cultural and political ones. To this end, even larger number of heterogeneous actors (e.g. government agencies, universities, social movements, business) interact towards mutual interests.

It should be added that there might also be an interplay among these levels so they should not be conceptualized as isolated from one another. Such interplay necessitates multi-level research designs and analysis (Davidsson and Wilkund, 2001). Typically, a development or change at an upper level could have significant effects for lower levels. For instance, a national level regulation or policy change would have important outcomes for regions, industries and markets. In other circumstances, the opposite can also be true where lower-level actions can be translated into more aggregate outcomes. Or, entrepreneurial efforts can be given simultaneously at different levels and at different fronts in a complementary way. Regardless of the starting point and the direction of influence, such dynamic interactions across levels should not be overlooked.

Figure 1. An Integrated Framework of Collective Entrepreneurship

The second part of the proposed framework comprise the key elements and decisions applicable to any collective entrepreneurship case. “Institutional sphere” reflects the composition of the collective with respect to its participants. Namely, if the partners come from the same single sector (.e.g. public, private, nongovernmental sectors) it becomes a more homogenous collective. In contrast, if actors from different sectors combine their forces, this makes it a more heterogeneous group. Actors within entrepreneurial collectives may also show plurality based on whether they actively participate in creating market opportunities by pooling valuable resources –as core actors-, or they solely assist these market making activities through support mechanisms –as periphery actors- (Corbett and Montgomery, 2017).

An entrepreneurial initiative create value primarily through the recombination of resources. Yet this depends on the type and nature of resources to be recombined. Resources might be more similar and generic or more complementary and unique (Austin and Seitanidi, 2012; Montgomery et al., 2012). If they are more complementary and diverse, the extent of value creation is likely to increase as these resources are able to enhance collective capabilities and create alternative solutions. On the other hand, if they are very similar and generic, they will not add that much for attaining innovative outcomes.

Whether interests of individual actors in the entrepreneurial collective are closely linked or not is another essential dimension. When these interests are tightly linked, in other words, if interdependency between participants is high, it means their ideas, beliefs and actions are more in sync and they create value in a more synergistic way. Yet, members’ goals and interests might be connected more

loosely implying a weak linkage among them. Collective entrepreneurship may also differ depending on the time interval foreseen for the collaboration; it might be a short- or medium-term cooperation or a long-term initiative. Finally, main motivation for assembling the entrepreneurial capacity across multiple actors shapes the structure and direction of the collective endeavor. In some cases the goal is to initiate a radical change or transformation while in others the goal is limited to a set of transactions and the economic gain obtained through them.

It can be argued that the six elements identified in Figure 1 frequently manifest themselves in distinct combinations, that is, certain characteristics fit better than the others. For instance, if the entrepreneurial collective has a transformational goal, it often has a long-term horizon instead of a short-term one. Similarly, if actors that are collaborating come from diverse sectors, they typically bring distinct and complementary resources to the collective platform. Besides configurations among the six elements, proposed framework also reflects a further alignment: A meaningful match exists between identified characteristics and the level at which entrepreneurial action takes place. As one considers upper levels such as regional and societal domains, collective entrepreneurship turns out to be more heterogeneous involving both core and periphery actors across multiple sectors, carrying complementary sources rather than similar ones, planning for the long-term, and motivated to transform policies or institutions. On the other hand, the linkage of interests might be weakened as one climbs up through the identified levels of analysis.

4. CONCLUSION

This study represents an attempt for critically reviewing collective entrepreneurship research (e.g. major effects and common processes) and proposing an integrated framework for understanding in what ways such collaborative actions are established and vary. To do that, I suggested four different levels of entrepreneurship and six collective action characteristics by highlighting what they individually represent as well as how they interact.

This study contributes to the existing entrepreneurship research in multiple ways. First, it develops and offers a more realistic theoretical perspective of entrepreneurship above and beyond the idea of heroic individuals or single organizations as the essence of entrepreneurship (Weik, 2011). As such, it answers to the recent calls in the literature regarding the need for examining macro-level transformative power of entrepreneurial actions in organizational fields and the need for building more integrative (micro-macro) theoretical frameworks to understand entrepreneurship (Townsend, Hunt, McMullen and Sarasvathy, 2018). Second, it makes it clear what specific entrepreneurial conditions may lead to innovative outcomes as it outlines the key dimensions of collaborative action among business, government, non-governmental organizations and other actors as

the basis of new policies, structures and fields (Etzkowitz and Klofsten, 2005). Third, this study identifies the possible ways in which single actors can recognize opportunities within the external economic, social, technological and institutional context depending on their position and connections in a field (Shepherd, Wennberg, Suddaby and Wiklund, 2019). Finally, it provides an opportunity to compare and contrast how the processes of individual vs. collective entrepreneurship differ from one another as well as their intersection points.

This study also brings a number of unique and useful insights to managers and practitioners. First, it helps them better evaluate how and when to engage in entrepreneurial activities in a collective manner so that they can generate innovative answers to collective problems. Indeed, the framework developed in this study can help them better assess the macro conditions and network possibilities which are likely to contribute to their innovation and future success. Moreover, it provides information to practitioners and entrepreneurs about how they can gain legitimacy for survival and what type of social context and relationships can produce it (Shepherd et al. 2019).

Nevertheless, the relationships suggested here should be further assessed and empirically tested. Future research can either adopt multiple comparative case designs or conduct statistical analysis on large quantitative data. New dimensions might also be included in the model where separate propositions are developed for each suggested interaction or influence. For instance, specific organizational attributes and resources such as financial and administrative resources, collective capability and innovation potential may shape the level of engagement in collaborative entrepreneurship (Franco and Haase, 2013).

The notion of “collective entrepreneurship” often corresponds with a number of similar conceptualizations in the literature. Hence, future studies should clarify how it is theoretically linked to other well-established concepts such as institutional entrepreneurship (Maguire et al. 2004; Micelotta et al. 2017), societal entrepreneurship (Montgomery et al. 2012), environmental entrepreneurship (Corbett and Montgomery, 2017; Doh et al. 2019) and policy entrepreneurship (Mintrom, 1997; Zito, 2001; Meijerink and Huitema, 2010). This will not only contribute to the discussion of what an entrepreneurial collective entails, but also support the refinement and advancement of these related literatures. Finally, researchers can investigate how the notion of collective entrepreneurship can be integrated to the recent discussions of sustainability, sustainable transformations and social entrepreneurship where multiple stakeholders and concerns are involved.

REFERENCES

- Anderton, K., & Setzer, J. (2018). Subnational climate entrepreneurship: Innovative climate action in California and São Paulo. *Regional Environmental Change*, 18(5), 1273–1284.
- Anglin, A. H., McKenny, A. F., & Short, J. C. (2018). The impact of collective optimism on new venture creation and growth: A social contagion perspective. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 42(3), 390–425.
- Auerswald, P. E., & Branscomb, L. M. (2003). Start-ups and Spin-offs Collective Entrepreneurship between Invention and Innovation. In: D. M. Hart (Ed.), *The Emergence of Entrepreneurship Policy: Governance, Start-Ups, and Growth in the U.S. Knowledge Economy* (pp. 61–91). Cambridge University Press.
- Austin, J., & Seitanidi, M. (2012). Collaborative value creation: A review of partnering between nonprofits and businesses: Part I. Value creation spectrum and collaboration stages. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41(5), 726–758.
- Bijman, J., & Doorneweert, B. (2010). Collective entrepreneurship and the producer-owned cooperative. *Journal of Cooperative Studies*, 43(3), 5-16.
- Burress, M., & Cook, M. (2009). A primer on collective entrepreneurship: A preliminary taxonomy. *Working Paper AEW 2009-4*, University of Missouri.
- Cantù, C. (2018). Discovering the collective entrepreneurial opportunities through spatial relationships. *IMP Journal*, 12(2), 276–295.
- Cooke, P. (2009). Regional innovation, collective entrepreneurship and green clusters. In Smallbone, D., Landstrom, H., JonesEvans, D. (Eds.), *Entrepreneurship and Growth in Local, Regional and National Economies: Frontiers in European Entrepreneurship* (pp.17-48).
- Corbett, J., & Montgomery, A. W. (2017). Environmental entrepreneurship and interorganizational arrangements: A model of social-benefit market creation. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 11(4), 422–440.
- Davidsson, P., & Wiklund, J. (2001). Levels of analysis in entrepreneurship research: Current research practice and suggestions for the future. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 25(4), 81-100.
- Doh, J. P., Tashman, P., & Benischke, M. H. (2019). Adapting to grand environmental challenges through collective entrepreneurship. *Academy of Management Perspectives*, 33(4), 450–468.
- Dufays, F. (2013). Collective entrepreneurship, a solution to conflicting institutional logics in the entrepreneurship process? In P. Teirlinck, S. Kelchtermans, F. DeBeule (Eds.), *Proceedings of the 8th European Conference on Innovation and Entrepreneurship, Vol.2* (pp. 715-722). Hogeschool University Brussel, Belgium.
- Emin, S., & Guibert, G. (2017). Complexity and self-organization within collective entrepreneurship: An analysis of a local music scene. *Revue Internationale P.M.E.*, 30(2), 87-113.
- Etzkowitz, H., & Klofsten, M. (2005). The innovating region: Toward a theory of knowledge-based regional development. *R&D Management*, 35: 243-255.
- Felin, T., & Zenger, T. (2009). Entrepreneurs as theorists: On the origins of

- collective beliefs and novel strategies. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 3(2), 127–146.
- Franco, M., & Haase, H. (2013). Firm resources and entrepreneurial orientation as determinants for collaborative entrepreneurship. *Management Decision*, 51(3), 680–696.
- Lee, B.H., Struben, J., & Bingham, C. B. (2017). Collective action and market formation: An integrative framework. *Strategic Management Journal*, 39: 242– 266.
- Leyden, D. P. & Lin, A. N. (2013). Knowledge spillovers, collective entrepreneurship, and economic growth: The role of universities. *Small Business Economics*, 41(4), 797–817.
- Maguire, S., Hardy, C., & Lawrence, T. B. (2004). Institutional entrepreneurship in emerging fields: HIV/AIDS treatment advocacy in Canada. *Academy of Management Journal*, 47(5), 657–679.
- Malo, M. C., Buendia-Martinez, I., & Vezina, M. (2012). A conceptualization of women's collective entrepreneurship: From strategic perspectives to public Policies. In Galindo, M. A., Riberio, D. (Eds.), *Women's Entrepreneurship and Economics: New Perspectives, Practices and Policies* (pp.211-224).
- Meijerink, S. and Huitema, D. (2010). Policy Entrepreneurs and Change Strategies: Lessons from Sixteen Cases. *Ecology and Society*, 15(2), 21-40.
- Meyer, C. (2020). The commons: A model for understanding collective action and entrepreneurship in communities. *Journal of Business Venturing*, 35(5),106-134.
- Micelotta, E., Lounsbury, M., & Greenwood, R. (2017). Pathways of Institutional Change: An Integrative Review and Research Agenda. *Journal of Management*, 43(6), 1885–1910.
- Miles, R. E., Miles, G., & Snow, C. C. (2006). Collaborative entrepreneurship: A business model for continuous innovation. *Organization Dynamics*, 35(1), 1–11.
- Mintrom, M. (1997). Policy entrepreneurs and the diffusion of innovation. *American Journal of Political Science*, 41(3), 738-770.
- Montgomery, A. W., Dacin, P. A., & Dacin, M. T. (2012). Collective social entrepreneurship: Collaboratively shaping social good. *Journal of Business Ethics*, 111(3), 375–388.
- Morgan, K. (2016). Collective entrepreneurship: The Basque model of innovation. *European Planning Studies*, 24(8), 1544–1560.
- Ndour, M., & Alexandre-Leclair, L. (2015). Community groups and female entrepreneurship in developing countries: A study of a Senegalese case. *Proceedings of the European Conference on Innovation and Entrepreneurship*, pp. 485–493.
- Lounsbury, M. (1998). Collective entrepreneurship: The mobilization of college and university recycling coordinators. *Journal of Organizational Change Management*, 11(1), 50–69.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pathak, S. (2019). Recommendations for under-represented entrepreneurship. *Journal of Enterprising Communities*, 13(1–2), 167–177.
- Rao, H., Morrill, C., & Zald, M. N. (2000). Power plays: How social movements

- and collective action create new organizational forms. *Research in Organizational Behavior*, 22, 237–281.
- Ribeiro-Soriano, D., & Urbano, D. (2009). Overview of collaborative entrepreneurship: An integrated approach between business decisions and negotiations. *Group Decision and Negotiation*, 18(5), 419–430.
- Sarpong, D., AbdRazak, A., Alexander, E., & Meissner, D. (2017). Organizing practices of university, industry and government that facilitate (or impede) the transition to a hybrid triple helix model of innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 123, 142–152.
- Schoonhoven, C. B., & Romanelli, E. (Eds.). (2001). *The Entrepreneurship dynamic: Origins of entrepreneurship and the evolution of industries*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Shepherd, D.A., Wennberg, K., Suddaby, R., & Wiklund, J. (2019). What are we explaining? A review and agenda on initiating, engaging, performing, and contextualizing entrepreneurship. *Journal of Management*, 45(1), 159-196.
- Silva, M. R., & Rodrigues, H. (2005). Public-private partnerships and the promotion of collective entrepreneurship. *FEP Working Papers*, University of Porto, pp. 1–27.
- Townsend, D. M., Hunt, R. A., McMullen, J. S., & Sarasvathy, S. D. (2018). Uncertainty, knowledge problems, and entrepreneurial action. *The Academy of Management Annals*, 12(2), 659–687.
- Weick, E. (2011). Institutional Entrepreneurship and Agency. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 41(4), 466-481.
- Wigger, K., A., & Shepherd, D. A. (2020). We're all in the same boat: A collective model of preserving and accessing nature-based opportunities. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 44(3), 587-617.
- Wijen, F., & Ansari, S. (2007). Overcoming inaction through collective institutional entrepreneurship: Insights from regime theory. *Organization Studies*, 28(7), 1079–1100.
- Yan, J., & Yan, L. (2017). Collective entrepreneurship, environmental uncertainty and small business performance: A contingent examination. *The Journal of Entrepreneurship*, 26(1). 1-26.
- Zito, A. R. (2001). Epistemic communities, collective entrepreneurship and European integration. *Journal of European Public Policy*, 8(4), 585–603.

**ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE BİLİM, TEKNOLOJİ,
MÜHENDİSLİK VE MATEMATİK BECERİLERİNİN ÖLÇÜLMESİ¹**

*ASSESSMENT OF SCIENCE, TECHNOLOGY, ENGINEERING AND
MATHEMATICS SKILLS IN EARLY CHILDHOOD*

Emine AHMETOĞLU*, Ezgi AKŞİN YAVUZ**

İbrahim Hakkı ACAR***

*Geliş Tarihi: 09.06.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Araştırmada, okul öncesi eğitime devam eden çocukların bilim, teknoloji, mühendislik (BTM) ve Matematik becerilerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, C-PALLS+STEM ölçme aracının Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeği ile Matematik Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemiyle tasarlanan araştırmaya Edirne İli Merkez İlçe'sinde yer alan ve okul öncesi eğitime devam eden 48-74 aylık (M= 58,49, SS= 8,37) 279 çocuk katılmıştır. Bu çocuklardan 138'i kız, 141'i erkektir. Araştırmada veri toplama aracı olarak, genel bilgi formu ve Bilim, Teknoloji ve Mühendislik (BTM) ile Matematik Becerilerinin (MB) ölçülmesi için uyarlaması yapılan iki ölçek kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle her iki ölçeğin dil ve kültürel açıdan Türkçe'ye uyarlanması yapılmıştır. Her iki ölçeğin geçerliği Doğrulayıcı Faktör Analizi, alt-üst %27 lik grup puan farklarıyla ölçülmüştür. Ölçeklerin iç güvenilirliği McDonald's Omega (ω) yöntemi ile hesaplanmıştır. Araştırmada, BTM iç tutarlılık değeri $\omega = .83$ ve Matematik iç tutarlılık değeri ise $\omega = .92$ olarak bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre her iki ölçeğin de okul öncesi döneme devam eden çocuklar ile kullanılabilmesi söylenebilir. ,

Anahtar Kelimeler: Bilim, teknoloji, mühendislik becerileri, matematik becerileri, STEM, erken çocukluk dönemi

ABSTRACT: The purpose of the current study is to evaluate preschoolers' Science, Technology, Engineering and Mathematics (STEM) skills. In line with this purpose, reliability and validity examination of the C-PALLS+STEM Science, Technology, and Engineering Scale (STE) and Mathematics Scales (MS). A total of 279 preschoolers (138 girls and 141 boys) aged 48-74 months (M= 58,49, Ss= 8,37) in Central District of Edirne participated in the study. Demographics Form and adapted versions of the Science,

¹Araştırmanın bir bölümü Gazi Üniversitesi ev sahipliğinde 18-21 Ekim 2017 tarihlerinde düzenlenen 5. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, emineahmetoglu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7974-7921.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, ezgiaksin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9158-7550.

*** Doç. Dr., Özyeğin Üniversitesi, ibrahim.acar@ozyegin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4007-5691.

Technology and Engineering /STE) and Mathematics skills (MS) measures were used. The scales were adapted to Turkish in terms of language and cultural perspectives. The validity of scales was examined through Confirmatory Factor Analysis and distinction between Upper and Lower 27% of Groups. McDonald's Omega was used to assess the internal reliability of the scales. Internal consistency for STES and MS were $\omega = .83$ and $\omega = .92$, respectively. Based on the results of the current study, it would be said that both scales could be used with preschool-aged children.

Key Words: Science, technology, engineering skills, math skills, STEM, early childhood

EXTENDED ABSTRACT

The present study aims to test the validity and reliability of the Science, Technology, and Engineering Scale (STES) and Mathematics Scale (MS) of C-PALLS+STEM assessment tool developed to measure children's science, technology, and engineering and math skills. There is a growing body of research on children's knowledge and learning of science, technology, engineering, and math and there are lots of activities and applications designed to support their learning and thinking and help them gain awareness in those domains. However, there seems to be a scarcity of standardized tests to observe and assess children's performance. Therefore, the current study will make an important contribution to the research practices in Turkish settings by validating the Turkish version of the C-PALLS+STEM.

A quantitative design and convenience sampling method were employed to suit the purpose of the study. The sample of the study is made up of preschool children in Central District of Edirne. Parental consent was obtained for the participating 279 preschoolers (138 girls and 141 boys) aged 48-74 months ($M = 58.49$, $Ss = 8.37$).

Personal Information Form, and MS (Landry et al., 2014) and STES (Landry et al. 2014; Zucker et al. 2016) from C-PALLS+STEM evaluation kit, both of which were developed by the Child Learning Institute, and Marmara Primary School Readiness Scale (MPSRS) - Math and Science Subscales (Polat-Unutkan, 2003) were used for the data collection.

First, the reliability and validity of the two scales to assess children's science, technology, engineering, and math skills were tested. Confirmatory Factor Analyses were performed to test the factor models of the two scales. The results confirmed that Turkish versions of STES and MS had a one-factor structure as in the original version. Although the factor load of Item 23 in STES was 1.02, which was quite high for the standard value, it was not reported as a significant problem.

The standard loadings of the items in two scales were acceptable. In addition to CFA, the distinction between the Upper and Lower %27 of the Groups was examined by performing t-tests. The t-test results indicated a significant difference between the groups. The internal consistency was tested with McDonald's Omega because of the categorical ratings of the items of the scales. The Internal consistency for STES and MS were $\omega = .83$ and $\omega = .92$, respectively.

As the second step, the relationship between the Math and Science Subscales of MPSRS and MS and STES were investigated, respectively to test criterion validity. There was a significant relationship between MPSRS - Math Subscale and MS but not between MPSRS - Science Subscale and STES. This might be due to the scope of MPSRS - Science

Subscale which focuses on science more specifically whereas STES covers technology and engineering as well as science. In sum, the results of the current study revealed that both scales had good psychometric properties and that both scales could be used with preschool-aged children in Turkish settings.

Further analysis results showed that children's science, technology, engineering, and math skills did not differ by gender. Although children's science, technology, and engineering skills improved with age, it was not the case with math skills. Low-income children seemed to be less competent in science, technology, engineering, and math compared to children of medium income families.

The current study might contribute to future longitudinal studies designed to observe and assess children's science, technology, engineering, and math skills, which employ valid and reliable tools. The valid and reliable tools might be useful to identify the needs of disadvantaged children as well.

1. GİRİŞ

Doğal olarak merak ve keşfetme duygusuyla dünyaya gelen çocuklar; günlük yaşam deneyimleri ile keşiflerini çeşitlendirir ve bu keşif sürecini etkin biçimde sürdürürler (Uyanık Balat ve Arslan Çiftçi, 2017; Veziroğlu, 2014). Bu özellikleri nedeniyle küçük çocukları “doğuştan bilim insanı” olarak tanımlamak mümkündür (Büyüktaşkapu, Çeliköz ve Akman, 2012). Yaşam deneyimlerinin içerisinde yer alan öğrenme deneyimlerine, yaşam deneyimlerinin temel bağlamları eşlik etmektedir (Mutlu, 2015). Bu kapsamda bebeğin doğduğu günden itibaren yaşamı boyunca içinde bulunduğu ortamlar ve deneyimleyeceği şeylerin, öğrenmelerini oluşturacağı ya da oluşmasında rol oynayacağını söylemek mümkündür.

Temel bilişsel süreçler aracılığıyla öğrenen dış dünyadan aldığı bilgiyi örgütler, içselleştirir ve anlamı oluşturur (yapılandırır) (Haylock ve Cockburn, 2014a). Her bir disiplin ise iddiaların oluşumu ve doğrulanmasında özgün ve ayırt edici yollar ile bireye özgü akıl yürütme yollarına sahiptir (Haylock ve Cockburn, 2014b). Belirli bir konu hakkında yapılan öğretim olan disiplinler eğitimi (Yıldırım, 1996); 19. ve 20. yüzyıllarda bilim ve mühendislik odaklıdır. 21. yüzyıla gelindiğinde ise bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte küreselleşme ve bilgi temelli ekonomi anlayışının etkisiyle yeni bir anlayışa dönüşmüştür (National Science Board, 2007). Bu dönüşümle birlikte disiplinler arası ya da bütünleştirilmiş eğitim programlarının öğrencilere; belirli bir bağlamda ve birbirleriyle ilişkilendirebilecekleri, daha az parçalı (daha bütüncül) ve ilham veren deneyimler sağladığı belirlenmiştir (Furner ve Kumar, 2007; Jacobs, 1989; Modo ve Kinchin, 2011; Newell, 1990).

Öğrenme ortamlarında bütünleştirilmiş yaklaşımların tercih edilmesi gerektiği görüşü giderek yaygınlaşmakla birlikte; sınıf ortamında yapılan uygulamalarda bazı eksiklikler görülebilmektedir (Ferguson-Patrick, Reynolds ve Macqueen, 2018; Gencer, Doğan, Bilen ve Can, 2019). Bu durumu Furner ve Kumar (2007)

öğretmenlerin öğrencilere sunduğu eğitimin niteliğinin, öğretmenlerin sınıfta ne yaptıklarıyla ilgili olduğunu; etkili öğretimin önemine değinerek açıklamıştır. Etkili öğretimin vazgeçilmez olarak deneyimler aracılığıyla öğrenmek; her bir bireyin deneyimleri ve beyinde olup bitenlerin özgünlüğü nedeniyle oldukça kişisel bir süreçtir. Deneyimlerin önemine değinen Dewey'in yıllar önce vurguladığı gibi öğrenmeyle ilgili müfredatlarda uygulamalara ve deneyimleyerek öğrenmeye sıklıkla yer verilmelidir (Hansen, 2019). Bu görüşler doğrultusunda bilgi temelli ve yüksek teknoloji kullanan toplumlarda başarılı olabilmek için bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarının bir arada bütünleştirildiği bir eğitim anlayışından tüm çocukların faydalanması gerektiği görüşü ortaya atılmıştır (National Science Board, 2007). Böylelikle STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) kısaltması eğitimcilerin yaşamına girmiştir. Sayısal ağırlıklı olan bu alana (Karataş, 2017) daha sonraları yenilikçi bilişsel becerilerle birlikte yaratıcılığın desteklenmesi gerekliliği görüşüyle bu bütünsel yapıya sanatın da eklenmesi önerilmiştir (Madden ve ark 2013).

STEM ifadesinin içeriği ve uygulanma biçimine dair kapsadığı tüm disiplinlerin bir arada harmanlanması gerektiği (Akgündüz ve ark., 2015a; Kelley ve Knowles, 2016), bazı disiplinlerin teknoloji ve mühendislik odaklı ele alınması gerektiği (Tan, 2018; Thomas ve Watters, 2015) ya da en az iki farklı disiplinin müfredata dayalı bir etkinlikte entegre edilmesi (Moomaw ve Davis, 2010; Moomaw, 2013) gibi farklı görüşler bulunsun da; temel fikrin disiplinler arası, sistemsel düşünme, problem çözme ve yaratıcılık odaklı olduğu söylenebilir (Aydeniz ve Bilican, 2017).

STEM eğitimi bütünleştirilmiş disiplinler anlayışıyla hem akademik gelişimi hem de beceri ve tasarım gibi sistematik problem çözme ve ürün oluşturma yeterliklerini de geliştirebilmektedir (Akgündüz ve Akpınar, 2018). Çocukların sorularında (özellikle neden, niçin soruları) ve serbest oyunlarında (Clements ve Sarama, 2016) bilim, teknoloji, mühendislik ve matematiğin doğal olarak yaşamlarında var olduğunu, motivasyon kaynağı olduğunu görmek mümkündür (Çil, 2017). STEM'in çocukların yaşamlarında nasıl var edilebileceği sorusunun yanıtı ise doğal olarak deneyimledikleri pek çok etkinlikte saklıdır. Bu tür STEM etkinliklerine kek yaparken cevizleri eşit miktarda paylaşırabilme, blokları kullanarak en uzun gökdeleni tasarlama, çamurdan bir şeyler inşa etme, suda yüzen ağaç parçaları hakkında fikir yürütme ve ağırlıklarını, yüzey alanlarını inceleme, makarnalardan ya da abeslanglardan köprü yapımı, toprağın altında ve üstünde sebze yetiştirme, limonata, ekmek ya da çorba yapımı, taşları ve yapılarını inceleme gibi çalışmalar örnek verilebilir (Akgündüz ve Akpınar, 2018; Çevik, Şentürk ve Abdioğlu, 2019; Günşen ve Uyanık-Balat, 2017; Moomaw, 2013).

Erken çocukluk eğitiminde çocukların küçük yaşlardan itibaren bilim, teknoloji ve mühendislik alanları ile tanışmalarının, onların çevrelerindeki dünyaya

ilişkin duydukları doğal merak duygusundan faydalanarak, merak ettiği konularda bilgi sahibi olmasını ve aynı zamanda gelecekteki eğitim yaşamlarında bilimsel öğrenmeleri ve bilim becerileri için temel oluşturması beklenmektedir (CLI, 2014; Moomaw, 2013). Çocukların sordukları “Neden?” gibi bilimsel sorular bizlere bilimin, mühendislik ve teknolojiye de olduğu gibi, çocuklar için doğal ve motive edici olduğunu göstermektedir. Öyle ki aslında bu durum çocukların neyi yapabildikleri ve neyle ilgili oldukları bağlamında matematikle de ilişkilidir (Clements ve Sarama, 2016). Dolayısıyla okul öncesi dönem çocuklarıyla gerçekleştirilecek bilim ve fen etkinliklerinde temel amaç, yalnızca bilgi kazandırmak değil, aynı zamanda çocuklara bireysel araştırmalarında bilimsel süreçleri kullanarak bilimin nasıl yapılacağını uygulamalı olarak öğretmek olmalıdır (Büyüктаşkapu, Çeliköz ve Akman, 2012; Yurt, 2014).

Adeta ilk nefesle başlayan öğrenme sürecinde; bebeklikten itibaren geçirilen günlük yaşantılarda matematiğin her yerde olması ve yaşam boyu matematik kavramlarıyla çevrili bir dünyada var olmamız (Jackman, 2012) ile bireyin çevresindeki dünyaya dair kendi merak ettiklerini gözlemleyerek, eğlenerek ve doğa hakkında düşünerek keşfetmesi (Davies, 2011) nihayetinde erken dönemde nitelikli matematik ve fen öğretiminin gerçekleşmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Matematik ve fen iki parçalı bir yapboz gibidir; her bir parçası kendi içinde çok önemli olmakla beraber, birlikte bir bütün oluştururlar (Jackman, 2012). Bu parçalardan biri olarak matematik eğitimi kavram gelişimiyle ilişkili ve somut deneyimlere dayalı yapısıyla (Akman, Yükselen ve Uyanık, 2003; Aktaş-Arnas, 2012; Haylock ve Cockburn, 2014a; Sperry-Smith, 2016; Tarım, 2014) doğal, informal ve yapılandırılmış öğrenme deneyimleriyle sağlanabilmektedir (Aktaş-Arnas, 2012). Yaptıkları çalışmalarda Moomaw ve Davis (2010) küçük çocukların bilimsel meraklarını cezbeden ve matematiksel keşifler yapmalarına imkân veren materyallerle daha fazla ilgilendiklerini belirlemişlerdir. Çocukları çevreleyen dünyada sıklıkla karşlarına çıkan materyal türlerinden biri de ekrana sahip olan, teknoloji ürünü cihazlardır.

STEM eğitim kültürünün inşası için ailelerden, okullara, üniversitelere ve merkezi yönetimlere dek pek çok kişi ve kuruluşa sorumluluklar düşmektedir (Akgündüz ve ark., 2015b). Dünya genelinde okul öncesi dönem çocukların STEM becerilerini desteklemeye yönelik çeşitli yöntem ve programlar mevcuttur. Bu programlardan bazıları “C-PALLS+Stem”, “Snapology”, “Kids STEM Studio”, “Kid Spark Education”, “STEM Minds”, “Science Start!”, “Scientific Literacy Project”, “Wings of Discovery”, “Tool Kit for Early Childhood Science Education” dır (Alabay, 2011; Kids STEM Studio, 2019; Kid Spark Education, 2019; Peterson, 2009; Mantzicopoulos, Patrick ve Samarapungavan, 2008; Snapology, 2019; STEM Minds, 2019). STEM ve STEAM hakkında 2006-2016 yılları arasında yapılan

çalışmaları inceleyen Ata-Aktürk ve Demircan (2017) araştırmalarının odağında sıklıkla mühendislik, STEM etkinliklerini planlama ve uygulama, robotik ve programlama, kaynaştırma anasınıflarında STEM eğitimi, bilim ve mühendislik alanlarına okuryazarlığın entegrasyonu gibi konuların yer aldığını ifade etmiştir. STEM uygulamaları için dikkate alınması gereken öğretimsel prensipleri ise; gerçek dünya problemlerine odaklanma, öğretimi mühendislik tasarım ilkelerine göre düzenleme, açık uçlu ve uygulamalı sorgulama, takım çalışması-işbirlikli öğrenme, üst düzey matematik ve fen içeriği ile birden çok doğru cevabın olması hatta çocukların hatalarından ders çıkararak öğrenmeye motive edilmesi olarak sıralamak mümkündür (Bender, 2018).

STEM disiplinlerini eğitim programlarına nitelikli olarak dahil edebilme görevi ise okullara, öğretmenlere düşmektedir. Öyle ki hem STEM disiplinlerini içeren öğrenme ortamı, etkinlikler, projeler, alan araştırmaları planlamalı hem de öğrencileri çok iyi gözlemleyerek onları yetenekleri doğrultusunda ilgili STEM deneyimlerine yönlendirebilmelidir (Margot ve Kettler, 2019; Moomaw, 2013). Çocuklara kara delikleri anlatabilmek için teknik terimlerin kullanılmadığı bir anlatım (Hawking, 2018) ve uygun yöntem, materyallerle birlikte; bitmek bilmeyen merakı, araştırmanın ve keşfetmenin hazzını onlarla birlikte yaşamamız gereklidir. Öğretmenler çocuklarda deneme ve daha çok öğrenme arzusu geliştirebilmek için olayları ya da durumları merak ederek onlarla ilgili araştırma yapmaya cesaretlendirmesi gereklidir (Moomaw, 2013). Bu kapsamda ülkemizde STEM eğitiminin ulusal eğitim programına entegrasyonunu sağlayabilmek için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından STEM Eğitimi Öğretmen El Kitabı yayımlanmış (MEB YEĞİTEK, 2018); STEM Eğitiminin öğretim programlarına entegrasyonu hakkında çalıştay düzenlenmiştir (Akgündüz, Ertepinar, Ger ve Türk, 2018).

Öğrencileri desteklemek ve doğru yönlendirmeler yapabilmek için de öğretmenlerin çocukları çok iyi gözlemlemeleri ve değerlendirmeleri gereklidir (Beaty, 2014). Erken çocukluk döneminde değerlendirmeler yapılırken de pek çok farklı yöntem kullanılabilir. Bunlardan bir tanesi olarak standart testler, özellikle daha kısa formlar olarak düzenlendiğinde, adeta mevcut durumu genel itibarıyla görüntüleme aracı olarak kullanılabilen ve duruma dair kısa sürede etkili sonuçlara ulaşma imkanı sağlayabilmektedir (Çakan, 2003; McAfee ve Leong, 2012). STEM eğitiminin değerlendirilmesinde de çocuklar, öğretmenler, aileler bakımından farklı bakış açılarını ele alan, program gelişimine de katkı sağlayan ve standart değerlendirmelerin yanı sıra gözlemler, gazete başlıkları, kavram haritaları, araştırma sonuçlarının kim tarafından ne amaçla kullanılacağı fikri olan sondan geriye doğru haritalama gibi çeşitli yöntemler kullanılabilir (Malyn-Smith, Cedrone, Na'im, Supel, 2013; Wilkerson ve Haden, 2014). Erken çocukluk döneminde STEM bileşenlerinin değerlendirilmesinde kullanılacak çeşitli ölçme araçları da geliştirilmiştir (Greenfield ve ark. 2010; Foster ve ark., 2016, Stevenson-

Garcia, Brenneman, Frede, ve Weber , 2010; Stevenson-Boyd, Brenneman, Frede, Weber ve 2010; Zucker ve ark., 2016). Ancak Türkiye’de erken çocukluk dönemindeki çocukların STEM becerilerini değerlendirebilecek, kolay uygulanabilen ve uygulama süresi uzun olmayan bir ölçme aracı bulunmamaktadır. Bu gerekçe STEM bileşenlerinin kapsamlı ve hızlı değerlendirilmesini sağlayan değerlendirme araçlarına duyulan ihtiyacı açıklamaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı Teksas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü ile Çocukların Öğrenme Enstitüsü (Childrens’ Learning Institute) tarafından 2014 yılında geliştirilen C-PALLS+STEM değerlendirme setinin Matematik Ölçeği ile Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeği’nin Türkçe’ye uyarlanarak, ölçme araçlarının geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılmasıdır.

2. YÖNTEM

Kesitsel nicel araştırma yöntemi kullanılarak tasarlanan çalışmada C-PALLS+STEM değerlendirme setinin Matematik Ölçeği ile Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeği’nin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın evreni Edirne İli Merkez İlçe’inde yer alan ve okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuklardan oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken araştırmanın ekonomikliği ve araştırmacının kolay ulaşılabilirliği ilkeleri göz önünde bulundurularak; uygun örnekleme yöntemi ile yapılmıştır. Buna göre anaokulu ve anasınıflarında eğitim öğretime devam eden 48 ay ve üzeri çocukların bulunduğu sınıflar listelenmiş ve kura çekilerek toplam 20 sınıf belirlenmiştir. Belirlenen sınıflarda eğitim öğretime devam eden çocukların ailelerinden araştırmaya gönüllü katılım izinleri alınmış ve izin veren ailelerin çocuklarıyla çalışma yürütülmüştür. Araştırmada 48-74 aylık (M= 58,49, Ss= 8,37) toplam 279 çocuğa ulaşılmıştır. Bu çocuklardan 138’i kız, 141’i erkeklerden oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu, Çocukların Öğrenme Enstitüsü (Child Learning Institute) tarafından geliştirilen C-PALLS+STEM değerlendirme seti Matematik Ölçeği (Landry. ve ark. 2014) ve yine aynı enstitü tarafından geliştirilen C-PALLS+STEM değerlendirme seti Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeği (Landry, ve ark. 2014; Zucker ve ark. 2016) kullanılmıştır. Bunlara ek olarak Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeği Matematik ve Fen Alt Ölçekleri (Polat-Unutkan, 2003) kullanılmıştır. Bu ölçme araçlarının ayrıntıları aşağıda verilmiştir.

2.2.1. Genel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan ve üç alan uzmanının görüşleri alınarak son hali verilen formda çocuğun yaşı, cinsiyeti, ebeveynlerin öğrenim durumu,

ailenin sosyoekonomik düzeyi ve aile türü ile ilgili sorular yer almaktadır. Bu form ebeveynler tarafından doldurulmuştur.

2.2.2. C-PALLS+STEM

Teksas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü bünyesinde kurulan Çocukların Öğrenme Enstitüsü (Childrens' Learning Institute) tarafından 2003 yılından bu yana uygulanan CIRCLE adlı eğitim programı öğretmenlere ve araştırmacılara çocukların erken dil, okur-yazarlık, matematik ve bilim becerileri hakkında somut bilgi sağlaması amacıyla tasarlanmıştır. Program kapsamında geliştirilen C-PALLS değerlendirme setine 2008 yılında eklenen Matematik Ölçeği ile ölçme aracının adı C-PALLS+ olarak değişmiştir. Bunu takiben 2014 yılında programda yapılan son düzenleme ile C-PALLS+ değerlendirme setine Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeği eklenerek adı C-PALLS+STEM olmuştur. Mevcut araştırmada C-PALLS+STEM Matematik Ölçeği ile C-PALLS+STEM Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeği (BTM) kullanılmıştır.

2.2.2.1. C-PALLS+STEM Matematik Ölçeği

C-PALLS+STEM Matematik ölçeği okul öncesi dönemde çocukların bilmesi beklenen Ezbere Dayalı Sayma, Şekil İsimlendirme, Sayı Ayırt Etme ve Sayı İsimlendirme, Şekil Ayırt Etme, Küme Sayma, İşlemler gibi matematik becerilerini ölçmektedir. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında bu konu başlıklarının yanı sıra çok seçenekli örüntü tamamlama maddeleri yer almıştır. Ancak ölçeğin pilot uygulamaları sonucunda örüntü tamamlama ile ilgili olan maddeleri yanıtlarken küçük çocukların örüntüyü tamamlamak için gerçek materyallere ihtiyaç duydukları belirlenmiş ve bu özelliği nedeniyle C-PALLS+STEM materyalleri arasında eklenemeyecek nitelikte olduğuna karar verilerek ilgili maddeler Matematik Ölçeğinden çıkarılmıştır (Children's Learning Institute, 2014). Bu ölçeğin faktör analizleri (CFI=.86, TLI=.85, RMSEA=.08), geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Kriter geçerliği olarak Woodcok-Johnson III ölçeğinin uygulamalı matematik alt ölçeği (27 madde) ile 0,55 korelasyon değeri bulunmuştur (Landry, ve ark. 2014).

2.2.2.2. C-PALLS+STEM Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeği (BTM)

C-PALLS+STEM Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeği (BTM) ölçme aracı çevirmeli defter (flip book) olarak hazırlanmış ve aynı zamanda elektronik ortamda kullanmaya uygun olarak (bilgisayar, tablet, akıllı telefon) tasarlanmıştır. Ölçme aracı çocukların gelişimsel olarak kat ettiği ilerlemeyi belirleyebilecek yapıda (progress monitoring), ölçülebilir veriler sağlayan ve eğitimsel açıdan önemli alanlarda hızlı değerlendirmeler yapmaya imkân veren yapıdadır. Ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmış olup, kısa olması sebebiyle kullanımı kolay ve kullanıcı dostudur. Standardizasyonu yapılmış, kriter geçerliği sağlanmış olan ölçme aracı okul öncesi dönem çocuklarının öğrenmelerini tarama ve izleme aracı olarak kullanılabilir. Ölçme aracı tanılama amacıyla kullanılmamaktadır ve

norm referanslı bir ölçme aracı değildir. Yapılan orijinal çalışmada, Zucker ve ark. (2016) ölçeğin geçerli ve güvenilir faktör yapısını ortaya koymuştur (CFI = .97, RMSEA = .015, RMSEA. LB = .000). Buna ek olarak, kriter geçerliği 3 ve 5 yaş çocukları için ($r = .65 - .70$) olarak, test-tekrar test sonuçları da ($r = .82$) olarak bulunmuştur (Landry, ve ark. 2014). Ölçeğin iç tutarlık değeri .81 olarak bulunmuştur. Bu bilgiler ışığında, ölçeğin 40 maddelik havuzundan son hali 24 madde olarak belirlenmiştir. Mevcut çalışma bu 24 madde üzerinden yapılmıştır.

2.2.3. Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeği Matematik ve Fen Ölçeği

Polat Unutkan tarafından 2003 yılında geliştirilen Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeği 60-78 aylık Türk çocuklarına özgü, standardizasyonu yapılmış bir okul olgunluğu ölçeğidir. Gelişim Formu ve Uygulama Formu olmak üzere iki ayrı formdan oluşur, çocukların tüm gelişim alanlarında ilköğretime hazır bulunuşluk düzeyini ölçmektedir (Polat-Unutkan, 2003).

Ölçek geliştirilirken alanda çalışan öğretmenler ve konu ile ilgili akademisyenlerden alınan görüşler yanında yapılan madde analizi işlemleri ile formların kapsam geçerliliği istatistiksel açıdan belirlenmiş, faktör analizi sonuçları ile yapı geçerlilikleri sınanmıştır. Gelişim ve uygulama formlarının uygulandığı 1002 çocuktan elde edilen verilerle ölçeğin norm değerleri hesaplanmıştır (Polat-Unutkan, 2003).

Uygulama formu alt ölçeğinin geçerliğini sınamak üzere faktör analizi yapılarak faktör yapısı incelenmiş ve matematik, ses, fen, çizgi ve labirent boyutlarından oluştuğu sonucuna varılmıştır. Uygulama formunun bütününe güvenirliliğinin incelenmesinde test tekrar test güvenirliliği (devamlılık katsayısı) $r = .93$ ve iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's alpha) .93 hesaplanmıştır. Matematik alt ölçeği için iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's alpha) .96 olarak belirlenmiştir. Fen alt ölçeği için iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's alpha) .86 olarak saptanmıştır (Polat-Unutkan, 2003).

2.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verilerini toplamak üzere belirlenen okullarda uygulama yapabilmek için öncelikle Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli yasal izinler alınmıştır. İzin alınan okulların yöneticileri ve öğretmenleri ile görüşülerek araştırma hakkında bilgi vermek üzere randevu alınmıştır. Yönetici ve öğretmenlerle yapılan görüşmenin ardından ailelere veli bilgilendirme formu gönderilerek ve çocuğunun araştırmaya katılmasını kabul eden ailelerin çocukları ile araştırma yürütülmüştür.

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından okullarda kendilerine ayrılan sessiz, çocukların dikkatini dağıtacak unsurların olmadığı boş bir alanda, çocuklarla bire bir yapılan uygulamalarla elde edilmiştir. Her bir çocukla yapılacak çalışmanın maksimum yarım saat sürmüştür. Çalışma sonunda araştırmacılar çocuklara teşekkür

ederek vedalaşmış ve araştırmacı çocuğa sınıfına gidene dek eşlik etmiştir. Tüm ölçme araçları önceden eğitimini alan araştırma asistanları tarafından uygulanmıştır. Matematik Ölçeği ve STEM Bilim, Teknoloji ve Mühendislik ölçeklerinin her birisinin uygulaması çocuk başına 10-15 dakika arası değişmektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Orijinal çalışmada (Landry, ve ark. 2014; Zurek ve ark. 2016) ortaya konulan bilim, teknoloji ve mühendislik (BTM) ile matematik boyutlarının tek faktörlü yapısının Türk çocukları için geçerli olup olmadığını görmek amacıyla Mplus (Muthen ve Muthen, 2012) yardımıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA önerilen bir teori ya da modeldeki değişkenler arasındaki ilişkinin test edilmesi, verilerinin önerilen modeli doğrulayıp doğrulamadığının kontrol edilmesi için kullanılmakta ve yapı geçerliliği için kullanılan başlıca yöntemlerden birisini oluşturmaktadır (Kline, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2001). Ölçeğin geçerliliği DFA ve üst %27'lik ve alt %27'lik gruplar arasındaki farklılıklar t- testi ile ölçülmüştür. Bu son test, her bir ölçme aracının en az ve en çok performans gösteren öğrenci profillerini belirlemek için yapılmıştır. BTM ve Matematik ölçeğinin maddeleri sadece 2 opsiyondan oluşması sebebiyle, ölçeğin iç güvenirliliği McDonald's Omega (ω) yöntemiyle hesaplanmıştır (McDonald, 1999). Buna ek olarak kriter geçerliliği için Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeği Matematik ve Fen Alt Ölçekleri (Polat-Unutkan, 2003) ile Pearson Korelasyon yöntemi ile ilişkilerine bakılmıştır.

Test edilen doğrulayıcı faktör modellerinin mevcut verilere uyumunu test etmek için Karşılaştırmalı Uyum Endeksi (Comparative Fit Index; CFI) (Bentler, 1990), Karekök Artığı (RMSEA; Browne ve Cudeck, 1992) ve Standardize Ortalama Karekök Artığı (SRMR; Bentler, 1995; Hu ve Bentler, 1999) model uyum endeksleri kullanılmıştır. RMSEA değerleri 0.5'ten düşük olanların uyum gösterdiği kabul edilirken (Schumacker, ve Lomax, 1996) 0.5 ile 0.8 arasındaki değerlerin de kabul edilebilir olduğu düşünülmüştür (Browne, ve Cudeck, 1992; MacCallum, Browne, ve Sugawara, 1996). CFI değerlerinin 0.9'un üzerinde olması değerlerin kabul edilebilir bir uyum endeksi oluşturduğunu göstermektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012; Kline, 2005; Marsh, Balla ve McDonald, 1988). Her ne kadar RMSEA değerleri 0.08 altında olanlar iyi olarak kabul edilse de, 0.10 a kadar olan değerler de kabul edilebilir aralıktadır (Anderson, ve Gerbing, 1984; Kline, 2005; MacCallum ve ark., 1996; Marsh, Balla, ve McDonald, 1988).

3. BULGULAR

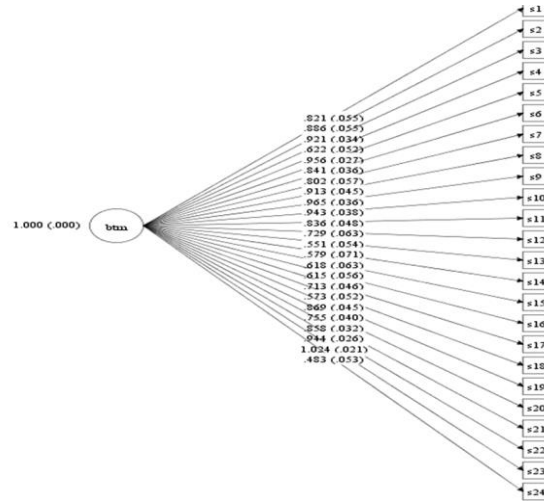
BTM ve Matematik ölçeklerinin tek faktörlü yapıları DFA ölçüm modeliyle test edilmiştir.

Tablo 1: Model Uyum Endeksleri

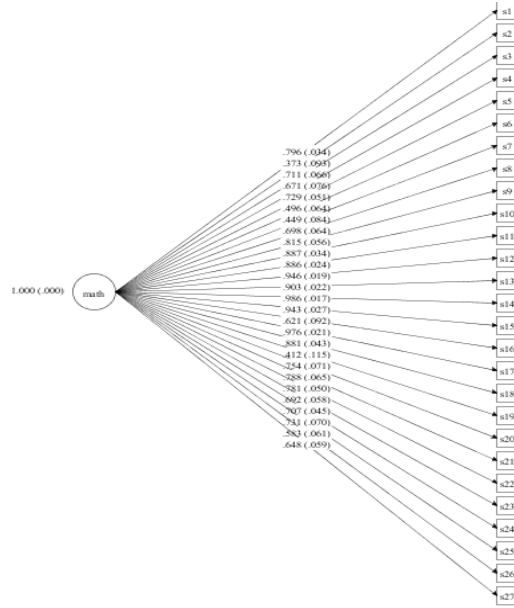
Faktör	χ^2	Df	CFI	RMSEA	WRMR
Bilim, Teknoloji ve Mühendislik	263.672	252	0.99	0.01	0.71
Matematik	605.047	324	0.95	0.06	1.36

Tablo 1 incelendiğinde, ilk olarak, Bilim, Teknoloji ve Mühendislik (BTM) için DFA modeli uygulanmıştır. Yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizleri (DFA) sonucunda ölçeğin orijinal formunda olduğu gibi tek faktörlü yapıya sahip olduğu belirlenmiştir $\chi^2 (252) = 263,672$, $p = .02$ CFI=0,99 RMSEA= 0,01, (Weighted Root Mean Square Residual) WRMR=0,71. Ancak, 23. Maddenin standart yük değeri 1.02 olarak bulunmuştur. Her ne kadar bu bir maddenin standart değeri için yüksek görülse de, bir problem oluşturmayacağı belirtilmiştir. Bunun sebebi bu maddenin yüksek bir şekilde çoklu doğrusal bağlantı oluşturduğunu gösterebilir ya da bu maddenin diğer maddeler ile ayna (mirroring item) etkisi içerisinde olduğu söylenebilir (Jöreskog, 1999). Buna ek olarak, 23. Maddeyi çıkarıp DFA modelini tekrar test ettiğimizde, model uyum endekslerinde iyileşme olduğu görülmektedir ($\Delta\chi^2 (22) = 19.89$, $p < .001$). Bunları göz önünde bulundurarak, bundan sonraki araştırmacıların 23. Maddeyi kullanırken bu özellikleri dikkate almaları tavsiye edilmektedir.

Şekil 1 Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeğinin tüm maddelerini ve yüklerini göstermektedir.

Şekil 1: Bilim, Teknoloji ve Mühendislik Ölçeğinin DFA sonuçları

Şekil 2: Matematik Ölçeğinin DFA sonuçları

Matematik ölçeği için de yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizleri (DFA) sonucunda ölçeğin orijinal formunda olduğu gibi tek faktörlü yapıya sahip olduğu belirlenmiştir $\chi^2(324) = 605.047$, $p < .05$ CFI=0.95 RMSEA= 0.06, (Weighted Root Mean Square Residual) WRMR=1.36. Şekil 2 ölçeğin tüm maddelerini ve yüklerini göstermektedir.

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analiz Sonuçları

Bilim, Teknoloji ve Mühendislik ($\omega = .83$)	DFA Yükleri
B1	.821
B2	.886
B3	.921
B4	.622
B5	.956
B6	.841
B7	.802
B8	.913

B9	.965
B10	.943
B11	.836
B12	.729
B13	.551
B14	.579
B15	.618
B16	.615
B17	.713
B18	.573
B19	.869
B20	.755
B21	.858
B22	.944
B23	1.02
B24	.483
<hr/>	
Matematik ($\omega = .92$)	
M1	.796
M2	.373
M3	.711
M4	.671
M5	.729
M6	.496
M7	.449
M8	.698
M9	.815
M10	.887
M11	.886
M12	.946

M13	.903
M14	.986
M15	.943
M16	.621
M17	.976
M18	.881
M19	.412
M20	.754
M21	.788
M22	.781
M23	.692
M24	.707
M25	.731
M26	.583
M27	.648

Tablo 2 incelendiğinde, hem BTM hem Matematik ölçeklerindeki maddelerin standart yük değerleri kabul edilebilir seviyede olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Alt ve Üst %27'lik gruplar için T-test Sonuçları

Ölçek	Alt % 27			Üst % 27			t
	n	M	SS	n	M	SS	
BTM	75	13.45	6.27	77	23.26	0.73	-13.62*
Matematik	81	13.26	4.14	78	26.54	1.05	-27.44*

* $p < .000$. BTM: Bilim, Teknoloji ve Mühendislik.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, DFA'ye ek olarak, diğer bir madde analiz yöntemi olan katılımcılar aldıkları puanlara göre alt %27lik ve üst %27lik gruplara ayrılmış ve bu gruplara T-testi uygulanmıştır. Bilim, Teknoloji ve Mühendislik için T-test sonuçları alt grup (M= 13.45 SS= 6.27) ile üst grup (M= 23.26 SS= 0.73) arasında anlamlı farklılık göstermiştir (t (150)= - 13,62, $p < ,001$). Matematik için t-testi sonuçları alt grup (M= 13.26 SS= 4.14) ile üst grup (M= 26.54 SS= 1.05) arasında anlamlı farklılık göstermiştir (t (157)= - 27.44, $p < .001$).

Ölçeklerimizin maddeleri kategorik bir derecelendirme ile ölçüldüğü için McDonald's Omega (ω) kullanılarak iç tutarlık değerleri hesaplanmıştır. Bilim, Teknoloji ve Mühendislik ölçeği için $\omega = .83$ ve Matematik Ölçeği için $\omega = .92$ olarak bulunmuştur.

Bunlara ek olarak, matematik ölçeği Marmara İlköğretime Hazır Oluş ölçeğinin matematik alt boyutu ($n=33$) ile 0.93 ($p < .01$) değerinde bir korelasyon göstermiştir. Bilim, Teknoloji ve Mühendislik ölçeği ile Marmara İlköğretime Hazır Oluş ölçeğinin fen alt boyutu ile arasındaki ilişkiye bakılmış; ancak aralarında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır, $r(41) = .117$, $p > .05$). Bunun sebebi Marmara İlköğretime Hazır Oluş Ölçeği ölçeği fen alt boyutunun daha spesifik olarak sadece fen ölçerken BTM ölçeğinin daha kapsamlı olarak bilim, teknoloji ve mühendislik bilgilerini ölçtüğü düşünülmektedir.

Oluşturulan BTM ölçeği çocukların cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık göstermemiştir, $t(277) = -0.648$, $p > .05$. Çocukların yaşları büyüdükçe BTM üzerinden aldıkları puanları yükselmiştir $r(279) = .13$, $p = .03$).

Welch ANOVA testi kullanılarak (Tomarken ve Serlin, 1986) yapılan testin sonucunda ailenin sosyoekonomik düzeyine göre BTM'nin değişiklik gösterdiği bulunmuştur, $F(2, 27,551) = 3.67$, $p = 0.03$.

Games-Howell Post Hoc testi alt SED grubundaki çocukların ($M=17.13$, $Ss=4.93$) orta SED gruptakilere ($M=19.80$, $Ss=4.67$) göre daha düşük puan elde ettiklerini ortaya koymuştur.

BTM'ye paralel olarak matematik ölçeğinde de çocukların cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır, $t(277) = 0.366$, $p > .05$. Çocukların yaşları ile matematik puanları arasında da bir ilişki bulunmamıştır $r(279) = -0.01$, $p > .05$). Welch ANOVA sonuçları ailenin sosyoekonomik düzeyine göre matematik puanlarında değişiklik olduğunu gösterdiği, $F(2, 28,723) = 15,408$, $p < .001$.

Games-Howell Post Hoc testi alt SED grubundaki çocukların ($M=14.92$, $SS=5.42$) orta SED gruptakilere ($M=21.35$, $SS=5.39$) ve yüksek SED gruptakilere göre ($M=19.41$, $SS=6.03$) daha düşük puan elde ettiklerini ortaya koydu.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Mevcut çalışma okul öncesi eğitime devam eden çocukların bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik becerilerinin ölçümlerinin yapılabileceği iki yeni ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik sonuçlarını ortaya koymaktadır. STEM alanlarına duyulan ilginin son yıllarda artması sebebiyle, okul öncesi dönemde bu alanlara yönelik programlarda da paralel olarak bir artış gözlemlenmiştir. Bu alanlara duyulan önemin artması okul öncesi dönemde çocukların bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik becerilerinin ölçümünün önemini de kaçınılmaz kılmaktadır (Snow ve Van Hemel, 2008). Her ne kadar bu alanların ölçümü önemli olsa da, alandaki mevcut araştırmalara bakıldığında halen pratik ve güvenilirlik ölçeklerin eksikliği ve azlığından söz etmek mümkündür. Mevcut çalışmada ortaya koyulan iki ölçme aracı ile okul öncesi eğitime devam eden çocukların bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik becerilerinin ölçülebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Geçerlik ve güvenilirlik istatistiksel analizlerin sonuçları bu ölçeklerin çocuklar ile kullanılması için gerekli psikometrik özelliklere sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bilim, teknoloji, mühendislik becerenlerini ölçen tüm maddeleri (n=24) anlamlı bir şekilde oluşturulan gizil (latent) faktöre yüklenmiştir. Sadece bir madde (madde 23) standart yük olarak 1 değerini geçmiştir. Bunun sebebi olarak da o maddenin diğer maddeler ile olan doğrusal bağlantısı olduğu söylenebilir. Ancak bunun bu maddenin kullanılmasında istatistiksel olarak bir sorun teşkil etmeyeceği vurgulanmıştır (Jöreskog, 1999). Matematik ölçeğinin maddeleri de anlamlı olarak hedef faktöre yüklenmiştir. Bununla birlikte, her iki ölçek de kabul edilebilir iç tutarlık seviyesine (McDonal's ω) sahiptir.

Bu araştırmanın temel amaçlarından birisi çocuklar ile kullanımı pratik ve kolay anlaşılabilen bir ölçek uyarlaması yapmaktır. Tüm veri toplama ve istatistiksel analizlerin ortaya koyduğu üzere her iki ölçeğin orijinal yapısına paralel olarak uyarlanabileceği bulunmuştur (Landry, ve ark. 2014; Zurek ve ark. 2016). Bu amaç doğrultusunda, her iki ölçeğin çocuklar ile pratik olarak kullanılabilmesi ortaya konulmuştur.

Araştırmanın demografik verilerine göre çocukların bilim, teknoloji ve mühendislik ile matematik becerilerine göre farklılaşması incelendiğinde; çocukların kız ya da erkek olmaları onların bilim, teknoloji ve mühendislik becerilerinde de matematik becerilerinde de farklılaşmaya neden olmamıştır. Benzer sonuçlara ulaşan araştırma sonuçları ile birlikte (Eccles, 2014; Schlesinger ve Richert, 2017); çocukların cinsiyetlerinden bağımsız olarak, tamamının erken dönemde STEM ilgilerinin olduğu bilinmektedir (Schlesinger ve Richert, 2017). Ancak çocukların öz yeterlik inançları bakımından, ilgileri bakımından (Master, Cheryan, Moscatelli ve Meltzoff, 2017) ya da ailelerinin onlardan beklentileri bakımından (Alan, 2020; Eccles, 2014; McClure ve ark., 2017) cinsiyete dayalı farklılıkların oluşabileceği görülmüştür. Bu noktada cinsiyete bağlı olarak değişimlerde biyolojik, bilişsel, motivasyonel ve sosyal süreçlerin çeşitli etkileşimlerde olabileceği (Ruble, Martin ve Berenbaum, 2006) ve çocukların özellikle cinsiyet ve STEM konusunda karmaşık sosyal bilişe sahip olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Mulvey, Miller, Rizzardi, 2017).

Çocukların yaşları arttıkça bilim, teknoloji ve mühendislik becerilerinin arttığı, buna karşın yaşları ile matematik becerileri arasında bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. 48-74 aylık çocuklarla gerçekleştirilen çalışmada elde edilen bu sonuca benzer olarak Mulvey, Miller, Rizzardi (2017) çocukların yaşları arttıkça mühendislik becerilerinin arttığını ifade etmişlerdir. Alan yazın tarandığında küçük çocukların doğrudan STEM becerilerinin değerlendirildiği çalışmaların sayısının azlığı göze çarpmaktadır. Ancak erken yaşlarda STEM eğitimi ile tanışan, bu tür eğitim uygulamalarına katılan çocukların ilerleyen yıllarda bu alanda daha başarılı

olabileceği vurgulanmaktadır (Akgündüz ve ark., 2015; Moomav ve Davis, 2010; Polat ve Bardak, 2019).

Çocukların ailelerinin gelir durumlarına göre yapılan değerlendirmede ise bilim, teknoloji ve mühendislik becerileri ile matematik becerileri incelendiğinde; her iki beceri için de alt gelir grubunda yer alan çocukların orta gelir grubunda yer alan akranlarına göre dezavantajlı oldukları, bu becerilerde daha az yetkin oldukları anlaşılmıştır. Bununla birlikte matematik becerileri bakımından daha üst gelir grubundaki çocukların matematik becerilerinde daha yetkin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Düşük gelir grubunda yer alan çocukların okula devamlarında bile zaman zaman güçlükler yaşanırken; STEM eğitimi almaları ya da bu alandaki becerilere hakim olmalarını beklemek güçtür (Molina, Borrer ve Desir, 2016). Nitekim düşük gelir grubunda yer alan çocukların erken yaşlarda STEM eğitimi ile karşılaşmaları onların bu becerilerinin gelişiminde artışı sağlamasına karşın; farkı kapatmak her zaman mümkün olamamaktadır (Stitham, 2018). Özellikle ilkökul dönemindeki düşük gelirli çocuklarda STEM becerilerini desteklemek üzere okul sonrası destek programları gibi çeşitli programlar uygulanarak bu farkın giderilmesi yönünde çalışmalar yürütülmektedir (Krishnamurthi, Ballard ve Noam, 2014).

Erken çocukluk döneminde STEM becerilerinin geliştirilmesini hedefleyen araştırmalar bulunmakla birlikte; değerlendirilmesine yönelik ölçme araçları oldukça sınırlıdır. Bu anlamda Türkçe alan yazına kazandırılan ölçme araçlarının bu ihtiyacı karşılamada önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Ölçme araçlarının kullanılmasıyla gerçekleştirilecek çalışmalarla çocukların bilim, teknoloji ve mühendislik becerileri ile matematik becerilerinin yıllar içindeki değişimi incelenebilecek, yaş, cinsiyet ve gelir durumu gibi demografik değişkenlere bağlı farklılaşmalar değerlendirilebilecektir. Özellikle de düşük gelir grubundaki çocuklarda bu becerilerin değerlendirilmesi, buna uygun desteğin sağlanması için önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, D. ve Akpınar, B. C. (2018). Okul öncesi eğitiminde STEM uygulamaları. Ed. D. Akgündüz. *Okul öncesinden üniversiteye kuram ve uygulamada STEM eğitimi* içinde s. 135-167. Ankara: Anı. ISBN 978-605-170-217-9.
- Akgündüz, D., Ertepinar, H., Ger, A. M., Kaplan-Sayı, A. ve Türk, Z. (2015a). *STEM eğitimi çalıştay raporu Türkiye STEM eğitimi üzerine kapsamlı bir değerlendirme*. Ed. Devrim Akgündüz. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi. ISBN 978-605-4303-50-2.
- Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M. S., Öner, T. ve Özdemir, S. (2015b). *STEM eğitimi Türkiye raporu "günün modası mı yoksa gereksinim mi?"*. Ed. Devrim Akgündüz ve Hamide Ertepinar. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi. ISBN 978-6054303403

- Akgündüz, D., Ertepinar, H., Ger, A. M. ve Türk, Z. (2018). *STEM eğitiminin öğretim programına entegrasyonu: çalıştay raporu*. Ed. Devrim Akgündüz. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Akkoyunlu, B. ve Tuğrul, B. (2002). Okul öncesi çocukların ev yaşantısındaki teknolojik etkileşimlerinin bilgisayar okuryazarlığı becerileri üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23,12-21.
- Akman, B., Yükselen, A. İ ve Uyanık, G. (2003). *Okul öncesi dönemde matematik etkinlikleri*. İstanbul: Epsilon.
- Aktaş-Arnas, Y. (2012). *Okul öncesinde matematik eğitimi*. Ankara: Vize.
- Alabay, E. (2011). Okul Öncesi Eğitimde Fen Programları. Berrin Akman, Gülden Uyanık-Balat, Tülin Güler (Editör). *Okul Öncesi Dönemde Fen Eğitimi*. Bölüm 3. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Alan, Ü. (2020). *Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik geliştirilen STEM eğitimi programının etkililiğinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Anders, Y. & Rossbach, H. (2015). Preschool teachers' sensitivity to mathematics in children's play: The influence of math-related school experiences, emotional attitudes, and pedagogical beliefs. *Journal of Research in Childhood Education*, 29(3),305-322. DOI:10.1080/02568543.2015.1040564.
- Armga, C., Dillon, S., Jamsek, M., Morgan, E. L., Peyton D. & Speranza, H. (2002). Tips for helping children do science. *Texas Child Care*. 26(3), 2-7.
- Ata-Aktürk, A. ve Demircan, H. Ö. (2017). A Review of Studies on STEM and STEAM Education in Early Childhood. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(2), 757-776.
- Aydeniz, M. ve Bilican, K. (2017). STEM eğitiminde global gelişmeler ve Türkiye için çıkarımlar. Ed. Salih Çepni. *Kuramdan Uygulamaya STEM+E+A Eğitimi* içinde, s.69-93. Ankara: Pegem Akademi.
- Beaty, J. J. (2014). *Observing development of the young child*. Eight edition. New Jersey: Pearson Education. ISBN: 13:978-013-286756-6.
- Bender, W. N. (2018). Giriş. Çev. Ed. S. Durmuş, A. S. İpek ve B. Yıldız. *STEM öğretimi için 20 strateji* içinde s. 1-16. Ankara: Nobel.
- Carberry, A. R. & Baker, D. R. (2018). The impact of culture on engineering and engineering education. In Y. J. Dori, Z. R. Mevarech and D. R. Baker Eds. *Cognition, Metacognition and Culture in STEM Education. Learning, Teaching and Assessment*, p. 217-240. Innovations in Science Education and Technology vol.24 Series editör Karen C. Cohen. Springer (e-book). ISBN 978-3-319-66659-4
- Clarke, L., & Abbott, L. (2016). Young pupils', their teachers' and classroom assistants' experiences of iPads in a Northern Ireland school: Four and five years old, who would have thought they could do that? *British Journal of Educational Technology*, 47(4), 1003–1339.
- Clements, D. H. ve Sarama, J. (2003). Young children and technology: What does the research say? *Young Children*, 58 (6), 34-40.
- Clements, D. H. & Sarama, J. (2016). Math, science, and technology in the early grades. *The Future of Children*, 26(2), 75-94.

- Couse, L., & Chen, D. (2010). A tablet computer for young children? Exploring its viability for early childhood education. *Journal of Research on Technology in Education*, 43(1), 75–98.
- Children’s Learning Institute (2014). *CIRCLE* (Formerly C-PALLS+STEM) Technical Manual. USA, Texas, University of Texas Health Science Center. Erişim Tarihi: 21.02.2017, <https://hisdearlychildhood.files.wordpress.com/2013/08/circle-technicalmanual-2.pdf>
- Çakan, M. (2003). Geniş ölçekli başarı testlerinin eğitimindeki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 28(128), 19-26.
- Çevik, M., Şentürk, C. ve Abdioğlu, C. (2019). *Stem'den stem+'ya teori ve uygulama*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çil, E. (2017). Okul öncesi dönemde STEM eğitimi. Ed. S. Çepni. *Kuramdan Uygulamaya STEM+A+E Eğitimi*, s.443-470. Ankara: Pegem Akademi.
- Davies, D. (2011). *Teaching science creatively*. London and New York: Routledge.
- Eccles, J. S. (2014). Gendered socialization of stem interests in the family. *International Journal of Gender, Science and Technology*, 7(2):116-132.
- Ferguson-Patrick, K., Reynolds, R. & Macqueen, S. (2018). Integrating curriculum: a case study of teaching Global Education. *European Journal of Teacher Education*, 41(2), 187-201.
- Fleer, M. (2000). Working technologically: investigations into how young children design and make during technology education. *International Journal of Technology and Design Education* 10, 43–59.
- Foster, M. A., Anthony, J. L., Clements, D. H., Sarama, J. & Williams, J. M. (2016). Improving mathematics learning of kindergarten students through computer-assisted instruction. *Journal for Research in Mathematics Education*, 47(3), 206-232. doi:10.5951/jresmetheduc.47.3.0206
- Hoboken, NJ: Wiley.Master, A., Cheryan, S., Moscatelli, A. & Meltzoff, A. N. (2017). Programming experience promotes higher STEM motivation among first-grade girls. *Journal of Experimental Child Psychology*, 160: 92-106. Doi: 10.1016/j.jecp.2017.03.013
- Furner, J. M. & Kumar, D. D. (2007). The mathematics and science integration argument: a stand for teacher education. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 3(3), 185-189.
- Gencer, A. S., Doğan, H., Bilen, K. ve Can, B. (2019). Bütünleşik STEM Eğitimi Modelleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45, 38-55.
- Greenfield, D. B., Dominguez, X., Greenberg, A., Fuccillo, J., Maier, M. F. ve Penfield, R. (2010). *In lens on science: development and initial validation of an item response theory-based assessment of preschool science knowledge and process skills*. Unpublished manuscript Retrieved from: <https://www.researchconnections.org/childcare/resources/28258>
- Günşen, G. ve Uyanık-Balat, G. (2017). Okul öncesi dönemde STEM yaklaşımı. Ed. B. Akman, G. Uyanık-Balat ve T. Güler Yıldız. *Okul öncesi dönemde fen eğitimi*, s. 137-160. Ankara: Anı.

- Hansen, C. B. (2019). *The heart and science of teaching*. New York and London: Teachers College.
- Hawking, S. (2018). *Aforizmalar*. Çev. Z. Serinker. İstanbul: Zeplin Kitap: Düşünce.
- Haylock, D. & Cockburn, A. (2014a). *Matematiği anlama*. Çev. Ed. Z. Yılmaz, Çev. S. Doğan. *Küçük Çocuklar için Matematiği Anlama* içinde s. 5-28. Ankara: Nobel.
- Haylock, D. & Cockburn, A. (2014b). *Problem çözme ve akıl yürütmeyi anlama*. Çev. Ed. Z. Yılmaz, Çev. A. Kubar. *Küçük Çocuklar için Matematiği Anlama* içinde s. 285-320. Ankara: Nobel.
- Jackman, H. (2012). *Early education curriculum a child's connection to the world*. Fifth Edition. United States of America: Wadsworth, Cengage Learning.
- Jacobs, H. H. (1989). The growing need for interdisciplinary curriculum content. In H. H. Jacobs Eds. *Interdisciplinary Curriculum*, p. 1-12. United States of America: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Joreskog, K. G. (1999). *How large can a standardised coefficient be?* Unpublished technical document. Chicago: Scientific Software International.
- Kaçar, A. Ö. ve Doğan, N. (2007). Okul öncesi eğitimde bilgisayar destekli eğitimin rolü. Akademik Bilişim, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya 31 Ocak-2 Şubat 2007.
- Karataş, F. Ö. (2017). Eğitimde geleneksel anlayışa yeni bir S(I)TEM. Ed. Salih Çepni. *Kuramdan Uygulamaya STEM+E+A Eğitimi* içinde, s.53-69. Ankara: Pegem Akademi.
- Kelly, T. R. & Knowles, J. G. (2016). A conceptual framework for integrated STEM education. *International Journal of Stem Education*, 3(11).
- Kids STEM Studio (2019). Erişim Tarihi: 03.07.2019, <https://www.kidsstemstudio.com/>
- Kid Spark Education (2019). Erişim Tarihi: 03.07.2019, <https://kidsparkeducation.org/>
- Kinzie, M. B., Whittaker, J. V., Williford, A. P., DeCoster, J., McGuire, P., Lee, Y. & Kilday, C. R. (2014). My teaching partner-math/science pre-kindergarten curricula and teacher supports: associations with children's mathematics and science learning. *Early Childhood Research Quarterly* 29, 586–599.
- Kostelnik, M. J., Soderman, A. K., Whiren, A. P. & Rupiper, M. L. (2019). Bilişsel Alan. Çev. E. Akşin-Yavuz. Çev. Ed. E. Ahmetoğlu ve İ. H. Acar. *Gelişime uygun eğitim programı* içinde s. 341-377. Ankara: Nobel.
- Krishnamurthi, A., Ballard, M. ve Noam, G. G. (2014). Examining the impact of afterschool STEM programs. A paper commissioned by the Noyce Foundation. Erişim tarihi: 07.08.2019, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED546628.pdf>
- Landry, S. H., Assel, M., Gunnewig, S., & Swank, P. R. (2009). *TT center for improving the readiness of children for learning and education (CIRCLE) phonological awareness language & literacy system*. Houston TX: University of Texas Health Science Center at Houston.
- Landry, S. H., Assel, M., Williams, J., Zucker, T. A., Swank, P. R. & Gunnewig, S. (2014). *CIRCLE Technical Manual*. University of Texas Health Science Center, Children's Learning Institute.
- Madden, M. E., Baxter, M., Beauchamp, H., Bouchard, K., Habermas, D., Huff, M., Ladd, B., Pearson, J. & Plague, J. (2013). Rethinking stem education: an interdisciplinary steam curriculum. *Procedia Computer Science* 20, 541 – 546.

- Malyn-Smith, J., Cedrone, D., Na'im, A. & Supel, J. (2013). A program director's guide to evaluating stem education programs: lessons learned from local, state, and national initiatives. Erişim tarihi: 10.10.2019, http://stelar.edc.org/sites/stelar.edc.org/files/A_Program_Directors_Guide_to_Evaluating_STEM_Education_Programs_links_updated.pdf
- Mantzicopoulos, P., Samarapungavan, A. & Patrick, H. (2009). "We learn how to predict and be a scientist": early science experiences and kindergarten children's social meanings about science. *Cognition and Instruction*, 27(4), 312-369. DOI: 10.1080/07370000903221726.
- Margot, K. C. ve Kettler, T. (2019). Teachers' perception of stem integration and education: a systematic literature review. *International Journal of STEM Education*, 6(2), 1-16.
- Master, A., Cheryan, S., Moscatelli, A., & Meltzoff, A. N. (2017). Programming experience promotes higher STEM motivation among first-grade girls. *Journal of Experimental Child Psychology*, 160:92-106. Doi: 10.1016/j.jecp.2017.03.013.
- McAfee, O. & Leong, D. J. (2012). Standart testler: erken çocukluk dönemi öğretmenleri neleri bilmeli? (Çev. B. Ekinci). Çev Ed. B. Ekinci (Palut). *Erken çocukluk döneminde gelişim ve öğrenmenin değerlendirilmesi ve desteklenmesi* içinde s. 176-192. 5. Basımdan çeviri Ankara: Nobel Akademik (2011). ISBN: 978-605-133-356-4.
- McClure, E. R., Guernsey, L., Clements, D. H., Bales, S. N., Nichols, J., KendallTaylor, N., & Levine, M. H. (2017). *STEM starts early: Grounding science, technology, engineering, and math education in early childhood*. New York: The Joan Ganz Cooney Center at Sesame Workshop.
- McDonald, R. P. (1999). Test theory: A unified treatment. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum
- MEB YEĞİTEK (2018). *STEM eğitimi öğretmen el kitabı*. Erişim Tarihi: 02.04.19, http://scientix.meb.gov.tr/images/upload/Event_35/Gallery/STEM%20E%C4%9Fiti mi%20%C3%96%C4%9Fretmen%20El%20Kitab%C4%B1.pdf
- Miller, T. (2018). Developing numeracy skills using interactive technology in a play-based learning environment. *International Journal of STEM Education*, 5(39), 1-11.
- Modo, M. & Kinchin, I. (2011). A Conceptual Framework for Interdisciplinary Curriculum Design: A Case Study in Neuroscience. *Journal of Undergraduate Neuroscience Education*, 10(1), 71-79.
- Molina, R., Borrer, J. & Desir, C. (2016). Supporting stem success with elementary students of color in a low-income community. *Distance Learning*, 13(2), 19-25.
- Moomaw, S. & Davis, J. A. (2010). Stem comes to preschool. *Young Children*, 65(5), 12-18.
- Moomaw, S. (2013). *Teaching STEM in the early years. Activities for integrating science, technology, engineering and mathematics*. U.S.: Redleaf Press. ISBN 978-1-60554-121-1.
- Mulvey, K. L., Miller, B., & Rizzardi, V. (2017). Gender and engineering aptitude: Is the color of science, technology, engineering, and math materials related to children's performance? *Journal of Experimental Child Psychology*, 160, 119-126. doi:10.1016/j.jecp.2017.03.006

- Mutlu, M. E. (2015). Öğrenme deneyimleri bağlam modeli. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 173-191.
- National Science Board (2007). A National action plan for addressing the critical needs of the U.S. science, technology, engineering, and mathematics education system. Erişim Tarihi: 15.03.2019, https://www.nsf.gov/nsb/documents/2007/stem_action.pdf
- Newell, W. H. (1990). Interdisciplinary curriculum development. *Issues in Integrative Studies*, 8, 69-86.
- Neumann, M. (2018). Using tablets and apps to enhance emergent literacy skills in young children. *Early Childhood Research Quarterly*, 42, 239-246.
- Oliemat, E., Ihmeideh, F. & Alkhaldeh, M. (2018). The use of touch-screen tablets in early childhood: Children's knowledge, skills, and attitudes towards tablet technology. *Children and Youth Services Review*, 88, 591-597.
- Paciga, K. A., & Donohue, C. (2017). *Technology and interactive media for young children: A whole child approach connecting the vision of fred rogers with research and practice*. Latrobe, PA: Fred Rogers Center for Early Learning and Children's Media at Saint Vincent College.
- Pasnik, S., & Hupert, N. (2016). *Early STEM learning and the roles of technologies*. Waltham, MA: Education Development Center, Inc.
- Pellerin, M. (2012). E-inclusion in early French immersion classrooms: Using digital technologies to support inclusive practices that meet the needs of all learners. *Canadian Journal of Education*, 36(1), 27.
- Peterson, S. M. (2009). Narrative and paradigmatic explanations in preschool science discourse. *Discourse Processes*, 46(4), 369-399, DOI: 10.1080/01638530902959448.
- Piasta, S. B., Pelatti, C. Y. & Miller, H. L. (2014). Mathematics and science learning opportunities in preschool classrooms. *Early Education and Development*, 25(4), 445-468. DOI: 10.1080/10409289.2013.817753
- Polat-Unutkan, Ö. (2003). *Marmara ilköğretime hazır oluş ölçeğinin geliştirilmesi ve standardizasyonu*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Polat, Ö. ve Bardak, M. (2019). Türkiye'de erken çocukluk döneminde stem yaklaşımı. *International Journal of Social Science Research*, 8(2), 18-41.
- Ruble, D. N., Martin, C. L., & Berenbaum, S. (2006). Gender development. In N. Eisenberg (Ed.), *Social, emotional, and personality development*. Volume 3 of the Handbook of child psychology (6th ed., pp. 858-932). Editors-in-Chief: W. Damon & R. M. Lerner.
- Sayan, H. (2016). Okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 5(13), 67-83.
- Schlesinger, M. A. ve Richert, R. A. (2017). The role of gender in young children's selective trust of familiar stem characters. *Media Psychology*, DOI: 10.1080/15213269.2017.1328311
- Stevenson-Boyd, J., Brenneman, K., Frede, E., & Weber, M. R. (2008). *Preschool rating instrument for science and mathematics*. Unpublished instrument, New Brunswick, NJ.: National Institute for Early Education Research.

- Stevenson-Garcia, J., Brenneman, K., Frede, E., & Weber, M. (2010). *Preschool rating instrument for science and mathematics (PRISM)*. New Brunswick, NJ: National Institute for Early Education Research.
- Stitham, R. (2018). *The effects of an elementary stem intervention on fourth-grade outcomes in language arts and math*. (Unpublished Doctorate Thesis). Concordia University College of Education, Portland.
- Snapology (2019). Erişim tarihi: 03.07.2019, <https://www.snapology.com/programs/stem>
- Sperry-Smith, S. (2016). *Başarı için planlama: iyi bir başlangıç*. Çev. M. Orçan Kaçan. Çev. Ed. S. Erdoğan, H. Arslan Çiftçi. Erken çocuklukta matematik içinde s. 15-31. Ankara: Eğiten Kitap.
- STEM Minds (2019). Erişim tarihi: 03.07.2019, <https://stemminds.com/>
- Tomarken, A. J., & Serlin, R. C. (1986). Comparison of anova alternatives under variance heterogeneity and specific noncentrality structures. *Psychological Bulletin*, 99(1), 90–99. doi:10.1037/0033-2909.99.1.90
- Tan, M. (2018). Why stem? Why now? Educating for technologies, or technologies for education? *Learning: Research and Practice*, 4(2), 203-209. Doi: <https://doi.org/10.1080/23735082.2018.1511275>
- Tarım, Ş. D. (2014). Okul öncesinde matematik eğitimi. Ed. İlkay Ulutaş. *Okul Öncesinde Matematik Eğitimi* içinde s. 212-233. Ankara: Hedefcs Yayıncılık.
- Taştepe, T. ve Temel, Z. F. (2013). Erken çocukluk dönemi fen ve matematik eğitimi içerik standartları değerlendirme araçlarının geliştirilmesi (geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(4), 1625-1640.
- Thomas, B. & Watters, J. (2015). Perspectives on Australian, Indian and Malaysian approaches to STEM education. *International Journal of Educational Development*, 45,42-53.
- Uyanık-Balat, G. (2011). Fen nedir ve çocuklar feni nasıl öğrenir? Berrin Akman, Gülden Uyanık-Balat, Tülin Güler (Editör). *Okul Öncesi Dönemde Fen Eğitimi*. Bölüm 1. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Uyanık-Balat, G. ve Arslan Çiftçi, H. (2017). Okul öncesi dönemde fen eğitimi ve önemi. Ed. B. Akman, G. Uyanık Balat, T. Güler Yıldız. *Okul öncesi dönemde fen eğitimi* içinde s. 1-22. Ankara: Anı.
- Veziroğlu, M. (2014). Okul öncesi dönemde matematik ve fen ilişkisi. Ed. B. Akman. *Okul Öncesi Matematik Eğitimi* içinde s. 215-233. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Wilkerson, S. B. & Haden, C. M. (2014). Effective practices for evaluating stem out-of-school time programs. *Afterschool Matters*, 19:10-19.
- Yıldırım, A. (1996). Disiplinlerarası Öğretim Kavramı ve Programlar Açısından Doğurduğu Sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12:89-94.
- Yurt, Ö. (2014). Okul öncesi dönemde fen eğitimi. Ed. Fatma Şahin. Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim Seti 5. Kitap *Okul Öncesi Dönemde Fen Eğitimi* içinde s. 14-27. Ankara: Hedefcs Yayıncılık.
- Zucker, T. A., Williams, J. M., Bell, E. R., Assel, M. A., Landry, S. H., Monsegue-Bailey, P., Crawford, A. & Bhavsar, V. (2016). Validation of a brief, screening measure of low-

income pre-kindergarteners' science and engineering knowledge. *Early Childhood Research Quarterly*, 36, 345-357.

Zucker, T. A., Williams, J., Assel, M., Monsegue-Bailey, P., Landry, S. H., & Crawford, A. (2013). *CIRCLE progress monitoring system: Science & engineering subtest*. Houston TX: University of Texas Health Science Center at Houston. Erişim: www.CLIengage.org

Zucker, T. A., Williams, J. M., Bell, E. R., Assel, M. A., Handry, S. H., Monsegue-Bailey, P., ..., Bhavsar, V. (2016). Validation of a brief, screening measure of low-income pre-kindergarteners' science and engineering knowledge. *Early Childhood Research Quarterly*, 36:345-357. DOI: 10.1016/j.ecresq.2015.12.018.

**KENT İÇİ TOPLU TAŞIMADA BELEDİYE OTOBÜSLERİNİN
KARIŞTIĞI TRAFİK KAZALARININ LOJİSTİK REGRESYON İLE
İNCELENMESİ**

*INVESTIGATION OF TRAFFIC ACCIDENTS INVOLVING MUNICIPALITY
BUSES IN URBAN PUBLIC TRANSPORT BY LOGISTIC REGRESSION*

Ümit KUVVETLİ*, Ali Rıza FİRUZAN**

*Geliş Tarihi: 24.07.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Trafik kazaları, birçok gelişmekte olan ülke için önemli sorunlardan bir tanesidir. Literatürde trafik kazalarını farklı açılardan değerlendiren birçok çalışma olmasına karşılık, kent içi toplu taşımada sıklıkla kullanılan belediye otobüslerinin karıştığı trafik kazaları ile ilgili çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğun dolmasına katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada İzmir’de kullanılan belediye otobüslerinin bir yıl içinde karıştıkları trafik kazalarına etki eden faktörler lojistik regresyon kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında, yaralamalı/ölümlü trafik kazalarına etki eden faktörler ikili lojistik regresyon ile belirlenmiştir. Bu modele göre mevsim ve şoför tecrübesi değişkenleri anlamlı bulunmuştur. İkinci kısımda ise, kazalar, kuruma olan toplam maliyetlerine göre gruplanmış ve kazanın maddi büyüklüğüne etki eden faktörler ordinal regresyon ile analiz edilmiştir ve elde edilen modele göre kazanın büyüklüğüne anlamlı etki eden faktörler belirlenmiştir. Son olarak ise, elde edilen tüm bulgular genel olarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: trafik kazaları, lojistik regresyon analizi, kent içi toplu taşıma

ABSTRACT: Traffic accidents are one of the important problems for many developing countries. Although there are many studies in the literature evaluating traffic accidents from different perspectives, the number of studies related to traffic accidents involving city buses, which are frequently used in urban public transportation, is quite limited. This study has been prepared to contribute to filling this gap in the literature. In the study, the factors affecting the traffic accidents involving the city buses used in İzmir within a year were analyzed using logistic regression. In the first part of the study, the factors affecting injured / fatal traffic accidents were determined by binary logistic regression. According to this model, season and driver experience were found statistically significant. In the second part, the accidents were grouped according to their total costs to the institution and the factors affecting the magnitude of the accidents have been determined by using ordinal regression model. Finally, all findings obtained in the study were generally evaluated and interpreted.

Key Words: traffic accidents, logistic regression analysis, public transportation

* Dr. Öğr. Üyesi, Bakırçay Üniversitesi, umit.kuvvetli@bakircay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9567-3675.

** Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, aliriza.firuzan@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8337-2349.

EXTENDED ABSTRACT

Traffic accidents are one of the important problems for many developing countries. Although there are many studies in the literature evaluating traffic accidents from different perspectives, the number of studies related to traffic accidents involving city buses, which are frequently used in urban public transportation, is quite limited. This study has been prepared to contribute to filling this gap in the literature.

In the study, the factors affecting the traffic accidents involving the city buses used in İzmir within a year were analyzed using logistic regression. In the first part of the study, the factors affecting injured /fatal traffic accidents were determined by binary logistic regression. In the second part, the accidents were grouped according to their total costs to the institution and the factors affecting the magnitude of the accidents have been determined by using ordinal regression model.

In binary logistic regression, all accident results (0: no injury or dead, 1: at least one injury/dead) are used as the dependent variable in the analysis; the variables about bus driver such as experience, age, whether the bus involved in accident is registered to bus driver, driver's practice on the relevant bus (whether the driver has used the same bus brand involved in accident for a certain period of time) and the groups formed by considering the number of faulty accidents, the variables about the line that accident occurred such as the average distance between two bus stops, passenger density, the slopes of the routes, passenger density at the time of the accident (capacity utilization rate), average traffic density on the routes at the time of the accident and the cluster of the lines, variables about buses such as the types and models of the buses and environmental variables like the season, time interval of the day, the daily rainfall, whether the accidents occurred in black spots have been used as independent variables. According to the binary regression results, the winter months have higher risk for accidents causing injury or death. In addition, as the drivers experience increases, the risk of accidents with injury or dead increases.

One of the negative effects of traffic accidents involving public buses is the property damage to the organizations. In addition, while all traffic does not accidents cause the same property damage; different sized- accidents occurred within the analysis period. For this reason, all traffic accidents involving public buses, according to the total cost to the institution, have been divided into three groups as minor, medium, and major and the factors affecting the magnitude of the accidents have been determined by using ordinal regression model. The magnitude of the accident was used as dependent variable in the ordinal regression and the independent variables in the binary regression were used as independent variables. Bus type, the average distance between bus stops on the route, whether debit of the bus belongs to bus drivers, capacity utilization rate, driver's practice on the bus, group of the bus driver, the cluster of line and the slope of the route are statistically significant.

According to the ordinal regression, the odds of involving bigger traffic accident for the articulated buses are 1.22 times higher than the odds for solo buses. The risk of major accident on the lines that the average distance between bus stops on their route is greater than 700 meters is 1.340 times higher than the lines that the average distance between bus stops on their route is between 400 and 700 meters and 1.524 times higher than the lines that the average distance between bus stops on their route is less than 400 meters. These values show

that bus drivers have major accidents as the distance between bus stops increases. As the distance between bus stops increase, increasing the speed by bus drivers can be considered as possible cause of this condition. The number of passengers in the buses is a factor influencing the concentration and stress level of the bus drivers. The capacity utilization rate (the number of passengers in the bus at the time of the accident / bus capacity) is a factor that increases the risk of more major accidents. 1 unit increase in the density of passengers in the bus increases the risk of the driver to be involved in a major accident increases by 1.005 (95% CI, 1.001 to 1.010) times.

The risk of bus drivers with lower rate of faulty accident to be involved in major accident is 1.318 times higher than the drivers with higher rate of faulty. Similarly, the risk of major accident on the lines that the number of traffic accidents per 100,000 bus kms is lower is 1.448 times higher than the lines that the number of traffic accidents per 100,000 bus kms is higher. Both statistics show the bigger accidents occur in the groups where the accident risk is low compared to groups where the risk of accidents is high. It is possible to interpret this situation as increase in the driver's carelessness at low-risk situations.

The basic results achieved in both binary and ordinal regression analyses is that the groups where the probability of accident is low have bigger risk of the involved in the accident included injury/fatality or in the major accident in terms of property damages. This result shows that different precautions are necessary to be taken for reducing traffic accidents for different groups.

1. GİRİŞ

Trafik kazaları, sebep olduğu olumsuz sonuçlar nedeniyle bugün birçok ülkenin öncelikli konularından bir tanesidir. Trafik kazalarının azaltılmasına yönelik alınan önlemlerden bir tanesi toplu taşımanın özendirilmesidir. Bununla birlikte, otobüs ile yolculuk etmenin diğer yolculuk türlerine göre daha güvenli bir ulaşım şekli olmasına (Chimba vd, 2010) ve yolculuk sırasında ciddi yaralanma ve ölme olasılığının özel araç ile yolculuk etmeye kıyasla kent içi toplu taşıma araçlarında birkaç kat daha düşük olmasına rağmen (Yang et al., 2009) özellikle kent içi toplu taşıma araçlarının karıştığı trafik kazalarında yaşanan can ve mal kaybı azımsanacak düzeyde değildir.

Kentlilerin, şehir içi toplu taşıma hizmeti veren kurumlardan temel beklentileri, gitmek istedikleri yere güvenli ve zamanında ulaşımının sağlanmasıdır. Özellikle şehir içi toplu taşıma hizmetinde kullanılan otobüslerin karışıklıkları trafik kazaları, yolcuların can güvenliğini tehdit etmekte, kalıcı sakatlıklara ve mal kayıplarına sebep olabilmektedir. Herhangi bir can ve mal kaybına sebep olmasa dahi, otobüslerin karıştığı trafik kazalarından dolayı gerek toplu taşıma işletmeleri gerek ise yolcular çeşitli zorluklar yaşamaktadırlar. Herhangi bir trafik kazasına karışan otobüs, yapması gereken planlanmış seferlerini aksatmakta, bunun sonucu olarak da kaza sırasında otobüste olmayan yolcular bile, trafik kazalarından dolayı etkilenmekte, bu durum da yolcu memnuniyetini olumsuz etkilemektedir. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak, trafik kazaları kurumlara ciddi ekonomik zarar vermektedir. Bu sebeplerden dolayı, şehir içi toplu ulaşım

hizmeti veren kurumlar açısından trafik kazalarının önlenmesi ve sayılarının azaltılması, kurumların ulaşım stratejilerindeki en kritik konuların bir tanesidir (Kuvvetli ve Firuzan, 2019).

Trafik kazalarının ülke ekonomilerine ciddi ekonomik zararları olduğundan dolayı, Dünya Sağlık Örgütü'ne göre trafik kazalarının sebep olduğu zararı en aza indirmek için trafik kazalarına etkileyen faktörlerin tespiti oldukça önemlidir (WHO, 2018). Benzer durum otobüsler ile kent içi toplu taşıma hizmeti sunan işletmeler için de geçerli olmasına rağmen, literatürde bu alanda yapılan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır.

Son yıllarda, trafik kazalarının önlenmesi amaçlı yapılan çalışmalarda, trafik kazalarının sayısının azaltılması yanında kaza şiddetinin de azaltılması hedeflenmektedir. Her iki hedefe de ulaşmanın yolu, kazaları etkileyen faktörlerin tespit edilmesinden geçmekte olup; trafik kazalarını etkileyen hava durumu, yol tipi, kaza yeri, saat aralığı, aydınlanma durumu gibi birçok faktörün incelendiği çalışmalar literatürde bulunmaktadır. Bütün bu faktörlerin kontrol altına alınması oldukça zordur ve günümüzde trafik kazalarını tamamen önlemek mümkün değildir.

Kent içi toplu taşıma işletmeleri açısından değerlendirildiğinde ise kendi araçlarının karıştığı trafik kazaları, sundukları hizmet kalitesini olumsuz etkileyen önemli konulardan bir tanesidir. Bununla birlikte, trafik kazalarına etki eden genel faktörlerin yanı sıra, söz konusu işletmeler için güzergah durumu, otobüs tipi, şoför tecrübesi, yolcu yoğunluğu gibi başka faktörler de söz konusudur. Fakat, bu faktörlerin kontrol altına alınması diğer trafik kazalarını etkileyen faktörlere kıyasla daha olasıdır. Bu sebeple, diğer trafik kazalarının sayısının azaltılması seçeneğiyle karşılaştırıldığında, çeşitli teknikler uygulayarak kent içi toplu taşıma şirketlerinin karıştırdıkları trafik kazalarının sayısını azaltmaları nispeten daha kolaydır.

Trafik kazalarının bazı alt konuları ile ilgili çalışma sayısı oldukça azdır. Bu konulardan bir tanesi kent içi toplu taşıma araçlarının karıştığı trafik kazalarıdır. Bu çalışmada ilgili konu ele alınmış, kent içi toplu taşımada kullanılan otobüslerin karıştığı trafik kazalarını etkileyen faktörler lojistik regresyon kullanılarak analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır. Makalede, bu bölümünden sonra, konu ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, kullanılan yöntem ve veri kaynağı ile ilgili bilgiler paylaşılmış, dördüncü bölümde ise uygulama sonuçlarına yer verilmiştir. Makalenin son kısmında ise elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirilmiş ve sonraki çalışmalar ile ilgili tecrübeler paylaşılmıştır.

2. LİTERATÜR

Trafik kazaları sadece ülkemizde değil dünya genelinde ciddi bir sorundur. Trafiğe yeni araçların eklenmesi, nüfusun artması gibi faktörlerin de etkisiyle her geçen yıl trafik kazalarının sayısı ve bu kazalardaki can ve mal kaybı artmaktadır. Literatürde, trafik kazalarının azaltılmasına katkı sağlayacak birçok çalışma yer

almaktadır. Genel olarak trafik kazaları ile ilgili araştırma sayısı fazla olmasına karşın, kamyonlar, motosikletler, ölümlü/yaralamalı kazalar, kent içi yollarda/şehirlerarası yollarda meydana gelen kazalar gibi daha spesifik kapsamda yapılan çalışma sayısı daha sınırlıdır. Bu sınırlı çalışma konularından bir tanesi de kent içi toplu taşımada kullanılan otobüslerin karıştığı trafik kazalarıdır. Kent içi toplu taşımada, kent içi trafik yoğunluğunu ve kirliliği azaltması, dolayısıyla diğer ulaşım araçlarına göre daha güvenli olmasının (Brenac and Clabaux, 2005) yanı sıra bu konudaki verilere ulaşmanın zorluğu gibi faktörler bu konuda sınırlı çalışma olmasının sebepleri olarak kabul edilebilir.

Wahlberg (2002; 2004) İsveç'in Uppsala kentinde kent içi ulaşımında otobüslerin düşük hızda meydana gelen kazalarını analiz etmiştir. Toplam 2.237 kazanın çeşitli faktörlere göre sınıflandırıldığı çalışmalarda, araçların aldığı hasar bölgelerinin tespiti, otobüs duraklarının güvenilirliğinin araştırılmasının yanında, kaza raporları, istatistikleri, değerlendirmeleri için kaza raporlarının nasıl tutulması gerektiği de tartışılmıştır.

Kharola vd (2010) Bengaluru, Hindistan'daki toplu taşıma otobüslerinin karıştığı ölümlü kazaları analiz etmişlerdir.

Güner ve diğerleri (2014) Sakarya'da 2006-2012 yılları arasında meydana gelen ve kent içi toplu taşıma araçlarının karıştığı toplam 525 ölümlü ve yaralamalı trafik kazasını k-means kümeleme algoritması ile analiz etmiş ve kaza karakteristiklerini belirlemişlerdir. Çalışmada, araçlar ile olan kazalar ve yayalar ile olan kazalar olarak iki farklı küme elde edilmiş ve bu kümeler arasındaki temel farkın mevsim ve kavşaklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada her iki küme için trafik kazalarının azaltılması için bazı önerilerde bulunulmuştur.

Selanik ve diğerleri (2014) ise İzmir'de belediye otobüslerinin karıştığı trafik kazalarının istatistiksel analizin yaptıkları çalışmada, otobüslerin en sık kaza yaptıkları lokasyonları belirlemiş, ayrıca aylara, saat dilimlerine göre kaza sayılarını karşılaştırmışlardır. Hat bazında da kaza sayılarının incelendiği çalışmada, otobüs şoförleri açısından da kazalar değerlendirilmiştir. Şoförlerin sıklıkla yaptıkları kusurlar ve çalışmaya başladıktan ne kadar süre sonra kazaya karışma risklerinin arttığı da araştırılmıştır.

Krstanoski ve Gjorgievski (2016) Üsküp'te kent içi otobüs şoförlerinin sebep olduğu 2010 Nisan-2015 Aralık dönemi içinde meydana gelen trafik kazalarının istatistiksel analizini yapmışlardır. İlgili dönem içerisinde kaza yeri, gün zaman dilimi, kazaya karışan diğer taraf ve kaza tipinin analiz edildiği çalışmada bazı önerilere de yer verilmiştir.

Taşbakan vd. (2018) Berlin'de şehir içi otobüs şoförlerinin kaza risklerini değerlendirmek amacıyla şoförlerin alkol, sigara kullanımı, uykusuzluk, uyku apnesi vb. rahatsızlıklarını bir anket aracılığıyla araştırmışlardır. Çalışma sonucunda uyku

apnesi riski yüksek olan şoförlerin kaza riskinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İran'ın Meşhed kentinde yapılan bir çalışmada ise, kent içi ulaşımında kullanılan otobüslerin 2014-2016 yılları arasında karıştığı toplam 4.910 trafik kazası analiz edilmiş ve kaza riskini etkileyen faktörler araştırılmıştır. Çalışmaya göre, otobüs duraklarında ve kavşaklarda meydana gelen kazalarda ölme ya da yaralanma riski diğer yerlerdeki kazalara kıyasla daha düşüktür. Benzer şekilde, yandan veya köşeden çarpmanın gerçekleştiği kazalarda ölüm ya da yaralanma riski daha düşüktür. Buna karşın kazalarda otobüs yaşının ya da modelinin etkisi anlamlı bulunmamıştır (Nasri ve Aghabayk,2020).

Trafik kazalarının yanı sıra, otobüslerin ani hareketleri de yolcular için risk oluşturmaktadır. Otobüslerin ani durması ya da hızlanması sonucu meydana gelen yaralanma sayısı trafik kazalarının sebep olduğu yaralanmalardan daha fazladır. İngiltere'de yapılan bir çalışmaya göre, otobüs kazalarındaki yaralanmaların %63'ü trafik kazası dışındaki olaylarda gerçekleşmiştir (Palacio vd., 2009; Fruin vd., 1994).

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, kullanılan yöntem ile veri kaynağı hakkında bilgi verilmiştir.

3.1 Veri Kaynağı

İzmir, 4.367.251 (TÜİK, 2020) olan nüfusu ile Türkiye'nin en fazla nüfusa sahip 3. kentidir. Kentte, kent içi toplu taşıma hizmetleri, otobüs, metro, hafif raylı sistem, tramvay ve denizyolu modlarında sağlanmaktadır. Günlük ortalama 2 milyona yakın binişin yapıldığı kentte, yolcuların %58,3'ü otobüsler, %38,2'si raylı sistemler ve %3,5'i ise denizyolu ile taşınmaktadır. Kentte, çalışmanın uygulama kısmının gerçekleştirildiği kurum olan ESHOT'un tüm kent içi toplu taşıma sistemi içindeki payı %46,8'dir (ESHOT, 2020). Kentte, her gün şehir içi toplu taşıma hizmeti veren yaklaşık 1.500 otobüs, şehir içi yolları aktif olarak kullanmakta ve şehir trafiği açısından ciddi bir etkiye sahip bulunmaktadır.

Çalışmada, 2014 Eylül-2015 Ağustos dönemi arasında, ESHOT Genel Müdürlüğü'ne ait otobüslerin karıştığı 3.279 trafik kazası analiz edilmiştir. Ayrıca, garajlarda meydana gelen trafik kazaları ile vandalizm ve araç içi yolcu düşmesi ile oluşan kazalar çalışma kapsamına alınmamıştır.

Trafik kazaları sonrası kurum bilirkişilerinin ve trafik polislerinin hazırladıkları tutanaklarda yer alan bilgiler kullanılmıştır. Söz konusu bilgilerin yanı sıra, daha detaylı analizler yapabilmek için kurumun diğer verilerinden de yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında, kazaya karışan otobüs tipi (minibüs, solo ve körüklü), otobüs modeli (otobüs filosunda bulunan 11 farklı model bilgisi), kazanın meydana geldiği mevsim (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış), kazanın meydana geldiği saat aralığı (sabah, öğle, akşamüstü, akşam ve gece), kazaya karışan şoförün toplam iş tecrübesi

(3 yıldan az, 3-6 yıl arası, 6 yıldan çok), kazaya karışan şoför yaşı (35 yaş altı, 35-40 yaş arası, 40 yaş üstü), kazanın olduğu hattaki herhangi iki durak arası ortalama mesafe (yakın, orta, uzak), kazanın olduğu hattaki yolcu yoğunluğu (az yoğun, normal, çok yoğun), kazanın olduğu hattaki eğim (yok, az, orta, çok), kazaya karışan aracın kazaya karışan şoföre zimmetli olup olmaması (evet; hayır), kazanın olduğu gündeki yağmur miktarı (yağmur yok, hafif yağmurlu, yağmurlu, şiddetli yağmurlu), kazanın kara noktada olup olmaması (evet, hayır), kazaya karışan şoförün kazaya karışan araca alışkın olup olmaması (evet, hayır), kaza anındaki otobüsün içindeki yolcu kapasitesi, kazaya karışan otobüsün çalıştığı hattaki trafik yoğunluğu (az, orta, çok), kazadaki toplam yaralamalı/ölümlü kişi sayısı ve kazanın kuruma olan maliyeti (küçük, orta, büyük) değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenlerin yanı sıra, kurum bünyesinde çalışan şoförler k-means kümeleme yöntemi kullanılarak son bir yıldaki toplam kaza sayısı ve toplam çalıştıkları km. baz alınarak gruplanmıştır. Bu analize göre tüm şoförler düşük, normal, yüksek kaza riskine sahip şoförler olarak üç farklı gruba ayrılmıştır. Benzer analiz, kaza sayısı ve toplam yapılan km. baz alınarak hizmet sunulan bütün hatlar için de gerçekleştirilmiş ve hatlar da düşük, normal, yüksek kaza riskine sahip hatlar olmak üzere üç farklı gruba ayrılmıştır. Şoförler ve hatlar için yapılan bu analizlerin sonuçları da çalışmada bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

3.2 Lojistik Regresyon Analizi

Bu çalışmanın temel amacı, kent içi toplu taşımada kullanılan otobüslerin karıştığı trafik kazalarının kuruma olan maliyetini ve ayrıca kazaların ölümlü/yaralamalı olmasını etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Her iki amaç için de bağımlı değişkenin (kazanın yaralamalı/ölümlü olup olmaması ve kazanın kuruma maliyetinin düşük/orta/yüksek olması) kategorik değişken olması sebebiyle çalışmada lojistik regresyon analizi kullanılmıştır.

Lojistik regresyon, kategorik bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Lojistik regresyonun temel ilkesi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonu inceleyerek bir olayın olasılığını elde etmektir (Umar ve Bashir, 2019). Literatürde lojistik regresyon ile ilgili birçok kaynak bulunmaktadır (Lawal,2003; Pham,2006; Marques de Sa,2007).

Lojistik regresyon modeli aşağıdaki gibidir;

$$\text{logit}(P) = \ln\left(\frac{P}{1-P}\right) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_i X_i$$

Bu modelde P, yaralamalı/ölümlü kaza gerçekleşme olasılığını, X_i , i. bağımsız değişkeni ve β_i i. değişkene ait model katsayısını ifade etmektedir. β_i aynı zamanda OR değerini belirleyen katsayıdır.

Lojistik regresyonu, doğrusal regresyon analizinden farklı kılan unsur olasılık hesabına dayanmasıdır. Lojistik regresyonda kullanılan odds ratio (OR) değeri exp

(β_i) değerine eşittir ve i . bağımsız değişkenin, diğer tüm değişkenler sabit iken bağımlı değişken üzerindeki etkisini gösterir. Bu değer 1'den büyük olması riskin büyüdüğünü gösterir iken, 1'den küçük değerler riskteki azalmayı ifade eder. Özellikle, kategorik bağımsız değişkenlerin kullanıldığı bu çalışmada OR değerleri, farklı değişkenlerin kaza risklerini karşılaştırmak için kullanılır (Meuleners vd, 2017; Batool vd, 2018; Chen ve diğerleri, 2012; Hosmer ve Lemeshow, 2000; Karacasu vd, 2014).

Literatürde, trafik kazalarının şiddetini ve yaralamalı/ölümlü kaza olup olmamasını etkileyen faktörlerin tespitinde lojistik regresyonun uygulandığı birçok çalışma yer almaktadır (Shnkar ve Mannering, 1996; Milton vd, 2008; Bektas ve Hınıs, 2008; Kartal vd, 2011; Kaplan ve Prato, 2012; Nasri ve Aghabayk,2020).

4. UYGULAMA

Çalışmanın uygulama aşamasında, kazaların yaralamalı/ölümlü olması ve kazanın kuruma olan maddi hasarının büyüklüğüne etki eden faktörlerin belirlenmesi için lojistik regresyondan yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, analizi yapılan dönem içinde meydana gelen tüm kazalar, kazada yaralanan ve/veya ölen olup olmamasına göre kodlanmış ve binary (ikili) regresyon modeli aracılığıyla riski arttıran faktörler belirlenmiştir. Benzer şekilde, kazanın kuruma olan maliyetine göre kazalar küçük, orta ve büyük olmak üzere 3 gruba ayrılmış ve ordinal regresyon modeli aracılığıyla kazanın büyüklüğüne etki eden faktörler tespit edilmiştir.

4.1 Binary (İkili) Regresyon Analizi

Binary regresyon için, yaralamalı/ölümlü olmayan kazalar 0; yaralamalı/ölümlü olan kazalar ise 1 olarak kodlanmıştır. Analize dahil edilen bağımsız değişkenler ile bu değişkenlere ait ki-kare ve p değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin tamamı, diğer değişkenlerin etkisi olmaksızın etkisinin ölçülebilmesi amacıyla modele teker teker dahil edilmiştir. Tablo 1'de verilen bağımsız değişkenlerden sadece mevsim ve şoför tecrübe değişkenleri $\alpha = 0,10$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo 1. Binary Regresyon Modeline Dahil Edilen Değişkenler ve Anlamlılık Katsayıları

Bağımsız Değişken	Gruplar	Ki-kare	p-value
Mevsim	1: Sonbahar (Eylül-Kasım)	7,225	0,065
	2: Kış (Aralık- Şubat)		
	3: İlkbahar (Mart-Mayıs)		
	4: Yaz (Haziran-Ağustos)		
Saat aralığı	1: Sabah (06:00-09:00)	3,139	0,371
	2: Öğle (09:00-16:00)		
	3: Akşamüstü (16:00-20:00)		
	4: Akşam (20:00-00:00)		
	5 :Gece (00:00-06:00)		
Otobüs model	11 model otobüs, her model ayrı olacak şekilde gruplanmıştır.	12,660	0,243
Otobüs tipi	1: Minibüs (7.5 m.)	1,064	0,588
	2: Solo (12 m.)		
	3: Körüklü (18 m.)		
Şoför tecrübe	1: 3 yıldan az	4,777	0,092
	2:3-6 yıl arası		
	3: 6 yıldan çok		
Şoför yaşı	1:35 altı	2,386	0,303
	2: 36-40 arası		
	3: 40 üstü		
İki durak arası mesafe	1: Yakın (400 m.'den az)	4,796	0,091
	2:Normal (400-700 m.)		
	3: Uzak (700 m.den çok)		
Yolcu yoğunluğu	1: az yoğun (2.000 binış altı)	3,481	0,175
	2: normal (2.000-5.000)		
	3: yoğun (5.000 üstü)		
Eğim	0: yok	1,385	0,709
	1: az		
	2: orta		
	3: çok		
Zimmet	0: zimmet değil	2,173	0,140
	1: zimmet		
Yağmur miktarı	0: yağmur yok (1 mm altı)	5,187	0,159
	1: hafif yağmurlu (1-12 mm arası)		
	2: yağmurlu (12-25 mm arası)		
	3: şiddetli yağmurlu (26 mm üstü)		
Kara nokta	0: kara nokta değil	1,153	0,283
	1: kara nokta		
Kapasite kullanım oranı	Kaza anındaki kapasite kullanım değeri (mean value)	1,478	0,224
Trafik yoğunluğu	1:az	0,173	0,917
	2: orta		

	3: çok		
Alışıklık	0: alışık değil (%60 altı)	1,290	0,256
	1: alışık (%60 ve üstü)		
Şoför grup	1: kaza sayısı düşük (k-means)	1,770	0,413
	2: kaza sayısı orta		
	3: kaza sayısı yüksek		
Hat grup	1: kaza sayısı düşük (k-means)	2,758	0,252
	2: kaza sayısı orta		
	3: kaza sayısı yüksek		

Binary regresyon modelinde sadece mevsim değişkeni kullanıldığında, sadece kış aylarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 2’de Exp (B) sütununda verilen odds oranları incelendiğinde, kış mevsimi için bu oran 1,848 olarak bulunmuştur. Bu katsayı, kış aylarında, yaralamalı/ölümlü kazanın gerçekleşme riskinin yaz aylarına göre 1,848 (%95CI, 1,116 to 3,062) kat fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Mevsim Değişkeninin Modele Dahil Edildiği Lojistik Regresyon Modeli

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
							Lower	Upper
mevsim			7,509	3	,057			
mevsim (1)	,191	,272	,495	1	,482	1,211	,711	2,062
mevsim (2)	,614	,258	5,690	1	,017	1,848	1,116	3,062
mevsim (3)	,136	,277	,242	1	,623	1,146	,666	1,972
Constant	-3,338	,208	258,267	1	,000	,036		

a. Variable(s) entered on step 1: mevsim.

Şoförlerin iş tecrübesi bağımsız değişken olarak kullanıldığında ise, sadece 3 yıldan daha az tecrübesi olan şoförler için anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 3’de Exp (B) sütununda verilen odds oranları incelendiğinde, iş tecrübesi 3 yıldan az olan şoförler için bu oran 0,636 olarak bulunmuştur. Bu katsayı, iş tecrübesi 3 yıldan az olan şoförlerin, iş tecrübesinin 6 yıldan fazla olan şoförlere göre yaralamalı/ölümlü kazanın gerçekleşme riskinin 0,636 (95%CI, 0,420 to 0,963) kat az olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Şoför Tecrübe Değişkeninin Modele Dahil Edildiği Lojistik Regresyon Modeli

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
							Lower	Upper
şoför tecrübe			4,833	2	,089			
şoför tecrübe (1)	-,453	,21	4,562	1	,033	,636	,420	,963
şoför tecrübe (2)	-,298	,21	1,942	1	,163	,742	,488	1,129
Constant	-2,83	,14	409,3	1	,000	,059		

a. Variable(s) entered on step 1: şoför tecrübe

Şoförlerin iş tecrübesinin logaritmik değeri bağımsız değişken olarak kullanıldığında ise, $\alpha = 0,10$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 4’de

verilen katsayılar incelendiğinde, şoförlerin logaritmik iş tecrübesindeki 1 birimlik artışın, yaralamalı/ölümlü kazaya karışma riskini 1,342 (95%CI, 0,951 to 1,892) kat arttırdığı söylenilebilir.

Tablo 4. Şoför Tecrübe Değişkeninin Modele Dahil Edildiği Lojistik Regresyon Modeli

Step	log_tecrube_yil	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I.for EXP(B)	
								Lower	Upper
1 ^a	Constant	-,209	,122	687,080	1	,000	,040		

a. Variable(s) entered on step 1: log_tecrube_yil.

4.2 Ordinal Regresyon Analizi

Belediye otobüslerinin karıştığı trafik kazaları, kuruma olan maliyetlerine göre küçük (toplam hasar miktarı < 500 TL), orta (501 TL < toplam hasar miktarı < 1.000 TL) ve büyük kazalar (toplam hasar miktarı > 1.000 TL) olarak 3 gruba ayrılmış ve kazanın büyüklüğüne etki eden faktörler ordinal regresyon modeli kullanılarak tespit edilmiştir. Analize dahil edilen bağımsız değişkenler ile bu değişkenlere ait ki-kare ve p-value değerleri aşağıda verilmiştir. Buna göre, mevsim, otobüs tipi, iki durak arası mesafe, eğim, zimmet, kapasite kullanım oranı, şoförün otobüse alışkanlığı, şoförün kaza grubu ve hattın kaza grubu istatistiksel olarak $\alpha = 0.05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Anlamlı bulunan değişkenlere ait parametre tahminleri ve odds ratio değerleri Tablo 5’de özetlenmiştir.

Tablo 5. Ordinal Regresyon Modeline Dahil Edilen Değişkenler ve Anlamlılık Katsayıları

Değişken	Kategori	Tahmin	S.E.	Wald	df	Sig.	Odds Ratio	95% C.I.for EXP(B)	
								Lower	Upper
Mevsim	Sonbahar	-,159	,098	2,595	1	,107	0,853	,0703	1,035
	Kış	,148	,100	2,208	1	,137	1,160	,954	1,411
	İlkbahar	,141	0,99	,172	1	,678	1,042	0,859	1,264
	Yaz	0 ^a			0				
Otobüs tipi	Minibüs	-0,180	,354	,258	1	,611	0,836	0,418	1,671
	Solo	-0,197	0,71	7,680	1	,006	0,821	0,714	0,944
	Körüklü	0 ^a			0				
Durak arası mesafe	Yakın	-,421	,147	8,211	1	,004	0,656	0,492	0,875
	Normal	-,293	,151	3,767	1	,052	0,746	0,555	1,003
	Uzak	0 ^a			0				
Eğim	Yok	,175	,092	3,617	1	,057	1,192	0,995	1,427
	Az	,096	,103	,879	1	,348	1,101	0,900	1,347
	Orta	-,104	,102	1,027	1	,311	0,902	,738	1,102

	Çok	0 ^a			0				
Zimmet	Hayır	-,182	,077	5,552	1	,018	0,834	0,717	0,970
	Evet	0 ^a			0				
Kapasite kullanımı		0,005	0,002	6,594	1	,010	1,005	1,001	1,010
Alışkanlık	Hayır	-,184	,079	5,364	1	,021	0,832	0,712	0,972
	Evet	0 ^a			0				
Şoför_grup	Düşük	,276	,098	8,020	1	,005	1,318	1,089	1,596
	Normal	,106	,085	1,566	1	,211	1,112	,942	1,314
	Yüksek	0 ^a			0				
Hat_grup	Düşük	,397	,131	9,168	1	,002	1,488	1,150	1,924
	Normal	,078	,123	,397	1	,528	1,081	0,849	1,376
	Yüksek	0 ^a			0				

a. This parameter is set to zero because it is redundant.

Değişkenlerin risk değerlendirmesi yapıldığında ise, körüklü otobüslerin solo otobüslere göre daha büyük maddi hasarlı kazaya karışma riskinin 1,22 (1/0,821) kat daha fazla olduğu görülmektedir. Buna karşın, minibüsler ile körüklü otobüsler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Daha önceki çalışmalardan otobüs şoförlerinin kazalarda en fazla işledikleri trafik kusurlarının hız yapma ve şerit değiştirme kurallarına uymama olduğu bilinmektedir. Bu noktadan hareketle, kazanın gerçekleştiği hattın güzergahında bulunan duraklar arası ortalama mesafenin, kazanın büyüklüğüne etki edebileceği düşünülmüş ve bu doğrultuda ortalama iki durak arası mesafenin 400 m.den az olan hatlar “yakın”, 400-700 m. arası olanlar “normal” ve 700 m.den fazla olanlar “uzak” olarak gruplandırılmıştır. Durak arası mesafenin “yakın” ve “normal” olduğu hatlar istatistiksel olarak “uzak” olan hatlara göre daha az risklidir. İki durak arası ortalama mesafenin 700 m.den fazla olduğu hatlarda, daha büyük maddi hasarlı kazaya karışılma riski, durak arası mesafenin 400-700m. arası olduğu hatlara göre 1.340 (95%CI, 0,997 to 1,802) kat, durak arası mesafenin 400 m.den az olduğu hatlara göre ise 1.524 (95%CI, 1,143 to 2,033) kat fazladır. Bu değerler, durak arası mesafe arttıkça, şoförlerin daha büyük maddi hasarlı kazaya karıştıklarını göstermektedir. Şoförlerin mesafe arttıkça daha hızlı gitmeleri, bu durumun olası sebebi olarak düşünülebilir.

Durak arası ortalama mesafe arttıkça daha büyük maddi hasarlı kazanın olma riskinin artmasına ilave olarak, hattın güzergahındaki eğim miktarı arttıkça, daha büyük maddi hasarlı kazaya karışma riskinin azaldığı görülmektedir. Eğimin hemen hemen olmadığı hatlarda, daha büyük maddi hasarlı kazaya karışma riski, eğimin çok olduğu hatlara göre 1,192 (95%CI, 0,995 to 1,427) kat daha fazladır. Şoförlerin eğimin fazla olduğu yerlerde daha dikkatli davranmaları, ya da o hatlarda daha az riskli, daha yeni otobüslerin kullanılması, şoförlerin eğimin fazla olduğu hatlarda hız yapamaması, eğimin azaldıkça kazanın büyüklüğünün artmasının sebebi olarak düşünülebilir.

Otobüslerin büyük kısmı, daha iyi sahiplenilmesi, arıza oranının daha düşük olması ve bakımların aksatılmaması gibi sebeplerden dolayı, şoförlere zimmetlenmektedir. Bir otobüs, genellikle 2 şoföre zimmetlenmekte ve o otobüs genellikle zimmetlendiği 2 şoför tarafından kullanılmaktadır. Bu durum genel olarak geçerli olup, şoförün kendisine zimmetli olmayan otobüsleri de kullanması olasıdır. Şoförlerin, kendilerine zimmetli otobüs ile mi yoksa zimmetli olmayan otobüs ile daha büyük maddi hasarlı kazaya karıştıkları araştırılmıştır. Tablo 5’de yer alan değerlere göre, şoförlerin kendilerine zimmetli otobüsler ile büyük maddi hasarlı kazaya karışma riski, zimmetli olmayan otobüsler ile karışmalarına göre 1,199 (95%CI, 1,031 to 1,395) kat daha fazladır. Bu istatistiği, şoförün otobüse olan alışkanlığı da desteklemektedir. Uygulamanın gerçekleştirildiği kurumda 11 farklı model otobüs yer almakta olup, bir otobüs şoförü, birden fazla marka otobüsü kullanabilmektedir. Bu durum, şoförlerin otobüslere alışmasını zorlaştıran bir faktördür. Bu sebeple, şoförlerin, kaza anında kullandıkları otobüs ile aynı marka otobüsleri daha önce kullanıp kullanmadıkları araştırılmıştır. Her şoför için yaptıkları toplam km.nin %60 ve daha fazlasını kaza yaptıkları otobüs markası ile yapmaları durumunda, şoförün otobüse alışık olduğu varsayılmıştır. Tablo 5’de yer alan değerlere göre, şoförlerin alışık oldukları marka otobüsler ile daha büyük maddi hasarlı kazaya karışma riski, alışık olmadıkları marka otobüsler ile karışmalarına göre 1,202 (95%CI, 1,029 to 1,404) kat daha fazladır.

Otobüslerin içindeki yolcu sayısı, şoförün işine olan konsantrasyonunu etkileyen bir faktördür. Kaza anında otobüsün içindeki yolcu sayısı (kapasite kullanım oranı/ otobüs içindeki yolcu yoğunluğu) Tablo 5’e göre daha büyük kazalar için bir risk faktörüdür. Otobüs içindeki yolcu yoğunluğundaki 1 birim artış, şoförün daha büyük kazaya karışma riskini 1,005 (95%CI, 1,001 to 1,010) kat arttırmaktadır. Diğer bir deyişle, otobüs içindeki yolcu sayısının fazla olması, şoförü olumsuz etkilemekte ve kaza riskini arttırmaktadır.

Şoförler ve hatlar, k-means kümeleme analizi aracılığıyla, kaza sayısının “düşük”, “normal” ve “yüksek” olarak gruplanmıştır. Bu gruplar, bağımsız değişken olarak modele dahil edildiğinde, gerek şoförler gerek ise hatlar için benzer sonuçların elde edildiği görülmüştür. 100.000 km.deki kaza sayısının düşük olduğu şoförlerin, yüksek olan şoförlere göre daha büyük maddi hasarlı kazaya karışma riski 1,318 (95%CI, 1,089 to 1,596) kat daha fazladır. Benzer şekilde, 100.000 km.deki kaza sayısının düşük olduğu hatlarda, daha büyük maddi hasarlı kazaya karışma riski 100.000 km.deki kaza sayısının yüksek olduğu hatlara göre 1,488 (95%CI, 1,150 to 1,5924) kat daha fazladır. Her iki istatistik de, kaza riskinin düşük olduğu gruplarda, riskin fazla olduğu gruplara göre daha büyük kazaların olduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Bu durumu, riskin az olmasının şoförlerde dikkatsizliği arttırdığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

5. GENEL DEĞERLENDİRME

Trafik kazaları ile ilgili literatürde birçok çalışma bulunmasına karşın, kent içi toplu taşıma hizmetinde kullanılan belediye otobüslerinin karıştığı trafik kazaları ile ilgili çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, belediye otobüslerinin kazaya karışma olasılığı ile ilgili risk faktörleri hakkında fikir vermesi sebebiyle gerek kent içi toplu taşıma hizmeti sunan kurum ve kuruluşlara gerek ise bu sektördeki diğer paydaşlara yardımcı olabilir. Bunun yanı sıra çalışma, yaralamalı/ölümlü kaza sayısının ve kazalar sonucu oluşan maddi kaybın azaltılmasına katkı sağlayabilir.

Çalışmada, İzmir’de belediye otobüslerinin karıştığı trafik kazalarının yaralamalı/ölümlü olup olmamasını ve kaza sonucu kuruma oluşan toplam maliyetin büyüklüğünü etkileyen faktörler lojistik regresyon analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, yaralamalı/ölümlü kazalarda mevsim ve şoför tecrübesinin anlamlı birer faktör olduğu görülmüştür. Yaralamalı/ölümlü kazaların kış aylarında gerçekleşme olasılığı, diğer mevsimlere göre daha yüksektir. Bununla birlikte, şoför tecrübesi arttıkça şoförün yaralamalı/ölümlü trafik kazasına karışma olasılığının arttığı belirlenmiştir.

Belediye otobüslerinin karıştığı trafik kazalarının, kuruma olan maliyetlerinin büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde ise, mevsim, otobüs tipi, iki durak arası mesafe, eğim, zimmet, kapasite kullanım oranı, şoförün otobüse alışkanlığı, şoförün kaza grubu ve hattın kaza grubu değişkenlerinin anlamlı derecede etkili olduğu görülmüştür. Durak arası ortalama mesafe arttıkça, kazaların daha büyük hasarlı olduğu, buna karşın hattaki eğim arttıkça, kazaların daha küçük hasarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, şoförlerin kendilerine zimmetli otobüslerde ya da alışık oldukları otobüslerde büyük hasarlı trafik kazasına karışma riskinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Otobüs içindeki yolcu yoğunluğunun, şoförün daha büyük kazaya karışma riskini arttığı da çalışmada elde edilen diğer bir bulgudur. Son olarak, daha az kazaya karışan şoförlerin, büyük maddi hasarlı kazaya karışma riskinin, çok kaza yapan şoförlere göre daha yüksek olduğu ve daha az kazanın olduğu hatlarda meydana gelen trafik kazalarının daha büyük maddi hasarlara sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Elde edilen tüm bulgular, riskin görece az olduğu durumlarda, dikkatsizliğin arttığı ve bunun da daha büyük olumsuzluklara sebebiyet verdiğini göstermektedir.

Çalışma bulguları, kentlerdeki trafik sorunları için çözüm olarak sunulan toplu taşıma sistemlerinin omurgasını oluşturan otobüslerin güvenliği konusunda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma, İzmir’deki belediye otobüslerinin bir yıl içindeki kazalarını analiz etmekte iken, daha fazla süreye ait verinin analiz edilmesi ya da diğer şehirlerdeki benzer analizler bu konuda ilerleme yaşanmasının sağlayacaktır. Bununla birlikte, otobüs şoförleri ile ilgili demografik ve psikolojik risk faktörlerinin araştırılması, kazalara etki eden şoförler, otobüslerin bakım ve arıza durumları, çevresel değişkenler gibi faktörlerin

ağırlığının belirlenmesi gerek ülkemiz gerek ise diğer gelişmekte olan ülkelerdeki otobüs kazalarının azaltılması konusunda yardımcı olacaktır.

Teşekkürler

Çalışma kapsamında veri desteği sağlayan İzmir Büyükşehir Belediyesi ESHOT Genel Müdürlüğü Ulaşım Planlama Daire Başkanlığı İstatistik Şube Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- af Wählberg, A.E. (2002). Characteristics of low speed accidents with buses in public transport. *Accident Analysis and Prevention* 34, 637-647.
- af Wählberg AE (2004) Characteristics of low speed accidents with buses in public transport: part II. *Accident Anal Prev* 36:63-71
- Batool I, Hussain G, Kanwal N, Abid M. (2018) Identifying the Factors Behind Fatal and Non-Fatal Road Crashes: A Case Study of Lahore, Pakistan. *International Journal of Injury Control and Safety Promotion*, 25(4), 1-7.
- Bektaş, H., Hınıs, M.A. (2008). Şehir içi trafik kazalarına etki eden faktörlerin lojistik regresyon modeli incelenmesi: Aksaray Örneği, *J. Fac. Eng. Arch. Selçuk Üniversitesi*, 23(3), pp.25-33.
- Brenac, T., Clabaux, N., (2005). The indirect involvement of buses in traffic accident processes. *Saf. Sci.* 43 (10), 835-843.
- Chen, X., Pan, L., Wei, W., & Zhibin, L. (2012). Evaluation of the impacts of traffic states on crash risks on freeways. *Accident Analysis and Prevention*, 47, 162-171.
- Chimba D, Sando T, Kwigizile V. (2010) Effect of bus size and operation to crash occurrences. *Accid Anal Prev.* 42 (6): 2063-2067.
- ESHOT (2020). ESHOT Genel Müdürlüğü 2020-2024 Stratejik Planı
- Fruin J, Huang HF, Zegeer CV (1994). Recommendations for reducing noncollision bus passenger injuries. *Transport Res Record.* 1433:41-48.
- Güner, S., Coşkun, E., Geçer, H.S., (2014) Toplu Taşıma Araçlarının Dahil Olduğu Trafik Kazalarının k-ortalamalar kümeleme algoritması ile analizi: Sakarya uygulaması. *TRANSİST 2014 VII. Ulaşım Sempozyumu ve Sergisi*, 19 - 20 Aralık 2014, İstanbul, Türkiye, s.165.
- Hosmer, D., & Lemeshow, S. (2000). *Applied logistic regression*. Wiley series in probability and statistic (2nd ed.). New York, NY: Wiley Interscience.
- Kalaycı, S., (2008) SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Asil Yayın Dağıtım.
- Kaplan S, Prato CG. (2012) Risk factors associated with bus accident severity in the United States: a generalized ordered logit model. *J Safety Res.* 43(3):171-180.
- Karacasu M., Ergül B. & Yavuz A.A. (2014) Estimating the causes of traffic accidents using logistic regression and discriminant analysis, *International Journal of Injury Control and Safety Promotion*, 21:4, 305-313.
- Kartal, M., Kutlar, A. ve Beğen, A. (2011) Lojistik regresyon tekniği ile trafik kazalarını etkileyen risk faktörlerinin incelenmesi: Sivas, Kayseri, Yozgat örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, ss.45-68.
- Kharola, P.S., Tiwari, G., Mohan, D., (2010). Traffic safety and city public transport system: Case study of Bengaluru, India. *Journal of Public Transportation*, Vol. 13, No. 4.

- Krstanoski N. ve Gjorgievski I. (2016) Analysis of Traffic Accidents Caused by Public Transport Drivers in Skopje.
- Kuvvetli Ü. & Firuzan A. R. (2019) Applying Six Sigma in urban public transportation to reduce traffic accidents involving municipality buses, *Total Quality Management & Business Excellence*, 30:1-2, 82-107.
- Lawal, B. (2003). *Categorical Data Analysis with SAS and SPSS Applications*. Lawrence Erlbaum Ass. London.
- Marques de Sa J.P., (2007). *Applied Statistics Using SPSS, Statistica, Matlab and R*, 2nd edition, Springer- Verlag, Berlin.
- Meuleners L, Fraser M, Govorko M, Stevenson M. (2017) Determinants of the Occupational Environment and Heavy Vehicle Crashes in Western Australia: A Case-Control Study". *Accident Analysis and Prevention*, 99, 452–458.
- Milton C, Shankar V, Mannering F. (2008). Highway accident severities and the mixed logit model: an exploratory empirical analysis. *Accid Anal Prev*. 40(1):260–266.
- Nasri M.& Aghabayk K. (2020): Assessing risk factors associated with urban transit bus involved accident severity: a case study of a Middle East country, *International Journal of Crashworthiness*.
- Palacio A, Tamburro G, O’Neill D (2009) Non-collision injuries in urban buses—strategies for prevention. *Accid Anal Prev*. 41(1):1–9.
- Pham. H. (2006). *Handbook of Engineering Statistics*. Springer-Verlag. London.
- Selanik M., Osmanogullari E. ve Kuvvetli Ü. (2014) Belediye Otobüslerinin Karıştığı Trafik Kazalarının İstatistiksel Analizi: İzmir Örneği” *TRANSİST 2014 VII. Ulaşım Sempozyumu ve Sergisi*, 19 - 20 Aralık 2014, İstanbul, Türkiye, s.114.
- Shankar V, Mannering F. (1996).An exploratory multinomial logit analysis of single-vehicle motorcycle accident severity. *J Safety Res*.27(3):183–194
- Taşbakan MS, Korkmaz Ekren P, Uysal FE (2018). Evaluation of Traffic Accident Risk in In-City Bus Drivers: The Use of Berlin Questionnaire. *Turk Thorac J*. 19; 73-6.
- TUIK. (2020). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, www.tuik.gov.tr, erişim tarihi. 11.04.2020
- Umar İ.K. & Bashir S. (2019) Investigation of the factors contributing to truck driver’s involvement in an injury accident, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*,
- WHO (World Health Organization), 2018, *Global status report on road safety*, isbn 978-92-4-156568-4
- Yang J, Peek-Asa C, Cheng G, (2009) Incidence and characteristics of school bus crashes and injuries. *Accid Anal Prev*. 41(2):336–341.

Araştırma Makalesi/ Research Article

**ALMAN ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRK DEVLET ADAMLARI VE
BÜROKRATLAR: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ (1925-1935)**

*TURKISH STATESMEN AND BUREAUCRATS IN THE LIGHT OF THE
GERMAN ARCHIVE DOCUMENTS: THE EARLY REPUBLICAN ERA (1925-
1935)*

Fahri TÜRK*

*Geliş Tarihi: 19.08.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasal Arşivindeki belgeler ışığında 1925-1935 yılları arasında çeşitli kademelerde görev yapan Türk devlet adamları (özellikle kamu görevlileri ve diplomatlar) ve onların Almanya ile ikili ilişkileri ele alınmaktadır. Konunun net bir şekilde anlaşılabilmesi için ilkin Almanların Osmanlı Devleti'nde bürokrat ve siyasetçi devşirme konusu üzerinde durulacaktır. İkinci olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında Almanların Türk bürokratları ve diplomatları nasıl değerlendirdikleri hususu masaya yatırılacaktır. Bu bağlamda Almanların özellikle söz konusu dönemde Türk siyasetinde önemli rol oynayan veya oynaması muhtemel Rıza Nur, Kâzım Dirik ve Ali Fethi Okyar gibi devlet adamlarını detaylı bir şekilde tahlil ettikleri dikkat çekmektedir. Ayrıca Türk Dış İşleri Bakanlığı mensuplarının ve özellikle Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinin mercek altına alındığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bu makalenin amacı, Türk devlet adamlarının Alman arşiv belgelerine nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. Çalışma yöntemsel olarak birincil kaynaklar olan arşiv belgelerinin içerik analizine tabi tutulmasına dayanmaktadır. Mevcut yazında bu konuyu başı başına ele alan bilimsel çalışmalar yetersiz olduğundan söz konusu makale Türk-Alman ilişkilerine özgün bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alman Dış İşleri Bakanlığı Arşivi, Cumhuriyet Dönemi, Türk Devlet Adamları, Kâzım Dirik, Ali Fethi Okyar, Moskova Büyükelçiliği

ABSTRACT: This article deals with the Turkish statesmen (especially bureaucrats and diplomats) in the early republican era (1925-1935) and with their ties to the Germany in the light of German Foreign Office archives. In order to give a better understanding of this issue it will be firstly explained how Germans recruited Turkish bureaucrats and politicians in the Ottoman time. Secondly, it will be examined to what extent Germans evaluated Turkish statesmen in the early republican era. Within this context this article draws attention to that how Germans have deeply analysed the Turkish statesmen playing an important role at the given time in Turkish politics such as Rıza Nur, Kâzım Dirik and Ali Fethi Okyar. Moreover, the members of the Turkish diplomatic corps as well as the Turkish Embassy in Moscow has been analysed as well.

The aim of this article is to explain how the Turkish statesmen were evaluated in the German archives in an objective manner and to stress the necessity of being carefullness of Turkish statesmen by developing of their bilateral ties to foreign countries. Methodically this

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, fahriturk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0117-0573.

study based on the content analysis of the primary sources, namely German archive materials. Because of absence of any studies on this specific issue in the existing literature this article aims to contribute to the Turkish-German relations.

Key Words: German Foreign Office Archives, Republican Era, Turkish Statesmen, Kâzım Dirik, Ali Fethi Okyar, Turkish Embassy in Moscow

EXTENDED ABSTRACT

Germans have tried to get contacted with the Turkish statesmen such as bureaucrats and diplomats in the Ottoman time as well as in the early Republican era in order to find out how far these persons would have been indispensable to the German interests. These reports on Turkish statesmen by the German diplomats were written so detailed that they can be regarded as a psychoanalysis of the investigated persons. If one can consider these documents in detail, it seems obvious that Turkish statesmen and diplomats evaluated by Germans in general as incompetent persons in their professional skills. On the other hand from these archive materials it is evident that German decisionmakers were very keen on a cooperation with the Turkish statesmen in order to realise the interest of their country. German diplomats evaluated the Turkish statesmen and bureaucrats not only in response to their real contributions to the German politics but they also supported Turkish decisionmakers by means of some material benefits. For instance, German Alexander von Humboldt Foundation made available a grant for Orhan, the younger son of Generalgovernor of İzmir Kâzım Dirik, who served during the World War First (1914-1918) in the Turkish army as an officer. Consequently he had very friendly ties to the German officers in the southern front.

This article deals with the Turkish statesmen (especially bureaucrats and diplomats) in the early republican era (1925-1935) and with their ties to the Germany in the light of archives of the German Foreign Office. It will be indicated that the evaluations of the characteristics of the Turkish statesmen from the above mentioned archives based on the observation of the German diplomats that served in the given period in Turkey. If we consider that the German diplomats would not lead their decisionmakers into wrong path, we can assume that the assessments in these reports on Turkish statesmen were objective and reliable. Within this context however one cannot say that every Turkish statesmen or bureaucrats were collaborators who just cooperated with Germans. The aim of this article is to explain how the Turkish statesmen were evaluated in the German archives in an objective manner and to stress the necessity of being carefulness of Turkish statesmen by developing of their bilateral ties to foreign countries. Methodically this study based on the content analysis of the primary sources, namely German archive materials. Because of the absence of any studies on this specific issue in the existing literature this article aims to contribute to the Turkish-German relations.

In order to give a better understanding of this issue it will be firstly explained how Germans recruited Turkish bureaucrats and politicians in the Ottoman time. Moreover it will be explored the role of the Turkish officers and that of Enver Pasha's as well. Secondly, it will be examined how Germans considered Turkish statesmen in the early republican era. Within this context this article points out that Germans have analysed the Turkish statesmen such as Rıza Nur, Kâzım Dirik and Ali Fethi Okyar in a very careful way. Moreover, the members of the Turkish diplomatic corps as well as the Turkish Embassy in Moscow has been analysed as well.

German names of persons and places were used according to German spelling rules in this research work. By analysing Turkish statesmen and bureaucrats in this article it has been borrowed the adjectives which appeared in the documents of German archives. For instance, the adjectives such as “nationalist”, “Turanist” etc. were those concepts which were used by the German diplomats in order to describe Turkish statesmen and bureaucrats. Therefore the use of these words that sound more negative was not the own preference of the author indeed. These stemmed from the efforts for loyalty to originality and uniqueness of the archive materials.

Key Words: German Foreign Office Archives, Republican Era, Turkish Statesmen, Kâzım Dirik, Ali Fethi Okyar, Turkish Embassy in Moscow

1. GİRİŞ

Almanlar gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Cumhuriyet dönemlerinde Türk devlet adamlarını (kamu görevlileri, milletvekilleri, diplomatlar, askerler vb.) yakından takip ederek söz konusu şahısların Alman çıkarları açısından ne dereceye kadar elverişli addedilebileceği hususunda ciddi raporlar kaleme almışlardır. Bu değerlendirmeler kimi zaman adeta psikolojik bir analiz görünümü arz etmiştir. Söz konusu belgelere yakından bakıldığında Türk devlet adamlarının genellikle liyakatli olarak değerlendirilmedikleri için eleştirildikleri görülmektedir. Diğer yandan bu belgelerden Almanların Türkiye’de kendi çıkarlarını gerçekleştirebilecekleri siyasetler, diplomatlar vb. karar alıcılarla sıkı bir ilişki içinde oldukları anlaşılmaktadır. Almanlar, Türk bürokrat ve devlet adamlarını sadece Almanya’ya yakınlıkları veya fayda sağlama potansiyelleri açısından değerlendirmemiş bilâkis gerektiğinde maddi menfaat temin etmek suretiyle onlara omuz vermişlerdir. Bu durum Kâzım Dirik’in küçük oğlu Orhan’ın Aleksander von Humboldt Vakfı tarafından desteklenmesinde açık ve net bir şekilde su yüzüne çıkmıştır.

Bu araştırmada Alman Dış İşleri Bakanlığı Siyasal Arşivindeki belgeler ışığında 1925-1935 yılları arasında görev yapan Türk devlet adamları (özellikle kamu görevlileri ve diplomatlar) ve onların Almanya ile ikili ilişkileri ele alınmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, Alman arşiv belgelerinde değerlendirmeye tabi tutulan devlet adamlarının karakter özellikleri Alman diplomatların gözlemlerine dayanmaktadır. Söz konusu diplomatların kendi karar alıcılarını yanlış yönlendirmek istemeyeceklerinden hareket edildiğinde bu raporlardaki görüşlerin gerçeğe yakın ve objektif oldukları düşünülebilir. Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde Almanlarla işbirliği yapmış olan her devlet adamının veya bürokratin Türkiye’nin çıkarlarına mugayir olarak hareket ettiğini ileri sürmek doğru ve bilimsel bir yaklaşım değildir.

Konunun net bir şekilde anlaşılabilmesi için ilkin Almanların Osmanlı Devleti’nde bürokrat ve siyasetçi devşirme konusu üzerinde durulacaktır. İkinci olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında Almanların Türk bürokratları ve diplomatları nasıl değerlendirdikleri hususu masaya yatırılacaktır. Bu bağlamda Almanların özellikle söz konusu dönemde Türk siyasetinde önemli rol oynayan veya oynaması

muhtemel Rıza Nur, Kâzım Dirik ve Ali Fethi Okyar gibi devlet adamlarını detaylı bir şekilde tahlil ettikleri dikkat çekmektedir. Ayrıca Türk Dış İşleri Bakanlığı mensuplarının ve özellikle Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinin mercek altına alındığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bu makalenin amacı, Türk devlet adamlarının Alman arşiv belgelerine nasıl yansıdığını yansız ve objektif bir şekilde ortaya koymaktır. Bu çalışma yöntemsel olarak birincil kaynaklar olan arşiv belgelerinin içerik analizine tabi tutulmasına dayandığından Türk-Alman ilişkilerine özgün bir katkı yapacak mahiyettedir.

Almanca şahıs ve yer adları bu dildeki orijinal yazılımları esas alınarak kullanılacaktır. Bu araştırmada incelenen devlet adamları ve bürokratlar çözümlenmeye tabi tutulurken Alman arşiv belgelerinde geçen sıfatlar tercih edilmiştir. Örneğin, ilk bakışta subjektif ve yanlı olarak algılanan “milliyetçi”, “Turancı”, “Almanların adamı” vb. sıfat ve tamlamalar Alman yetkililerin raporlarını kaleme alırken söz konusu şahsiyetleri betimlemek için kullanmış oldukları kelimelerdir. Dolayısıyla yukarıda dile getirilen kavramların kullanılması bu satırların yazarının bir tercihi olmayıp belgelerin orijinalliğine sadık kalma çabasının bir ürünüdür.

2. OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yüksek düzey devlet yöneticilerinin iktidara gelebilmek veya iktidarlarını devam ettirebilmek için bir Avrupa devletinin koruyuculuğu altına girmeleri gerekiyordu. Bu bağlamda İzzet Paşa'nın sözlerine kulak verilecek olursa:

“Yeni göreve gelen bir üst düzey yönetici kendi amaç ve çıkarlarını gerçekleştirebilmek için yabancı bir ülkenin desteğini sağlamaktan çekinmemiştir. Bu davranış tarzı garip durumların meydana gelmesine neden olmuştur. Örneğin, Reşit Paşa İngiltere yanlısı bir politika izlerken, Âli Paşa Fransa yanlısı bir politikadan yana olmuştur. Devlet adamları arasındaki bu kutuplaşmalar Avrupa devletlerinin sürekli olarak devletin iç işlerine karışmalarını kolaylaştırmış ve devlete büyük zarar vermiştir.”¹

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Rus yanlısı bir politika izlediğinden zamanla Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Nikolay Pavloviç Ignatiew'in (1832-1908) oyuncağı durumuna düşmüştür. Onun sadrazamlığı döneminde İstanbul'da Rus etkisinin bir hayli arttığı görülmüştür. Ignatiew, M. Nedim Paşa ile kurmuş olduğu dostluk sayesinde II. Abdülhamid'e istediği zaman erişebilme şansına da sahipti. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, Mithat Paşa'nın ve Jön Türklerin M. Nedim Paşa'nın Rus yanlısı politikasına karşı oluşlarıydı. II. Abdülhamid ise, Mithat Paşa'nın İngiliz taraftarı olduğuna inanmıştır. Gerçekten de onun İngilizlere büyük bir itimat beslediği aşikârdı.

¹ İzzet Pascha, “Denkwürdigkeiten des Marschalls Izzet Pascha”, *Klinghardt Karl* (hrsg.), Leipzig 1927, s.72.

Büyük Avrupa devletleri İstanbul'da milli çıkarlarını gerçekleştirmek istediklerinden kendi amaçlarına hizmet edebilecek karar alıcıları iktidara getirmek için birbirleriyle kıyasıya bir mücadele içerisine girmişlerdir. Bu şartlar altında ikbal makamına gelen bir paşa doğal olarak efendisinin Bâb-ı Âli üzerindeki etkisinin artması için var gücüyle çalışmaya başlamıştır. Rüşvetin² devlet mekanizması içinde yaygın bir yer edinmiş olması nedeniyle Avrupalı devletlerin yüksek dereceli devlet memurlarını parayla ikna etmeleri hiç te zor bir mesele olmamıştır. Almanya'nın da bazı paşalara rüşvet dağıttığı, Colmar Freiherr von der Goltz'un Otto von Bismarck'a yazdığı gizli bir mektupla belgelenmiştir:

*"Mavzer tüfekleri hususunda çıkarlarımıza hizmet etmiş olan ve sizin de tanıdığınız R, M ve H adlı paşaların bize yardımcı olacaklarına şüphem yoktur. Sizin de bildiğiniz gibi, bu devlet adamlarına şimdiye kadar kararlaştırılan miktarlarda parayı verdim. Bu ödemelere devam ettiğimiz müddetçe yukarıda sayılan bu devlet adamlarının Alman çıkarlarına hizmet edeceğine eminim. Bu yardımlar Alman çıkarları açısından yeri doldurulamayacak bir değere sahiptir. Bundan başka Almanya'dan sürekli para alan birçok general de arkadaşımız ve dostumuzdur."*³

2.1. Devlet Adamları ve Bürokratlar

Osmanlı Devleti'nde yüksek dereceli devlet memurları arasında Alman dostluğu ve hayranlığı çok yaygın olmuştur. Bu düşünce ve duygunun temel nedenini Almanya'nın o zamana kadar Osmanlı Devleti'nden toprak talep etmemiş olması oluşturmuştur. Söz gelimi, Sadrazam Ferit Paşa, gerçekleri II. Abdülhamid'in yüzüne çekinmeden söyleyebilen Alman Büyükelçi Marschall von Bieberstein'i Türkiye'nin ve Sultan'ın dostu olarak görmüştür.

Diğer yandan Alman konsolosları, Türk siyasetinde günün birinde önemli rol oynayabilecek kişiler hakkında sürekli bilgi toplamışlardır. Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğinde çalışan Heinrich von Bodman, 1893 ilâ 1908 yılları arasında Orman ve Maden Bakanlığı yapmış olan Selim Melhame (1851-1937)⁴ ile kurduğu

² Osmanlı Devleti'nde rüşvet olayları özellikle devletin mali düzeninin bozulduğu 19. yüzyılda tabiri caiz ise sisteme içkin bir yapı arz etmeye başlamıştır. Rüşvet bilhassa silah ticaretinde Bâb-ı Ali'den sipariş koparmanın bir aracı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen rüşvet olayları için ayrıntılı olarak bkz. Fahri Türk, "Die Genese der Korruption im Osmanischen Staatssystem", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, Sayı II, Haziran 2011, ss.55-61, <http://www.esbadergisi.com/images/sayi3/die%20genese.pdf>, 19.02.2018.

³ Hayri Mutluçağ, "Dost bildiğimiz ve ordumuzu ıslah için içimizde bulundurdularımızın marifetleri", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı 12, İstanbul 1968, s.39.

⁴ Beyrutlu Maruni bir sarrafın oğlu olan Selim Melhame İstanbul'a gelerek önce bir süre Kapalıçarşı'da çalışmış daha sonra ise Abdülhamid'in Hafiyeye Teşkilatına girmiştir. 1861

iyi ilişkiler sayesinde Harbiye Nezaretinin Krupp Firmasına vereceği top siparişleri hakkında zamanından önce bilgi aldığını belirtmektedir. S. Melhame, Bodman'a daha farklı konularda da bilgi sızdırmıştır.⁵ Almanya, Makedonya maliyesinin uluslararası kontrole tabi tutulması amacıyla diğer Avrupa devletleriyle birlikte Türkiye'ye nota verdiği zaman, Bâb-ı Ali'nin Almanya'ya karşı duyduğu kızgınlık S. Melhame tarafından Bodman'a bildirilmişti. Tasarrufu altında olan devlet malını kendi çıkarları için kullanmaktan çekinmeyen S. Melhame zamanının en rüşvetçi politikacıları arasında sayılmıştır. Onun Almanlarla mesaisi bununla da bitmemiştir. S. Melhame, Alman Büyükelçi von Bieberstein ile kurmuş olduğu dostluğa dayanarak ondan kızları için soylu Alman ailelerden iki damat bulmasını dahi rica etmiştir.⁶

Almanlar Türk devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurma geleneğini İttihat ve Terakki döneminde de sürdürmüşlerdir. Örneğin, Almanya Halil Bey ve Cavit Bey gibi Türk devlet adamlarına madalya vermiştir. Bunların haricinde Alman Hükümeti ayrıca Talat Paşa ve Enver Paşa'yı da birer adet savaş madalyasıyla taltif etmiştir. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Hans von Wangenheim'in sözlerine bakılacak olursa, Prens Said Halim Paşa başlangıçta biraz çekingen davranırsa da Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı yapmıştır. Türk halkı Said Halim Paşa'yı iki ülke arasındaki ittifakın yaratıcısı olarak görmüştür. Wangenheim ayrıca Said Halim Paşa'nın yüksek dereceli devlet adamlarına verilen "Kara Kartal" (Schwarzer Adler) madalyası ile onurlandırılmasının uygun ve yerinde olacağını bildirmiştir.⁷ Diğer yandan Talat Paşa da kabinesini oluşturduğu zaman Kara Kartal madalyası ile ödüllendirilmiştir. Richard von Kühlmann'ın sözlerine inanılacak olursa, Almanya'nın verdiği bu madalya yeni hükümetin Türk halkı nezdinde

tarifli Maadin Nizamnamesi'ne dayanarak ülkenin önemli maden yataklarını yabancı şirketlere peşkeş çekmek suretiyle bu işten önemli paralar kazanmıştır. 1893-1908 yılları arasında Orman ve Maden Nazırlığı yapmıştır. Örneğin, Selim Melhame'den önceki 30 yılda yabancılara toplam 100 civarında imtiyaz verilmişken onun döneminde bu rakam üçe katlanmıştır. Nazırlığı döneminde birçok Ermeni, tarım uzmanı olarak yetiştirilmek amacıyla yurtdışına gönderilmiştir. Kardeşi Necip Melhame ise Abdülhamit'in Gizli Polis Teşkilatının başında bulunuyordu. (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey", Volume II Reform, *Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 230).

⁵ PA-AA, R13796, Türkiye Nr. 158, Bd. 8-9, Konstantinopol, 15 August 1905.

⁶ PA-AA, R13796, Türkiye Nr. 158, Bd. 8-9, Konstantinopol, 10 August 1905.

⁷ PA-AA, R13798, Türkiye Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopol, 17 Oktober 1915.

itibarının artmasına hizmet etmiştir.⁸ Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından kabul edilen İsmail Canbolat'a ise, Türkiye'deki Alman çıkarlarının gelişmesine olumlu katkı yaptığından dolayı ikinci sınıf "Kızıl Kartal" (Roter Adler) madalyası verilmiştir.⁹

2.2. Askerler

Alman yöneticiler, özellikle Alman birliklerinde kıta hizmeti yapan Türk askerleri ile yakın ilişkiler kurmayı ihmal etmemişlerdir. Almanya'da bulunan birçok Türk subayı bu ülkeye karşı dostane duygular geliştirdiğinden, Alman yöneticiler gerektiğinde bu askerlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Örneğin, Mahmut Muhtar Metz Harp Akademisinde gördüğü üç yıllık eğitimin ardından Alman Ordusuna beş yıl hizmet ederek teğmen rütbesi almıştır. O ayrıca Alman Genelkurmay Başkanlığında da çalışmıştır. 31 Mart Vakası M. Muhtar Paşa'nın birliklerinde patlak verdiğinden, Üçüncü Ordunun İstanbul'a girmesiyle birlikte canını Alman Konsolosluğuna zor atmıştır.¹⁰ M. Muhtar kendisini gerçek anlamda Alman dostu olarak gördüğünden, Alman konsolosu ona böyle bir hayat memet meselesinde yardım etmeyi bir vefa borcu olarak addetmiştir.¹¹ Ayaklanmanın bastırılmasından sonra rütbesi albaylığa indirilen M. Muhtar Paşa hayatının geri kalan kısmını geçirmek için Almanya'ya gitmiştir.

Askeri Ataşe Binbaşı Walter von Stempel, 1882-1886 yılları arasında Wiesbaden'de bulunan Oranien Topçu Birliğinde görev yapan Ali Rıza Paşa'nın Türk Topçu Birliğinin başına getirilmesini Alman çıkarları açısından hayati önemde görmüştür. Diğer yandan A. Rıza Paşa, kalibresi 15 santimetreye kadar olan bütün topları Türkiye'de üretmek istediğinden, gerekli makine ve hammadde alımı için Krupp Firmasını uygun bulmuştur. Ancak bu proje maddi imkânsızlıklar yüzünden hayata geçirilememiştir.¹² 1900 yılında alemnar olarak Potsdam Muhafız Alayında Alman hizmetine giren diğer bir Türk subayı Reşit Bey ise, Neisse Harp Akademisinde gördüğü bir yıllık eğitimden sonra teğmenliğe terfi etmiştir. Daha sonra Mızraklı Süvari Alayında Ağustos 1905'e kadar görev yapan Reşit Bey aynı yıl İstanbul'a dönmüştür.¹³ Almanya'da 87. Piyade Alayı, 13. Hafif Süvari Alayı ve Alman Genelkurmayda görev yapmış diğer bir Türk subayı da Salih Paşa'dır.

⁸ PA-AA, R13801, Türki Nr.159, Bd. 16-17, Konstantinopel, 22 März 1917, Talat Paşa'ya Kara Kartal Nişanı tevcih edilmesinin Tanin gazetesine yansması hakkında bkz. Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhü Talat Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s.113-116.

⁹ PA-AA, R13801, Türki Nr. 159, Bd. 16-17, Konstantinopel, 02 Mai 1917.

¹⁰ PA-AA, R13796, Türki Nr. 159, Bd. 11-12, Konstantinopel, 21 Januar 1910.

¹¹ PA-AA, R13788, Türki Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 15 April 1909.

¹² PA-AA, R13788, Türki Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 07 August 1908.

¹³ PA-AA, R13788, Türki Nr. 159, Bd. 3-4, Tanger, 27 August 1908.

Almanlar, Salih Paşa'yı organizasyon ve stratejik planlama konularında çok kabiliyetli biri olarak nitelemişlerdir.¹⁴

Türkiye'ye döndükten sonra Genelkurmay Başkanlığı da yapan İzzet Paşa ise Kassel'de bulunan Hessen 14. Hafif Süvari Birliğinde görev yapmıştır.¹⁵ İzzet Paşa, Harbiye Nazırı olduğu vakit Wangenheim'a Enver Bey'i Berlin'e askeri ataşe olarak göndermeyi düşündüğünü söylediğinde, Alman elçisi, onun bu göreve atanmasının Almanya açısından siyaseten anlamlı ve uygun olduğunu ifade etmiştir. Wangenheim böylece Enver Bey'in Almanya'yı daha iyi tanıyacağını düşünmüştür. Esasında bu tedbirler İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı olan subay ve devlet adamlarının Almanya hakkındaki ön yargılarını kırmaya yönelik olmuştur.¹⁶

2.3. Enver Paşa

Türk-Alman ilişkileri bağlamında Enver Paşa¹⁷ kadar tartışılan başka hiçbir bir tarihi şahsiyet yoktur. Almanlar, 1908 İhtilali'nden sonra Enver Paşa'yı etkilemek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Söz konusu dönemde Türkiye'de görev yapan Alman askeri heyetine mensup subaylardan Bodo Friedrich Borries von Ditzfurth, Enver Bey'e Almanya'da öğrenim görmesini teklif etmiştir. Ancak söz konusu dönemde hiçbir Türk askeri yurt dışında eğitim amacıyla bulunmadığından dolayı Enver Bey Alman Ordusunda hizmet görememiştir.

¹⁴ PA-AA, R13788, Türki Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 01 Mai 1909.

¹⁵ Sanders Liman von, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin 1920, s. 12.

¹⁶ PA-AA, R13788, Türki Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 28 November 1909.

¹⁷ Enver Paşa bir memur olan Mustafa Ahmet Paşa'nın oğlu olarak 1881 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının memuriyeti nedeniyle daha çocukluğunda Manastır'la tanışmıştır. 1887 yılında Harbiyeden yüzbaşı olarak mezun olan Enver Bey, 1902'ye kadar Türkiye'nin Avrupa vilayetlerinde görev yapmıştır. 1899-1902 yılları arasında piyade subayı olarak Genelkurmay Okuluna giren Enver Bey bu okulu ikincilikle bitirmiştir. Daha sonra bir süre Genelkurmayda görev yapan Enver Bey Sadrazam Hilmi Paşa'nın emrine verilmiştir. Enver Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilk olarak kurmay binbaşı olarak Selanik'te irtibata geçmiştir. 1908 yılında Niyazi Bey'den sonra Enver Bey de bir tim kurarak Tikveş dolaylarında çetelere karşı mücadele etmiştir. 1908 İhtilali'nden sonra 23 Mayıs 1909 tarihinde askeri ataşe olarak Berlin'e giden Enver Bey, burada Almanya'yı ve bu ülkenin kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 1910 yılında bir süre Londra'da da bulunan Enver Bey ertesini yıl Trablusgarp Savaşı'na katılarak diğer Teşkilat-ı Mahsusa mensubu arkadaşlarıyla birlikte Senusileri, İtalyanlara karşı mücadele amacıyla örgütlemiştir. İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'yi Bulgarlardan geri alan Enver Bey Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan ile evlenerek saraya damat olmuştur (bkz. PA-AA, R13803, Türki Nr. 159, Bd. 18-19, Konstantinopel, 09 November 1917). Enver Paşa'nın biyografisi, özellikle de Enver Paşa'nın Türkçülüğü ve Türk-Alman ilişkilerinde Türkçülüğün rolü hakkında ayrıntılı olarak bkz. Mustafa Çolak, *Enver Paşa, Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

Ditfurth aynı zamanda öğrencisi olan Enver Bey hakkında olumlu görüşlere sahip olmuştur.¹⁸ Wangenheim'in Berlin'e yazdığı raporlardan Almanya'nın sistematik bir şekilde Enver Bey'i etkilemek için gayret sarf ettiği anlaşılmaktadır. Wangenheim, Enver Bey'in gelecekte ülkesinin siyasal hayatında hiç kuşkusuz önemli bir rol oynayacağını bundan dolayı da Almanya'nın ona karşı kayıtsız kalmasının doğru olmayacağını düşünmüştür. Bu mülahazalar ışığında Wangenheim, Enver Bey'in Almanya'da apandisit ameliyatı olması gündeme geldiğinde, onun Berlin'de etki altına alınarak mutlaka Almanya'nın yanına çekilmesi gerektiğini rapor etmiştir.¹⁹ Ancak Enver Bey öyle kolay etkilenebilecek askerlerden değildi. Kaldı ki, Almanlar daha sonraları Türkiye'de yapılan kazılarda ele geçirilen tarihi eserlerin kendi müzelerine gönderilmesi gündeme geldiğinde onu tekrar etkilemeye çalışmışlar ancak başarılı olamamışlardı.²⁰ Yüzbaşı Egon von Bentheim ise, onun iktidarda olduğu sürece söz konusu tarihi eserlerin Almanya'ya gönderilmesine asla yeşil ışık yakmayacağından emin olduğunu söylemiştir.²¹

Wangenheim Berlin'e yazdığı raporların birinde, Enver Paşa'nın Almanların Türkiye'de güvенеbileceği kişilerden birisi olduğundan bahsederek ona Türkiye'de satın alacağı bir at hediye etmeyi düşündüğünü bildirmiştir. Fakat bir süre sonra Wangenheim her ne hikmetse bu atı Almanya'dan tedarik etme yoluna gitmiştir. Diğer yandan Enver Paşa Almanların Türkiye'ye göndermeyi taahhüt ettikleri silahları zamanında yollamadıkları gerekçesiyle bu hediyeyi kabul etmemiştir.²²

¹⁸ PA-AA, R13788, Türkiye Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 28 Februar 1909.

¹⁹ PA-AA, R13798, Türkiye Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 01 November 1913.

²⁰ PA-AA, R13798, Türkiye Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 05 März 1914.

²¹ Söz konusu arkeolojik bulguların Almanya'ya götürülmek istenmesi zamanla Türk Hükümeti için bir itibar sorununa dönüşmüştür. Almanya, Türkiye'deki arkeolojik kazı çalışmalarına büyük önem veriyordu. 1906 yılına kadar yürürlükte kalan Tarihi Eserleri Koruma Kanunu'na göre, Alman müze işletmeleri çıkarılan tarihi eserlerin yarısını Almanya'ya gönderme hakkına sahipti. Ancak söz konusu yıl kabul edilen yeni Tarihi Eserleri Koruma Kanunu'na göre çıkarılan bütün eserler Türk Hükümeti'ne bırakılmak zorundaydı. Bunun üzerine Prusya Müzeler Müdürü Theodor Wiegand bulunan arkeolojik eserleri siyaset ve ekonomi arasında bir anlaşma zemini bulmak suretiyle Almanya'ya kazandırmanın yollarını aramıştır. Eski kanunun yeniden yürürlüğe sokulması için uğraşıp didinen Wiegand, Alman Hükümeti'ne söz konusu dönemde Türkiye'ye verilecek olan kredinin tarihi eserler ile ilişkilendirilmesini teklif etmiştir. Hatta Wiegand bu krediyi müze kredisi olarak adlandırmıştır (Dahlhaus Friedrich, "Möglichkeiten und Grenzen auswärtiger Kultur- und Pressepolitik". *Dargestellt am Beispiel der deutsch-türkischen Beziehungen 1914-18*, Frankfurt am Main, Bern, Paris 1990, s. 209-10). Almanya'nın Türkiye'de yürüttüğü arkeolojik çalışmalar için bk. Theodor Wiegand, *Halbmond im letzten Viertel*. Archäologische Reiseberichte, Bd. 29, Mainz 1985.

²² PA-AA, R13798, Türkiye Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 25 Oktober 1914.

Wangenheim, Enver Paşa 1915 yılında Kafkas Cephesi'nde 2.400 Rus askerini esir aldığı zaman hükümetine Harbiye Nazırı ve arkadaşlarının - General Bronsart von Schellendorf, Üsteğmen Otto von Feldmann ve Binbaşı Felix Guse - "Demir Haç" madalyası ile taltif edilmelerini tavsiye etmiştir.²³

Alman diplomat Gerhard von Mutius ise, Enver Paşa'yı dünya çapında bir lider olarak nitelendirmiştir. Çünkü o, cesaretini Makedonya'da çetelere karşı yaptığı gerilla savaşlarında, İtalyanlara karşı verdiği Trablusgarp Savaşı'nda ve II. Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Bulgarlardan geri alınmasında ispatlamıştı. Mutius, Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretine getirilmesini iktidar yolunda bir araç olarak gördüğünü ifade etmiştir. Enver Paşa, komite önünde boyun eğmemiş ve iktidarı elde etme yolunda kararlı ve soğukkanlı bir şekilde mücadele etmesini bilmiş bir şahsiyet olarak görülmüştür.²⁴

3. CUMHURİYET DÖNEMİ

Alman yetkililer Cumhuriyet döneminde de Türk devlet adamlarını ve üst düzey memurları yakından takip ederek onlar hakkında ayrıntılı raporlar düzenlemişlerdir. Bunlar arasında özellikle bakanlar, bürokratlar, emekli askerler ve Dış İşleri Bakanlığı mensupları öne çıkmışlardır. Çünkü Almanlar bu yetkililer sayesinde Türk siyaseti hakkında bir kestirimde bulunma şansı elde edebilmişlerdir. Her şeyden önce Türk Dış İşleri Bakanlığı bürokrasisinin yakından takip edilmesi Alman çıkarları açısından hayati bir önem arz etmiştir.

Bu bölümde, ilkin devlet adamlarından; Rıza Nur, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Behiç Erkin ve Kâzım Dirik değerlendirilmiş, ardından da Dış İşleri Bakanlığı mensupları (Haydar Bey, Yahya Kemal Bey, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev (Gerede) Bey, Refik Emir Bey, Kâmil Bey ve Kemalettin Sami Paşa) sahip oldukları karakter özellikleri ve Alman çıkarları açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda özellikle Türk siyasetinde önemli bir rol oynayacağı düşünülen Fethi Bey'e ayrı bir yer verilmiştir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği önemine istinaden Budapeşte'den Moskova'ya atanan Vasıf Bey hakkında yazılan raporda adeta mercek altına alınmıştır. Bu bölümde son olarak Almanya ile irtibat halinde olan askerlere değinilmiştir.

Bu çalışmada değerlendirilen on altı devlet adamı ve bürokratin on biri diplomat, biri vali, bir diğeri milletvekili ve üç tanesi ise bakandır. Bu şahsiyetlerin ezici çoğunluğunun kültürel olarak Almanya'ya yakın oldukları söylenebilir (Bkz. Tablo 1).

²³ PA-AA, R13798, Türki Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 04 Januar 1915.

²⁴ PA-AA, R13798, Türki Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 09 Januar 1914.

Tablo 1: Alman Arşivlerinde Değerlendirilen Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamları/Bürokratlar

Şahsiyet	Görevi	Değerlendirme/ Kültürel Yakınlık
Rıza Nur	Milletvekili	Turancı/---
Hamdullah Suphi Tanrıöver	Bakan	---/Fransa
Mustafa Necati Bey	Bakan	Milliyetçi/---
Behiç Erkin Bey	Bakan	---/Almanya
Kâzım Dirik	Vali	---/Almanya
Haydar Bey	Diplomat	---/Almanya
Yahya Kemal Beyatlı	Diplomat	Milliyetçi/---
Hüsrev Gerede	Diplomat	---/Almanya
Refik Emir Bey	Diplomat	Milliyetçi/---
Ali Fethi Okyar	Diplomat	---/Fransa
Vasıf Bey	Diplomat	---/Rusya
Ferruh Bey	Diplomat	---/Almanya
Mustafa Vedid Bey	Diplomat	---/Almanya
Cevad Bey	Diplomat	---/Almanya
Kemalettin Sami Paşa	Diplomat	---/Almanya
Kâmil Bey	Diplomat	---/Almanya

Kaynak: Bu tablo Alman Dış İşleri Bakanlığı Arşivi'nde yer alan [PA-AA, R78552 (Türkische Staatsmänner), PA-AA, R78578 (Kulturpropaganda), PA-AA, R78556 (Türkei) ve PA-AA, R13803 (Türkei)] numaralı klasörlerdeki bilgilere istinaden yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1. Devlet Adamları ve Bürokratlar

Almanların değerlendirmeye tâbi tuttıkları devlet adamlarının başında Rıza Nur (1879-1943)²⁵ gelmektedir. Rıza Nur'un ismi belirtilmeyen Alman Devlet Bakanı (Reichsminister) ile görüşme isteğinin ele alındığı raporda söz konusu şahsın Mustafa Kemal Paşa'nın çok yakınında yer aldığı ve Ankara kulislerinin en etkili isimlerinden birisi olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca milletvekili olan Rıza Nur'un daha önce Berlin'e veya başka bir başkente büyükelçi olma beklentisinin gerçekleşmemesi yüzünden parlamenterlik görevinden vazgeçmeyeceği

²⁵ Sinop'ta dünyaya gözlerini açan Rıza Nur, askeri tıbbiyeden doktor yüzbaşı olarak mezuniyetini müteakiben bir süre Mekteb-i Tıbbiyede hocalık yapmıştır. 1908 İhtilali'nden sonra Meclis-i Mebusanda vekillik yapmıştır. Önceleri İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup olan Rıza Nur bu partiden ayrılarak bir ara Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne bile katılmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra TBMM'ye milletvekili olarak giren Rıza Nur sıhhiye ve dış işleri bakanlıkları yapmıştır. Moskova (1921), Harkov (1922) ve Lozan'da (1923) yürütülen görüşmelerde murahhas olarak görev alan Nur'un 52 adet eseri bulunmaktadır (*Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Rıza Nur maddesi, s.327).

bildirilmektedir. Yapılan bu değerlendirmenin ardından Rıza Nur'un gelecekte Türk siyasal hayatında önemli bir rol oynama potansiyeline sahip olduğu belirtilerek Almanya ile çok az şahsi ilişkiye girmiş olduğu vurgulanmış ve dolayısıyla randevu beklentisinin karşılanması gerektiği tavsiye edilmiştir.²⁶ Diğer yandan Almanların Rıza Nur hakkında yapmış oldukları değerlendirmeler bunlarla sınırlı kalmamıştır. İsviçre'nin Davos şehrinde bulunan Alman Büyükelçiliğinin Müsteşar Herbert Freiherr von Richthofen'in mektubuna verdiği cevabi yazıda Rıza Nur'un Almanlar tarafından Berlin'de büyükelçi olarak istenmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Almanların raporlarına kulak verilecek olursa, Rıza Nur aşağıdaki ifadelerle değerlendirilmektedir:

“Rıza Nur’u iki yıl önce Lozan’da tanıdım. Türkiye’nin Berlin Büyükelçiliği için adı geçen en güçlü aday olmasına rağmen muhtemelen bakan olduğu için bu görevi kabul etmemiştir. Rıza Nur gözüme aşırı Turancı olarak gözüktüğünden hakkında iyi intibaım olduğunu söyleyemem. Çünkü Turancılar savaşta (Birinci Dünya Savaşı’nda) kabul edemeyeceğimiz aşırı istekleriyle bize (Almanlara) ciddi anlamda zorluk çıkarmışlardı.²⁷ Onunla ilk görüşmemde kendisini kıskırtmamış olmama rağmen bana gelecekte Türkiye’de nasıl davranmamız gerektiğine dair uzun bir nutuk attı. Çünkü Rıza Nur bizim (Almanların) geçmişte Türkiye’de yanlış davrandığımızı düşünmektedir. Bu yüzden bu ilk sohbetimizin cesaretlendirici olduğunu söyleyemem. Hatta dostumuz olan A. I. adlı gazeteci Rıza Nur’un Ankara’nın

²⁶ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Berlin, 14 März 1925.

²⁷ Almanya, Osmanlı Devleti ile imzalamış olduğu 2 Ağustos 1914 tarihli müttefiklik anlaşmasının haricinde 1915, 1916 ve 1917 yıllarında yapılan anlaşmalarla savaş sonrası Türkiye lehine sınır değişiklikleri yapmayı taahhüt etmişti. Diğer bir ifadeyle Almanya daha savaşın başında muhtemel bir galibiyet durumunda doğu sınırında Osmanlı Devleti lehine sınır düzenlemeleri yapmaya razı olmuştu. Osmanlı Devleti ileri gelenleri arasındaki Türkçülük faaliyetleri 1917 yılında patlak veren Bolşevik Devrimi’nden sonra Almanya ve Türkiye arasında ciddi bir sorun haline gelmişti. Hatta 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü’nün Türk Kafkas İslam Ordusu tarafından ele geçirilmesi bu ihtilafın üzerine tuz biber ekmiştir. Türk Ordusunun Kafkasya harekâtıyla Brest-Litovsk Anlaşması’nı tanımadığı anlaşılınca Bakü petrolünün kontrolü Almanlar için hayati önem kazanmıştır. Bu yüzden Alman Genel Kurmayı Türk Ordusunun Bakü’ye doğru ileri harekâtını engellemeye kalkmış ancak Enver Paşa’nın tavizsiz tutumu yüzünden geri adım atmak durumunda kalmıştır. Dahası Almanlar Bakü petroleri konusunda müttefiki Türkiye’yi hiçe sayarak Ruslarla anlaşma yoluna giderek Bakü petrolünün dörtte birini garantilemişlerdir. İşte Alman diplomatın çıkartıldığı dediği zorluklar her iki müttefikin Kafkasya politikaları bağlamında çıkar çatışması içerisine girmesinden kaynaklanmıştır (Osmanlı Devleti ve Almanya’nın Kafkasya politikaları ve bu konudaki görüş ayrılıkları hakkında ayrıntılı olarak bkz. (Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006).

en köktenci siyasetçisi olduğunu ve Türk Hükümetinin aldığı aşırı kararların arkasında onun imzasının olduğunu ifade etmiştir. Rıza Nur'un Türk Hükümeti üzerinde büyük bir etkisi ve yaptırım gücü bulunmaktadır."²⁸

Bu değerlendirmeden sonra Rıza Nur'un muhtemel Berlin Büyükelçiliği görevinin Almanlara sıkıntı yaratacağı vurgulanarak Almanya'ya gelmesi halinde iyi geçinilmeye çalışılacağı ifade edilmiştir.

Alman Büyükelçiliği, Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver²⁹ Bey'in geçmiş olduğu bir hastalık sebebiyle görevinden istifa etmesi üzerine Dış İşleri Bakanlığına göndermiş olduğu 23 Aralık 1925 tarihli raporda, Tanrıöver'in Türkiye'de eğitim hayatı için gerçekten önemli adımlar attığı vurgulanarak, onun kültürel olarak Fransızlara yakın olduğu dile getirilmiştir. Tanrıöver'in yerine gelen ve CHP'nin faal bir üyesi olan Mustafa Necati Bey'in (1894-1929)³⁰ ise hem karakter özelliklerinin hem de eğitim alanındaki bilgi düzeyinin yüksek olmadığı ifade edilmiştir. Hatta Necati Bey'in eğitim alanında herhangi bir uzmanlığının bulunmadığı buna karşılık işgüzar bir şahıs olduğu bildirilmiştir. Sonuç olarak Almanlar, Necati Bey'in Türk kültür politikasını milliyetçi ilkeler çerçevesinde yürüteceği yönünde tahminde bulunmuşlardır.³¹ Necati Bey'in Avrupa'ya yapmış olduğu bir seyahat ile ilgili olarak yazılan raporda ise onun milliyetçi politikalarının yabancı okullara zarar verebileceği hususu vurgulanarak bu konuda aşağıdaki ifadeler sarf edilmiştir: "[...] Necati Bey, Türkiye'de bulunan yabancı okullara karşı

²⁸ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Davos, 22 März 1925.

²⁹ Sami Paşa'nın torunu ve Abdüllâtif Suphi Paşa'nın oğlu olan Hamdullah Suphi Tanrıöver İstanbul'da dünyaya gelmiş ve Galatasaray Lisesinde öğrenim görmüştür. Özellikle 1908'den sonra gazete ve dergilerde milliyetçilik üzerine yazılar kaleme almıştır. Bir süre İstanbul Erkek Öğretmen Okulunda görev yaptıktan sonra Türk Güzel Sanatları alanında profesör olmuştur. İstanbul Türk Ocağının kuruluşuna emeği geçen büyük Türkçülerdendir. Saruhan ve İstanbul milletvekilliğinin haricinde iki kere Maarif Vekâleti görevini ifa etmiştir. Daha sonra 13 yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti Bükreş Büyükelçisi olarak görev yaptıktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve tekrar milletvekili seçilmiştir. Büyük bir mütefekkir ve hatipti (*Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Hamdullah Suphi Tanrıöver maddesi, s. 375-376).

³⁰ İzmir'de doğan Mustafa Necati Bey İzmir İdadisindeki eğitiminden sonra İzmir Öğretmen Okulunda hocalık yapmıştır. Milli Mücadele'ye katılarak Ahmet Anzavur'un takibinde bulunmuş ve Yunanlılara karşı mücadele etmiştir. 1920 yılında Saruhan milletvekili olduktan sonra çeşitli komisyonlarda çalışmıştır. 1923 yılında İzmir milletvekili seçildikten sonra sırasıyla İmar ve İskân Bakanlığı (1923) ve Adalet Bakanlığı (1924) görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra 1925 yılında o zamanki adıyla Maarif Vekâleti olan Milli Eğitim Bakanlığına getirilmiş 1929 tarihinden ölüncüye kadar bu görevi ifa etmiştir. Eğitimi yeterli olmamakla birlikte eğitim işlerine karşı alâkası büyüktü (*Resimli Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi*, Mustafa Necati maddesi, s.224-225).

³¹ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Konstantinopel, 23 Dezember 1925.

sempati beslememektedir. Ancak şu ana kadar onun İstanbul'da bulunan Alman Okuluna herhangi bir sorun çıkardığı vaki değildir."³²

Diğer yandan Almanlar kendileriyle işbirliği yapan devlet adamlarının görevden ayrılmalarını ise büyük bir üzüntüyle karşılamışlardır. Söz gelimi, Bayındırlık Bakanı Behiç Erkin Bey'in (1876-1961)³³ demiryolları politikasındaki başarısızlığı üzerine görevinden ayrılması Almanya'nın Türkiye'deki çıkarları açısından olumsuz bir gelişme olarak aşağıdaki ifadelerle değerlendirilmiştir:

*"[...] Behiç Bey dünyayı tanıyan ve dil bilen birisidir. İlerici olan söz konusu şahıs isteyerek ve bilinçli bir şekilde Alman çevrelerinde kendisine destek aramıştır. Özellikle Julius Berger Firmasına karşı dostane bir tutum içerisinde olmuştur. Almanların kendisine karşı göstermiş olduğu yakınlığı ise hiçbir zaman gizlememiştir. Behiç Bey'in sahip olduğu Alman dostu tutum nedeniyle Alman inşaat firmaları Türk muadilleriyle ileri düzeyde işbirliği geliştirebilmişlerdir. Diğer yandan onun yeterli düzeyde teknik bilgiye sahip olmaması demiryolu yapım programının başarısızlığa uğramasına neden olmuştur."*³⁴

3.2. Mehmet Kâzım Dirik

Diğer yandan Almanlar gerektiğinde Türk bürokratların çocukları için Almanya'da bulunan vakıflardan burs sağlamak suretiyle onlarla ikili ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bu bağlamda yazılan raporlarda Kâzım Dirik (1881-1941)³⁵

³² PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Berlin, 02 Februar 1927.

³³ Asker ve devlet adamıdır. Osmanlı döneminde askerliğin yanı sıra Selanik-İstanbul Demiryolu Müfettişliği görevini yürütmüştür. Buna istinaden Türk Kurtuluş Savaşı'nda görev aldığı vakit Atatürk tarafından demiryollarının başına getirilmiştir. Hatta bu dönemde askeri erzak ve silahların cephelere sevkiyatı işini gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet döneminde ise demiryollarının millileştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Behiç Bey bu görevinden sonra ise kaymakamlık, elçilik ve üç dönem milletvekilliği ve Bayındırlık Bakanlığı yapmıştır (Cihan Dura, *Demiryollarımızın Babası: Behiç Erkin*, http://www.cihandura.com/tr/makale/DEMIRYOLLARIMIZIN_BABASI_BEHIC_ERKIN, 23.04.2018). Her ne kadar Almanlar Behiç Bey'in Bayındırlık Bakanlığında ayrılmasını onun demiryolları politikasının başarısızlığına bağlamış olsalar da bazı Türkçe kitap ve makalelerde onun demiryolu politikasından övgüyle bahsedilmektedir. Bu konuda bkz. (Müşerref Avcı, *Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 54, Bahar 2014, ss. 39-58 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1993/20815.pdf>, 06.05.2019 ve Dilaver Dinç, *Behiç Erkin ve Devlet Demiryollarının Kuruluşu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009).

³⁴ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Konstantinopel, 24 Oktober 1928.

³⁵ 1881 yılında Manastır'da dünyaya gelen Kâzım Paşa 1900 yılında Harp Okulundan teğmen olarak mezun olmuş ve 1928 yılında korgeneralliğe yükseltilmiştir. 1912-1922 arasında

Paşa'nın küçük oğlu Orhan'ın Alexander von Humbold Vakfından sağlanan bursla Braunschweig'ta eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Almanya'nın İzmir Başkonsolosu Wilhelm Padel, dönemin İzmir Valisi Kâzım Paşa ile arasında geçen bir konuşmayı aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir:

*"[...] Kâzım Paşa'ya Humbold Vakfını düşünerek bu konuda yardım edebileceğimizi söyledim. Bir Türk valinin gelir düzeyi çocuklarını yurtdışında okutacak düzeyde değildir. Kâzım Paşa'nın tüm aile üyeleri zihniyet olarak Almanlara çok yakın olduklarından desteklenmeleri Almanya'nın kültür politikaları açısından büyük önem arz etmektedir. Şayet Kâzım Paşa'nın küçük oğlu Orhan öğretimine bizim hesabımıza Almanya'da devam edebilirse, bu Batı Anadolu'daki Alman çıkarları bakımından sevindirici bir gelişme olacaktır."*³⁶

Raporda daha sonra Kâzım Paşa'nın çocuklarının eğitim durumları hakkında bilgi verilmektedir. Paşa'nın 21 yaşında olan büyük oğlu Turan'ın ortaöğretimini altı yıllık kısmını Braunschweig'ta tamamladığı belirtildikten sonra 1926 yılında Türk Devleti hesabına Krefeld'te bulunan tekstil okuluna gönderileceği dile getirilmektedir. Diğer yandan raporda Kâzım Paşa'nın 16 yaşındaki kızı Şükran'ın ise 1925 yılında Beyoğlu'ndaki Alman Okulunu üstün başarıyla bitirdiği vurgulanmaktadır. Hatta Padel bu bağlamda Paşa'nın çocuklarının kendi aralarında neredeyse tamamen Almanca konuştuklarını söylemektedir.³⁷

Padel raporun sonuna doğru Kâzım Paşa ile başlayan ilişkisi ve onun Türk siyaseti içindeki yeri hakkında aşağıdaki sözleri sarf etmektedir:

"Kâzım Paşa'yı Almanya'nın Şam Konsolosluğunu idare ettiğim dönemde 1915 yılından bu yana tanıyorum. Paşa özellikle bölgede bulunan Emden birliklerinin sağ-salim bir şekilde Almanya'ya intikal ettirilmelerinde bana büyük bir destek vermişti. Diğer yandan günümüzde Kâzım Paşa'nın Türk siyasetinde sağlam bir yeri vardır. Özellikle Mustafa Kemal (Atatürk) iktidarda olduğu sürece etkili konumunu muhafaza edeceğini düşünüyorum. Devlet Başkanı'na karşı İzmir'de tertiplenen suikast girişiminin başarısızlığa

yapılan bütün savaşlara katılmıştır. Özellikle Türk İstiklal Savaşı'nda Atatürk'e yakın olarak çalışmıştır. Cumhuriyet döneminde 1925'ten itibaren sivil görevlerde bulunmuştur. Bu bağlamda İzmir Valiliği ve 1935 yılından itibaren Trakya Genel Müfettişliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur (http://www.ata.tsk.tr/06_milli_mucadele_komutanlari/mehmet_kazim_dirik.html, 19.04.2018). Özellikle 1926-1935 yılları arasında yapmış olduğu İzmir Valiliği döneminde Atatürk'e yönelik yapılan suikast girişiminin başarısızlığa uğratılmasında önemli bir görev ifa ettiği için Türkiye'nin iç politikasında önemli aktörlerden birisi haline gelmiştir.

³⁶ PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd. 1, Smyrna, 08 August 1926.

³⁷ PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, Smyrna, 08 August 1926.

uğratılmasında Kâzım Paşa'nın ihtiyatlılığı büyük rol oynamıştır. Bu yüzden Mustafa Kemal İzmir'de ondan övgüyle bahsetmiştir."³⁸

Daha sonra burs tahsisıyla alâkalı olarak yapılan yazışmalardan Almanların Paşa'nın küçük oğlu Orhan için adeta seferber oldukları dikkat çekmektedir. Dış İşleri Bakanlığı, Padel'e Alexander von Humbold Vakfının kendilerine Kâzım Paşa'nın oğlunun yıllık eğitim masraflarını karşılamak üzere 1.500 mark tutarında bir burs verebileceğini taahhüt ettiğini bildirmiştir. Hatta Orhan Kâzım'ın doldurması için gönderilen formların Paşa'ya iletilmesi istenmiştir.³⁹ Daha sonra bir başka raporda vakfın Orhan Kâzım için bir yıllık süreyle aylık 125 mark tutarında kısmi bir burs sağladığı bildirilmektedir.⁴⁰

Diğer yandan 1 Nisan 1927 tarihinden itibaren Humbold Vakfından burs almaya başlayan Orhan Kâzım 31 Mart 1930 tarihinde sona erecek ödemeler için uzatma dilekçesi verdiğinde vakıf yönetimi, Almanya'nın İzmir Başkonsolosluğuna vakfın amaçlarına hizmet etmediği için Orhan Kâzım'ın başvurusunun dikkate alınamayacağını bildirmiştir. Esasında vakfın yazmış olduğu gerekçe aşağıda görüleceği üzere Humbold Vakfının burs politikasını da gözler önüne sermektedir:

*"[...]Hâlihazırda Braunschweig'ta bir cimnazyumun (lisenin) dördüncü sınıfına devam eden Orhan Kâzım burs süresi dolduğunda vakfımızdan toplam olarak 4.500 mark almış olacaktır. Ayrıca kız kardeşine (Şükran) de vakfımız tarafından bir yıl boyunca burs tahsis edildiği dikkate alındığında Almanya'nın Kâzım Paşa'ya karşı duymuş olduğu vefa borcunun ödenmiş olması lazımdır. Buna rağmen Orhan Kâzım'ın bursunun devam ettirilmesi Türkiye'den birçok değerli başvurunun reddedilmesi sonucunu doğuracaktır. Vakfımız mesleki perspektifi henüz net olmayan genç birisinin uzun yıllar desteklenmesini uygun görmemektedir [...]"*⁴¹

Yukarıda görüldüğü üzere vakıf yönetimi, Almanya'nın İzmir Başkonsolosluğuna Orhan Kâzım'ın bursunu uzatma başvurusunun reddedileceğini önceden bildirmiştir.

Bu bölümde değerlendirilen Alman arşiv belgelerine toplu bir şekilde göz atılacak olursa şunlar söylenebilir: Rıza Nur Turancı dolayısıyla da Almanların Berlin'de büyükelçi olarak görmek istemedikleri bir kimse olarak öne çıkarken, dönemin Milli Eğitim Bakanı Tanrıöver ise kültürel olarak Fransızlara yakın bir kimse olarak nitelendirilmektedir. Diğer yandan Bayındırlık Bakanı Behiç Erkin Bey'in ele alındığı rapor ise Almanların iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesine hizmet eden şahsiyetlere ne kadar önem verdiklerini açık ve net bir şekilde ortaya

³⁸ PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, Smyrna, 08 August 1926.

³⁹ PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, 30 September 1926.

⁴⁰ PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, Smyrna, 07 November 1927.

⁴¹ PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, 18 November 1929.

koymaktadır. Bu durum özellikle Kâzım Dirik ve Almanya arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda zirveye çıkmaktadır.

3.3. Dış İşleri Bakanlığı Mensupları

Almanların yakından takip ettikleri devlet memurları arasında Türk Dış İşleri Bakanlığı diplomatları hiç kuşkusuz önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Kopenhag Maslahatgüzarlığında görevli Haydar Bey adlı diplomatın Stockholm'e tayin edilmesi vesilesiyle kaleme alınan raporda Alman diplomat söz konusu meslektaşını aşağıdaki ifadelerle değerlendirmektedir:

*"Haydar Bey'in Almanya hakkında ileri düzeyde dostane görüşler beslediği malumdur. Bu yüzden benimle gayet açık ve net bir şekilde konuşmaktadır. Kendisiyle yaptığım görüşmede Almanya'nın Ankara Büyükelçiliğinin hâlihazırda tam anlamıyla faaliyete geçmediğinden büyük bir üzüntü duyduğunu dile getirmiştir. Haydar Bey bu yüzden Almanların özellikle ekonomik ve ticari alanlarda ciddi kayıpları sineye çekmek durumunda kaldıklarını belirtmiştir."*⁴²

Almanlar Yahya Kemal Beyatlı⁴³ Bey'in Varşova Büyükelçiliğine atanması vesilesiyle kaleme almış oldukları raporda söz konusu diplomat hakkında ilginç bilgilere yer vermişlerdir. Bu bağlamda Arşiv belgelerine kulak verilecek olursa:

*"Türk Hükümeti Yahya Kemal Bey hakkında olumlu düşünmediğinden onun Varşova'ya tayini bir bakıma Ankara'dan uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. Çünkü Kemal Bey entrikacı ve karakter zafiyeti olan birisidir. Eğitimini Fransa'da almış olsa da Kemal Bey Fransız dostu değildir. Çünkü Kemal Bey Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapmış olduğu konuşmalarda Fransa hakkında sert eleştiriler getirmiştir."*⁴⁴

Bazı raporlar ise adeta Türk diplomatlarının karinesi gibidir. Söz gelimi, Budapeşte'de görevli Türk Maslahatgüzarı Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede Bey'in

⁴² PA-AA, R78552, Türkischen Staatsmänner, Bd. 2, Kopenhagen, 28 April 1926.

⁴³ Üsküp'te dünyaya gelen Yahya Kemal, ilk ve orta öğretimini memleketinde yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. 1903 yılında Paris'e giderek siyasal bilgiler eğitimi almış ve Sorbon Üniversitesinde tarih derslerine katılmıştır. 1912 yılına kadar Fransa'da kalan Yahya Kemal burada edebiyatla meşgul olmuş ve Fransız Edebiyatı'ndan derinden etkilenmiştir. İstanbul'a dönüşünün ardından bir süre Darüşşafakada öğretmenlik görevi ifa etmiş 1915-1923 yılları arasında ise Darülfünunda profesörlük yapmıştır. Lozan heyetinde müşavir olarak bulunan Yahya Kemal 1923'te Urfa milletvekilliği daha sonra ise Varşova (1926) ve Madrid (1929) büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur. Akabinde Tekirdağ milletvekilliği yapmıştır (*Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yahya Kemal Beyatlı maddesi, s. 72).

⁴⁴ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Konstantinopel, 03 Juni 1926.

(1886-1962)⁴⁵ Sofya'ya atanması üzerine Alman Dış İşleri Bakanlığına gönderilen raporda bu diplomat hakkında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

“Akıcı Almanca konuşan Hüsrev Bey Avrupai bir eğitime sahip ve adabımuaşeret kurallarına vakıf bir kimsedir. Siyasal konularda pek öne çıkmayan Hüsrev Bey'in diplomatik yetenekleri Macar Dışişleri Bakanlığı tarafından fevkalade olarak değerlendirilmemektedir. Diğer yandan sevimli ve sempatik olan Hüsrev Bey ve eşi burada iyi bir toplumsal mevki kazanmışlardır. Ayrıca Hüsrev Bey ve ailesi Alman diplomatlarla iyi ilişkiler içerisinde olmaya büyük bir özen göstermişlerdir.”⁴⁶

Refik Emir Bey'in Milano Başkonsolosluğuna atanması ile ilgili olarak kaleme alınan raporda ise söz konusu diplomatın Türkiye ve Almanya arasında imzalanan Ticaret Anlaşması'nı hazırlayan heyete dâhil olduğu ve bu süreçte sorunların aşılmasında önemli bir rol oynadığı vurgulanarak eşinin biraz Almanca konuştuğu ve kendisinin siyasal görüşünün “milliyetçi” olduğu belirtilmektedir. Refik Emir Bey'in şimdiye kadar yabancı ülkelere karşı herhangi bir sevgisi veya nefreti ortaya çıkmamıştır.⁴⁷

Sofya'da görev yapan Maslahatgüzar Kamil Bey'in Madrid'e atanmasıyla ilgili raporda Kâmil Bey hakkında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

“Kâmil Alman dostudur. Bunu nereden anladığıma gelince bir keresinde bana Türklerin Berlin'deki temsilcilerinin iki ülke ilişkilerini ileri götürmeye vakıf olmadığını söylemişti. Neden diye sorduğumda şu cevabı vermişti. Ankara'da Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Alman dostu olarak telakki edilmektedir. Kendi hükümeti üzerinde hiçbir etkisi olmayan bir büyükelçinin Türk-Alman ilişkilerine yararlı olması beklenemez.”⁴⁸

Alman arşivlerinde değerlendirilmeye tabi tutulan diğer bir Türk diplomatı Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'dır. Paşa'nın namuslu ve dürüst bir asker mizacına sahip olduğu vurgulandıktan sonra onun hedef odaklı ve düşüncelerini

⁴⁵ 1886 yılında Edirne'de hayata gözlerini açan Hüsrev Bey, Rıdvanbeyoğlu sülalesine mensup Mehmet Ali Paşa ve Mâh-ı Nur Hanım'ın oğluydu. Türk İstiklâl Savaşı'nın başından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Trabzon milletvekili olarak yer almıştır. Ankara'ya geçtikten sonra TBMM'nin çalışmalarına katılmıştır. Bolu, Düzce ve Hendek isyanlarının bastırılmasında önemli yararlılıklar göstermiştir. Gerede olaylarında gösterdiği başarısından dolayı bizzat Atatürk tarafından Gerede soyadı verilmiştir. Cumhuriyet döneminde askerlikten ayrılarak Budapeşte, Sofya, Tahran, Tokyo, Berlin ve Rio de Janeiro gibi başkentlerde büyükelçilik yapmıştır. Özellikle Türk-Alman ve Türk-Japon ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlamış asker, diplomat ve devlet adamıdır (<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1044>, 16.03.2018).

⁴⁶ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Budapest, 05 November 1926.

⁴⁷ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Konstantinopel, 22 Februar 1927.

⁴⁸ PA-AA, R78556, Türkei Nr.4, Band 1, Sofia, 12 März 1934.

oluştururken kimseden etkilenmeyen dolayısıyla kendine güveni tam olan birisi olduğu dile getirilmektedir. Daha sonra Sami Paşa'nın Almanya hakkındaki tutumu ve düşünceleri aşağıdaki şekilde dile getirilmektedir:

“Sami Paşa daha Berlin’e büyükelçi olarak atanmadan önce Almanya’ya karşı sempati besleyen birisiydi. Berlin’de görev yaptığı dokuz yılda dostane Türk-Alman ilişkilerinin geliştirilmesine ve güçlendirilmesine büyük katkılar yapmıştır. Almanya onun şahsında gerçek bir dostunu kaybetmektedir. Sami Paşa burada büyük bir üne ve sevgiye mazhar olmuştur. Böyle namuslu, dürüst ve mükemmel bir asker ve diplomatın çok erken olarak geri çağırılması üzüntüye sebep olmuştur.”⁴⁹

3.4. Ali Fethi Okyar

Almanya'nın Paris Büyükelçiliğinin, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Ali Fethi Okyar Bey'in (1880-1943)⁵⁰ siyasete girişi ile alakalı raporunda, Fethi Bey ve Ankara'da dümene geçmesi durumunda izleyeceği siyaset hakkında ilginç bilgiler bulunmaktadır. Bu noktada Alman diplomatın sözlerine kulak verilecek olursa:

“Fethi Bey’i uzun zamandan beri tanıyorum. Birinci Dünya Savaşı döneminde Sofya’da görev yaptığım dönemde onunla hem özel hem de mesleki olarak mükemmel bir ilişki içerisinde bulundum. Bu ilişkileri onun burada görev yaptığı beş yılda devam ettirdim. Fethi Bey bir süre önce bana buradaki görevinin kendisini uzun vadede tatmin etmeyeceğini belirterek geçmişte içinde bulunduğu siyasete dönme düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir. Fethi Bey zeki ve hedef odaklı bir şahsiyettir. Meslekten asker olan Fethi Bey Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Türkiye’nin Paris Büyükelçiliğinde askeri ataşe olarak görev yapmıştır. Bu dönemde Fransa’ya karşı sempati duymaya başlayan Fethi Bey bu özelliğini hâlen muhafaza etmektedir. Şayet bir gün iktidara gelirse onun bu özelliği mutlaka dikkate alınmalıdır. İnanıyorum ki, Fethi Bey iktidara geldiğinde Batı yönelimli bir politika izleyecektir. Özellikle Türkiye’nin Milletler Cemiyetine girmesine öncelik verecektir. Ayrıca

⁴⁹ PA-AA, R78556, Türki, Nr. 4 Bd.2, London, 11 April 1934.

⁵⁰ 1880 yılında Pırlepe’de doğan Fethi Bey 1903 yılında Harbiye’den kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. 1908 İhtilali’nden sonra Paris’te askeri ataşelik görevini ifa ettikten sonra Trablusgarp müdafaasına koşmuştur. 1912 yılında ordudan ayrılarak önce Sofya’da elçilik ardından da İstanbul milletvekilliği yapmıştır. Birçok üst düzey görevde bulunduktan sonra 1925’te Paris’e büyükelçi olarak atanmıştır. 1930 yılında elçilikten çekilerek Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuş olsa da bu partinin çok geçmeden irticai faaliyetlerin odağı haline gelmesi üzerine partiyi feshetmiştir. Ardından 1934 yılında Londra Büyükelçiliğine getirilen Fethi Bey Türkiye’ye döndükten sonra bir süre daha milletvekilliği yapmış ve 1943 yılında vefat etmiştir (*Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Fethi Okyar Maddesi, s. 291).

*ekonomik ve finansal konularda Batılı devletlerin yöntem ve önceliklerine uygun davranacaktır.*⁵¹

Yazılan başka bir raporun bildirdiğine göre, ihtiraslı olan Fethi Bey sadece milletvekilliği ile tatmin edilebilecek bir kişi değildir. Almanlar, Enver Paşa'nın 1917'de Filistin'de hüküm süren nazik durumdan dolayı iktidardan uzaklaştırılması halinde, yerini dolduracak kişinin Ali Fethi'den başkası olmadığına inanmışlardır. 1908 yılında Jön Türkler iktidara geldikten sonra Paris'e askeri ataşe olarak gönderilen Fethi Bey'in Enver Paşa'nın amansız rakibi olduğu belirtilen raporda onun dış politikasının net bir şekilde tarif edilemediği vurgulanmıştır. Bu raporda ayrıca Fethi Bey'in sadece Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda harekete geçirilebileceği ifade edilmektedir. Ancak burada Fethi Bey'in 1908 İhtilali'nden önce Fransa'ya sempati beslediği belirtilmektedir. Esasında bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birçok üyesi için geçerli olmuştur.⁵²

3.5. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği

Gene başka bir raporda Budapeşte'den Moskova'ya atanan Vasıf Bey adlı diplomattan bahsedilirken onun çok fazla suya sabuna dokunan birisi olmadığı aşağıdaki ifadelerle dile getirilmektedir:

*“Macaristan Dışişleri Bakanlığından edindiğim bilgilere göre Vasıf Bey'in burada siyasal alanda herhangi bir etkinliği olmamıştır. Buna karşılık burada toplumda ve yüksek sosyete de kendisine bir yer edinmek için azami gayret göstermiştir. Bizim (Almanlar) dostane olarak nitelendirilebilecek ilişkilerimiz siyasal olmanın ötesinde toplumsal alan ile sınırlı olmuştur. Vasıf Bey aşırı görüşlerini benden gizleme gereği bile duymamıştır.”*⁵³

Hatta başka bir raporda Vasıf Bey'in kadınlara karşı aşırı zaafı olduğu belirtilmektedir. Bu yüzden hiç kuşkusuz Büyükelçi Vasıf Bey'e Moskova'dan ayrılmanın zor gelmiş olabileceği vurgulanmaktadır. Alman diplomat, Vasıf Bey ile dostane ve güven esasına dayalı görüşmeler yaptığının altını çizerek onun kendisine defalarca “Alman dostu olmadığımı” söylendiğini ifade etmektedir. Ayrıca Vasıf Bey'in SSCB hükümetinin güvenini kazandığı da belirtilmektedir.⁵⁴

Moskova Büyükelçiliğinde görevli Müsteşar Ferruh Bey'in 18 yıldır diplomatlık yaptığı ifade edilerek mükemmel düzeyde Fransızca konuştuğu rapor edilmektedir. Ferruh Bey'in Almanya'ya karşı büyük sempati duyduğu ve Berlin'de görev yaptığı dönemden büyük bir iştiaqla bahsetmesine rağmen Almanca bilgisinin yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Alman diplomat adeta Türk Büyükelçiliğinde çalışanların karinesini çıkarırcasına elçilik görevlilerini tahlil

⁵¹ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2. Paris, 14 August 1930.

⁵² PA-AA, R13803, Türki Nr. 159, Bd.18-19, Konstantinopel, 16 November 1917.

⁵³ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Budapest, 10 November 1928.

⁵⁴ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Moskau, 09 Februar 1929.

etmektedir. Söz gelimi, Moskova Büyükelçiliğinde görevli Mustafa Vedid Bey aşağıdaki ifadelerle tasvir edilmektedir: *“İkinci kâtip Mustafa Vedid uzun yıllar Berlin’de görev yapan başkonsolosun oğludur. Öğreniminin büyük kısmını Almanya’da tamamlayan Mustafa Bey dilimizi aksansız olarak konuşmaktadır. Alman dostu olarak öne çıkan Mustafa Vedid aynı zamanda Alman Konsolosluğu ile de iyi ilişkiler içerisindeydi.”*⁵⁵

Söz konusu raporda ayrıca Moskova Büyükelçiliğinde görevli üçüncü kâtip ve ünlü bir Türk komutanın oğlu olan Cevat Bey Alman Konsolosluğunun mahrem dostu olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda konsolosluk raporuna kulak verilecek olursa:

*“Alman Ordusunda görev yapmış olan Cevat Bey 1921 yılında buradaki görevinden ayrıldıktan sonra Berlin’deki Türk Büyükelçiliğinde elçilik kâtibi olarak çalışmaya başlamıştır. İleri düzeyde Almanca konuşan Cevat Bey kendisini Türk olarak değil bilâkis Alman olarak hissettiğini söylemektedir. İstanbul’un İngilizler tarafından işgali döneminde babası İngilizler tarafından kötü muameleye maruz bırakıldığı için İngiliz düşmanlığıyla yanıp tutuşan Cevat Bey bunu her fırsatta dile getirmektedir.”*⁵⁶

Alman arşiv belgelerinde (1925-1935) değerlendirilmeye tabi tutulan Türk devlet adamları ve bürokratlar arasında Türk Dışişleri Bakanlığı mensupları hem nitelik hem de nicelik açısından başı çekmektedir. Haydar Bey, Yahya Kemal Beyatlı, Hüsrev Gerece, Refik Emir Bey, Kâmil Bey ve Kemalettin Sami Paşa gibi diplomatların Almanya’ya karşı tutumlarının ve önemli karakter özelliklerinin detaylı bir şekilde kaleme alındığı raporlarda en ayrıntılı olarak yer verilen Türk diplomat Fethi Okyar olmuştur. Çünkü Almanlar Okyar’ın günün birinde Türk siyasetinde önemli bir rol oynayabileceğini düşündüklerinden bu diplomatı daha yakından takip etmişlerdir. Bu bağlamda özellikle Türkiye’nin Moskova Büyükelçiliği ve bu kurumda çalışan diplomatlar adeta mercek altına alınmıştır. Örneğin, bu büyükelçilikte görevli Vasıf Bey adlı diplomatın kadınlara karşı ileri düzeyde zaafının olduğu dahi alaycı bir üslupla raporlara yansımıştır.

3.6. Askerler

Tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra da Almanya ve Türkiye arasındaki askeri ilişkiler devam etmiştir.⁵⁷ Bu bağlamda Alman arşivlerinde ele alınan askerlerden birisi İsmail

⁵⁵ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Moskau, 09 Februar 1929.

⁵⁶ PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Moskau, 09 Februar 1929.

⁵⁷ Türk Kara Kuvvetleri Topografya Birliğinde görevli Albay Hakkı Murad, Albay Adem Vasfi, Üsteğmen Ahmet Nuri ve Binbaşı Ömer Kadri adlı askerler 1928 yılında Almanya İmparatorluk Topografya Kurumunda eğitim görmek üzere Berlin’e intikal etmişlerdir (PA-AA, R, Türki, Nr.4, Bd.1, Berlin, 15 Oktober 1928). 1923-1945 döneminde Türk-Alman

Hakkı Paşa'dır. Paşa siyasi gücünü büyük bir ustalıkla kendisine çıkar temin etmek için kullanmıştır. Türkiye'de üst düzey görevlerde yetkili dostları olsa da Hakkı Paşa'nın neredeyse artık hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Bu yüzden genellikle Almanya'da yaşamayı tercih eden ve mütemadiyen bu ülkedeki firmalarla ilişki kurmaya çalışan Hakkı Paşa hayatını söz konusu firmalardan kazanacağı komisyonlarla idame ettirmeyi düşünmektedir.⁵⁸

Gene aynı yıl Almanya'yı ziyaret eden diğer bir Türk askeri Mareşal Fevzi Çakmak'tır. Fevzi Paşa, Temmuz 1927'de gerçekleştirdiği sekiz günlük Almanya seyahatinde; Borsig Fabrikalarını (Berlin), Rohrbach ve Junkers uçak fabrikalarını ve Nauen'deki Telsiz Merkezini ziyaret etmiştir. Karlsbad şehrinde ise bir kür tedavisi görmüştür.⁵⁹ Bu bağlamda Alman Başkonsolosluğu kendi Dış İşleri Bakanlığına Fevzi Çakmak'tan aynı yılın güz aylarında hava trafiğini düzenleyecek olan bir anlaşma imzalamak amacıyla söz alınması yönünde ricada bulunmuştur. Ayrıca Çakmak'ın Kayseri Uçak Fabrikasının yapımı için Junkers Firmasına⁶⁰ meylettığı bildirilmektedir.⁶¹

Almanya ile sıkı ilişkiler geliştiren diğer bir Türk subayı ise Mürsel Bakü (1881-1945)⁶² olmuştur. Türk ordusunda Süvari Birlikleri Komutanı olan General

askeri ilişkileri hakkında genel bir bilgi için bkz. Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1945*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993, ss.63-67 ve 91-93.

⁵⁸ PA-AA, R78553, Türkiye Nr.4, Bd.1, Konstantinopol, 10 April 1924.

⁵⁹ PA-AA, R78553, Türkiye, Nr. 4, Bd.1, 20 Juli 1927.

⁶⁰ Türkiye 1925 yılında Kayseri'de bir uçak fabrikası kurulması için Junkers Firmasına başvurmuştur. Bu firmanın Türkiye'nin sanayileşmesinde oynamış olduğu rol için ayrıntılı olarak bkz. Meral Avcı, *Die türkisch-deutschen Wirtschaftsbeziehungen in den Jahren von 1923 bis 1945 unter Beachtung der politischen Entwicklungen*, Shaker Verlag, Aachen 2014, s.207-220.

⁶¹ PA-AA, R78553, Türkiye Nr. 4, Bd.1, Angora, 23 Juli 1927.

⁶² Mürsel Bakü 1881 yılında İsmail Hakkı Bey'in oğlu olarak Erzurum'da dünyaya gelmiştir. 1898-1901 yılları arasında Harp Okulunda okuyan Bakü 1902 yılında üst teğmen rütbesine yükseldikten sonra Harp Akademisine kayıt olmuştur. Bu akademiyi 1904'te bitiren Bakü, ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra 1910 yılında öğrenim görmek üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda önemli görevlerde bulunan Bakü 28 Mart 1918 tarihinde Beşinci Kafkas Tümen Komutanı olarak Nuri Paşa'nın emrindeki Türk Kafkas İslam Ordusuna tayin edilmiştir. Bu ordunun lağvedilmesinden sonra Nisan 1919'da Batum'da İngilizler tarafından yakalanarak önce Çanakkale'de tutulmuş daha sonra ise Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Kasım 1921'de Türkiye'ye dönen Bakü Milli Mücadele safalarında yer alarak önemli görevler ifa etmiş ve 1938 yılında ordudaki görevinden ayrılmıştır. 1934 yılında soyadı kanunu çıkınca Bakü'nün fethinde bulunmuş olduğundan dolayı "Bakü" soyadını almıştır. Mürsel Paşa 1945 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Mürsel

Mürsel Bakü Aachen-Laurensberger Binicilik Birliğinin daveti üzerine Mayıs 1935'te Almanya'ya gitmiştir. Türk Dış İşleri Bakanlığı, Alman Konsolosluğuna Mürsel Paşa'nın Hannover'de bulunan Askeri Binicilik Enstitüsünü 7 Haziran 1935 tarihinde ziyaret edebilmesi için izin istemiştir.⁶³ Bir başka raporda ise Mürsel Bakü'nün 1911-1912 yılları arasında Almanya'nın Kassel şehrinde bulunan 14. Husar Bölüğünde binicilik hocası olarak hizmet ettiği ve çok iyi Almanca konuştuğu bildirilmektedir. Mürsel Paşa ayrıca geçmişte birlikte görev yaptığı silah arkadaşlarıyla tekrar buluşmayı ümit etmiştir. Frederic Rosenberg'in ifadesine göre, Mürsel Paşa Türk ordusunda bir Alman binicilik hocası istihdam etmeyi düşünmektedir. Diğer yandan da binicilik eğitimi almak üzere iki Türk subayını Hannover'deki Binicilik Okuluna göndermeyi planlamaktadır.⁶⁴ Mürsel Paşa ile ilgili bir diğer raporda ise onun Almanya'ya karşı riyasız bir sevgi duyduğu ve Nazi Almanya'sını yücelttiği dolayısıyla da Türkiye ve Almanya arasındaki askeri ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynayabileceğinin altı çizilmektedir.⁶⁵

Alman arşivlerinde değerlendirilen diğer bir Türk askeri Türk Genel Kurmayında çalışan Hüsnü Emin Paşa'dır. Hüsnü Paşa'nın Almancaya ileri düzeyde vakıf olduğu belirtilen raporda onun Birinci Dünya Savaşı'nda Mackensen ordusunda hizmet gördüğü dolayısıyla Alman askeri heyetinde görev yapan askerlere aşına olduğu belirtilmektedir. Raporun devamında Hüsnü Paşa ve Almanya'ya yapmış olduğu seyahatin nedeni hakkında aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

*"[...]Şu anda Paşa'nın görevi Türk ordusunun teknik eğitim birimini yönetmekten ibarettir. Türk ordusunun teknik bölümünü geliştirmek amacıyla Polonya, Almanya, Fransa ve İtalya'da bulunan askeri tesislerde incelemelerde ve temaslarda bulunmak amacıyla bu ülkeleri kapsayan bir seyahate çıkmıştır. Almanya'da Berlin Charlottenburg'da bulunan Teknik Yüksek Okulu, Dessau'daki Junkers Fabrikalarını ve diğer büyük Alman firmalarının laboratuvar ve araştırma birimlerini ziyaret edecektir [...]"*⁶⁶

3.7. Albay Ali Mümtaz Bey

Alman arşiv belgelerinde değerlendirilen askerler arasında Albay Ali Mümtaz Bey'e hiç kuşkusuz önemli bir yer düşmektedir. Türk-Alman ilişkilerinde oynadığı rol bakımından ilkin Ali Mümtaz Bey hakkında bilgi verilecek olursa, eski askeri ataşe Ali Mümtaz Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa tarafından 1925 yılında Türkiye ile iş yapma şansı yüksek olan Düsseldorf'ta bulunan

Bakü'nün ayrıntılı biyografisi için bkz. Mehman Süleymanov, *Nuri Paşa*, Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008, s.46-48).

⁶³ PA-AA, R78553, Türki, Nr.4, Bd.1, Berlin, 12 Juni 1935.

⁶⁴ PA-AA, R78553, Türki, Nr.4, Bd.1, Berlin, 19 Mai 1935.

⁶⁵ PA-AA, R78553, Türki, Nr.4, Bd.1, Angora, 20 Mai 1935.

⁶⁶ PA-AA, R78553, Türki Nr. 4, Bd.1, Angora, 10 Juli 1927.

Rheinmetall Firmasına tavsiye edilmişti. Mümtaz Bey bu firmada iki buçuk yıl çalıştıktan sonra söz konusu firma Türkiye ile ticari ilişkilerini istediği gibi geliştiremeyince işine son verilmiştir. Ayrıca Mümtaz Bey hem akciğer hastalığına yakalandığı hem de ticari kabiliyete sahip olmadığı için firmaya yararlı olamadığından kapının önüne konulmuştur. Diğer yandan Mümtaz Bey Floransa’da yaşayan bir İtalyan kadınla evlenmiştir. Mümtaz Bey Alman raporlarında aşağıdaki ifadelerle tanımlanmaktadır: “*Ali Mümtaz Bey namuslu ve dürüst bir insandır. Ancak burada (Almanya’da) ciddiye alınmayan ticari kabiliyetini ve Ankara’da hükümetler nezdindeki etkisini abartmaktadır.*”⁶⁷

Bunlardan başka Mümtaz Bey’e yardım eden Alman firmaları; Julius Berger, Rheinmetall, Otto Wolff ve Junkers şeklinde sıralanmaktadır. Ancak bu firmalarla artık iş yapması mümkün değildir. Mümtaz Bey muhtemelen gençlik döneminden arkadaşı olan Başbakan İsmet İnönü vasıtasıyla Ankara veya İstanbul’da Alman firmalarının temsilciliğini almayı düşünmektedir. Şayet Alman firmaları Ali Mümtaz için başkonsolosluğa müracaat edecek olurlarsa ticari yeteneğinin olmadığı kesinlikle belirtilmelidir.⁶⁸

Başka bir raporda ise, Almanların hastalanıp iş göremez hale gelince Mümtaz Bey’e karşı vefakâr davrandıkları görülmektedir. Bu çerçevede Alman arşivlerine kulak verilecek olursa:

*“Şu an emekli olan Türk Albayı Ali Mümtaz 1919 yılından bu yana siyasal ve ekonomik anlamda defalarca bizim için çalıştı. Bu hizmetlerinden dolayı dört yıl önce ona Alman Rheinmetall Firmasında iş bulduk. Ciddi bir akciğer hastalığı yüzünden bu işten ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu hastalıktan dolayı ona yeni bir iş bulmak mümkün değildir. Şu anda beş parasız Berlin’de bulunmakta ve boğazına kadar borç batağına batmış durumdadır. Ali Mümtaz eşinin yaşadığı İtalya’ya gitmek istemektedir. Bundan dolayı onun İtalya’ya gidebilmesi için Julius Berger ve Otto Wolff firmalarının ikişer bin mark başışta buldukları bir yardım kampanyası başlattık. Fakat hâlen bin beş yüz mark açığımız bulunmaktadır. Albay Ali Mümtaz’ın önceki hizmetleri dikkate alındığında söz konusu bu meblağın Dış İşleri Bakanlığının ilgili kaleminden karşılanması isabetli olur.”*⁶⁹

Hatta Ali Mümtaz’ın borçlarının ödenmesi ve İtalya’ya gönderilmesi için Alman Dışişleri Bakanlığının yapmış olduğu yardım da yeterli gelmeyince Dr. Kurt Ziemke bu kez Rheinmetall Firmasının genel müdürüne yazmak zorunda kalmıştır. Benden mektup aldığınıza şaşıracaksınız diye başlayan raporda ortak dostları olan Ali Mümtaz’ın beş parasız Berlin’de Kaiserhof Otelinde kaldığı belirterek yardım

⁶⁷ PA-AA, R78553, Türkiye Nr.4, Bd.1, Berlin, 11 Februar 1929.

⁶⁸ PA-AA, R78553, Türkiye, Nr.4, Bd.1, 03 April 1929.

⁶⁹ PA-AA, R78556 Türkiye Nr.4, Bd 2, 16 Januar 1929.

koparabilmek için bir sürü dil dökmektedir. Bu noktada gene Alman arşiv belgeleri takip edilecek olursa:

“Bütün çabalarımıza rağmen ona başka bir iş bulamadık. Ancak onu gönül rahatlığıyla bir başkasına tavsiye edemeyeceğimizi de biliyoruz [...] onu bu durumdan kurtarmak için son bir kez yardımcı olmaya karar verdik. Hatta Ali Mümtaz’dan bir daha Alman firmalarına yardım için başvurmayacağı konusunda yazılı bir taahhütname bile aldık. Bunun üzerine biz de Julius Berger ve Otto Wolff firmalarına müracaat ettik. Berger üç bin Wolff ise iki bin marklık yardım yaptılar. Dış İşleri Bakanlığı da yardım kampanyasına özel harcamalar kaleminden bin beş yüz mark ile katıldı. Ama daha bin mark açığımız bulunmaktadır. Çünkü Mümtaz’ın burada borçlarını kapatıp İtalya’ya gidebilmesi için beş bin beş yüz marka ihtiyaç duymaktayız.”⁷⁰

Diğer yandan bir başka yazışmada Rheinmetall Firmasının bu kampanyaya 500 mark ile katıldığı anlaşılmaktadır.⁷¹

Söz konusu dönemde Alman arşivlerine yansıyan askerler toplu olarak değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir: Askerler hakkında yazılan raporlarda başlıca iki nokta dikkat çekmektedir. Birinci husus, Almanların geçmişte işbirliği yaptıkları ancak söz konusu dönemde Türk-Alman ilişkilerine veya Alman çıkarlarına gerektiği gibi katkıda bulunamayan askerlerin eleştirilerinin yapılmasıdır. Bu kategoride İsmail Hakkı Paşa ve Albay Ali Mümtaz Bey gibi askerler ele alınmaktadır. Özellikle Mümtaz Bey olayı Almanların kendilerine hizmet etmiş kimselere karşı vefakâr davrandıklarını ortaya koymaktadır. İkinci husus ise söz konusu dönemde Türk ordusunda görev yapan Fevzi Çakmak gibi askerler ile Osmanlı döneminde Almanya’da eğitim almış veya kıta hizmeti görmüş Mürsel Bakü ve Hüsnü Emin Paşa gibi subaylarla mevcut ilişkilerin sürdürülmesine yöneliktir.

4. SONUÇ

Yukarıda ortaya konulduğu gibi Türk devlet adamları, askerler ve bürokratlar Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Alman arşiv belgelerine farklı biçimlerde yansımışlardır. Bir kere Osmanlı döneminde üst düzey devlet adamları ve bürokratlar arasında kariyer yapmak için genelde bir Batılı devlete özelden ise Almanya’ya dayanmak neredeyse kaçınılmazdı. Osmanlı döneminde Türk-Alman ilişkilerinin her alanda özellikle de askeri ve diplomatik alanlarda dal budak sarması neticesinde Almanların bilhassa askerler arasında en azından kendi sempatanlarını artırmaya çalıştıkları görülmektedir. Esasında bu dönemde Almanya’ya yakınlık duyan devlet adamları ve bürokratların riyasız bir şekilde bu ülkenin askeri ve ekonomik gücüne hayranlık duyan kimseler oldukları söylenebilir. Ancak bunun

⁷⁰ PA-AA, R78556, Türki Nr. 4, Bd. 2 Berlin, 17 Januar 1929.

⁷¹ PA-AA, R78556, Türki, Nr.4, Bd. 2 Berlin, 17 Januar 1929.

yanı sıra dönemin Orman ve Maden Nazırı Selim Melhame gibi Türkiye'nin hayati çıkarlarını Almanlar karşısında hiçe sayan kimseler de yok değildi.

Osmanlı döneminde Türk devlet adamlarının Almanya ile ilişkileri bağlamında hiç kuşkusuz Enver Paşa'nın önemli bir yeri vardır. Almanlar Enver Paşa'yı etkilemek ve onu çıkarları doğrultusunda harekete geçirmek için çok gayret sarf etmiş olsalar da Paşa daima Türkiye'nin ve Türklüğün çıkarlarından yana tavır sergilemiştir. Yukarıda dile getirildiği gibi bu durum özellikle Türkiye'de çıkarılan arkeolojik eserlerin Almanya'ya gönderilip gönderilmemesi hususunda kendini net bir şekilde göstermiştir. Ancak Almanlar İttihat ve Terakki döneminde de Türk siyasetinde etkili olan veya olabilecek kişileri yakından takip etmişler ve gerektiğinde kullanmak üzere onların zaaflarını ve karakter özelliklerini adeta bir psikolog hassasiyetiyle tespit etmişlerdir.

Almanlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Türk devlet adamları/bürokratlar ve özellikle de yurtdışındaki Türk diplomatları yakından takip etmişler ve söz konusu şahsiyetlerle nasıl bir işbirliği geliştirebileceklerinin muhasebesini yapmışlardır. Yukarıda çözümlendiği üzere Türk karar alıcılar özellikle siyasi yönelimleri, bireysel zaafaları ve Almancaya vakıf olup olmadıkları ve Alman kültürüne yakınlıkları yönlerinden değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Diğer yandan bazı raporlarda ise Türk devlet adamları ve bürokratların yeterli düzeyde mesleki bilgi birikimine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Hamdullah Suphi Bey'in yerine Milli Eğitim Bakanlığına getirilen Mustafa Necati Bey'in eğitim alanında herhangi bir uzmanlığının bulunmamasına rağmen işgüzar bir şahıs olduğu belirtilmektedir. Hatta Almanlar milliyetçi olarak gördükleri Necati Bey'in yabancı okullara karşı hoşgörü beslemediğini ancak İstanbul'da bulunan Alman Okuluna herhangi bir sorun çıkarmadığını ifade etmektedirler. Bu durum Alman diplomatların ülkelerinin menfaatlerini ne kadar yakından takip ettiklerini göstermesi bakımından dikkate şayandır. Buna karşılık Almanlar demiryolları politikasındaki başarısızlığı üzerine Bayındırlık Bakanı Behiç Erkin Bey'in görevden ayrılmasını ise üzüntüyle karşılamışlardır. Çünkü Alman dostu olarak değerlendirilen Behiç Bey özellikle Julius Berger Firması gibi Alman inşaat firmalarının Türk muadilleriyle işbirliği geliştirmesine önemli katkılar sunmuştur.

Bu raporların ortaya koymuş olduğu bir diğer gerçek ise Almanların zaman zaman kendilerine yardım eden Türk devlet adamlarına veya askerlere karşı minnet duyguları içerisinde hareket etmiş olduklarıdır. Örneğin, bu raporlarda İzmir Valisi Kâzım Dirik Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı döneminde Emden birliklerinin Almanya'ya sağ-salim bir şekilde intikaline yapmış olduğu katkıdan dolayı, küçük oğlu Orhan'a Alman Aleksander von Humbold Vakfı tarafından üç yıllık bir eğitim bursu verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Albay Mümtaz Bey olayı da Almanların geçmişte kendileriyle işbirliği yapmış kimselere karşı gerektiğinde vefalı davrandıklarını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Diğer yandan Türk Dış

İşleri Bakanlığı mensupları; diplomatik yeterlilikleri, dil bilgileri ve özellikle de Almancaya hâkimiyetleri açısından değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Avcı, Meral, *Die türkisch-deutschen Wirtschaftsbeziehungen in den Jahren von 1923 bis 1945 unter Beachtung der politischen Entwicklungen*, Shaker Verlag, Aachen 2014.
- Avcı, Müşerref, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54, Bahar 2014, ss. 39-58, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1993/20815.pdf>, 06.05.2019.
- Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Enver Paşa, *Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.
- Komitenin Ruhü Talat Paşa, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.
- Dahlhaus, Friedrich, *Möglichkeiten und Grenzen auswärtiger Kultur- und Pressepolitik. Dargestellt am Beispiel der deutsch-türkischen Beziehungen 1914-18*, Frankfurt am Main, Bern, Paris 1990.
- Dinç, Dilaver, *Behiç Erkin ve Devlet Demiryollarının Kuruluşu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- Dura, Cihan, “Demiryollarımızın Babası: Behiç Erkin”, http://www.cihandura.com/tr/makale/DEMIRYOLLARIMIZIN_BABASI_BEHIC_ERKIN, 23.04.2018.
- <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1044>, 16.03.2018.
- http://www.ata.tsk.tr/06_milli_mucadele_komutanlari/mehmet_kazim_dirik.html, 19.04.2018.
- Mutlucağ, Hayri, “Dost bildiğimiz ve ordumuzu ıslah için içimizde bulunduklarımızın marifetleri”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı 12, İstanbul, 1968, ss. 34-41.
- Özgüldür, Yavuz, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1945*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993.
- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Budapest, 5 November 1926.
- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Budapest, 10 November 1928.
- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Konstantinopel, 03 Juni 1926.
- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Konstantinopel, 22 Februar 1927.
- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Kopenhagen, 28 April 1926.
- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Konstantinopel, 24 Oktober 1928.
- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Konstantinopel, 23 Dezember 1925.
- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Moskau, 09 Februar 1929.

- PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Paris, 14 August 1930.
PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd. 2, Davos, 22 März 1925.
PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Berlin, 14 März 1925.
PA-AA, R78552, Türkische Staatsmänner, Bd.2, Berlin, 02 Februar 1927.
PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, Smyrna, 07 November 1927.
PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, 18 November 1929.
PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, 30 September 1926.
PA-AA, R78578, Kulturpropaganda, Bd.1, Smyrna, 08 August 1926.
PA-AA, R13796, Türkei Nr. 158, Bd. 8-9, Konstantinopel, 15 August 1905.
PA-AA, R13796, Türkei Nr. 158, Bd. 8-9, Konstantinopel, 10 August 1905.
PA-AA, R13801, Türkei Nr.159, Bd. 16-17, Konstantinopel, 22 März 1917
PA-AA, R13801, Türkei Nr. 159, Band 16-17, Konstantinopel, 02 Mai 1917.
PA-AA, R13803, Türkei Nr. 159, Bd. 18-19, Konstantinopel, 09 November 1917.
PA-AA, R13803, Türkei Nr. 159, Bd.18-19, Konstantinopel, 16 November 1917.
PA-AA, R13798, Türkei Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 17 Oktober 1915.
PA-AA, R13788, Türkei Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 15 April 1909.
PA-AA, R13788, Türkei Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 28 November 1909.
PA-AA, R13796, Türkei Nr. 159, Bd. 11-12, Konstantinopel, 21 Januar 1910.
PA-AA, R13788, Türkei Nr. 159, Bd. 3,4, Tanger, 27 August 1908.
PA-AA, R13788, Türkei Nr. 159, Bd. 3,4, Konstantinopel, 07 August 1908.
PA-AA, R13788, Türkei Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 01 Mai 1909.
PA-AA, R13788, Türkei Nr. 159, Bd. 3-4, Konstantinopel, 28 Februar 1909.
PA-AA, R13798, Türkei Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 09 Januar 1914.
PA-AA, R13798, Türkei Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 01 November 1913.
PA-AA, R13798, Türkei Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 05 März 1914.
PA-AA, R13798, Türkei Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 25 Oktober 1914.
PA-AA, R13798, Türkei Nr. 159, Bd. 13-14, Konstantinopel, 04 Januar 1915.
PA-AA, R78553, Türkei Nr. 4, Bd.1, Angora,10 Juli 1927.
PA-AA, R78553, Türkei Nr. 4, Bd.1, Berlin, 11 Februar 1929.
PA-AA, R78556, Türkei Nr. 4, Bd.2, Berlin, 16 Januar 1929.
PA-AA, R78556, Türkei Nr. 4, Bd.2 Berlin, 17 Januar 1929.
PA-AA, R78556, Türkei Nr. 4, Bd.2, London, 11 April 1934.
PA-AA, R78556, Türkei Nr. 4, Bd.2, Sofia, 12 März 1934.
PA-AA, R78553, Türkei, Nr. 4, Bd.1, Angora, 20 Mai 1935.
PA-AA, R78553, Türkei Nr. 4, Bd.1, Angora, 23 Juli 1927.
PA-AA, R78553, Türkei Nr.4, Bd.1, Konstantinopel, 10 April 1924.
PA-AA, R78553, Türkei, Nr.4, Bd.1, Berlin,12 Juni 1935.
PA-AA, R78553, Türkei, Nr.4, Bd.1, Berlin, 19 Mai 1935.
PA-AA, R78553, Türkei, Nr.4, Bd.1, Berlin, 15 Oktober 1928.
PA-AA, R78553, Türkei Nr. 4, Bd.1, 03 April 1929.

PA-AA, R78553, Türkiye, Nr. 4, Bd.1, 20 Juli 1927.

Pascha İzzet, “Denkwürdigkeiten des Marschalls İzzet Pascha”, Klinghardt Karl (Hrsg.), Leipzig 1927.

Resimli Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi

Sanders, Liman von, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin 1920.

Süleymanov, Mehman, *Nuri Paşa*, Kafkas Üniversitesi Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü 2008.

Stanford, J. Shaw and Ezel, Kural Shaw, “History of the Ottoman Empire and Modern Turkey”, Volume II Reform, *Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.

Türk, Fahri, “Die Genese der Korruption im Osmanischen Staatssystem”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt II, Sayı II, Haziran 2011, ss.55-61, <http://www.esbadergisi.com/images/sayi3/die%20genese.pdf>, 19.02.2018.

Türk Meşhurları Ansiklopedisi

Wiegand, Theodor, *Halbmond im letzten Viertel*, Archäologische Reiseberichte, Bd. 29, Mainz 1985.

**EĞİTİMDE YENİLİKÇİ BİR ÖĞRENME YAKLAŞIMI:
İŞBİRLİKLİ YARATICILIK MODELİ**

*AN INNOVATIVE LEARNING APPROACH IN EDUCATION:
COLLABORATIVE CREATIVITY MODEL*

Derya GİRGIN*, Nur AKCANCA**

*Geliş Tarihi: 16.06.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: 21. yüzyılda yaşanan değişimler, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yapısını değiştirmekte ve eğitim-öğretim sürecine farklı bir bakış açısı geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu noktada eğitim programları, bireylerin gerçek yaşamda karşılaştığı problemleri çok yönlü ve yaratıcı şekilde değerlendirebilmelerine, iş birliği içerisinde uyumlu çalışabilmelerine ve üst düzey düşünme becerilerini kullanabilmelerine vurgu yapmaktadır. Bireylerdeki yaratıcılık becerisinin geliştirilmesi, yenilikçi çözümlerin üretilmesi, değerlendirilmesi ve uygulanması için, bireysel çabalardan çok sosyal süreçlere önem verilmesi gerekmektedir. Değişen şartlara uygun, yaratıcı eğitim ekosistemini oluşturmak için atılacak en önemli adım işbirlikli yaratıcılığın eğitim odağına yerleştirilmesidir. Bu nedenle özellikle eğitim ortamlarında işbirlikli yaratıcılığın nasıl kavramsallaştırıldığına ortaya koyulması önemli görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, işbirlikli yaratıcılığı ve bunun eğitim bağlamındaki teorik temelini, yapısının, bileşenlerinin, model ve uygulamalarının alan yazın incelemelerinden hareketle teorik düzeyde ortaya koymaktır. Araştırmada işbirlikli yaratıcılığa ilişkin eğitim odağında bir derleme yapılarak konuya ilişkin bilimsel çalışmalar alan yazın taraması yöntemiyle incelenmiştir. Böylelikle eğitimde yenilikçi bir öğrenme modeli olan işbirlikçi yaratıcılık ve bunun eğitime yansımaları hakkında bilgiler toplanmış, farklı bakış açılarından konu ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın işbirlikli yaratıcılığın, temel öğeleri ve bileşenleri hakkında açıklayıcı olmasının yanı sıra eğitimde özgün bir ürün elde etmedeki rolünün değerlendirilmesi açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İşbirlikli Yaratıcılık, Yenilikçi Yaklaşım, 21.Yüzyıl Becerileri, Eğitim-Öğretim Süreci

ABSTRACT: Changes in the 21st century have apparently led to the transformation of the structure of education and training activities and required a different perspective on the education and training process. At this point, education programs emphasize the ability of individuals to evaluate real-time problems in a multifaceted and creative way, to work in harmony and to use their high-level thinking skills. In order to develop creativity skills in individuals and to produce, evaluate and apply innovative solutions, social processes should be given more importance rather than individual efforts. The most important step to create a

*Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, deryagirgin@comu.edu.tr, 0000-0002-6114-7925.

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, nurakcanca@comu.edu.tr, 0000-0003-4074-0639

creative education ecosystem in line with changing conditions is to place collaborative creativity into the center of education. For this reason, it is important to reveal how collaborative creativity is conceptualized, especially in educational environments. The objective of this research is, in this context, to reveal collaborative creativity and its theoretical basis, structure, components, models and applications in the context of education at the theoretical level. In the research, a compilation was made on collaborative creativity with a focus on education and scientific studies related to the subject were examined by means of the literature review method. Thus, information about collaborative creativity, which is an innovative learning model in education, and its reflections on education was collected and the subject was addressed from different perspectives. It can be said that the arguments of this study are very important in terms of evaluating the role of collaborative creativity in education as well as being explanatory about its basic elements and components.

Key Words: Collaborative Creativity, Innovative Approach, 21st Century Skills, Education-Training Process

EXTENDED ABSTRACT

Changes in the 21th century have altered the structure of education activities and required bringing a new perspective to education process. At this point, education programs emphasize the ability of individuals to evaluate the problems they encounter in real life in a versatile and creative way, to work in harmony in collaboration, and to use high-level thinking skills. Complex social, economic and cultural challenges of today require collaboration based on interdependence to maximize the positive results of creativity and ensure diversity (Kelly, 2021). While a new cognitive combination expresses individual creativity; a product created through interaction by a group or a work team or a community emerges as a result of collaborative creativity (Sawyer, 2012).

Collaborative creativity, which is defined as a different perspective of creativity, is thought as the emergence of an idea shared between two or more individuals in the broadest term (Sakr, 2008). Collaborative creativity includes a shared creative social production process based on promoting sharing and collaboration which is group interaction and productivity are grounded on (Sher et al., 2020; Astutik et al., 2020; Miells & Littleton, 2007). On the other hand, collaborative creativity model (CCM) is a learning model that explains effective, systematic procedures in the development of students' scientific creativity skills, and is used to help students identify problems, generate creative ideas, and explore the results of creativity by evaluating ideas (Astutik et al., 2020). It is thought that this model has an important role in guiding students on how students should work in collaboration and thus mediate the lessons to become more interesting (Aragon & Williams, 2011). Since CCM enables students to engage in various materials, it also supports the development of different developmental areas such as cognitive, affective and psychomotor (Morrison, 2007; Lynch, 2009). With CCM, students can evaluate their own learning outcomes and use learning materials as a tool in their own interpretation process (Astutik et al., 2020).

New idea generation in CCM includes collaborative processes of scientific creativity. For this reason, it has been proved that the collaborative creativity model with scientific creativity model based on collaboration is applicable to learning motivation theory, cognitive psychology theory, social constructivism learning theory (Ainsworth, 2008;

Astutik et al., 2016; Ciais et al., 2005; Maor, 2001.). CCM is a usable model developed to teach scientific creativity and valid for scientific collaboration (Astutik & Prahani, 2018).

In collaborative creativity, effective collaboration of participants in the group is important. However, another equally important element is the focus on determining the conditions that make collaborative learning groups effective and the determination of group dynamics components (Grossen, 2008). In the group dynamics literature, group diversity is one of the key points. In group diversity, it is very important to present different perspectives in order to ensure social interaction at a high level and to achieve cognitive gains (Van Knippenberg, De Dreu & Homan, 2004). Diversity in a collaborative creative group is based on personal characteristics of the individuals in the group, such as difference in their areas of expertise (functional or knowledge diversity) or demographic diversity (gender, race, culture) (Harrison & Klein, 2007; Van Knippenberg et al., 2004).

The greatest benefit of group interaction in the collaborative creativity process is that it enables the situation to be examined from different perspectives on a specific problem. In collaborative creativity groups, group members who have different experience and expertise about a problem can think of more creative and useful ideas due to the mutual stimulation of different fund of knowledge and ideas (Paulus & van der Zee, 2015). Performance level in the context of collaborative creativity is evaluated by the frequently used brainstorming method. Types of brainstorming methods used in collaborative creativity are verbal brainstorming, written brainstorming, electronic brainstorming, asynchronous brainstorming, and hybrid brainstorming. Using individual or group brainstorming in a group context within a changing structure seems to be an effective way to generate numerous ideas (Baruah & Paulus, 2009; Korde & Paulus, 2017).

Collaborative creativity appears as an important basis in 21st century education to make innovations suitable for change and to create positive changes in students' capacities. Developing creative collaboration between students, who are indispensable for the education ecosystem, has also taken its place among the primary goals of education (Bettoni, Bernhard, & Bittel, 2015.). This issue needs detailed research in order to carry our understanding of collaborative creativity further. Although research on collaborative creativity has increased recently, these researches are very limited (Biasutti, 2015). However, research on this subject, starting from early childhood to graduate education levels, will bear qualifications for a guide for positive changes in students' collaborative creativity skills through the development of innovation capacities in educational programs.

In conclusion, in this study, all components of collaborative creativity, which has a very important place in meeting the needs of our age, and its theoretical basis, structure, components, models and applications in the context of education are examined in detail. Collaborative creativity in the most general sense will be encouraged when the concept of creativity is conceptualized and implemented as groups, and the impact is revealed through the reinforcement of implementation with the strong participation of the collaborator and evaluation. Collaborative creativity education at all levels of the education spectrum, from early childhood to universities, should be considered in wider contexts. Designing activities specially for the development of social and intellectual skills will both attract the attention of students and contribute to their creativity skills by working in collaboration. In these activities, special emphasis should be placed on the importance of working skills in the group.

1.GİRİŞ

Yenilikçi ülkeler üretken, dayanıklı, uyumlu ve yüksek yaşam standartlarını desteklemeleri ile öne çıkmaktadır. Bugün birçok ülkede, hükümetler, bilimsel kurumlar, üniversiteler ve birimleri, yenilikçiliğin ve yaratıcılığın gelişimini teşvik etmek için çaba harcamaktadırlar. Çünkü yaratıcılık ekonomik kalkınma, çevresel ve sosyal sorunların çözümü için önemli bir anahtardır (Paulus, Dzindolet ve Kohn, 2012). Geleceğe hazırlanmak için bireylerin yaratıcı düşünebilmeleri, ürün, hizmet, iş, süreç veya yöntemlerde, yeni düşünme ve yaşama biçimleri geliştirebilmeleri kilit bir rol üstlenmektedir (OECD, 2018; Astutik, Susantini, Madlazim, Nur ve Supeno, 2020). Bu nedenle yaratıcılık kavramının daha derinlemesine incelenmesi, kavramın geliştirilmesi için atılacak ilk adım olarak düşünülmektedir (Üstündağ, 2011).

Eğitim alanında yaratıcılık kavramı birçok açıdan ele alınmıştır. Yaratıcılık tasarlanmış öğrenme ortamlarında, belirli bir süreç sonunda ortaya çıkan veya önceden var olup gelişen bir düşünce ürünü olarak tanımlanabilir (Kurtuluş, 2012). Başka bir tanımda ise yaratıcılık, mevcut durum ya da olaylardan yeni anlamlı kombinasyonlar oluşturma yeteneği olarak açıklanmıştır (Sher, Kent ve Rafaeli, 2020). Bunun yanı sıra yaratıcılığın orijinallikle sonuçlanan hayali bir süreç olarak ele alındığı da alan yazında belirtilmektedir (Ken Robinson, 2001). Yaratıcılık kavramını açıklamaya yönelik yapılan tanımlara bakıldığında yaratıcılığın bir kabiliyet, bir ürün veya bir süreç olduğundan bahsedildiği görülmektedir. Farklı boyutları içerisinde barındıran yaratıcılık kavramı üzerine son yüzyıldan bu yana çok sayıda araştırma yürütülmüş, çeşitli alanlarda çalışmalar ve teorik modeller yapılmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak, araştırmacıların bireysel yaratıcılık eylemine odaklandığı, yaratıcılığın geliştirilmesinde sosyal bağlama daha az önem verdikleri belirlenmiştir (Biasutti, 2015). Oysa yaratıcılık bireysel olduğu kadar grup düzeyinde de bireyin yeteneklerinin gelişmesinde önemli bir etken olarak kabul edilmelidir (Sher vd., 2020). Yaratıcı ürünlerin bireylerin izolasyon içinde çalışarak ortaya koydukları ürünler olarak değil, aksine diğer insanlar ile etkileşim içinde sosyal bağlamda gerçekleşen faaliyetlerden doğmaktadır (Fischer, 2014). Son zamanlarda, yaratıcılığı ilerletmek amacıyla araştırmalarda sosyal etkileşimlere ve yaratıcılık davranışlarının ifade edildiği kültürel içeriğe odaklanmak için sosyokültürel bir yaklaşım uygulanmaya başlanmıştır (Biasutti, 2015). Bunun yanında yaratıcılık üzerine yürütülen araştırmalar, bireylerin her ne kadar üretici yönünü ön plana çıkarsa da çağdaş ve yenilikçi araştırmalar, yaratıcı süreçlerin dinamik yapısına vurgu yaparak, yaratıcılığın kolektif ve işbirlikli sosyal ilişkiler sonucu oluştuğunu belirtmektedirler (Aragon ve Williams, 2011; Sakr, 2018; Sawyer, 2012). Bu sebeple yaratıcılığın eğitim yoluyla geliştirilmesi noktasında sadece bireysel kapasiteye odaklanmanın aksine, sosyal ve maddi çevreyi vurgulayan bir düşünce tarzı benimsenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Paulus ve Baruah, 2019; Glăveanu, 2017; Sakr, 2018).

1. İŞBİRLİKLİ YARATICILIK MODELİ

Günümüzde yaşanan karmaşık, sosyal, ekonomik ve kültürel zorluklar yaratıcılığın olumlu sonuçlarını en üst düzeye çıkarmak ve çeşitliliği sağlamak için birbirine bağlılığa dayalı iş birliğini gerektirmektedir (Kelly, 2021). Yeni bir zihinsel kombinasyon bireysel yaratıcılığı ifade ederken; bir grup, bir çalışma ekibi veya bir topluluk tarafından etkileşim yoluyla yaratılan bir ürün ise işbirlikli yaratıcılık sonucunda ortaya çıkmaktadır (Sawyer, 2012).

Yaratıcılığın farklı bir perspektifi olarak tanımlanan işbirlikli yaratıcılık en genel anlamda, iki veya daha fazla birey arasında paylaşılan bir fikrin ortaya çıkması olarak düşünülmektedir (Sakr, 2018). İşbirlikli yaratıcılık grup etkileşimi ve verimliliğin temel alınarak, paylaşım ve iş birliğinin teşvik edilmesi üzerine kurulu ortak bir yaratıcı sosyal üretim sürecini içerir (Sher vd., 2020; Astutik vd., 2020; Miells ve Littleton, 2007). Bu bağlamda ancak bireylerin fikir ve algılarını paylaşarak, sorunlara yenilikçi çözümler üretmek için birlikte çalıştıklarında bilimsel yaratıcılıktan bahsedilebilir (Chaharbaghi ve Cripps, 2007; Tan, Caleon, Jonathan ve Koh, 2014). ‘Yaratıcı’ etiketini hak eden bir fikir ya da ürün, tek bir kişinin zihninden değil, birçok bireyin sinerjisinden aldığı güçle ortaya çıkmaktadır. Başarılı bir yaratıcı ürün yıllar süren sıkı çalışmalardan sonra oluşmaktadır (Csikszentmihalyi, 2013).

İşbirlikli Yaratıcılık Modeli (İYM), öğrencilerin bilimsel yaratıcılık becerilerinin gelişiminde etkili, sistematik prosedürleri açıklayan ve öğrencilerin problemleri tanımlamalarına, yaratıcı fikirleri oluşturmalarına ve fikirleri değerlendirerek yaratıcılığın sonuçlarını keşfetmelerine yardımcı olmada kullanılan bir öğrenme modelidir (Astutik vd., 2020). İşbirlikli yaratıcılığın öğretimde uygulanmasına ilişkin modelin uygulama basamakları Şekil 1’de gösterilmiştir.

İYM Uygulama Basamakları	1. Aşama: Problemin Tanımlanması Çalışma gruplarının problemi tanımlaması
	2. Aşama Yaratıcı Fikirlerin Keşfi Çözüm için çok sayıda fikir ortaya atılması ve en uygun olanlarının belirlenmesi
	3. Aşama İşbirlikli Yaratıcılık İşbirliğine dayalı yaratıcı süreçlerle verilerin toplanması
	4. Aşama Fikirlerin Detaylandırması Yaratıcılık becerileri odağında fikirlerin detaylandırılması
	5. Aşama Süreç ve Sonucun Değerlendirilmesi Tüm sürecin değerlendirilip geri bildirim sağlanması

Şekil 1: İYM Uygulama Basamakları (Astutik vd., 2020).

Kaynak: Astutik, S., Susantini, E., Madlazim, Nur, M. & Supeno. (2020). The Effectiveness of Collaborative Creativity Learning Models (CCL) on Secondary Schools Scientific Creativity Skills. *International Journal of Instruction*, 13(3).

Şekil 1'e göre İYM beş aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama olan problemin tanımlanması aşamasına geçilmeden önce ilk olarak, cinsiyet ve bireysel yeteneklere dayalı hiçbir ayırım gözetmeksizin, işbirlikli yaratıcılık çalışma gruplarının oluşturulması gerekmektedir. Daha sonra oluşan homojen gruplarda yer alan öğrencilerin problemi tanımlamaya motive olmaları için ilgi çekici, merak uyandırıcı bir problemle karşılaştırılmaları sağlanmaktadır. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken özellikler vardır. Öğrencilerin kullanacakları materyali belirleyebilmeleri için öncelikle problemi doğru algılamaları önemlidir. Bu sebeple ilk olarak belirlenecek problemin günlük hayatla ilişkili olmasına özellikle dikkat edilmelidir. Diğer dikkat edilecek konu ise öğrencilerin motivasyonlarını sağlamak için onlara yöneltilecek soruların niteliğidir. Öğrencilere sorulacak olan sorular materyalle ilgili olmalı ve öğrencilerden materyalin kullanımı ile çeşitli tahminlerde bulunmaları istenmelidir. Öğrencilerin problemi çözmeye istekli hale gelmesi için, problemin esnek yapıda olması gerekmektedir. Böylece öğrencilerin probleme yönelik cevabı bulmada daha istekli ve güdülenmiş olmaları sağlanmaktadır.

Modelin ikinci aşaması öğrencilere öğrenme materyalindeki kilit noktaların aktarıldığı yaratıcı fikirlerin keşfedildiği aşamadır. Bu aşamada öğrencilerin öğrenmedeki değişkenleri, hipotezleri ve problemi formüle edebilmeleri için mümkün olduğunca işbirlikli yaratıcılıkla fikir keşfine yönlendirilmeleri gereklidir. Grupların fikirlerini araştırmak ve ortaya çıkan sorunlara farklı çözümlerle en iyi fikri ortaya koymak için toplanan fikirleri tartışma da bu aşamada gerçekleştirilir. Daha sonra grupların ortaya attıkları fikirlerin keşfedilmesi için alternatif çözümler arasından, çözüm olarak en uygun olan belirlenmektedir. Probleme yönelik çözüm grup üyelerinin fikirlerinin bir kombinasyonundan da oluşturulabilmektedir.

Üçüncü aşamada grupların heterojen gruplara dağıtılması ve heterojen gruplardaki öğrencilerin işbirlikli yaratıcılık süreci içinde çalışması gerekmektedir. Bilimsel yaratıcılığa dayanan uygulamalar bu aşamada gerçekleştirilmektedir. Veriler toplanır ve toplanan veriler problemi cevaplamak ve sonuçları ortaya koymak için daha sonra kullanılır. Tüm grup üyeleri iş birliği içinde çalışmalarını devam ettirir, grubun tüm üyeleri yaratıcı fikirlere aktif olarak katkıda bulunur. İşbirlikli yaratıcılık yürütme stratejileri bir model (modelleme), alıştırma (pratik) ve koçluk (yetiştirme) şeklinde olabilmektedir (Littleton, Rojas-Drummond ve Miell, 2008).

Dördüncü aşama işbirlikli yaratıcılık sonucunda elde edilen yaratıcı fikirleri detaylandırmak için tasarlanmıştır. Bu aşamada öğrencilerin problemlere ilişkin çözümleri bilimsel yaratıcılığın kazanımlarının yapısına uygun şekilde detaylandırılmaktadır. Çözümler tamamlandığında her grubun diğer gruplara elde

ettikleri bilgileri sunmaları gerekmektedir. Aşama grupların fikirler hakkında tartışmasıyla son bulmaktadır.

Son aşama ise öğrenme sürecinin ve yaratıcı fikirlerin detaylandırılmasından elde edilen sonuçların değerlendirilmesine dayanırken, öğrencilerin kendi yaratıcılık potansiyellerinin farkına varmalarını sağlar. Bu aşama öğrencilerin bilimsel yaratıcılık yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olacak işbirlikli yaratıcılık sürecini; analiz etme, sentezleme, detaylandırma ve sonuçlandırma fırsatı buldukları aşamadır. Bu aşamada öğrencilere geri bildirim verme önemlidir. Daha çok öğretmenin yönlendirdiği bu aşamada uygulamalar sonunda öğrenciler, kendi öğrenme çıktılarının genel sonuçlarını hakkında bilgi edinirler. Ayrıca öğrenciler yapılan uygulamalarla ilgili olarak öğretmeni değerlendirerek geri bildirimler verebilirler (Astutik vd., 2020).

İYM'nin öğrencilerin iş birliği içerisinde nasıl çalışması gerektiğine ilişkin öğrencilere yol gösterme ve bu sayede derslerin daha ilgi çekici hale gelmesine aracılık etmede önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir (Aragon ve Williams, 2011). İYM öğrencilerin çeşitli materyallerle uğraş içinde olmalarını sağladığından öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gibi farklı gelişim alanlarının gelişimini de destekler (Morrison, 2007; Lynch, 2009). İYM ile öğrenciler kendi öğrenme çıktılarını değerlendirip, öğrenme materyallerini kendi anlamlandırma süreçlerinde bir araç olarak kullanabilmektedir (Astutik vd., 2020). Ayrıca araştırmalar, modelin öğrencilerin bilimsel yaratıcılıklarının gelişimine pozitif yönde etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Astutik, Nur ve Susantini, 2016; Partlow, Medeiros ve Mumford, 2012).

2.1. Bilimsel Yaratıcılık ve İşbirlikli Yaratıcılık Modeli

Bilimsel yaratıcılık bir üst düzey düşünme becerisidir. Öğrencilerin gelişiminde eğitimin ana hedeflerinden biri olan (Suyidno, Nur, Yuanita, Prahani ve Jatmiko, 2018; Wicaksono, Wasis ve Madlazim, 2017) bilimsel yaratıcılık, bilimsel faydaları olan orijinal fikirler ve ürünler ortaya koymayı sağlamaktadır (Ayas ve Sak 2014; Hu vd., 2013; Kang, Kim, Kim, Oh ve Lee, 2015; Susantini, Isnawati ve Lisdiana, 2016; Suyidno vd., 2018). Bahsi geçen orijinal fikirlerin veya ürünlerin ortaya koyulması sürecinde bilimsel yaratıcılığın bileşenlerinin ortaya koyulması önemli görülmektedir. Alan yazında yapılan çalışmalar bilimsel yaratıcılığı bilişsel olarak beceri, teknik üretim, varsayım, bilimsel problem çözme, yaratıcı deneysel süreç ve bilim üretimi olarak ele almaktadır (Akcanca ve Cerrah Özsevgeç, 2018; Hu ve Adey, 2002; Raj ve Saxena, 2016).

İYM'de yeni fikir üretimi bilimsel yaratıcılığın işbirlikli süreçlerini içerir. Bu sebeple işbirlikli yaratıcılık modelinin, iş birliğine dayalı bilimsel yaratıcılık modeli ile öğrenme motivasyon teorisine, bilişsel psikoloji teorisine, sosyal yapılandırıcılık öğrenme teorisine, uygulanabilir nitelikte olduğu kanıtlanmıştır (Ainsworth, 2008; Astutik vd., 2016; Ciais vd., 2005; Maor, 2001). İYM bilimsel

yaratıcılığı öğretmek için geliştirilmiş ve bilimsel iş birliği için geçerli olan kullanılabilir bir modeldir (Astutik ve Prahani, 2018).

1.2. İşbirlikli Yaratıcılık ve Grup Yapısı

İşbirlikli yaratıcılık, işbirlikli öğrenme ortamlarında öğrenme kavramının yaratıcılık kavramı ile bütünleşmesi ile ortaya çıkmaktadır (Eteläpelto ve Lahti, 2008). İşbirlikli yaratıcılıkta gruptaki katılımcıların etkili iş birliğini sağlamaları önemlidir. Ancak en az onun kadar önemli diğer bir unsur işbirlikli öğrenme gruplarının etkili olmasını sağlayan koşulları belirlemeye odaklanılması ve grup dinamiği bileşenlerinin belirlenmesidir (Grossen, 2008). Grup dinamikleri literatüründe, grup çeşitliliği kilit noktalardan biridir. Grup çeşitliliğinde sosyal etkileşimin üst düzeyde sağlanması, bilişsel kazanımların gerçekleştirilmesi için farklı bakış açılarının ortaya konması oldukça önemlidir (Van Knippenberg, De Dreu ve Homan, 2004). İşbirlikli yaratıcı bir gruptaki çeşitlilik, gruptaki bireylerin uzmanlık alanlarındaki farklılık (işlevsel veya bilgi çeşitliliği) veya demografik çeşitlilik (cinsiyet, ırk, kültür) gibi kişisel özelliklerine dayanmaktadır (Harrison ve Klein, 2007; Van Knippenberg vd., 2004). Şekil 2’de işbirlikli yaratıcılıkla grup dinamiğinin bileşenleri sunulmuştur.

Şekil 2: İşbirlikli Yaratıcılıkta Grup Dinamiği Bileşenleri

Şekil 2’de görüldüğü üzere işbirlikli yaratıcılıkta demografik ve bilişsel çeşitlilik grup dinamiği bileşenlerinin önemli temel yapı taşıdır. Grup yapısında demografik çeşitlilik bağlamında cinsiyet, ırk, etnik köken, kültür ve yaş karşımıza çıkarken; bilişsel çeşitlilik bağlamında bireylerin uzmanlık alanı, yaşam deneyimleri, bilgi dağarcığı, meslek yapısı ve geçmiş öğrenmeleri ortaya çıkmaktadır.

Grup üyelerinin verimli bir işbirlikli yaratıcılık öğrenme deneyimi yaşamaları ve bu çeşitliliğe değer vermeleri için birbirlerinden farklı olmaları gerekir. Farklı demografik altyapıya sahip insanların niteliksel olarak farklı yaşam deneyimlerine sahip oldukları ve bu nedenle bilgi, tutum ve görüşlerinde farklılık gösterdikleri ve bu demografik çeşitlilik yapısının grubun bilgi havuzunu artırarak, grup bilişsel karmaşıklığı üzerinde olumlu etkileri olduğu da vurgulanmaktadır (Curseu, Schruijer ve Boros, 2007). Bu konuda farklı bakış açıları olmakla birlikte önemli olan grup çeşitliliğinin, yaratıcı iş birliğini teşvik etme potansiyelinde büyük bir öneme sahip olmasıdır (Lou vd., 1996; Tolmie vd., 2010).

Grupların heterojenliği öğrenme süreçleriyle kişinin çeşitliliğe karşı tutum ve davranışlarını geliştirir, gerekli davranış değişikliği sağlayarak, olumlu duyguların ve arkadaşlık bağlarının oluşturulması ve bireyin kendi sosyal grubunu yeniden değerlendirilmesine imkân tanımaktadır (Pettigrew, 1998). Grup üyeleri grupta çeşitliliğe karşı olumlu bir tutum sergiliyorlarsa, farklı bir grupta etkileşime girmekten fikir kalitesini artırmak gibi yaratıcı faydaları göstermeleri daha olasıdır (Paulus ve Van der Zee, 2015; Van Knippenberg ve Schippers, 2007).

Alan yazında grup çeşitliliğinin, yaratıcılık üzerindeki etkisini ele alan araştırmalara rastlanmaktadır (Bell, Villado, Lukasik, Belau ve Briggs, 2011; Paulus ve Coşkun, 2012). Bu araştırmalarda grup etkileşimi dinamiklerinin yaratıcı fikirlerin üretilmesi için önemli bir temel olabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca, araştırmalar işbirlikli yaratıcılığın farklı bir grup kompozisyonu ile daha etkili olacağını ortaya koymaktadır (Paulus ve van der Zee, 2015; Van Dijk, Van Engen ve Van Knippenberg, 2012). Araştırmalar, gruptaki bilgi, uzmanlık veya deneyimlerdeki heterojenlik açısından işlevsel bilgi çeşitliliğinin yaratıcı performansı artırabildiğini göstermektedir (Hülshager, Anderson ve Salgado, 2009; Jackson, May ve Whitney, 1995).

Heterojen gruplarda öğrenciler farklı kişilerle etkileşime girerek çeşitli fikirlerin alışverişi ve değişiminden etkin şekilde faydalanabilmektedir (Lou vd., 1996). Denson ve Zhang (2010), üniversite öğrencilerinin bu açıdan farklı bakış açılarıyla karşılaşmaktan ve başkaları ile etkileşime girmekten yararlandıklarını tespit etmişlerdir. Yükseköğretimdeki işbirlikli yaratıcılık öğrenme uygulamaları, bu tür karşılaşmalar için bir fırsat sağlayarak öğrencilerin bilişsel, duyuşsal sonuçları, öğrenci çeşitliliğinin işbirlikli yaratıcılığı açıkça etkilediği ortaya koymaktadır (Cabrera, Nora, Crissman, Terenzini, Bernal ve Pascarella, 2002). Bu bağlamda işbirlikli yaratıcılık sürecinde kişinin sadece mevcut deneyimlerinden değil, kişinin yetiştirilme biçimi ve önceki yaşam deneyimlerinden de etkilenmesi de söz konusu olmaktadır (Douthitt, Eby ve Simon, 1999). Gruptaki bireylerin geçmiş deneyimlerindeki çeşitlilik grup performansını veya yaratıcılığını engelleyebilecek kavramsal veya entelektüel boşluklara neden olabilmektedir (Cronin ve Weingart, 2007). Bunun yanı sıra yapılan araştırmalar demografik çeşitliliğinin (örneğin cinsiyet, yaş, etnik köken ve ırk) yaratıcılığa faydalarının daha sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Alan yazındaki çalışmalar grup üyelerinin cinsiyet ve ırk gibi çeşitliliğin çeşitli ilişkili boyutlarında farklılık gösterdiği durumlarda çatışmalar nedeniyle işbirlikli yaratıcılığı olumsuz yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır (Ellis, Mai ve Christian, 2013; Homan, Van Knippenberg, Van Kleef ve De Dreu, 2007).

İşbirlikli yaratıcılık sürecinde grup etkileşiminin en büyük yararı, belirli bir sorun üzerinde farklı perspektiflerden durumun irdelenmesine imkân tanınmasıdır. İşbirlikli yaratıcı gruplarında bir problemle ilgili farklı deneyim ve uzmanlığa sahip

grup üyeleri, farklı bilgi birikimleri ve fikirlerin karşılıklı olarak uyarılması nedeniyle daha yaratıcı ve faydalı fikirler düşünebilmektedir (Paulus ve van der Zee, 2015). Sonuç olarak eğitimcilerin farklı özellikler bağlamında gruptaki bireylerin uzmanlık alanlarındaki farklılıklara yani bilgi çeşitliliği bağlamında heterojen gruplar oluşturmaları tavsiye edilmektedir.

1.3. İşbirlikli Yaratıcılık Gruplarında Ortak Dil

İşbirlikli yaratıcılıkta grup yapısının yanı sıra grup içerisinde kullanılan ortak bir dilin de belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle işbirlikli yaratıcılıkta grup dinamiklerinde çeşitliliğin sağlanması için grup içinde paylaşılan ortak bir dil tasarlamak oldukça önemlidir. Yaratıcı fikirleri iletme ve paylaşma yeteneği yani kullanılan dil, bu etkin sürecin önemli bir parçasıdır. Üyelerin mesleki kelime dağarcığı kullanımı kavramları da oldukça önemlidir. Katılımcıların ortak bir yaratıcı vizyona ulaşma, beyin fırtınası yapma, yaratıcı fikir alışverişi yapma ve bunları değerlendirme başarısı, grubun ortak bir dil tasarlama yeteneğine bağlıdır. Başarılı işbirlikli yaratıcı modelde, paylaşılan bir ortaklığa ulaşmak için uygulamalar, belirli terimler ile ilişkilendirilmelidir.

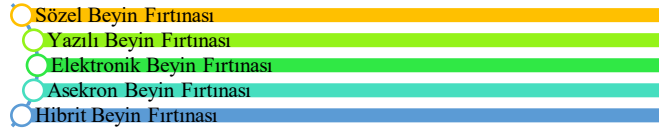
Grup içerisinde paylaşılan bir dilin geliştirilmesine destek sağlamak için bir dizi güçlü yön vardır. Bunun bir yolu, ekip üyelerinin otomatik yorumlama sistemleriyle her bir profesyonel terimi anlamalarına ve öğrenmelerine yardımcı olmaktır. Bu gibi durumlarda, ekiplerin günlüğün özel kelimeleri yakalamasına, not eklemesine ve yeniden kullanmasına izin veren araçlara ihtiyacı vardır. Thomas, Lee ve Danis (2002) bu konuda grup içinde tekrar eden bir soruna çözüm bulmada düşüncüyü harekete geçirmeyi amaçlayan bir dilin geliştirilmesini vurgulamıştır. Örneğin, bir beyin fırtınası oturumu sırasında, bir etkileşim tasarımcısı akış şemaları çizmeye başlarken, bir besteci bir klavye kullanarak müzikal eskizler yaratacaktır. Bu bağlamda yaratıcı fikirler, doğru araçlar mevcut olduğunda, yanlış anlamayı ve sonuçsuz tartışma riskini azaltmaktadır. Akıcı ve açık iletişim, ortak bir vizyona ulaşmak için gerekli bir koşuldur. Disiplinler arası ilişkilendirmenin yapıldığı ve farklı uzmanların olduğu bir ekipte iletişimi teşvik etmenin bir yolu, düşüncenin eklenmesini desteklemektir (Candy ve Edmonds, 1996). Grup içerisindeki yaratıcılık desteği için araç geliştiricilerin, farklı disiplinlerde ve hatta aynı profesyonel geçmişe sahip olmama gibi bilişsel stillerinde farklılıkları olmalıdır. Bilginin paylaşılması yaratıcı iş birliğinin önemli bir kolaylaştırıcısıdır. Bilgi paylaşımı yoluyla öğrenebilmek faydalıdır ve özellikle yeni bir düşünce biçimiyle doğrudan temas kurmanın seçeneklerin üretilmesini teşvik ettiği durumlarda geçerlidir. Bu nedenle paylaşılan bir dil, sanatsal niyet ve vizyonun ortak bir anlayışını geliştirmede büyük bir değerdir.

1.4. İşbirlikli Yaratıcılıkta Beyin Fırtınası Türleri

Beyin fırtınası, yaratıcı fikir üretmek için kullanılan potansiyel olarak yararlı bir tekniktir (Osborn, 1963). Kullanımı kolay ve işbirlikli yaratıcılık oturumlarına en

çok kullanılan yaklaşımdır. Ekip üyelerinin getirdiği çeşitli beceri ve uzmanlık, belirli hedeflere ulaşmada birbirini tamamlayabilir (Saavedra, Earley ve Van Dyne, 1993). Örneğin, bir yazılım uygulaması geliştirmek, çeşitli uzmanlığa sahip birbirine bağlı bireylerden oluşan bir ekip ile yaratıcılığa ulaşabilir. Grup yaratıcılığının çeşitli modelleri bir grup ortamında birbirlerinin fikirlerini paylaşmanın ve geliştirmenin bilişsel uyarım üretmesini önermektedir (Nijstad ve Stroebe, 2006). Paulus ve Brown'un (2007) bilişsel sosyal-motivasyonel grup yaratıcılığı modeli, grup yaratıcılığının, üyelerin fikir ve sosyal alışveriş arayışında aktif olarak yer aldığı bilişsel süreçleri birleştirdiğini ileri sürmektedir. Grup üyeleri daha fazla ve daha iyi fikirler üretmek için birbirlerinin fikirlerini temel almaktadır.

İşbirlikli yaratıcılık bağlamındaki performans düzeyi, sıklıkla kullanılan beyin fırtınası yöntemi ile değerlendirilir. Şekil 3'te işbirlikli yaratıcılıkta kullanılan beyin fırtınası türleri verilmiştir.

Şekil 3: İşbirlikli Yaratıcılıkta Kullanılan Beyin Fırtınası Türleri

Şekil 3'te işbirlikli yaratıcılıkta önemli bir yeri olan beyin fırtınası türleri aşağıda açıklanarak verilmiştir.

1.4.1. Sözel Beyin Fırtınası

Hindistan'daki Hindu öğretmenleri, sorunları çözmek veya fikirlerini öğrencileriyle paylaşmak için 400 yılı aşkın bir süredir sözlü veya yüz yüze beyin fırtınası kullanmıştır (Osborn, 1963). Bir kişinin fikirleri bir diğeri için fikirleri teşvik etmesi gerekiyorsa, grup boyutunu artırarak daha büyük bir fikir havuzu oluşturulabilir.

Sözel beyin fırtınasındaki gruplara yönelik çalışmalarda, grup büyüklüğü arttıkça sözel beyin fırtınası gruplarının bir üretim kaybı yaşadıkları bulunmuştur (Bouchard ve Hare, 1970). Bunun nedeni olarak grup büyüklüğü faktörünün işbirlikli sürecini olumsuz etkileyerek üretimi engellemesidir. Bu durum grup içinde bireylerin fikirler akıllarına geldiğinde ifade edememesi durumudur (Diehl ve Stroebe, 1987; Nijstad ve Stroebe, 2006). Bu sözel beyin fırtınası türünde işbirlikli yaratıcılıkta verimlilik kaybında rol oynayabilecek diğer faktörler, sosyal endişe, anlaşılmamak ve karşılaştırma olarak belirtilebilir. Grup içindeki bireylerin fikirleri algılamasıyla ilgili endişeleri de bu bağlamda değerlendirilmektedir (Diehl ve Stroebe, 1987; Paulus ve Dzindolet, 1993).

1.4.2. Yazılı Beyin Fırtınası

Sözel beyin fırtınası tekniğine ilişkin veriler geniş olmakla birlikte, iletişimin yazılı sözcükler veya eskizler olarak gerçekleştiği bu teknik hakkında daha az veri bulunmaktadır. Klasik yazılı beyin fırtınası tekniğinde, yüz yüze grup katılımcıları

sessizce fikirlerini kâğıda yazar ve yazılı kağıtları masanın ortasına yerleştirir. Her üye yeni fikirleri teşvik etmek için bu fikirlerden bir veya daha fazlasını çıkarabilir. Bazı saha çalışmaları (VanGundy, 1995) ve deneysel çalışmalar (Paulus ve Yang, 2000) yazılı beyin fırtınası gruplarının sözel beyin fırtınası gruplarından daha fazla fikir ürettiğini bulmuştur. Heslin (2009), zaman uygun olduğunda, yüksek kaliteli fikirler aramada ve grup üyeleri benzersiz uzmanlığa sahip olduğunda yazılı beyin fırtınasının diğer tanınmış beyin fırtınası paradigmalarına etkili bir alternatif olabileceğini tanımlamıştır. Linsey ve Becker (2011) katılımcılara, kısa ek açıklamalar ile fikirlerini büyük kağıtlara sessizce çizerek yazılı beyin fırtınası sürecini uygulamıştır. Araştırmacılar, sözcüklerin ve eskizlerin birlikte kullanılmasının, sözel beyin fırtınasına kıyasla daha fazla fikir ürettiğini tespit etmişlerdir.

Van der Lugt (2002), beyin fırtınası yaklaşımının, daha önce oluşturulmuş fikirleri geliştirmek için iyi bir teknik olduğunu belirtmektedir. Bu yöntemin diğer birkaç varyasyonu K-F-D uygulamasındaki en çok kullanılan 6-3-5 ve C-Sketch adıyla anılan tekniklerdir (Shah, Kulkarni ve Vargas-Hernandez, 2000).

a)K-F-D uygulaması

Bu uygulamada K harfi kişi sayısını, F harfi fikir sayısını ve D harfi de dakika cinsinden süreyi belirtmektedir. Uygulamada optimum rakamlar 6-3-5 olarak belirlenmiş ancak grubun büyüklüğüne ve grubun ortalama zekâ puanına göre düzenlemeler yapılabilmektedir (Shah vd., 2000). 6-3-5 için tekniğinde altı katılımcıdan oluşan bir grup bir masaya oturtulur ve her biri büyük bir kâğıda sessizce üç fikir açıklar. Fikirler başka bir katılımcıya aktarılır. Bu takas beş tur devam eder. Orijinal 6-3-5 yöntemi için fikirler yalnızca kelimeler kullanılarak tanımlanır.

b)C-Sketch yöntemi

6-3-5 yönteminden farkı olarak bu yöntemde sadece çizimlere yer verilir. Araştırmacılar, eskizlerin tipik olarak belirsiz olması ve başkalarının eskizlerinin yanlış yorumlanmasına yol açması nedeniyle C-Sketch'in 6-3-5'ten daha fazla bir avantaja sahip olduğunu bulmuşlardır (Shah, Vargas-Hernandez, Summers ve Kulkarni, 2001). Bu beyin fırtınası paradigmasında, katılımcılar sessizce fikirlerinin taslaklarını kâğıt parçaları üzerine çizerken, nesnel paradigmada katılımcılar takım arkadaşlarına sessizce nesnelere sunarlar.

c)Lotus Blossom Tekniği (Nilüfer Çiçeği Tekniği)

Bu teknikte de beyin fırtınası tekniğindeki gibi birçok fikrin bir araya toplanması mantığı yatmaktadır (Tatsuno, 1990). Bu yüzden bu teknik; yaratıcı fikirler geliştirmek ve daha iyi ve yeni fikirleri tetiklemek istendiğinde kullanılmaktadır. Bu metot birden fazla fikri ortaya çıkarmak ve farklı seçenekleri kullanarak en iyisine ulaşmayı hedeflemektedir (Rogelberg, Barnes-Farrell ve

Lowe,1992). Lotus çiçeğinin ortasındaki güzel kısım hedefdir. O hedefe ulaşmak için etrafındaki taç yaprakları, en güzel fikri oluşturan diğer fikirler gibidir.

Araştırmacılar, sözel beyin fırtınasının üretilen maksimum fikirle sonuçlandığını, ancak katılımcıların bu paradigmanda konunun derinliğine giremediğini, bu nedenle fikirlerin çok gelişmediğini tespit etmişlerdir. Yazılı beyin fırtınası tekniğinde, gruptaki bireylerinin başkaları tarafından yazılan fikirleri almak ve okumak için çaba sarf etmesi gerekmektedir. Bu nedenle, kişinin kendi fikirlerine ve grup arkadaşlarının fikirlerine daha fazla dikkat etme olasılığı söz konusudur.

Özetle, yazılı beyin fırtınası tekniğinin geleneksel sözel beyin fırtınasından daha üstün olduğu ve bazı disiplinlerde üretim kaybını en aza indirmek ve performansı en üst düzeye çıkarmak için etkili bir yaklaşım olduğu görülmektedir.

1.4.3. Elektronik Beyin Fırtınası (EBS)

EBS ile katılımcılar bilgisayarları kullanarak etkileşime girerler. Fikirlerini söylemek veya kâğıt üzerine yazmak yerine, fikirleri toplayan ve grupla paylaşan özel bilgisayar yazılımlarına yazarlar. Ayrıca beyin fırtınasını anonim tutmak için bir seçenek de vardır. Anonimlik korunursa, değerlendirme kaygısı nedeniyle üretim kaybı en aza indirilir (Dennis ve Valacich, 1993), ancak sosyal somutlaşma sıkıntıya düşebilir (Karau ve Williams, 1993). Süreç kazanımları açısından, bu tür grupların zaman içinde yaratıcılığı arttığı (Baruah ve Paulus, 2009) ve büyük fikir havuzunun üretimine katkı sağladığı ortaya konmuştur (Paulus, Kohn, Arditti ve Korde, 2013).

Birkaç çalışma, grup büyüklüğü 9 veya üstüne ulaştığında EBS performansının arttığını bulmuştur (De Rosa, Smith ve Hantula, 2007). Bununla birlikte, Paulus ve arkadaşları (2013) grup büyüklüğü ile ortalama verimlilik artışının kişi başına sadece 1 ile 2,5 fikir arasında değiştiğini ortaya konmuştur. Bu sınırlı yararın bir nedeni, elektronik beyin fırtınasında bireylerin görevle ilgili olmayan iletişime daha fazla dikkat etmeleri ve böylece birçok alakasız fikir üretmeleri olabilmektedir (Ziegler, Diehl ve Zijlstra, 2000). Bu nedenle, katılımcılar önemli sayıda fikir ürettikten sonra göreve dikkat etmek ve üyelerin fikirlerini geliştirmek için ek bir uygulama ile eklenen EBS paradigmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir (Paulus vd., 2013).

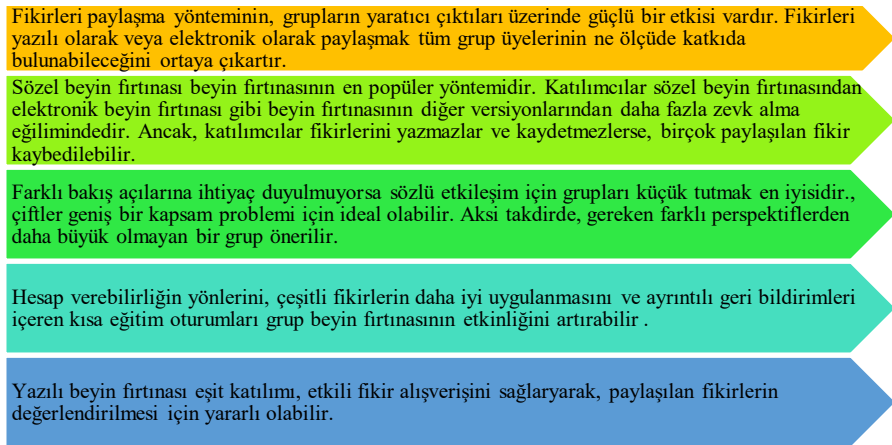
1.4.4. Asenkron-Eşzamanlı olmayan Beyin Fırtınası

Örgütlerde yazılıdan sanal olana; öğretim ve öğrenmede yüz yüze eğitimden çevrimiçi yöntemlere değişen iletişim tarzında yeni araştırma alanları gelişmiştir. Eşzamansız beyin fırtınası paradigması, grup üyelerinin tartışmalara katıldığı veya dijital medya aracılığıyla mesaj paylaştığı ve uygun olduğunda mesaj gönderebildikleri için geleneksel zaman kısıtlamaları ile karşılaşmadıkları iletişimi ifade etmektedir. Ortak bir foruma ayrı ayrı gönderilen tüm fikirler tüm grup üyelerine açıktır. Bu modelde, grup üyelerinin devam eden düşünce treni başkalarının fikirleri tarafından aksatılmadığı için bilişsel etkileşimi azaltma olanağına sahiptir. İşyeri ortamında, eş zamanlı bir arada olamama durumlarında

yazılı beyin fırtınası paradigmasına kıyasla daha yüksek üretkenlikle sonuçlanmıştır (Paulus, Korde, Dickson, Carmeli ve Cohen-Meitar, 2015). Eğitimsel bir ortamda, Abrams (2003), eşzamansız paradigmanın, eşzamanlı paradigmaya kıyasla kullanılan daha az fikir, kelime ürettiğini ve daha az sözlüksel zenginlik dil çeşitliliği kullanıldığını bulmuştur. Buna karşın, Abrams (2005) tarafından yapılan çalışmada yüksek lisans öğrencileri arasındaki asenkron grup tartışmasının eleştirel düşüncenin artmasına neden olduğunu bulmuştur.

1.4.5. Hibrit Beyin Fırtınası

Bireysel ve grup beyin fırtınasını tek bir paradigmada veya hibrit beyin fırtınasında birleştirmek etkili bir yaklaşım olabilmektedir (Korde ve Paulus, 2017). Bireysel ve grup yaratıcılığı sırası ile ilgili bulgular farklılık göstermektedir. Bir çalışmada, katılımcıların yalnız bir oturumla grup beyin fırtınası yaptıktan sonra sözel beyin fırtınası performansı yükselmiştir (Baruah ve Paulus, 2008; Paulus ve Brown, 2007). Grupla yazılı beyin fırtınası ardından bireysel bir yazılı beyin oturumunun, yalnızca bir grup veya yalnızca bireysel oturumla karşılaştırıldığında performans artışı ile sonuçlandığını bulmuştur (Korde ve Paulus, 2017; Paulus ve Yang, 2000). Korde ve Paulus (2017), Paulus ve Yang'ın (2000) bulguları beyin fırtınasının bilişsel modeli ile tutarlı olarak, grup oturumlarından sonra tek başına oturumlarda yüksek performans gözlemlenmesi şeklindedir (Paulus ve Brown, 2007). Bu sonuçlarla tutarlı olarak Girotra, Terwiesch ve Ulrich (2010), hibrit süreci kullanan katılımcıların yalnızca yüz yüze görüşülen gruplardan üç kat daha fazla fikir ürettiğini bildirmiştir. Bu nedenle, önemli kanıtlar, bireysel ve grup beyin fırtınası karışımının daha işlevsel olabileceğini düşündürmektedir. Beyin fırtınasının uygulanmasıyla ilgili bazı temel pratik öneriler Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4: Beyin Fırtınasının Uygulanmasıyla İlgili Pratik Öneriler

Şekil 4’te görüldüğü üzere beyin fırtınasının etkili ve işlevsel uygulanması bağlamında öneriler ortaya konmuştur. Sonuç olarak bireysel ve grup beyin fırtınasını değişen bir yapı içerisinde bir grup bağlamında kullanmak en çok fikir üretmek için en uygun süreç gibi görünmektedir (Baruah ve Paulus, 2009; Korde ve Paulus, 2017).

1.5. İşbirlikli Yaratıcılıkta Fikir Seçiminin Önemi

İşbirlikli yaratıcılık literatürünün çoğu inovasyonun fikir üretme aşamasına odaklanmış olmasına rağmen, uygulama için uygun fikirler belirlenmediği sürece inovasyon tamamlanmamıştır. Fikir seçimi inovasyonun kritik bir parçasıdır. Bu bağlamda alan yazında sadece birkaç deneysel çalışma, beyin fırtınası aşamasında fikir seçim kısmında iyi fikir üretiminin, iyi fikir seçimini garanti etmediğini ortaya koymaktadır (Rietzschel, Nijstad ve Stroebe, 2010). Ayrıca, seçilen fikirlerin ortalama kalitesinin, üretilen fikirlerin ortalama kalitesinden daha üstün olmadığı bulunmuştur (Rietzschel vd., 2010). Bireysel ve grup beyin fırtınası en iyi fikirleri seçmede yeterli olmasa da bireysel beyin fırtınası gruplarından daha orijinal fikirler üretildiği tespit edilmiştir (Nijstad ve Stroebe 2006; Putman ve Paulus, 2009). İşbirlikli yaratıcılık uygulamalarında, bireylerin gerçek anlamda yeni fikirlerin özgünlüğünü hafife almalarına (Licuanan, Dailey ve Mumford, 2007) ve bunun yerine uygulanabilir veya pratik fikirleri seçmeye güçlü bir eğilimleri vardır (Putman ve Paulus, 2009; Rietzschel vd., 2010). Bu bağlamda işbirlikli yaratıcılıkta en iyi fikirler nasıl seçilebilir? sorusu cevaplanmalıdır.

a. Kolaylaştırma Aşaması

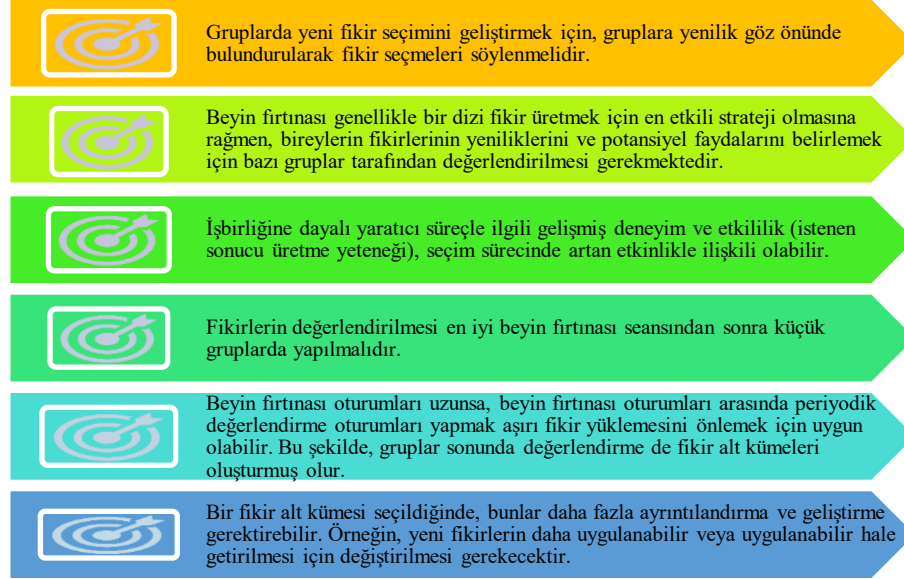
Fikir seçimi aşamasında kolaylaştırma en iyi fikirlerin seçiminde yardımcı olabilir. Rietzschel ve arkadaşları (2010), katılımcının baskın bir seçim kriteri olarak fizibiliteye güvenme eğiliminin, fikir seçimi aşamasında belirli yaratıcılık talimatları verilerek en aza indirilebileceğini bildirmiştir. Dolayısıyla, belirli bir yaratıcılık ölçütüne odaklanmaya yönelik özel talimatlar vermek faydalı olabilmektedir. Alternatif olarak, katılımcıların önce yaratıcı fikirleri seçtikleri ve daha sonra onları daha iyi hale getirmek için geliştirdikleri bir süreç de fikirlerin genel kalitesini artırabilmektedir.

b. Seçilen Fikirlerin İyileştirilmesi Aşaması

Yaratıcılık literatüründeki az sayıda çalışma, fikir geliştirmeyi incelemiştir. Bir grubun en iyi fikirlerinin fikir üretiminden nihai bir uygulama aşamasına geçmesi zor olduğundan, ayrı bir iyileştirme aşamasına izin vermek, beyin fırtınası yapanların soruna daha iyi çözümler üretmelerine yardımcı olmaktadır. Frederiksen ve Knudsen (2017), fikirlerin erken reddedilme olasılığını en aza indirmek için son uygulamadan önce fikir revizyonunun önemini vurgulamıştır. Benzer şekilde Rietzschel ve arkadaşları (2010), fikirlerin nihai uygulamaya uygun hale getirilmesi için gözden geçirilmesinin, fikirlerin fizibilitesi ve özgünlüğü arasındaki gerilimi azaltabileceğini savunmuştur.

1.6. İşbirlikçi Yaratıcılıkta Fikir Üretimine Yönelik Öneriler

Birçok yeni fikir üretmek genellikle istenen bir hedef olmasına rağmen, eğitim gibi çoğu bağlamda, bir seçim süreci gerektiren sadece birkaç fikir uygulanabilir. “En iyi” fikirlerin seçilmesinin hem bireyler hem de gruplar için zor olabilmektedir. Bu çerçevede fikir seçiminde dikkat edilmesi gerekenler Şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 5: İşbirlikli yaratıcılıkta fikir üretimi aşamalarında dikkat edilmesi gerekenler

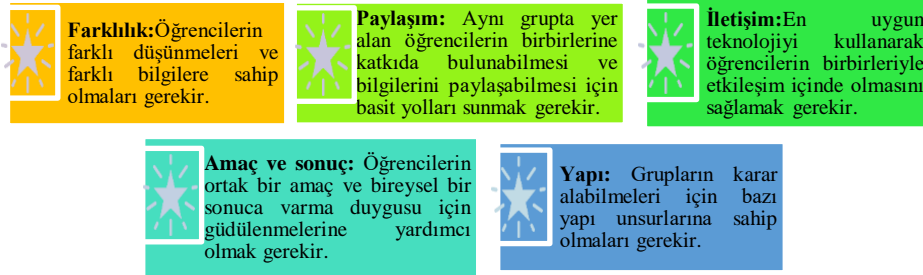
Şekil 5’te görüldüğü üzere fikir seçiminde işbirlikli yaratıcı süreçte fikir seçiminde beyin fırtınasının kullanılması ve beyin fırtınalarının sonunda değerlendirme ile fikir alt kümeleri belirlenmesi önerilmektedir. Böylece fikir alt kümeleri ile fikirlerin detaylandırılması sağlanıp, uygulanabilir fikirler belirlenebilir.

2. İŞBİRLİKLİ YARATICILIĞIN EĞİTİME YANSIMASI

İşbirlikli yaratıcılık; değişime uygun yenilikler yapmak, öğrencilerin kapasitelerinde pozitif anlamda değişimler yaratmak için 21. yüzyıl eğitiminde önemli bir esas olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim sistemimizde işbirlikli yaratıcı uygulamalarına yer vermek yaratıcı gelişimin eğitim ekosistemini oluşturmak için önemli bir adım olarak düşünülmektedir (Kelly, 2021). Bu ekosistemin olmazsa olmazı olan öğrenciler arasında yaratıcı iş birliğinin geliştirilmesi de eğitimin öncelikli amaçları arasında yerini almıştır (Bettoni, Bernhard ve Bittel, 2015).

İşbirlikli yaratıcılık yenilikçi ve eleştirel düşünme, problem çözme, karar verme, akran etkileşimi ve bilgi paylaşımını gerektirir (Care ve Griffin, 2014; Hesse, Care, Buder, Sassenberg ve Griffin, 2015; Rosen ve Foltz, 2014). İşbirlikli yaratıcı süreçlerde bireyler birbirlerinin bilişsel olmayan becerileri hakkında daha fazla bilgi edinip, yaratıcı ve açık olma kapasitelerini artırabilmektedir (Mullen, English ve

Kealy, 2014). İşbirlikli yaratıcı sürecine katılan öğrenciler buldukları gruplarda kendilerine ait olan bireysel başarılarını korurken aynı zamanda karşılıklı yarar elde ederler. Bu karşılıklı yarar, yaratıcı sürecin bireysel kontrolünden vazgeçilmesini gerektirir ve bu amaca ulaşmak için en uygun olan öğrencilerin grup içinde farklı ancak tamamlayıcı roller üstlenmeleridir (Mamykina, Candy ve Edmunds, 2002). Ancak iş birliği ve beraberlik her zaman kolay değildir (Sennett, 2012). Öğrencilerin her biri iyi fikirleri olan başarılı çözümler sunabilecek özenli bireyler olabilirler. Buna karşılık öğrenme süreçlerini iyileştirmek için diğer öğrencilerle yeni fikirler üretip geliştirme noktasında zorlanabilirler (Bettoni vd., 2015). Bu nedenle yaratıcı iş birliği ile ilgili problemler öğrenciler arasında oldukça yaygındır (Fominykh, Praslova-Førland, Morozov, Smorkalov ve Divitini, 2014) ve öğrenme sürecini birçok yönden engellemektedir (Liu, Joy ve Griffiths, 2010). Öğrencilerin iş birliği noktasında yaşadıkları bu sorunlar özellikle okulları etkilemekte, okulların yaratıcı yerler olarak anılmasını engellemektedir (Robinson, 2012). Oysaki öğrenciler birlikte iyi hareket ederlerse farklılık, heyecan ve paylaşımdan yararlanarak, doğru araçlar ve biraz sabır ile yaratıcılıkları büyük ölçüde artabilir (Klocek, 2011). Buradaki soru, yaratıcılık gerektiren işbirlikli bir eğitim ortamında "iyi hareket etmek" derken ne kastedildiğidir. Eğitim ortamlarında işbirlikli yaratıcılığı teşvik etmek için beş koşul önerilmektedir:

Şekil 6: Eğitim ortamlarında işbirlikli yaratıcılığı teşvik etmenin beş koşulu (Pfauth, 2008)

Kaynak: Pfauth, E-J. (2008, May, 19). Charles Leadbeater names five conditions for collaborative creativity. TNW Blog. Retrieved from <http://thenextweb.com/2008/09/24/charles-leadbeater-names-five-conditions-for-collaborative-creativity/>

Şekil 6'ya bakıldığında işbirlikli yaratıcılığı teşvik etmenin beş koşulunun farklılık, paylaşım, iletişim, amaç ve sonuç ve yapı olarak belirlendiği görülmektedir (Pfauth, 2008).

Genellikle yaratıcı bir iş denilince aklımıza bireyin bir anda gerçekleştirdiği olağanüstü performanslar gelir. Ancak yaratıcılık zamanla gerçekleşir ve yaratıcılığın çoğu, işi ortak bir faaliyette gerçekleştirirken ortaya çıkar. Yaratıcılık insanın sosyal ilişkileri tarafından kolaylaştırılır ve geliştirilir (Pifarré, Martí ve

Cujba, 2015). İşbirlikli yaratıcılık anlayışımızı daha ileriye taşımak için bu konunun detaylı araştırılmaya ihtiyacı vardır. İşbirlikli yaratıcılık üzerine yapılan araştırmalar son zamanlarda artış gösterse de bu araştırmalar oldukça sınırlıdır (Biasutti, 2015). Oysa bu konuda erken çocukluktan başlayarak lisansüstü eğitim seviyelerine kadar yapılacak araştırmalar, eğitim programlarına yenilik kapasitelerinin geliştirilmesi yoluyla öğrencilerin işbirlikli yaratıcılık becerilerinde olumlu değişimler için yol gösterici niteliği taşıyacaktır.

3.1. Eğitim Ortamlarında İşbirlikli Yaratıcılığın Gelişimi için Neler Yapılabilir?

Bu çalışmada çağımızın ihtiyaçlarını karşılaması konusunda oldukça önemli bir yeri olan işbirlikli yaratıcılığın tüm bileşenleri detaylı olarak incelenmiştir. En genel anlamda işbirlikli yaratıcılık, yaratıcılık kavramı kavramsallaştırılıp, gruplar halinde hayata geçirilerek ortak çalışanın güçlü katılımı ile uygulamaların yapılması ve değerlendirme ile pekiştirilip etkisi ortaya konduğunda teşvik edilmiş olacaktır. Eğitim odaklı diğer öneriler ise şöyledir;

- Erken çocukluk döneminden üniversitelere kadar eğitim yelpazesinin tüm seviyelerinde işbirlikli yaratıcılık eğitimi daha geniş bağlamlarda ele alınmalıdır. Özellikle sosyal ve entelektüel becerilerin gelişimine yönelik etkinlikler tasarlanması hem öğrencilerin ilgisini çekecek hem de onların iş birliği içinde çalışarak yaratıcılık becerilerine katkı sağlayacaktır. Bu etkinliklerde grup içinde çalışma becerilerinin önemi üzerinde özellikle durulmalıdır.

- Tüm eğitim seviyelerinde öğrencilerin bir arada çalışmasını gerektirecek çeşitli problem durumlarından oluşan grup ödevleri verilmesi önerilmektedir. Öğrencilerin bu ödevler sayesinde farklı bakış açılarını görmeleri sağlanmış olacaktır. Ayrıca bu ödev içeriklerinde uzman, aileden veya akranlardan yardım alınarak farklı çevrelerle iş birliği özendirilebilirler.

- Öğretmenlerin kendi eğitim çabalarını geliştirmek için işbirlikli yaratıcılık için etkili prosedürler öğrenmeleri yararlı olacaktır. Eğitimcilere yeni işbirlikli inovasyon ve yaratıcılık yöntem ve teknikleri konusunda periyodik eğitim ve çalıştaylar, eğitim ortamlarında yaratıcılığın teşvik edilmesinde ve sınıfta işbirlikli yaratıcılık uygulamalarının yürütülmesi noktasında yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu eğitimlerin öğretmenleri yaratıcılığı artırmak için öğrencileri çevresel bağlamın en iyi kullanımını (örneğin, çeşitlilik, grup büyüklüğü ve beyin fırtınası paradigması gibi) konusunda duyarlı hale getireceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abrams, Z. I. (2003). The effect of synchronous and asynchronous CMC on oral performance in German. *Modern Language Journal*, 87(2), 157-167. <https://doi.org/10.1111/1540-4781.00184>
- Abrams, Z. I. (2005). Asynchronous CMC, collaboration and the development of critical thinking in a graduate seminar in applied linguistics. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 31(2), 23-47. <https://doi.org/10.21432/T2G30C>
- Ainsworth, S. (2008). *The educational value of multiple-representations when learning complex scientific concepts*. Visualization: Theory and practice in science Education. New York: Springer.
- Akcanca, N. & Cerrah Özsevgeç, L. (2018). Effect of activities prepared by different teaching techniques on scientific creativity levels of prospective pre-school teachers. *European Journal of Educational Research*, 7(1), 71-86. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.7.1.71>
- Aragon, C. R. & Williams, A. (2011, May). Collaborative creativity: a complex systems model with distributed affect. In *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1875-1884).
- Astutik, S., Susantini, E., Madlazim, Nur, M. & Supeno. (2020). The Effectiveness of Collaborative Creativity Learning Models (CCL) on Secondary Schools Scientific Creativity Skills. *International Journal of Instruction*, 13(3).
- Astutik, S., Nur, M. & Susantini, E. (2016). Validity of collaborative creativity (CC) models. In *The 3th international conference on research, implementation and education of mathematics and science* (pp.73-78). Yogyakarta.
- Astutik, S. & Prahani, B. K. (2018). Developing teaching material for physics based on collaborative creativity learning (ccl) model to improve scientific creativity of junior high school students. *Journal of Physics Research and Its Application*, 8(2), 91-105. <http://dx.doi.org/10.26740/jpfa.v8n2.p91-105>
- Ayas, M. B. & Sak, U. (2014). Objective measure of scientific creativity: Psychometric validity of the creative scientific ability test. *Thinking Skills and Creativity*, 13, 195-205. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2014.06.001>
- Baruah, J. & Paulus, P. B. (2009). Enhancing creativity in groups: The search for synergy. In M. Neale, B. Mannix & J. Goncalo (Eds.), *Research on Managing Groups and Teams* (pp. 29–56). Oxford, UK: Elsevier Science Press.
- Bell, S. T., Villado, A. J., Lukasik, M. A., Belau, L. & Briggs, A. L. (2011). Getting specific about demographic diversity variable and team performance relationships: A meta-analysis. *Journal of Management*, 37(3), 709-743. <http://dx.doi.org/10.1177/0149206310365001>
- Bettoni, M., Bernhard, W. & Bittel, N. (2015). Collaborative creativity with eCiC. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 3925-3932. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1135>
- Biasutti, M. (2015). Creativity in virtual spaces: Communication modes employed during collaborative online music composition. *Thinking skills and creativity*, 17, 117-129. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tsc.2015.06.002>

- Bouchard, T. J., Jr. & Hare, M. (1970). Size, performance, and potential in brainstorming groups. *Journal of Applied Psychology*, 54(1), 51-55. <https://doi.org/10.1037/h0028621>
- Cabrera, A. F., Nora, A., Crissman, J. L., Terenzini, P. T., Bernal, E. M. & Pascarella, E. T. (2002). Collaborative learning: Its impact on college students' development and diversity. *Journal of College Student Development*, 43, 20-24.
- Candy, L. & Edmonds, E. (1996). Creative design of the lotus bicycle: Implications for knowledge support systems research. *Design Studies*, 17(1), 71-90. [https://doi.org/10.1016/0142-694X\(95\)00026-N](https://doi.org/10.1016/0142-694X(95)00026-N)
- Care, E. & Griffin, P. (2014). An approach to assessment of collaborative problem solving. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 9(3), 367-388.
- Chaharbaghi, K. & Cripps, S. (2007). Collective creativity: wisdom or oxymoron? *Journal of European Industrial Training*, 31(8), 626-638. <http://dx.doi.org/10.1108/03090590710833679>
- Ciais, P., Reichstein, M., Viovy, N., Granier, A., Ogee, J., Allard, V. & Carrara, A. (2005). Europe-wide reduction in primary productivity caused by the heat and drought in 2003. *Nature*, 437(7058), 529-533.
- Cronin, M. A. & Weingart, L. R. (2007). Representational gaps, information processing, and conflict in functionally diverse teams. *Academy of Management Review*, 32(3), 761-773.
- Csikszentmihalyi, M. (2013). *Flow: The psychology of happiness*. London: Random House.
- Curseu, P. L., Schruijer, S. G. L. & Boros, S. (2007). The effects of groups' variety and disparity on groups' cognitive complexity. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 11, 187-206. <http://dx.doi.org/10.1037/1089-2699.11.3.187>
- De Rosa, D. M., Smith, C. L. & Hantula, D. A. (2007). The medium matters: Mining the long-promised merit of group interaction in creative idea generation tasks in a meta-analysis of the electronic group brainstorming literature. *Computers in Human Behavior*, 23, 1549-1581. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2005.07.003>
- Dennis, A. R. & Valacich, J. S. (1993). Computer brainstorming: More heads are better than one. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 531-537.
- Denson, N. & Zhang, S. (2010). The impact of student experiences with diversity on developing graduate attributes. *Studies in Higher Education*, 35, 529-543. <http://dx.doi.org/10.1080/03075070903222658>
- Diehl, M. & Stroebe, W. (1987). Productivity loss in brainstorming groups: Toward the solution of a riddle. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 497-509.
- Douthitt, S. S., Eby, L. T. & Simon, S. A. (1999). Diversity of life experiences: The development and validation of a biographical measure of receptiveness to dissimilar others. *International Journal of Selection and Assessment*, 7, 112-125. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-2389.00111>
- Ellis, A. J., Mai, K. M. & Christian, J. S. (2013). Examining the asymmetrical effects of goal faultlines in groups: A categorization-elaboration approach. *Journal of Applied Psychology*, 98(6), 948-961. <https://doi.org/10.1037/a0033725>

- Eteläpelto, A. & Lahti, J. (2008). The resources and obstacles of creative collaboration in a long-term learning community. *Thinking Skills and Creativity*, 3, 226-240. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tsc.2008.09.003>
- Fominykh, M., Praslova-Førland, E., Morozov, M., Smorkalov, A. & Divitini, M. (2014, June). Facilitating creative collaborative activities with dedicated tools in a 3D virtual world. In International Conference on Smart Technology based Education and Training (STET), Chania, Greece.
- Fischer, G. (2014). Learning, social creativity, and cultures of participation. In A. Sannino, & V. Ellis (Eds.), *Learning and Collective Creativity: Activity-Theoretical and Sociocultural Studies* (pp. 198-215). New York (NY): Taylor & Francis/Routledge.
- Frederiksen, M. H. & Knudsen, M. P. (2017). From creative ideas to innovation performance: The role of assessment criteria. *Creativity and Innovation Management*, 26(1), 60-74. <https://doi.org/10.1111/caim.12204>
- Girotra, K., Terwiesch, C. & Ulrich, K. T. (2010). Idea generation and the quality of the best idea. *Management Science*, 56(4), 591-605. <https://doi.org/10.1287/mnsc.1090.1144>
- Glăveanu, V. P. (2017). Creativity in perspective: A sociocultural and critical account. *Journal of Constructivist Psychology*, 31(2), 118-129. <https://doi.org/10.1080/10720537.2016.1271376>
- Grossen, M. (2008). Methods for studying collaborative creativity: An original and adventurous blend. *Thinking Skills and Creativity*, 3, 246-249. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tsc.2008.09.005>
- Harrison, D. A. & Klein, K. J. (2007). What's the difference? Diversity constructs as separation, variety, or disparity in organizations. *Academy of Management Review*, 32, 1199-1228. <http://dx.doi.org/10.5465/AMR.2007.26586096>
- Heslin, P. A. (2009). Better than brainstorming? Potential contextual boundary conditions to brainwriting for idea generation in organizations. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82(1), 129-145. <https://doi.org/10.1348/096317908X285642>
- Hesse, F., Care, E., Buder, J., Sassenberg, K. & Griffin, P. (2015). A framework for teachable collaborative problem-solving skills. In P. Griffin & E. Care (Eds.), *Assessment and Teaching of 21st Century Skills*. (pp. 37-56). Dordrecht: Springer
- Homan, A. C., van Knippenberg, D., Van Kleef, G. A. & De Dreu, C. K. W. (2007). Bridging faultlines by valuing diversity: Diversity beliefs, information elaboration, and performance in diverse work groups. *Journal of Applied Psychology*, 92, 1189-1199. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.5.1189>
- Hu, W. & Adey, P. (2002). A scientific creativity test for secondary school students. *International Journal of Science Education*, 24(4), 389-403. <https://doi.org/10.1080/09500690110098912>
- Hu, W., Wu, B., Jia, X., Yi, X., Duan, C. & Meyer, W. (2013). Increasing student's scientific creativity: The "learn to think" intervention program. *The Journal of Creative Behavior*, 47(1), 3-21. <https://doi.org/10.1002/jocb.20>
- Hülshager, U. R., Anderson, N. & Salgado, J. F. (2009). Team-level predictors of innovation at work: A comprehensive meta-analysis spanning three decades of research. *Journal of Applied Psychology*, 94, 1128-1145. <https://doi.org/10.1037/a0015978>

- Jackson, S. E., May, K. E. & Whitney, K. (1995). Under the dynamics of diversity in decisionmaking teams. In R. A. Guzzo & E. Salas (Eds.), *Team effectiveness and decision making in organizations* (pp. 204-261). San Francisco, CA: Jossey-Bass
- Kang, K. A., Kim, S., Kim, S. J., Oh, J. & Lee, M. (2015). Comparison of knowledge, confidence in skills performance (CSP) and satisfaction in problem-based learning (PBL) and simulation with PBL educational modalities in caring for children with bronchiolitis. *Nurse Education Today*, 35(2), 315-321. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2014.10.006>
- Karau, S. J. & Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 681-706.
- Kelly, R. (2021). *İşbirlikli yaratıcılık, yaratıcı gelişim, yenilik ve girişimcilik için eğitim* (S. Z. Genç, Çev. E.). Ankara: Vizetek (Orjinal yayının basım tarihi 2020).
- Ken Robinson, S. (2001). *Out of our minds: Learning to be creative*. Oxford. Retrieved from <http://books.google.com.tr/books?id=9gOOjW66GeQC&printsec=frontcover&dq=ken+robinson&hl=tr#v=onepage&q=ken%20robinson&f=false>
- Klocek, S. (2011, April 28). Better together, the practice of successful creative collaboration. *Cooper Journal*, Retrieved from http://www.cooper.com/journal/2011/04/great_creative_partnership_pai
- Korde, R. & Paulus, P. B. (2017). Alternating individual and group idea generation: Finding the elusive synergy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 70, 177-190. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2016.11.002>
- Kurtuluş, N. (2012). *Yaratıcı düşünmeye dayalı öğretim uygulamalarının bilimsel yaratıcılık, bilimsel süreç becerileri ve akademik başarıya etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Licuanan, B. F., Dailey, L. R. & Mumford, M. D. (2007). Idea evaluation: Error in evaluating highly original ideas. *The Journal of Creative Behavior*, 41(1), 1-27.
- Linsey, J. S. & Becker, B. (2011). Effectiveness of brainwriting techniques: Comparing nominal groups to real teams. In *Design Creativity 2010* (pp. 165-171). London: Springer.
- Littleton, K., Rojas-Drummond, S. & Miell, D. (2008). Introduction to the special issue: 'Collaborative creativity: Socio-cultural perspectives'. *Thinking Skills and Creativity*, 3(3), 175-176. <http://dx.doi.org/doi:10.1016/j.tsc.2008.09.004>
- Liu, S., Joy, M. & Griffiths, N. (2010). Students' perceptions of the factors leading to unsuccessful group collaboration, In *10th International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT)* (pp. 565-569). Sousse, Tunisia.
- Lou, Y., Abrami, P. C., Spence, J. C., Poulsen, C., Chambers, B. & d'Apollonia, S. (1996). Within-class grouping: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 66, 423-458. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543066004423>
- Lynch, M. P. (2009). *Truth as one and many*. New York: Oxford University Press.
- Mamykina, L., Candy, L. & Edmonds, E. (2002). Collaborative creativity. *Communications of the ACM*, 45(10), 96-99.
- Maor, D. (2001). Development and formative evaluation of a multimedia program using interpretive research methodology. *Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching*, 20(1), 75-98.

- Miells, D. & Littleton, K. (2007). Collaborative creativity contemporary perspectives. *Thinking Skill and Creativity*, 2, 148-150.
- Morrison, T. (2007). *Playing in the dark: Whiteness and the literary imagination*. Vintage.
- Mullen, A., English, F. & Kealy, A. (2014). *The leadership identity journey: an artful reflection*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Nijstad, B. A. & Stroebe, W. (2006). How the group affects the mind: A cognitive model of idea generation in groups. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 186–213. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_1
- Organisation for Economic, Co-operation and Development [OECD] (2018). The future of education and skills: Education 2030.
- Osborn, A. F. (1963). *Applied imagination* (2nd ed.). New York, NY: Scribner
- Partlow P, J., Medeiros K & Mumford M, D. (2012). Creative thinking: Process, strategies and knowledge, *The Journal of Creative Behavior*, 46, 38-47.
- Paulus, P. B. & Baruah, J. (2019). Enhancing creativity in E-Planning: recommendations from a collaborative creativity perspective. In *Crowdsourcing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications* (pp. 1379-1401). IGI Global.
- Paulus, P. B. & Brown, V. R. (2007). Toward more creative and innovative group idea generation: A cognitive-social-motivational perspective of group brainstorming. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 248-265. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00006.x>
- Paulus, P. B. & Coşkun, H. (2012). Group creativity, In J. M. Levine (Ed.), *Group Processes* (pp. 215-239). Amsterdam: Elsevier.
- Paulus, P. B., Dzindolet, M. & Kohn, N. W. (2012). Collaborative creativity-Group creativity and team innovation. In *Handbook of organizational creativity* (pp. 327-357). Academic Press.
- Paulus, P. B. & Dzindolet, M. T. (1993). Social influence processes in group brainstorming. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 575. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.4.575>
- Paulus, P. B. & Yang, H. C. (2000). Idea generation in groups: A basis for creativity in organizations. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 82(1), 76–87. <https://doi.org/10.1006/obhd.2000.2888>
- Paulus, P. B. & Van Der Zee, K. I. (2015). Creative processes in culturally diverse teams. In S. Otten, K. I. van der Zee & M. Brewer (Eds.), *Towards Inclusive Organizations: Determinants of Successful Diversity Management at Work* (pp. 108-131). New York, NY: Psychology Press.
- Paulus, P. B., Kohn, N. W., Arditti, L. E. & Korde, R. M. (2013). Understanding the group size effect in electronic brainstorming. *Small Group Research*, 44, 332-352. <https://doi.org/10.1177/1046496413479674>
- Paulus, P. B., Korde, R. M., Dickson, J. J., Carmeli, A. & Cohen-Meitar, R. (2015). Asynchronous brainstorming in an industrial setting: Exploratory studies. *Human Factors*, 57(6), 1076-1094. <https://doi.org/10.1177/0018720815570374>
- Pettigrew, T. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>

- Pfauth, E-J. (2008, May, 19). Charles Leadbeater names five conditions for collaborative creativity. TNW Blog. Retrieved from <http://thenextweb.com/2008/09/24/charles-leadbeater-names-five-conditions-for-collaborative-creativity/>
- Pifarré, M., Martí, L. & Cujba, A. (2015, October). Technology-Enhanced Pedagogical Framework for Collaborative Creativity: Analyses of Students' Perception. *12th International Conference on Cognition and Exploratory Learning in Digital Age* (pp. 225-232), Ireland.
- Putman, V. L. & Paulus, P. B. (2009). Brainstorming, brainstorming rules and decision making. *Journal of Creative Behavior*, 43(1), 23-39. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2009.tb01304.x>
- Raj, H. & Saxena, D. R. (2016). Scientific creativity: A review of researches. *European Academic Research*, 4, 1122-1138.
- Rietzschel, E. F., Nijstad, B. A. & Stroebe, W. (2010). The selection of creative ideas after individual idea generation: Choosing between creativity and impact. *British Journal of Psychology*, 101(1), 47-68.
- Robinson, K. (2012, May 14). Creative IQ. Do Schools Kill Creativity? *Huff Post - TED weekends*. Retrieved from http://www.huffingtonpost.com/sir-ken-robinson/do-schools-kill-creativity_b_2252942.html
- Rogelberg, S. G., Barnes-Farrell, J. L. & Lowe, C. A. (1992). The stepladder technique: An alternative group structure facilitating effective group decision making. *Journal of applied psychology*, 77(5), 730.
- Rosen, Y. & Foltz, P. W. (2014). Assessing collaborative problem solving through automated technologies. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 9(3), 389-410.
- Saavedra, R., Earley, P. C. & Van Dyne, L. (1993). Complex interdependence in task-performing groups. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 61-72. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.1.61>
- Sakr, M. (2018). Multimodal participation frameworks during young children's collaborative drawing on paper and on the iPad. *Thinking Skills and Creativity*, 29, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2018.05.004>
- Sawyer, R. K. (2012). *Explaining creativity: The science of human innovation*. New York: Oxford University Press.
- Sennett, R. (2012). *Together: The rituals, pleasures and politics of co-operation*. New Haven: Yale University Press.
- Shah, J. J., Kulkarni, S. V. & Vargas-Hernandez, N. (2000). Guidelines for experimental evaluation of idea generation methods in conceptual design. *Journal of Mechanical Design*, 122(4), 377-384. <https://doi.org/10.1115/1.1315592>
- Shah, J. J., Vargas-Hernandez, N., Summers, J. D. & Kulkarni, S. (2001). Collaborative sketching (c-sketch): An idea generation technique for engineering design. *Journal of Creative Behavior*, 35(3), 168-198. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2001.tb01045.x>
- Sher, N., Kent, C. & Rafaeli, S. (2020, January). Creativity is connecting things: the role of network topology in fostering collective creativity in multi-participant asynchronous

- online discussions. In *Proceedings of the 53rd Hawaii International Conference on System Sciences*.
- Susantini, E., Isnawati & Lisdiana, L. (2016). Effectiveness of genetics student worksheet to improve creative thinking skills of teacher candidate students. *Journal of Science Education*, 2(17), 74-79.
- Suyidno, Nur, M., Yuanita, L., Prahani, B.K. & Jatmiko, B. (2018). Effectiveness of creative responsibility-based teaching (CRBT) model on basic physics learning to increase student's scientific creativity and responsibility. *Journal of Baltic Science Education*, 17(1), 136-151.
- Tan, J. P-L., Caleon, I. S., Jonathan, C. R. & Koh, E. (2014). A dialogic framework for assessing collective creativity in computer-supported collaborative problem-solving tasks. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 9(3), 411-437.
- Tatsuno, S. (1990). *Created in Japan: From imitators to world-class innovators*. Ballinger Publishing Company.
- Thomas, J. C., Lee, A. & Danis, C. (2002). Enhancing creative design via software tools. *Communications of the ACM*, 45, 112-115.
- Tolmie, A. K., Topping, K. J., Christie, D., Donaldson, C., Howe, C., Jessiman, E., et al. (2010). Social effects of collaborative learning in primary schools. *Learning and Instruction*, 20, 177-191. <http://dx.doi.org/10.1016/j.learninstruc.2009.01.005>
- Üstündağ, T. (2011). *Yaratıcılığa yolculuk* (5. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Van der Lugt, R. (2002). Brainsketching and how it differs from brainstorming. *Creativity and Innovation Management*, 11(1), 43-54. <https://doi.org/10.1111/1467-8691.00235>
- Van Dijk, H., Van Engen, M. L. & Van Knippenberg, D. (2012). Defying conventional wisdom: A meta-analytical examination of the differences between demographic and job-related diversity relationships with performance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 119(1), 38-53. <http://dx.doi.org/10.1016/j.obhdp.2012.06.003>
- Van Knippenberg, D. & Schippers, M. C. (2007). Work group diversity. *Annual Review of Psychology*, 58, 515-542. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.58.110405.085546>
- Van Knippenberg, D., De Dreu, C. K. W. & Homan, A. C. (2004). Work group diversity and group performance: An integrative model and research agenda. *Journal of Applied Psychology*, 89, 1008-1022. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.89.6.1008>
- VanGundy, A. B. (1995). Creativity in marketing. In J. Heilbrunn (Ed.), *Marketing Encyclopedia: Issues and Trends Shaping the Future* (pp. 31-39). Lincolnwood, IL: NTC Business Books.
- Wicaksono, I., Wasis & Madlazim. (2017). The effectiveness of virtual science teaching model (VS-TM) to improve student's scientific creativity and concept mastery on senior high school physics subject. *Journal of Baltic Science Education*, 16(4), 549-561.
- Ziegler, R., Diehl, M. & Zijlstra, G. (2000). Idea production in nominal and virtual groups: Does computer-mediated communication improve group brainstorming? *Group Processes & Intergroup Relations*, 3, 141-158. <https://doi.org/10.1177/1368430200032003>.

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP OF FIRMS' SOCIAL MEDIA PERFORMANCE GOALS WITH TECHNOLOGY-ORGANIZATION-ENVIRONMENT FRAMEWORK¹

İŞLETMELERİN SOSYAL MEDYA PERFORMANS HEDEFLERİNİN TEKNOLOJİ-ORGANİZASYON-ÇEVRE MODELİ İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Özge HABİBOĞLU*, Serdar PİRTİNİ**

*Geliş Tarihi: 10.11.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ABSTRACT: The study aims to analyze the success of the social media performance goals of the firms using the technology-organization-environment model. For this purpose, the social media goals of the firms are analyzed through determined sub-dimensions of the TOE framework, and the differences in achieving these goals within different target markets are listed. 117 firms are selected with convenience sampling. Correlation and difference analysis applied to the data obtained through the online survey. The results show that social media performance goals are positively influenced by technology adoption dimensions. Specifically, the social media performance is the most affected dimension. Also, success in attaining social media performance goals differ according to the target markets the firms operate in.

Keywords: Technology-organization-environment framework, social media performance goals, target market

ÖZ: Çalışma işletmelerin sosyal medya performans hedeflerine ulaşmalarının teknoloji-organizasyon-çevre modeli boyutları ile ilişkisinin incelenmesini amaçlamaktadır. Bu amaçla firmaların sosyal medya hedefleri, TOÇ modelinin belirlenen alt boyutlar ile olan ilişkisi incelenmiş ve farklı hedef pazarlara göre hedeflere ulaşmadaki ayırım ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Kolayda örneklem yöntemi ile 117 işletme üzerinde analiz yapılmıştır. Çevrimiçi anket ile elde edilen verilere korelasyon ve farklılık testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre teknoloji benimseme boyutlarının organizasyonel sosyal medya performansı hedefleri ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Özellikle sosyal medya performansı en fazla pozitif ilişkili olan boyut olmuştur. Ayrıca işletmelerin faaliyet gösterdikleri hedef pazara göre de organizasyonel sosyal medya performans hedeflerine ulaşmalarında farklılık görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji-organizasyon-çevre modeli, sosyal medya performans hedefleri, hedef Pazar

¹ Bu çalışma Özge Habiboğlu'nun Prof. Dr. Serdar Pirtini danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

* Öğr. Gör., Namık Kemal Üniversitesi, ohabiboglu@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5312-5024

** Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, serdarpirtini@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7838-4863

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İşletmelerin yaşamlarını sürdürmeleri çevrelerindeki değişikliklere nasıl uyum sağladıklarına ve hedeflerine ulaşmak için bu değişiklikleri nasıl kullandıklarına bağlıdır. Değişimin artan hızı, işletmelerin hızlı karar verme ve kaynakları etkin kullanma yeteneklerinin önemli olduğunu göstermektedir. Sosyal medyayı kullanarak iş hedeflerine ulaşmak, birçok işletmenin araştırdığı ve yatırım yaptığı bir alandır. Sosyal medyada yürütülen pazarlama çalışmaları, işletmelerin gelirlerde artış, maliyetlerde azalma, tüketicilerle etkin iletişim, bilgi yönetiminde verimlilik ve iş ağlarının genişlemesi gibi sonuçlara ulaşmak istediklerini belirtmektedir.

Çalışmada işletmelerin teknoloji benimsemeleri Tornatzky ve Fleischer'in (1990) geliştirmiş oldukları Teknoloji-organizasyon-çevre (TOÇ) modeli ile incelenmiştir. Model işletmelerin teknoloji benimsemelerini işletmenin yeni teknolojiler karşısındaki tutumu, işletme organizasyonunun yeni teknolojilere olan yaklaşımı ve işletme teknoloji benimseme alanında çevreden gelen baskı fırsatlar açısından incelemektedir. Sosyal bilimler alanında pek çok alanda kullanılan model, işletmelerin yeni teknolojilere olan tutumunun kapsamlı olarak incelenmesine yardımcı olmaktadır.

Çalışmada TOÇ modelinin işletmelerin sosyal medya performans hedefleri ile olan ilişkilerini inceleyen kavramsal bir model oluşturulmuştur. Ayrıca farklı hedef pazarlara göre hedeflere ulaşmadaki ayırım ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Kolayda örneklem yöntemi ile ulaşılan 117 işletmeden elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Çevrimiçi anket ile elde edilen verilere korelasyon ve fark testleri uygulanmıştır.

Korelasyon analizi sonuçlarına göre göreceli üstünlük, sosyal medya performansı ile pozitif yönde ilişkilidir. Üst yönetim desteği değişkeni, maliyet azaltma ve sosyal medya performansı ile ilgilidir. Rekabet baskısı değişkeni, bağımlı değişkenin alt boyutlarını da olumlu etkilemekte ve en çok sosyal medya performansını etkilemektedir. Hipotez testlerinin sonucu, teknoloji benimseme boyutlarının en çok sosyal medya performansını etkilediğini gösteriyor. Bu sonuç, sosyal medyayı kullanmanın işletmeler için beklenen çıktıları sağladığını göstermektedir. Maliyet azaltma değişkeninin beklenenden az etkilenmesi beklenmedik bir sonuçtur. Bu sonuç bize işletmelerin teknoloji tercihlerinde maliyet düşürmeden çok olumlu sonuçlara önem verdiğini göstermektedir. Çalışmanın diğer önemli sonucu, işletmelerin sosyal medya performans hedeflerine ulaşmalarının hedef pazara göre farklılık göstermesidir. B2C pazarında faaliyet gösteren işletmelerin daha iyi performansa ulaştıkları görülmektedir. Son tüketiciye hizmet veren işletmelerin sosyal medyadan ve faydalarından daha fazla yararlandıkları sonucuna varılmıştır.

Elde edilen sonuçlar göz önüne alındığında, yeni teknolojileri benimsemek işletmelerin hedeflerini olumlu etkilemektedir ve sosyal medya kaçırılmaması gereken bir kanal olarak görülmektedir. TOÇ çerçevesinin esnek ve kapsamlı yapısı, modelin sosyal bilimlerde birçok alanda kullanılmasına izin vermektedir.

1. INTRODUCTION

The survival of firms depends on how they adapt to changes in their environment and how they use these changes to achieve their business goals. Especially considering the rapid changes in the world since 2010's the market disruptions strike and adoption capabilities to these changes become more vital.

The pace of change shows that the ability of firms to make quick decisions and to use resources effectively is important. According to UNCTAD and NetComm Suisse's report, at the beginning of the pandemic e-commerce volume has increased about 60% and it will be a permanent increase in Turkey². This example shows the importance of the adoption of information and communication technologies for businesses in Turkey. Social media, through which companies create consumer engagement and implement marketing operations, is the output of information and communication technologies, thus has now become indispensable for many businesses.

Achieving business goals using social media is an area that many businesses research and invest in (Kaplan, 2021:147; Alalwan et al., 2017: 1183). Through marketing efforts carried out on social media, businesses want to gain certain outputs. Researchers who examine the relationship of businesses with social media, state these expected outcomes: rise in revenues, reduction in costs, interaction with consumers (AlSharji, Ahmad & Bakar 2018: 302), information management, expansion of business networks, increased market information (Abed, Dwidedi & Williams, 2015: 23).

Alikılıç and Ataberk (2012) investigated the importance of social media adoption for business professionals in Turkey. Lacka and Chang (2016), analyzed social media adoption in B2B market in China. Şengöz ve Eroğlu (2017) studied which social media tools were used, the habit of social media usage, reasons to use and social media perception of the firms in Turkey. Tajudeen, Jafaar and Ainin (2017), investigated the antecedents and impacts of social media adoption and usage in organizations in Malaysia. Matikiti, Mpinganjira and Roberts-Lombard (2018) examined influencing factors of social media adoption in South African firms. Ahmad, Bakar and Ahmad (2018), stated the performance effect of social media adoption in United Arab Emirates firms. Building upon the previous studies, this study also applies TOE framework to explain the elements that firms should consider in order to achieve their social media performance goals.

The study tries to explain research effort through three main questions:

- What are the factors affecting firms in Turkey to adopt social media?
- Which technology determinants are affecting social media performance goals of firms in Turkey?
- Do social media performance goals differ according to target markets?

---

²https://webrazzi.com/2020/10/21/turkiye-de-e-ticarette-pandemiyle-yasanan-hacim-artistinin-yuzde-60-i-kalici-olacak/?utm_source=notification&utm_medium=email&utm_campaign=email_notification
22.10.2020

To answer the above questions first the study will explain the determinants of technology adoption according to the literature. Second, methodology of the study will be explained. At the end, study findings will be discussed. We believe that understanding the determinants of social media adoption will have useful consequences for firms operating in Turkey.

2. TECHNOLOGY ADOPTION OF FIRMS: TECHNOLOGY-ORGANIZATION-ENVIRONMENT (TOE) FRAMEWORK

This research is based on Tornatzky and Fleischer's (1990) technology adoption model Technology-Organization-Environment (TOE) framework. The model explains how technological innovation acceptance takes place at a firm. The model focuses on both internal and external characteristics of the organization, as well as technological drivers for new technology diffusion (Ahmad et al, 2014:4). The model identifies three aspects of firms' characteristics influencing the process of adoption, implementation and using technological innovations (Ahmad et al. 2014; Scupola, 2003; Matikiti et al., 2018):

➤ **Technological Context:** Technological context represents technologies that can be adopted by a firm. This context distinguishes the technologies available for adoption by the firms and the existing equipment (Scupola, 2003: 57).

➤ **Organizational Context:** Indicates the source of structures, processes and attributes that constrain or facilitate firms' adoption of technological innovations (Scupola, 2003: 57).

➤ **Environmental context:** Focuses on the areas in which the firm operates its business, prioritizing external factors that have a significant impact on the firm and effect the industry, such as government incentives and regulations (Ahmad et al, 2014:4).

2.1 Technological Context

Literature shows that researchers selected different variables of the technological context according to their research objectives. This study is addressing technological context through relative advantage and cost effectiveness.

- **Relative Advantage**

Relative advantage for companies that has the potential of technology adoption is defined as the degree of anticipating an innovation better than their competitors (Ahmad et al., 2018:5). The relation of this technological context sub-dimensions on social media adoption has been investigated by researchers (Parveen, 2012; Araujo and Zilber, 2016; AlSharji et al., 2018; Tajudeen et al., 2018; Ahmad et al., 2018). The hypothesis developed based on the related literature are:

H1: There is a positive relationship between relative advantage and social media performance goals.

H1a: There is a positive relationship between relative advantage and cost reduction.

H1b: There is a positive relationship between relative advantage and improved information accessibility.

H1c: There is a positive relationship between relative advantage and social media performance.

- Cost Effectiveness

This sub-dimension states that new technology adoption helps firms to decrease cost of marketing operations and helps effective use of resources. Previous studies used cost as a sub-dimension of technological context (Chong and Chan, 2012; Tajudeen et al., 2017). The hypothesis developed based on the related literature are:

H2: There is a positive relationship between cost effectiveness and social media performance goals.

H2a: There is a positive relationship between cost effectiveness and cost reduction.

H2b: There is a positive relationship between cost effectiveness and improved information accessibility.

H2c: There is a positive relationship between cost effectiveness and social media performance goals.

2.2 Organizational Context

Organizational context investigates an organization's approach to new technologies. The current study examines it using top management support variable.

- Top Management Support

According to Lin (2014: 83), top management support creates positive environment and is essential to ensure adequate resources for new technology adoption. The organizational context sub-dimension on social media adoption has been investigated by researchers (Parveen, 2012; Sharif et al., 2016; Zhang and Xiao, 2017; AlSharji et al, 2018; Matikiti et al., 2018; Tajudeen et al., 2018). The hypothesis developed based on the related literature are:

H3: There is a positive relationship between top management support and social media performance goals.

H3a: There is a positive relationship between top management support and cost reduction.

H3b: There is a positive relationship between top management support and improved information accessibility.

H3c: There is a positive relationship between top management support and social media performance.

2.3 Environmental Context

Environmental context refers to peripheral forces which effects firms' decisions on adopting new technologies. In this study environmental context is examined using competitive pressure.

- **Competitive Pressure**

Jeyaraj, Rottman and Lacity (2006: 9) stated that competitive pressure is one of the most important sub-dimensions of the environmental context, the importance of sub-dimension stems from the fact that adopting new technologies has become a strategic necessity to compete in the market. Previous studies have used competitive pressure to analyze social media adoption (Araujo and Zilber, 2016; Alsharji et al., 2018; Ahmad et al., 2018). The hypothesis developed based on the related literature are:

H4: There is a positive relationship between competitive pressure and social media performance goals.

H4a: There is a positive relationship between competitive pressure and cost reduction.

H4b: There is a positive relationship between competitive pressure and improved information accessibility.

H4c: There is a positive relationship between competitive pressure and social media performance

2.4 Target Market

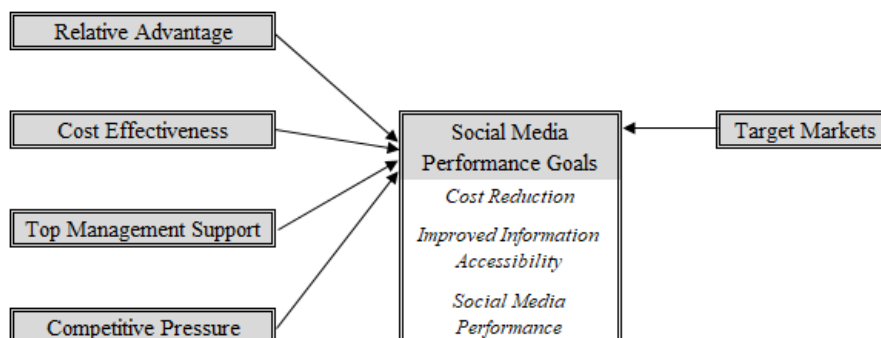
Social media adoption has been addressed by researchers in both the B2B and B2C markets. Another focus of this research is whether the target market makes a difference in achieving social media performance goals. Therefore following hypothesis is established:

H5: There is a difference in achieving social media performance goals according to the company's target market.

3. METHODOLOGY

3.1 Research Model

The research model developed based on the relevant literature shows the relationships between independent variables and social media performance goals in Figure 1.

Figure 1: Research Model

3.2 Methodology

In order to collect data for this research, scales with proven validity and reliability were used. Relative advantage scale was taken from the study of Ahmad et al. (2018); cost effectiveness scale was adopted to social media from the study of Chong and Chan (2012); top management support scale was taken from Wang and Yang (2010); competitive pressure scale was derived from the study of Ahmad et al. (2018). Social media performance goals scale was created from the scale adopted by Tajudeen et al. (2018) and it was added to social media performance scale of Tafesse and Wien (2018).

The convenience sampling method was used to determine the study sample. The 5-point Likert scale was used for scale items. Due to the current health environment caused of pandemic, 2.000 online survey was sent to firms through social media and 117 responses were received.

4. FINDINGS

Frequency analysis was made in order to assess firms' characteristics.

Table 1: Firms Frequency Analysis

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
B2C	44	37,6	37,6	37,6
B2B	19	16,2	16,2	53,8
B2C and B2B	54	46,2	46,2	100,0
Total	117	100,0	100,0	

The firms investigated within the scope of the research; operate in the B2C market 37%, B2B market 16.2%, and in both markets 46.2%.

Explanatory factor analysis was utilized to explain the factor structures of the study sample. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett tests were applied to examine the adequacy of the data. Table 2 contains the explanatory factor analysis results.

Table 2: Explanatory Factor Analysis of TEO Framework Sub-Dimensions

Factor	Item	Loadings	KMO	Approx. Chi-Square	df	Bartlett's Test
Relative Advantage	RA1	0,872	0,809	775,412	66	0,000
	RA2	0,889				
	RA3	0,673				
	RA4	0,648				
	RA5	0,759				
Top Management Support	TMS1	0,885				
	TMS2	0,780				
	TMS3	0,860				
	TMS4	0,856				
Competitive Pressure	CP1	0,765				
	CP2	0,725				
	CP3	0,797				

In the explanatory factor analysis, results of cost effectiveness scale statements and RA6 were excluded because they were collected under different factors. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test value, which measures the sampling adequacy, should be at least 0.60, and the Bartlett test, which measures the accuracy of the factor analysis, should have a p statistical significance value less than 0.05 ($p < 0.05$) (Durmuş, Yurtkoru and Çinko, 2016: 80). Analysis results showed that factor loadings were more than 0.5; KMO test result was more than 0.60, and 0.809 means meritorious and the Bartlett test result was less than 0.05, showing a sufficient level of relationship.

Table 3: Explanatory Factor Analysis of Social Media Performance Goals Sub-Dimensions

Factor	Item	Loadings	KMO	Approx. Chi-Square	df	Bartlett's Test
Cost Reduction	Cr1	0,821	0,821	623,655	45	0,000
	Cr2	0,659				
	Cr3	0,856				
Improved Information Accessibility	IIA2	0,827				
	IIA3	0,882				
	IIA4	0,619				
Social Media Performance	SMP1	0,706				
	SMP2	0,780				
	SMP3	0,786				
	SMP4	0,803				

Table 3 shows dependent variable explanatory factor analysis results. IIA1 was excluded from the analysis because it was collected under a different factor. The results of factor loadings were more than 0.5; KMO test result was more than 0.60, 0.8219 means meritorious and the Bartlett test result was less than 0.05, showing that a sufficient level of relationship. Alpha (Cronbach Alpha Coefficient) model is the most used model among reliability analysis, which measures the reliability of the subject under investigation. Alpha coefficient shows the consistency of the items in the scale (Lorcu, 2015: 207). Table 4 shows reliability analysis result.

Table 4: Reliability Analysis Result

Factor	Cronbach's Alpha
Relative Advantage	0,863
Top Management Support	0,870
Competitive Pressure	0,785
Cost Reduction	0,784
Improved Information Accessibility	0,870
Social Media Performance	0,850

Considering the analysis results, it was seen that the competitive pressure and cost reduction factors were in the reliable range (0.60-0.80), and the other factors were highly reliable since the Cronbach Alpha values are higher than 0.80 (Lorcu, 2015: 208).

Normality test is used to examine the conformity of the distribution of scales to normal distribution (Durmuş, Yurtkoru and Çinko, 2016: 66). Table 4 shows normality test result of research data.

Table 5: Normality Test Results of Research Data

	Skewness	Kurtosis
Relative Advantage (RA)	-3,571	20,873
Top Management Support (TMS)	-0,102	-0,740
Competitive Pressure (CP)	-1,006	2,951
Cost Reduction (CR)	-0,185	-0,585
Improved Information Accessibility (IIA)	-0,521	-0,135
Social Media Performance (SMP)	-0,718	0,273

In social sciences it is stated that the Skewness value can be accepted in the range of -1 / + 1, while the Kurtosis value is very good in the range of -1 / + 1, but it is also acceptable in the range of -2 / + 2 (Maiyaki and Mohd Moktar, 2011: 195). According to the results it was seen that the data were not distributed normally.

The purpose of the study is to investigate the relationship between technology adoption sub-dimensions and social media performance goals and figure out if it differs according to the target markets. For this purpose correlation analysis was made for hypothesis test. Since the distribution of the data was not normal, Spearman's rho analysis was performed.

Table 6: Correlation Result of Relationship Between Relative Advantage and Social Media Performance Goals

		RA	CR	IIA	SMP
Spearman's rho	RA	1,000	,200*	,356**	,367**
	Correlation Coefficient				
	Sig. (2-tailed)		0,031	0,000	0,000
N		117	117	117	117

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

In correlation analysis, the p value should be less than 0.05 in order to mention the existence of a relationship between two variables (Durmuş et al., 2016: 144). Among the hypothesis tested according to the correlation analysis results, relationship between relative advantage and social media performance goals was significant and positive. Relative advantage affected the most ($r = 0.367$, $p < 0.05$) the social media performance and it affected the cost reduction ($r = 0.200$, $p < 0.05$) at least. H1a, H1b and H1c were accepted.

Table 7: Correlation Result of Relationship Between Top Management Support and Social Media Performance Goals.

		TMS	CR	IIA	SMP
Spearman's rho	TMS	1,000	,209*	0,177	,420**
	Correlation Coefficient				
	Sig. (2-tailed)		0,024	0,056	0,000
N		117	117	117	117

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The relationship between top management support and cost reduction and social media performance was significant and positive. Top management support affected most the social media performance ($r=0.420$, $p<0,05$), and it affected the cost reduction ($r=0.204$, $p<005$) the least. H3a and H3c were accepted.

Table 8: Correlation Result of Relationship Between Competitive Pressure and Social Media Performance Goals

		CP	CR	IIA	SMP
Spearman's rho	CP	1,000	,252**	,359**	,422**
	Correlation Coefficient				
	Sig. (2-tailed)		0,006	0,000	0,000
N		117	117	117	117

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The relationship between competitive pressure and social media performance goals was significant and positive. Competitive pressure support affected most the social media performance ($r=0.422$, $p<0,05$), and it affected the cost reduction ($r=0.252$, $p<005$) the least. H4a, H4b and H4c were accepted.

There were three groups under the business target market variable. Since the data were not normally distributed, Kruskal Wallis variance analysis was used to test (Durmuş et al., 2016: 194) the H5 hypothesis. According to the analysis results, it was only seen that social media performance varies according to the target market of the enterprise ($p<0.05$).

Table 9: Difference Between Target Markets

Test Statistics ^{a,b}			
	CR	IIA	SMP
Kruskal-Wallis H	2,191	4,502	14,630
df	2	2	2
Asymp. Sig.	0,334	0,105	0,001

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Target Market

Analysis results showed that there was a difference in social media performance targets according to the target markets of the business. Especially businesses operating in the B2C market differ in achieving their goals of social media performance.

Table 10: Social Media Performance -Target Market Differentiate

Target Market		N	Mean Rank
SMP	B2C	44	68,61
	B2B	19	33,58
	B2C and B2B	54	60,11
	Total	117	

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Social media usage is accelerating making it an indispensable channel for firms. This research aims to analyze the underlying dimensions of social media usage by firms. For this purpose, the relationship between the TOE framework, which is one of the models that examine the technology adoption of firms, and the social media performance goals of firms are examined. The findings are compared only with studies in the literature examining the relationship between TOE framework and social media. The reason to focus on social media is to create benefits for both academic researchers and firms.

According to the results of correlation analysis, the relative advantage is positively related to social media performance. The result on relative advantage is consistent with the previous studies, which argued that relative advantage is an important factor in social media (Tajudeen et al., 2018; AlSharji et al., 2017). The top management support variable is related to cost reduction and social media performance. These findings are also consistent with previous studies (AlSharji et al., 2017; Ahmad et al., 2018). According to the literature, competitive pressure has an effect on social media adoption (Ahmad et al., 2018). The competitive pressure variable also positively affects the sub-dimensions of the dependent variable, mostly affecting social media performance. The result of the hypothesis tests shows that the technology adoption dimensions affect social media performance the most. This conclusion proves that using social media delivers expected output for firms. It is an unexpected result that the cost reduction variable is either affected minor or not affected at all by technology motivations. This result shows us that enterprises give importance to positive outcomes rather than cost reduction in their technology choices.

Other important results of the study show that the achievement of the social media performance goals of the firms differs according to the target market. According to the target market based company groups, the results show that B2C delivers better performance. It is concluded that firms serving end consumers utilize more from social media and its benefits.

Considering the results obtained, adopting new technologies positively effects the goals of companies and social media is a channel that should not be missed. The flexible and comprehensive structure of the TOE framework allows the model to be used in many areas in social sciences. For further studies, the adoption of new technology can be explored more extensively with studies covering other dimensions of the TOE framework in the literature. In addition to the importance of social media goals, it is worth to emphasize which activities are carried out to achieve these goals. Therefore, research can be conducted on the impact of the TOE framework on the marketing activities carried out on social media, as well as the social media goals. Last but not least, the sector, the size of the companies or the social media experience of the companies can be considered as variables in addition to the target market differentiator.

REFERENCES

- Abed, S., Dwivedi, Y. & Williams, M. (2015). Social media as a bridge to e-commerce adoption in SMEs: A systematic literature review. *The Marketing Review*, 15(1), 39-57.
<http://dx.doi.org/10.1362/146934715X14267608178686>
- Ahmad, S. Z., Abu Bakar, A. R., Faziharudean, T. M. & Mohamad Zaki, K. A. (2014). An empirical study of factors affecting e-commerce adoption among

- small-and medium-sized enterprises in a developing country: evidence from Malaysia. *Information Technology for Development*, 21(4), 555-572. DOI: 10.1080/02681102.2014.899961.
- Ahmad, S. Z., Bakar, A. R. A. & Ahmad, N. (2018). Social media adoption and its impact on firm performance: the case of the UAE. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25(1), 84-111 DOI 10.1108/IJEBR-08-2017-0299.
- Alalwan, A. A., Rana, N. P., Dwivedi, Y. K. & Algharabat, R. (2017). Social media in marketing: A review and analysis of the existing literature. *Telematics and Informatics*, 34(7), 1177-1190. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2017.05.008>
- Alikılıç, O. & Atabek, U. (2012). Social media adoption among Turkish public relations professionals: A survey of practitioners. *Public Relations Review*, 38(1), 56-63. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2011.11.002>
- AlSharji, A., Ahmad, S. Z. & Bakar, A. R. A. (2018). Understanding social media adoption in SMEs. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 10(2), 302-328. DOI 10.1108/JEEE-08-2017-0058
- Araújo, J. B. D. & Zilber, S. N. (2016). What factors lead companies to adopt social media in their processes: proposal and test of a measurement model. *BBR. Brazilian Business Review*, 13(6), 260-290. DOI: <http://dx.doi.org/10.15728/bbr.2016.13.6.5>
- Chong, A. Y. L. & Chan, F. T. (2012). Structural equation modeling for multi-stage analysis on Radio Frequency Identification (RFID) diffusion in the health care industry. *Expert Systems with Applications*, 39(10), 8645-8654. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.01.201>
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko M. (2016). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Jeyaraj, A., Rottman, J.W. & Lacity, M.C. (2006). A review of the predictors, linkages, and biases in IT innovation adoption research. *Journal of Information Technology*, 21(1), 1-23. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jit.2000056>
- Kaplan, B. (2021). *Uluslararası Girişimci Kobilerde E-Pazarlama Odaklılık*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Lacka, E., & Chong, A. (2016). Usability perspective on social media sites' adoption in the B2B context. *Industrial Marketing Management*, 54, 80-91. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2016.01.001>
- Lin, H.F. (2014). Understanding the determinants of electronic supply chain management system adoption: Using the technology-organization-environment framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 86(C), 80-92. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.09.001>

- Lorcu, F. (2015). *Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Maiyaki, A. A. & Mohd Mokhtar, S. S. (2011). Determinants of Customer Behavioural Responses: A Pilot Study. *International Business Research*, 4(1), 193-197.
- Matikiti, R., Mpanganjira, M. & Roberts-Lombard, M. (2018). Application of the technology acceptance model and the technology–organisation–environment model to examine social media marketing use in the South African tourism industry. *South African Journal of Information Management* 20(1), a790. <https://doi.org/10.4102/sajim.v20i1.790>
- Parveen, F. (2012). Impact of social media usage on organizations. *PACIS 2012 Proceedings*, 192, <http://aisel.aisnet.org/pacis2012/192>
- Scupola, A. (2009). SMEs' e-commerce adoption: perspectives from Denmark and Australia. *Journal of Enterprise Information Management*, 22(1/2), 152 – 166, DOI 10.1108/09685220910964027
- Sharif, M. H. M., Troshani, I. & Davidson, R. (2016). Determinants of social media impact in local government. *In media Influence: Breakthroughs in Research and Practice*, 2(3), 141-164. DOI: 10.4018/JOEUC.2016070106. IGI Global.
- Şengöz, A. & Eroğlu, E. (2017). Örgütlerde sosyal medya kullanımı: sosyal medya algıları, amaçları ve kullanım alışkanlıkları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 503-524.
- Tajudeen, F. P., Jaafar, N. I. & Ainin, S. (2018). Understanding the impact of social media usage among organizations. *Information & Management*, 55(3), 308-321, doi.org/10.1016/j.im.2017.08.004
- Tornatzky, L.G. & Fleischer, M. (1990). *The Processing Of Technological Innovation*. Lexington: Lexington Books
- URL-1https://webrazzi.com/2020/10/21/turkiye-de-e-ticarette-pandemiyle-yasanan-hacim-artistinin-yuzde-60-i-kalici-olacak/?utm_source=notification&utm_medium=email&utm_campaign=email_notification 22.10.202
- Zhang, H. & Xiao, J. (2017). Assimilation of social media in local government: an examination of key driver. *The Electronic Library*, 35(3), doi: 10.1108/EL-09-2016-0182.

**TÜRKİYE’DE YAŞAYAN BOŞNAKLAR VE MUTFAK KÜLTÜRÜ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

BOSNIAKS IN TURKEY AND A STUDY ON THE CULINARY CULTURE

Çağla ÖZER*, Aşlı ALBAYRAK**, Cansu AĞAN***

*Geliş Tarihi: 01.12.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Mutfak kültürü, farklı toplumlarda yemeğin pişirilme ve tüketilme sürecinde yeme içme geleneği ve bu çerçevede gelişen inanış ve uygulamalardan oluşan geleneklerin tümüdür. Kültürel miras içerisinde en önemli yapıtaşlarından biri olup toplumların tarih süresince yaşadığı coğrafyanın özelliklerini yansıtan kültürel bir zenginliktir. Çoğunluğu Bosna-Hersek’te yaşayan Boşnaklar, uzun yıllar boyunca Osmanlı egemenliğinde yaşamını devam ettirmiş bir toplum olup göçlerle Türkiye’nin farklı bölgelerine yerleşmiş ve köyler kurmuşlardır. Bu etkileşim Türklerle pek çok medeniyeti bir araya getirdiği gibi bu medeniyetler içinde önemli yer tutan milletlerden biri olma özelliğini sağlamıştır. Bu çalışmada Boşnakların kültürel kimliğini yansıtmakta önemli payı olan mutfak kültürüne ait özellikler keşifsel bir araştırmayla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda özel günleri ve bu günlerde yapılan yemekler, geleneksel yemekler ile Türk mutfağı kültürel etkileşimleri ele alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’de yaşayan Boşnakların önemli bir kısmının mutfak kültürlerine ait yemekleri ve kültürel ritüellerini devam ettirmeye çalıştıkları ancak bu yemeklerin yeni kuşaklarda unutulmaya başlandığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boşnaklar, Boşnak mutfağı, Etnik kültür, Mutfak kültürü

ABSTRACT: Culinary culture is a tradition of food and beverage in the cooking and consumption process of food in different societies and it is all of the traditions consisting of beliefs and practices developed within this scope. It is one of the most important constituents in cultural heritage and it is a cultural richness that reflects the characteristics of the geography in which societies lived throughout history. Bosniaks, most of whom live in Bosnia-Herzegovina, are a society that continued their life under Ottoman rule for many years. The Bosniaks have established their settlement in different regions of Turkey by coming through immigration. This interaction has brought together many civilizations with Turkish peoples and provided the feature of being one of the nation’s holding an important place these civilizations. In this study, the characteristics of cuisine culture, which have an important role in reflecting the cultural identity of Bosniaks, have been tried to be revealed through an exploratory research. In this context, special days and meals prepared on these days, traditional dishes and cultural interactions of Turkish cuisine have been addressed. A

*Dr.Öğr.Üyesi, İstinye Üniversitesi, cozer@istinye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8471-8607.

** Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, aalbayrak@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1002-2476.

*** Öğr. Gör., İstinye Üniversitesi, cagan@istinye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9043-8767.

semi-structured interview form which is one of the qualitative research methods was used in the study. According to the findings of the research, it was observed that an important part of Bosniaks living in Turkey tried to sustain rituals and meals which are belong their culinary culture, however these meals were being forgotten by the new generations.

Key Words: Bosniaks, Bosniak cuisine, Culinary culture, Ethnic culture

EXTENDED ABSTRACT

Culinary culture is a tradition of food and beverage in the cooking and consumption process of food in different civilizations and it is all of the traditions consisting of beliefs and practices developed within this scope. This is one of the most important constituents in cultural heritage and it is a cultural value that reflects the characteristics of the geography in which societies have lived throughout history. Bosniaks, most of whom live in Bosnia-Herzegovina, lived in the territory of the Ottoman Empire for many years. The Bosniaks have established their settlement in different regions of Turkey by coming through immigration. This interaction has brought together many civilizations with Turkish peoples and provided the feature of being one of the nation's holding an important place these civilizations. The aim of this study is to determine the elements that constitute the culinary culture of Bosniaks who immigrated to Turkey in the history. The subgoals of this study are to reveal elements that constitute the Bosniak culinary culture after migrated to Turkey how it is protected and what has been done to sustainability the Bosniak culinary culture. In this context, special days and meals prepared on these days, traditional dishes and cultural interactions of Turkish cuisine have been addressed. When the literature was evaluated, there wasn't found a pretreated study trying to determine the elements that constitute the Bosniak culinary culture and/or to determine the interaction between Bosniak and Turkish cuisine. In this study, primarily, the related documents were evaluated with a literature review. Then the research topic was determined with the outline, a semi-structured interview form has been prepared to consisting of questions about the research participants' demographic characteristics, food culture and, interaction. The main frame of the study is Bosniaks living in Turkey and the survey was carried out between the months of May to July 2020. When the similar answers started to be repeated in the interview, the data collection part of the study was ended. In this context, 23 Bosniaks were included in the study. The results obtained to ensure data consistency was investigated with regards to similarity and differences; the answers given by the research participants depending on the research questions were evaluated. The study has certain limitations; primarily, the results obtained in the study are limited to the information obtained from the research participants. However, since the study was designed as qualitative research, it doesn't aim to generalize of the obtained results. According to the outcomes of the research, it is possible to say that the dominance of the Ottoman Empire the region of Bosnia-Herzegovina for many years has an important role in the structuring of the customs and traditions of Bosniaks and the culinary culture. It was observed that an important part of Bosniaks living in Turkey have tried to sustain rituals and meals, which are belong their culinary culture, however these meals are being forgotten by the new generations. When the food types in this culinary culture were evaluated, it was found that they still call all of them by Bosniak names. All Bosniaks interviewed within the scope of the study stated, that they cook almost all of the meals belonging to the Turkish culinary culture. This may be since Bosniaks are both Muslims and Turkish and Bosniak culinary cultures are similar. When

evaluated in general, pastries and meat dishes that form the basis of Bosniak culinary culture, the cuisine structure was similar to features with the Turkish cuisine. In addition, in general, the rituals of Bosniaks for special days are also similar to the special day rituals of Turkish peoples. Most of the Bosniaks interviewed within the scope of the study stated that they have to protect their traditional foods in order to ensure the continuity of their culinary culture. They also added that especially their recipes should be applied without any changes, in order to not cause the destruction of the Bosniak culinary culture in the future. Therefore, it may be suggested to carry out oral history studies and to put them into writing, especially for the preservation of originally written recipes in order to keep the Bosniak culinary culture alive. In the future, studies can be conducted to obtain more detailed information about Bosniak culinary culture with an extensive sample.

1. GİRİŞ

İşgal altında olan ülke veya şehirler, işgal eden ülkeler tarafından kültürel hâkimiyetin devam etmesiyle kendi yerel dillerini, kültürlerini, mutfaklarını, gelenek ve görenekleri gibi kültürel miraslarını sürdürmemekte dolayısıyla yaşamlarını devam ettirebilecekleri topraklara göç etmektedirler. Bu göçler, zaman içinde göç eden toplumların kendilerine has özellikleri yitirmelerine de neden olmakta, başka bir ifadeyle göç eden topluluklar asimile olabilmektedirler. Dünyanın en büyük siyasi sınırlarından birine ulaşan Osmanlı devletinde kendi topraklarına göç eden topluluklara kültürel baskı yerine hoşgörü hüküm sürmüştür bu milletlerin kendi diliyle, diniyle, gelenek görenekleriyle kısacası kendi kültürü ile yaşamlarına olanak sağlamıştır (Özdamar, 2015). Bu göçler, Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine kadar oluşmuş toplum dinamiğinde, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal anlamda önemli etkiler yaratmıştır. Anadolu topraklarına yapılan göçlerin, çoğunlukla Türkiye dışındaki soydaşların ve Müslüman olan halkların, totaliter rejimlerden ya da savaş ortamlarından kaçarak Türkiye'ye göç etmelerinden kaynaklandığını yani ırksal, ulusal, sosyo-kültürel ve siyasal nedenlerle gündeme gelmiştir (Emgili, 2012). Osmanlı topraklarına yapılan en önemli ve geniş kapsamlı göçlerden biri de Balkanlarda yaşayan Boşnakların gerçekleştirdiği göçlerdir.

Boşnakların tarihsel gelişimi çok eski zamanlara dayanmakla birlikte Türklerle bağlantısı 14. yüzyıla (1389-Kosova Meydan Muharebesi) dayanmaktadır. Sultan II. Murat zamanından itibaren ülke, kesin olarak Osmanlı idaresi altına girmiştir (Yalçın Çelik, 2008). 15. yüzyılın sonlarına doğru 1463 yılında Osmanlı İmparatorluğu bölgenin tamamına hâkim olmuştur (İyiyol ve Catovic, 2012). Osmanlı'nın bölgede hâkim olmasının peşi sıra burada yaşayan özellikle Katolik ve Bogomil mezhebindeki Hristiyanlara oldukça toleranslı davranmıştır. Nitekim özellikle Bogomil'ler Hristiyan olmalarına karşın kendilerini Allah'ın kulu ve Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul ediyordu. İlerleyen yıllarda ise Macarların zulmüne uğrayan Bogomil mezhebinden olan Boşnaklar İslamiyet'i kabul etmiştir. (Aksoy, 2015; Eker, 2006). Osmanlı Devleti açısından ise Boşnakların İslamiyet'i kabul etmeleri devlete bağlılıklarını gösteren bir tavır olarak kabul edilmiş ve 15.

yüzyılda bazı Boşnak kökenli kişiler hem Osmanlı hanedanlığı içinde çeşitli görevlerde yer almış hem de Boşnaklar Osmanlı Devleti'nin kuzey batı sınırlarını savunmuşlardır (Yayla, 2001). Tüm bu siyasal gelişmeler Boşnakların sosyo-kültürel yapılarında da önemli değişimlere neden olmuştur.

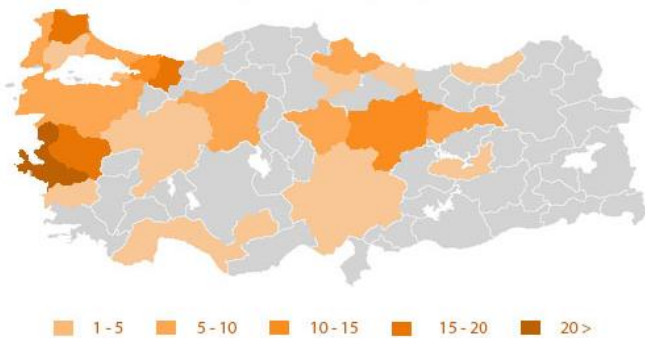
Tarihsel süreç açısından değerlendirildiğinde I. Dünya Savaşı sonuçlarının da Boşnaklar için oldukça önemli değişimlere neden olduğu görülmektedir. Savaşın peşi sıra dönemin Boşnaklarının yaşadığı Bosna Hersek Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın bir parçası olmuş ve sadece adı Yugoslavya olarak değiştirilmemiş aynı zamanda siyasi yapı ve etnik yapıyla da ilgili de değişim çabaları söz konusu olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya'da hâkimiyet gösteren Osmanlı İmparatorluğu mağlubiyetin ardından Balkanlardan geri çekilmeye başlamasıyla birlikte Balkanlardan ve özellikle Boşnak kökenli çok fazla sayıda kişi Anadolu'ya göç etmiştir. Nitekim Boşnaklar 15. Yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğunun kendileriyle iyi ilişkiler içinde olduğunu biliyordu. I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu'ya göçen Boşnakların bugün Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Boşnakların ilk jenerasyonu olduğu söylenebilir.

II. Dünya savaşı sonuçları da Balkanlarda yaşayan Boşnakların Türkiye'ye göç etmelerine neden olmuştur. II. Dünya Savaşında Almanlarla birlikte hareket eden Boşnaklar yenilgiye uğrayınca Müslüman Boşnaklar Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Sonrasında ise Boşnakların yaşadıkları siyasi ve toplumsal değişimlerin sonunda bölgede Müslümanlık statüsü kabul edilmiştir. Boşnakların tarihte var olma çabaları oldukça sancılı dönemler geçirmelerine de neden olmuştur. Özellikle son bir asırdır Boşnaklar var olma çabası içerisinde pek çok iç ve dış karışıklık ile savaşların ortasında kalmıştır. Zaman içinde Yugoslavya kendi içerisinde 7 farklı devlete bölünmüştür. Bu devletlerden biri de ağırlıklı olarak Müslümanlık dinine mensup Boşnakların yaşadığı Bosna-Hersek'tir (Karpat, 2004).

Tarihsel süreç içerisinde sıklıkla siyasal değişimlere iç ve dış karışıklıkları yaşayan Boşnaklar, savaş ve iç karışıklığın neden olduğu yıkım ve tahribattan dolayı başka ülkelere göç etmeye başlamışlardır. Aslında bu göçler bir asırdan fazla süredir de devam etmektedir. Nitekim özellikle Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan yedi farklı devlet arasında da savaşlar devam etmiş, özellikle Boşnaklar sıklıkla diğer ülkeler tarafından soykırıma uğramıştır. Dolayısıyla pek çok Boşnak için göç kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Boşnakların Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan topraklara göç ettikleri görülmektedir. Bu tercihin en önemli nedenleri içinde hem Osmanlı ve peşi sıra Türk topraklarında azınlıklara her zaman yer veriliyor olması hem de Boşnaklarla Türklerin aynı dine mensup olmaları söylenebilir. Günümüzde 93 Harbi sonrası Türkiye'ye göç eden Boşnakların beşinci kuşakları Türk topraklarında, Müslüman ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşamaktadır (Emgili, 2020).

93 Harbi ve daha sonrasında Türkiye'ye yerleşen Boşnaklar hem toplumsal hem de kültürel pek çok değerini devam ettirmiştir. Boşnakların devam ettirdikleri kültürel öğelerinden biri de mutfak kültürleridir. Boşnak mutfak kültürü değerlendirildiğinde mutfaklarına ait bazı tekniklerin ve yemeklerin olduğu gibi korunduğu bazıların ise zaman içinde Türk mutfak kültürüne ait bazı özelliklerle de birleştirilerek bir nevi füzyon mutfağı özellikleri kazanmıştır. Zamanla Osmanlı devletinde yaşayan Boşnakların Türk olarak benimsenmesiyle Boşnak tarihi ve Türk tarihinin kaynaşmasını da sağlamışlardır (Şahin ve Şahin, 2014). Bosna-Hersek'in 1876-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmasıyla sona eren 415 yıllık Türk hâkimiyeti neticesinde sosyal hayat ve kültürleri olumsuz etkilenerek Müslüman Boşnakların kitleler halinde Osmanlı devletine göç etmesine neden olmuştur. 1878 yılında başlayan göçler 1970 yılına kadar münavebeli olarak devam etmiştir. Osmanlı devleti, Boşnakların Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleşmesini sağlamış ve halk klasik mimarilerindeki evleri yansıtan Boşnak köyleri kurmuşlardır (Poyraz Tacoğlu, Arıkan ve Sağır, 2012; Kırbaç, 2012).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna'yı işgal ettikten sonra 1918'e kadar Bosna'dan Türkiye'ye beş büyük göç dalgası olmuştur. İlk büyük göç, 1878 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı işgalinden hemen sonradır. İkinci göç, 1882 yılında Avusturya'nın Boşnaklara askerlik mecburiyeti getirmesi nedeniyle olmuş ve bu durum Boşnakların isyanı ile sonuçlanmıştır. Üçüncü göç dalgası 'Dzabic hareketiyle' 1900 yılında olmuştur. Dördüncü dalga 1908 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhakı sonucunda gerçekleşmiştir. Beşinci dalga ise 1918 yılında olmuştur (Poyraz Tacoğlu vd., 2012; Ünal, 2012; Dervisevic, 2006). Bu göçler beraberinde Boşnak mutfak kültürünün Türkiye'de yaygınlaşmasına ve aynı zamanda Türkiye sınırları içinde farklı bir kültüre ait öğelerin yayılmasına da neden olmuştur. Boşnaklar geneli itibarıyla din, örf ve âdetleri ve sosyo-kültürel özellikleri açısından Türklere oldukça benzemekle birlikte özellikle tarih sürecinde yaşadıkları pek çok savaş ya da siyasi iç karışıklıklarla Türkiye'de yerleşim gösteren halkın Çengiç (2019) tarafından yapılan çalışmada tespit edildiği iller ve sayıları Şekil 1'de gösterilmiştir. Buna göre; Adana (4), Afyonkarahisar (1), Amasya (1), Ankara (8), Antalya (2), Aydın (2), Balıkesir (7), Bursa (8), Çanakkale (5), Edirne (7), Elazığ (3), Erzincan (6), Eskişehir (4), İstanbul (5), İzmir (23), Kahramanmaraş (1), Karaman (2), Kayseri (1), Kırklareli (17), Kocaeli (11), Kütahya (4), Manisa (15), Niğde (4), Ordu (1), Osmaniye (1), Rize (1), Sakarya (17), Samsun (6), Sivas (10), Tekirdağ (1), Trabzon (1), Yalova (4), Yozgat (5), Zonguldak (2) şeklindedir.

Şekil 1: Türkiye’de Boşnak Halkın Bulunduğu İller Bazında Köy Sayıları

İzmir, Balkanlardan gerçekleşen hemen hemen bütün göç dalgalarında ev sahipliği rolünü üstlenmiş olan bir kent konumunda olup İzmir ve çevresinde 1 milyonu aşkın Balkan göçmenin yaşadığı tahmin edilmektedir (Bayraktar, 2014). Boşnaklar, Anadolu topraklarına yerleştikten sonra Boşnak kimliğini yaşatmak, sürdürülebilir olmasını sağlamak, Boşnak mutfağının ve kültürünün yaşatılmasına katkıda bulunmak amacıyla yaşadıkları hemen hemen tüm şehirlerde dernekler kurmuşlardır. 1987 yılında merkezi Bursa’da olan Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu ve 2003 yılında merkezi İzmir’de olan Türkiye Bosna Hersek Kültür Dernekleri Federasyonu kurulmuş olup Bursa, İzmit, İzmir, Aydın, Kırklareli, Balıkesir, Adapazarı, Eskişehir, İnegöl, Sakarya, Adana, Ankara ve İstanbul merkezli dernek ve vakıflar da bulunmaktadır. Merkezi İstanbul’da olan Bosna Sancak Akademik Kültür ve Tarih Vakfı (2015), Sefaköy Çağdaş Bosna Sancak Dayanışma Eğitim ve Kültür Derneği (1994), Bosna Sancak Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (1992), Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği (1989) bulunmaktadır.

Federasyonlara bağlı olan ya da olmayan tüm Boşnak dernekleri tarafından organize edilen etkinlikler Boşnakların kültürel kimliğini yansıtan en önemli geleneklerdir. 1995 yılında İzmir’de kurulan Bosna Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği, düzenlediği yemek festivali ile dikkat çekmektedir. Bu şekilde hem genç kuşaklara mutfak kültürlerini aktarmak hem de birlikte yaşadıkları diğer toplumlara tanıtılması mümkün olmaktadır. Aynı derneğin organize ettiği Bosna Hersek’te geleneksel olarak kutlanan ve baharın gelişini müjdeleyen Teferiç Şenliği ise haziran ayının ilk pazar günü yapılmakta olup, “Büyük Aile Yemeği” olarak adlandırılmakta geleneksel yemekler ikram edilip çeşitli etkinlik ve yarışmalar düzenlenmektedir (Bayraktar, 2014). Boşnak derneklerinin düzenlediği bir diğer etkinlik ise Pita Şenliği olup, ilk olarak 1995 yılında Adana bölgesinde organize edilmiştir. Sonrasında farklı bölgelerde farklı dernekler tarafından aynı yıl içerisinde düzenlenmeye devam ettiği söylenmektedir. Genellikle köylerde piknik tarzında düzenlenen Şenlikte Boşnakların pita olarak adlandırdıkları Boşnak börekleri (etli, peynirli, ıspanaklı) yapılarak gelen misafirlere ikram edildiği ve bazı yarışmaların da yapıldığı bildirilmektedir (Çengiç, 2019).

Alan yazın değerlendirildiğinde Boşnak mutfak kültürünün incelendiği ve Türk mutfak kültürü ile etkileşiminin araştırılmış olduğu çalışmaların az olması dolayısıyla Boşnak mutfağının genel özelliklerinin belirlenmesi ve Türk mutfağıyla etkileşimini etkileyen unsurların ortaya konulmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türk mutfağı kendine has özellikler göstermekle birlikte geçmişten bugüne bu topraklarda yaşayan birçok etnik kökenin mutfak kültürleriyle etkileşim içinde olduğu, bu durumun da Türk mutfak kültürünü hem de etkileşim içinde olduğu diğer mutfakların kültürlerini etkilediği bilinen bir gerçektir. Bu

çalışma ile Boşnak mutfak kültürünü oluşturulan öğeler ile Türk mutfağından etkilendiği ya da Türk mutfağını etkilediği yönlerin tespit edilmesi açısından ilgili araştırmacılara yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda çalışma, Türk mutfak kültürünü benimseyen ve bunun yanı sıra kendi mutfak kültürünü de sürdürmeye devam eden Türkiye’de yaşayan Boşnaklar ile ilgili somut bir kaynak oluşturması açısından önemlidir.

2. BOŞNAK MUTFAK KÜLTÜRÜ

Boşnak mutfağı, aynı coğrafi bölgede yaşayan farklı etnik kökenli toplumların mutfak geleneklerini yansıtan ve yemek çeşitliliği açısından zengin bir kültüre sahiptir. Her ne kadar farklı mutfakların kültürlerini barındırsa da yemeklerinde çoğunlukla Osmanlı etkileri görülmektedir. Aynı zamanda Boşnakların yaşadığı bölgelere ve illere göre değişkenlik göstermekle birlikte batı ve doğu yemek kültürlerinin karışımı olduğu söylenmektedir (Peštek ve Činžarević, 2014). Bosna ve Hersek olmak üzere iki ayrı bölgeden oluştuğu ve farklı coğrafi özelliklerinden dolayı mutfak kültüründe de farklılıkların görüldüğü bildirilmektedir. Bosna bölgesinde hayvancılığın yaygın olmasıyla et ve süt ürünleri ile hamur işi yemekleri daha fazla tüketilirken, Hersek bölgesinde tarımın yaygın olması, sebze ağırlıklı bir beslenme şekline sahip olmasını sağlamıştır. Ayrıca bu bölgede Türk yemeklerine benzer zeytinyağlı yemeklerin daha çok yapıldığı görülmektedir (Özder, 2012). Hamur işi kategorisinde özellikle Boşnak böreğinin dışında Kaçamak, Kapuska, Potopluka, Ribissa ve Soka gibi yemeklerinin de önemli olduğu bildirilmektedir (Bayraktar, 2014). Toplumun dini inanışlarındaki farklılık dolayısıyla Müslüman kesimin perşembe akşamları, Hristiyan kesimin ise pazar akşamları tükettiği Boşnak böreği, mutfak mirasının en önemli göstergesi sayılıp kız çocuklarına mutlaka öğretilen bir börek çeşididir (www.bosnakmedya.com). Yemeklerinde domates, patates, soğan, sarımsak, biber, salatalık, erik, havuç, lahana, mantar, ıspanak, kabak, kuru fasulye, taze fasulye, kırmızıbiber, krema (paylaka) ve süt temel malzeme olarak kullanılmaktadır (Atilla, 2016). Bosna eriği veya mürdüm eriği olarak bilinen şliva meyvesi ile yerbasmaz armudu/yerebasmaz armudu Boşnak mutfağının önemli yöresel ürünleri olup çiğ ya da kurutularak tüketilmekte, şerbeti veya turşusu da yapılmaktadır (www.bosnakmedya.com).

Kahvaltılıklar arasında önemli yiyeceklerden biri ayvar adını verdikleri yemek közlenmiş patlıcan ve biberin farklı baharatlar ile karıştırılmasıyla yapılmaktadır. Öğle ve akşam yemeğinde birçok Türk yemeği özellikle mantı, güveç, kebab, köfte, musakka, sarma tüketilmekte ve yanında salata ve turşu bulunmaktadır (Özdamar, 2015). Bununla birlikte şehriye ve tarhana çorbası, imambayıldı, kadınbudu köfte, sarma, dolma, şiş kebab sıklıkla tüketilen yemekler olup keşkeğin nadiren tüketildiği bildirilmektedir (İyiyol, 2010).

Osmanlı devletinin Bosna-Hersek’te uzun yıllar süren hâkimiyet neticesinde mutfak kültürüne ait unsurlardan biri olan kahvenin yaygınlaşmasını ve bir gelenek

haline gelmesini sağlamıştır. Boşnakçada “Turska kafa (Türk kahvesi)” olarak adlandırılan kahvenin yaygın olarak tüketildiği, kahve tanelerinin kavrulup öğütülmesiyle şekersiz olarak yapıldıktan sonra kulpsuz bir fincanın yanında kesme şeker ile servis edilip kılama usulü ile içildiği bildirilmektedir (Özdamar, 2015). Boşnak kültürünün önemli bir parçası olarak görülen ve gün içerisinde içilen kahve, Osmanlı döneminde olduğu gibi cezve ve zarflı fincan ile ikram edilmektedir. Bununla birlikte diğer bir ikram geleneği ise kahvenin yanında kâse içinde reçel ve birinde tatlı kaşığı diğerinde de su bulunacak şekilde iki ayrı su bardağının getirilmesidir. Ayrıca Boşnaklarda çay içme kültürünün Türkiye’ye göçlerin olduğu ilk zamanlarda görülmediği günümüzde ise bu kültürün yaygınlaştığı söylenmektedir (Emgili, 2011).

Mutfak kültürü dini bayramlar ve düğün gelenekleri açısından incelendiğinde; “cevapčić (kebab), baklava ve tulumba tatlısı gelen misafirlere ikram edilmektedir. İftar sofralarında ise şiş kebab, dolma, kadayf ve Muharrem ayının 10.gününde yapılan aşure önemli gelenekler arasında sayılmaktadır (İyiyol, 2010). Bununla birlikte Boşnaklarda kız isteme gününde kahve içildikten sonra kahve tepsisine damadın babası tarafından para bırakılması Türklerdeki başlık parasının farklı bir şekli olup bu gelenek günümüzde devam ederek sembolleşmiştir (Celep, 2019). Bir diğer gelenek ise Boşnakların cenaze merasiminde helva yaptıktan sonra komşularına dağıtması ve her cuma gecesi ölenin ruhu için helva verilmesidir. Ayrıca Boşnaklarda ölenin arkasından yapılan 32. ve 40. gece gibi geleneklerin görülmediği, günümüzde ise birlikte yaşadıkları Türk toplumunun etkisi ile yapmaya başladıkları bildirilmektedir (Pırlanta, 2016).

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı, geçmiş dönemlerde Türkiye’ye göç eden Boşnakların mutfak kültürlerini oluşturan öğeleri ortaya koymaktır. Boşnak mutfak kültürünü oluşturan unsurların Türkiye’ye göçten sonra nasıl korunduğu, Boşnak mutfak kültürünü devam ettirebilmek için neler yapıldığını ortaya koymak da çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere Boşnak mutfak kültürünü oluşturan öğelerin belirlenmeye çalışıldığı ve/veya Boşnak mutfağıyla Türk mutfağı etkileşimini saptamaya yönelik daha önceden yapılmış olan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Diğer taraftan Boşnak mutfak kültürüne ait özellikleri standart olarak hazırlanmış sorularla ortaya koymanın zor olacağı ve derinlemesine bilgi elde edilemeyeceği düşünülmüştür. Bu nedenle çalışma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı yarı yapılandırılmış görüşme ve arşiv tarama yöntemlerinden oluşan çoklu veri toplama yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla çalışma keşifsel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak ilgili dokümanlar değerlendirilmiştir. Daha sonra araştırma konusu ana hatları ile belirlenmiş, üzerinde odaklanılması gereken boyutlar çizilmiş, katılımcıların demografik özellikleri ile yemek kültürleri ve etkileşimini

değerlendirmelerine ilişkin sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Bu yöntem görüşmecinin sistematik olarak veri toplaması, konu dışına çıkarak bazı detaylara inmesini ve esnek sorular sorabilmesini sağlamaktadır (Berg, 2001). Boşnak mutfak kültürünü oluşturan öğeler ve Türk mutfağıyla etkileşiminin yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle irdelenmesinin araştırma amacıyla ilgili durum hakkında derinlemesine bilgi vereceği varsayılmıştır.

Çalışmanın evrenini Türkiye’de yaşayan Boşnaklar oluşturmaktadır. Ancak özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasında devam eden süreçte mübadele ya da göç ile gelen Boşnaklara Türkiye Cumhuriyeti’ni vatandaşlığı verildiğinde çalışma kapsamına alınacak Boşnakların sayısını belirlemek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla çalışmada öncelikle araştırmacıların tanıdıkları Boşnaklara başvurulmuş ve daha sonra onların tanıdıkları Boşnaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmada Kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veriler Mayıs-Temmuz 2020 tarihleri arasında Türkiye’de yaşayan Boşnaklarla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kapsamında kullanılan görüşme formunda yer alan sorulara aynı cevaplar alınmaya başlayınca çalışmanın veri toplama kısmı sonlandırılmıştır. Bu bağlamda çalışma kapsamına 23 Boşnak alınmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde ses kaydı alınmış, araştırmacılar tarafından katılımcılara yöneltilen sorular ve cevaplar kaydedilmiştir. Daha sonra bu kayıtlar araştırmacılar tarafından deşifre edilerek cevaplara ilişkin anlam tutarlılığı sağlanmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler en az ortalama 8 dakika sürmüştür. Veri tutarlılığının sağlanması üzerine elde edilen sonuçlar benzerlik ve farklılıkları açısından araştırılmış, araştırma sorularına bağlı olarak verilen cevapları değerlendirilmiştir. Çalışmanın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle çalışmada elde edilen sonuçlar katılımcılardan elde edilen bilgilerle sınırlıdır. Bununla birlikte çalışma nitel bir araştırma olarak tasarlandığından elde edilen sonuçların genellenebilmesi gibi bir amaç taşımamaktadır.

Bu çalışmada Boşnak mutfak kültürünü oluşturan unsurların belirlenmesi ve bu ana amaç özelinde de Boşnak mutfak kültürüyle Türk mutfak kültürü arasındaki etkileşimi ortaya konulabilmesi amaçlandığından, çalışmanın ana ve alt amaçlarına bağlı olarak aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aranmıştır:

S1: Boşnak mutfak kültürüne ait yemek grupları nelerdir?

S2: Boşnak mutfak kültürüne ait yemeklerin isimleri ve içerikleri nelerdir?

S3: Boşnak mutfak kültüründe kullanılan malzemelerin Türkiye’de bulabilme durumu nelerdir?

S4: Boşnak mutfak kültüründe bulunan yemeklerin nesilden nesile aktarılma durumu nedir?

S5: Boşnak mutfak kültüründe yer alan yemeklerin çıkış noktası nelerdir?

S6: Boşnak mutfak kültüründe özel günlerde tüketilen yemekler nelerdir?

S7: Boşnak kültüründe yer alan dini ve/veya sosyal olay ve aktivitelerde mutfağa ait hangi özellikler ön plana çıkmaktadır?

S8: Boşnak mutfak kültürünün devamlılığını sağlayabilmek için Türkiye’de neler yapılmaktadır?

S9: Boşnakların Türk mutfağından etkilenecek yaptıkları yemekler nelerdir?

4. BULGULAR

Türkiye’de yaşayan Boşnakların mutfak kültürünü belirlemek, aynı zamanda Boşnak mutfak kültürünün Türk mutfağı ile etkileşimini ortaya koymak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme aracı kullanılarak yapılan çalışmada elde edilen sonuçlar bu bölümde değerlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında Türkiye’de yaşayan toplam 23 Boşnak çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Çalışmaya katılan Boşnakların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de yer almaktadır.

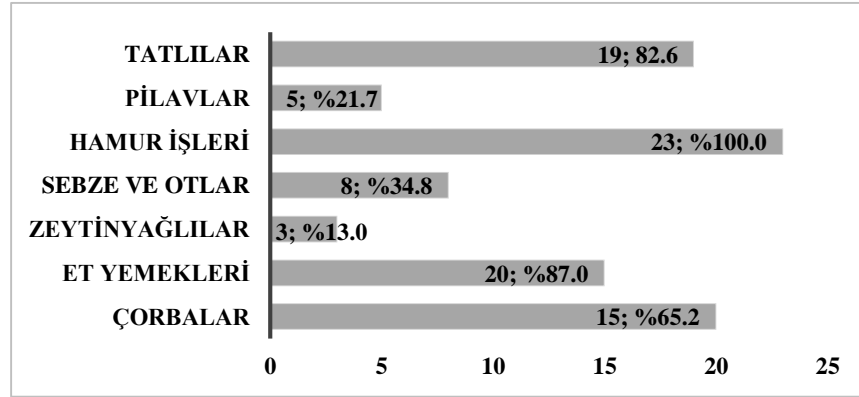
Tablo 1: Boşnakların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

DEĞİŞKENLER	n	%	DEĞİŞKENLER	n	%
Cinsiyet			Yaşanılan İl		
Erkek	8	34.8	İstanbul	11	47.8
Kadın	15	65.2	Ankara	4	17.4
Yaş			İzmir	5	21.7
21-30	4	17.4	Bursa	2	8.7
31-40	7	30.4	Yozgat	1	4.4
41-50	9	39.1	Türkiye’de Yaşanılan Süre		
≥51	3	13.1	≤20	1	4.4
Öğrenim Durumu			21-30	5	21.7
İlköğretim	7	30.4	31-40	5	21.7
Ortaöğretim	7	30.4	41-50	9	39.1
Lisans	8	34.8	≥51	3	13.1
Lisansüstü	1	4.4			
TOPLAM	23	100.0	TOPLAM	23	100.0

Tablo 1’de çalışma kapsamına alınan ve Türkiye’de yaşayan Boşnakların demografik özelliklerine göre dağılımı yer almaktadır. Katılımcılar cinsiyetleri açısından değerlendirildiğinde yarısından fazlası (%65.2) kadın iken %34.8’i erkektir. Türkiye’de yaşayan Boşnaklar yaşları açısından değerlendirildiğinde ise %39.1’i 41-50 yaş arasındayken bunu %30.4 oranıyla 31-40 yaş arası olanlar, %17.4 oranıyla 21-30 yaş arası olanlar ve %13.1 oranıyla 51 yaş ve daha üstü takip etmektedir. Türkiye’de yaşayan ve çalışma kapsamına alınan Boşnakların 1/3’ünden fazlası (%34.8) lisans mezunu, %30.4’ü (eşit oranlarla) ilköğretim ve ortaöğretim mezunu, %4.4’ü ise lisansüstü öğrenim durumundadır. Boşnakların yarıya yakını (%47.8) İstanbul’da yaşarken bunu sırasıyla İzmir’de yaşayanlar (%21.7), Ankara’da yaşayanlar (%17.4), Bursa’da (%8.7) ve Yozgat’ta yaşayanlar (%4.4) takip

etmektedir. Boşnakların %39.1'i 41-50 yıldır Türkiye'de yaşarken %21.7'si 21-30 yıldır, %21.7'si 31-40 yıldır, %13.1'i 51 yıl ve daha fazla ve %4.4'ü 20 yıl ve daha az süredir Türkiye'de yaşamaktadır.

Grafik 1'de çalışma kapsamında görüşülen Boşnakların Boşnak mutfak kültürüne ait olduğunu belirttikleri yemeklerin dağılımı yer almaktadır. Katılımcıların tamamı (%100.0) hamur işlerinin Boşnak mutfak kültürünü yansıtan yemekler olduğunu belirtirken oldukça önemli bir kısmı et yemekleri (%87.0) ile tatluların (%82.6) ve çorbaların (%65.2) mutfak kültürlerine özgü yemekler olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar kendi mutfak kültürlerini en az yansıtan yemek gruplarının ise Zeytinyağlılar (%13.0), Pilavlar (%21.7) ile Sebze ve otlar (%34.8) olduğunu belirtmiştir.

Grafik 1: Boşnak Mutfak Kültüründe Yer Alan Yemek Grupları

Boşnak mutfak kültüründe yer alan yemek gruplarıyla ilgili katılımcı 12 görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

'... Bizim yaşadığımız topraklarda en fazla buğday ekilirdi ve hayvancılık vardı. O yüzden yaptığımız yemeklerde her zaman un ürünleri ya da hayvansal ürünler olur. Tabi bunda Boşnakların yaşadıkları savaşların da etkisi var. Geçmişte Boşnaklar uzun süre savaşlara şahit oldular. Savaş zamanları tarım yapmak, meyve-sebze bulmak mümkün olmadığından daha çok unla yapılan yemekler, kolay yetişen patatesten yapılan yemekler ve hayvansal ürünler kullanılırdı.'

Katılımcı 4 ise bu konuda düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

'Tüm Dünya'da Boşnaklar börekleriyle tanınıyor. Gerçekten de Boşnaklar en fazla hamur işlerini yaparlar. Hatta pek çok tatlımız bile hamurla yapılan tatlular. Patates, lahana, havuç ve sarımsak da mutfağımızda kullanılan sebzelerden ama en fazla soğan ve patates kullanılıyor. Tabi bunda coğrafya ve iklimin da etkisi büyük. Coğrafi olarak her sebzeyi yetiştirmek mümkün değil, bir de hep savaşlarla uğraşınca Boşnaklar daha çok tok tutacak, kolay saklanacak ve pişirilecek, ucuz olan ürünlere yönelmişler. O yüzden de hep hamurlu, patatesli yemekler ön plana çıkmış. Yine coğrafya dolayısıyla zeytinyağı çok bilinen ve kullanılan bir ürün değil Boşnak

mutfağında, zaten dediğim gibi kullanılan sebzeler de çok sınırlı. O yüzden zeytinyağlılar çok fazla tüketilmiyor ama hayvansal ürünler de Boşnak mutfağında önemli yere sahip. Hem hamur işleriyle birleştirilen et yemekleri oldukça fazla Boşnak mutfak kültüründe hem de hayvansal diğer ürünler yaygın olarak kullanılıyor. Örneğin zeytinyağını yerine tereyağı ve iç yağ kullanılıyor. Yine süt, yoğurt ve krema ama özellikle yoğurt pek çok yemekte sos olarak kullanılıyor.'

Çalışma kapsamına alınan katılımcıların Boşnak yemek kültüründe yer alan yemek çeşitleri ve bu yemeklerin içeriklerine ilişkin değerlendirmeleri Tablo 2'de yer almaktadır. Değerlendirmede katılımcıların her birinden alınan yemek isimleri ve içerikleri aynı ise tek bir yemek adı ve içeriği farklı içerik ve/veya isimler söz konusuysa belirtilen isim ve içerikler farklı yemekler olarak değerlendirilmiştir.

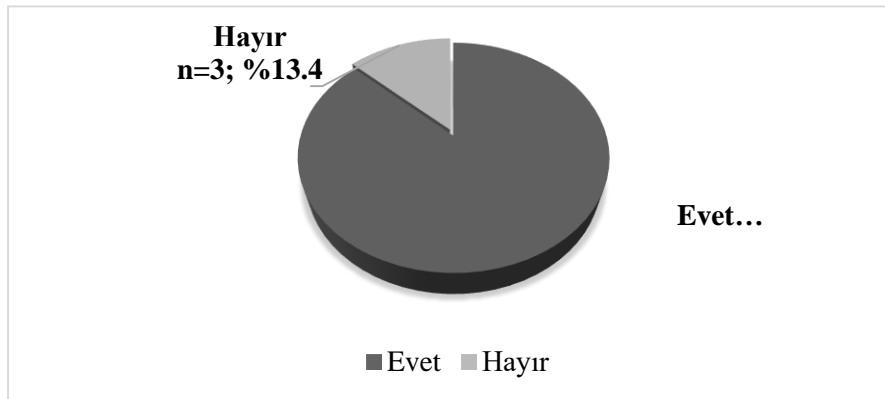
Tablo 2: : Boşnak Mutfak Kültüründe Yer Alan Yemek İsimleri ve İçerikleri

YEMEK ADI	YEMEK GRUBU VE İÇERİĞİ
BAŞLANGIÇLAR	
Çorbalar	
Begova	Tavuk göğüs, havuç, patates, kuru bamyaya kullanılan; krema, un ve limonla terbiye yapılarak servis edilen bir çorbadır.
Kupus	Parça et, soğan ve ince doğranmış beyaz lahanaya ile pişirilir. Üzerine doğranmış domates ve salça eklenerek kısık ateşte iki saat pişirilir ve limon sıkılarak servis edilir.
ANA YEMEKLER	
Hamur İşleri	
Pita (Börek)	Kıymalı, sebze, patatesli, peynirli ve diğer malzemelerden hazırlanan iç harcın katıldığı pita börek anlamına gelmekte ve içine konulan malzemeye göre de isim almaktadır. Sirmica (peynirli börek), Zeljanica (ıspanaklı börek), Krompirusa (patatesli börek) ve Burek (kıymalı börek). Böreklerin sarılış şekli de farklıdır. Boşnaklarda en fazla çarşaf böreği yapılır. Zabarşa (Hamur fırınlanır yoğurtla kaplanır bir kez daha fırınlanır ve üstüne pul biber ve tereyağı gezdirilir)
Ribitsa (Boşnak mantısı)	Elde açılmış ve küçük kareler haline getirilmiş hamurun içine kıymalı, soğanlı ve baharatlı harç konup, fırında börek gibi pişirilir. Piştikten sonra üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek fırında birkaç dakika bekletilir. Üzerine salçalı ya da biberli tereyağı yakılıp dökülerek servis edilir.
Et Yemekleri	
Cevapcici	Pide içinde soğan salatası ve kaymakla servis edilen köfte yemeği. Türk mutfağındaki İnegöl köfteye benzer.
Kurutulmuş/İsli Etler	Boşnak mutfak kültüründe Plečka (Kurutulmuş inek eti), Suho meso (Kurutulmuş dana eti), Jaretina'nın (Kurutulmuş keçi eti) önemli yeri vardır. Bu kurutulmuş etler kahvaltıda yenebildiği gibi, yemeklere katılan ya da atıştırmalık olarak tüketilmektedir.
Pleskavitsa	Yassı yuvarlak şekil verilmiş köfte yemeğidir, yanında biber, domates ve altında enli lavaş ekmeğiyle servis edilir.

Raznjici	Kuşbaşı doğranmış etlerin şışte pişirilmesi ve soğan salatası ile servis edilen yemek.
Teletina İspod Saca	Küp doğranmış et iki saç arasında közde pişirilir ve aynı saçta ve közde ekme de pişirilerek birlikte servis edilir.
Potoplika	Sacta ince yufka ekmeği yapılır ve kurutulur. Dana eti iri parçalar halinde haşlanır. Kuru yufkalar haşlanmış dana etinin suyuyla ıslatılıp üzerine haşlanmış dana etleri konulur.
Sebze Yemekleri	
Bamja (Bamya)	Boşnak mutfak kültüründe yer alan nadir ürünlerden biri olan bamya, soğan ve küçük kuşbaşı etle pişirilmektedir.
Soka	Kırmızı ya da yeşil Balkan biberinin içine süt ve kaymak karışımının doldurulması ve bir süre fermente edilmesiyle elde edilen bir tür turşu.
TATLILAR	
Triliçe	Yumurtası oldukça fazla olan bir kek hazırlanır. Üç farklı sütte (inek sütü, koyun ve keçi sütü) ve kremayla bir sos hazırlanır ve kek bu sosla ıslatılır. Daha sonra şeker karamelize edilerek üzerine dökülür.
Kaymacina	Görüntü olarak Triliçe'yi andırır ama daha kolay ve az malzemeye yapılır. Yumurta, süt ve şekerin birleşiminden oluşan, pişirilip servis edilen bir tatlıdır.
Dudove	Türk mutfağındaki kalburabastıya benzerdir. Un, yağ, yoğurt ve yumurtadan bir kurabiye yapılır. Üzerine ceviz konarak pişirilir. Daha sonra şerbet dökülür.
Tufahije	Elma tatlısıdır. Elmalar soyulup içi oyulup şekerli suda haşlanır. Haşlanan elmalar ceviz ve bal karışımı ile doldurulur. Üzerine tarçın eklenerek servis edilir.

Grafik 2'de Türkiye'de yaşayan ve çalışma kapsamına alınan Boşnakların kendi kültürlerine ait yemeklerin yapımında kullanılan malzemeleri Türkiye'de bulma durumları yer almaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmı (%86.6) kendi kültürlerine ait yemeklerin yapımında kullanılan malzemeleri Türkiye'de bulabildiklerini ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili katılımcı 8 görüşleri şöyledir:

'Ben Türkiye'de yaşayan üçüncü jenerasyonum. Evimde her zaman Boşnak yemekleri yapılırdı ama malzemelerle ilgili genel olarak hiç sorun yaşadığımızı hatırlamıyorum. Evimde annem ve babaannem hep Boşnak hamur işlerini ve et yemeklerini yapardı. Türkiye'de bu ürünleri bulmakla ilgili hiç sorun yaşamadık.'

Grafik 2: Boşnakların Kendi Kültürlerine Ait Yemeklerin Yapımında Kullanılan Malzemeleri Türkiye’de Bulma Durumlarına Göre Dağılımı

Katılımcı 20 kültürlerine ait yemeklerin yapımında kullanılan malzemelerin Türkiye’de bulunabilmesi ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

‘Biz Türkiye’ye göç ettiğimizde ben çocuktum. Hayal meyal hatırlıyorum. Ama savaş çoktu. Türkiye’ye geldiğimizde Yugoslavya’ya (Bosna Hersek) göre daha kolay malzeme bulabiliyorduk çünkü Türkiye’de savaş yoktu. Ama Türkiye’de de her şey yoktu o dönem. Yağ ya da tüp gaz bulmak zordu. Biz de katı yağlar (hayvansal yağ) kullanıyorduk. Tandır ve sacın üzerinde yemek yapıyorduk. Sonrasında her şey bollaşdı. Şimdi her şeyi rahatça buluyoruz.’

Katılımcı 1 ise bu konuda düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

‘Evet buluyoruz. Türkiye’de en yakın markete bile gitseniz her şey var ama hiç birinin tadı Bosna’daki gibi değil sanki. Bizde her yemekte neredeyse süt, yoğurt kaymak kullanılır. Burada da var, marketlerden alıyoruz bu ihtiyaçlarımızı ama sanki Bosna’da olsak tadları daha mı güzel gelirdi bilmiyorum...’

Türkiye’de yaşayan Boşnakların tamamı (%100.0) kendi kültürlerine ait yemekleri çocuklarına/torunlarına aktardıklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda 3’ün görüşleri şöyledir:

‘Çocukluğumdan beri evimizde Boşnak yemekleri yapılır. Annem kendi ailesinden ve babamın ailesinden öğrenmiş bu yemekleri. Boşnak mantısı (ribitsa) misafirlerimize ikram ettiğimiz özel bir yemekken, kompiraça (Patates Böreği) hem akşam yemeği olarak yediğimiz hem de bayramlarda yapıp tatlının keskin tadını alsın diye sunduğumuz bir Boşnak yemeğidir. Örneğin Türkiye’de kuru fasulyeye pastırma eklenerek yapılır, biz ise hala kuru ya da ıslı et ekleyerek yapıyoruz. Çünkü evimizde çocukluğumuzdan beri bu şekilde yapıldığını gördük, alışkın olduğumuz tat da bu.’

Katılımcı 20 ise görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

‘Biz Türkiye’ye göç ettiğimizde Türkiye’de olan birçok yemeği bilmiyorduk. Zaten fakirlik de vardı. Sırtımızdaki gömlekle gelmişiz Türkiye’ye. Maykom (Annem) hep Boşnak yemekleri yapardı. O kadar fakirlik vardı ki en çok Kaçamak yapardı. (Un ve yağın koyu kıvamlı pişirilip varsa üzerine eritilmiş tereyağı dökülmesiyle yapılan bir yemek). Özellikle un ve patatesle yapılan yemekler evimizden hiç eksik olmazdı. Sonraları durumumuz iyileşince başka yemeklerde yapmaya başladı. Kız çocuğu olduğumuz için bize de öğretirdi hep. Zaten tek göz odalı evde istesek de istemesek de yemeklerini nasıl yaptığını görüp öğreniyorduk. Ben annemden öğrendiklerimi kızım ve gelinime, onlar da torunlarıma öğretti. Ama kız torunlarım çalışıyorlar, hepsi okudu. Onlar anneleri gibi evde çok yemek yapmıyorlar, hamur açmayı bilmiyorlar. Sadece bazı yemeklerimizi evlerinde yapıyorlar. İsim olarak biliyorlar yemekleri, yemeyi seviyorlar ama evlerinde pek yapmıyorlar.’

Çalışma kapsamına alınan katılımcıların önemli bir kısmı (%82.6) Boşnak mutfak kültüründe yer alan yemeklerin çıkış noktaları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmişlerdir. Boşnak mutfak kültüründe yer alan yemeklerin hikâyesiyle ilgili katılımcı 11’in görüşleri şöyledir:

'... Hamurla yapılan birçok yemeğin doyurucu olduğu için yapıldığını biliyorum. Örneğin Kaçamak yemeği hem kolay bozulmadığı hem de doyurucu olduğu için eskiden en çok tarlada çalışanların yapıp yanlarında götürdükleri bir yemekmiş.'
Katılımcı 3 ise konuyla ilgili şunları söylemektedir:

'Yemeklerin hikâyelerini çok bilmiyorum. Ama hem kuru fasulye, nohut gibi yemeklerin içine konulan hem de yemeklerin yanında tüketilen isli etler geçmişte eti uzun süre saklamak için islendirilirmiş. Çünkü o dönem eti uzun süre saklamak için buzdolabı yokmuş. Boşnaklar da hayvanı kesince camı olmayan odalarda uzun süre odun ateşinin içinde etleri bekleterek suyunun uçmasını sağlıyorlarmış ve bu şekilde uzun süre saklayabiliyorlarmış etleri. Sonra da ya yemeklerin içine koyarak ya da yemeğin yanında tüketiyorlarmış. Bizde de hâlâ özellikle misafirimiz varsa kuru et alınır ve sunulur.'

Çalışma kapsamına alınan katılımcıların tamamı (%100.0) Boşnak kültüründe bayramlarda tüketilen yemekler hakkında bilgi sahibiyken, katılımcıların % 21.7'si nişan ve düğünler, % 13.0'ü sünnet ritüelleri hakkında bilgi sahibidir.

Katılımcı 5'in Boşnak kültüründeki doğum ritüelleri ile ilgili görüşleri şöyledir:

'Boşnak kültüründe bir çocuğun dünyaya gelmesi büyük sevinçle kutlanır. Çocuk doğar doğmaz yıkanır çocuğun üzerine şeker serpilir. Yeni doğan çocuk 40 gün evinden çıkarılmaz ama özellikle kadınlar bebeği görmeye ve hayırlamaya gelirler bu süre zarfında. Buna babine denir. Gelen misafirlere tatlılar, tatlı içecekler ve kahve ikram edilir. Bebeğin 40'ı çıkınca annesi ve babaannesi ve/veya anneannesi ile akrabaları ziyaret ederler. Bu ziyaretlerde bebek ileride güzel olsun diye alnına un serpilir. Kimilerine göre ise bu un bebeğe sadece güzel olması için değil aynı zamanda hayatı boyunca alını ak yaşaması için dökülür. Ayrıca bazı evlerde çocuğun sağlıklı olması ve sağlıklı yaşaması için yumurta hediye edilir.'

Katılımcı 20 ise kız isteme, nişan ve düğün ritüelleri ile ilgili bilgilerini şu şekilde aktarmaktadır:

'Kız istemelerinde Dernek Geceleri kurulur. Dernek gecelerinde kahve ikram edilir bizde ama kahvenin şekerli olup olmaması önemlidir. Dernek gecesi kız istenmeye gidilen gündür. Genellikle pazar ya da perşembe günleri dernek gecesidir çünkü bu günler daha hayırlı olarak benimsenmiştir bizde. Eğer istenen kız kahveyi şekerli yapmışsa o kişiyle evlenmek istediğinin göstergesidir bu. Nişanlarımız genellikle düğün gibidir. Nişana gelen misafirler genellikle lokum ve bisküvi ve çerez getirirler. Kına kız evinde yapılır. Kınaya gelen görümce ve elti nazlanır; meyve, kahve ve baklava ister. Bu istekler hiç kırılmaz ama.'

Düğünlerimiz pazartesi günleri gelinin çeyizlerini sergilemek üzere sermesi ile başlar. Bu arada baklavalar açılır, düğün hazırlıkları sürer. Düğünler üç gün sürer. Çarşamba, perşembe ve cuma. Düğünlerde misafirler çarşamba günü gelmeye başlar. Akşam yemeği ilk olarak kadınlara verilir. Kadınlar akşam namazından önce yemeklerini yerler, erkekler akşam namazından sonra. Yemekler sofrada yenilir. "Paça çorbası" ve "Postişte tatlısı" mutlaka yenilir düğün sofralarında. Düğün günü, düğün konvoyu oluşturulur. Gelinin evinde yemekler ve tatlılar yendikten sonra

düğün konvoyu gelinle beraber damadın evine doğru gider. Gelin evden çıkarken üzerine şeker atılır ve bu şekerleri orada bulunan çocuklar toplarlar. Gelin, damadın evine geldiğinde kayınvalidesi onun sağ eline Kur'an, sol eline ekmek verir (bazı bölgelerde pirinç) evi bereketli olsun diye.. Düğün eğlencesine pir veya pilav denir, sofralar kurulur. Yemekler ve tatlılar ikram edilir. Bosna'da düğünlerde keşke (keşkek), Sırbistan ve Karadağ'da biryani (büryan) ikram edilir (Zenginler etle yapılan büryan, ekonomik durumu daha kötü olanlar tavuklu büryan ikram eder). Bunun dışında bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte konuklara etli kazan pilavı, pita, begova çorbası, kuru fasulye ya da nohut gibi bir sulu yemek ile ayran ikram edilir.'

Katılımcı 9 ise cenaze ritüelleriyle ilgili şunları söylemektedir:

'...Ölen kişi yıkanıp kefenlenene kadar sabahtan başlayarak mezarı kazılmaya başlar. Mezarı kazan kişilere ölen kişinin yakınları tarafından yiyecek ve içecekler götürülür. ... Ölen kişinin ardından tevhit okutulur (Tevhit: Kur'an'dan seçilmiş bazı surelerden, âyetlerden ve istiğfar, Peygambere salâvat ve toplu zikirden oluşur). Tevhit daha çok kadınlar tarafından cenaze günü, ölümün bir hafta, 40 gün, 52 gün ve sene-i devriyesinde yapılır. Tevhide katılan kadınlara sıcak pide ve tahin helvası ikram edilir. Başsağılığına gelen misafirlere kahve ikram edilir ve uzaktan gelen misafirlere yemek ikram edilir.'

Katılımcı 14 ise bayram ritüelleriyle ilgili şunları söylemektedir:

'Bizde bayram hazırlıkları günler öncesinden başlar. Bayramlarımızın vazgeçilmezli baklavalarıdır. Aslında Türk baklavalarına benzer ama daha bol iç malzemesiyle hazırlıyoruz. Bir de şekli biraz daha farklı. Biz baklavalarımıza gül şekli veriyoruz (Rujitsa). Bir de Türkiye'deki burma baklavaya benzeyen bir tatlımız (Divit) var bayramlarda yaptığımız. Bosna'da, erkekler bayram namazından çıkınca önce sadece bayramda çıkan bir çeşit somun olan paklama (bayrama özel yapılan bir çeşit somun ekmek) satan fırınlara gider ve bayram ekmeği alır. Boşnaklarda Bayram kahvaltıları çok önemlidir. Mutlaka sabah erkekler bayram namazına gittikten sonra kadınlar burek yaparlar. Anneanne ve babaannelerin evine çocuk ve torunları gelir. Bayram namazından sonra Burekle birlikte hazırlanan kahvaltı sofrasında bütün aile birlikte olur. Eğer Kurban Bayramıysa kahvaltudan sonra kurban kesimine geçilir. Kurban kesildiğinde etler dinlensin diye öncelikle ciğer böbrek ve sakatatlar pişirilerek bayramlaşmaya gelenlere ikram edilir. Bayramın ilk günlerinde erkekler ve çocuklar, son günlerde ise kadınlar aralarında bayramlaşma ziyareti gerçekleştirilmiş eskiden. Bu sebeple bayramın ilk günleri 'erkek bayramı', son günü ise 'kadın bayramı' denirmiş. Kadınlar arasındaki ziyaretlerde ve büyüklere gidilirken, kahve ve şeker götürülmüş. Ziyaretlerde kahve, baklava, rujitsa ya da divit ikram edilir. Bosna'da en bayram günlerinde en güzel masa örtüleri, çatal bıçak takımları kullanılır ve evde yaşayan her ferdin sevdiği yemeklerin pişirilmesine özen gösterilir.'

Katılımcıların tamamı (%100.0) Müslüman bir topluluk oldukları için dini bayramların Müslüman Türklerle aynı ritüellerle kutladıklarını belirtmişlerdir. Dini

bayramlar dışında katılımcılardan sadece 1 tanesi Hıdrellez hakkında bilgi vermiştir. Katılımcı 22 Boşnak kültüründe Hıdrellez kutlamalarıyla ilgili şunları ifade etmiştir:

'... Hıdrellez Boşnak kültüründe önemli günlerden biridir, baharın gelmesi kutlanır. Hıdrellez'de kırlara gidilir. Buralarda panayırlar düzenlenir, özellikle çocukları eğlendirecek aktiviteler yapılır. Hıdrellez'de mutlaka bir tür tatlı olan, para büyüklüğünde ve paraya benzemesi için boyanan 'Gurabiye'ler yapılır. Gurabiyeler ipe dizilerek dizi halinde satılır.'

Katılımcı 12'nin görüşleri ise şöyledir:

'Ben, kardeşlerim, annem ve babam Türkiye'de doğdu. Köklerimiz Bosna Hersek'e dayanıyor ama dedelerim Türkiye'ye geldikten sonra Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldukları için hem annem ve babam hem de biz bu ülkedeki kişiler gibi büyüdük. Hiç görmediğimiz ve yaşamadığımız bir yer Bosna Hersek. Köken olarak Boşnak'ız ama belki de görmeyip yaşamadığımızdan oraları bir Türk gibi büyüdük. Anneannemi hiç görmedim, babaannem Boşnakça konuşup anılarını anlatırdı. Hepsi bu. O yüzden Boşnak kültüründeki özellikleri çok az biliyorum.'

Katılımcı 6 ise görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

'Boşnak komşularım oldu, onlarla görüşüp bir araya geldim ama Boşnak kültürünü yaşatmayla hiç ilgilenmedim. Bende hep acı hikâyeleri vardır Bosna'nın. Büyüklerimiz ben çocukken Bosna'dan bahsederken hep ağlardı, yaşadıkları kayıplara üzülmüdü. Ailemizden bazıları Türkiye'ye gelirken kardeşlerini orada bırakıp gelmiş, sonra da bir daha haber alamamışlar, teyzem yaşadığı eve bomba düşmesi sonucu ölmüş. Bunun gibi birçok acı hatıra var. Belki de bende hep çocukluğumdan beri acı olayları çağrıştırdığı için bu konuyla hiç ilgilenmedim. Bilmiyorum.'

Çalışma kapsamına alınan ve Türkiye'de yaşayan Boşnaklar Türk mutfak kültürüne ait yemeklerin neredeyse tamamını yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda katılımcı 16'nın görüşleri şöyledir:

'Ailem Yugoslavya'dan (Bosna Hersek) Türkiye'ye göçünce önce Bursa'ya yerleşmiş. Sonrasında evlenince eşimin işi gereği Ankara ve Adana'da yaşadık. Şimdi de 30 yıldır İzmir'de yaşıyoruz. Türk yemeklerinin bir kısmını özellikle Bursa'ya ve çevresine has olanları ailemden öğrenmiştim. Sonra özellikle Adana'ya yerleşince çok farklı yemeklerle tanıştım. Örneğin buğday ve bulgur bizim de çok kullandığımız ürünler ama Adana'da çok farklı yemekler yapıldığını gördüm. Komşularımdan çok farklı yemekler öğrendim orada. İzmir'de otları çok seviyorlar. 30 yıldır İzmir'de yaşıyorum hâlâ adını ve tadını bilmediğim otlar var. İzmir'e gelince özellikle yaz aylarında farklı zeytinyağlı yemekler yapmayı öğrendim.'

Katılımcı 15'in görüşleri ise şöyledir:

'Babaannem resmi kayıtlara göre 97 yaşında. Tabi bu yaş Türkiye Cumhuriyeti kimliğini aldıktan sonraki yaş. Belki de daha yaşlı. 6-7 yaşındayken Türkiye'ye geldiğini söylüyor. Yani ortalama 90 yıldır bu ülkede yaşıyoruz. Tabi bu 90 yılda çok şey değişmiş. Hala Boşnak yemekleri evimizde hep yapılır ama temel yemeklerimiz artık Türk yemekleri.'

Katılımcıların oldukça önemli bir kısmı (%86.6) Boşnak mutfak kültürünün devamlılığını sağlayabilmek kendilerinin yemeklerine sahip çıkmaları gerektiğini, özellikle tarifleri değiştirmeden için yapılabilecek çok fazla bir şey olmadığına inanmaktadır. Katılımcı 5'in bu konuda görüşleri şöyledir:

'Günümüzde gençler Boşnak yemeklerini yemeyi seviyor ama yapmayı bilmiyorlar. Yavaş yavaş unutuluyor yemeklerimiz. O yüzden gençlerin yemeklerimize sahip çıkması, hiç değiştirmeden ilk gördükleri öğrendikleri şekliyle yapmaları gerek ki yemeklerimiz unutulmasın.'

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Her toplumun olduğu gibi Boşnakların da bir tarihi, kültürel kimliği, soyut ve somut kültürel değer taşıyan kültürel mirası bulunmaktadır. Dolayısıyla sahip olduğu değerleri yaşatarak ve koruyarak sürekliliğinin sağlanması bu noktada önem arz etmektedir. Boşnaklar, kendilerine özgü kültürlerini, inançlarını, geleneklerini, yemeklerini kuşaklararası iletişimde bilinçli bir şekilde başkalaşım geçirmeden devam ettirmek önemlidir. Bu durumda kültürel benliklerini kaybolmasını engelleyerek küreselleşme karşısında başarı sağladıkları görülmektedir. Osmanlı devletinin uzun yıllar boyunca Bosna-Hersek bölgesine hâkim olması Boşnakların adet ve gelenekleri ile mutfak kültürünün yapılanmasında önemli bir payının olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, Türk kahvesinin yapılışında ve ikram geleneğinde görülen benzerlikler Osmanlı mutfağının etkileşiminden doğmuş olduğunu; cezve, fincan, fincan zarfı ile su, kesme şeker ve reçel gibi tatlı ürünler sembolü olarak karşımıza çıkması bunun göstergelerinden biridir. Bunun yanı sıra Türk mutfağı ile Boşnak mutfağının büyük benzerlikler göstermesinin yanında Boşnak mutfağına ait yemeklerde bulunmaktadır. Boşnaklar hem Türk kültürünü hem de kendi kültürlerini muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte şenliklerinde kendi kültürlerine ait yemekleri yaparak mutfak kültürlerinin sürdürülebilir olmasını sağlamaktadırlar. Burada diğer bir nokta yaptıkları şenliklerin Türk toplumunun da ilgisini çekmektedir. Dolayısıyla yeni nesillere mutfak kültürlerini aktarırken Türk toplumunu ürkütmeden saygı ve sevgi çerçevesinde kendilerine ait mutfak kültürlerini idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Yeni nesil sayesinde mutfak kültürlerini ölümsüzleştirerek asimile olmaktan kurtulmakla birlikte kuşaklar arasındaki dengeyi sağlayarak kendi benliklerini kaybetmemiş olacaklardır.

Geçmiş dönemlerde Türkiye'ye göç eden Boşnakların mutfak kültürlerini oluşturan öğeleri ortaya koymak, Boşnak mutfak kültürünü oluşturan unsurların Türkiye'ye göçten sonra nasıl korunduğu, Boşnak mutfak kültürünü devam ettirebilmek için neler yapıldığı ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmaya katılanların önemli bir kısmı kadın, 41-50 yaş arasında, farklı öğrenim düzeylerine sahip kişilerdir. Çalışmaya katılmayı kabul eden katılımcıların büyük çoğunluğunun kadın olması Boşnak kültüründe özellikle yemek yapma ve sunma işinin kadınlara

özgü bir iş olduğunu düşündürmektedir. Boşnakların sosyo-kültürel yapıları göz önünde bulundurulduğunda kadınlar erkeklere kıyasla daha çok evle ilgili işleri yapmaktadır. Dolayısıyla katılımcılar arasında kadın katılımcıların sayısındaki fazlalığın bu sebepten kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer taraftan çalışmaya katılmayı kabul eden Boşnakların oldukça önemli bir kısmı 51 yaş ve altıdır. Bu sonuç, farklı dönemlerde Türkiye'ye gelen ve/veya Türkiye'de doğan Boşnaklar dil konusunda zorluk çekmezken Boşnakça öğrendikten sonra ve/veya Türkiye'de doğsa bile evinde Boşnakça konuşulan Boşnakların dil güçlüğü yaşadıkları için 51 yaş altı Boşnakların çalışmaya katılmaya daha istekli olduklarını düşündürmektedir. Çalışma kapsamına alınan Boşnakların yarıya yakını İstanbul'da yaşarken İzmir, Ankara ve Bursa'da yaşamaktadır. İstanbul, İzmir ve Bursa'da iş imkânının fazla olması, bu bölgelere geçmişte yakınlarının gelmiş olması gibi nedenlerin Boşnakların söz konusu şehirlere yerleştiklerini düşündürmektedir.

Çalışma kapsamına alınan katılımcıların tamamı hamur işlerinin Boşnak yemek kültürüne ait olduğunu ifade ederken önemli bir kısmı da et yemekleriyle tatlıların da yemek kültürlerini aktardığını belirtmişlerdir. Bu durum Boşnakların anavatanlarında en fazla buğday ekilmesi ve hayvancılığın yaygın olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte katılımcılar Boşnak mutfak kültürünü en az yansıtan yemeklerin ise zeytinyağlılar, pilavlar ile sebze ve otlar olduğunu belirtmiştir.

Çalışma kapsamına alınan Boşnakların yemek kültüründe yer alan yemek çeşitleri değerlendirildiğinde tamamının hâlâ Boşnakça isimlerle anıldığı, başlangıç yemeklerinin genellikle çorba olduğu ve çorbalarda sebze kullanılsa bile mutlaka et ürünlerinin de eklenerek pişirildiği saptanmıştır. Boşnak yemek kültüründe yer alan ana yemeklerde ise yine mutlaka et ve hamur işlerinin yaygın olarak tüketildiği, tatlılarda ise meyve tatlılarının yanı sıra hamurdan yapılan tatlıların yaygın olduğu belirlenmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Boşnak mutfak kültürünün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesiyle benzer özellikler gösterdiği söylenebilir.

Çalışma kapsamında görüşülen Boşnakların tamamı kendi kültürlerine ait yemekleri çocuklarına/torunlarına aktardıklarını ancak her yeni jenerasyonda bu yemeklerin daha az yapılabildiğini, önemli bir kısmı ise kendi yemek kültürlerine ait yemeklerde kullandıkları malzemeleri Türkiye'de bulabildiklerini ifade etmişlerdir. Geneli itibarıyla değerlendirildiğinde Boşnak mutfak kültüründe ağırlıklı olarak yer alan hamur işleri ve et yemeklerinin yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda mutfak yapısı Türk mutfak yapısı ile benzer özellikler göstermektedir. Dolayısıyla Boşnakların Türkiye'de mutfak kültürlerine özgü malzemeleri kolaylıkla bulabildikleri düşünülmektedir. Çalışma kapsamına alınan Boşnaklar her yeni jenerasyonun Boşnak mutfak kültürüne ait yemekleri daha az yapabildiklerini, önemli bir kısmı ise bazı yemeklerin unutulmaya başladığını ve Boşnak mutfak kültürünün devamlılığını sağlayabilmek kendilerinin yemeklerine sahip çıkmaları

gerektiğini, özellikle tariflerinin değiştirmeden yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durum ilerleyen dönemlerde Boşnak mutfak kültürünün yok olmasına sebep olabilir. Dolayısıyla Boşnak mutfak kültürünün yaşatılabilmesi için özellikle yazılı orijinal tariflerin korunması konusunda sözlü tarih çalışmaları yapılması ve bunların yazılı hale getirilmesi önerilebilir.

Her ne kadar Boşnaklar çeşitli nedenlerle Türkiye'ye göç etmiş olsalar da çalışma kapsamına alınan katılımcıların tamamı Boşnak kültüründe bayramlarda nişan, düğün gibi özel günlerde tüketilen yemekler hakkında bilgi sahibidir ve özel günlerde geleneklerini devam ettirmektedirler. Geneli itibarıyla Boşnakların özel günlere ait ritüelleri Türklerin özel gün ritüellerine benzemektedir. Farklı olarak Boşnaklar kurban bayramlarında kesilen hayvanın ilk olarak sakatatlarını pişirmekte, kız isteme törenlerinde şekerli kahve yapmaktadırlar. Boşnakların özellikle din ile ilişkili günlerde Türklerle benzer ritüelleri gerçekleştirmeleri Müslüman bir toplum olmalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte çalışma kapsamına alınan Boşnakların tamamı Türk mutfağında yer alan yemekleri de Türk mutfak kültürüne ait yemeklerin neredeyse tamamını yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu durum Boşnakların hem Müslüman olmalarından hem de Türk ve Boşnak yemek kültürlerinin benzer olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Çalışmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Öncelikle çalışma nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiş ve çalışma kapsamına sınırlı sayıda katılımcı alınmıştır. Dolayısıyla çalışmanın genellenebilmesi mümkün değildir. Ayrıca çalışma sonucunda elde edilen veriler çalışma kapsamına alınan katılımcıların verdikleri cevaplarla sınırlıdır. İlerleyen dönemlerde daha geniş bir örnekleme Boşnak Mutfak kültürüne ait daha detaylı bilgilerin elde edilebileceği çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ö. (2015). Bosna Hersek Ve Boşnak Folkloru İle İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 111-129.

Atilla, N. (2016). *Boşnak Mutfağı*. <https://www.bosnakmedya.com/bosnak-mutfaginin-temel-ozellikleri/> Erişim Tarihi: 15.04.2020.

Bayraktar, Z. (2014). Geleneğin Aktarımında Ve Yaşatılmasında Göçmen Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: İzmir Bosna Sancak Kültür Ve Yardımlaşma Derneği Örneği. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat Ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 193-206.

Berg, L. B. (2001). *Qualitative Research Methods For Social Science*. Boston: Allyn And Bacon Inc.

Celep, A. (2019). *Cumhuriyet Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Boşnakların Yeni Kimlik İnşası* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çengic, A. (2019). *Türkiye’de Yaşayan Boşnakların Halk Müziği Ve Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Dervisevic, A. (2006). *Bosnjaci U Dijaspore*. Sarajevo: Knjiga Prvo.

Eker, S. (2006). Bosna’da Etno-Linguistik Yapı Ve Türk Dili Ve Kültürü Üzerine. *Milli Folklor*, 72(18), 71-84.

Emgili, F. (2011). *Bosna-Hersek’ten Türkiye’ye Göç (1878-1934)* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Emgili, F. (2012). *Boşnakların Türkiye’ye Göçleri 1878-1934*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Emgili, F. (2020). Yugoslavya Döneminde Boşnak Göçleri. *Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 6(K1ş), 5-34.

<https://www.bosnakmedya.com/bosnak-yemek-kulturunde-osmanli-etkisi/> Erişim Tarihi:20.04.2020.

<https://www.bosnakmedya.com/travnikin-meshur-yerbasmaz-armudu-tursusu/> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

İyiyol, F. (2010). The Effect Of Turkish Culture On Bosnian Culture Exemplified By Food Culture. 2nd International Symposium On Sustainable Development, 8-9 June 2010, Sarajevo.

İyiyol, F., Ve Çatoviç, A. (2012). Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(1), 246-264.

Karpat, K. H. (2004). *Balkanlar’da Osmanlı Mirası Ve Ulusculuk*. İstanbul: İmge.

Kırbaç, A. (2012). Tarih Ve Gelenek Bağlamında Türkiye’de Boşnaklar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 696-711.

Özdamar, F. (2015). Türk Kültürünün Yeni Pazar Boşnak Kültürüne Etkisi Yiyecek İçecek Örneği. IV. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu. 07-08 Kasım 2015, 321-334, İzmir.

Özder, A. (2012). Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nde Coğrafyanın Halk Kültürüne Etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (25), 213-237.

Peşteki, A., Ve Činjurević, M. (2014). Tourist Perceived Image Of Local Cuisine: The Case Of Bosnian Food Culture. *British Food Journal*, 116(11)1821-1838. Doi: 10.1108/BFJ-01-2014-0046.

Pırlanta, İ. (2016). Balkanlardan Bozok Bölgesi’ne Göç Eden Boşnaklar (Boğazlıyan Örneği). I. Uluslararası Bozok Sempozyumu. 05-07 Mayıs 2016. Yozgat.

Poyraz Tacoğlu, T., Arıkan, G., Ve Sağır, A. (2012). Boşnak Göçmenlerde Göç Ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 7(1), 1942-1965.

Şahin, I., Ve Şahin, C. (2014). Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İşgalinden Sonra Anadolu'ya Yapılan Boşnak Göçleri: Eskişehir Lütfiye Köyü Örneği. *Karadeniz Araştırmaları*, (42), 131-154.

Ünal, S. (2012). Kimliğin Tarihsel Ve Kültürel İnşası: Türkiye'de Balkan (Rumeli) Göçmenleri, *Milli Folklor*, 94, 27-40.

Yalçın Çelik, S. D. (2008). *Kosova'da Çağdaş Türk Edebiyatı (1951-2008)*. Prizren: Doğru Yol Türk Kültür Sanat Derneği.

Yayla, Y. (2001). *Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Yapı (1520-1566)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

**EXPLORING EUROPEAN POLITICAL SPHERE FOR TRANSNATIONAL
NETWORK ACTIVITIES OF SUBNATIONAL LEVEL**

**YEREL YÖNETİMLERİN ULUSÖTESİ AĞ FAALİYETLERİ İÇİN AVRUPA
POLİTİKA ALANI**

Selçuk MUTLU*

*Geliş Tarihi: 16.12.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ABSTRACT: Transnational networking of local and regional authorities- interaction with their counterparts, higher or lower levels of governments with the intention of cooperation and partnership - can be deliberated as one of the remarkable aspects of EU governance system. In this respect, some denote that these network activities play a facilitating role in the involvement of local and regional authorities in EU governance processes. Further, it can be argued that local and regional authorities come together for purposes such as mutual information sharing, cooperation, joint project development, sharing best practices, lobbying activities, accessing financial resources. These interactions reflect a kind of mobility and visibility for them within the EU political sphere.

This paper aims to explore to a certain extent European political sphere for transnational network activities of subnational level through two substantial dimensions: Brussels representation and EU regional/cohesion policy. In the context of these dimensions, interaction and mobilization processes between subnational level and other levels of governments supposed to be adequately more pronounced and recognizable. The study points out the conclusions that European political sphere for transnational network activities of local and regional authorities could be taken into consideration for more dynamic, encouraging, rewarding, structured and constructive political involvement and engagement of subnational level. Correspondingly, this field should continue to be studied whether political sphere is evolved to be a more conform realm with aforementioned purposes particularly after the end of recent programming periods of regional/cohesion policy.

Key Words: EU Governance, EU Subnational Policies, Transnational Local Government Networks

ÖZ: Yerel ve bölgesel yönetimlerin ulusötesi düzeyde yürüttükleri ağ faaliyetleri – muadilleri, üst ya da alt düzeydeki yönetimler ile işbirliği ve ortaklık amacıyla gerçekleştirilen etkileşim- AB yönetim sisteminin dikkate çeken yönlerinden biri olarak tartışılabilir. Bu bağlamda, söz konusu ağ faaliyetlerinin yerel ve bölgesel yönetimlerin AB yönetim süreçlerine katılımında kolaylaştırıcı bir rol oynadığını ifade edilebilmektedir. Ayrıca, yerel ve bölgesel yönetimlerin karşılıklı bilgi paylaşımı, işbirliği, ortak proje geliştirme, en iyi uygulama paylaşımı, lobi faaliyetleri, mali kaynaklara erişim gibi amaçlarla bir araya geldiği söylenebilir. Bu etkileşimler, AB siyasi alanı içinde onların faaliyetlerine bir tür hareketlilik ve görünürlük boyutu katabilmektedir.

* Dr., selmutlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0649-3809.

Bu makale, ulusaltı düzeyi temsil eden yerel ve bölgesel yönetimlerin ulusötesi ağ faaliyetleri için Avrupa'nın sunduğu siyasi alanı iki önemli boyut aracılığıyla belirli yönleri kapsamında incelemeyi amaçlamaktadır: Brüksel'deki temsil ve AB bölgesel / uyum politikası. Zira ulusaltı düzey ile diğer yönetim düzeyleri arasındaki etkileşim ve hareketlilik süreçleri, bu boyutlar itibarıyla daha tanımlanabilir ve belirgin olarak değerlendirilebilir. Çalışma, yerel ve bölgesel yönetimlerin ulusötesi ağ faaliyetlerine yönelik Avrupa siyasi alanının daha fazla siyasi katılıma ve süreçlere angajmana yapılandırılmış şekilde dinamizm katma, teşvik etme ve ödüllendirme boyutlarıyla ele alınabileceği sonucunu yansıtmaktadır. Söz konusu sonuca bağlı olarak, özellikle bölgesel/uyum politikasının son programlama döneminin bitiminden sonra, analiz edilen bu siyasi alanın yukarıda belirtilen amaçlarla daha uyumlu bir zemine kavuşup kavuşmadığının araştırılması faydalı olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: AB Yönetişi, AB Yerel Politikaları, Ulusötesi Yerel Yönetim Ağları

1. INTRODUCTION

Recently there is a growing body of literature that refers to a European political sphere emphasizing transnational network activities of subnational level such as local and regional authorities comprising municipalities (cities and towns), councils, counties, districts, boroughs, provincial administrations, metropolitan and regional governments and so on. Networks of local and regional authorities are discussed from the perspective of governance approaches studying frequently in the literature of comparative politics, public policy and urban politics.

Networking with the aim of enriching the cooperation of local and regional authorities at the transnational level, of sharing of experience, and of fostering the collective innovative programs and strategies to corresponding local issues, has emerged as a prevailing proceeding and has started to serve the purpose of subnational level to reach decision-making mechanisms and resources under the encouraging atmosphere catalysed by governance and Europeanization.

In this paper, two correlated aspects are addressed to illustrate European political sphere for transnational activities of local and regional authorities: Brussels representation and EU regional/cohesion policy.

Local and regional representative offices reflect a sort of established and accredited presence of subnational level in Brussels. Interaction with key actors, contributions to the policies and gaining some kind of leverage in lobbying can be deliberated to a certain extent as various reflections of Brussels representation on European political sphere.

On the other hand, regional/cohesion policy addresses the key objectives of the European Union while contributing to the fulfilment of EU priorities. This policy provides many occasions for transnational networking of subnational level as obtaining more than a third of the EU budget. Hence, regional/cohesion policy can eventually deploy changes in the settings of EU political ecosystem as

transforming the representations, democratic practices, values, rules, interests, perspectives, ideas, discourses and even the vocabulary preferences. Beside the globalization, federalism, regionalization, decentralization, deconcentration, devolution, recentralization, regional/cohesion policy can deserve to be discussed in respect of its features and outcomes as enabling subnational level considerably more mobilized and visible throughout the EU political sphere.

Regional policy or cohesion policy, both can be used as synonymous concepts, but cohesion policy can be presumed as more comprehensive than regional policy. Actually the main ambiguity arises from the name of the European Regional Development Fund (ERDF), which constitutes the essential financial resource of these policies and structural funds, and the fact that the most vital starting step regarding the regional policy is the establishment of this Fund. Although the EU regional policy is implied as a policy that is connected with the regions, it constitutes one of the most integral part of the cohesion policy.

Economic and social dimensions are habitually linked to cohesion policy but since the Lisbon Treaty has fleshed out the territorial dimension, another opportunity such a more customized framework for local and regional authorities has been arisen. On account of this, cohesion policy scope of the transnational activities of local and regional authorities is respectively taken into consideration beyond the scopes mainly focused on ERDF operations and actions.

Urban dimension and subnational level can be figured out as one of the underlying scopes of regional/cohesion policy. Issues such as sustainability, economic growth and employment in urban areas, poverty reduction, social inclusion and environmental topics can point to the crossing axes of this dimension. A remarkable part of the projects financed under the structural and investment funds deal with urban development concerns.

It would therefore be practical to mention not only the transnational cooperations but the cross-sectoral, cross-border and interregional ones in the context of regional/cohesion policies. Locally-led strategies, enhanced urban dimension, accredited local and regional authorities, customized networking and capacity-building schemes for subnational level and many similar improvements can contribute to the context of the European political sphere and reconfigure its facets, qualities, dynamics and instruments.

The paper is compiled such that the “conceptual framework” part delineates the approaches to governance networks which are expected to contribute to a better understanding of transnational networking concept and seeks to exchange views

about some substantial notions and assessments related to networks of local and regional authorities.

The “overview of the European political sphere for transnational network activities of local and regional authorities” part has three sub-sections. While first sub-section intends to introduce “system basics” which mainly reflect a multi-leveled governance structures and processes, the second one purposes to gain an understanding of studies and discussions on Brussels representation and offices of local and regional authorities and also their participation in policy processes such lobbying etc. Third sub-section argues respectively EU regional/cohesion policy. This policy, presumably, can be reckoned as one of the most established and comprehensive play in European political sphere, not only for national governments but also for local and regional authorities and non-state actors.

The “conclusion” part reviews the framework provided by the transnational network activities in question. Correspondingly, this part debates attainable and encouraging patterns of the analysis and calls attention to the additional studies which can be entitled to supplementary explorations.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Approaches to Governance Networks

Network theories were frequently referenced in disciplines such as political sciences, international relations, public administration, predominantly after 1990s. It can be stated that network approaches started to draw attention with the theory, method, model and analysis modules offered in the literature mostly in the governance studies of the 21st century. In this context, it can be argued that the approaches to governance networks and therefore to networks of local and regional authorities frequently gained emphasis in the globalization and governance literature with the 1990s.

Based on the effects of globalization, Sassen (2005: 27-43) emphasizes that regional and global network structuring reveals new urban systems and a new geographical design. Basically, a new kind of geography, which includes the concepts of center and periphery, is mentioned depending on the effectiveness in decision making processes and attracting capital, investor and qualified workforce. Castells (2005) underlines the importance of metropolitan / regional networks that include cities for the organization of the space within the framework of the “network society” paradigm.

Held (1995) states that in the highly industrialized democratic societies, the traditional base of political power has shifted, and this ground shift has been consolidated, especially with the noticeable reduction of state power in the economic field. He argues that transformations in telecommunications, transportation and global financial markets are transforming our lives. In parallel with this approach, the rapid circulation and flow of capital, information and

technological innovations accelerate the transformation of the hierarchical organizations. Accordingly, it can be argued that there is an increasing prevalence of what can be called as “horizontal organizations” (Castells, 2010: 176).

In the literature on governance networks, the context of international relations offers a remarkable area of research. There are many paradigmatic changes that try to explain the “new world order” with globalization. According to Rosenau (1998: 28-57), in the new multi-centered world, no one can own absolute power alone; interdependence, proliferation, pluralism and disaggregation can become more effective components of democracy. Supranational, national and transnational governance forms can become a part of this disintegration and redistribution within transnational horizontal networks (Slaughter, 2004: 12-27).

Nowadays, it can be referred to a governance space that reflects the interests of other actors, organizations, cross-border institutions and non-state structures besides a global public sphere that only takes into account the interests of states. In fact, even terminologically, an evolution from the concept of international governance to the concept of global governance can be mentioned (Barnett & Sikkink, 2009: 748).

Risse (2013, p. 440) mentions that the involvement of non-state actors in global politics has glorified by a relatively more normative perspective in early studies. He underlines that recent studies are the ones that can better reveal the scale of non-state actors' problem-solving capacities and effectiveness within the framework of transnational governance.

Eventually, these network structures have evolved into a mechanism for transboundary relations. The rapid proliferation of transnational communication networks can provide a different experience by enabling non-state actors to gain a reputation in the transnational area. Strikingly, starting with the Arab Spring in 2010 and continuing with the social unrests in USA, Chile, Brazil, Greece, Spain, Germany, Turkey and Ukraine; how social mobility and transnational networks did play a role in these processes will likely be discussed for many years.

As Rosenau (1998: 37) depicts in the form of a matrix, some of the network structures find support from the government, while others may fall outside the tight control of the state and put new risks and vulnerabilities on the agenda. These networks can try to control new types of administrative mechanisms by using new influence and pressure channels. This influence, pressure and interaction channels can vary from non-governmental organizations to social movements, and from local to regional structures.

Hafner-Burton et al. (2009: 560) note that networks are considered as a type of organization separated from market and hierarchy models in the perspective of international relations; and they can act as facilitating agents for joint action and international governance.

In the global governance literature, partnership networks can be considered as a new form of governance that bring together countless actors from the government, business and civil society, bridging multilateral norms and local action. Moreover, it can be stated that these networks can bridge the gaps in terms of better governance, better implementation and greater participation dimensions of global governance (Bäckstrand, 2006: 291).

Keck and Sikkink (1999) indicate that network theory should not be regarded as if it were merely the dissemination of liberal institutions and practices in terms of international relations; this theory put emphasis on the processes for mutual sharing and interaction of preferences, identities and policies.

Some argue that it could not be easy to have information and the capacity to control and manage all interactions alone (Castells, 2008: 87; Knill & Lehmkuhl, 2002: 41; Ladeur, 2004: 9) and the role of the state has also been changed with the effect of globalization (Bevir et al., 2003) since globalization deepens and complicates interdependencies (Leach et al., 2007: 11).

In the context of these assumptions; it can be acknowledged that the need for concepts such as partnership, coordination, cooperation, consensus, dialogue, interaction and sharing is intensified (Teisman & Klijn, 2002: 197). Subsequently, it can be evaluated that the concept of governance has started to be included in the scope in parallel with the new structuring in public administration, new principles and radical transformation efforts.

On the other hand, it is cited that the state and bureaucracy become more “fragmented” (Chhotray & Stoker, 2009: 18), and their basic structure and the roles they undertook have become crucial elements of transformation (Loughlin, 2004: 8-22). While the liveliness of market-oriented economies and the expansion of non-state actors' game plan emphasized this new situation (Sending & Neumann, 2006); even if it does not lose its “central” role (Jessop, 2004: 66), the state authority can enter the process of redefinition (Swyngedouw, 2005).

While the state is transforming into a structure with a varied, fragmented, multi-centered composition in one aspect, it can be pointed out that indirect policy instruments are also becoming widespread and this situation emphasizes complex governance systems (Koliba et al., 2010).

Within this framework, modern governance calls for focusing on the development of participation processes. The development of non-state structures and their role in administrative processes as an actor can be described as part of this dynamic. Thus, it can be referred that within the framework of the discourse of

governance new governance actors have started to become visible, like networks that have different dynamics and reflexes than classical local government structures and can mobilize in a wider area.

According to Hughes (2012: 123), governance can be related to drawing the boundaries of authority, one of the deep discussion areas of public administration. Because, while it is claimed that the application of authority and the exercise of power come to the forefront in management, it is underlined that the concepts such as “participation and involvement” can gain more emphasis in governance.

In other respects, it can be argued that governance reflects the concepts of institutionalism and network, in which especially public choice academics work. While examining the relationships and structures between economic development and governance refer to institutionalist conceptualization studies; references to concepts such as multi-actor partnerships, self-governing networks, dissolution of the clear-cut distinction between the public and private sectors, strengthening civil society, local leadership, civic and democratic participation can specify network emphasis (Lynn et al., 2001).

Participatory and stakeholder-oriented approach, including the flexible, formal and informal relations which are open to multilateral interactions, and decentralization and delegation processes are effective to deal with governance (Cheema & Rondinelli, 2007: 3-7).

Bevir (2011), in his study of these theories and approaches, puts forward that the theories such as policy networks and rational choice draw attention to the interactions and processes created through all actors and suggests the need for a governance that will create a line between people and government levels and provide mobility to stakeholders.

Basically, it can be seen that in the decision processes, besides the classical tools of representative democracy, deliberation processes have started to gain importance. Because, new governance structures such as NGOs, networks, and some social movements that prepare the ground for horizontal interactions can penetrate the democratic system as new channels (Klijn & Skelcher, 2007: 589-601).

2.2. Key Notions

Network structures formed by the combination of local and/or regional governments can also be referred under the concepts such as "*policy networks*" described by Börzel (1997) or Peterson (2003) or "*governance networks*" cited by Klijn (2008) or Torfing (2007).

Klijn (2008: 507-508) implies that four key definitions of governance have become more prevalent in the literature, in which he analyzed the studies generated in the last years by the governance literature both in America and Europe:

The first is governance as good governance or corporate governance. At this point, governance has a meaning attributable to the principles of well-functioning public administration. The second is governance as the new public administration. Improving performances is essential for the delivery of public goods and services. There is a kind of market governance.

The third is multi-level governance or inter-governmental relations. There are many actors and multiple levels of governance involved in policy processes. Networks come into play, especially in areas such as the development of urban and regional areas, environmental problems, which are beyond the national boundaries, or that cannot be resolved by a single public organization or that are related to hierarchically different levels of governance.

Fourthly, governance as network governance. At this point, governance is a difficult and complex process to be managed by public or non-public actors depending on mutual interaction, negotiations and deliberations.

Thus, Klijn (2008: 511) defines governance networks as “public policy making and implementation through a web of relationships between government, business and civil society actors”. Börzel (1997: 4-5) points out that governance networks can be defined as “a new and special form of governance as denoting the structural relationships, interdependencies and dynamics between actors in public administration and the policy-making process. In addition, governance networks are a relatively stable and continuous network of relationships that bring together and mobilize resources that are dispersed through jointly or parallel actions for a policy solution”.

Furthermore, the concept of transnationality can be clarified by taking into consideration the situation in which groups or organizations operating transnationally. Nölke (2003: 278) assumes that at least one organization within the group does not act in the name of a national government or an intergovernmental organization for transnational activity of the network. In these circumstances, local and regional authorities can engage in transnational activities beyond the national borders or national level by coming together within networked structures, unlike the structures in which national levels are associated with clear-cut distinctions, in other words, which do not reflect the classical international character.

In summary, the majority of these approaches argue that local and regional authorities have expanded their “horizontal networks” and have carried these networks to a transnational or cross-border form, with the globalization and governance approaches becoming widespread.

3. OVERVIEW OF THE EUROPEAN POLITICAL SPHERE FOR TRANSNATIONAL NETWORK ACTIVITIES OF LOCAL AND REGIONAL AUTHORITIES

Undoubtedly, European Union can be regarded as one of the main political spheres for the development and interaction processes of subnational governance networks. Based on this inference, transnational network activities of local and regional authorities within public administration structure of the European Union are discussed hereinafter in the context of Brussels offices and regional/cohesion policy.

3.1. System Basics

The European Commission's Governance White Paper (Commission of the European Communities, 2001) articulates that networks at the European and international sphere can be considered as a non-hierarchical interaction of the entities like individuals and/or communities, regional and local governments, enterprises, directorates, research institutions with each other. Participants in these networks can be described as one of the resources needed to achieve the common goal. Accordingly, it can be argued that the Commission prioritizes the networks to participate more in decision making and implementation processes. Moreover, it can be suggested that Commission pay attention to achieve a framework for transnational cooperation, particularly between subnational actors.

EU Commission has stimulated these networks as a form of governance by obtaining information and getting expert opinion from them and by using them as ones of the facilitators of policy implementations and so on (Borrás, 2007). This stance can be reckoned as an opportunity in terms of the governance approach that is desired to orchestrate the decision-making mechanisms of the EU. Namely, the multi-stakeholder and non-hierarchical structure of the subnational governance networks can be featured as another basis for ensuring the democratic legitimacy of the decisions taken.

Transnational activities of subnational governance networks can be figured out remarkably from the EU's multilevel governance perspective. Correspondingly, it can be alleged that multilevel governance emphasizes the existence of a new form of policy making in the EU. National governments can not be deemed as the only actors of decision-making processes. Along with this consideration, while EU institutions are independent actors of decision-making processes, local and regional authorities are gaining mobility as part of policy-making processes.

It can be plausible to suggest that each level of governance has its own resources like knowledge, experience, political power, expertise etc. Each level can use these resources in the processes of mutual negotiation and deliberation. Based on the administrative structure of the country, some local and regional authorities can encounter national barriers when they desire to contact directly with the EU.

Even it could not be easy to access EU institutions due to these national boundaries, many local and regional authorities can find other gates opening to the EU through the governance networks they established among themselves. It can be argued that EU institutions also support the formation of these structures. This does not require denial of the importance of central governments in EU policy processes, or namely the supranational and subnational level do not eliminate the national level. However, it is claimed that the game is played in three levels.

In particular, it is suggested that there is a policy-making process that includes formal procedures and rules in the multilevel governance system and informal practices based on mutual negotiations and discussions, developing cooperation and reaching agreement on (Schmitter, 2003). This system has multi-level and multi-actor processes. The essence of the governance system has several key principles such as subsidiarity, openness, participation, transparency, accountability, effectiveness and compliance etc.

3.2. Brussels Representation and Participation in Policy Processes

The offices opened by local and regional entities in Brussels can be portrayed as a noticeable aspect of transnational network activities of subnational level. The developments in the EU political arena after the mid-1980s and with the 1990s (the Single European Act regarding the regional policy as an objective, 1988 structural funds reform, subsidiarity principle with Maastrich Agreement in the 1990s, launching of the Cohesion Fund, establishment of the Committee of the Regions, representation in the Council of Ministers, strengthened governance networks etc.) can be remarked as game changer in increasing the number of offices opened in Brussels.

The number of accredited offices determined by Huysseune and Jans (2008: 1) in Brussels as of April 2007 is 226. 165 of these belong to the regions, 17 to local and sub-regional governments, 26 to governance networks established by local and regional governments, and 18 to other segments representing private sector organizations.

Huysseune and Jans (2008: 5) suggest that one attribution of Brussels offices is to strengthen local and regional authorities before national governments. Similarly, Beyers and Donas (2014: 3) denote that Brussels offices can serve as "semi-embassies". According to them; Basque, Catalonia, Wales, Scotland, Northern Ireland, etc. Brussels offices of the region and countries evoke almost a diplomatic mission in terms of equipment and human resources. However, the

research by Beyers and Donas (2014: 21) reflects the conclusion that regional/local representation and mobility do not compromise the representation of the member state in the EU, but rather a complementary function.

Correspondingly, it would be factual to argue that Commission did not hesitate to take advantage of Brussels offices, but expanded the importance attributed to the information they provide. Especially the networking activities as one of the prime concerns of Commission aiming to render the actions and programs more inclusive can smooth the way for figuring these offices as the representation framework of the units closest to the citizens.

It can be discussed that lobbying of subnational networks and their participation in policy processes has been stimulated by Commission through the motives as follows: (1) strengthening the legitimacy of the decisions taken, (2) access to information from the nearest source, and (3) optimizing the involvement of large groups of actors in negotiation and discussion processes.

However, it is determined that local and regional authorities with certain richness in resources actively use both office and subnational networks in Brussels representation. While it is suggested that this situation shows that the subnational networks are suitable for the “venue shopping” strategy, additionally it is emphasized that this habitat provides occasions such as attracting attention of EU decision-makers, increasing the chances of involving political processes and expanding their mobility for local and regional authorities. Furthermore, it is noted that Brussels offices differ from the subnational networks in terms of functional context as predominantly accentuating the lobbying activities (Donas & Beyers, 2013).

Accordingly, given that many of the umbrella organizations of EU’s towns, municipalities, cities and provinces have offices in Brussels, it can be noticeable that considerable part of the subnational network activities is carried out through these organizations. Further in some cases, offices can turn into a base where business world, universities and NGOs can perform their network activities.

Therefore, local and regional authorities can directly contact the European Commission, some even participate in the Council of Ministers, be formally represented in the Parliament through the Committee of the Regions, lobby at the Brussels offices they have established or developed a cooperation with, and go beyond national borders through networks by interacting with each other and others (Hooghe and Marks, 2001: 81).

3.3. EU Regional/Cohesion Policy and Subnational Networks

Subnational entities get noticed as actors playing a role in EU regional policy (Rhodes, 2017: 61). Having a representative office in Brussels or establishment of units for the execution of EU relations, trying to influence EU decision making processes and making a partnership to apply for EU funding programs can be denoted as revelations of mobility provided by the subnational networks.

It can be argued that subnational networks have various functions in order to foster the engagement of local and regional authorities to processes and to enable them to act systematically as well as collectively. In the context of EU regional/cohesion policy processes, it can be deliberated that subnational networks come into play in two main points:

First, it seems that the subnational networks are trying to influence decision-making processes at the point of harmonization of the policies and legislative regulations with subnational interests. Secondly, the action plans of the local and regional authorities which are presumably synchronized within the framework of the topics, scopes, standards and rules determined by the EU regional policy turn the spotlight on the structural and investment funds. In this sense, it can be mentioned that the networks enable local and regional authorities to cooperate and collaborate in accordance with the principle of partnership for the use of the funds (Borghetto & Franchino, 2010).

From a periodic point of view, EU regional policy has undergone significant transformations both on the basis of founding agreements and financially, strategically and operationally. In particular, the transformation of the EU regional policy on a strategic and operational basis has a special meaning in terms of subnational governments. It can be argued that this innovative system supports governance levels to cooperate with each other (Bache, 2007: 395-412). Likewise Goldsmith (2003: 112-133) underlines that strong regional policy has fostered the forms of cooperative subnational politics and new networks of subnational level have reflected the experience of regional policy.

In the study, where Bache (2003) investigates the effects of Europeanization on the British administration, especially EU Regional Policy has been broadly investigated. Accordingly, the government, which intended to make more use of EU funds, had to open its doors to the transfer of regional policies from the EU. As a result, local and regional authorities gained relatively effectiveness, the principle of partnership, which is obligatory for using funds, has become widespread, and public-private partnership and cooperation projects have started to be implemented in urban policies.

In fact, EU has an investment resource planning of over EUR 350 billion for the period of 2014-2020 including local and regional authorities. Creating joint

programs, projects and networks by pairing up the various local and regional authorities can be considered as prospective accomplishments of this investment plan. The EU spends about one third of its budget on cohesion policy objectives.

Articles 32-35 of the Common and General Provisions Regulation related to the use of all structural and investment funds pronounce that it is focused on customized capacity building and revealing the potential of local organizations through network activities (European Parliament & Council of the European Union, 2013a, Regulation [EU] 1303).

Innovative measures/actions can be cited as one of the important topics that offer direct related opportunities for subnational networks in terms of cohesion policy. Within the framework of innovative actions, thematic networks have been accentuated, especially for less developed regions. More than 350 operations were conducted under the innovative action title financed by the Regional Development Fund during the 1994-1999 programming period (European Commission, 2001).

It can be acknowledged that the research by Jerzyniak (2011) on innovative actions financed by structural funds under various titles like RIS / RITTS, RISI, TERRA, RECITE; ECOS-Ouverture, Urban Development etc. and particularly featuring inter-regional networking propounds remarkable findings. Within the scope of the research, it is reflected that innovative actions for network development under structural funds have a positive effect on the quality of partnership and governance.

Innovative actions are included in the 8th article of the Regional Development Fund Regulation (European Parliament & Council of the European Union, 2013b, Regulation [EU] 1301) for 2014-2020 period. The budget for Innovative Actions and Technical Assistance is more than 1.5 billion Euros (European Commission, 2014).

In addition, pursuant to Article 9 of the Regulation, it is stipulated that the Commission should establish a “Urban Development Network”, and actions such as capacity building, skill building, performing network activities and mutual sharing of experiences among local and regional authorities at the Union level were envisaged. The Urban Development Network is intended to serve as an immediate deliberation channel in the implementation of integrated urban development strategies and innovative actions between Commission and subnational level.

Since European Territorial Cooperation was built as the third column of the EU cohesion policy in the 2007-2013 programming period, cross-border, transnational and interregional cooperation projects, which were previously carried

out through the Community Initiative such as INTERREG, are being implemented within the framework of the European Territorial Cooperation in the programming period 2007-2013 and subsequently in 2014-2020. In the 2014-2020 programming period, it can be stated that the budget planned to be spent from the structural and investment funds for the European Territorial Cooperation target is over 10 billion Euros. It is understood that this figure corresponds to approximately 3% of the total budget allocated under the cohesion policy (European Commission, 2014).

Furthermore, making the network activities one of the three pillars/goals of cohesion policy can be noted as a remarkable development. This kind of reform can provide various positive effects such as increasing the amount of funds, laying out some prioritizations and delivering more visibility opportunities for subnational networks.

In accordance with Article 2 of the European Territorial Cooperation Regulation; the opportunity to carry out network activities for local and regional authorities is provided and programs and projects based on learning, innovation, sharing and exchanging are envisaged within the scope of the target (European Parliament & Council of the European Union, 2013c, Regulation [EU] 1299).

Pursuant to Article 7 of the Regional Development Fund Regulation (European Parliament & Council of the European Union, 2013b, Regulation [EU] 1301), local and regional authorities, if benefiting from the Regional Development Fund, should prepare urban development strategies for the solution of the problems faced. In this context, the Reference Framework for Sustainable Cities has been developed as an online tool kit to make it available to cities based on the decisions taken in the Leipzig Charter.

Likewise, member states are encouraged to take a stronger focus on urban issues in their Operational Programs. However, it is required for member states to transfer powers to the local and regional authorities for the implementation stages of sustainable urban development strategies, at least during the project selections. Commission specifically addresses this issue in the review processes of the Operational Programs. In addition, Commission go over the provision of the urban dimension in both the Innovative Actions and the Urban Development Network and URBACT III programs (European Parliament & Council of the European Union, 2013b, Regulation [EU] 1301).

4. CONCLUSION

In line with globalization, technological and socio-economic transformations and under the influence of new managerial paradigm changes, the relationships which local and regional authorities foster with other administrative levels and among themselves, enhanced and widened mobility and crossing, intersecting, vertical and horizontal interactions can be referred to new structures that reflect network features.

In this respect, it would be practical to consider the following three aspects as exploring European political sphere for transnational network activities of subnational level. Firstly, local and regional authorities have started to gain more mobility and visibility as the program periods of regional/cohesion policy progressed and they scaled up their Brussels representation. For instance, every new implementation program of cohesion policy had new features, instruments and approaches to proceed in a more decentralized way. In fact, the latest one, 2021-2027 programming period can be remarked by locally-led development strategies as one of the five main objectives, emphasis on empowering local authorities in the management of the funds and a new networking and capacity-building programme for urban authorities, the European Urban Initiative (European Commission, 2018).

Secondly, as multi-leveled system crystallizes to a greater extent, assuming “watchman role” of the nation state on subnational level become more mitigated. Nevertheless, domestic constitutional status, resource richness, policy-making legacy and visionary leadership can still be reckoned as the primary determinants for this development. Thirdly, it is widely discussed that transnational networks have started to be a part of an embeddedness within the EU’s institutional configuration. They are considered as softer forms of governance serving for sharing best practices, exchange of information, benchmarking, benchlearning etc. Aside from that, new technologies and digitalization processes accelerate networking activities of all government levels, and this progress stipulates the integration and involvement of subnational level. At the end of this developments, some can refer to a unique political sphere employing kind of hybrite mechanisms and endeavoring to remediate its own democratic deficit through a multi-leveled and networked system.

However, the studies in the field can be considered as limited to deeply analyze the extent to which these networks have actual effect in real policy spheres. Particularly the results of regional/cohesion policy instruments, which will be implemented during 2014-2020 programming period, may be remarkable to assess and study with the purpose of providing an insight into networking activities of subnational entities while Commission has set some success goals.

REFERENCES

Bache, I. (2003, 27th-29th March). *Europeanization: A Governance Approach*. EUSA 8th Biennial International Conference, Nashville. http://aei.pitt.edu/554/1/Bache_EUSA.txt, (14.12.2020).

Bache, I. (2007). The Politics of Redistribution. In K. E. Jørgensen, M. A. Pollack & B. Rosamond (Eds.). *Handbook of European Union Politics* (pp. 395-412). London: SAGE Publications Ltd.

Bäckstrand, K. (2006). Multi-Stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Rethinking Legitimacy, Accountability and Effectiveness. *European Environment*, 16(5), 290-306. doi: 10.1002/eet.425

Barnett, M., & Sikkink, K. (2009). From International Relations to Global Society. In R. E. Goodin (Eds.). *The Oxford Handbooks of Political Science* (pp. 748-768). Oxford: Oxford University Press.

Bevir, M., Rhodes, R. A. W., & Weller, P. (2003). Traditions of Governance: Interpreting the Changing Role of the Public Sector in Comparative and Historical Perspective. *Public Administration*, 81(1), 1-17. doi: 10.1111/1467-9299.00334.

Bevir, M. (2011). Governance as Theory, Practice, and Dilemma. In M. Bevir (Eds.). *The SAGE Handbook of Governance* (pp. 1-16). London: SAGE Publications Ltd.

Beyers, J., & Donas, T. (2014). Inter-regional Networks in Brussels: Analyzing the Information Exchanges among Regional Offices. *European Union Politics*, 15(4), 1-25. doi: 10.1177/1465116514536269.

Borghetto, E., & Franchino, F. (2010). The Role of Subnational Authorities in the Implementation of EU Directives. *Journal of European Public Policy*, 17(6), 759-780. doi: 10.1080/13501763.2010.486972

Borrás, S. (2007). The European Commission as Network Broker. *European Integration online Papers (EIoP)*, 11(1), <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2007-001.pdf>, (14.12.2020).

Börzel, T. A. (1997). What So Special About Policy Networks? – An Exploration of the Concept and Its Usefulness in Studying European Governance. *European Integration online Papers (EIoP)*, 1(16), <http://eiop.or.at/eiop/pdf/1997-016.pdf>, (14.12.2020).

Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, M. (2008). The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 78-93. doi: 10.1177/0002716207311877

Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture Volume I*. (2nd ed.). United Kingdom: John Wiley & Sons Ltd.

Cheema, G. S., & Rondinelli, D. A. (2007). From Government Decentralization to Decentralized Governance. In G. S. Cheema & D. A.

Rondinelli (Eds.), *Decentralizing Governance: Emerging Concepts and Practices* (pp. 1-20). Washington D.C.: Brookings Institution Press.

Chhotray, V., & Stoker, G. (2009). *Governance Theory and Practice: A Cross-Disciplinary Approach*. Chippenham and Eastbourne: CPI Antony Rowe (Palgrave Macmillan).

Commission of the European Communities. (2001, 25th July). *European Governance – A White Paper*. (COM[2001] 428 final-Official Journal C287 of 12.10.2011).
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0428&rid=1>, (14.12.2020).

Donas T., & Beyers, J. (2013). How Regions Assemble in Brussels: The Organizational Form of Territorial Representation in the European Union. *Publius: The Journal of Federalism*, 43(4), 527-550. doi: 10.1093/publius/pjs042.

European Commission. (2001). *Innovative Actions under the ERDF: 2000-06*. [COM(2001) 60 Final, Not published in the Official Journal]. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:g24210&from=HR>, (14.12.2020).

European Commission. (2014). *A Reformed Cohesion Policy for Europe*. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/infographic/cohesion_policy_20142020_pano_en.pdf, (14.12.2020).

European Commission. (2018). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund Plus, the Cohesion Fund, and the European Maritime and Fisheries Fund and financial rules for those and for the Asylum and Migration Fund, the Internal Security Fund and the Border Management and Visa Instrument*. [COM(2018) 375 Final, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:26b02a36-6376-11e8-ab9c-01aa75ed71a1.0003.02/DOC_1&format=PDF], (14.12.2020).

European Parliament and Council of the European Union. (2013a, 17th December). *Regulation No. EU/1303/2013*. Official Journal L347-320 of 20.12.2013.
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1303&from=EN>), (14.12.2020).

European Parliament and Council of the European Union. (2013b, 17th December). *Regulation No. EU/1301/2013*. Official Journal L347-289 of 20.12.2013.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0289:0302:EN:PDF>

European Parliament and Council of the European Union. (2013c, 17th December). *Regulation No. EU/1299/2013*. Official Journal L347-259 of 20.12.2013. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0259:0280:EN:PDF>, (14.12.2020).

Goldsmith, M. (2003). Variable Geometry, Multilevel Governance: European Integration and Subnational Government in the New Millennium. In K. Featherstone & C. Radaelli (Eds.), *The Politics of Europeanization* (pp. 112-133). Oxford: Oxford University Press.

Hafner-Burton, E. M., Kahler, M., & Montgomery, A. H. (2009). Network Analysis for International Relations. *International Organization*, 63(3), 559-592. doi:10.1017/S0020818309090195

Held, D. (1995). *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. California: Stanford University Press.

Hooghe, L. ve Marks, G. (2001). *Multi-level Governance and European Integration*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Hughes, O. E. (2012). *Public Management and Administration: An Introduction* (4th ed.). London: Palgrave Macmillan.

Huysseune, M., & Jans, T. (2008). *Brussels as the Capital of a Europe of the Regions? Regional Offices as European Policy Actors*. School of Politics, Brussels Studies, Issue No. 16.

Jerzyniak, T. (2011, 03th-04th March). *Policy Lessons from Experimentation with Regional Programmes for Innovative Actions (RPIA)*. International Evaluation Conference: What's New and What Works in the EU Cohesion Policy 2007-2013: Discoveries and Lessons for 2014-2020, Vilnius. http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/fm/failai/Verinimo_konferencija_2011/Konferencijos_pranesimai/2nd_day_A_session_Innovative_measures/2.2.A_Innovative_measures/2.2.A_Jerzyniak.pdf, (14.12.2020).

Jessop, B. (2004). Multi-level Governance and Multi-level Meta-governance. In I. Bache & M. V. Flinders (Eds.). *Multi-level Governance* (pp. 49-74). Oxford: Oxford University Press.

Keck, M. E., & Sikkink, K. (1999). Transnational Advocacy Networks in International and Regional Politics. *International Social Science Journal*, 51(159), 89-101. doi: 10.1111/1468-2451.00179

Klijn, E. H., & Skelcher, C. (2007). Democracy and Governance Networks: Compatible or Not? *Public Administration*, 85(3), 587-608.

Klijn, E. H. (2008). Governance and Governance Networks in Europe: An Assessment of 10 Years of Research on the Theme. *Public Management Review*, 10(4), 505-525. doi: 10.1080/14719030802263954

Knill, C. & Lehmkuhl, D. (2002). Private Actors and the State: Internationalization and Changing Patterns of Governance. *Governance*, 15(1), 41-63. doi: 10.1111/1468-0491.00179

Koliba, C., Meek, J. W., & Zia, A. (2010). *Governance Networks in Public Administration and Public Policy*. Boca Raton, Florida: CRC Press, Taylor&Francis Group.

Ladeur, K. H. (2004). Globalization and Public Governance. In K. H. Ladeur (Eds.), *Public Governance in the Age of Globalization* (pp. 1-23). Oxon: Routledge.

Leach, M., Bloom, G., Ely, A., Nightingale, P., Scoones, I., Shah, E., & Smith, A. (2007). Understanding Governance: Pathways to Sustainability. *STEPS Working Paper* 2. http://steps-centre.org/wp-content/uploads/final_steps_governance.pdf, (14.12.2020).

Loughlin, J. (2004). The “Transformation” of Governance: New Directions in Policy and Politics. *Australian Journal of Politics and History*, 50(1), 8-22.

Lynn, L. E, Heinrich, C. J., & Hill, C. J. (2001). *Improving Governance: A Logic for Empirical Research*. Washington D.C.: Georgetown University Press.

Nölke, A. (2003). The Relevance of Transnational Policy Networks: Some Examples from the European Commission and the Bretton Woods Institutions. *Journal of International Relations and Development*, 3(6), 276–298.

Peterson, J. (2003). Policy Networks. *Reihe Politikwissenschaft Political Science Series, No. 90*. http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_90.pdf, (14.12.2020).

Reference Framework for Sustainable Cities. <http://rfsc.eu/>, (14.12.2020).

Rhodes, R. A. W. (2017). *Network Governance and the Differentiated Polity: Selected Essays, Volume I*. Oxford: Oxford University Press.

Risse, T. (2013). Transnational Actors and World Politics. In W. Carlsnaes, T. Risse & B. A. Simmons (Eds.), *Handbook of International Relations* (pp. 426-452). London: SAGE Publications Ltd.

Rosenau, J. N. (1998). Governance and Democracy in a Globalizing World. In D. Archibugi, D. Held & M. Köhler (Eds.), *Re-imagining Political Community* (pp. 28-57). Cambridge: Polity Press.

Sassen, S. (2005). The Global City: Introducing a Concept. *Brown Journal of World Affairs*, 11(2), 27-43.

Schmitter, P. C. (2003). Democracy in Europe and Europe's Democratization. *Journal of Democracy*, 14(4), 71-85.

Sending, O. J., & Neumann, I. B. (2006). Governance to Governmentality: Analyzing NGOs, States, and Power. *International Studies Quarterly*, 50(3), 651–672. doi:10.1111/j.1468-2478.2006.00418.x

Slaughter, A. M. (2004). *A New World Order*. Princeton: Princeton University Press.

Swyngedouw, E. (2005). Governance Innovation and the Citizen: The Janus Face of Governance-beyond-the-State. *Urban Studies*, 42(11), 1991–2006.

Teisman, G. R., & Klijn, E.-H. (2002). Partnership Arrangements: Governmental Rhetoric or Governance Scheme? *Public Administration Review*, 62(2), 197–205. doi: 10.1111/0033-3352.00170

Territorial Agenda of the European Union 2020. (2011, 19th May). Agreed at the Informal Ministerial Meeting of Ministers responsible for Spatial Planning and Territorial Development, Hungary.
https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_2020.pdf, (14.12.2020).

Torring, J. (2007). Introduction: Democratic Network Governance. In M. Marcussen & J. Torring (Eds.), *Democratic Network Governance in Europe* (pp. 1-20). New York: Palgrave Macmillan.

**HAYAT BİLGİSİ DERSİNDE PROJE TABANLI ÖĞRENME
YAKLAŞIMININ UYGULANMASINDA ÖĞRETMEN, ÖĞRENCİ VE
VELİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ**

*EXAMINATION OF TEACHER, STUDENT AND PARENTS' VIEWS IN THE
IMPLEMENTATION OF PROJECT BASED LEARNING APPROACH IN LIFE
SCIENCE LESSON*

İsmail KILIÇ*, Melike ÖZMEN ULU**

*Geliş Tarihi: 14.10.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, temel eğitimde okul ve toplum kurallarının ilk olarak verildiği öğrencilerin hayatında kilometre taşı sayılacak değerde olan hayat bilgisi dersinde, proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanmasında öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubu; İstanbul İli Esenyurt İlçesi'ne bağlı ilkokulda 2. sınıfa devam eden 41 öğrenci, 40 öğrenci velisi ve 20 sınıf öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Araştırmadaki veriler; öğrenciler için yarı yapılandırılmış 12 açık uçlu soru, veliler için yarı yapılandırılmış 9 açık uçlu soru ve öğretmenler için yarı yapılandırılmış 16 açık uçlu sorudan oluşan görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Bu kapsamda araştırmada, öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerinin temel eğitimde proje tabanlı yaklaşımının niteliklerine ilişkin algılarının ortaya çıkarılması amaçladığından nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim kullanılmıştır. Görüşme sorularından elde edilen verilerin analizinde, betimsel analizden yararlanılmıştır. Bu bağlamda araştırmadan elde edilen bulgular, araştırma soruları ile ilgili olarak farklı kavramsal kategoride değerlendirilerek sonuçlar yorumlanmıştır. Bu araştırmada elde edilen veriler sonucunda öğrencilerin proje ödevlerini hem aileleriyle hem de öğretmenleriyle birlikte yaptıkları anlaşılmıştır. Öğretmenlerin öğrencilerine konu belirlerken, bilgi toplama aşamasında kaynak bulma konusunda, farklı örnekler sunarak doğru bilgiye ulaşmasında rehberlik ettikleri görülmektedir. Velilerin ise çocuklarına proje uygulama aşamasında materyal temin etme, ödevin şekilsel düzenlemesi, internet araştırmaları gibi konularda yardım ettikleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temel Eğitim, Hayat Bilgisi Dersi, Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı, Öğrenci- Veli-Öğretmen Görüşleri

ABSTRACT

The aim of this study is to examine teacher, student and parents ' views in the implementation of project based approach in life science course which is considered as a lifesaver in the life of the students in which school and community rules were first introduced in basic education.

* Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, ismailk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3270-063X.

** ozmelike22@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0672-562X.

Working Group of the study; 2nd Primary School in the District of Esenyurt, Istanbul Province. 41 students attending the class consist of 40 parents and 20 teachers. The sample of the study was determined by sampling criteria from the intended sampling methods. Data in the research; collected using the interview form consisting of 12 semi-structured open-ended questions for students, 9 semi-structured open-ended questions for parents and 16 semi-structured open-ended questions for teachers. In this context, phenomenological design were used as a result of qualitative research methods in order to reveal the perceptions of teachers, students and parents about the characteristics of project-based approach in basic education. Descriptive analysis was used to analyze the data obtained from Interview Questions. In this context, the results obtained from the research were evaluated in different conceptual categories and the results were interpreted in relation to the research questions.

Keywords: Basic Education, Life Science Lesson, Project-Based Learning Approach, Student-Parent-Teacher Opinions

EXTENDED ABSTRACT

Primary school is the first step in which students gain basic academic skills and core values. Life sciences lesson is an important lesson that enables students to recognize the values of their environment, helps students to internalize these values and thus facilitates the adaptation of students to their environment (Esemen, 2019). In addition, individuals not only learn about life, but also acquire skills that can make their lives easier in this lesson. Life Sciences course enables the individual to produce solutions to the problems that students may encounter in their daily lives, based on real events and experiences. This course, which aims to prepare children for life, is based on the objects, facts and cases that the children encounter in their environment (Öztürk ve Kalafatçı, 2016).

The project-based learning approach has very distinct features. Perhaps the most emphasized of these features is that the student and the teacher make the design of the project together. At this point; teacher and student work together on a specific scenario, trying to find a solution to a real problem. In the search for this solution, usually there may not be only one solution. Students and teachers consider and evaluate more than one solution together. Evaluating more than one solution and searching for different solutions provides students and teachers certain skills (Aras, 2020).

When the studies on the use of project-based learning in the education and training process are examined, it has been established that the related method provides many advantages to the students. The results of the literature review indicates that the method contributed positively to the academic success of the students and their attitude towards the course. It is seen that the studies carried out mainly in the field of science education. Only a limited number of studies have been found on the effect of project-based learning method on academic achievement and attitude towards the lesson in social studies teaching (Kılıç ve Özel, 2014; Kılıç ve Özel, 2015; Öteleş ve Ezer, 2020). In life sciences teaching, there is no study on the application of the project-based learning approach in which the situations of three different groups, namely students, teachers, and parents coexist. Based on this context, it was aimed to reveal the perceptions of teachers, students and parents' opinions on the qualities of the project-based learning approach in life studies lesson. For this purpose, answers were sought for three sub-problems: What are the students' views on the application

process of the given project assignments? What are the teachers' views on the application process of the given project assignments? What are the parents' views on the application process of the given project assignments?

For this study, one of the qualitative research methods, phenomenological design was used, and the data obtained were analyzed by descriptive analysis technique. An interview form consisting of semi-structured open-ended questions was used separately for the opinions of teachers, students and parents regarding their views on the implementation of the project-based approach in basic education. In this context, 12 semi-structured open-ended questions were used for students, 16 for teachers, and 9 for parents at the beginning of the study. However, in this study, 3 semi-structured open-ended questions for students; 2 semi-structured open-ended questions for teachers and 3 semi-structured open-ended questions for parents were evaluated. The research was held in a suitable place for the volunteer participant within the boundaries of Esenyurt District of Istanbul Province, face to face and with the consent of the participants, by taking a voice recording and taking notes between 26.03.2019-20.05.2019. The interviews took approximately 45 minutes on average. The analysis of the data, the interviews with students, teachers and parents were recorded and the data obtained from these records were charted.

The results revealed that the students did not do the project assignments given to them alone, which is also confirmed by parents and teachers. The results of the interviews and observations made uncovered that the students did their project homework with both their families and teachers. It was seen that the teachers guided their students in finding the right information while determining the subject, in finding resources during the information gathering stage, by presenting different examples. On the other hand, it was determined that parents helped their children in matters such as obtaining material during the project implementation phase, formal arrangement of the homework, internet researches. Regarding the project preparation process, it is expected that the teacher guides the student. However, it is not appropriate for the teachers to take a direct active role in the project. In terms of parents, it is not appropriate for parents to support the student's project. Furthermore, it also should not be forgotten that parents are educated informally during this project preparation process. It is thought that having sufficient information about the roles each of the students, teachers and parents should undertake in the project preparation process will allow it to be completed in accordance with its purpose.

1. GİRİŞ

İlkokul kademesi öğrencilerin temel akademik becerileri ve temel değerleri kazanacağı ilk basamaktır. Hayat Bilgisi dersi ise, öğrencilerin yaşadıkları çevresinin değerlerini tanımasını sağlayan, bu değerleri öğrencilerin içselleştirmesine yardımcı olan ve bu sayede de öğrencilerin çevrelerine uyumunu kolaylaştıran önemli bir derstir (Esemen, 2019). Ayrıca, birey bu derste yaşamı öğrenmekle kalmamakta, bunun yanı sıra yaşamını kolaylaştırabilecek birtakım beceriler de edinmektedir. Hayat Bilgisi dersi bireyi gerçek olay ve yaşantılardan hareketle öğrencilerin günlük hayatlarında karşılaşılabileceği problemlere çözümler

üretebilmesini sağlamaktadır. Çocukları hayata hazırlamayı amaç edinen bu ders, konusunu da çocuğun yakınlarında karşılaştığı obje, olgu ve vakalardan almaktadır (Öztürk ve Kalafatçı, 2016).

Hayat bilgisi dersi, okul ve sınıf hayatı ile tanıştıkları öğrenciler, yaşam ve sosyal gereksinimlerin yararları ve toplumdaki birey, ilk yargı ile resmi bir program olarak kurstan nasıl kazandıklarıyla ilgilidir. Hayat bilgisi dersinin, öğrencilerin hayatlarını, kişisel özelliklerden, düşünme becerilerinden, çevresel tutumlardan sosyal davranışlara kadar inşa etmede aktif bir rol oynadığı söylenebilir. Tüm bunlara ek olarak, yaşam bilimi konusu, öğrencilerin kendi öğrenme yollarını belirleyecekleri resmi öğrenmenin ilk derslerinden bir tanesidir (Bektaş, 2009).

Günümüz eğitim anlayışında ise, artık öğrencinin bilgiyi başka birinden alması yeterli olmamaktadır. Bunun yerine bilgiyi kendi öğrenme sürecine göre yeniden oluşturan ve üreten öznel bir öğrenme anlayışına geçilmiştir. Böylece öğrenci bilgiyi ezberlemekten kurtulup anlamlı ve kalıcı öğrenmeler sağlamaktadır. Türkiye’de de 2005 yılında, bu amaçları gerçekleştirmek için yeni bir eğitim sistemi olan yapılandırmacı anlayışa geçilmiştir. Bu anlayışta öğretmen rehber rolünde kalmaktadır. Öğrenci ise aktif öğrenme süreçlerine katılarak yaparak ve yaşayarak öğrenmektedir. Anlamlı ve kalıcı öğrenmelerin olabilmesi için öğrencinin bütün duyu organlarını kullanacağı öğrenme ortamları oluşturulması gerekir. Bu amaca hizmet edecek yöntemlerin başında da “projeye dayalı öğrenme yaklaşımı” gelmektedir. Proje yönteminin eğitsel açıdan kazanımları, yapılandırmacı eğitim anlayışına uygundur. Bu yöntemin uygulandığı yapılandırmacı sınıflarda, öğrenci öğrenmeyi öğrenmektedir (MEB, 2009).

Proje esaslı öğrenmenin uygulandığı sınıflarda, öğretmenin rolü sadece öğrencilere bilgi aktarmak ve öğrencilerin hatalarını düzeltmek değildir. Yeni düşünme yolları geliştirmelerine ve öğrencileri aktif hale getirmelerine yardımcı olmak. Aktif olmak sadece fiziksel olarak aktif olmak anlamına gelmez; öğrencilerin zihinsel olarak aktif oldukları, yani düşündükleri, eleştirdikleri, sorguladıkları, bilgilerini aktive ettikleri ve yeni anlamlar yarattıkları anlamına gelir. Öğretmen, öğrenme deneyimlerini organize etmek ve etkin katılım sağlamak için öğrencilerin perspektiflerine, ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına dayanmalıdır (Babadoğan, 2003).

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının oldukça belirgin özellikleri bulunmaktadır; bu özelliklerden belki de en çok vurgulananı projenin tasarımını öğrenci ve öğretmenin birlikte yapmasıdır. Öğretmen ve öğrenci belirli bir senaryo üzerine birlikte çalışarak, gerçek bir probleme çözüm bulmaya çalışırlar. Bu çözüm arayışında, çoğunlukla tek bir çözüm yolu bulunmayabilir. Öğrenciler ve öğretmen birden fazla çözüm yolunu birlikte düşünür, değerlendirirler. Birden fazla çözüm yolunu değerlendirmek ve farklı çözüm arayışlarına geçmek öğrencilere de öğretmenlere de belli başlı beceriler kazandırır (Aras, 2020)

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımında, öğrenci geleneksel yaklaşımdan daha

çok rol almak ve daha çok sorumluluk almalıdır. Geleneksel sınıflarda, öğretmenler genellikle sınıfın önündedir ve sınıfı sürekli kontrol ederler. Yapılandırmacı sınıflarda, öğretmen öğrencileri gözlemleyen ve daha fazla dinlemeyi tercih eden kişidir. Yapılandırmacı öğrenme ortamlarında, bazı öğrenciler aniden hemen hepsini varsaymak sorumluluğu ile ne yapacağını şaşırırlar. Bu sorunun üstesinden gelmek için rehberlik yapılmalı ve sorumluluk kademeli olarak öğrencilere bırakılmalıdır. Nitelikli bir eğitim ortamı, öğrenciler birlikte çalışarak ve yaş ve gelişim özelliklerine dayalı bilgiyi anlamlandırarak öğrendiklerinde etkili ve üretken olabilir. Bugün eğitim sektöründe yapılan araştırmalar, öğrencilerin bilgi merkezinde olduklarını ve etkin olarak bilgiye eriştikleri zaman daha iyi öğrendiklerini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin öğrenme merkezinde ve bilgi ile bağlantılı olduğunda, daha kolay düşünme daha yüksek seviyelere ulaşır. Bu hedefe ulaşmak için proje esaslı öğrenme yaklaşımı kaçınılmaz olmaktadır.

Proje tabanlı öğrenmenin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına yönelik çalışmalar incelendiğinde de ilgili yöntemin öğrencilere pek çok avantaj sağladığı tespit edilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucu yöntemin öğrencilerin akademik başarısına ve derse karşı tutumuna olumlu yönde katkılar sağladığına ilişkin bulgulara rastlanmıştır. Yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak fen bilgisi eğitimi alanında yapıldığı görülmektedir Sosyal bilgiler öğretiminde proje tabanlı öğrenme yönteminin akademik başarı ve derse karşı tutuma etkisine dair sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır (Kılıç ve Özel, 2015; Kılıç ve Özel, 2014; Öteleş ve Ezer, 2020). Hayat bilgisi öğretiminde ise, öğrenci, öğretmen ve veli olmak üzere üç farklı cinsiyet durumunun birarada bulunduğu proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulanışı hakkında bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamdan yola çıkılarak araştırmada, öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerinin hayat bilgisi dersinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının niteliklerine ilişkin algılarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAK ARAMASI

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nın amacı öğrencilerin öğrenilen bilgileri ve tecrübeleri kendileri tarafından yapılandırması ve istenilen kazanımların farklı disiplinler yoluyla öğrencide davranış biçimine gelmesidir. Başka bir deyişle tek bir disiplin yerine birden fazla disiplinin arasındaki yapıyı gösteren öğrenme konuları üzerine oluşturulduğundan, dünyadaki eğilimlere yatkın olduğu ve öğrencilerin olayları farklı yönlerden değerlendirmelerine fırsat sağladığı bilinir (Narin, 2007). Bu dersin hedefi, öğrencilere yaşamlarını sürdürdükleri çevrelerini tanıtarak uymalarını sağlamak ve karşılaşacakları sorunları çözebilme yeteneği edindirmektir (Tay, 2007).

Seçgin (2020)'e göre proje tabanlı öğrenme, öğrencilerin bireysel ya da grup içinde sorumluluk alarak gerçek yaşamdaki problemleri çözmek için anlamlı

görevler üstlenmelerine, etkili bir biçimde öğretim materyallerini kullanmalarına odaklanan öğrenci merkezli bir ortamı yansıtmaktadır. Ayrıca, Öğretmen yetiştirme programlarında özellikle “Değerler Eğitimi” ya da “Karakter ve Değer Eğitimi” gibi dersler kapsamında, proje tabanlı ve etkinlik temelli değer eğitimine yönelik örnek uygulamalar yaptırılmasının, öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerine fayda sağlayacağı düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Gündüz (2018) “Öğrencilerin Hayat Bilgisi Dersinde Yaptıkları Projelerin Sorumluluk Duygusuna Katkısı Hakkındaki Görüşlerin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın amacı, ilkokul öğrencileri tarafından yapılan projelerin onların sorumluluk duygusuna yönelik görüşlerindeki değişimleri ortaya çıkarmaktır. Çalışma durum çalışması (örnek olay) kullanılmıştır. Kullanılan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biridir. Çalışmada veriler görüşme formu aracılığıyla toplandı ve toplanan veriler analiz edilirken betimsel analizden yardım alınmıştır. Araştırma yaptırılan projelerin öğrencilerin sorumluluk alma duygusuna olumlu yönde katkı sağladığı ve öğrencilerin proje yaparken kendilerini sorumlu hissettikleri sonucuyla tamamlanmıştır.

Demirhan’ın (2002) yaptığı deneysel araştırmada 3. sınıf Hayat Bilgisi öğretiminde PTÖ’nin öğrencilere etkin katılım, bilgiye ulaşmak için araştırma yolunun kullanımı, yapılan araştırmaların sunulmasının desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır ve öğrencilerin hayata karşı hazır bir durumda olmalarının sağlanacağı söylenmiştir.

Çiftçi’nin (2006) “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Proje Tabanlı Öğrenmenin Öğrencilerin Akademik Risk Alma Düzeylerine, Problem Çözme Becerilerine, Erişilerine Kalıcılığına ve Tutumlarına Etkisi” adlı yazdığı doktora tezinde seçilen iki sınıf -birbirine denk- deney grubu ve kontrol grubu olarak sınıflandırılmıştır. Deney grubu PTÖ yaklaşımıyla ders işlerken kontrol grubu geleneksel yaklaşımla ders işlemiştir. Çalışmada “akademik risk alma ölçeği, problem çözme ölçeği, erişim testi ve Sosyal Bilgiler tutum ölçeği” uygulandı. Bu ölçekleri araştırmadan önce ve sonra uygulandı. Araştırma bittikten 14 hafta sonra da öğrencilere “kalıcılık testi” uygulandı. Uygulanan testlerin verilerini çözümlmek için “t testi” kullanıldı. Çalışma sonucunda elde edilen bilgilere göre PTÖ dersin kalıcılık düzeyine olumlu açıdan etki etmiştir ancak öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersine karşı davranışlarında bir değişiklik olmadığı gözlenmiştir.

Erdem ve Akkoyunlu’nun (2002) yazdıkları “İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Kapsamında Beşinci Sınıf Öğrencileriyle Yürütülen Ekiple Proje Tabanlı Öğrenme Üzerine Bir Çalışma” isimli makaleleri “Kasım 2001 Uluslararası Eğitim Teknolojileri Sempozyumunda” aynı zamanda bildiri olarak da sunuldu. Çalışma 5.sınıf öğrencileri üzerinde Sosyal bilgiler dersi kapsamında yürütülmüştür. Öğrencilerle birlikte hem sınıf hem de bilgisayar öğretmenleriyle de çalışıldı. Bir grup öğrenci bilgisayar öğretmenleriyle, diğer grup ise sınıf öğretmenleriyle çalıştı.

Bu yaklaşımın sebebi, öğretmenlerin yeterliklerinin öğrencilerin ürün niteliğine nasıl yansıtıldığını görmek içindir. Sonuçta, sınıf öğretmeniyle çalışan gruplara teknoloji eğitiminin artırılması önerildi, bilgisayar öğretmenleriyle çalışan gruplara akademik eğitimin artırılması önerilmiştir.

Vatansever'in (2015) "Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı" adıyla yayımlanan makalesinde PTÖ yaklaşımı, felsefesi, türleri, hazırlanma adımları, kavramları, öğrenci ve öğretmenlerin rolü, avantajları ve dezavantajları, değerlendirme konuları yer almıştır. Yazar makalesinde PTÖ yaklaşımını "öğrencileri motive eden, kalıcı izli öğrenme sürecini kolaylaştıran, öğrenciyi öğretme-öğrenme sürecinin merkezine alan, gerçek yaşamın konularına ve uygulamalarına yer veren bir öğrenme yaklaşımı" şeklinde tanımlar. PTÖ'nün, öğrencilerin öğrenmeye yönelik isteklerinin artmasını sağladığına, motivasyonlarının iyi derecede olduğuna ve aynı zamanda daha az hoşlandıkları dersler için de tavırlarının değiştiğine, araştırmaya ve gözleme daha çok ilgi duymaya başladıklarına ve bu sayede kalıcı öğrenmeye anlamlı bir yaklaşım sağladığına değinmiştir.

Özkarabacak (2013)'in "Aile Katılımlı Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının 60-72 Aylık Çocukların Farklı Kültürlere Bakış Açısına Etkisinin İncelenmesi" konulu yüksek lisans tezinde PTÖ çalışmasına çocuklarla birlikte aileler de katılmıştır. Çalışmanın amacı, okul öncesi eğitim programına uygun etkili ve planlı bir şekilde okul öncesi eğitim programına uygun etkili bir program hazırlamaktır. Çalışmanın sonucunda deney grubundaki çocukların çalışmanın öncesi ve çalışmanın sonrasındaki puanlamasında ciddi bir fark gözlemlendi.

Toci (2000) yaptığı PTÖ çalışmasını teknolojiyle desteklemiştir. Bu teknolojik çalışma ortamında öğrenciler için iç motivasyonlarına nasıl bir etki olacağı araştırılmıştır. Çalışmaya beş ve altıncı sınıf öğrencileri birer grup olacak şekilde katılmıştır. Çalışma sekiz aylık bir süreci kapsamıştır ve çalışma sonunda, öğrenme ortamlarının uygun bir şekilde hazırlanması içsel motivasyona olumlu bir katkı sağlamıştır. Shepherd'ın (1998) yaptığı çalışmada PTÖ yaklaşımının öğrencilerin eleştirel düşünme yeteneğini edinmelerine olumlu katkı sağlayabileceğini bildirmiştir. Shepherd, altı ülkede belirgin bir konut sıkıntısı ile ilgili bir sorun için öğrencilerin tanımlanması ve çözüm bulmaya çalıştığı dokuz haftalık bir projeyi anlatıyor. Araştırmaya katılan öğrenci sayısının çok az olmasına rağmen (Deney grubunda 20, kontrol grubunda 15), Shepherd, deney grubunun kontrol öğrencilerine kıyasla, eleştirel düşünme becerilerinin test edilmesinde önemli bir artış olduğunu buldu. Ljung ve Blackwell (1996), geleneksel öğretimi okul içinde bir okul oluşturan probleme dayalı öğrenmeyle birleştiren risk altındaki gençler için bir program olan OMEGA Projesi'ni tanımlamaktadır. Araştırmacılar, OMEGA Projesine kayıt olduktan sonra pozitif gelişme olduğunu bildirmiştir. Programın mezunları programa maruz kaldıktan sonraki yıl İngilizce, ABD tarihi ve matematik derslerini yüksek derecelerle geçtiler.

Wolk (1994), tarafından yapılan bir PTÖ çalışmasına, ilköğretim 5.sınıf öğrencileri katılmıştır. “Proje Tabanlı Öğrenme: Bir Amaç İçin Araştırma” isimli çalışmada öğrenciler neyi keşfedeceklerine kendileri karar vermiştir ve bu yüzden bu yaklaşım öğretmenler de bu yaklaşımı disiplinler arası bir yaklaşım olarak tanımlamıştır. Çalışma sonunda öğrenciler yapılan etkinlikte dış dünyayı yani gevşek yaşamı algımlarken olumlu bir yönde eğilim göstermişlerdir.

2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE ALT PROBLEMLER

Problem

Öğrencilerin, öğretmenlerin ve velilerin Hayat Bilgisi dersinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının niteliklerine yönelik görüşleri nelerdir?

Alt Problemler

Araştırmanın amacı kapsamında aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Verilen proje ödevlerinin uygulama sürecine ilişkin öğrenci görüşleri nasıldır?
2. Verilen proje ödevlerinin uygulama sürecine ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?
3. Verilen proje ödevlerinin uygulama sürecine ilişkin veli görüşleri nelerdir?

4. YÖNTEM

Bu araştırmanın problemini; öğrencilerin, öğretmenlerin ve velilerin Hayat Bilgisi dersinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının niteliklerine yönelik görüşlerinin neler olduğu sorusu oluşturmaktadır. Hayat Bilgisi derslerinde proje çalışmalarına yönelik öğretmenlerin ve öğrencilerin bakış açısı, velilerin çalışmalardaki konumunun ortaya çıkarması, öğrencilerin verilen proje ödevlerinin kiminle yaptıklarının tespit edilmesi ve PTÖ'nün öğrenci başarısına etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Araştırmanın amacına yönelik olarak, nitel araştırma yöntemlerinden, olgubilim deseni kullanılmış olup, elde edilen veriler betimsel analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Buna göre, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek, bunların okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlanmasını sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Araştırmanın amacı kapsamında, Hayat Bilgisi dersine devam eden 2. sınıf öğrencileri, bu öğrencilerin velileri ve Hayat Bilgisi dersine giren sınıf öğretmenleri üzerinde uygulama yapılmak istendiği için ölçüt örnekleme yöntemi seçilmiştir. Ölçüt örnekleme, bir araştırmada gözlem birimleri belli niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesnelere ya da durumlardan oluşturulabilmektedir (Büyüköztürk ve diğ., 2014).

4.1 Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu Hayat Bilgisi dersine devam eden 2. sınıf öğrencileri, bu öğrencilerin velileri ve Hayat Bilgisi dersine giren sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın çalışma grubu 41 2. sınıf öğrencisi, 40 veli ve 20 sınıf öğretmeni olmak üzere toplam 101 katılımcıdan oluşmaktadır.

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan katılımcılar, gönüllü olarak araştırmaya katılmış olup, öğrencilerin velilerinden onay alınmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğrenciler Ç1, Ç2, ... Ç41 olarak; veliler V1, V2, ... V40 olarak; sınıf öğretmenleri ise Ö1, Ö2, ... Ö20 şeklinde belirtilmiştir.

4.2. Verilerin Toplanması, Ölçümü, Analizi

Araştırmanın veri toplama aracı olarak görüşme sorularının belirlenmesi ile ilgili alanyazın taraması yapılmış ve ayrıca Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde alan uzmanlarının da görüşleri alınarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Hazırlanan görüşme formlarının kapsam ve yapı geçerliliğini sağlamak için, araştırmanın çalışma grubunu havuzu içerisinden rastgele seçilen beş sınıf öğretmenine, iki öğrenciye ve bu öğrencilerin velilerine uygulanmıştır. Ön çalışma sonucunda ortaya çıkan sonuçlar tekrar gözden geçirilerek gerekli değişiklikler yapılmış ve görüşme formlarına son şekli verilmiştir. Temel eğitimde proje tabanlı yaklaşımının uygulanmasına yönelik görüşleri ile ilgili öğretmen, öğrenci ve veli görüşleri için ayrı olmak üzere, yarı yapılandırılmış açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın başlangıcında öğrenciler için 12, öğretmenler için 16 ve veliler için 9 yarı yapılandırılmış açık uçlu soru kullanılmıştır (EK 1-3). Ancak, bu çalışmada öğrenciler için 3 yarı yapılandırılmış açık uçlu soru; öğretmenler için 2 yarı yapılandırılmış açık uçlu soru ve veliler için 3 yarı yapılandırılmış açık uçlu soru değerlendirilmiştir.

Araştırma İstanbul İli Esenyurt İlçesi sınırları içinde gönüllü katılımcıya uygun bir mekanda, yüz yüze ve katılımcıların rızasıyla ses kaydı ve not alınarak 26.03.2019-20.05.2019 tarihleri arasında toplanmıştır. Görüşmeler ortalama yaklaşık 45 dakika sürmüştür.

Verilerin analizi, öğrenci, öğretmen ve velilerle olan görüşmeler kayıt altına alınmış ve bu kayıtlardan elde edilen veriler tablolandırılmıştır.

5. BULGULAR ve YORUM

Araştırmada üç alt probleme yönelik elde edilen bulgular ve yorumlar problem başlıkları altında değerlendirilmeyip karma olarak sorulan sorulardan elde edilen cevaplar tablolandırılmış ve yorumlanmıştır.

Öğrenciye sorulan Soru 1: “Verilen proje ödevini kendiniz mi yaparsınız?”

Tablo 1: “Verilen proje ödevini kendiniz mi yaparsınız?” sorusuna öğrencilerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (f) ve yüzde (%) değerleri

	Frekans (F)	Yüzde (%)
Proje ödevini kendi yapanlar	13	31,70
Proje ödevini kendi yapamayanlar	16	39,02
Proje ödevini kendi yapıp gerektiğinde yardım alanlar	12	29,26
Toplam	41	100

Tablo 1'e göre; "Verilen proje ödevini kendiniz mi yaparsınız?" sorusuna öğrencilerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (F) ve yüzde (%) değerleri; %31,70 (13 kişi)'i proje ödevini kendi yapanlar, %39,02 (16 kişi)'si proje ödevini kendi yapamayanlar ve %29,26 (12 kişi)'sı proje ödevini kendi yapıp gerektiğinde yardım alanlardır.

"Evet çünkü o benim ödevimdir." (Ç2)

"Hayır Ailemden yardım alarak yaparım." (Ç3)

"Gerektiğinde ailemden biraz yardım alırım." (Ç15)

"Kendim yapmam aslında zorlandığımda annem ve babamdan yardım alırım." (Ç23)

Öğrenciye sorulan Soru 2: "Sürecin Tamamını Öğretmeninin Kontrolünde mi Yapmak İstersiniz?"

Tablo 2: "Sürecin Tamamını Öğretmeninin Kontrolünde mi Yapmak İstersiniz?" Sorusuna Öğrencilerin Vermiş Olduğu Cevaplara Göre Frekans (F) ve Yüzde (%) Değerleri

	Frekans (F)	Yüzde(%)
Sürecin Tamamını Öğretmenlerinin Kontrolünde Yapmak İsteyenler	35	%85,36
Sürecin Tamamını Öğretmenlerinin Kontrolünde Yapmak İsteyemeyenler	4	%9,75
Sürecin Tamamını Öğretmenlerinin Kontrolünde Yapmak İsteyemeyip Gerektiğinde Soru Sormak İsteyenler	2	%4,87
Toplam	41	100

Tablo 2'e göre "Sürecin tamamını öğretmenin kontrolünde mi yapmak istersiniz?" sorusuna öğrencilerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (F) ve yüzde (%) değerleri; %85,36 (35 kişi)'sı sürecin tamamını öğretmenlerinin kontrolünde yapmak isteyenler, %9,75 (4 kişi)'i sürecin tamamını öğretmenlerinin kontrolünde yapmak istemeyenler ve %4,87 (2 kişi)'si sürecin tamamını öğretmenlerinin kontrolünde yapmak istemeyip gerektiğinde soru sormak isteyenlerdir.

Öğrenciye sorulan Soru 3: "Proje Ödevlerini Aileniz ile Birlikte mi Yaparsınız?"

Tablo 3: "Proje Ödevlerini Aileniz ile Birlikte mi Yaparsınız?" Sorusuna Öğrencilerin Vermiş Olduğu Cevaplara Göre Frekans (F) ve Yüzde (%) Değerleri

	Frekans (F)	Yüzde (%)
Proje Ödevlerini Aileleriyle Birlikte Yapanlar	30	%73,17
Proje Ödevlerini Aileleriyle Birlikte Yapmayanlar	1	%2,43
Proje Ödevlerinde Gerektiğinde / Zorlandığında Ailelerinden Yardım Alanlar	10	%24,39
Toplam	41	100

Tablo 3'e göre, "Proje ödevlerini aileniz ile birlikte mi yaparsınız?" sorusuna öğrencilerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (F) ve yüzde (%) değerleri; %73, 17 (30 kişi)'si proje ödevlerini aileleriyle birlikte yapanlar, %2,43 (10 kişi)'ü proje ödevlerinde gerektiğinde / zorlandığında ailelerinden yardım alanlar'dır. Öğrenci görüşlerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

"Kesme, şekil verme işlerini annemle beraber yaparım çünkü makas ve delici aletler biz çocuklar için tehlikelidir." (Ç2)

"Evet ailemle birlikte yaparım, en çok annem yardım eder." (Ç5)

"Takıldığımda ailemden yardım alırım." (Ç11)

"Evet genelde kesme yapıştırma yaparken yardım alırım." (Ç13)

"Evet birlikte yaparız çokeğlenceli oluyor." (Ç19)

"Evet birlikte yaparım." (33)

Öğretmene sorulan Soru 1: "Proje ödevlerinde öğrencilerinize yardım eder misiniz?"

Tablo 4: "Proje Ödevlerinde Öğrencilerinize Yardım Eder misiniz?" Sorusuna Öğretmenlerin Vermiş Olduğu Cevaplara Göre Frekans (F) ve Yüzde (%) Değerleri

	Frekans (F)	Yüzde (%)
Öğrencilerinin proje ödevlerine yardım edenler	16	100
Toplam	16	100

Tablo 5'e göre, "Proje ödevlerinde öğrencilerinize yardım eder misiniz?" sorusuna öğretmenlerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (F) ve yüzde (%) değerleri; tamamı (16 kişi) öğrencilerin proje ödevine yardım etmektedir. Soruya ilişkin öğretmen görüşlerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

"Evet, yardım ederim." (Ö4)

"Güç gereken bir durumda yardım etmem ancak öğrenciye bir ışık yakmak adına fikir konusunda yani yardımcı fikirlerle ana fikre ulaşmak gibi bunun için de ağaçlandırma yöntemiyle dallar budaklar birleştirerek belki fikir verebilirim." (Ö6)

"Evet yardımcı olurum." (Ö8)

"Evet yönlendiririm onları." (Ö11)

"Evet onlara dönüt vererek eksiklerini tamamlamalarını isterim." (Ö12)

"Öğretmen burada rehberlik etmeli kutup yıldızı gibi yol gösterir." (Ö18)

Öğretmene Sorulan Soru: 2 "Verilen Proje Ödevini Öğrencileriniz Tek Başına mı Yapar?"

Tablo 5: "Verilen Proje Ödevini Öğrencileriniz Tek Başına mı Yapar?" Sorusuna Öğretmenlerin Vermiş Olduğu Cevaplara Göre Frekans (F) ve Yüzde (%) Değerleri

	Frekans (F)	Yüzde (%)
Verilen Proje Ödevlerini Öğrencilerin Tek Başına Yaptıklarını Düşünenler	5	%31,25
Verilen Proje Ödevlerini Öğrencilerin Yardım Alarak Yaptıklarını Düşünenler	11	%68,75
Toplam	16	100

Tablo 5’ya göre, “Verilen proje ödevini öğrencileriniz tek başına mı yapar?” sorusuna öğretmenlerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (F) ve yüzde (%) değerleri; %31,25 (5 kişi) verilen proje ödevlerini öğrencilerin tek başına yaptıklarını düşünenler, %68,75 (11 kişi)’i verilen proje ödevlerini öğrencilerin yardım alarak yaptıklarını düşünenlerdir. Öğretmenlerin görüşlerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

“Hayır, tek başına yapmazlar.” (Ö4)

“Hayır genelde ailelerinin desteği olur.” (Ö9)

“Tek başına yapmaz genelde ailesinden destek alırlar biz de tabii ki destek oluyoruz, yönlendiriyoruz.” (Ö11)

“Tek başına yapmasını önermiyorum gözetim altında olmalı az önceki maddede de dediğim gibi ve veli bilinçli olmalı burada günlük olarak evde kontrol etmesi gerekir daha sonra öğretmenin de haftada bir iki kez kontrol etmesinin uygun olacağını düşünüyorum.” (Ö15)

“Velileriyle yapıyorlar fakat ben öğrencinin tek başına yapmasını doğru buluyorum eksik de olsa yanlış da olsa çocuk yanlış yapa yapa doğruyu bulmasını savunuyorum.” (Ö17)

Velieye sorulan Soru 1: “Çocuğunuz verilen proje ödevlerini yaparken sizden yardım alır mı?”

Tablo 6: “Çocuğunuz verilen proje ödevlerini yaparken sizden yardım alır mı?” sorusuna velilerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (f) ve yüzde (%) değerleri

	Frekans (F)	Yüzde (%)
Çocuklarının verilen proje ödevlerini yaparken kendilerinden yardım alanlar	19	%59,37
Çocuklarının verilen proje ödevlerini yaparken kendilerinden bazen/ kısmen yardım alanlar	13	%40,63
Toplam	32	100

Tablo 6’ye göre, “Çocuğunuz verilen proje ödevlerini yaparken sizden yardım alır mı?” sorusuna velilerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (F) ve yüzde (%) değerleri; %59,37 (19 kişi)’si çocuklarının verilen proje ödevlerini yaparken kendilerinden yardım alanlar, %40,63 (13 kişi)’ü çocuklarının verilen proje ödevlerini yaparken kendilerinden bazen/kısmen yardım alanlardır. Velilerin görüşlerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

“Yok bizim ailede ona yardım edecek kimse yok her ödevini kendi yapar.” (V2)

“Evet araştırma ve çıktı alınması gerektiğinde yardım istiyor, görüşme yapması gereken kişiler oldu röportaj için beraber gittik, sorulacak soruları beraber düzenledik.” (V9)

“Evet, kesme yapıştırma gibi durumlarda yardımcı olurum materyal gerektiğinde temin ederim.” (V14)

“Tabi elimden geleni yapıyorum meraklıyım yardımcı olurum. Nasıl yapması gerektiğini açıklamaya çalışırım zorlandığında be yardımcı olurum.” (V16)

“Genelde yardımcı olmam çocuğum bazen yardım ister bazen almak istemez”. (V18)

“Evet yardım alır. Araştırmaları beraber yapıp yeni bilgiler öğreniyoruz beraber.” (V21)

“Resim kesme, sayfa düzeni, imla ve noktalama gibi düzen için gerekli düzenlemelerde yardımcı olurum. Fikirleri onun üretmesini bekler onu fikir üretmeye teşvik ederim şekil olarak yardım ederim sadece.” (V30)

“Evet yardımcı olduğum oluyor. Yani çocuk başka bir açıdan bakıyor anne baba olarak biz başka açıdan bakabiliyoruz farklı bir boyutu görmesine yardımcı oluyoruz yönlendiriyoruz.” (36)

Veliye sorulan Soru 2: “Proje Ödevlerini Yaparken Çocuğunuzun Yardıma İhtiyacı Olduğunu Düşünüyor musunuz?”

Tablo 7: “Proje Ödevlerini Yaparken Çocuğunuzun Yardıma İhtiyacı Olduğunu Düşünüyor musunuz?” Sorusuna Velilerin Vermiş Olduğu Cevaplara Göre Frekans (F) ve Yüzde (%) Değerleri

	Frekans (F)	Yüzde (%)
Proje Ödevlerini Yaparken Çocuklarının Yardıma İhtiyacı Olduğunu Düşünenler	33	%80,48
Proje Ödevlerini Yaparken Çocuklarının Yardıma İhtiyacı Olduğunu Düşünmeyenler	2	%4,87
Proje Ödevlerini Yaparken Çocuklarının Bazen/Kısmen Yardıma İhtiyacı Olduğunu Düşünenler	6	%14,63
Toplam	41	100

Tablo 7'e göre “Proje ödevlerini yaparken çocuğunuzun yardıma ihtiyacı olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna velilerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (F) ve yüzde (%) değerleri; %80,48 (33 kişi) proje ödevlerini yaparken çocuklarının yardıma ihtiyacı olduğunu düşünenler, %4,87(2 kişi)'si proje ödevlerini yaparken çocuklarının yardıma ihtiyacı olmadığını düşünenler, %14,63(6 kişi)'ü proje ödevlerini yaparken çocuklarının bazen/kısmen yardıma ihtiyacı olduğunu düşünenler'dir.

Veliye sorulan Soru 3: “Çocuğunuz Verilen Proje Ödevlerini Yaparken Öğretmeninden Yardım Alır mı?”

Tablo 8: “Çocuğunuz Verilen Proje Ödevlerini Yaparken Öğretmeninden Yardım Alır mı?” Sorusuna Velilerin Vermiş Olduğu Cevaplara Göre Frekans (F) ve Yüzde (%) Değerleri

	Frekans (F)	Yüzde (%)
Çocuklarının Verilen Proje Ödevlerini Yaparken Öğretmenlerinden Yardım Aldığını Düşünenler	18	%43,90
Çocuklarının Verilen Proje Ödevlerini Yaparken Öğretmenlerinden Yardım Almadığını Düşünenler	5	%12,19
Çocuklarının Verilen Proje Ödevlerini Yaparken Aklına Takıldığı/Anlamadığı Durumlarda Öğretmenlerinden Yardım Aldığını Düşünenler	15	%36,58
Fikri Olmayanlar	3	%7,31
Toplam	41	100

Tablo 8’a göre, “Çocuğunuz Verilen Proje Ödevlerini Yaparken Öğretmeninden Yardım Alır mı?” sorusuna velilerin vermiş olduğu cevaplara göre frekans (F) ve yüzde (%) değerleri; 43,90 (18 kişi)’i çocuklarının verilen proje ödevlerini yaparken öğretmenlerinden yardım aldığını düşünenler, %12,19(5 kişi)’u çocuklarının verilen proje ödevlerini yaparken öğretmenlerinden yardım almadığını düşünenler, %36,58 (15 kişi)’i çocuklarının verilen proje ödevlerini yaparken aklına takıldığı/anlamadığı durumlarda öğretmenlerinden yardım aldığını düşünenler, %7,31 (3 kişi)’i fikri olmayanlardır. Velilerin görüşlerinden örnekler aşağıda verilmiştir.

“Konu belirler onun dışında yardım almaz.” (V10)

“Tabi ki alıyoruz soruyoruz fikir alıyoruz kendi yaptığımız şeyleri aşama aşama paylaşıyoruz sonrasında gerekli düzenlemeleri yapıyoruz.” (V12)

“Sınıfta yapılan etkinliklerde gerekirse yardım alır.” (V16)

“Evet öğretmeni de yardım eder.” (V24)

“Evet yardım alır öğretmenler daha bilgili olduğu için daha çok yardım alır daha doğru yönlendirilir öğretmeninden de yardım alır.” (V31)

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan öğrencilere “Verilen proje ödevini kendiniz mi yaparsınız?” sorusu yöneltildiğinde öğrencilerin vermiş olduğu cevaplara göre öğrencilerin sadece %31,70’i proje ödevlerini tek başına yaptığını ifade ederken %68,30 kendi yapmadığını, ödevini yaparken yardım aldığını ifade etmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin “Not olarak değerlendirilmeyecek bir proje ödevi hazırlıyor olsaydınız kendiniz mi yapardınız yoksa öğretmeninizden, uzmandan veya ailenizden yardım alır mıydınız?” sorusuna verdiği cevaplara göre öğrencilerin sadece %3,33’ü proje ödevini kendisinin hazırlayacağını ifade etmiştir. Geri kalan öğrenciler ailelerinden ve öğretmenlerinden yardım alacağını ifade ederken uzmandan yardım almak isteyen hiç öğrenci olmaması dikkat çekmektedir.

Kılıç ve Özel (2015) tarafından yapılan “Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının fen ve teknoloji derslerinde uygulamaları hakkında öğretmen ve veli görüşlerinin

incelenmesi” konulu çalışmada öğrencilerin proje ödevleri kendilerinin yapmadıkları, öğretmen ve ailelerinden yardım alarak proje ödevlerini tamamladıkları bulgusu araştırmamızı destekler niteliktedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlere sorulan “Verilen proje ödevini öğrencileriniz tek başına mı yapmaktadır?” sorusuna verdikleri cevaplara göre öğretmenlerin %31,25’i öğrencilerin ödevlerini tek başına yaptıklarını düşündüklerini ifade ederken, %68,75’i öğrencilere verilen proje ödevlerini öğrencilerin yardım alarak yaptığını düşündükleri tespit edilmiştir. Sorunun devamı olarak yöneltilen “Cevabınız evet ise; öğrencilerin bireysel olarak hazırladıkları ödevleri yeterli buluyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplara göre öğrencilerin tek başına yaptıkları proje ödevlerini yeterli bulan öğretmenler ile yeterli bulmayan öğretmenlerin sayılarının eşit olduğu görülmektedir. Öğretmenler ile yapılan mülakatlar ve gözlemler sonucunda öğretmenlerin öğrencilere verilen proje ödevlerinin öğrenciler tarafından yapılması gerektiği vurgulanırken proje hazırlama sürecinde öğrencilerin yalnız bırakılmaması gerektiği, öğrencilerin zorlandığında, fiziksel ya da maddi olarak yardıma ihtiyaç duyduklarında destek almasını gerekli gördükleri anlaşılmıştır. Çalışmaya katılan öğretmenlere “Verilen proje ödevini yaparken öğrencilerinizin yardım almalarını gerekli görüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplara göre öğretmenlerin sadece %12,50’si öğrencilerin proje ödevlerini yaparken yardım almalarını gerekli görmemektedir.

Kılıç ve Özel (2015) tarafından yapılan “Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının fen ve teknoloji derslerinde uygulamaları hakkında öğretmen ve veli görüşlerinin incelenmesi” başlıklı araştırmada öğrencilerin büyük çoğunluğunun proje ödevlerini öğretmenleriyle birlikte yapmak istediği bulgusu araştırmamızın bulgularıyla örtüşmektedir.

Öğrenci, öğretmen ve veliler ile yapılan mülakatlar ve gözlemler sonucunda öğretmenlerin tamamı proje hazırlama sürecinde öğrencilerine yardım ettiklerini ifade ederken öğrenci ve velilerin cevap ve yorumları incelendiğinde tamamı olmasa da büyük çoğunluğunun süreçte öğretmen yardımı ile ilerlendiğini ifade ettiği görülmektedir. Buradan hareketle öğrenci, öğretmen ve velilerin konu hakkındaki görüşleri tutarlılık göstermektedir yorumu yapılabilir.

Araştırmaya katılan velilerin “Proje ödevini çocuğunuz tek başına mı yapar?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda velilerin sadece %19,51’i çocuğunun proje ödevini tek başına yaptığını ifade ettiği görülmektedir (Bkz. Tablo 3). Ayrıca çalışmaya katılan velilere “Proje ödevini yaparken çocuğunuzun yardıma ihtiyacı olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu sorulduğunda verilen cevaplar doğrultusunda velilerin % 80,48’i proje ödevini yaparken her aşamada çocuğunun yardıma ihtiyacı olduğunu düşündüğünü ifade ederken, % 14,63’ü ise materyal temini, ödevin şekilsel düzeni gibi kısmen yardıma ihtiyacı olduğunu belirtmiş, sadece %4,63’nün çocuğu proje ödevi yaparken yardıma ihtiyacı olmadığını

düşündüğü görülmektedir.

Öğrenci, öğretmen ve velilerle yapılan mülakatlar ve gözlemler sonucunda öğrencilere verilen proje ödevlerini öğrencilerin tek başına yapmadıkları anlaşılmaktadır. Bu konuda öğrenci, öğretmen ve velilere sorulan sorulara verilen cevaplar paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin proje ödevlerini yaparken Korkmaz ve Kaptan'ın (2001) belirtmiş olduğu PTÖ yaklaşımının aşamalarından projeyi uygulama aşamasında ailelerinden yardım aldıkları görülmüştür. Arslan (2013) tarafından yapılan "Türkçe Öğretmenlerinin Proje ve Performans Ödevleriyle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi" başlıklı araştırmasında öğrencilerin proje ödevlerini aileleriyle birlikte yaptıkları bulgusu araştırmamızı desteklemektedir.

Veliler ile yapılan mülakatlar sonucunda velisinden yardım istemeyen öğrenci olmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin velilerinden en çok Korkmaz ve Kaptan'ın (2001) belirtmiş olduğu PTÖ yaklaşımının aşamalarından projeyi uygulama aşamasında yardım talebinde buldukları tespit edilmiştir. İlgili alanyazında, Van Voorhis (2001) yaptığı araştırmasında öğrencilerin büyük çoğunluğunun yaptıkları çalışmalardan en az birinde anneleriyle çalıştıkları belirlendiğinden araştırmanın sonuçlarını desteklemektedir.

Gömlüksiz, Sinan ve Demir'in (2010) "İlköğretim Türkçe Dersi Proje ve Performans Ödevlerinin Gerçekleştirilme Sürecine Yönelik Öğrenci Görüşleri (Malatya İli Örneği)" başlıklı makalelerinde proje çalışmalarının sadece öğretmen-öğrenci ekseninde ele alınan değil velinin de sürece katıldığı bir uygulama olma bulgusu araştırmamızın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrenci, öğretmen ve velilerle yapılan mülakat ve gözlemler sonucunda velilerin tamamının çocuklarına proje ödevlerini hazırlarken yardımcı oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin ve öğretmenlerin konu hakkındaki görüşleri incelendiğinde öğrencilerin proje ödevlerinin veli yardımı ve desteğiyle yapıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak yapılan araştırmada öğrencilere verilen proje ödevlerini öğrencilerin tek başına yapmadığı anlaşılmıştır. Bu durum veli ve öğretmenler tarafından da doğrulanmıştır. Yapılan görüşme ve gözlemler sonucunda öğrencilerin proje ödevlerini hem aileleriyle hem de öğretmenleriyle birlikte yaptıkları anlaşılmıştır. Öğretmenlerin öğrencilerine konu belirlerken, bilgi toplama aşamasında kaynak bulma konusunda, farklı örnekler sunarak doğru bilgiye ulaşmasında rehberlik ettikleri görülmektedir. Velilerin ise çocuklarına proje uygulama aşamasında materyal temin etme, ödevin şekilsel düzenlemesi, internet araştırmaları gibi konularda yardım ettikleri saptanmıştır.

Proje hazırlama süreciyle ilgili olarak öğretmenin öğrencisine rehberlik etmesi yol göstermesi beklenen bir durumdur. Ancak, birebir direkt olarak proje aktif rol alması uygun olmamaktadır. Veliler açısından ele alınacak olursa, velilerde

öğrencinin projesine destek olmasını uygun olmadığıdır. Bu proje hazırlama sürecinde de velilerin informal olarak eğitildiği de unutmamak gerekir. Proje hazırlama sürecinde yer alan öğrenci, öğretmen ve velilerin her birinin süreçte üstlenmesi gereken roller hakkında yeterli bilgi sahibi olması sürecin amacına uygun olarak tamamlanmasına olanak sağlayacaktır.

7. ÖNERİLER

Yapılan araştırma sonucunda öğrencilerin proje ödevlerini tek başına yapmadıkları saptanmıştır. Bu bulgu doğrultusunda öğrencilere daha çok fırsat tanınan eğitim-öğretim ortamları sunulmalı, öğrencilerin yeni projeler üretip tasarlayabilmeleri için olanak sağlanarak projelerini kendilerinin özgürce hazırlayabilmesi için daha uygun şartlar sağlanabilir ve öğrenciler bu konuda cesaretlendirilebilir.

Öğrencilerin proje ödevlerini yaparken öğretmenlerinden yardım aldıkları anlaşılmıştır. Konu ile ilgili literatüre bakıldığında proje niteliklerinin öğretmen yeterlilikleriyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmen yeterliliklerini arttırmak için öğretmenlere PTÖ hakkında nitelikli hizmet içi eğitimler, alanında uzman kişiler tarafından seminerler verilebilir.

Öğrencilerin proje ödevlerini yaparken velilerinden de yardım aldıkları araştırma sonuçlarında görülmektedir. Dolayısıyla veliler de proje hazırlama sürecine katılmaktadır. İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından başlatılan Veli Akademileri Projesi kapsamında il genelindeki okullarda velilere seminerler verilmektedir. Bu seminerlerde PTÖ yaklaşımı uygulamaları konusunda uzmanlar tarafından velilere eğitim verilebilir, bu uygulama Türkiye genelinde uygulanabilir.

PTÖ günümüzde ihtiyaç duyulan problem çözebilen, yeni bilgiler üretebilen, eleştirel ve analitik düşünebilen, sorumluluk alarak sorumluluklarını yerine getirebilen, ekip çalışmalarında işbirliği yaparak uyumlu çalışabilen bireylerin yetiştirilmesine uygun bir yaklaşımdır. Bu sebeple öğrenciler PTÖ uygulamalarıyla daha erken yaşlarda tanıştırılabilir ve okullarda ayrıca bir ders olarak okutulabilir. Nitel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşmeleri yapılarak, daha derinlemesine sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aras, İP. (2020). “Araştırma ve Uygulamalarıyla Proje Tabanlı Öğrenme” *Eğitim Teknolojileri Geliştirme ve Projeler Daire Başkanlığı*, Ankara
- Arslan, A. (2013). “Türkçe Öğretmenlerinin Proje ve Performans Ödevleri ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2(6), 11-22.
- Ay, Ş. (2013). “Öğretmen Adaylarının Proje Tabanlı Öğrenme ve Geleneksel Öğretime İlişkin Görüşleri”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s:28.

- Babadoğan C. (2003). "Sorumlu davranış geliştirme stratejileri bağlamında öğrenen sınıf", *Milli Eğitim Dergisi*, 157, 121-136
- Bektaş, M. (2009). *Hayat bilgisi dersinin dünü bugünü. İçinde; Öğülmüş, S. (Ed.). İlköğretim hayat bilgisi öğretimi ve öğretmen el kitabı*, Pegem Akademi, s. 13-29.
- Büyüköztürk, ř., Kılıç, ÇE., Erkan, AÖ., Karadeniz, ř. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çiftçi, S. (2006). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Proje Tabanlı Öğrenmenin Öğrencilerin Akademik Risk Alma Düzeylerine, Problem Çözme Becerilerine, Erişilerine, Kalıcılığa ve Tutumlarına Etkisi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çubukçu, Z. (2012). *Proje Tabanlı Öğrenme B. Oral içinde, Öğrenme Öğretme, Kuram ve Yaklaşımları*, Pegem Yayıncılık, Ankara, s. 527-539.
- Demirel, Ö. (2013). *Eğitimde Yeni Yönelimler Başbay M. içinde, Proje Tabanlı Öğrenme*, (s. 67-79), Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Demirhan, C. (2002). *Program Geliştirmede Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Erdem, M. ve Akkoyunlu B. (2002). İlköğretim sosyal bilgiler dersi kapsamında beşinci sınıf öğrencileriyle yürütölen ekiple proje tabanlı öğrenme üzerine bir çalışma", *İlköğretim Online E-Dergi*, <http://ilköğretim-online.org.tr>.
- Esemen, A. (2019). "Hayat bilgisi öğretim programı kazanımlarının kök değerler ile ilişkisinin değerlendirilmesi", *MM-Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 16-29.
- Gömlüksiz, MN., Sinan, AT. ve Demir, S. (2010). İlköğretim Türkçe dersi proje ve performans ödevlerinin gerçekteşirleme sürecine yönelik öğrenci görüşleri (Malatya İli Örneği), *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkie*, 5(3), 1320-1349.
- Gündüz, M. (2018). Öğrencilerin Hayat Bilgisi Dersinde Yapııkları Projelerin Sorumluluk Duygusuna Katkısı Hakkındaki Görüşlerin Değerlendirilmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 17(68), 1374-1385.
- Kılıç, Z. (2004). *Meslek Eğitiminde Projeye Dayalı Öğretimin Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Bilgilerinin Kalıcılığına Etkisi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kılıç, İ. ve Özel, M. (2014). *İlköğretim 2. kademe fen ve teknoloji derslerinde proje tabanlı öğrenme yönteminin uygulanma sürecinin öğretmen ve öğrenci bakımından incelenmesi*. 6. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Kılıç, İ. ve Özel, M. (2015). “Proje tabanlı öğrenme yönteminin fen ve teknoloji derslerinde uygulamaları hakkında öğretmen ve veli görüşlerinin incelenmesi” *Sakarya University Journal of Education*, 5(2), 7-20.
- Ljung, EJ. ve Blackwell, M. (1996). “Project OMEGA: A winning approach for at-risk teens”, *Illinois School Research and Development Journal*, 33, 15-17.
- MEB, (2009) *İlköğretim 1, 2 ve 3. Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara.
- Narin, D. (2007). *İlköğretim Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nın Vatandaşlık Bilgi Beceri ve Değerlerini Kazandırmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Öteleş, ÜU. ve Ezer, F. (2020). Sosyal bilgiler dersinde proje tabanlı öğrenme yönteminin etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9(2)*, s. 855-871. Özkarabacak BA. (2013). *Aile Katılımlı Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının 60-72 Aylık Çocukların Farklı Kültürlere Bakış Açısına Etkisinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öztürk, T. ve Kalafatçı, Ö. (2016). “İlkokul hayat bilgisi dersi öğretim programının uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi”, *Ihlara Eğitim Araştırma Dergisi*, 1(1), 58-74.
- Seçgin, F. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının proje tabanlı değer eğitime yönelik deneyimleri, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 10(4), 1001-1036.
- Shepherd, H. G. (1998). *The probe method: A problem-based learning model's effect on critical thinking skills of fourth- and fifth-grade social studies students*. Dissertation Abstracts International, Section A: Humanities and Social Sciences, 59 (3-A), p.779.
- Şahin Civelekoğlu, M. ve Öztürk, Ş. (2010) “İlköğretim fen ve teknoloji dersinde proje tabanlı öğrenme (PTÖ) yönteminin uygulanması ile ilgili öğretmen ve öğrenci görüşleri”, *İlköğretim Online* 9(3), 1189-1200.
- Tay, B. (2007). “Öğrenme stratejilerinin hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi dersinde akademik başarıya etkisi”, *Milli Eğitim Dergisi*, 35, 89-104
- Van Voorhis, F. (2001). *Teachers' use of inretactive homework and its effects on family involvement and science achievement of middle grade students*. Annual Meeting Paper of the American Educational Research Association, Seattle, WA.
- Vatansever Bayraktar, H. (2015). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı. *The Journal of International Social Research*, 8(37), 709–718.
DOI: 10.17719/jisr.20153710637

Wolk S. (1994). "Project- based learning: Pursuits with a purpose", *Educational Leadership*, 52(3), 42-45.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

EK 1. ÖĞRENCİLER İÇİN GÖRÜŞME FORMU

1. Proje denilince ne anlıyorsunuz?
2. Okulda proje hazırlayacak olsanız hangi dersten hazırlardınız? Neden?
3. Verilen proje ödevini kendiniz mi yaparsınız?
4. Verilen proje ödevini öğretmeninizle birlikte mi hazırlarsınız?
5. Proje günlüğü hazırlar mısınız?
6. Sürecin tamamını öğretmenin kontrolünde mi yapmak istersiniz? Öğretmenin ne sıklıkta seni kontrol etmesini istersin?
  - Her gün
  - Haftada bir kez
  - İki haftada bir kez
  - Üç haftada bir kez
  - Ayda bir kez
7. Hangi aşamalarda yardıma ihtiyaç duyarsınız? Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının aşamaları;
  - Konuları belirleme
  - Proje planlarının oluşturulması
  - Projeyi uygulama
  - Sunuyu planlama
  - Sunuyu yapma
  - Değerlendirme
8. Proje ödevlerini aileniz ile birlikte mi yaparsınız? Hangi aşamada destek alırsınız?
  - Konuları belirleme
  - Proje planlarının oluşturulması
  - Projeyi uygulama
  - Sunuyu planlama
  - Sunuyu yapma
  - Değerlendirme
9. Proje çalışmalarının arkadaşlarınızla iletişiminize nasıl katkı sağladığını düşünüyorsunuz?
10. Proje çalışmalarının öğretmeninizle iletişiminize nasıl katkı sağladığını düşünüyorsunuz?
11. Okulda hazırladığımız projeleri günlük hayatta kullanabildiğinizi düşünüyor

musunuz?

12. Not olarak değerlendirilmeyecek bir proje hazırlıyor olsaydınız kendiniz mi hazırlardınız yoksa öğretmeninizden, uzmandan veya ailenizden yardım alırmıydınız?

EK 2. ÖĞRETMENLER İÇİN GÖRÜŞME FORMU

1. Proje denilince ne anlıyorsunuz?
2. Proje çalışması yaptınız mı?
3. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı denilince ne anlıyorsunuz?
4. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının avantajları sizce nelerdir?
5. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının dezavantajlarını sizce nelerdir?
6. Verilen proje ödevini öğrencileriniz tek başına mı yapar? Cevabınız evet ise; öğrencilerin bireysel olarak yaptığı proje ödevlerinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?
7. Verilen proje ödevini yaparken öğrencilerinizin yardım almalarını gerekli görüyor musunuz?
8. Proje hazırlama uzun bir süreçtir. Bu sürecin tamamı okul saatlerinde tamamlanmalı mıdır?
9. Proje ödevlerinde öğrencilerinize yardım eder misiniz? Cevabınız evet ise; ne sıklıkta ve hangi aşamalarda bu yardımı edersiniz.
  - Her gün
  - Haftada bir kez
  - İki haftada bir kez
  - Üç haftada bir kez
  - Ayda bir kezProje tabanlı öğrenme yaklaşımının aşamaları;
  - Konuları belirleme
  - Proje planlarının oluşturulması
  - Projeyi uygulama
  - Sunuyu planlama
  - Sunuyu yapma
  - Değerlendirme
10. Proje konusu belirleme sürecinde proje konusu nasıl seçilmektedir? Öğrencilerin görüşünü alır mısınız?
11. Öğrenciler verilen proje ödevini hazırlama süreci içerisindeyken kontroller yapıyor musunuz? Yapıyorsanız ne sıklıkta?

- Her gün
  - Haftada bir kez
  - İki haftada bir kez
  - Üç haftada bir kez
  - Ayda bir kez
12. Proje uygulama aşamasında, bilgi toplarken öğrencilerinize yardımcı olurmusunuz? Cevabınız evet ise; nasıl?
13. Proje ödevlerini öğrenciler velileriyle birlikte mi hazırlar?
14. Sizce proje çalışmalarının daha verimli olması için destek alınması gerekli midir?
15. Proje tabanlı öğrenme yöntemi uygulanırken öğrenciler arası iletişimi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?
16. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımında öğretmenin rolü ne olmalıdır?

EK 3. VELİLER İÇİN GÖRÜŞME FORMU

1. Çocuğunuzun okul ve derslere karşı tutumu nasıldır?
2. Proje deyince aklınıza ne geliyor? Sizce projeyi kimler yapar?
3. Çocuğunuzun proje ödevlerine karşı tutumu nasıldır?
4. Proje ödevlerini çocuğunuz tek başına mı yapar?
5. Proje ödevlerini yaparken çocuğunuzun yardıma ihtiyacı olduğunu düşünüyor musunuz?
6. Çocuğunuz verilen proje ödevlerini yaparken öğretmeninden yardım alır mı?
7. Çocuğunuz verilen proje ödevlerini yaparken sizden yardım alır mı? Cevabınız evet ise; hangi aşamalarda yardımcı olursunuz? Yardımınızın nasıl katkı sağladığını düşünüyorsunuz? Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının aşamaları;
  - Konuları belirleme
  - Proje planlarının oluşturulması
  - Projeyi uygulama
  - Sunuyu planlama
  - Sunuyu yapma
  - Değerlendirme
8. Sizce projelerin öğrencilere faydası var mıdır? Nedenlerini açıklayınız.
9. Çocuğunuz proje hazırlarken sizin de dolaylı olarak eğitim aldığınızı, eğitildiğinizi düşünüyor musunuz? Bir şeyler öğreniyor musunuz?

**THE MEDIATING ROLE OF INTERNAL MARKET ORIENTATION ON
THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED SERVICE QUALITY
AND JOB SATISFACTION: THE CASE OF TURKISH HOTEL
COMPANIES**

*ALGILANAN HİZMET KALİTESİ VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİNDE İÇSEL PAZAR
ODAKLILIĞIN ARACILIK ETKİSİ: TÜRK OTELLERİ ÖRNEĞİ*

Selda UCA^{*}, Gökçe YÜKSEK^{**}, Demet TÜZÜNKAN^{***}

*Geliş Tarihi: 07.12.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ABSTRACT: The purpose of this study is to determine whether service quality perceptions of hotel employees affect their work job satisfaction and to reveal whether internal market orientation has an intermediary role in this interaction. The population of the research is “All employees working in hotels with tourism establishment certificates which were operating in Turkey throughout the month of June 2019”. Data obtained from AKTOB – Association of Mediterranean Tourism, were used to determine the population size of the research. Within the scope of the data obtained, the size of the population was set as 315.513 people. Since it was not possible for the population, random sampling was used. In sampling, out of random sampling methods, the “field sampling method” was adopted. For this study, a test model has been developed and a survey has been conducted on 303 employees. In this study, internal market orientation was researched by using the structural equation model by associating the perceived service quality and job satisfaction. The most striking result of the study is the high causality impact of internal market orientation on job satisfaction. Employees, who feel that they are being cared about more in terms of internal market orientation, will have higher job satisfaction and high corporate loyalty. As a result of the Sobel Test, which was carried out to support the result regarding the mediation effect, also shows that the mediation effect is significant.

Key Words: Internal market orientation, perceived service quality, job satisfaction, hotel industry, Turkey.

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki otel işletmesi çalışanlarının hizmet kalitesi algılamalarının iş tatminlerini etkileyip etkilemediğini tespit etmek ve bu etkileşimde içsel pazar odaklılığın aracılık rolü olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmanın evrenini "2019 Haziran ayı süresince Türkiye'de faaliyet gösteren turizm işletme belgeli otellerde çalışantüm çalışanlar" oluşturmaktadır. Araştırmanın evren büyüklüğünün belirlenmesinde AKTOB – Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği'nden alınan veriler kullanılmıştır. Elde edilen veriler kapsamında evrenin büyüklüğü 315.513 kişi olarak tespit edilmiştir. Evrenin tümüne ulaşmak mümkün olmadığından örnekleme yoluna gidilmiştir.

* Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, selda.uca@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9308-9184

**Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, gozer@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1010-8694

***Doç.Dr., İstanbul Kent Üniversitesi, demettuzunkan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0440-294X

Örneklemede tesadüfi örnekleme yöntemlerinden “alanlara göre örnekleme yöntemi” kullanılmıştır. Önerilen model 303 otel çalışanı üzerinde test edilmiştir. Verilerin analizinde Yapısal Eşitlik Modellemesi'nin (YEM) kullanıldığı bu araştırma sonucunda, algılanan hizmet kalitesinin iş tatmini üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, içsel pazar odaklılığın algılanan hizmet kalitesi ve iş tatmini arasındaki ilişki üzerinde kısmi (partial) bağdaştırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonucunda aracılık etkisine ilişkin sonucu desteklemek amacıyla gerçekleştirilen Sobel Testi de aracılık etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İçsel pazar odaklılık, algılanan hizmet kalitesi, iş tatmini, otelcilik sektörü, Türkiye

1. INTRODUCTION

Internal market orientation is a kind of internal marketing-focused approaches that are applied directly towards employees to encourage them to show better performance in line with the objectives of the establishment (Lings & Greenley, 2010). Internal market orientation covers recruiting the right people (Öztürk, 2003; Nikbin et al., 2010; Ene, 2013), training by which the employees can improve their skills (Öztürk, 2003; Candan & Çekmecelioğlu, 2009; Nikbin et al., 2010; Ene, 2013; Kozak et al., 2014; Özdemir, 2014; Ergün & Boz, 2017), empowering them by delegating authority (Öztürk, 2003; Candan & Çekmecelioğlu, 2009; Nikbin et al., 2010; Kozak et al., 2014), and rewarding them with both material incentives like bonuses and immaterial incentives like setting up an employee of the month (Öztürk, 2003; Nikbin et al., 2010; Kozak et al., 2014; Özdemir, 2014; Ergün & Boz, 2017). Since the service quality gains asignificant competitive advantage, especially in labor-intensive industries (Gil et al., 2006; Keshavarz & Jamshidi, 2018: 220), employees who are in face-to-face contact with customers are seen as an essential human capital for organizations (Adomaitiene & Slatkevičienė, 2008: 157). An increase in satisfaction levels of customers and employees (i.e., the internal customers) are directly proportional. Thus, it is vital for managers to create an organizational culture that will enable employees' satisfaction by improving working conditions through organization policies, team works, effective training, and rewards (Demirel, 2009). Personnel's job satisfaction has particular importance in tourism establishments where fare-to-face relations with customers are at the forefront. Data obtained from previous researches show that job satisfaction in the tourism industry reduces leave of employment and supports improvements in the hotels' overall performance (Israeli & Barkan, 2003: 25).

In this study, internal market orientation was examined using the structural equation model by associating the perceived service quality and job satisfaction. The impact of internal service quality perception on job satisfaction and the intermediary role of internal market orientation thereon have been sought. The literature review revealed some findings regarding the relationship between perceived service quality, internal market orientation, and job satisfaction. However, no study was encountered

that is dealing with the intermediary role of internal market orientation. Most of the studies, which considered said variables together, examined the impact of internal market orientation on the perceived service quality. This study, where we have approached the subject from another perspective, suggests that the service quality the employees perceive may also have an impact on their perception towards the internal market orientation that is being applied in the establishment. Hence, it has been hypothesized that the employees who regard the service quality in the establishment as “high” may also have a positive perception towards internal market orientation practices and that these positive perceptions will have a positive impact on the satisfaction they feel about their job.

2. THEORETICAL BACKGROUND

2.1. Internal Market Orientation (IMO)

Although the internal market orientation is a philosophy under the internal marketing approach, it is reviewed in a broader frame since it encompasses satisfying the demands and needs of employees (Lings & Greenley, 2005; Gounaris et al., 2010; Sanchez-Hernandez & Miranda, 2011; Giannopoulos & Avlonitis, 2014). There will be employees with higher job satisfaction in the organizations that can motivate their employees within the scope of internal market orientation (Salem, 2013; Shamsudin et al. 2015). In internal market orientation based on mutual trust, when the employees feel confident that their organizations will keep employee-related promises, the quality of the service provided by them increases (Ruiz-Alba & Soares, 2016). The job satisfaction felt by employees in the service sector who are in direct communication with customers’ affects employees’ loyalty to the organization, their motivation, and the service quality perception of the customer they serve (Lings, 2004). Internal market orientation basically has three objectives. These objectives are to increase (i) the motivation of employees (Berry & Parasuraman, 1991), (ii) the satisfaction of employees (Nikbin et al., 2010; Lings & Greenley, 2010; Ruiz-Alba & Soares, 2016), and (iii) employees’ loyalty to the organization (Farzad et al., 2008; Nikbin et al., 2010; Gounaris et al., 2010; Lings & Greenley, 2010; Ruiz-Alba & Soares, 2016). Satisfied employees, whose demands and needs are met and who feel they are being appreciated and have high motivation, are not often seen to be looking for a new job (Lings & Greenley, 2005; Candan & Çekmecelioğlu, 2009). Besides, these employees give better service to customers (Tortosa et al., 2009; Gounaris et al., 2010). Thus, it would not be wrong to say that internal market orientation proposes a win-win approach where all parties likely to win (Lings & Greenley, 2010; Ene, 2013).

Lings & Greenly (2005) analyzed internal market orientation in five dimensions: (a) formal written information generation, (b) formal face-to-face information generation, (c) informal information generation, (d) information dissemination, and (e) responsiveness. Formal approaches regarding the information

generation arise in two ways: written media use (for example, interview forms and job satisfaction surveys) and formal face-to-face interactions (for instance, interviews, evaluations, and meetings). Like in external market researches, these two information generation methods are supplementary; they ensure identifying the underlying issues and concerns of the employees through surveys, questionnaires, and face to face interviews, which are responded anonymously. The physical closeness of the managers and field staff provides a space for informal daily and face-to-face interactions, offering additional opportunities for information generation. In the internal market, formal and informal communication, and accordingly, formal and informal information on employees' demands and needs occur independently and simultaneously. In such a case, increasing the use of formal surveys and focus groups will not cause a decrease in informal face-to-face interaction between managers and field employees. Information dissemination is an important prerequisite in aligning the attitudes and behaviors of employees with the goals of the institution. Internal communication is essential during this course. Close-up physical relationships between managers and employees increase opportunities for this type of communication and provide a chance to gather information about the wishes and needs of employees as well as spreading information. Responsiveness, the last dimension of IMO, has to do with responding to the information generated about the demands and needs of employees. This information may be related to the work, incentives, salaries, bonus programs, management attitude, training, social factors, which are designed to meet the needs of the employees. One of the most suggested uses of the IMO information is to meet the needs of employees and thus to satisfy and motivate them. However, Tortosa, Moliner & Sanchez (2009) combined IMO's five dimensions that Lings and Greenley developed, with the dimensions of formal written information generation and formal face-to-face information generation, and used them as one dimension under formal information generation, thereby decreasing them to a total of 4 dimensions.

2.2. Perceived (Internal) Service Quality (PSQ)

Service quality is generally described as meeting the needs and expectations of customers (Podnar & Golob, 2010: 1775; Priporas et al. 2017; Osarenkhoe et al. 2017), and is treated as a decision on general perfection of a service interaction or superiority (Tsai & Tang, 2008: 1118; Korda & Milfelner, 2009). Since customers expect high-quality services and are willing to pay high prices to obtain this quality, service quality is of capital importance for many customers (Kyoonyoo & Ah Park, 2007: 908). While the external service quality is described as the service quality that customers expect, internal service quality must be offered to employees who offer high-quality service to customers (Varey, 1995: 42) since it has a significant impact on the external service quality and the financial performance of the organization (Di

Xie, 2005; Yoldemir, 2015; Manav, 2017). Service quality begins to improve only when the employees are willing to offer high-quality service the customers need. This will can be met when the employees have positive attitudes towards their jobs and ensure team spirit and when organizations keep the promises they give to them (Gounaris et al. 2003). Organizations are able to ensure that the employees become aware of their service quality by giving various training to, or rewarding them for improving their skills (Tsai & Tang, 2008). An employee who knows his/her service quality is expected to give higher quality service to his/her customer as well. Slatten (2009) indicates that the service quality provided by employees can be measured in four different ways: employee self-evaluation, evaluations by other colleagues, evaluations by managers, and evaluation by customers. Indeed, internal service quality depends on determining and meeting employees' demands, needs, and problems through the mutual dialog of the employees, managers, and all departments of an organization (Di Xie, 2005). Tsai & Tang (2008) examine the correlation between internal marketing and service quality. This research results indicate that service quality affects customer behaviors (like organizational commitment) that contribute to organizations' ability to ensure competitive advantage, supporting their hypothesis. The authors proved that three internal marketing implementations (service training programs, performance incentives, and vision about excellence service) have various impacts on the improvement of service quality.

2.3. Job satisfaction (JS)

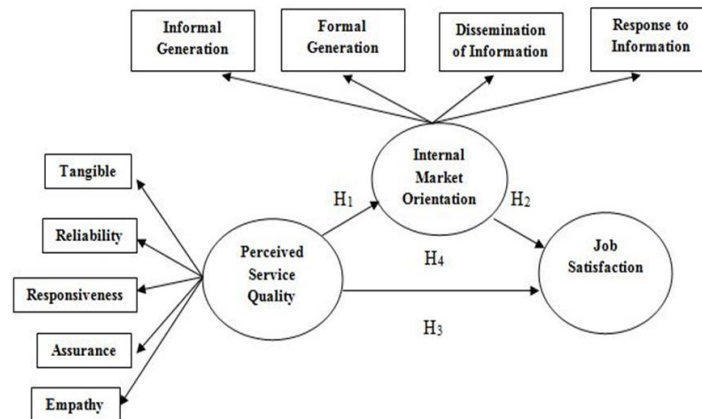
Job satisfaction denominated as employee satisfaction can be described as "satisfactory or positive emotional state resulting from an evaluation of an individual's work or working experience" (Locke, 1976: 1300 – quoted by; Tortosa, Moliner & Sanchez, 2009: 1440; Usta, 2009). Robbins & Coulter (1996) describe job satisfaction as the general attitude of an employee towards his/her job, while Davis & Newstrom (1989) emphasize that job satisfaction is a cluster composed of all positive and negative feelings about, subjective thoughts of and attitudes towards the job. Negative feelings mean job dissatisfaction. Job satisfaction is handled in two dimensions; internal satisfaction as the emotional satisfaction level that the job creates in employees and external satisfaction that indirectly occurs due to working atmosphere, high salary, and rewards (Yıldız, 2011). Smith et al. (1969), propose that job satisfaction has five dimensions: satisfaction by the job, satisfaction by the salary, satisfaction by promotion and rewards, satisfaction by the management, and satisfaction by the colleagues.

Job satisfaction is considered as the fundamental determinant of a company's profit and growth. As known, job satisfaction drives efficiency and customer satisfaction, and satisfied and motivated employees generate high-quality service, increasing loyal customers to establishments (Eskildsen & Dahlgard, 2000: 1081-1082). Herzberg et al. (1959) argued that the physical environment, together

with social and personal factors, affect job satisfaction. They have classified the physical environment as working conditions and safety; social factors as employees' sense of belonging to their workplace; personal factors as the employees' attachment to their workplace and leadership they perceive (i.e., behaviors of the managers). Kong et al. (2018), influenced by the study of Herzberg et al., identified the factors affecting job satisfaction in the four groups of personal, organizational, social, familial, and psychological factors. Vijajikumar & Vivek (2018), on the other hand, classified them in their study as career development, salaries and rewards, work safety as well as a working environment.

3. RESEARCH MODEL AND HYPOTHESIS

Related studies has been reviewed before the conceptual model was created, and the gaps within the literature have been tried to be identified. It is also noted how often job satisfaction-related variables are examined in field studies. In this respect, limited number of studies analyzing the mediation effect of internal market orientation has been encountered in researches examining the possible relationship between perceived service quality and job satisfaction. The conceptual model was created based on the statistical evidence of perceived service quality, internal market orientation, and job satisfaction, both in theory and obtained in previous studies. The model, which covers all related variables within the framework of the main purpose of the research, is given in Figure 1. The model identifies PSQ as an independent variable, JS as a dependent variable, and IMO as an intermediary variable, and hypotheses were developed in a way to represent causal interactions between these variables.

Figure 1. The conceptual model of the research

Sukanthasirikul & Trongpanich (2013) analyzed the relative importance of internal market orientation and service quality affecting service performance in their studies. The results of their studies demonstrate that there is a reliable and positive

relationship between perceived service quality and internal market orientation. Similarly, Opoku et al. (2008) indicate that internal marketing activities under internal market orientation are in a positive interaction with service quality, supporting Ling's approach (1999) that service quality will increase thanks to internal market orientation. The main finding of the Kyoon Yoo & Ah Park's (2007) research is that internal market orientation is a critical element for increasing service quality. According to the authors, it is possible to manage the perceived service quality with proper attention to the employees. Slatten (2009) has conducted researches between two types of managerial implementations ("reward" and "support"), two types of emotional satisfaction ("positive" and "negative") and the service quality employees perceive. In the study, it has been shown that managerial reward and managerial support have a direct relationship with both positive and negative feelings and also with service quality perceived by the employees. Mainly, positive and negative feelings are directly related to the service quality employees perceive. Moreover, it is asserted that emotional satisfaction partially intermediates the relationship between managerial (reward and support) implementations and the service quality perceived by employees. This finding supports Tsai & Tang's (2008) finding that employees' service quality will increase with reward systems, an internal market orientation implementation. A similar result is also seen in Usta's (2009) study. According to the results that the researcher placed emphasis on, there is a meaningful relationship between the employees' internal marketing perception and service quality perception, and job satisfaction has a full intermediary effect in this relationship. In one of research with the result that perceived service quality affects information exchange of the management with the employees (Raju et al., 1995), it is emphasized that perceived service quality is also related to the workforce circulation and feelings of the employees towards the establishment (Raju et al., 1995) although it is not known whether information exchange is one of the elements of internal market orientation (Gounaris, 2006). In another study that examines the subject from another perspective, it is observed that service quality perception affects employees' internal market orientation indirectly and causes an establishment to obtain competitive advantage (Sittimalakorn & Hart, 2004: 251).

H₁: Perceived service quality has a statistically significant effect on internal market orientation.

While employees' job satisfaction is the interim goal of an internal marketing program, customer satisfaction continues to be the end goal (Gounaris, Vassilikopoulou & Chatzipanagiotou, 2010: 1668). Establishments with internal market orientation have a higher possibility to understand the needs and requirements of its employees and to consider them as internal customers. Internal market-oriented establishments contribute to an increase in employee satisfaction by establishing communications for organizational purposes and identifying the role of

their employees and improving the working environment (Jyoti & Sharma, 2012: 299). In their study on measuring the impact of internal market orientation on employee satisfaction, Tortosa-Edoi et al. (2010) suggest that internal market orientation perceived by the employees has a direct, positive, and meaningful effect on job satisfaction. The research by Lings & Greenley (2005) aiming to show the relationship between internal market orientation and employees' job satisfaction revealed that employees who have effective communication with the management would have higher job satisfaction, thereby creating an impact on their daily attitudes and behaviors which will affect customer satisfaction. In another study, Tortosa-Edoi et al. (2009) examined internal market orientation within the scope of job satisfaction and customer satisfaction. The results indicate that internal market orientation affects personnel satisfaction, service quality perceived by the customer, and customer satisfaction. Jyoti & Sharma (2012) have designed a model that shows the direct structural relation of internal market orientation between its role in work performance and customer satisfaction and accordingly, job satisfaction. In their studies, they reached findings that suggest that internal market orientation creates higher job satisfaction. Different researches, which indicate the internal market orientation and job satisfaction have a similar tendency, also support this relation (Hwang & Chi, 2005; Chang & Chang, 2007; Nikbin et al., 2010; Salem, 2013; Ruiz-Alba & Soares, 2016; Yarımoğlu & Ersönmez, 2017; Ergün & Boz, 2017). In particular, according to the results presented by Yarımoğlu and Ersönmez, internal market orientation implementations in lodging industry affect the factors of salary, promotion, management, feeling of appreciation, and colleagues among the job satisfaction dimensions,

H₂: Internal market orientation has a statistically significant effect on job satisfaction.

The more an employee is satisfied with his/her job, the more likely he/she is to remain in his/her job and the less likely to leave the job (He et al., 2010: 37). When there is job satisfaction, employees will present high-quality service to satisfy customers. In this case, it is mentioned that job satisfaction may somehow have a "self-sustainable effect" regarding business performance (Bakhare Sinha, 2011: 48). Moreover, when the employees perceive that the outputs (like rewards, promotion, and salary increase) that they will obtain from their working places are more than the efforts they make, they will take the responsibility to increase the quality of the service they offer (Zaman et al., 2012: 80). He et al. (2010) investigate the relationship between service quality perceived by employees and job satisfaction within the frame of empowerment of the employees. The results show that there is a positive correlation between the service quality perceived by employees and job satisfaction. According to the motivation theory, employees get motivated to show good performance and become satisfied with their work when they are rewarded with

both internal and external incentives. However, the results revealed that money is not the most powerful motivation instrument. Employees are motivated more with feelings and emotions like success, work pleasure, sense of belonging, autonomy, and personal development. Similarly, Bakhere Sinha (2011) analyzed the relationship between job satisfaction, service quality, customer satisfaction, and company profitability. According to the results, job satisfaction is a fundamental factor in increasing employees' service quality and customer satisfaction. Results obtained from previous researches show that employees who are satisfied with their jobs have more sense of belonging to the organizations where they work and give higher quality service (Slatten, 2009; Usta, 2009; Nikbin, 2010; Ruiz-Alba & Soares, 2016). When an employer offers appropriate working conditions that satisfy employees, the employees tend to show extra effort to give a high level of service quality. By basing on the theory of equality in social transformation, it is proposed that the satisfaction of employees causes higher service quality (Bakhere Sinha, 2011: 45). Similarly, job dissatisfaction leads to a decrease in service quality and performance (Kong et al., 2018).

H₃: Perceived service quality has a statistically significant effect on job satisfaction.

H₄: Internal market orientation moderates the relationship between perceived service quality and job satisfaction.

4. METHOD

The research objective is to examine the causal relationship of the perception of internal market orientation in the context of the impact of perceived service quality on job satisfaction. In this respect, the study has investigated whether the perception of internal market orientation has an intermediary role in the effect of the service quality, perceived by the employees of the lodging establishments operating in the tourism sector, on job satisfaction. The research design has a theoretical and empirical basis. It is observed that there are studies that contain speculative explanations obtained during the literature review on PSQ, IMO, and JS concepts. However, no study that examines the causal relations of PSQ perceptions on both IMO and JS has been encountered.

The population of the research is "All employees working in hotels with tourism establishment certificates which were operating in Turkey throughout the month of June 2019." Data obtained from AKTOB – Association of Mediterranean Tourism, were used to determine the population size of the research. Within the scope of the data obtained, the size of the population was set as 315.513 people (aktob.org.tr). As a result of the calculations made to determine the sample size, the sample size to be reached was determined as 384. Since it was not possible for the population, random sampling was used. In sampling, out of random sampling methods, the "field sampling method" was adopted. Respectively, geographical

regions, cities, and hotel establishments from which the data gathered were determined through a lottery method, and then questions were posed to employees working in these hotels. The four and five star hotels numbers were used according to Ministry of Culture and Tourism of Turkey's official web site. There is a total of 1489 4- and 5-star hotels. In the first stage of sampling, 2 regions (Central Anatolia and Southeastern Anatolia) were determined by lot among 7 geographical regions. In the second stage, 5 cities (Eskişehir, Kilis, Adıyaman, Siirt, Aksaray) were selected by lot among 22 cities in the mentioned regions. Surveys were sent to all 4 and 5 star hotels in 5 cities.

During the survey, participants were asked to answer 52 questions. Out of these questions, 8 of them, which were prepared by using a nominal scale, aimed to measure the socio-demographical features of the participants. The remaining 44 questions were prepared by the 5-point Likert Scale. Out of the distributed 500 survey forms, 303 of them were fully responded and were considered in the evaluation. Due to the return of only 303 of the 500 questionnaires distributed, the minimum sample size could not be reached. However, according to the generally accepted view in the literature, it is stated that the fit indices are fixed after the sample size of 300 in the studies using the structural equation model (Sayın ve Gelbal, 2016). For this reason, it was found appropriate to perform the analyzes with a sample size of 303. Previously developed scales related to the subject, which were tested for their validity and reliability, were chosen in determining the scales to be used for the research. Three different scales were used in the research to measure the dependent and independent variables used in the developed model.

Perceived Service Quality Scale (PSQ) has been borrowed from the study titled "How to Improve Service Quality: Internal Marketing as a Determining Factor" by Tsai, Y. & Tang, T. W. (2008). The scale consists of 22 statements and 5 dimensions. These dimensions are as follows: tangible (4 statements), reliability (5 statements), responsiveness (4 statements), assurance (4 statements) and empathy (5 statements). **Internal Market Orientation Scale (IMO)** has been borrowed from the study titled "Internal Market Orientation and Its Influence on Organizational Performance" by Tortosa, V., Moliner M. A. & Sanchez, J. (2009) (This scale has been developed by adapting from Lings and Greenley's (2005) IMO dimensions). The scale consists of 16 statements and 4 dimensions. These dimensions are as follows: informal generation (4 statements), formal generation (3 statements), dissemination of information (4 statements), and response to information (5 statements). **Job Satisfaction Scale (JS)** has been borrowed from the study titled "Internal Market Orientation and Its Influence on Organizational Performance" by Tortosa, V., Moliner M. A. & Sanchez, J. (2009). The scale consists of 6 statements and a single dimension.

All three scales have been used after they were adapted to the Turkish in line with the scope of the study and after necessary checks and edits have been done by linguists. According to Cronbach’s Alpha Test results done for the reliability of the scale questions, reliability parameters of the scale questions were as follows: 920 for the Internal Market Orientation Scale; 885 for the Internal Service Quality Scale; and 837 for the Job Satisfaction Scale. Cronbach’s Alpha value of all the statements (44 pieces) was calculated as 922. Therefore, it was observed that the reliability of the scales was “high.”

Table 1, which is given below, includes information such as participants’ gender, age, marital status, income, work experience, professional position. Data on Table 1 show that the average income of the survey participants is low. The number of employees in the establishment working in low-level positions was high, and their working period in their establishment is generally short.

Table 1: Participants’ Socio-Demographic Attributes

Gender	n	%	Marital Status	n	%
Female	127	42	Single	130	%42.9
Male	176	58	Married	173	%57.1
Total	303	%100	Total	303	%100
Age	n	%	Income	n	%
18-25	69	22.77	1000-1500 ₺	15	4.96
26-35	94	31.02	1501-2500 ₺	187	61.71
36-45	74	24.43	2501-3500 ₺	79	26.07
46 and over	66	21.78	3500 ₺ and over	22	7.26
Total	303	%100	Total	303	%100

Before the conceptual model was tested, confirmatory factor analyses (CFA) were performed on each and every one of internal market orientation, perceived service quality, and job satisfaction scales used in the research, and variables under the scales were examined theoretically in terms of reliability and compatibility. Variables that showed negative variance, and exceed standard parameters (too close to 1.00), or that produce a big standard error were checked (Hair et al., 2010). Measurement errors were thus calculated; covariance was created by also considering a speculative structure among some observed variables. Besides, some variables, which have low regression weight, which cause multi connections in modification indexes, and which have high standardized residual errors, have been excluded from the analyses. Furthermore, factor scores of latent variables were used for a more simple and valid estimation due to such reasons that the number of observed variables is high, that internal market orientation scale consists of four sub-dimensions, that the perceived service quality scale consists of five sub-dimensions, and that the assumed structural equation model is complex. Factor scores used in this estimation method, which is described as regression (structural regression) and conducted with factor scores instead of simultaneous structural equations, have been

obtained from the remaining variables observed as a result of confirmatory factor analyses (CFA) (Unurlu & Uca, 2017).

Table 2 shows the standard coefficient, CR, AVE ve Cronbachs Alpha values of remaining variables following the confirmatory factor analyses. All the variables have been confirmed to be higher than these critical values given as references.

Table 2: Reliability and validity of the scales

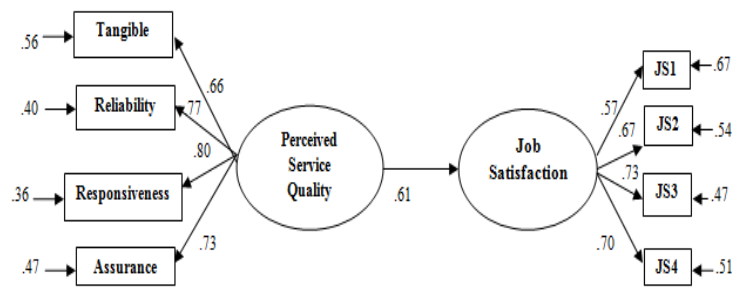
Constructs and Variables after CFA	Std. Coefficient	CR	AVE	Cronbach Alpha
INTERNAL MARKET ORIENTATION				
Informal generation				
1. In this office, they try to find out what employees want.	0.73			
2. In this office, when an employee is not acting normally, the managers try to find out if they have a problem.	0.69			
3. In this office, they try to find out the employees' true feelings about their work.	0.80	0.806	0.511	0.819
4. In this office, the managers often talk to the employees to ask about aspects of their work.	0.63			
Formal generation				
1. In this office, there are regular meetings between managers and employees to discuss matters that the employees wish to address.	0.75			
2. In this office, the managers meet with employees at least once a year to discuss the employees' future expectations regarding their work.	0.75	0.791	0.558	0.796
3. In this office, the managers meet with the employees to try to find out everything that makes them feel satisfied with their work.	0.74			
PERCEIVED SERVICE QUALITY				
Tangible				
1. Our hotel has up-to-date equipment.	0.73			
2. The physical facilities of the hotel are visually appealing.	0.71			
3. We are well-dressed and appear neat.	0.80	0.808	0.577	0.711
4. The appearance of the physical facilities of the hotel is in keeping with the type of services provided.	0.63			
Reliability				
1. I will finish the assignment in the requested time.	0.73			
2. When customers have problems, I am sympathetic and reassuring.	0.75	0.787	0.553	0.705
3. I always do everything right the first time.	0.75			
3. Responsiveness				
1. I provide prompt service to my customers.	0.80			
2. I am always willing to help customers.	0.84	0.833	0.626	0.702
3. I respond to customers' requests promptly.	0.73			
4. Assurance				
1. Customers can trust me.	0.74			
2. Customers feel safe in their interactions with me.	0.85	0.800	0.518	0.734
3. I serve my customers in a good manner.	0.81			
4. I get adequate support from the hotel to do my jobs well.	0.38			
JOB SATISFACTION				
1. I feel that my work is valuable contact personnel.	0.75			
2. In my job, I feel that I am doing something that is worthwhile.	0.70	0.809	0.517	0.870

3. I feel that my work is interesting.	0.81			
4. I feel that my work satisfies me.	0.60			

Two models to determine the intermediary effects of internal market orientation between perceived service quality and job satisfaction were created in the research. In the first model, the relationship between perceived service quality and job satisfaction, in the second model, the intermediary effect of internal market orientation was examined. Baron & Kenny (1986: 1176) based the formation of intermediary effect on some requirements:

1. There must be a statistically meaningful relationship between the independent variable and the dependent variable,
2. There must be a statistically meaningful relationship between the independent variable and the intermediary variable,
3. There must be a statistically meaningful relationship between the intermediary variable and the dependent variable, and
4. When the intermediary variable is included in the relationship between the independent variable and the dependent variable, this relationship must become statistically meaningless (full mediation), or the impact of the independent variable on the dependent variable must become less than before (partial mediation).

In the first model, the condition of a significant relationship between the independent variable (perceived service quality) and the dependent variable (job satisfaction), which is one of the mediation conditions of Baron and Kenny (1986), was checked, while in the second model, after the intermediary variable (internal market orientation) was included in the first model, it was checked whether the second, the third and the fourth conditions were met. Relationships between the variables were analyzed in the research by using the structural equation modeling test.

Figure 2: Test result of the first model

Outcomes shown in Figure 2 have been obtained following the analyses. Compatibility indexes calculated as a result of the model test are shown in Table 3. Following the examination of the compatibility indexes, it is observed that the values

ensure good compatibility criteria; in other words, the model is compatible with the data.

Table 3: Fit indices of the first model

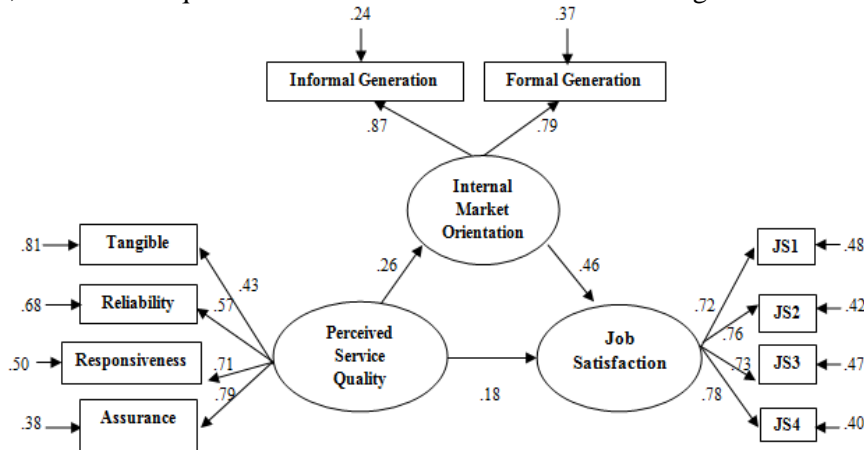
Chosen Criterion	Good Fit	Acceptable Fit	Value of Model
χ^2 (CMIN)	-	-	47.36
χ^2/df (CMIN/df)	≤ 3	$\leq 4-5$	2.49
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.96
CFI	≥ 0.97	≥ 0.95	0.98
RMSEA	≤ 0.05	0.06-0.08	0.070
NFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.97
RMR	≤ 0.05	0.06-0.08	0.020
IFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.98

Beta, standard error, and t values of the path reaching from the independent variable of internal service quality to job satisfaction are shown in Table 4. According to the obtained findings, perceived service quality establishes a meaningful effect on job satisfaction. Thus, the first requirement for intermediary effect has been met.

Table 4: Path coefficients of the first model

Path	Standardize B	Standard Error	R ²	t Value
Job Satisfaction ← Perceived Service Quality	0.61	0.63	0.37	7.14

In the second model shown in Figure 3, job satisfaction has been considered as a dependent variable, while perceived service quality as an independent, and internal market orientation as an intermediary variable. The existence of second, third, and fourth requirements was examined under these settings.

Figure 3: Test result of the second model

Compatibility indexes, which were calculated following the test of the model shown in Figure 3, demonstrate that the model is within acceptable limits (Table 5).

Table 5: Fit indices of the second model

Chosen Criterion	Good Fit	Acceptable Fit	Value of Model
χ^2 (CMIN)	-	-	84.03
χ^2/df (CMIN/df)	≤ 3	$\leq 4-5$	2.62
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.95
CFI	≥ 0.97	≥ 0.95	0.96
RMSEA	≤ 0.05	0.06-0.08	0.073
NFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.94
RMR	≤ 0.05	0.06-0.08	0.054
IFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.96

Table 6 shows the standardized beta, standard error, and t values for the paths indicated in the model.

Table 6: Path coefficients of the second model

Path	Standardize β	StandardError	R ²	t Value
Internal Market Orientation ← Perceived Service Quality	0.26	0.93	0.070	3.69
Job Satisfaction ← Internal Market Orientation	0.46	0.72	0.28	5.86
Job Satisfaction ← Perceived Service Quality	0.18			2.60

According to these findings, perceived service quality variable affects internal market orientation meaningfully, and internal market orientation has a meaningful effect on job satisfaction (standardized $\beta = .46$; $p < .05$). Besides, when internal market orientation is included in the model, the impact of perceived service quality ($\beta = .18$; $p < .05$) on job satisfaction has decreased, meaning that internal market orientation has a partial mediation variable role on perceived service quality's effect on job satisfaction. In the case of partial mediation, the intermediary variable cannot fully measure the relationship between the dependent and the independent variable. The relationship between the dependent and independent variables will continue its relevance; however, there will be some decrease in the level of relevance. To build a full intermediary construct, tests like the Sobel (most preferred), Aroian, and Goodman tests (Sobel, 1982) must determine a decrease in the variance explained by the independent variable. At this juncture, the last process which must be performed is to test whether the change, which occurred in the impact of perceived service quality on job satisfaction, is meaningful or not.

Table 7: The result of Sobel, Aroian ve Goodman Tests

	Test Statistic	Std. Error	P value
Sobel Test	3.20910939	0.0862769	0.00133147
Aroian Test	3.17576642	0.08718273	0.00149441
Goodman Test	3.24352513	0.08536145	0.0011806

Following the analyses, Sobel, Aroian and Goodman tests were applied to support the conclusion related to the mediation effect (Table 3). Sobel Test results also show that the intermediary impact ($z=3,209$, $p=0.00131 < 0.05$) is meaningful. This result reveals that perceived service quality affects job satisfaction with the mediation of the internal market orientation variable. Thus, all the H_1 , H_2 , H_3 ve H_4 hypotheses have been accepted within the scope of the related models.

5. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

This research has attempted to measure the extent to which the perceived service quality of the hotel employees affects job satisfaction, concluding that the perceived service quality directly affects job satisfaction. Internal market orientation, which has a partial intermediary effect on the relationship between perceived service quality and job satisfaction, is also included in the obtained results. The occurrence of this intermediary effect as partial intermediation gives the opinion that internal market orientation implementations will bring positive results in hotel establishments on their employees' job satisfaction. This indicates the impact of internal market orientation in hotel establishments on the employees. In other words, where hotel employees have a perception that they work in a working environment, where participative management concept reigns, where communication channels are open and used actively, and where tangible and intangible motivation elements are often used, there is intensive information flow, and the job satisfaction of the employees will be much higher. Moreover, employees, whose perception of service quality is high, will also have a more positive perspective towards implementations related to internal market orientation, will be more willing to participate in these implementations with more positive perceptions.

As a result, it is believed that all kinds of implementations of hotel establishments to satisfy their employees, continuous improvements in all their departments, improving their physical equipment, and trying to improve their service quality will provide them with significant opportunities. The most striking result of the study is the high causality impact of internal market orientation on job satisfaction. Employees, who feel that they are being cared about more in terms of internal market orientation, will have higher job satisfaction, high corporate loyalty, and accordingly, these positive developments will increase customer satisfaction. Although findings obtained in the research has been consistent with the previous studies (for example, those of Eskildsen & Dahlgaard, 2000; Sukanthasirikul & Trongpanich, 2013; Opoku et al., 2008; Lings, 1999; Kyoon Yoo & Ah Park, 2007; Tsai & Tang, 2008; Usta, 2009; Jyoti & Sharma, 2012; Gounaris, 2008; Tortosa-Edoi et al., 2010; Greenley, 2005; Jyoti & Sharma, 2012; Hwang & Chi, 2005; Chang & Chang, 2007; Nikbin et al., 2010; Salem, 2013; Ruiz-Alba & Soares, 2016; Yarimoğlu & Ersönmez, 2017; Ergün & Boz, 2017; He, Murrmann & Perdue, 2010; Tortosa, Moliner & Sanchez, 2009; Bakhere Sinha, 2011), the importance of internal market orientation in ensuring job satisfaction has been underlined again in a different way. Internal market orientation is a critical element for increasing employees' perceived service quality. Managing perceived service quality is possible by addressing the employees appropriately. In other words, managing perceived service quality with internal market orientation practices, such as giving

the training to improve their skills and establishing a common understanding within the organization, will increase job satisfaction.

According to research findings show that IMO has a partial intermediary effect on the impact of service quality perceptions of hotel employees on their job satisfaction. Therefore, it can be said that IMO plays an important role in the job satisfaction of the hotel employees. Since internal market orientation facilitates the implementation of internal marketing strategies, it provides a more efficient and satisfactory service to customers, thus increasing the competitiveness of establishments (Gounaris, 2006). Therefore, IMO's dimensions must be paid attention to and implemented in lodging establishments. Lodging management must find communication ways to obtain written and verbal, formal and informal information by which they can understand the wishes, expectations, problems and concerns of their employees. The closer the management gets to their employees, the more likely they will have a chance to gather and expand information about their wishes and needs. Moreover, they must show an effort to meet these wishes and needs of employees. In particular, incentives, salaries, bonuses, and training to be given in various topics, providing social opportunities, feedback on their performance have an important role in meeting their needs. Suggestions for future studies are as follows:

1. In the study, causal relationships of perceived service quality and internal market orientation on job satisfaction have been taken as bases. Future studies, however, can be based on the effects of these variables on establishment performance criteria.

2. It is thought that being applied to the employees operating in different business lines of the tourism industry, this research, which has targeted the employees of hotel establishments with tourism business licenses, can be used for comparison purposes.

3. It is believed that intermediary and regulatory effects of variables like employees' personal values and motivations can also be examined in exploring the correlation between perceived service quality and job satisfaction of the model.

REFERENCES

- Adomaitiene, R. & Slatkevičienė, G. (2008). Employee satisfaction and service quality in contact centres. *Economics and Management*, 13, 770-775.
- AKTOB – Mediterranean Touristic Hoteliers Association//Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği <https://aktob.org.tr/>,12.05.2019.
- Bakhare Sinha, R. S. (2011). The impact of employee satisfaction on customer delight service quality and profitability of the firm. *Anvesha*, 4(2), 44-53.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research – conceptual, strategic, and statistical

- considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Berry, L. & Parasuram, A. (1991). *Competing Through Quality*. New York: Free Press.
- Candan, B. & Çekmecelioğlu, H. G. (2009). İçsel pazarlama faaliyetlerinin örgütsel bağlılık unsurları açısından değerlendirilmesi: bir araştırma, *Yönetim*, 20(63), 41-58.
- Chang, C. S. & Chang, H. H. (2007). Effects of internal marketing on nurse job satisfaction and organizational commitment: example of medical centers in Southern Taiwan. *Journal of Nursing Research*, 15(4), 265-274.
- Davis, K. & Newstrom, J. W. (1989). *Human Behaviour at Work, Organizational Behaviour*. New York: McGraw-Hill.
- Demirel, Y. (2009). Örgütsel bağlılığın iç hizmet kalitesi üzerine etkisi: kamu ve özel sektör çalışanları üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 269-282.
- Di Xie, M. S. (2005). Exploring organizational learning culture, job satisfaction, motivation to learn, organizational commitment and internal service quality in a sport organization, (Unpublished Doctorate Dissertation). Ohio State University, USA.
- Ene, S. (2013). İçsel pazarlamaya yönelik olan çalışanların pazarlama kültürünün oluşturulmasının işletme performansını arttırmadaki rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 5(10), 67-91.
- Ergün, S. & Boz, H. (2017). İşletmelerin içsel pazarlama uygulamaları ve işgörenlerin iş tatmini ilişkisi: konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Pazarlama İçgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 1(1/2), 1-12.
- Eskildsen, J. K. & Dahlgaard, J. J. (2000). A causal model for employee satisfaction, *Total Quality Management*, 11(8): 1081-1094.
- Farzad, A., Nasim, N.N & Caruana, A. (2008). The effect of internal marketing on organizational commitment in Iranian banks. *American Journal of Applied Sciences*, 5(11), 1480-1486.
- Giannopoulos, A. A. & Avlonitis, G. J. (2014). In search of balanced market orientation: internal marketing, external marketing and the role of culture in the tourism sector. *2014 Global Marketing Conference*, Singapore: 1957-1962.
- Gil, S. M., Hudson, S. & Quintana, T. A. (2006). The influence of service recovery and loyalty on perceived service quality: a study of hotel customers in Spain. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 14(2), 47-68.
- Gounaris, S. P., Stathakopoulos, V. & Athanassopoulos, A. D. (2003), Antecedents to perceived service quality: an exploratory study in the banking industry. *The International Journal of Bank Marketing*, 21(4), 168-190.

- Gounaris, S.P. (2008). The notion of internal market orientation and employee job satisfaction: some preliminary evidence. *Journal of Services Marketing*, 22(1), 68 – 90.
- Gounaris, S. P. (2006). Internal-market orientation and its measurement. *Journal of Business Research*, 59, 432– 448.
- Gounaris, S. P., Vassilikopoulou, A. & Chatzipanagiotou, K. C. (2010). Internal-market orientation: a misconceived aspect of marketing theory. *European Journal of Marketing*, 44 (11/12), 1667-1699.
- Hair, J., Black, W., Babin, B. & Anderson, R. (2010). *Multivariate Data Analysis* (7th ed.). NJ, USA: Prentice-Hall.
- He, P., Murrmann S. K. & Perdue, R. R. (2010). An investigation of the relationships among employee empowerment, employee perceived service quality, and employee job satisfaction in a U.S. hospitality organization. *Journal of Foodservice Business Research*, 13, 36–50.
- Herzberg, F., Mausner, B. & Snyderman, B. (1959). *The Motivation to Work*. New York: John Wiley & Sons.
- Hwang, I. & Chi, G. (2005). Relationships among internal marketing, employee job satisfaction and international hotel performance: an empirical study. *International Journal of Management*, 22(2), 285-293.
- Israeli, A. A. & Barkan, R. (2003). The impact of hotel social events on employee satisfaction: a case study. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 2(2), 23-39.
- Jyoti, J. & Jyoti, S. (2012). Impact of market orientation on business performance: role of employee satisfaction and customer satisfaction. *Vision: The Journal of Business Perspective*, 16(4), 297-313.
- Keshavarz, Y. & Jamshidi, D. (2018). Service quality evaluation and the mediating role of perceived value and customer satisfaction in customer loyalty. *International Journal of Tourism Cities*, 4(2), 220-244.
- Kong, H., Jiang, X., Chan, W. ve Zhou, X. (2018). Job satisfaction research in the field of hospitality and tourism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(5), 2178-2194.
- Korda, A.P. & Milfelner, B. (2009). The importance of perceived value in evaluating hotel guest satisfaction: the case of Slovenia. *Acta Turistica*, 21(1), 1-22.
- Kozak, N., Özel, Ç.H. & Karagöz Yüncü, D. (2014). *Hizmet Pazarlaması* (2th ed.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kyoon Yoo, D. & Ah Park, J. (2007). Perceived service quality: analyzing relationships among employees, customers, and financial performance. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 24(9), 908-926.
- Lings, I .N. (1999). Balancing internal and external market orientations. *Journal of Marketing Management*, 15(4), 239-263.

- Lings, I. N. (2004). Internal market orientation construct and consequences. *Journal of Business Research*, 57(4), 405-413.
- Lings, I. N. & Greenley, G. E. (2005). Measuring internal market orientation. *Journal of Service Research*, 7(3), 290-305.
- Manav, D. (2017). *Konaklama İşletmelerindeki Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi İle Ölçülmesi ve Özel Belgeli Bir Otel İşletmesinde Uygulanıp Olasılıklarının Araştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nikbin, D., Saad, N. N. & Ismail, I. (2010). The relationship between internal marketing and implementation of strategic orientations in Malaysian service industry. *Marketing and Implementation of Strategic Orientation*, 3(1), 17-37.
- Opoku, R. A., Atuobi-Yiadom, N., Chong, C. S. & Abratt, R. (2008). The impact of internal marketing on the perception of service quality in retail banking: A Ghanaian case. *Journal of Financial Services Marketing*, 13(4), 317-329.
- Osarenkhoe, A., Komunda, M. B. & Byarugaba, J. M. (2017). Service quality as a mediator of customer complaint behaviour and customer loyalty. *International Review of Management and Marketing*, 7(1), 197-208.
- Özdemir, G. (2014). Hizmet işletmelerinde içsel pazarlama yaklaşımı. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(1), 54-66.
- Podnar, K. & Golob, U. (2010). Friendly flexible working practices within the internal marketing framework: a service perspective. *The Service Industries Journal*, 30(11), 1773 – 1786.
- Priporas, C. V., Stylos, N., Vedanthachari, L. N. & Santiwatana, P. (2017). Service quality, satisfaction and customer loyalty in Airbnb accommodation in Thailand. *International Journal of Tourism Research*, 19(6), 693-704.
- Raju, P. S., Lonial, S. C. & Gupta, Y. P. (1995). Market orientation and performance in the hospital industry. *Journal of Health Care Marketing*. 15(4), 34-41.
- Robbins, S.P. & Coulter, M. (1996). *Management*. Upper Saddle River. NJ: Prentice-Hall.
- Ruiz-Alba, J. & Soares, A. (2016). “Internal market orientation and strategy implementation”. In A. M. L. Casademunt (Ed.), *Strategic labor relations management in modern organizations* (pp. 183-194). USA: IGI Global.
- Salem, K. M. O. (2013). The relationship between internal marketing orientation and employee job satisfaction in public sector. *International Journal of Learning & Development*, 3(5), 111-120.
- Sanchez-Hernandez, M. I. & Miranda, F. J. (2011). Linking internal orientation and new service performance. *European Journal of Innovation Management*, 14(2), 207-226.
- Sayın, A. ve Gelbal, S. (2016). Yapısal eşitlik modellemesinde parametrelerin klasik test kuramı ve madde tepki kuramına göre sınırlandırılmasının uyum

- indekslerine etkisi. *International Journal of Education, Science and Technology*, 2(2), 57-71.
- Shamsudin M. F., Muthiyah, V., Hussain, H. I. & Salem, M. A. (2015). The determinants of the internal market orientation. *Global Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 4(4), 26-30.
- Sittimalakorn, W. & Hart, S. (2004). Market orientation versus quality orientation: sources of superior business performance. *Journal of Strategic Marketing*, 12(4), 243-253.
- Slatten, T. (2009). The effect of managerial practice on employee-perceived service quality - the role of emotional satisfaction. *Managing Service Quality*, 19(4), 431-455.
- Smith, P. C., Kendall, L. M. & Hulin, C. L. (1969). *Measurement of Satisfaction in Work and Retirement*. Chicago: Rand McNally.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological Methodology*, 13, 290-312.
- Sukanthasirikul, K. & Trongpanich, W. (2013). The effects of market orientation on service quality and new service success. *Journal of International Business & Economics*, 13(3), 215-224.
- Tsai, Y. & Tang, T. W. (2008). How to improve service quality: internal marketing as a determining factor. *Total Quality Management*, 19(11), 1117 – 1126.
- Tortosa-Edo, V., Moliner-Tena, M. A. & Sanchez-García, J. (2009). Internal market orientation and its influence on organisational performance. *European Journal of Marketing*, 43(11/12), 1435-1456.
- Tortosa-Edo, V., Sanchez-García, J. & Moliner-Tena, M. A. (2010). Internal market orientation and its influence on the satisfaction of contact personnel. *The Service Industries Journal*, 30(8), 1279 – 1297.
- Unurlu, Ç. & Uca, S. (2017). The effect culture on brand loyalty through brand performance and brand personality. *International Journal of Tourism Research*, 19(3), 1-10.
- Usta, R. (2009). İçsel pazarlama ve hizmet kalitesi arasındaki ilişki üzerinde örgütsel bağlılık ve iş tatmininin aracılık etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 241-263.
- Varey, R. J. (1995). Internal marketing: a review and some interdisciplinary research challenges. *International Journal of Service Industry Management*, 6(1), 40-63.
- Yarimoğlu, E.K. & Ersönmez, N. (2017). İçsel Pazarlama faaliyetlerinin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi: bir kamu bankası örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 79-98.

- Yıldız, S.M. (2011). İçsel pazarlama, iş tatmini ve örgütsel bağlılık ilişkisi: spor okullarında görev yapan antrenörler üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13(2), 216-225.
- Yoldemir, A. T. (2015). *Çalışan kişilik özellikleri perspektifiyle içsel pazarlama stratejileri ve içsel hizmet kalitesi ilişkisi üzerine bir araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zaman, K., Javaid, N., Arshad, A.& Bibi, S. (2012). Impact of internal marketing on market orientation and business performance. *International Journal of Business and Social Science*, 3(12), 76-87.

TĀBİRÜ'L-MENĀMĀT'IN SÖZ VARLIĞI

The VOCABLE UNIVERSE of TĀBİRÜ'L-MENĀMĀT

Fatma Sibel BAYRAKTAR*

Geliş Tarihi: 09.09.2020
(Received)

Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)

ÖZ: Tâbirü'l Menâmât, Edirneli Hacı Musli/Musalli tarafından 16. yüzyılda kaleme alınmış bir rüya yorumlama kitabıdır. Bu tarz eserlere 'tâbirnâmeler' dendiğini biliyoruz. Tarih boyunca halkın görülen rüyaların ne anlama geldiğini merak edip kendisinin veya yakınlarının hayatları üzerine kurgular yapmasına vesile olan bu görsel fantezilerin bir bilen tarafından açıklanması çok önemli görülmüş, bu anlamda pek çok nazım ya da nesir eser vücuda getirilmiştir. Oriijinali, Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İl Halk Kütüphanesi, El Yazmaları Koleksiyonunda 37 Kast 4'te kayıtlıdır. Döneminin konuşma diline dair pek çok özelliği barındırdığı gibi arkaik unsurlara da yer vermektedir. Konu başlıklarının çoğunlukla Farsça, bir miktar Arapça ve az miktarda diğer dillere ait olması ve hemen ardından bu başlıkların Türkçe karşılığının verilmeye çalışılması, ayrıca konuların geniş bir yelpazeyi içermesi eseri söz varlığı açısından kıymetli hale getirmektedir. Toplumsal dilbilim açısından da ayrıca büyük anlam ifade eden bu düş yorumu kitapları, halkın bilinçaltı çözümlenmeleri açısından keşfedilmeyi bekleyen birçok sırrı da bünyesinde barındırmaktadır

Anahtar Kelimeler: Tâbirnâme, rüya, düş, 16.yüzyıl Türkçesi konuşma dili, söz varlığı.

ABSTRACT: Tâbirü'l Menâmât is a dream interpretation book written, in the 16th century, by Hacı Musli or Musalli of Edirne. It is known that these kinds of works are called "tabirnames -dream interpretation manuscripts-." Throughout history, it was considered significant that these visual fantasies caused the public to wonder what the night dreams meant and envisage the lives of themselves or their relatives by a night dreams connoisseurs. Many verses or proses were created in that sense.

The genuine work of the dream interpretation manuscript is full of its many features of the spoken language of the period and archaic elements. The copy of that genuine work is inventoried at the Manuscripts Collection of the Public Library of Kastamonu, under the Kastamonu Culture and Tourism Directorate's authorization. In addition to the fact that the subject titles are mostly Persian and a little bit of them, which also are Arabic, as well as the fact that they belong to other languages in a slight amount. Those titles have been tried to be given immediately Turkish equivalents, as far as possible within Turkish thesaurus; within the feature of being contained in a linguistic broad way, thus it makes the work remarkable in terms of Turkish lexicon.

These dream interpretation works, which also have considered meaning for social linguistics, are also remarkable due to containing many uncharted places on the science waiting to study for the public's subconscious analysis by other related disciplines.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, fsibel@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5699-4572

Key Words: Dream Interpretation, night dream, dream, 16th Century Turkish Spoken Language, Lexicon.

EXTENDED ABSTRACT

The dreams, which are an audible and visual perceptual set of emotions, happen in the REM (Rapid Eye Movement) phase of sleep. The fact that people can sense many real and unreal things in their dreams makes that phenomenon even more attractive. Although many functions of the body are off-duty when we sleep, the brain still maintains to process. In this case, some subconscious feelings, thoughts, fantasies, imaginations, worries, fears, passions, and lusts unveil and keep company with cinematographic-like fictions that we call the dream. Some of those are dreams in which the individual has assumptions on what he or she is dreaming and may lead it how he or she wishes. While some dreams may come true later in reality, some dreams are seen as the repeats of the incidents affected in daily life while asleep. Dreams can sometimes be blissful, such as flying, diving from high places to the chasm of the space; however, sometimes those can be scary as the form of nightmares. Whereas some dreams are repeated; some others are seen in the form of a maze, dreams within dreams just like the movie of "Inception." We know that people have been interested; some dreams since the Assyrians in the 5th millennium BCE. Dreams have a crucial role in every religion, belief and society, from the Sumerians to the Egyptians, from the Greeks to the Jewish and Islamic Civilization. In legends, epics, folk tales, the dreams always guide the events and affect those who sense the dreams and to whom the narrator tells about the dreams. Trying to explain the behind the meanings of the dreams, which is to interpret them, is currently seen and maintains its popularity as a fairly common area. The studies arranged to explain the allusions of dreams are called "tâbirnâme." The literature on tabirnames is intense in the Islamic culture and scholar world, indeed. In these works, what the objects and situations seen in dreams will underlie real-life are explained. Indicant things, such as the time, colour, and material cognizance of them, seen in dreams, generally have symbolic meanings. These symbolic values of indicants are, naturally, distinctive according to the dream owner's social position, gender, and nature. These compilations related to the dream interpretations are also precious works to fathom the zeitgeist in the epoch they were written for those reasons. The work called "Tâbirü'l Menâmât," which we are studying on is a dream interpretation book compiled by "Hacı Müsli (or Musalli), the Edrinopolitan (Adrianopolitan)" in the 16th century. The authentic copy of the book is in the inventory of the Governorate Public Library, Manuscripts Collection of Kastamonu, which is administrating under the authorization of the Kastamonu City's Provincial Directorate of Culture and Tourism. The work consists of 153 sheets. The number of lines per page is generally 20. The manuscript's calligraphic style is "nesih" and generally not punctuated with vowel points. The work, measuring 240 mm x 145 mm, is the only and one manuscript copy. There is not any prelude part in the work. After a table of content, which is rendered as a grid, it initials directly into the main topic. Although it states in the description section (which is postscripted by a librarian after) of the manuscript that it is a translation of the tabirname (dream interpretation) of "Muhammad bin Sirin," the names of many other famous dream interpreters are often mentioned in the manuscript. The interpreters mentioned above in alphabetical order are "Câbiri Magribî," "Cafer-i Sâdık," "Danyal Hakîm," "İbrahim Kirmânî." Sometimes, the compilation work applies the folk comments and is indexed as "eydürler kim." For the reason of writing the book, many actions

and situations and daily objects have lexical entries and have been studied elaborately, depending. The lexical entries typically rubricate in Persian or Arabic, following Turkish thesaural equivalencies and Turkish interpretations. Rarely, borrowings from different languages such as Armenian, French, Italian, Latin, Hungarian, Mongolian, Anatolian Greek and Ionian Greek seems on lexical entries. Sometimes the equivalents for which Persian or Arabic rubrics -should have been in Turkish- also consist of borrowings. Even though the word is a loanword, which also proves to us that the equivalent word is well-known by Turcophone readers, for instance: “*destār*” (rubric lexical entry, originally Persian) > “*dūlbend*” (equivalent, but originally Persian, too). Sometimes, although the rubric entries in a foreign language are widespread known by Turcophones, Turkish equivalence has also been given by scribes, for instance: “*ğazā*” (originally Arabic, but widely known) > “*aķın*” (Turkish). However, the originally Persian entries, by noting “*ma^lūm*” (in English “as is known”) at the beginning, are widely known by the public: like the words of “*sandal, süsen, tāvus*.” While some words have happened to Turkish phonological adaptation: “*şubān* > *çobān*,” some other words’ Turkish equivalents have also been translated into Turkish with Turkish morphological derivation suffixes: “*şĀdi* > *şĀdlık*.” There are some examples on Islamic terminology that are turkified also found in this work: “*secde*” (or *sujud* Arabic originally means kowtowing, or prostration): “*baş komak*” (the verbatim Turkish one means putting one’s head down). In the Tabirname, Turkic archaic vocabularies are also found: “*bilici, bilig, etmek (ekmek), kaḅlu (araba), kelecı, öküş*.” There also proper nouns seem, like: “*frengistān, şām, tatar, yörük*.” While beginning to the expression by the phrasal clause as in the example; “*görse kim, eger görsekim (English trans. if you see in your dream that);*” while stating by the references, for instance; “*ibrāhim kirmānī eydür, cābir mağribī eydür [English trans. According to İbrāhim Kirmānī’s (or Cābir Mağribī’s) interpretation];*” The last words are usually referred to the sayings from Cafer-i Sādık with phrases like “*bu dört dürlüdü, bu dört yön üzredür, tokuz vech üzre yöndür (succinctly in Eng. The dream may be interpreted with four different ways.)*” Idioms have a substantial place in that manuscript. On the one hand, expressions like “*hāceti revā ol-* (in Eng. to have what she or he desires), *düşmen şerrinden emm̄ ol-* (to be safe against the evil or/and the evildoer)” in positive comments in the work, on the other hand, expressions like “*gūşşalu ol-* (being in trouble), *gūşşaya giriftār ol-* (being overwhelmed by a calamity)” in negative comments are common. The work, which is penned colloquially in order to inform the public about the symbols that stand for the dreams to correspond for reality, has a sincere literary style. Thanks to discussing topics and cases in every division of life, both usual and unusual situations, the work has a large and exciting vocabulary. Besides, it also draws attention as a wide-ranging work that offers us multifarious sociological research objects with its life perspective of the era in which it was written, human affairs, interpretations that differ amongst genders and social levels.

1. GİRİŞ

Arapça rüya, Türkçe düş(<tüş); insanlık tarihi boyunca görenin ifadesinden başka kanıtı olmamasına rağmen ciddiye alınıp üzerine mitler, efsaneler dahi üretilen önemli bir olgudur. Hâlâ nasıl olduğu, gözler kapalıyken nasıl görüldüğü tam olarak

açıklanamamasına rağmen, tarih boyu görülen rüyaların ne anlama geldiği, iyi ve kötü, basit ve seçkin rüyalar gibi sınıflandırılmaya, anlaşılmaya çalışılmaktadır.

M.Ö. 5 binli yıllarda Asurlular döneminden beri insanların rüyalara ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Sümer tabletlerinde de rüya tabirlerine rastlanmaktadır. MÖ 2000-1800 yıllarında Mısır'da yaşamış 12. Sülaleye ait bir papirüs, tespit edilen en eski rüya yorumu kitabı sayılmaktadır. Yunan ve Yahudi medeniyetlerinde de Asur ve Mısırlıların rüyaları yorumlama metotlarının takip edildiği görülür. İslam medeniyeti de rüyalara önem vermiştir. Bilindiği üzere Yakup'un (a.s.), Yusuf'un (a.s.) rüyaları üzerine pek çok eser kaleme alınmıştır.

Türk kültüründe de rüyalar son derece önemli kaynaklardır. Efsanelerde, destanlarda, halk hikâyelerinde, âşıklık geleneğinde rüyalar önemli rollere sahiptir. İslamiyet'ten önce ve sonra bu önem kesintisiz devam etmiştir. Türk destanlarındaki rüyaların en önemli işlevi gelecekteki olayları önceden haber vermesidir. Uygurların Türeyiş Destanı'ndaki Böğü Kagan'ın rüyası, Uygur harfli Oğuz Destanı'nda Uluğ Türk tarafından görülen rüya, Şecere-i Terâkime'de Toğurmuş adlı şahsın rüyası vb. hep böyle kozmik işaretlerle doludur.

Gökyay'ın (1982: 183) çalışmasında belirttiği gibi; Türkçede rüya ile ilgili "ağır basma, düş azmak, düş görmek, düş yormak, kara basan, kara düş, kara kaygılı rüya, karakura, karakura basan, karakura basmak, karakura düş görmek" gibi deyimler bulunmaktadır.

Mutasavvıflar da rüyaları önemli bulup sınıflandırmışlardır. Onların sınıflandırmalarına göre rüyalar: sadık veya nefsanî rüyalar diye ayrılabilirdiği gibi basit ve seçkin rüyalar diye veya Allah'tan, melekten ve şeytandan olanlar (Taççı ve Çeltik, 1995: xiii) diye sınıflandırılıp değerlendirilebilirler.

Görülen rüyaları bu kadar ciddiye alıp sınıflandırmalara tabi tutan insanlık bu konuda edindiği bilgi ve tecrübelerini de gelecek nesillere aktarmayı bir görev bilmiş, bu konuda birçok eser kaleme almıştır. Görülen rüyaların ne anlama geldiğini açıklayan eserlere ta'bir-nâme, ta'birât-ı vukûât, ta'birât-ı rü'yâ, rü'yâ-nâme, vâkıa-nâme, segir-nâme, güzâriş-nâme gibi isimlerin kullanıldığı da görülmektedir (Gökyay&Coşkun;2010).

Genellikle mensur yazılmalarına rağmen manzum olanları da bulunmaktadır. Agâh Sırrı Levent'in ifadesiyle halka hitaben yazıldıkları ve sanat kaygısı gütmedikleri için rüya yorum kitaplarının dilleri açık ve sadedir. Günlük konuşma dilindeki birçok kelimeyi ihtiva ettikleri için de özellikle sözlük çalışmaları ve dil tarihi açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadırlar. Ayrıca tâbirnâmelerde günlük yaşamın yanında halk inanışlarının da yer alması bu eserlerin kültürümüz açısından da önemli bir kaynak olduğunu ve bu konularda çalışanlara kaynaklık edebileceğini göstermektedir (Levend, 1988: 166).

2. ESER HAKKINDA BİLGİ

Bu eser Edirneli Hacı Muslî tarafından H.991 (M.1582) yılında kaleme alınmış “Tâbirü'l Menâmât” adlı bir rüya tâbirnâmesidir. Eserin baş tarafında: “1. Kastamonu’da Kırkçeşme Mahallesinde Şeyh Ahmet Siyahi’ye ait bir adet mühür var, 1295. 2. Halidiye Medresesinden devren alınmıştır. (Halidiye 593)” Açıklamaları yer almaktadır. Eser 153 varaktır. Satır sayısı genellikle 20’dir. Yazı türü nesihdir ve genel olarak harekesizdir. Ölçüleri 240x145mm.dir. Eser tek nüshadır ve bir ciltten ibarettir. Adem Balaban tarafından yayınlanan “Türkçe Yazma Tâbirnâmeler” adlı makalede 37. Tâbirnâme olarak bu eser zikredilmekte ve müstensihî “Edirneli Hacı Musallî” olarak verilmektedir (Balaban, 2014: 122).

Her ne kadar açıklama bölümünde Muhammed Bin Sirin’in tâbirnâmesinin çevirisi olduğu bilgisi yer alsada eser maddelerinde başka önemli şahsiyetlerin rüya tabirlerinden de atıflara başvurulmaktadır. Bu şahsiyetler diğer rüya tâbirnâmelerinde de sık sık zikredilen Muhammed Bin Sîrîn, Danyal Hakîm, İbrahim Kirmânî, Câbiri Mağribî, İsmail Eş’et ve en çok atıf yapılan Cafer-i Sâdık’tır. Kimi zaman tanınmış yorumculara değil halk arasında söylenegelen kalıplaşmış yorumlara başvurulduğu da olur. Eser bu durumda bir kopya eser değil, derleme mahiyetindedir. Başta 14 yaprakta fihrist vardır. Eser “bâb” esasına göre kaleme alınmıştır. Bâblar Osmanlı alfabesinin sıralamasına göre harf sayısınca düzenlenmiştir.

Elimizdeki eserde herhangi bir giriş bölümü olmaksızın ızgara sistemli fihristten sonra doğrudan konuya girilmektedir. Birçok tâbirnâmede görülen konularına göre sınıflandırma sistemi bu kitapta uygulanmamıştır. Konular Osmanlı alfabetik diziliş dikkate alınarak sıralanmıştır.

Eser genel olarak harekesizdir. Ancak yazarın birkaç kez yazı karakterini değiştirdiği ve kimi sayfalarda hareke kullandığı da gözlenmektedir.

3. ESERİN SÖZ VARLIĞI

3.1. Madde Başları

Madde başları büyük bir çoğunlukla Farsça olduğu için konuların gelişi de Farsça adlarına göre sıralanmıştır. Kırmızı mürekkeple Farsça veya diğer dillere ait başlıktan sonra Türkçesi de verilmektedir; *şebpere: yarasa* 93b/1, *sîne: gögüs* 91a/4, *sîm: gümüş* 91b/5, *şehâdet: tanıklık vermek* 97b/3 vb. Ancak Arapça madde başları da kayda değer sayıdadır. Bunun yanında eser miktarda yani oldukça az sayıda Ermenice, Fransızca, Latince, İtalyanca, Macarca, Moğolca, Rumca ve Yunanca madde başları da görülür.

Bazen madde başı ve onun açıklamasının her ikisi de Türkçe değildir. Kimi zaman madde başı Farsça, açıklama Arapça; kimi zaman da madde başı Arapça, açıklama Farsça veya başkaca bir alıntı dilden olabilir: ‘*azâde: terkî* 105b/6 (Far+Ar), *fâkih: dânişmend* 110a/7 (Ar+Far), *hâme: kalem* 52a/14 (Far+Ar <Yun),

kāfile: kārṽān 111b/16 (Ar+Far), *qazz: ibrişim* 112a/7 (Ar+Far), *kilid: anahtar* 124b/17 (Far+Rum), *şahîfe: nāme* 100b/7 (Ar+Far), *sîmurğ: ‘anqa* 91b/14 (Far+Ar), *zen: ‘avrat* (Far+Ar) vb.

Bazen Farsça bir madde başının yine Farsça ile izah edildiği veya Arapça bir madde başının yine Arapça bir sözcükle açıklandığı görülmektedir. Bu türden madde başları sayesinde çağında Türkçeye girmiş Arapça ve Farsça sözcüklerin hangilerinin yaygın kullanıma sahip, hangilerinin terim mahiyetinde olduğu da açıklığa kavuşmaktadır; *destâr: dülbend* 62b/18 (Far+Far), *durrâ‘a: ferâce* (Ar+Ar), *hatene: sünnet* (Ar+Ar), *hibr: mürekkep* (Ar+Ar), *sîm âb: jiva* (Far+Far) vb. Bazen de Arapça bir sözcük Farsça fiil ile birlikte başlık olarak kullanılmıştır; *şadaqa_dâ den* 100b/15, *tevbe kerden* 41a/20.

Bazen madde başı Farsça iken açıklama sadece ek olarak Türkçeleşmiştir; *şâdi: şâdlık* 92b/1. Bazı Farsça başlıkların Türkçeleri sadece fonetik değişime uğramış ve Türkçeleşmiş sözcüklerdir; *şubân: çoban* 92a/10, *ğırbal: kalbur* 108b/3 vb. İslami terminolojinin Türkçeleştirilmiş örneklerine eserde rastlamak mümkündür: *secde: baş komak* 79b/15, *munâdî: kığ ırdıcı* (müezzin) 142a/5.

Kimi madde başlarının halk arasında Farsçaları bilinmesine rağmen Türkçe açıklamalarının da verilmesi tercih edilmiştir; *ğazâ: akın* 108/b7, *şalvar: düz ton* 95a/6 vb. hatta alıntılanan sözcüğün kendisi ve Türkçeleşmiş şeklinin birlikte kullanıldığı da olur; *keşîş tonı olursa meyli kâfirliğa ola eger gavur tonı olursa...* 43b/8. Ancak çoğunlukla madde başlarındaki Farsça adlar halk tarafından biliniyorsa “ma‘lûm” diyerek doğrudan konuya girilmektedir. Örneğin *sadef, sandal, süsen, şatranç, şî‘r, tâvus* vb. madde başlarının ayrıca Türkçe kökenli bir sözcükle açıklanmasına gerek duyulmamıştır. Bu şekilde *ma‘lûm* diyerek yaygın kullanıldığı beyan edilmiş olan bazı madde başlarının günümüzde kullanımı ortadan kalkmış bulunmaktadır; *‘ases: ma‘lûm, fuqâ‘: ma‘lûm, ‘ud: ma‘lûm* vb. Eserde, geçen zaman içinde dilimizde kullanımdan uzaklaşmış birçok sözcüğün izini bu vesileyle sürmek mümkündür.

Bazen de bir sözcüğün Türkçeye değişik çağlarda girmiş biçimleri ya da değişik yollardan alıntılanmış biçimleri bir arada görülebilmektedir: *levzî: bayām* 131b/5, *bâdem* 15b/9; *bâdincân /badlıcan* 16b/15.

3.2. Arkaik Sözcükler

Eserde arkaik sözcüklere sıkça rastlanmaktadır. *Allah* sözcüğündense *Taıırı* sözcüğü daha çok kullanılmıştır. Birçok kez Arapça *teâlâ* sözcüğü ile birlikte *Taıırı teâlâ* şeklinde ifade edilmiştir. *bilici* (‘alîm) 105a/1, *bilig* 25a/17, *etmek (ekmek)* 111b/1, *ıldız* 79a/15, *qabala: kağı bitisi* 111a/13, *qaqa-* 111b/2, *qalıca* 111a/2, *qande* 22b/17, *qanqa* 22b/18, *qarağuluq* 109b/17, *qanlu (araba)* 119a/3, *qatı (çok)* 89b/4,

keleci 22a/17, *konşı*, *kurıd* 112 b/6 (bu başlık Türkçe olmasına rağmen unutulmuş bir sözcük olmalı ki açıklaması da “kuru et” olarak yapılmıştır), *öküş* 16b/18, *sağı sağıur-* 149b/8, *söyün-* 96a/10, *süci* 112a/3, *tamu* 100a/10, *uğrı* 109a/10, *ur-* 54a/19, *yegrek* 110b/12, *yayın(yazın)* 21b/10 gibi sözcüklere eserde sıklıkla rastlanmaktadır. Kullanılan sözcüklerin bazıları Tarama Sözlüğü’nde geçen şekilden farklı bir formda karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi Tarama Sözlüğü’ndeki *yavu kılmak* sözcüğü eserde *yavurmak* şeklinde geçmektedir. Bazı sözcüklerin Türkçesinin kullanımdan düştüğü, yerine alıntı bir sözcüğün kullanım sıklığına ulaştığı eserin dilinden anlaşılmaktadır. Sözelimi *âyine* 15a/11 başlığından sonra Türkçesi *gözgi* olarak verilmiş ancak madde ayrıntılı olarak açıklanırken *âyine* sözcüğü kullanılmaya devam edilmiştir. Bu da eserin yazıldığı dönemde *gözgü* sözcüğünün söndüğünü onun yerine *âyine* sözcüğünün işlevlik kazandığını bize göstermektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde sık kullanılan ve günümüzde unutilan kimi eklere de eserde rastlanır; +cİlAyIn yapım eki; *ancılayındur* 14a/17, *buncılayın* 6a/19; +rAk karşılaştırma eki *artıgırağdur* 132a/7, *eksügirek* 132a/6 vb.

3.3. Özel İsimler

Eserde birçok özel isim kullanılmaktadır; *Allah* adı yanında *Taîrı* sözcüğü de sık sık tercih edilmektedir. *rüstā (köy)* maddesinin karşılığı *türklük* olarak açıklanmıştır. Yani Türk olmak köylü olmak anlamına gelmektedir. *şehristān* maddesinde *hindiyā şarları*, *horzum şehri horistān*, *‘irak*, *kirmān*, *hicāz*, *yemen*, *mışır*, *şām*, *rum*, *mağrip ve frengistān* şehir adları zikredilmektedir. *dicle*, *fırat*, *nil*, *itil* ırmakları yorumlarda yer almıştır. *tatar* 8b/9, *yörük* 108b/9 ve *‘alevî* 93a/717 adları da birer kez geçmiştir.

3.4. Kalıp İfadeler ve Deyimler

Tıpkı deyimler, atasözleri gibi belirli durumlarda söylenegelen ilişki sözlere kalıp ifadeler denmektedir. Her toplumun belirli durumlarda kullanılması âdet hâline gelmiş kalıp ifadeleri olduğu gibi konuşma dilinde şahısların ve yazı dilinde eser sahiplerinin sık kullanarak kendine özgü bir üslup oluşturdukları özel kalıp ifadeler de rastlamak mümkündür. Bu eserde de cümleler genellikle *görsekim* veya *eger görsekim*, kalıp ifadeleri ile başlamaktadır. Rüyada görülmesi muhtemel varyantlar yazarın görüşüne göre sıralanmakta ve her sefer yorumlanarak diğer ihtimale geçilmektedir. Bu gibi durumlarda *ola kim* kalıbının da kullanıldığı görülür.

Referanslara başvurulduğunda da *ibrāhim kirmānî eydür*, *cāfer-i şādık eydür*, *cābir mağribî eydür*, *muhammed bin sîrîn eydür*, *dānyāl hakîm eydür* kalıp ifadesiyle açıklama yapılmaktadır. Referans kulaktan dolma ise *eydürler kim* şeklinde cümle başlatılmaktadır.

Yorumlara geçildiğinde ise bu *dört dürlüdür*, *bu dört yön üzredür*, *tokuz vech üzere yöndür* gibi kalıp ifadeler kullanılmaktadır.

Rüyada görülen durumun ya da şeyin olumlu bir şeye veya duruma delil sayılmasına karşı en sık kullanılan deyimlerden biri de *hāceti revā ol-* 47b/16 kalıbıdır. Bunun yanında olumlu neticeler için; *düşmen şerrinden em̄n ol-* 40b/8, *düşmen üzerine gālīb ol-* 47b/6, *düşman üzerine zafer bul-* 97a/3, *düşmanına zafer bul-* 118b/6 gibi deyimler kullanılmıştır.

Rüyada görülen durumun ölüme delalet ettiğini anlatmak için benzer ifadelerle başvurulmuştur; *eceli gel-* 38a/1, *ecel yakın gel-* 33b/6, *eceli yakındur* 37b/5, *ecel yakın ol-* 43a/17, *ecel yakın gelmiş ol-* 78a/5.

Tâbirnâmede görülen rüyalar kötü bir duruma ya da kötü bir durumdan kurtulmaya delilse bunun açıklaması genellikle *guşşa* sözcüğü ile oluşturulmuş ifadelerle verilmektedir; *guşşa git-* 101a/1, *guşşalı ol-* 93b/11, *guşşaya giriftār ol-* 95b/13, *guşşalardan kıtūl-* 94b/17, *guşşa ve muşībētdür* 98b/18, *guşşa yi-* 144a/19 vb.

Eser bir tâbirnâme olduğundan halkın anlayacağı bir dille yazılmıştır, bu nedenle zengin bir deyim dağarcığına sahiptir; *anıñ avıcından ululuk bul-* 106a/3, *aşşı gör-* 117a/1, *bay ol-* 96b/14, *baş ko-* 79b/15 *el çek-* 28b/18, *em̄n ol-* 28a/7, *dīn yolu bulmuş ol-* 93a/8, *dört ayaklıya bin-* 12b/6, , *elin dīne ur-*113a/19, *hased eyle-* 96a/11, *hāşıl kıl-* 89b/19, *iş tut-* 101a/11, *işi yürü-* 116a/13, *māl düşir-*114a/11, *maḫsūdına ir-*113a/21, *murādına deg-*, 112a/19, *ömri uzun ol-* 96b/15, *rāhat deg-* 110a/7, *ululuḫ bul-* 96b/6, *yüzün evine tut-* 111b/20 vb.

Eski Anadolu Türkçesinin etkilerinin kuvvetli olarak görüldüğü eserde yardımcı fiillerle birçok deyim ve kalıp ifade oluşturulmuştur. ‘**gör-**’ fiili ile pek çok olumlu ve olumsuz anlamlı deyim bulunmaktadır; *aşşı göre*, *eylik göre*, *güc göreler*, *fāyda göreler*, *hayr göre*, *rahmet göre*, *zahmet göre* vb. ‘**git-**’ fiili ile olumsuz anlamlı pek çok deyim üretilmiştir: *dīni gitmekdür* 18b/11, *elden gitmiş ve yitmiş* 153b/15, *heybeti gitmeye* 13b/20, *ussı gitmek* 36b/3 vb. ‘**deg-**’ fiili de deyim yapmakta sık tercih edilen bir yardımcı fiildir; *aşşı dege* 23b/5, *guşşa dege* 22b/4, *maḫarrat dege* 23a/9, *meserret dege* 27a/14, *renc dege* 27a/16 vb.

3.5. İkilemeler

Sözün anlamını pekiştirmek, vurgusunu artırmak, değişik anlam ilgileri kurmasını sağlamak amacıyla oluşturulan ikilemeler eserimizde de kendisine yer bulmuştur. Ad soylu ikilemeler yanında, iki eylemin art arda meydana geldiğini anlatan ikileme şeklinde fiillere de rastlanır: *az az* 3a/3, *harām havār* 112a/4, *dürlü dürlü* 115a/8, *hadsiz endāzesiz* 115a/10-11, *aldı yedi* 71b/13, *düşdi öldi* 35a/15, *tutdı aldı* 23a/4 vb.

Eserde aynı sözcüğün farklı dillerden alıntılanmış olanları ve Türkçeleri birlikte kullanılarak sözlüksel malzeme zenginleştirilmiş, ikileme ve üçlemeler

yapılmıştır; *behişt, cennet,.. uçmağ* 31a/2, *lāğarī arıklık ...za‘ifliğ* 152b/1, ‘*ākıbet şoñı yatlu ola* 43b/6, *işleri revān ola yürüye* 132b/16, *kan revān aķar* 80b/12, *talāk virüb boşaya* 147b/1 vb.

3.6. Bağlaçlar

Türkçe, Arapça ‘ve’ bağlacını kullanmak yerine iki sözcüğü araya herhangi bağlayıcı bir sözcük koymadan kullanmayı seven bir dildir. Bu anlamda eserde alıntı ve Türkçe sözcüklerin yan yana getirilerek ya da anlamca birbirine yakın sözcükler gruplaştırılarak güzel bir anlam ahengi kazandırılmaya çalışıldığı gözlenmektedir; *belāya afete uğraya* 3a/2, *eger toğan elinden boşansa taşması elinde kılsa* 17a/19, ‘*işrete şāzlığa meşğul ola* 72b/13, *şu dökülse anası öle oğlı kıla* 2b/13.

“ve” bağlacı eserde nispeten az kullanılırken büyük çoğunlukla “yā” bağlacı ile nesnelere ya da durumların arka arkaya sıralandığına şahit olmaktayız: *bīm ve korkudur* 15b/17, *bir iş işleye kim tamām olmaya ve ‘izzet eksile* 110b/14, *ķavī ve muhkem ve beklenmiş ola* 85b/20, *menfa’at ve aşşı* 101b/5, *nāmübarek ve şomdur* 33a/5, *renc ve ‘azāb ve miħnetdür* 82a/13, *şavaş ve çekişikdür* 110a/15, *şādlık ve ħurremlık* 24b/12. ‘*bir tağdan yā belekten yā dam üstünden yā bir yüksek yerden* 110b/13, *ħizmetkār yā emīnlik yā şalāħdur* 17a/14, *ķarındaşdur yā oğuldur* 17b/8, *pamuğdan yā yūğden iplik egirür* 73a/5.

Bunların dışında sık rastlanan bağlaçlar:

ammā: ‘*avratı bunu seve ammā rüsvā ola* 71a/14, *oğlı toğa ammā ki öle* 68b/17, *zaħm görse ammā ķan olmasa* 75a/7.

hem: *ħalvā hem mālđur* 51a/3, *hem dīnde hem dünyāda* 56b/9, *hem ħayrdur* 65b/15.

ile: ‘*avratile* 68b/6, *geçezliğile* 66b/16, *zaħmetile* 66b/15.

yāħūd: *ħacca vara yāħūd şayruluğdan kırtula* 50a/2, *öleler yāħūd bir āfete uğrayalar* 64b/18, *yā müselmān ola yāħūd öle* 48b/7.

3.7. Fiilimsiler

Türkçede fiilimsilerin kalıcı adlar yapmada aktif rol oynadıkları bilinmektedir. 15. yüzyıla ait bu eserde de bilhassa sıfat fiillerin kalıcı adlar yaptığı birçok örnek bulunmaktadır.

3.7.1. Ad Fiiller

boğmağ (gerdanlık) 103a/5, *etmek* (ekmek) 30b/13 vb.

3.7.2. Sıfat Fiiller

Türkçenin her devre ve sahasında olduğu gibi işlektir. Adlaşmış örnekler çoktur: *ta’am: yiyesi* 102a/21, -dik/-mAdık sıfat fiilleri günümüz Türkçesine göre daha çok kullanılmaktadır: *doğunmaduğ yūğ* 27a/3, *güneş ķarardığı* 109b/19, *ummadığı yerden* 32b/10, *reşid olmaduğ oğlandur* 45b/1 *yanmaduğ mum* 96a/11,

yanmaduḡ kandil 113a/18. Diġer sıfat fiiller de eserde aktif olarak yerini almıştır; *sıġıncaḡ* 111a/ 5, *ādemlere arışmaz er* 111a/16, *ur ān bilmez oısa* 89b/9, *nemāz ılmaz dīnsüzler* 89a/1, *olmaz işler* 59a/5, *aar su* 8a/14 *yanar od* 4b/16, *odulmış* 4b/16, *şınmış sūn uk* 9a/5, *bitmiş andīl* 114a/13, *binecek* 122a/6, *dikecek aftānları* 65b/17, *mihbere: mrekeḡ onacaḡ* 135b/17 vb.

ol- yardımcı fiili ile oluşturulan karmaşık fiillere de eserde sıklıa rastlanmaktadır; *dīn yolu bulmuş ol-* 93a/8, *istiġfār idecek olursa* 9a/7, *ivecek ola* 40b/15, *yas dutar olalar* 43a/10 vb.

3.7.3. Zarf Fiiller

dutu ko- 120a/14, *göre* 71b/18, *gördüġinleyin* 67b/6, *otururken* 12b/4 vb.

4. SOSYAL İÇERİK

Yazarı tarafından halka yararlı olmak amacıyla kaleme alınmış olan eserde hem madde başlarının yabancı kökenli sözcüklerle başlaması hem bu sözcüklerin Türkçe karşılıġının verilmesi sayesinde eser 16. yüzyılın yazı dili ile konuşma dili arasında bir yerde konuşlanmış bulunmaktadır. Anlaşılır olmak gayesinin ön plana alındıġına şüph yoktur. Eserin sonuna doġru konuşma dili baskın hāle gelmiştir; *eşsesi olsa o söylemeye* 102b/4, *vallah ālim ta birdür hā* 153a/20.

Diġer tābirnāmelerde olduġu gibi bu tābirnāmede de rüyaları gören asıl unsur elbette ki erkeklerdir. Rüyanın yorumlanışı öncelikli olarak bir erkeġe göre yapılır ve bu genellikle *birġü* 90b/2, *birġüsü* 113a/11 gibi bellirsiz zamirlerle verilir. ‘Erkek’ sözcüġü kullanılmaz onun yerine ‘er’ kullanılır *eger bir er görsekim sūd emer* 98b/7. Erkeklerin dünyasında sosyal sınıflar görülen rüyanın doġru yorumlanabilmesi için son derece önemlidir, aynı rüyayı bir padişahın, vezirin ya da kadının görmesi ile ‘āmmē avm görmesi arasında ya da alim ile cahilin görmesi arasında farklar olacaktır; *bilgil kim at āmmē avm ve baħt ve devletdür* 8b/5, *düşde bal āmmē avmē azcuḡ düzdür şehirliye oḡ düzdür* 13a/19 diġer yandan zengin/fakir ayırımı da önemlidir; *eger serçe bulsa yoħsulısa altı acadur baysa biř acadur* 29a/16; *eger bir ālim saın kıvrıcık görse günāh ve azġınlıġıdır eger cāhil görse ululuġıdır* 144b/13 vb. (Bayraktar,2019: 523-536).

kāfir, mūnāfik, müselmān, fāřık gibi dinî sınıflandırmalar ile *ata, ana, kardaş, oġul* gibi akrabalık baġları olan kiři adları sıklıkla kullanılır; *ız oġlansa ve eger er oġlansa* 109b/18; ‘torun’ sözcüġü eserde gemez¹: *oġul oġlı* 149b/20.

¹ “torun” sözcüġü Tarama Sözlüġünde yer almamaktadır. Gülensoy (2007b, 919) Köken Bilgisi sözlüġünde torun: deve yavrusu sözcüġü ile torun sözcüġünü ilişkilendirerek Ermeniceden geldiġini söyleyen Eren ve Nişanyan’a karşı ıkmakta ve öz Türkçe olduġunu iddia etmektedir. Derleme Sözlüġünün 10. cildinde (Dikmen ve Bayaz, 1993: 3970) sözcük Giresun/Bulancaḡ, Trabzon ve Rize aġızlarında ‘yeġen’ anlamında yer almaktadır.

Eğer rüyayı bir kadının görme ihtimali varsa bu ayrıca izaha muhtaçtır: *cābir mağribî eydür şaru veyā aḳ* ‘avratlara eyüdü 95a/15 *bezek* ‘avratlara erdür 152b/15, *ne ḥâlde görseler ta‘bîr* ‘avratlara dege 31b/15. Kadınlar ‘avrat adıyla anılmaktadır. Erkeğin karısından bahsederken nadiren ‘*ıyāl* 8b/4 dendiği de olur. Eserde sadece bir kez *eş* adı kullanılmıştır; *gerü eşin alsa* 141a/2.

Erkeklerin rüyalarında kadınlar sıklıkla görülür, kadınlar öncelikle iki sınıftan oluşmaktadır: hür kadınlar ve karavaşlar yani hür olmayan kadınlar. Ancak kadınların sınıflandırılmaları bununla sınırlı kalmaz. Eserde son derece zengin bir sınıflandırma kullanılmıştır; *arı dînlü* ‘avratdur 103a/1, *asılsız* ‘avrat 95a/7, *bıkr* ‘avrat 103a/4, *dindār* ‘avratdur 99a/16, *ḥüb* ‘avrat 91a/2, *ḳarı* ‘avratdur 100b/14, *mesture* ‘avrat 113a/15, *şavaşcı* ‘avratdur 109b/3, *saffetlü* ‘avrat 24b/16, *ulu* ‘avrat 92b/19, *yavuz* ‘avrat 32a/7, *yüklü* ‘avrat 24b/5, *yüzsüz* ‘avrat 115a/19, *yigit* ‘avrat 24b/2 vb. (Bayraktar, 2017:197-213).

Bir erkeğin rüyasının iyiye ya da kötüye yorumlanması erkeğin eşi olacak kadının zengin-fakir olmasına bağlı olabilir; *avratından māl ḥāşıl eyleye* 98b/13, *bir mällu* ‘avrat ala 8b/14, *devekuşu düşde bir mällu* ‘avratdur 11a/6, *bir yoşsul* ‘avrat ala 99b/15, vb.

Hür olmayan kadınlar da çağın gereği sosyal hayatta sıklıkla karşılaşılan bir gerçek olarak rüya yorumlarında kendisine yer bulmaktadır: *‘acem ḳaravaşdur* 95a/6, *görlü ḳaravaş* 27a/14, *ḥüb ḳaravaşdur* 98a/10, *mestüre ḳaravaş* 26a/4, *oğul anası ḳaravaşdur* 102b/22 vb.

Yapılan yorumlardan rüya yorumcusunun kimi zaman bu topraklarda yaşadığını düşünebildiğimiz gibi kimi zaman da bunun mümkün olmadığını, rüya yorumlarının bir kısmının tercümeden ibaret olduğunu düşünmekteyiz. Söz gelimi muz yaprağını anlatırken Anadolu’da yaşayan bir kimsenin bunu hayatında görmemiş olacağı varsayılarak uzun uzadıya anlatılmasına karşın: *degme yaprağ bir namāzlağ gibi olur mışırda çok olurmuş* 143b/13; Rüyada Hindistan cevizi görmekten sıradan bir vak’a gibi bahsedilmektedir. Osmanlı’nın başkenti olan İstanbul’da bu elbette mümkündür, ancak Anadolu’nun diğer şehirleri için rüyada Hindistan cevizi görmek şüphe götürür bir durumdur. *çekirge çeridür eger bişmiş görse altun ve aḳçadur eger anı yese çeriden nesne bula* 142a/4-5 ifadesinde çekirge yemekten bahsetmektedir ki bu topraklarda alışıl gelen bir beslenme türü olduğu söylenemez. Yapı teknikleri ile ilgili özellikler de eserde yer bulmaktadır; *büriyādan*

dīvār tūtmağa zarlar toḡusa 31b/17. Helal kazanmakla ilgili Őu bilgi de dikkat çekicidir; *elleri ditrese kazancında helāl ola ya 'ni eyü kazanmaya* 132a/10.

Rüyada deve görmek, deveye binmek, deve köşkünde bulunmak, deve kurban etmek gibi çağımızda görülmesi, hayal edilmesi zor olan ama sadece bir asır önce muteber olan durumlar veya nesnelere uzun uzun izah edilmişlerdir. Aynı şekilde at, eşek, katır gibi binek hayvanları, vahşi hayvanlar, kuşlar, çiftlik hayvanları, bunların renkleri, cinsiyetleri, bağırsıkları vb. pek çok unsur tâbirnâmenin maddeleri arasında yer almaktadır. *at çağırır, eşek ağırması, katır âvâzı, öküz milese, deve bağırdığı, koyun üni, keçi oğlak geyik ötdi, arslan üni, kaplan üni, ayu üni, kurt üni, it üni, tonuz üni, çakal, dilkü, sıçan, çetük, deve kuşu, kerkes, çakır toğan, dölengeç üni, Őâhin toğan üni, bedinüs, saşsağan, gögerçin, üvegi, bayğuş, kumrı, süglün, tāvus, turna, laḡlaḡ, keklük, tavuk, qarğa, kara qarğa, bülbül, hezârdâstân, sığırçuk, Şu kuşu, ördek, kaz, arı, çekirge, kurbağa üni* eserde rüyalarda görüldüğü takdirde neye delalet ettiği ayrıntılı olarak izah edilmiştir. Bu nedenle de hangi hayvanın ses çıkarması nasıl adlandırılıyorsa burada bahsedilmiştir. *hevâmm* (böcekler, haşereler) karşılığı olarak Türkçe *deprenür cânavârcuklar* 152a/8 açıklaması uygun görülmüştür.

Ağaçlar madde başı yapıldığında (*dırahtân* 59b/19 maddesi); sözü geçen ağaç adları genel olarak Farsça ve Arapça iken, bu coğrafyaya mahsus bir kısmının da Rumca olduğu görülmektedir; *hurma, abanoz, erük, armût, incîr, nâr, üzüm, bâdem, fülful, ayva, pamuk, kendir, turunç, söğüt, hançal, zeytîn, 'unnâb, servi çınâr, elma, Őimşir, Őeftâlû, igde, fıstık, fındık kabak, patlıcan, kavun erganûn, gül, kiraz, gülnâr, koz, Hindistan kozu, limon, mersin, hıyâr, kavun, karpuz* olarak sıralanmıştır. Bu ağaçların yetiştikleri coğrafyaların muhtelif oluşları dikkatimizi çeker. Bugün ağaç olarak nitelmediğimiz yerden süren bitkilere ve sebzelere de eserde 'ağaç' dendiğini görmekteyiz. Tâbirnâmede bitki adları bakımından zengin bir içerikle karşılaşmaktayız, başlıkların Türkçe olmayıp ardından Türkçe açıklamalarının da veriliyor olması sözlüksel malzeme açısından önemlidir: *sufûf: dâne-i ħorasânî* 83a/10, *kāv-çeşm: öküz gözi derler bir çiçekdür* 116b/7, *kāv-zebân: öküz dili derler bir ot olur* 116b/10, *mârçûbe: ilan bıçağı* 134a/6, *mâz-ı keşîşe: uruz otı* 134a/10, *saḡmuniya: mahmûde (bingöz otu)* 82b/15, *sezâb: mağdenus* 80a/15 *uşturgâz: devedikeni* 11a/8 vb.

Bugün mutfaklarımızda artık yer almayan pek çok yiyecek ve içecek adına eserde rast gelmekteyiz; *âbkâme* (Bağdat ve Anadolu'nun bazı doğu illerinde yapılan turşu ve salata nevinden katık) 111b/3, *kâci* (bulamaç) 114b/13, *kalıyye* (tava kebabı) 113b/15, *keşkâb* (arpa çorbası) 122a/9, *zîrebâ*: (kimyonlu aş) vb. Eserde bugün ayırt edilmiş bir şekilde kullanılan katı gıdalar yenir, sıvı gıdalar içilir ayırımı yapılmamış görülmektedir; *eger gül suyun yese* 123a/20, *inek südi şağsa yese* 116a/14.

Yenebilecek sebze ve meyvelerin rüyada vakitli/ vakitsiz görülmesi yorumun olumlu/ olumsuz olmasına sebep olur; *eger çubuk yeşil olursa vaktında yese işbu şıfatlu 'avratdan hayr göre* 69b/9, *eger vaktında yese ol dükeli maldur* 12a/19, *vaktındaysa murâddur* 12b/19, *vaqitsüz olsa şayruluğdur* 14a/15 vb.

Mutfaklarda kullanılan kap kacak isimleri de zengindir; *bedre*: kova 67b/8, *besat*: yayvan kap 25b/8, *hik*: tulum 59a/10, *qabbān* (büyük terazi, baskül) 112a/18, *kınniye* (büyük şişe, şarap kabı) 114a/21, *sini* 40a/17, *teşt*: legençe 39b/16 vb.

Giyecek adları çağının giyim tarzını bizlere sunmaktadır; *'itāb* (kolsuz yakasız kadın gömleği) 112a/10, *keş*: başmak 122b/18, *maqrame* 141b/1, *mıknā'a*: *bürüncük* 141b/7, *mūze*: *edük* 143b/15, *nemed*: *kepenek* 149a/15. *vālī* maddesinde şehrin ileri gelenlerinin giyimi ile ilgili bir detay ilgi çekicidir; *görsekim dülbendine bir dülbend dağı ulamışdur ululuğı arta* 149b/13

Madenlerden eserde sıklıkla bahsedilmektedir, *altun* 28a/15, *bakır* 14a/4, *demür* 10a/8, *gümüş* 28a/14, *jıva* 91a/20, *kalāy* 14a/3, *pirinç* 10a/8, *sürb* 81b/11, *sürünc* 82b/, *şebe* 93b/9, *zırnıh* 75b/15 vb. Rüyada görülen bir nesnenin hangi madenden imal edilmiş olduğu yapılacak yorumu doğrudan ilgilendirmektedir; *ayağında demür bend var sefere gide ve anda eğlene, pirincden bend var naşrāniden aşşı göre eger bakırdan görse cuhūddan aşşı göre kalaydan görse kâfirden aşşı göre* 30a/... vb. bunun yanında taş, ağaç (odun, kalas, tomruk vb.), pişmiş toprak ve sırça gibi maddelerden de nesnelere rüyalarda görülür; *eger sırçadandur 'avratlar şavaş eyleye eger kim taş yā demür bir tahılı un eylerdi...10a/9, dişleri gümüşden yā sırçadan yā saşsıdan olsa ecel yağındur* 65a/4 *eger ağaçdan olsa şavaş eyleye* 67a/5.

Rüyada görülen nesnelere renkleri yorum için çok önemli bir ayrıntıdır. Sarı renk daima hastalık ile birlikte düşünülmüştür; *ağ mūm olursa helāl maldur eger şaru olursa şayruluğdur* 144a/15, *amrūd. şaruysa şayruluğdur* 12b/20, *eger incir şarudur şayru ola* 13a/5 vb. Ak ve yeşil renkler olumlu sonuçlara delildir; *eger ağ üzüm vaktında görse ni' met bula* 14a/16, *eger katırı ağıdur hūb yüzlü 'avratdur eger yeşil renglidür dīni kavī 'avratdur* 8b/15, *vaktında görse yeşil olsa oğuldur* 30b/19, *eger renkleri ağ yā yeşil olsa 'avratlar şālīhler olalar* 43a/8, *eger yeşildür borçı ödene* 13a/5 vb.

Kızıl ve kara renkler değişik yorumlara vesiledir; *eger kızıl serçe görse hūb 'avrat ala yā görklü qaravaş şatun ala* 29a/14, *eger kızıldur alıcı ve satıcı 'avratdur* 8b/15, *eger kızıl olursa 'işretçi olalar* 43a/8, *eger karadur guşşadur* 13a/5, *kızıl görse halāyıklar cengi ve kan dögmekdür kara olsa kahtlığdur* 9b/14 vb.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Eser 16. yüzyılda yazılmış olmasına rağmen Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığını işlek olarak kullanmaktadır. Dizini üzerinde tarafımızdan çalışılmakta olan eserin söz varlığı kayda değer zenginliktedir. Sadece bu sebepten bile önemi büyük olan eser devrinin sosyo-kültürel alışkanlıklarına, inanış ve davranış kalıplarına dair sayısız bilgi sunmaktadır.

İnsanlığın geçmişteki bilgilerini sadece resmi tarihten öğrenemeyiz. Onun kültürel kodlarını, iç dünyasını, beklentilerini, ümitlerini ve korkularını, beğenilerini, becerilerini ve daha birçok konudaki fikirlerini öğrenebilmenin yollarından biri de hayallerine kulak vermektir. Hayallerine ait bilgilere en yakın mesafede de tâbirnâmeler olduğuna hiç şüphe yoktur. Çünkü bu tarz eserler rüyalarda görülmesi muhtemel durumları izah ederek çağının insanının iç dünyasını apaçık bizlere sunarken aynı zamanda kullandığı söz dağarcığı ile de dilbilimciler için yemyeşil bir vaha gibi karşımızda durmaktadır. Elimizdeki eser; Tâbirü'l-Menâmât da bu anlamda gösterilecek her türlü ilgiyi hak eden yazı dili ile konuşma dilinin sınırlarını birlikte zorlayan bir eserdir.

KAYNAKÇA

Akçay, G. (2018). Mesnevilerde Rüya Teorileri. *Türkbilig*, (36), ss. 213-234. Ayrıca erişim: <http://www.turkbilig.com/pdf/201836-581.pdf> 08.09.2020.

Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (2009a). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (A-B) I. Cilt*, [4. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.

Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (2009b). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (C-D) II. Cilt*, [3. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.

Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (2009c). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (E-İ) III. Cilt*, [3. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.

Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (2009d). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (K-N) IV. Cilt*, [3. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.

Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (2009e). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (O-T) V. Cilt*, [3. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.

Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (2009f). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (U-Z) VI. Cilt*, [3. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.

Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (2009g). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (Ekler) VII. Cilt*, [3. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.

- Aksoy, Ö. A. & Dilçin, D. (2009h). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü (Dizin) VIII. Cilt*, [3. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Balaban, A. (2014). Türkçe Yazma Tabirnameler. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 9, ss.112-132. Ayrıca erişim: https://www.academia.edu/7550564/T%C3%BCrk%C3%A7e_Yazma_Tabirnameler 08.09.2020.
- Bars, M. E. (2015, Bahar). Türk Kültüründe Rüya ve Battal Gazi Destanı'nda İşlevleri. *International Journal of Language Academy*, 3(1), ss.73-93. DOI: 10.18033/ijla.194.
- Baş, B. (2011, Bahar). Söz Varlığı ile İlgili Çalışmalarda Kullanılacak Ölçütler. *TÜBAR*, xxix, ss. 27-61. Ayrıca erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157052> 08.09.2020.
- Bayaz, A. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (H-İ) C. VII*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayaz, A., Dikmen, A., Atabay, G., Barlas, A. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (G) C. VI*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayraktar, F. S. (2019). Tâbirü'l Menâmât'ta Fakirlik Belirtisi Olan Rüyalara. İçinde E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Fakirlik*, (ss. 523-536) İstanbul: Libra Yayıncılık.
- Bayraktar, F. S. (2017, Aralık). Tâbirü'l Menâmât'ta Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolüne Bir Bakış. İçinde M. F. Köksal, M. Kaçar, M. İlhan (Ed.) *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında "Kadın" Sempozyumu, Amasya, 4-6 Mayıs 2017* [Bildiri Kitabı-Tam Metin-Elektronik Sürüm], 13, (ss. 197-213). Ankara: Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına Başkent Klişe Matbaacılık. Ayrıca erişim: https://www.academia.edu/41878438/T%C3%BCrk_Dili_ve_Edebiyat%C4%B1nda_Kad%C4%B1n_Sempozyumu 08.09.2020.
- Bayraktaroğlu, G. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (E-F) C. V*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Cankoçak-Akın, G. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (U-Z) C. XI*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1980). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Doğuş Matbaası [4. Baskı].
- Dikmen, A. & Bayaz, A. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (S-T) C. X*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Dikmen, A. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Ek1) C. XII*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Dikmen, A., Barlas, A., Bayraktaroğlu, G., Çıngı, A. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (C-Ç) C. III*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Dikmen, A., Tolluoğlu, M., Kutlar, P. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (K) C. VIII*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1982). Rüyalara Üzerine. İçinde *II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.IV, ss. 185- Ankara: MİFAD Yayınları.

- Gökyay, O. Ş., Coşkun, V. (2010). Tâbirnâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt:39. s. 331-333.
- Gülensoy, T. (2007a). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi (A-N) C.1*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007b). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi (O-Z) C.2*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. (2017). *Osmanlı Konuşma Dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osmanlıca Türkçe Sözlük. (t.y.). Erişim adresi: www.osmanlicaturkce.com 08.09.2020.
- Önler, Z. (1999). *Müntahab-ı Şifâ Sözlük*. C. II. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Öztürk, M. (2000) *Burhân-ı Katı- Mütercim Âsım Efendi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Parlatır, İ., Gözaydın, N., Zülfişar, H., Aksu-Tezcan, B., Türkmen, S., Yılmaz, Y. (1998). *Büyük Türkçe Sözlük*, [9. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, H. (2007) CÂmi'ü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri. *Turkish Studies*, 2(2), ss. 571-602. Ayrıca erişim: <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/79199/makaleler/2/2/arastirmax-camiul-furs-orneğinde-xvi.yuzyl-bitki-isimleri.pdf> 08.09.2020.
- Tatçı, M. & Çeltik, H. (1995). *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüya Tâbirnâmeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tören, H. (1997). Ta'bir-nâme. *Türkiyat Mecmuası*, 20(0), ss. 415-452. Ayrıca erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172624> 08.09.2020.
- Ülkütaşır, Ş., Ünver, A., Vardarlı, E., Cankoçak, G., Cankoçak, Y., Sarıbaş, O. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (A) C. I*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Vardarlı, E. (1993a). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (D) C. IV*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Vardarlı, E. (1993b). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (L-R) C. IX*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Vardarlı, E., Ülkütaşır, Ş., Ünver, A., Cankoçak, G., Sarıbaş, O., Dilçin, C. (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (B) C. II*, [2. Baskı]. Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmaz, K. & Çetin, K. (2007, Güz). Rüyalar ve Niyazi-i Mısıri'nin Ta'bir-Atü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinde Rüyaların Dili. *Turkish Studies*, 2(4), ss.1066-1076. Ayrıca erişim: <http://www.turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=215> 08.09.2020.

**ÖRGÜTE GÜVENİN DUYGUSAL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİNDE
ÖRGÜTSEL SAĞLIK ALGISININ ARACI ROLÜ**

*MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL HEALTH PERCEPTION IN THE
EFFECT OF TRUST ON ORGANIZATION ON AFFECTIVE COMMITMENT*

Mustafa TAŞLIYAN*, Bilge GÜLER**, Nebile KAHVECİ***

*Geliş Tarihi: 12.08.2020
(Received)*

*Kabul Tarihi: 03.06.2021
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada, örgüte güvenin örgütsel sağlık aracılığıyla duygusal bağlılık üzerindeki dolaylı etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla literatür bilgileri ışığında oluşturulan hipotezin test edilmesi için 180 belediye çalışanından oluşan bir örneklemden alınan veriler kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS kullanılarak frekans, faktör, güvenilirlik, korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizleri ile test edilmiştir. Araştırma hipotezinin test edilmesinde hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizi sonucu, örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının tam aracı role sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, duygusal bağlılığın sağlanmasında özellikle örgütsel sağlık algısının veya sağlıklı bir örgüt yapısının önemini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda hem yöneticilere hem de gelecekte araştırma yapacaklara birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgüte Güven, Örgütsel Sağlık, Duygusal Bağlılık

ABSTRACT: In this study, the indirect effect of trust in the organization on affective commitment through organizational health was investigated. For this purpose, data from a sample of 180 municipality employees were used to test the hypothesis created in the light of the literature. The data obtained were analyzed with frequency, factor, reliability, correlation and hierarchical regression analysis using SPSS. Hierarchical regression analysis was used to test the research hypothesis. As a result of hierarchical regression analysis, it was found that organizational health perception has a full mediating role in the effect of trust on the organization on the affective commitment. This finding revealed the importance of organizational health perception or a healthy organizational structure especially in ensuring affective commitment. In this regard, some suggestions have been presented to both managers and those who will do researches in the future.

Key Words: Trust on Organization, Organizational Health, Affective Commitment

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal whether organizational health perception plays a mediating role in the effect of trust on organization on affective commitment. For this purpose, a questionnaire was applied to the municipality employees of a province in the

* Prof.Dr, Sütçü İmam Üniversitesi, mustafatasliyan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1141-9846

** Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, bilgeeguler@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5361-8304

*** nebilekahveci46@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4746-6062

Mediterranean region. After the incorrect and incomplete coded questionnaires were removed, 180 questionnaires were evaluated. The data obtained as a result of the questionnaire were tested with frequency, factor, reliability, correlation and hierarchical regression analysis using SPSS.

Three scales were used in the study. The first scale used is the scale developed by Nyhan and Marlowe (1997) to measure trust on organization. The second scale is the scale developed by Rosen and Berger (1992) to measure organizational health, and the last scale is the scale developed by Allen and Meyer (1990) to measure affective commitment. Explanatory factor analysis was used to determine the structural validity of these scales used in the study, and Cronbach's Alpha coefficient was used to determine their reliability. As a result of the factor and reliability analysis, it was determined that the scales used in the study are valid and reliable.

Research hypotheses were tested using the hierarchical regression analysis proposed by Baron and Kenny (1986). Correlation analysis was conducted to determine the relationships between variables before testing the research hypotheses. According to the correlation analysis results; It has been determined that there are positive and significant relationships between organizational health with trust on organization ($r: .751$; $p < 0.01$) and affective commitment ($r: .722$; $p < 0.01$), and organizational health and affective commitment ($r: .907$; $p < 0.01$). The findings obtained as a result of the correlation analysis show that regression analysis can be performed and the mediating effects can be tested. According to Baron and Kenny (1986), hierarchical regression analysis consists of four steps. In the first step, the effect of trust on organization on organizational health was examined. As a result of the analysis, it has been determined that the model is statistically significant, trust on organization explains 56.5% of the change in organizational health ($R^2: .565$; $F: 203.849$; $p < 0.01$), and trust on organization has a positive and significant effect on organizational health. Therefore, it is accepted that "H₁: Trust on organization affects organizational health positively". In the second step, the effect of trust on organization on affective commitment was examined and it was determined that the research model was statistically significant, that trust on organization explained 52.1% of the change in affective commitment ($R^2: .521$; $F: 193.889$; $p < 0.01$), and that trust on organization had a positive and significant effect on affective commitment ($\beta: 0.722$; $p < 0.01$). Accordingly, it is accepted that "H₂: Trust on organization affects affective commitment positively". In the third step; It has been determined that the research model examining the effect of organizational health on affective commitment is statistically significant, organizational health explains 82.2% of the change in affective commitment ($R^2: .822$; $F: 823.013$; $p < 0.01$), and organizational health has a positive and significant effect on affective commitment ($\beta: 0.907$; $p < 0.01$). Therefore, it is accepted that "H₃: Organizational health affects affective commitment positively". Since the conditions related to the first three steps were met, it was tried to determine whether of organizational health perception has a mediating role in the effect of trust on organization on affective commitment. In the fourth step of the analysis, it was observed that the effect of trust on organization on affective commitment became statistically insignificant ($\beta: .094$; $p > 0.01$), but the effect of organizational health on affective commitment continued ($\beta: .836$; $p < 0.01$), with the inclusion of the independent variable, organizational trust, together with the mediating variable, organizational health. Therefore, it was determined that the mediation

conditions suggested by Baron and Kenny (1986) were met and the organizational health perception had a full mediating role in the effect of trust on organization on affective commitment. The results of the Sobel test conducted to verify the mediating role were also found to be statistically significant ($z=13.41$; $p < 0.001$), and it was accepted that “H₄: Organizational health has a mediator role in the effect of trust on organization on emotional commitment”.

The findings of the research support the findings of previous studies. Based on these findings, it can be said that trust on organization will have a higher effect on affective commitment through organizational health. The results of the research revealed that organizational health perception is of great importance in ensuring affective commitment. Employees' trust on their organizations alone does not increase their affective commitment. In order to ensure emotional commitment, a positive of organizational health perception must first be created. In order to create of organizational health perception, it is necessary to increase the trust on organization.

Since there is no study examining the variables of trust on organization, organizational health and affective commitment together, it can be said that this study is unique and will fill the gap in the literature. In addition, this study is important in terms of presenting a design model that will increase affective commitment and addressing the variables that are very important for organizations and provides valuable findings for managers in business life. However, the fact that the research was conducted on 180 people within the municipality boundaries in a province located in the Mediterranean region is an important limitation of the study. This constraint poses an obstacle to being able to generalize research results. In future studies, it may be suggested to reach more sample groups and to investigate the subject in different sectors.

1. GİRİŞ

Küresel endüstrilerdeki rekabet baskısı giderek daha fazla güvene dayalı ilişkiler geliştirme yeteneğini gerektirmektedir. Bu, örgütlerin ve örgüt içindeki çalışanların güvenilir olmasını zorunlu kılmaktadır (Huff ve Kelley, 2003: 81). Çevresel ve ekonomik değişimlerin artması, esnekliğe ve iş birliğine duyulan ihtiyacın artması, takım çalışmalarına olan inancın artması, çalışanlarla ilişkilerin değişmesi ve kariyer kalıplarına ilişkin yaşanan değişimler örgüte karşı duyulan güvenin önemini de yükseltmiştir (İşcan ve Sayın, 2010: 196). Bu anlamda güveni kurumsallaştıran bir örgütsel yapı, örgütlerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı kazanmalarını sağlayacaktır. Bu tür örgütler, çalışanların bilgi ve yeteneklerinden en yüksek düzeyde faydalanmakla birlikte çalışanlarda örgütsel bağlılık da oluşturacaklardır. Güvene dayalı bir örgütsel bağlılık sağlanması durumunda ise, örgütler çalışanların bilgi, yetenek ve tecrübelerini örgütsel amaçlar doğrultusunda yönlendirmede daha başarılı olabileceklerdir (Demirel, 2008: 179-180).

Örgütsel bağlılığın en önemli boyutlarından duygusal bağlılık, çalışanlarının motive olmasında oldukça önemli olarak görülmektedir. Örgütsel davranış literatüründe duygusal bağlılığın sağlanmasında güvenin önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir. Güven, kişilerarası güven (çalışan ve yönetici arasındaki güven) ve

sistem güveni (çalışan ve bir bütün olarak örgüt arasındaki güven) olarak ayırt edilmektedir. Bu ayırım yöneticiler için önemlidir. Çünkü bu durum, duygusal bağlılığı pozitif yönde etkilemeyi amaçlayan bir müdahale için iki farklı strateji gerektirecektir (Nyhan, 1999: 58). Demircan Çakar (2008) yaptığı çalışmada, örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerinde yöneticiye güvenden daha fazla etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Örgütsel çevrenin niteliği ve özellikleri de örgütsel bağlılığı geliştirmede etkilidir (Çubukçu ve Tarakçıoğlu, 2010: 58). Bu bilgiler bağlamında örgütlerin sahip oldukları temel kaynaklar açısından gelişimini değerlendirme olarak ele alınan örgütsel sağlık (Köseoğlu ve Karayormuk, 2009: 188) ve örgüte karşı duyulan güven, örgütsel bağlılık boyutlarından duygusal bağlılığın gelişimine yön verecek faktörler olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine doğrudan etkisini ve örgütsel sağlık aracılığıyla dolaylı etkisini araştırmaktır. Bu amaçla öncelikle kavramsal çerçeve ve araştırma değişkenleri arasındaki bağlantılar açıklanacak daha sonra araştırmanın yöntemine ve belediye çalışanları üzerine uygulanan anket verilerinin analiz edilmesiyle elde edilen sonuçlara yer verilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, örgüte güven, duygusal bağlılık ve örgütsel sağlık ile ilgili kavramsal çerçeve sunulmuştur.

2.1. Örgüte Güven

Güven, bir kişi ya da grubun diğerlerinin niyetlerine veya eylemlerine olan inancı olarak tanımlanmakta ve etik olma, dürüst olma, saygılı olma, tehdit edici davranışlarda bulunmama gibi unsurları içermektedir (Carnevale ve Wechsler, 1992: 473). Literatür incelemesi sonucu güvenin; yardımseverlik, dürüstlük, açıklık, yeterlilik, tutarlılık ve güvenilirlik gibi kavramlarla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir (Aybar, 2018: 51-52). Güven çeşitli şekillerde kavramsallaştırılmasına rağmen çoğunlukla kişisel çatışma, sonuç belirsizliği ve problem çözme ile ilişkilidir (Nyhan ve Marlowe, 1997: 615).

İnsan ilişkilerinin dinamik yönünü oluşturan güven (Arslan, 2009: 274), bireye dayalı olarak oluşur ve birey tarafından anlamlı hale getirilir. Bireyler arası ilişkilerin oluşturulmasında, sürdürülmesinde ve kalıcı hale getirilmesinde temel ölçüt olarak görülmektedir (Demirel, 2008: 180). Güven kavramı, soyut bir nitelik taşımasından dolayı hissedilerek belirlenebilen bir özelliğe sahiptir (Asunakutlu, 2002: 2). Belirli amaçlara ulaşmak için oluşturulan örgütsel yapıda güven ise, bir örgütteki tüm üyelerin dürüstlük, inanç, sadakat ve samimiyet bağlamında birbirlerini duyumsamaları ve bunu davranışları ile somutlaştırdıkları bir süreçtir (Arslan, 2009: 276). Örgüt içinde oluşan güven, “örgütsel rollere, ilişkilere ve deneyimlere dayanarak örgüt üyelerinin diğerlerinin davranışları hakkındaki olumlu beklentileri” olarak ifade edilmiştir (İşcan ve Sayın, 2010: 202). Çubukçu ve Tarakçıoğlu (2010) örgütsel güveni, “çalışanların örgüt ortamında haklarının

korunacağına ve etik davranışlarla karşılaşacaklarına olan inançları” şeklinde tanımlanmışlardır. Örgütsel ilişkilerin olmazsa olmazı olarak nitelendirilen örgüte duyulan güven, “genel olarak örgüt tarafından verilen sözlerin tutulacağına ilişkin inanç” olarak ifade edilmiştir (Aybar, 2018: 58).

Tan ve Tan (2000), örgütsel güven kavramını örgüte ve yöneticiye duyulan güven şeklinde ele alarak, bu kavramların ilişkili yapılar olduğunu ancak farklı öncül ve sonuçlara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Yaptıkları çalışmada, yöneticiye duyulan güvenin yakınsal değişkenlerle (yöneticinin yeteneği, yardımseverliği ve saygınlığı) ilişkili olduğunu, örgüte duyulan güvenin ise global değişkenlerle (algılanan örgütsel destek ve adalet) daha güçlü bir ilişkiye sahip olduklarını belirlemişlerdir. Ayrıca yöneticiye ve örgüte duyulan güvenin sonuçlarının da farklı olduğunu belirtmişlerdir. Yöneticiye duyulan güven yenilikçi davranışı ve memnuniyeti etkilerken, örgüte olan güven örgütsel bağlılığı ve devir hızı eğilim düzeyini etkilemektedir. Dolayısıyla bir bütün (sistem) olarak örgüte duyulan güven ve bireylerin yöneticilerine duydukları kişisel güven farklı ama ilişkili kavramlar olup, bir bütün olarak örgütsel güveni temsil etmektedir (Nyhan ve Marlowe, 1997). Çalışanlar yöneticilerine güvenmelerine rağmen örgütlerine güven duymayabilirler. Yöneticilerle ilişkiler örgüte güven konusunda çalışanların algılarını şekillendirmelerine rağmen çalışanların bir bütün olarak örgütlerine güvenmeleri daha çok faktörü olumlu algılamaya bağlı olabilmektedir. Joseph ve Winston (2005: 8); kişiler arası ilişkilerin kalitesi ve derinliği, rollerin ve sorumlulukların açık ve net olması, iletişimdeki sıklık, yerlilik ve samimiyet, iş yapma yeteneği, paylaşılan amacın netliği, yön ve vizyon, söz ve vaatleri yerine getirme gibi faktörlerin bir örgütün güven kültürü ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu faktörlerin birçoğunun lider davranışından kaynaklandığını da dikkat çekici bulmuşlardır. Fakat sadece lidere veya yöneticiye duyulan güven örgütü güvenilir yapmamaktadır. Örgütün güvenilir olarak algılanması diğer örgütsel prosedürlerin güven verici olmasına da bağlıdır. Örgüte duyulan güvenin, çalışanların örgüte bağlılıklarını arttırabileceği ve bu yolla örgüt içi çatışmaları ve işten ayrılma niyetlerini azaltabileceği ifade edilmektedir (Aybar, 2018: 58). Bu çalışmada örgüt düzeyinde güven araştırılmış ve söz konusu değişkenler (örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık) üzerine etkisi incelenmiştir.

2.2. Duygusal Bağlılık

Literatürde örgütsel bağlılık için en yaygın yaklaşım, bağlılığın örgüte duygusal bağlılık olarak değerlendirildiği yaklaşımdır (Allen ve Meyer, 1990: 2). Allen ve Meyer (1990) tarafından örgütsel bağlılık; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere üç bileşen olarak ele alınmıştır. Örgütsel bağlılık bileşenlere ayrılmış olmasına rağmen yapılan ampirik araştırmalar genellikle duygusal bağlılık üzerine odaklanmıştır. Bu durum ise, duygusal bağlılığın örgütün arzuladığı sonuçlarla en güçlü ilişkiye sahip olduğuna dair

kanıtlardan kaynaklanmaktadır (Wasti, 2003: 304). Bu nedenle bu çalışmada da örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık bileşeni araştırma konusu olarak tercih edilmiştir.

Allen ve Meyer (1990: 2) duygusal bağlılığı, bireylerin örgütlerine güçlü bir şekilde bağlı olması, onunla özdeşleşmesi ve örgütlerinin üyesi olmaktan mutluluk duyması olarak tanımlamışlardır. Başka bir ifadeyle örgütsel bağlılığın en önemli boyutlarından olan duygusal bağlılık, “örgütsel amaçları benimseme, onlara bağlanma ve onlarla özdeşleşme ile ilgili olumlu duygulara sahip olma” olarak tanımlanmaktadır. Örgütüne duygusal olarak bağlı bir çalışan kendini örgütün bir parçası olarak hissetmekte ve örgütü ile özdeşleşmektedir (Tutar, 2007: 106). Duygusal bağlılığın güçlü olması, çalışanların örgütte kalma istekleri ve onun değerlerinin kabul etmeleri ile ilgilidir (Oktay ve Gül, 2003: 408). Duygusal bağlılık düzeyi güçlü olan bir çalışan örgütün üyesi olmaktan mutluluk duyar, örgütü ile kendini özdeşleştirir ve örgütü ilgilendiren konulara ilgi duyar. Örgütsel bağlılık boyutlarından duygusal bağlılık çalışanların isteğine, devam bağlılığı gereksinime ve normatif bağlılık ise yükümlülük duygusuna dayanmaktadır (Sayan, 2018: 130). Bu bağlamda örgütüne duygusal olarak bağlı bir çalışanın örgütün verimliliğinde ve başarısında daha büyük role sahip olduğu ve bu anlamda çalışanların duygusal bağlılık düzeylerinin önem arz ettiği söylenebilir.

2.3. Örgütsel Sağlık

Örgütsel sağlık kavramı ilk olarak 1965 yılında Miles tarafından sistemli olarak incelenerek, eğitim örgütlerinin doğasını analiz etmek için kullanılmıştır. Miles'e göre sağlıklı bir örgüt sadece hayatta kalmaya çalışmayan, aynı zamanda uzun dönem boyunca mücadeleye devam eden ve hayatta kalma ve baş etme yeteneklerini sürekli geliştiren ve genişleten bir örgüttür. Miles örgütsel sağlığın farklı boyutları olduğunu ifade ederek bu boyutları; amaçlara odaklanma, iletişim yeterliliği, optimum güç dengeleme, kaynak kullanımı, bağlılık, moral, yenilik, otonomi, adaptasyon ve problem çözme yeterliliği” şeklinde sıralamıştır (Miles, 1965: 17-22).

Dünya Sağlık Örgütü tarafından sağlık kavramı “sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyi olma hali” olarak tanımlanmıştır. Örgütsel sağlık kavramı genel sağlık kavramı ile benzerlik göstermektedir. Bir örgütün sağlığı da canlıların sağlık durumuna benzer şekilde tüm üyelerin görevlerini düzenli bir şekilde yerine getirmesini, büyümesini ve gelişmesini gerektirmektedir (Uras, 2000: 1). McHugh ve arkadaşları (2003: 16) sağlıklı bir örgütü; yapısı, kültürü ve yönetim süreçleri örgütsel performansa yüksek düzeyde katkı sağlayan bir örgüt olarak tanımlamıştır. Bu anlamda örgütsel sağlık, örgüt performansını değerlendirmede kullanılacak bir metafor olarak ele alınabilir (Köseoğlu ve Karayormuk, 2009: 179). Aytaç (2012: 45) örgütsel sağlığın bir örgütün iklimini, kültürünü ve etkililiğini yansıttığını belirtmiştir. Shoaf ve

arkadaşları (2004) örgütsel sağlığı, örgüt kültürüne ve iklimine temellendirilmiş bir sistem olarak ele almışlardır. Oluşturdukları örgütsel sağlık modelinde, bir örgütün değerleri ve hedefleri ile temsil edilen kültür, şirketin stratejik amacını oluştururken; kültür tarafından yönlendirilen iklim ise çalışma ortamında sağlıklı olma ve performans gösterme durumu için kaynak oluşturmaktadır. Örgütsel sağlık; örgütün iklimini, kültürünü ve etkinliğini yansıtarak yöneticilere örgütün genel durumu veya sağlığı ile ilgili bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır (Başar, 2011: VI). Örgütsel sağlık kavramının ortaya çıkmasıyla, araştırmacılar, sağlıklı ve etkili bir işyerinin kurulmasında çalışan refahının rolünün önemini kabul etmişlerdir (Schoaf vd., 2004: 87).

Rosen ve Berger (1992) sağlıklı bir örgütü “çalışanlara kar üreticisi gözüyle bakmayan, onlara iyi davranan ve işyerini sadece iş yapmak için değil çalışanları doyuran, rahatlatan ve güçlendiren bir ortam olarak gören örgüt” olarak tanımlamışlardır.

Rosen ve Berger (1992)’in sağlıklı örgüt yaklaşımı, çalışanlar üzerine odaklanmakta ve sağlıklı çalışanların sağlıklı örgütler oluşturacağı fikrine dayanmaktadır. Rosen ve Berger (1992)’a göre sağlıklı bir örgütün belirtileri; sağlıklı liderler ve çalışanlar, hizmet kalitesi, çalışan bağlılığı, yenilikçi düşünce, en iyiye ulaşma, yeterlilik, iş birliği, yüksek performans, örgüt kurallarına uyma, esnek düşünme, sürekli öğrenme, amaç ve misyonun açıklığı, müşteriye ilgi, proaktif düşünce, çalışanlara güven, düşük personel devri, iş tatmini, açık iletişim ve maliyet kontrolü şeklindedir. Rosen ve Berger (1992)’a göre sağlıklı bir örgütün sahip olması gereken değerler ise; kişisel bilgi ve gelişmeye inanmak, ahlak ve nezaket anlayışı, bireysel farklılıklara saygı, iş birliği ruhu, sağlık ve refah için öncelik, esneklik, ilerleme ve üretme tutkusu şeklindedir (Emhan, 2005: 124-126). Örgütsel sağlık yaygın olarak kullanılan bir kavram olsa da tanımı konusunda belirsizlik vardır. Örgütsel sağlık belirsiz tanımına rağmen ölçek için kullanılabilen göstergelere bakılmaksızın örgütün olumlu imajlarını ortaya çıkarır. Örneğin, bir örgüt finansal stratejik, yapısal, kültürel ve davranışsal olarak sağlıklı olabilir. Bireysel ve örgütsel sağlığın birbirine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle sağlıklı örgütün göstergeleri, çalışanların stres ve refah ölçülerini, tatmin ve bağlılığını, yönetim kararlarının algılanan kalitesini, yapısal düzenlemelerin uygunluğunu ve finansal göstergeleri içerecektir (McHugh, vd., 2003: 16). Örgütsel sağlığı belirlemede amaç, sadece örgütün ne kadar sağlıklı olduğunu tespit etmek değil, geliştirici plan ve stratejilerin belirlenmesine de katkı sağlamaktır (Polatçı vd., 2008: 149).

3. ÖRGÜTE GÜVENİN DUYGUSAL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL SAĞLIK ALGISININ ARACI ROLÜ

Baron ve Kenny (1986)’e göre aracı rol koşulları; bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde, aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olması ve son

olarak aracı değişkenin modele dahil edilmesiyle bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalması (kısmi aracı) veya istatistiksel olarak anlamsız olması (tam aracı) şeklindedir. Örgüte güvenin (bağımsız değişken) duygusal bağlılık (bağımlı değişken) üzerine etkisinde örgütsel sağlığın (aracı değişken) aracılık rolünü araştırmak için bu koşullara ilişkin literatür incelemesi yapılarak araştırma hipotezi oluşturulmuştur.

Aracılık analizinin ilk koşulu olarak bağımsız değişkenin (örgüte güven) aracı değişken (örgütsel sağlık) üzerine etkisini inceleyen araştırmalara ilişkin literatür taranmıştır. Literatür taraması sonucu, örgütsel güvenin örgütsel sağlık üzerine etkisini inceleyen az sayıda da olsa araştırmalara rastlanmıştır (örneğin Erbil, 2017; Soylu, 2017). Erbil (2017) yaptığı çalışmada; örgüt içi iletişim, örgüte duyulan güven ve örgütsel değişimin örgütsel sağlık üzerine etkisini araştırmıştır. İlaç, sağlık, kimya ve benzeri birçok konuda faaliyet gösteren ve Türkiye’de önde gelen holding çalışanlarına anket uygulamıştır. Anket sonucu elde edilen verilerin analizleri sonucu ise örgüt içi iletişim, değişim yeterliliği ve örgütsel güveninin örgütsel sağlığı etkileyen değişkenler olduğu belirlenmiştir. Soylu (2017), özel okullarda görev yapan 248 öğretmenden elde ettiği verilerin analizi sonucu, örgütsel güven ve liderüye etkileşiminin örgütsel sağlığı pozitif yönde etkilediğini saptamıştır.

Aracılık analizinin ikinci koşulu olarak bağımsız değişkenin (örgüte güven) bağımlı değişken (duygusal bağlılık) üzerine etkisini inceleyen araştırmalara ilişkin literatür taranmıştır. Literatür incelemesi sonucu, örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerine etkisini inceleyen nispeten daha fazla sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalardan bazıları genel boyut bazında (örgütsel güven-örgütsel bağlılık) doğrudan etkileri incelerken (örneğin Liu ve Wang, 2013; Muneer vd., 2014; Lashari vd., 2016; Aybar, 2018; Yıldız, 2019; Güney, 2019), bazıları boyutlar bazında etkileri (Nyhan, 1999; Demirel, 2008, Demircan Çakar, 2008; Tan ve Lim, 2009; Mukherjee ve Bhattacharya, 2013; Candan, 2014; Sancak, 2016; Altay, 2019; Narin, 2019), bazıları ise iki değişken arasında dolaylı etkileri (Türköz vd., 2013; Fard ve Karimi, 2015) incelemiştir. Çalışanların yöneticilerine ve bir bütün olarak örgütlerine güven duymaları ve güvene dayalı ilişkiler geliştirmeleri, duygusal bağlılığı ve iş tatmini yüksek çalışanlar yaratmalarına neden olarak işten ayrılmaları azaltacaktır (Demircan ve Ceylan, 2003: 140). Çeşitli sektörlerde örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmalardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Nyhan (1999), üç farklı kamu kuruluşu çalışanları üzerine yaptığı araştırma sonucunda, yöneticiye güvenin örgüte güven ile kıyaslandığında duygusal bağlılık ile daha yüksek bir korelasyonunun olduğu ve yöneticiye güveninin duygusal bağlılığı etkilediğini tespit etmiştir.

Demirel (2008), tekstil sektörü çalışanları üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada, örgüte güvenin duygusal ve devamlılık bağlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir.

Demircan Çakar (2008), üretim sektöründe faaliyet gösteren altı firmadan 224 çalışan üzerinde yaptığı araştırmada, örgütsel güven boyutlarından örgüte güvenin duygusal bağlılık ve devam bağlılığı üzerinde yöneticiye güvenden daha fazla etkisi olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, prosedürel adaletin yöneticiye güveni, dağıtımsal adaletin ise daha çok örgüte güveni etkilediği saptanmıştır. Mukherjee ve Bhattacharya (2013) yaptıkları araştırmada, dağıtımsal adalet ve duygusal bağlılık arasındaki ilişkide güvenin tam aracı rolünün olduğunu belirlemiştir.

Tan ve Lim (2009) yaptıkları araştırmada, örgüte güvenin, iş arkadaşlarına güven ile duygusal bağlılık ve performans arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini belirlemiştir.

Candan (2014), bir kamu kurumu üzerine yaptıkları araştırmada, örgütsel güven boyutlarının (yöneticiye ve örgüte güven) örgütsel bağlılık boyutlarını (duygusal, devam ve normatif bağlılık) pozitif yönde etkilediğini belirlemiştir. Ayrıca örgütsel adalet boyutlarının örgütsel bağlılık boyutlarına etkisine ilişkin de birtakım bulgulara ulaşılmıştır.

Sancak (2016)'ın belediye çalışanları üzerine yaptığı araştırmada, örgütsel güven yöneticiye güven ve çalışma arkadaşlarına güven olmak üzere iki boyutta ele alınmış ve örgütsel güven boyutlarının duygusal bağlılık üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Altay (2019) tarafından beyaz eşya firmasının Ege ve Akdeniz'de faaliyet gösteren bayi çalışanları üzerine yapılan araştırmada, örgütsel güven alt boyutlarından örgüte güven boyutunun duygusal bağlılığı artırıcı etkisi tespit edilirken; yöneticiye güven ve örgüte güven boyutlarının ise normatif bağlılık üzerinde benzer etkiyi gösterdikleri belirlenmiştir.

Narin (2019) kamu çalışanları üzerine yaptığı araştırmada, örgütsel güven boyutlarının ve iş tatmininin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediğini belirlemiştir. Ayrıca örgütsel güven boyutlarından örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerinde etkisinin diğer boyutlara göre daha fazla olduğu saptanmıştır.

Aracılık analizinin üçüncü koşulu olarak aracı değişkenin (örgütsel sağlık) bağımlı değişken (duygusal bağlılık) üzerine etkisini inceleyen araştırmalara ilişkin literatür taranmış olup, örgütsel sağlığın duygusal bağlılık üzerine etkisini inceleyen sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Öğretmenler üzerine yapılan bu araştırmalarda örgütsel sağlığın örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği saptanmıştır (örneğin Korkmaz, 2011; Çelebi, 2014; Tan, 2017).

Konuya ilişkin yapılan araştırmalar; örgüte güven-örgütsel sağlık, örgüte güven-duygusal bağlılık ve örgütsel sağlık-duygusal bağlılık arasında etki olabileceğini göstermekte olup, bu bağlamda örgüte güvenin duygusal bağlılık

üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracı rolünün olabileceği veya örgüte güvenin örgütsel sağlık algısı aracılığıyla duygusal bağlılığı dolaylı olarak etkileyebileceği düşünülmüştür. Literatür taraması sonucu örgüte güveninin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracılık rolünü araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olmasına rağmen örgütsel güvenin başka aracı değişkenlerle örgütsel bağlılığı dolaylı olarak etkilediğini bulgulayan çalışmalar mevcuttur. Türköz ve arkadaşları (2013), üretim sektöründe faaliyet gösteren bir firmadaki çalışanlar üzerine yaptıkları araştırmada, örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sinizm algısının aracı rolünün olduğunu tespit etmişlerdir. Örgütsel güven algısının örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde doğrudan, örgütsel sinizm üzerinden ise negatif yönde dolaylı etkisinin olduğu belirtilmiştir. Fard ve Karimi (2015), üniversite çalışanları üzerine yaptıkları araştırmada, örgütsel güvenin örgütsel bağlılığı ve iş tatminini örgütsel sessizlik yoluyla dolaylı olarak etkilediğini saptamışlardır. Bu bilgiler ışığında araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi tasarlanmıştır:

- H₁: Örgüte güven örgütsel sağlığı pozitif yönde etkilemektedir.
- H₂: Örgüte güven duygusal bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir.
- H₃: Örgütsel sağlık duygusal bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir.
- H₄: Örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlığın aracı rolü vardır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde, araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, veri toplama yöntemi ve aracı, araştırma modeli ve kullanılan istatistiksel yöntemler açıklanmıştır.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Değişimin bir yaşam biçimi haline geldiği günümüz iş dünyasında, örgütlerin küresel rekabet avantajı elde etme ve sürdürülebilmelerinde çalışanların yetenekli ve yaratıcı olmalarının yanı sıra örgütlere duygusal olarak bağlı olmaları da önem taşımaktadır. Bu nedenle yöneticiler ellerindeki nitelikli insan gücünü kaybetmemek ve rakiplere kaptırmamak için onları örgüte duygusal olarak bağlayacak bir ortam hazırlama çabasına girmişlerdir (Yüceler, 2009: 455). Günümüzde çalışma yaşamında meydana gelen değişim, yenilik ve gelişmeler bir yandan örgütsel yapı ve fonksiyonları etkilerken bir yandan da nitelikli çalışanların örgütlerden beklentilerini etkilemektedir. Çalışanların örgütüne güven duyması, bağlılık hissetmesi ve yaptığı işten tatmin olması; işgören devir hızı, performans, verimlilik, motivasyon örgütsel etkinlik, işten ayrılma niyeti gibi örgütsel anlamda değeri yüksek olan bu faktörleri etkilemesi sebebiyle önem taşımaktadır (Tekingündüz, 2012: 73).

Kamu yönetiminin önemli bir birimi olan yerel yönetimler, “il ve ilçelerde yaşayan insanların ortak yerel nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan ve hukuk düzeni içinde oluşturulmuş anayasal kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır.

Bu kuruluşların ana amacı, yerel nitelikte sunulması gereken hizmetleri tespit ederek sorunları çözmek ve halkın memnuniyetini sağlamaktır (Bölükbaşı ve Yıldıztan, 2010: 227). Performans, verimlilik, hizmet kalitesi gibi kavramlar özel sektörde olduğu gibi kamu sektöründe de giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu anlamda yerel yönetimlerde vatandaşların istek ve beklentilerine cevap vermeye çalışmaktadırlar (Arslan ve Önce, 2014: 576). Yerel yönetim kapsamında yer alan belediyelerin halkın talep ve beklentilerini karşılayacak nitelikte kaliteli hizmet sunması ve onları memnun etmesi için sağlıklı bir yapıya sahip olmaları önem taşımaktadır. Sağlıklı bir örgüt yapısının sağlanması için ise çalışanların örgüte duydukları güvenin etkili bir faktör olabileceği ve sonuç olarak örgüte güven algısının örgütsel sağlık algısını etkileyerek duygusal bağlılığa da etki edebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracı rolü olup olmadığını belediye örnekleminde test etmektir. Bunun yanı sıra belediye çalışanlarının örgüte güven, örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık değişkenlerine ilişkin algılarını tespit etmek amaçlanmıştır.

Literatür taraması sonucu, araştırma değişkenlerine ilişkin belediye çalışanları üzerine yapılan oldukça sınırlı sayıda ampirik araştırma olduğu görülmüştür. Özellikle örgütsel sağlık konusunun çoğunlukla eğitim örgütleri üzerinde çalışıldığı görülmüş ve belediyelerin örgütsel sağlığını inceleyen tek bir çalışmaya (Başar, 2011) rastlanmıştır. Ayrıca örgüte güven, örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık değişkenlerini bir arada inceleyen bir çalışmaya rastlanmamış olmasından dolayı araştırmanın özgün bir nitelik taşıdığı ve bu anlamda katkı sağlayacağı söylenebilir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evrenini, Akdeniz bölgesinde bir belediyenin çalışanları oluşturmaktadır. Ele alınan belediyede yaklaşık 320 çalışan bulunmaktadır. Örneklem tespitinde basit tesadüfi örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Bu çalışmada ulaşılan örneklem sayısı ise 180 kişidir. Gürbüz ve Şahin (2016: 132) tarafından farklı evren büyüklükleri için %95 güven seviyesinde %5 kabul edilebilir hataya göre temsil edilebilecek örneklem hesaplamasına göre, bu çalışmada ulaşılan örneklemin evreni temsil edebileceği ve yapılacak istatistiksel analizler için yeterli büyüklükte olduğu söylenebilir.

4.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

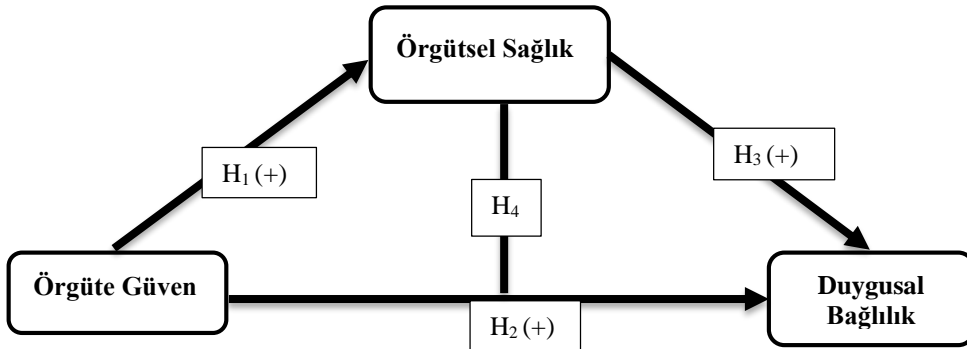
Bu çalışmada veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde, örgüte güveni ölçmeye ilişkin ifadeler yer almaktadır. Örgüte güveni ölçmek için Nyhan ve Marlowe (1997) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Nyhan ve Marlowe (1997) tarafından geliştirilen ölçek, örgüte güven ve yöneticiye güven olmak üzere iki boyuttan oluşmakta ve bir bütün olarak örgütsel güveni ölçmektedir. Bu

araştırmada, örgütsel güven ölçeğinin örgüte güven boyutuna odaklanılmış ve yöneticiye güven boyutu kullanılmamıştır. Örgüte güven boyutu ise 4 ifadeden oluşmaktadır. Yerli ve yabancı birçok araştırmada da bu ölçekten yararlanılmıştır (örneğin Joseph ve Winston, 2005; Demircan Çakar, 2008; Candan 2014). Üçüncü bölümde, katılımcıların örgütsel sağlık algısını ölçmeye ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Örgütsel sağlığı ölçmek için Rosen ve Berger (1992) tarafından geliştirilen, Emhan (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve Başar (2011) tarafından yapılan araştırmada da kullanılan ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek 20 ifadeden oluşmaktadır. Anket formunun son bölümü olan dördüncü bölümde, katılımcıların duygusal bağlılıklarını ölçmeye ilişkin ifadeler yer verilmiştir. Duygusal bağlılığı ölçmek için ise Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere üç boyutlu olup, bir bütün olarak örgütsel bağlılığı ölçmektedir. Bu araştırmada, örgütsel bağlılık ölçeğinin duygusal bağlılık boyutu kullanılmıştır. Bu boyut 8 ifadeden oluşmaktadır. Bu ölçek yerli literatürde birçok araştırmacı tarafından tercih edilmektedir (örneğin Oktay ve Gül, 2003; Aybar, 2018; Kodra ve Karabulut, 2019).

Araştırma kapsamında kullanılan ölçek maddeleri 5'li Likert tipi derecelemeye göre puanlanmıştır. Bu dereceleme; "1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum" şeklindedir.

4.4. Araştırmanın Modeli ve Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracı rolü olduğu varsayımına yönelik oluşturulan model Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Şekil 1'deki araştırma modeli, örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracı rol oynayacağını ifade etmektedir. Araştırmanın temel amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

- H₁: Örgüte güven örgütsel sağlığı pozitif yönde etkilemektedir.
- H₂: Örgüte güven duygusal bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir.
- H₃: Örgütsel sağlık duygusal bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir.
- H₄: Örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlığın aracı rolü vardır.

Araştırmada anket tekniği ile elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Science) kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde frekans analizi yapılmış ve tanımlayıcı istatistiksel yöntemler olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliğini tespit etmek için açıklayıcı faktör analizi kullanılmış ve güvenilirliklerini tespit etmede ise Cronbach's alpha değerleri hesaplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile belirlendikten sonra araştırma hipotezini test etmek için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır.

5. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın örnekleme, araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine, araştırma modelinin sınanması amacıyla yapılan analizlere ilişkin bulgular yer almaktadır.

5.1. Araştırmanın Örnekleme İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan belediye çalışanlarının demografik özelliklerini belirleme amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Frekans analizi sonucu elde edilen tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleriyle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Demografik Özellik		N	%	Demografik Özellik		N	%
Cinsiyet	Kadın	74	41,1	Medeni Durum	Bekar	56	31,1
	Erkek	106	58,9		Evli	124	68,9
Yaş	17-29 yaş	42	23,3	Eğitim Durumu	Lise	52	28,9
	30-34 yaş	53	29,4		Ön lisans	58	32,2
	35-40 yaş	44	24,4		Lisans	59	32,8
	41 ve üzeri yaş	41	22,8		Lisansüstü	11	6,1
	1 yıldan az	6	3,3		İşçi	84	46,7
Kurumda Çalışma Süresi	1-3yıl	32	17,8	Pozisyon	Sözleşmeli Memur	20	11,1
	4-6yıl	90	50,0		Memur	63	35,0
	7-10yıl	26	14,4		Müdür yardımcısı	2	1,1
	11-15yıl	13	7,2		Müdür	1	,6
	16 ve üzeri	13	7,2		Diğer	10	5,6

Tablo 1'de yapılan frekans analizi sonucu elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir:

- Katılımcıların %41,1'i kadın (74 kişi), %58,9'u (106 kişi) erkektir.

- Katılımcıların %68,9 (124 kişi) gibi büyük bir çoğunluğu evlidir.
- Katılımcıların %23,3'ü (42 kişi) 17-29 yaş, %29,4'ü (53 kişi) 30-34 yaş, %24,4'ü (44 kişi) 35-40 yaş ve %22,8'i (41 kişi) ise 41 ve üzeri yaş aralığındadır.
- Katılımcıların %28,9'u (52 kişi) lise, %32,2'si (58 kişi) ön lisans, %32,8'i (59 kişi) lisans ve %6,1'i (11 kişi) ise lisansüstü eğitim durumuna sahiptir.
- Katılımcıların %50'sinin (90 kişi) kurumdaki çalışma süresinin 4-6 yıl olduğu görülmektedir.
- Kurumdaki pozisyonları incelendiğinde ise, çoğunluğunu işçilerin (%46,7: 84 kişi) ve memurların (%35: 63 kişi) oluşturduğu görülmektedir.

5.2. Araştırma Ölçeklerine İlişkin Geçerlilik ve Güvenilirlik Bulguları

Bu bölümde, araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin yapısal geçerlilikleri ile güvenilirlikleri değerlendirilmiştir. Ölçeklerin yapısal geçerliliklerini belirlemek için açıklayıcı faktör analizi, güvenilirliklerini belirlemek için ise Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır.

Açıklayıcı faktör analizi ile öncelikle verilerin faktör analizine uygun olup olmadığının tespiti amacıyla Örneklem Yeterliliği Testi (KMO) ve değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için ise Bartlett's Küresellik Testi sonuçlarına bakılmıştır. KMO değerinin 0,50'nin üzerinde olması gerekmektedir. Bu değer ne kadar yüksek olursa veri seti faktör analizi yapmak için o kadar uygundur (Kalaycı, 2018: 322). Örgüte güven ölçeğine ilişkin elde edilen sonuçlar, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için yeterli olduğunu göstermiştir (KMO=0,822; $p<0,05$). Varimax yöntemi seçilerek yapılan faktör analizi sonucunda, 4 ifadeden oluşan örgüte güven ölçeğinin tek faktörlü bir yapıdan oluştuğu görülmüş olup, faktör yükleri 0,894-0,946 arasında değişmektedir. Oluşan tek faktörlü yapı toplam varyansın %86,083'ünü açıklamaktadır. Örgüte güven ölçeğindeki 4 ifadenin güvenilirliğini ölçmek için yapılan analiz sonucu Cronbach's alpha değeri 0,946 çıkmıştır. 0,60-0,70 arasındaki Cronbach's Alpha değerleri, ölçeğin güvenilir olarak kabul edilebilirliğinin alt sınırınıdır (Hair vd., 2014: 90). Dolayısıyla araştırmada kullanılan örgüte güven ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir.

Örgütsel sağlık ölçeğine ilişkin elde edilen sonuçlar, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için yeterli olduğunu ortaya koymuştur (KMO=0,963; $p<0,05$). Varimax yöntemi seçilerek yapılan faktör analizi sonucunda, 20 ifadeden oluşan örgütsel sağlık ölçeğinin tek faktörlü bir yapıdan oluştuğu görülmüş olup, faktör yükleri 0,766-0,868 arasında değişmektedir. Oluşan tek faktörlü yapı toplam varyansın %69,653'ünü açıklamaktadır. Örgütsel sağlık ölçeğindeki 20 ifadenin güvenilirliğini ölçmek için yapılan analiz sonucu Cronbach's Alpha değerinin 0,977 olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, araştırmada kullanılan örgütsel sağlık ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu göstermektedir.

Duygusal bağlılık ölçeğine ilişkin elde edilen sonuçlar, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için yeterli olduğunu göstermiştir (KMO=0,929; $p<0,05$). Varimax yöntemi seçilerek yapılan faktör analizi sonucunda, 8 ifadeden oluşan duygusal bağlılık ölçeğinin tek faktörlü bir yapıdan oluştuğu görülmüş olup, faktör yükleri 0,711-0,903 arasında değişmektedir. Oluşan tek faktörlü yapı toplam varyansın %71,294'ünü açıklamaktadır. Duygusal bağlılık ölçeğindeki 8 ifadenin güvenilirliğini ölçmek için yapılan analiz sonucu Cronbach's Alpha değerinin 0,940 olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar bağlamında araştırmada kullanılan duygusal bağlılık ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir.

5.3. Araştırma Modelinin Sınanmasına İlişkin Bulgular

Araştırma modelinin test edilmesinde Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizine geçebilmek için ise öncelikle araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Örgüte güven, örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık arasındaki ilişkilere yönelik korelasyon analizi bulguları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Araştırma Değişkenleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Bulguları, Ortalamalar ve Standart Sapmalar

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Örgüte Güven	Örgütsel Sağlık	Duygusal Bağlılık
Örgüte Güven	3,93	1,12	1		
Örgütsel Sağlık	3,77	1,04	,751**	1	
Duygusal Bağlılık	3,78	1,12	,722**	,907**	1

** $p<0,01$ düzeyinde anlamlı

Korelasyon analizi ile ilgili bulgulardan önce katılımcıların örgüte güven, örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık araştırma değişkenlerine ilişkin algıları incelenmiştir. Araştırmada kullanılan Likert ölçeklerine ilişkin ortalamaların değerlendirilmesi; 1,00-1,79: Çok olumsuz, 1,80-2,59: Olumsuz, 2,60-3,39: Orta, 3,40-4,19: Olumlu ve 4,20-5,00: Çok olumlu şeklinde yapılmıştır (Uras, 2000: 3). Araştırmada kullanılan örgüte güven, örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık ölçeklerine ilişkin ortalamalar incelendiğinde, katılımcıların ölçek ifadelerine katılıyorum düzeyinde yanıt verdikleri görülmektedir. Katılımcıların örgüte güven başta olmak üzere (Ortalama: 3,93; SS.: 1,12) örgütsel sağlık (Ortalama: 3,77; SS.: 1,04) ve duygusal bağlılık (Ortalama: 3,78; SS.: 1,12) konularında olumlu (ortalama 3,40-4,19 arası olumlu) algılara sahip olduğu söylenebilir (Tablo 2).

Tablo 2'deki korelasyon analizi bulguları incelendiğinde; örgüte güven ile örgütsel sağlık ($r: ,751$; $p<0,01$) ve duygusal bağlılık ($r: ,722$; $p<0,01$) arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ilişkiler olduğu görülürken, örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık arasında ise çok yüksek düzeyde ($r: ,907$; $p<0,01$) ilişkiler olduğu görülmüştür. Korelasyon katsayısı ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyi, Sungur

(2018) tarafından yapılan değerlendirmeye göre yorumlanmıştır. Sungur (2018)a göre, 0,70-0,89 arasındaki korelasyon katsayısı yüksek düzey olarak yorumlanırken, 0,90-1,00 arasındaki korelasyon katsayısı çok yüksek düzey olarak değerlendirilmektedir.

Korelasyon analizi sonucu elde edilen bulgular, regresyon analizinin yapılabileceğini ve aracılık etkilerinin test edilebileceğini göstermektedir. Araştırmada öngörülen hipotezi test etmek amacıyla Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Baron ve Kenny (1986)'e göre hiyerarşik regresyon analizi, dört adımdan oluşmakta ve bu analizin ilk üç adımı basit regresyon, son adımı ise çoklu regresyon analizi ile gerçekleştirilmektedir.

Örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracılık rolünü tespit etmek amacıyla Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracılık koşulları temel alınarak, aracılık analizi dört adımda yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Örgüte Güvenin Duygusal Bağlılık Üzerine Etkisinde Örgütsel Sağlık Algısının Aracı Rolüne İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Adımlar	Regresyon Katsayıları					Model İstatistikleri
	B	Std. Hata	Beta	t	p	
1. Adım Bağımsız değişken: Örgüte Güven Aracı Değişken: Örgütsel Sağlık	,697	,046	,751	15,194	,000	R ² = ,565 F= 203,849 Model (p): ,000
2. Adım Bağımsız değişken: Örgüte Güven Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık	,724	,052	,722	13,924	,000	R²= ,521 F= 193,889 Model (p): ,000
3. Adım Aracı Değişken: Örgütsel Sağlık Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık	,980	,034	,907	28,688	,000	R ² = ,822 F= 823,013 Model (p): ,000
4. Adım (Bağımlı değişken: Duygusal Bağlılık) Bağımsız değişken: Örgüte Güven Aracı Değişken: Örgütsel Sağlık	,094	,048	,094	1,968	,051	Düzeltilmiş R²= ,824 F= 420,083 Model (p): ,000
	,904	,051	,836	17,603	,000	,000

Tablo 3'te yapılan hiyerarşik regresyon analizinin sonuçları aşağıda sırasıyla verilmiştir:

- Birinci adımda; örgüte güvenin örgütsel sağlık üzerine etkisini inceleyen araştırma modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, örgüte güvenin örgütsel sağlıktaki değişimin %56,5'ini açıkladığı (R²: 565; F: 203,849; p<0,01) ve örgüte

güvenin örgütsel sağlık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (β : 0,751; $p < 0,01$). Dolayısıyla “H₁: Örgüte güven örgütsel sağlığı pozitif yönde etkilemektedir” kabul edilmiştir.

• İkinci adımda; örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisini inceleyen araştırma modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, örgüte güvenin duygusal bağlılıktaki değişimin %52,1’ini açıkladığı (R^2 : 521; F: 193,889; $p < 0,01$) ve örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (β : 0,722; $p < 0,01$). Bu doğrultuda “H₂: Örgüte güven duygusal bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir” kabul edilmiştir.

• Üçüncü adımda; örgütsel sağlığın duygusal bağlılık üzerine etkisini inceleyen araştırma modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, örgütsel sağlığın duygusal bağlılıktaki değişimin %82,2’sini açıkladığı (R^2 : 822; F: 823,013; $p < 0,01$) ve örgütsel sağlığın duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (β : 0,907; $p < 0,01$). Dolayısıyla “H₃: Örgütsel sağlık duygusal bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir” kabul edilmiştir.

• İlk üç adıma ilişkin koşullar sağlandığı için son adıma geçilerek, örgütsel sağlık algısının örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde aracı rolünün olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Analizin dördüncü adımında, bağımsız değişken olan örgüte güvenin aracı değişken olan örgütsel sağlık ile birlikte analize dahil edilmesiyle, örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsızlaştığı (β : ,094; $p > 0,01$) ancak örgütsel sağlığın duygusal bağlılık üzerindeki etkisinin devam ettiği (β : ,836; $p < 0,01$) saptanmıştır. Örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisine ilişkin beta değerinin ikinci adımda 0,722 olduğu görülürken, aracı değişken örgütsel sağlığın analize dahil edilmesiyle dördüncü adımda 0,094’e düştüğü görülmüştür. Ayrıca ikinci adımda, örgüte güven duygusal bağlılıktaki değişimin %52,1’ini açıklarken (R^2 : ,521), modele örgütsel sağlık aracı değişkeninin eklendiği dördüncü adımda duygusal bağlılıktaki değişimin %82,4’ünün (R^2 : ,824) açıklandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Baron ve Kenny (1986) tarafından ileri sürülen aracılık koşullarının sağlandığı ve örgütsel sağlık algısının örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde tam aracı role sahip olduğu belirlenmiştir. Aracılık rolünü doğrulama amacıyla yapılan Sobel testi sonuçlarının da istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş olup ($z=13,41$; $p < 0,001$), “H₄: Örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlığın aracı rolü vardır” kabul edilmiştir. Şimşek (2007), literatürde birçok aracılık test etme yöntemi bulunmasına rağmen Sobel testinin oldukça güvenilir olduğunu ve yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir (Savaş, 2012: 142).

Aracı değişkenin bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki gözlenen ilişkinin tamamını yansıtması durumunda tam aracılık söz konusu iken bir kısmını yansıtması durumunda ise kısmi aracılık etkisi söz konusudur. Tam aracı etki, aracı değişkenin analize eklenmesiyle bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi

oldukça azaldığında veya istatistiksel olarak anlamsız hale geldiğinde söz konusudur. Kısmi aracı etkide ise bağımsız değişken bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkisini sürdürmesine rağmen anlamlılık düzeyinde bir düşüş olmaktadır. Aracılık testleri klasik regresyon analizi ile ölçülebildiği gibi YEM (Yapısal Eşitlik Modellemesi) ile de ölçülebilmektedir (Yılmaz ve İlhan Dalbudak, 2018: 518-520).

Örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel sağlık algısının tam aracılık rolünün olduğu bulgusu, çalışanların duygusal bağlılıklarının sağlanmasında örgütsel sağlık algısının çok büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, örgüte güvenin örgütsel sağlık aracılığıyla duygusal bağlılık üzerinde daha yüksek bir etkiye sahip olabileceği söylenebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracılık rolünü belirleme amacıyla yapılan bu çalışmada, belediye çalışanlarına anket uygulanmış ve 180 kullanılabilir veri analizlere dahil edilmiştir. Yapılan analizler sonucu birtakım bulgular elde edilmiştir. Bu bölümde elde edilen bu bulgular literatür ile karşılaştırılmış ve araştırma sonuçları doğrultusunda öneriler sunulmuştur.

Araştırmada öncelikle örneklem grubunun özellikleri ile ilgili frekans analizi sonuçları verildikten sonra kullanılan ölçeklerin geçerlilikleri ve güvenilirlikleri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar ölçeklerin geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin ortalamaların incelenmesi sonucu ise katılımcıların örgüte güven, örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık ile ilgili olumlu algılara sahip oldukları tespit edilmiştir.

Araştırma hipotezini test edebilmek için öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya koyulmuştur. Bu amaçla yapılan korelasyon analizi sonucunda, örgüte güven, örgütsel sağlık ve duygusal bağlılık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Korelasyon analizi sonucu elde edilen bu bulgu sonrasında araştırma hipotezini test etme amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracılık koşulları dört adımda incelenerek, örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracı rol oynayıp oynamadığı incelenmiştir. Yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonucu, Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen aracılık koşullarının sağlandığı ve örgütsel sağlık algısının tam aracı role sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma hipotezi desteklenmiştir. Literatürde örgüte güvenin duygusal bağlılık üzerine etkisinde örgütsel sağlık algısının aracılık rolünü araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olsa da örgütsel güvenin başka aracı değişkenlerle örgütsel bağlılığı dolaylı olarak etkilediğini bulgulayan sınırlı sayıda araştırma (Türköz vd., 2013; Fard ve Karimi, 2015) bu sonucu destekler niteliktedir. Elde edilen bu bulgu, duygusal bağlılığın sağlanmasının örgütsel sağlık algısı aracılığıyla olabileceğini göstermektedir. Çalışanların örgütlerine güveni tek başına duygusal

bağlılıklarını arttırmamakta; duygusal bağlılığın sağlanması için öncelikle olumlu bir örgütsel sağlık algısı oluşturulmalıdır. Örgütsel sağlık algısının oluşturulması için ise örgüte güvenin artırılması gerekmektedir. Güven oluşturulması için çalışanlara ve yöneticilere birtakım görev ve sorumluluklar düşmektedir. Çalışma ortamında kural ve düzenlemelerin oluşturulması ve çalışanların bunlara uymasını sağlama, örgüt içinde etkili bir iletişim sisteminin olması, etkin bir yetki devri ve kararlara katılımın sağlanması, etik değerlere önem verilmesi, çalışanların gelişimini sağlayacak eğitim sisteminin kurulması bu görev ve sorumluluklar arasındadır (Asunakutlu, 2002: 6). Yapılan çalışmalarda hizmetkar liderlik (Joseph ve Winston, 2005) ve dönüşümcü liderlik algısının (Rua vd., 2016) örgütsel güveni etkilediği saptanmıştır. Dünyada her alanda yaşanan değişim ve dönüşümler, yerel yönetim sistemlerini ve yöneticilerini de etkilemekte olup, bu yöneticilerinin dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip olmasını gerektirmektedir (Tetik, 2014: 268). İşcan ve Sayın (2010) yaptıkları çalışmada, örgütsel adalet ve iş tatmini algılamalarının çalışanların örgütsel güven algılarını arttırdığını belirlemişlerdir. Büte (2011) yaptığı çalışmada, etik iklimin örgütsel güven boyutlarından özellikle örgüte veya işletmeye güven boyutu üzerinde daha yüksek bir etkiye sahip olduğunu saptamıştır. Özdemir ve arkadaşları (2019), akademisyenler üzerine yaptıkları çalışmada, algılanan örgütsel desteğin örgüte ve yöneticiye güven üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Literatürde yapılan çalışmalardan yola çıkarak örgüte güvenin sağlanması için yöneticilerin hizmetkar ve dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip olması, örgütsel adalet ve desteğin sağlanması, etik iklimin oluşturulması önerilebilir. Böylece örgüte güvenin sağlanmasıyla çalışanların örgütsel sağlık algılarını arttırmak mümkün olacak ve sonuç olarak duygusal bağlılıkları da artacaktır.

Bu çalışma; duygusal bağlılığı sağlayacak bir tasarım modeli sunması ve örgütler için oldukça önemli olan değişkenleri ele alması açısından önem taşımakta ve iş hayatındaki yöneticiler için değerli bulgular sunmaktadır. Bunların yanı sıra çalışmanın birtakım kısıtları da bulunmaktadır. Öncelikle araştırmanın sadece Akdeniz bölgesinde bir belediye sınırı içerisinde 180 kişiye yapılmış olması en önemli kısıttır. Gelecek çalışmalarda daha fazla örneklem grubuna ulaşılması ve farklı sektörlerde de konunun araştırılması önerilebilir. Çalışmanın diğer bir kısıtı ise, örgütsel güven ölçeğinin ve örgütsel bağlılık ölçeğinin bir bütün olarak ele alınmayarak örgüte güven ve duygusal bağlılık boyutlarına odaklanılmasının tercih edilmesidir. Daha genellenebilir bir sonuç sağlama adına gelecekte yapılacak çalışmalarda, örgütsel güveninin diğer boyutlarının (yöneticiye güven ve çalışma arkadaşlarına güven) da dahil edilerek başka aracı değişkenlerle duygusal bağlılık veya normatif bağlılık üzerine etkileri araştırılabilir. Zira duygusal bağlılık ve normatif bağlılık örgütsel bağlılık türleri içerisinde örgütlerin daha çok arzu ettiği bağlılık türleridir.

KAYNAKÇA

- Allen, N.J., & Meyer, J.P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Altay, A. (2019). *İşletmelerde örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Beyaz eşya bayileri üzerinde bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.
- Arslan, H., & Önce, M. (2014). Yerel yönetimlerde çalışanların örgütsel bağlılığı üzerine bir inceleme: Çankırı belediyesi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 571-587.
- Arslan, M. M. (2009). Teknik ve endüstri meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel güven algıları. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 5(2), 274-288.
- Asunakutlu, T. (2002). Örgütsel güvenin oluşturulmasına ilişkin unsurlar ve bir değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (9), 1-13.
- Aybar, S. (2018). *Örgütsel politika algısı ile örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel güvenin aracılık rolünün belirlenmesine yönelik İstanbul'daki üniversitelerde bir araştırma*. Doktora Tezi, Aydın Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Aytaç, S. (2012). Örgüt sağlığı ve çalışan açısından önemi. *Türk Metal Dergisi*, (161), 40-45.
- Baron, R.M., & Kenny, D.A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Başar, İ. (2011). *Örgütsel sağlık: İzmir'de bir belediyede araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi SBE, Manisa.
- Bölükbaşı, A.G., & Yıldıztan, D.Ç. (2010). Yerel yönetimlerde belediyenin başarısını ve yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine bir alan araştırması, *Öneri*, 9(33), 227-235.
- Büte, M. (2011). Etik iklim, örgütsel güven ve bireysel performans arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 171-192.
- Candan, H. (2014). Çalışanların örgütsel adalet ve örgütsel güven algılamalarının örgütsel bağlılığa etkisi: Bir kamu kurumu üzerinde araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4), 889-917.
- Carnevale, D. G., & Wechsler, B. (1992). Trust in the public sector: Individual and organizational determinants. *Administration & Society*, 23(4), 471-494.
- Çelebi, M. (2014). *Ortaöğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel sağlık ve örgütsel bağlılık algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bismil ilçesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi SBE, Gaziantep.

- Çubukçu, K., & Tarakçıoğlu, S. (2010). Örgütsel güven ve bağlılık ilişkisinin otelcilik ve turizm meslek lisesi öğretmenleri üzerinde incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 57-78.
- Demircan Çakar, N. (2008). Üretim sektöründe örgütsel güven, adalet algıları ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *İktisat İşletme ve Finans*, 23(269), 110-132.
- Demircan, N., & Ceylan, A. (2003). Örgütsel güven kavramı: Nedenleri ve sonuçları. *Yönetim ve Ekonomi*, 10(2), 139-150.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Tekstil sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 15 (2), 179-194.
- Emhan, A. (2005). *Organizasyon sağlığı ve iş örgütlerinde bir uygulama*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.
- Erbil, A.B. (2017). *Örgüte güven, örgütsel değişim ve örgüt içi iletişimin örgütsel sağlık üzerindeki etkisi üzerinde bir araştırma*. Doktora Tezi, Okan Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Fard, P.G., & Karimi, F. (2015). The relationship between organizational trust and organizational silence with job satisfaction and organizational commitment of the employees of university. *International Education Studies*, 8(11), 219-227.
- Güney, M. (2019). *Psikolojik sözleşme ihlali ile örgütsel bağlılık arasında örgütsel güvenin aracılık rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. ve Anderson, R.E. (2014). *Multivariate data analysis*. 7. Baskı, 734s.
- Huff, L., & Kelley, L. (2003). Levels of organizational trust in individualist versus collectivist societies: A seven-nation study. *Organization Science*, 14(1), 81-90.
- İşcan, Ö.F., & Sayın, U. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- Joseph, E. E., & Winston, B.E. (2005). A correlation of servant leadership, leader trust, and organizational trust. *Leadership & Organization Development Journal*, 26(1), 6-22.
- Kalaycı, Ş. (2018). Faktör analizi, Ed.: Şeref Kalaycı, *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 9. Baskı, Dinamik Akademi, Ankara.
- Kodra, A., & Karabulut, A.T. (2019). Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(35), 83-105.

- Korkmaz, M. (2011). İlköğretim okullarında örgütsel iklim ve örgüt sağlığının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 17(1), 117-139.
- Köseoğlu, M.A. ve Karayormuk, K. (2009). Örgüt sağlığı nedir: Yöneticiler arasında görüş farklılığı var mıdır? *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 175-193.
- Lashari, M., Moazzam, A., Salman, Y., & Irfan, S. (2016). Impact of organizational trust on organizational justice and organizational commitment: A case of university of Sargodha. *Journal of the Research Society of Pakistan*, 53(2), 170-194.
- Liu, X.P., & Wang, Z.M. (2013). Perceived risk and organizational commitment: The moderating role of organizational trust. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 41(2), 229-240.
- McHugh, M., Humphreys, P., & McIvor, R. (2003). Buyer-supplier relationships and organizational health. *Journal of Supply Chain Management*, 39(1), 15-25.
- Miles, M. B. (1965). Planned change and organizational health: Figure and ground. In R. O. Carlson, A. Gallaher, M. B. Miles, R. J. Pellegrin, E. M. Rogers, *Change Processes in the Public Schools* (11-34), Web: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED014123.pdf> adresinden 15.06. 2020 tarihinde alınmıştır.
- Mukherjee, K., & Bhattacharya, R. (2013). Exploring the mediating effect of organizational trust between organizational justice dimensions and affective commitment. *Management and Labour Studies*, 38(1-2), 63-79.
- Muneer, S., Iqbal, S.M.J., Saif-Ur-Rehman, K., & Long, C. S. (2014). An incorporated structure of perceived organizational support, knowledge-sharing behavior, organizational trust and organizational commitment: A strategic knowledge management approach. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 8(1), 42-57.
- Narin, İ. (2019). *Örgütsel güven ve iş tatmininin örgütsel bağlılık ile ilişkisi: Kamuda örnek bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya.
- Nyhan, R.C. (1999). Increasing affective organizational commitment in public organizations: The key role of interpersonal trust, *Review of Public Personnel Administration*, 19(3), 58-70.
- Nyhan, R. C., & Marlowe Jr, H.A. (1997). Development and psychometric properties of the organizational trust inventory. *Evaluation Review*, 21(5), 614-635.
- Oktay, E., & Gül, H. (2003). *Çalışanların duygusal bağlılıklarının sağlanmasında Conger ve Kanungo'nun karizmatik lider özelliklerinin etkileri üzerine Karaman ve Aksaray emniyet müdürlüklerinde yapılan bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10, 403-427.

- Özdemir, B., & Özcan, H. M., & Yalçınkaya, A. (2019). Algılanan örgütsel destek ve çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracı rolü: Akademisyenler üzerine bir araştırma. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 706-724.
- Polatçı, S., & Ardiç, K., Kaya, A. (2008), Akademik kurumlarda örgüt sağlığı ve örgüt sağlığını etkileyen değişkenlerin analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(2), 145-161.
- Rosen, R.H., & Berger, L. (1992). *The healthy company eight strategies to develop people productivity and profit*. First Edition, Washington.
- Rua, M. M. D. L., Manuel, O., & Costa Araújo, J.M. (2016). Linking transformational leadership and organizational trust: Has organizational commitment a mediating effect on it?. *Cuadernos de Gestion*, 16(1), 43-62.
- Sancak, Ö. (2016). *Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık ile ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yüksek Lisans Projesi. Pamukkale Üniversitesi SBE, Denizli.
- Savaş, A.C. (2012). Okul müdürlerinin duygusal zekâ ve duygusal emek yeterliklerinin, öğretmenlerin iş doyumunu düzeylerine etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 139-148.
- Sayan, İ. (2018). *Kurumsal liderlik tarzlarını algılamının örgütsel bağlılık ve vatandaşlığa etkisinde çalışanların motivasyon seviyelerinin rolü ve bir araştırma*. Doktora Tezi, Aydın Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Shoaf, C., Genaidy, A., Karwowski, W., & Huang, S. H. (2004). Improving performance and quality of working life: A model for organizational health assessment in emerging enterprises. *Human Factors And Ergonomics In Manufacturing & Service Industries*, 14(1), 81-95.
- Soylu, İ. (2017). *Örgütsel güven ile lider-üye etkileşiminin örgütsel sağlık üzerindeki etkisi: Özel okullar üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, Tokat.
- Sungur, O. (2018). Korelasyon analizi. Şeref Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Dinamik Akademi.
- Şimşek, Ö.F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*, Ankara: Ekinoks Yayıncılık.
- Tan, H.H., & Lim, A.K. (2009). Trust in coworkers and trust in organizations. *The Journal of Psychology*, 143(1), 45-66.
- Tan, H. H., & Tan, C.S. (2000). Toward the differentiation of trust in supervisor and trust in organization. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*. 126(2), 241-260.
- Tan, S., (2017). *Öğretmen algılarına göre örgütsel sağlık ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi SBE, Siirt.

- Tekingündüz, S. (2012). *Örgütsel bağlılık üzerinde örgütsel güven ve iş tatmininin etkisinin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- Tetik, S. (2014). Yerel yönetimler açısından dönüştürücü liderlik: Belediye çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 267-280.
- Tutar, H. (2007). Erzurum'da devlet ve özel hastanelerde çalışan sağlık personelinin işlem adaleti, iş tatmini ve duygusal bağlılık durumlarının incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 97-120.
- Türköz, T., Polat, M. ve Coşar, S. (2013). Çalışanların örgütsel güven ve sinizm algılarının örgütsel bağlılıkları üzerindeki rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 20(2), 285-302.
- Uras, M. (2000). Lise öğretmenlerinin örgüt sağlığının moral, yenilikçilik, özerklik, uyum ve problem çözme yeterliği boyutlarına ilişkin algıları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 1-8.
- Wasti, S.A. (2003). Organizational commitment, turnover intentions and the influence of cultural values. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76, 303-321.
- Yıldız, P. (2019). *Örgütsel bağlılık üzerinde örgütsel güven ve örgütsel iletişimin etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Yılmaz, V., & İlhan Dalbudak, Z. (2018). Aracı değişken etkisinin incelenmesi: Yüksek hızlı tren işletmeciliği üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 517-534.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisi: Teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 445-458.

T. C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAZIM KURALLARI

T. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler hakem değerlendirme sürecine alınmaktadır.

Çalışmalarını dergimize gönderen yazarlardan, Ana Makale Dosyası, Kapak Dosyası, İntihal Raporu ve Taahhütname Formu talep edilmektedir. Hakem değerlendirme sürecinin gecikmeye uğramaması ve sürecin derhal başlatılabilmesi için yazarların dosyalarını aşağıda belirtildiği şekilde yüklemesi önem arz etmektedir.

Yazarlara çalışmalarında Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyması tavsiye edilmektedir.

Çalışmalar Word programına göre 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında yazılmalıdır. Paragraf ve satır boşluğu bırakılmamalıdır. Dipnot yöntemi kullanıldığında dipnotlar iki yana yaslanmış olarak, 10 punto Times New Roman karakteri ile yazılmalıdır.

A4 kağıdına kenar boşlukları üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 0 cm olacak şekilde düzenlenmelidir. Varsa tablo, şekil vb. kenar boşluklarına uygun bir şekilde örnek makale dosyasında belirtildiği formatta düzenlenmelidir.

Çalışma 20 sayfayı geçmeyecek biçimde olmalıdır. 20 sayfayı geçen çalışmalar Dergimizde yayınlanamayabilir.

İngilizce Genişletilmiş Özet

Değerlendirilmek üzere Dergimize gönderilen tüm çalışmalar İngilizce genişletilmiş özet içermelidir.

Genişletilmiş özet 700-1000 kelimededen oluşmalı ve çalışmanın amacını, önemini, yöntemini ve sonuçlarını içermelidir. Genişletilmiş özete ana makale dosyasında İngilizce öz ve anahtar kelimelerden sonra yer verilmelidir.

Karar öncesi bir tarihte gönderilmiş, kabul edilmiş ve yayınlanmak üzere sıraya alınmış çalışmalar ile değerlendirme süreci devam ve Haziran 2021 sayımız ya da ileriki sayılarda yayınlanacak tüm çalışmalardan İngilizce genişletilmiş özet talep edilecektir.

Genişletilmiş özeti bulunmayan çalışmalar yayınlanmayacaktır.

Taahhütname formu

Taahhütname Formu dosyası Dergipark sistemi üzerinde yazarlara sunulmaktadır.

Taahhütname formu, tüm yazarlara ait bilgiler eksiksiz doldurulduktan sonra çıktı alınmalıdır. Form tüm yazarlar tarafından ıslak olarak imzalandıktan sonra taratılarak sisteme yüklenmelidir.

İntihal/Benzerlik Raporu

Yazarlar hazırlamış oldukları çalışmalarının iThenticate benzerlik raporunu sisteme eklemelidir.

Dergimiz yayın politikası gereği çalışmaların benzerlik oranı %15' in altında olmalıdır. Benzerlik raporları Editör Kurulu tarafından kontrol edilmektedir. %15 benzerlik oranının altında olsa dahi Editör Kurulu metin üzerinde değişiklik yapılmasını talep edebilir.

Kapak dosyası

Örnek kapak dosyası Dergipark sistemi üzerinde yazarlara sunulmaktadır.

Kapak dosyasında Türkçe ve İngilizce başlık verilmelidir. Çalışmaya ait Türkçe ve İngilizce özet ile birlikte anahtar kelimeler eklenmelidir.

Başlığın altına sağ tarafa hizalı bir şekilde yazarların adları virgül konarak yan yana yazılmalıdır.

Yazarların akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları, ORCID bilgisi * simgesi kullanılarak dipnot olarak eklenmelidir. Yazar ad/ları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmemelidir.

Ana makale dosyası

Dergimizde kör hakemlik uygulaması yürütülmektedir. Hakem değerlendirme sürecinin tüm aşamalarında ana makale dosyasında yazar/lara ait kurum, kimlik ve unvan bilgisi yer almamalıdır.

Örnek ana makale dosyası Dergipark sistemi üzerinden yazarlara sunulmaktadır. Ana makale dosyası yazım kuralları ve örnek dosyaya uygun bir şekilde düzenlenmeyen çalışmalar hakem değerlendirme sürecine alınmaksızın, ön kontrol sürecinde reddedilmektedir.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10.07.2019 tarihi itibarıyla DOAJ'da taranmaktadır. Bu nedenle Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimelerin çevirisi önem arz etmektedir. 10.07.2019 tarihi itibarıyla Dergimize değerlendirilmek üzere gönderilen çalışmaların çevirilerinde hata tespit edilmesi durumunda çalışmalar ön kontrol aşamasında reddedilecektir. Bu tarih öncesinde dergimize gönderilmiş, hakem değerlendirme süreci devam eden çalışmalarda çeviri hatası tespit edilmesi durumunda ise yazar/lardan profesyonel çeviri desteği almaları

talep edilecektir. Bu çalışmalar hakem değerlendirme raporları doğrultusunda kabul edilmiş olsalar dahi çeviri güncellemesi yapılmaması durumunda yayınlanmayacaktır.

Ana makale dosyası Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler ve **İngilizce genişletilmiş özet** ile başlamalıdır. Yazarlara ait kurum ve kimlik bilgisi yazılmamalıdır.

Tüm paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlamalıdır. Paragraf boşluğu ve satır boşluğu bırakılmamalıdır.

Ana başlıklar büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, alt başlıklar ise her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, 1 cm içeriden başlamalıdır.

Tüm başlıklar (Giriş'ten başlayarak Sonuç da dahil olacak şekilde) numaralandırılmalıdır. Her başlık altında açıklayıcı bir bölüm yazıldıktan sonra yeni bir başlık eklenmelidir.

Tüm tablo, şekil ve resimler numaralandırılmalı ve adlandırılmalıdır. Tablo adları üstte, şekil ve resim adları ise altta verilmelidir. Tüm tablo, şekil ve resim adları 1 cm içeriden başlamalı, 10 punto Times New Roman yazı karakteriyle yazılmalıdır. Kaynakları (varsa) altta, kaynakçadaki gösterilen uzun haliyle 9 punto Times New Roman yazı karakteriyle verilmelidir.

Tüm tablo, şekil ve resimler sayfa kenar boşluklarına uygun bir şekilde düzenlenmelidir.

Çalışmalarda “dipnot” veya “metin içi kaynak gösterim” yöntemleri kullanılabilir. Kaynakça kullanılan kaynak gösterme yöntemine uygun bir şekilde, tek bir başlık altında alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Varsa ekler kaynakçadan sonra eklenmelidir.

Dipnot yöntemi

Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

*Dipnotlar iki yana yaslanmış, 10 punto Times New Roman karakteri ile yazılmalıdır.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Levent Doğan, Uygur Türkçesi Grameri, 2. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, Eylül 2016, s. 33.

b. Makaleler:

Yazar Adı Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: M. Öcal Oğuz, “Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt 25, 2013, s. 100.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s.17-21.

d. Tezler

Yazar adı soyadı, Tez başlığı (tırnak içinde), (Tez derecesi, Üniversite, Yıl), Sayfa Numarası

Örnek: Serdar Yılmaz, “Kazakistan’ ın Türkiye Politikası”, (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, 2016), s. 98.

e. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Mehmet Tez, “Avrupa’nın en kirli havası”, <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?aType=gundemYazarTumYazilarV4&AuthorID=479>, (15.11.2018).

Örnek: Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Metin İçi Gösterim Yöntemi

İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa no vererek, Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

i. Yazarı belli olmayan internet kaynaklarına atıf yapılırken, parantez açılır, söz konusu internet kaynağının başlığından birkaç kelime seçilerek tırnak içine alınır, daha sonra yılı yazılarak parantez kapatılır.

Örnek: (“İnternette 1 saniyede”, 2017)

Kaynakça düzenlemesi

Çalışmada yararlanılan kaynaklar, **tek bir Kaynakça başlığı altında**, aralarda paragraf ve satır boşluğu bırakılmadan verilmelidir. İnternet kaynakları da dahil olmak üzere tüm kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

İnternet kaynaklarına Erişim Tarihi: eklenmelidir.

Kaynakça hazırlanırken dipnot veya metin içi gösterim yöntemine göre aşağıdaki hususlara uyulur.

Dipnot yöntemi kullanıldığında: Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı, Makalenin bulunduğu sayfa aralığı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

Örnekler:

Kitap: Doğan, Levent, *Uygur Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, Eylül 2016.

Makale: Oğuz, M. Öcal, “Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt 25, 2013.

İnternet kaynağı: Tez, Mehmet, “Avrupa’nın en kirli havası”, <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?aType=gundemYazarTumYazilarV4&AuthorID=479>, (15.11.2018).

Tezler: Yılmaz, Serdar, “Kazakistan’ın Türkiye Politikası”, (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, 2016).

Metin içi gösterim kullanıldığında: Sol girinti, ilk satır girintisinden 1 cm geride başlamak kaydıyla şu şablona uymalıdır:

Yazarın Soyadı, Adının Baş Harfi. (Yıl). *İtalik şekilde kitabın adı*. Baskı Yeri: Yayınevi.

Yazarın Soyadı, Adının Baş Harfleri. (Yıl, varsa ay). Makalenin adı yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde. *Derginin Adı İtalik ve Her Kelimenin İlk Harfi Büyük Şekilde, Cilt İtalik Şekilde* (Sayı), Sayfa Numara Aralığı. Doi numarası

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yazının yayım tarihi). Yazının adı italik olarak, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde. Erişim tarihi: Gün Ay Yıl, yazının linki.

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yıl). Tezin adı italik olarak, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurumun Adı, Kurumun Yeri.

Dipnot yöntemi için belirtilmemiş hususlarla ilgili olarak <http://dergipark.gov.tr/uploads/submissionfiles/14a9/d2bf/37da/595018dfe908c.pdf> adresine;

Metin içi gösterim yöntemi için belirtilmemiş hususlarla ilgili olarak https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresine başvurulabilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.